T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARININ DİNÎ ANLAYIŞLARI VE SİYASÎ YANSIMALARI

OZAN HAYRİ SOYER

2501170650

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MUHARREM KESİK

İSTANBUL – 2021

ÖZ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ SULTANLARININ DİNÎ ANLAYIŞLARI VE SİYASÎ YANSIMALARI

OZAN HAYRİ SOYER

Anadolu'nun İslâmlaşması ve Müslüman Türk yurdu hâline gelmesinde Türkiye Selçuklu Devleti ve sultanları büyük rol oynamıştır. İslâm dininin Anadolu'daki tezahürünü anlamak için, Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarının dinî anlayışlarını ve bu anlayışlarının siyasî yansımalarını bilmek son derece elzemdir. Ancak şurası da açıktır ki Türkiye Selçuklu sultanları nasıl Anadolu'daki İslâmlaşma faaliyetlerini inşâ ettilerse aynı zamanda kendileri de bu coğrafyada inşâ olmuşlardır. Onların hükümranlıkları boyunca aynı kalan ve tek tip bir şekilde yayılması sağlanan bir dinî anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple biz, her bir sultanı tek tek, hayatlarındaki olayları da göz önünde bulundurarak ele aldık. Böylelikle sultanların dinî anlayışı hakkındaki genel kabullerin ne kadar gerçekliği olduğunu detaylarıyla birlikte sorguladık. Sonuç olarak da sultanların süreç içerisindeki dinî anlayışlarındaki değişimleri, bu değişimlerdeki etkenleri ve dinî anlayışlarının siyaset sahnesine olan yansımalarını ortaya koyduk.

Buna göre Türkiye Selçuklu sultanları her daim Hanefî olarak kalmakla beraber, itikadî olarak süreç içerisinde çeşitli mezheplere yaklaşmışlardır. Bununla birlikte bu mezheplerin her sultandaki tezahürleri de aynı değildir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Din, Sultan, Siyaset, İslâm

ABSTRACT

RELİGİOUS UNDERSTANDİNG OF SULTANS OF ANATOLİAN SELJUK STATE AND İTS POLİTİCAL REFLECTİONS

OZAN HAYRİ SOYER

Anatolian Seljuk Empire and its Sultans played a big role in the Islamisation of Anatolia and making Anatolia Turks' Muslim homeland. To comprehend the manifestation of Islam in Anatolia, it is crucial to know the religious understandings of Sultans of the Anatolian Seljuk Empire, and the reflections of these religious understandings. What's more, the Sultans of the Anatolian Seljuk Empire pioneered Islamisation Movement in Anatolia, which means they took form in Anatolia as well. It should be clearly understood that the religious understanding was not standardized in the course of Islamisation, and it changed during Sultans' reign. That's why we have discussed every Sultan one by one considering the incidents they handled. By doing so, we investigated the correctness of general assumptions about these religious understandings in detail. As a result, we presented the changes in Sultans' religious understandings in time, and the reasons for these changes, and the political reflections of them.

According to the study, Sultans of the Anatolian Seljuk Empire were always Hanafi; on the other hand, in terms of faith, they approached various sects in time. Moreover, those sects affected every Sultan differently.

Keywords: The State Of Anatolian Seljuk, Religion, Sultan, Politics, İslâm

ÖNSÖZ

Sular hep aktı geçti, kurudu vakti geçti,

Nice hân nice sultan, tahtı bıraktı geçti,

Dünya bir penceredir, her gelen baktı geçti.

XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'da yaşamış olan derviş Yûnus Emre (ö. 1320'den sonra)'ye ait bu dizeler, tezimiz için hem önsöz hem de sonuç hüviyeti taşımaktadır. Zirâ akan, kuruyan ve yok olan su ile tahta çıkan sultanların beraber anılmasında derin bir hikmet, düşünce vardır. Nitekim iki unsur da hem sürekli bir akışı, mücadeleyi, varoluşu hem de yok oluşu ifade etmektedir. Biz de tezimizde bu iki zıtlık arasında Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışlarını ortaya çıkartıp, bu anlayışlarının siyasî tutum ve düşünceleriyle ilişkilerini, siyaset alanına yansımalarını tespit etmeye çalıştık.

Türkiye Selçuklu Devleti, bugüne kadar siyasî tarih başta olmak üzere birçok açıdan çalışıldı. Ancak Türkiye Selçuklularının din ile ilişkileri hakkında yapılan çalışmalar ise az ve içerik olarak da kısırdırlar. Seyfullah Kara'nın **Selçukluların Dinî Serüveni** adlı çalışmasını saymazsak, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını doğrudan konu edinen herhangi bir çalışma yoktur. Bu sebeple Türkiye Selçuklu tarihinin bir bütün olarak ele alınıp, anlaşılabilmesi bakımından tez konumuz oldukça önemlidir.

Konuyu hem araştırma hem de yazıya dökme aşamasında birçok sorunla karşılaştık. Bu sorunların en başında geleni kaynak bulma sıkıntısıdır. Bununla birlikte var olan kaynaklardaki bilgiler de konumuz açısından doyurucu değildir. Hâl böyleyken eldeki kısıtlı bilgilerden hareketle yorumlarda bulunup konuyla ilgili çıkarımlar yapmak da son derece risklidir. Ayrıca din konusunun hassasiyeti düşünüldüğünde, kaynaklarda var olan bilgiler ile tarihte gerçeklemiş olanın aynı olmayabileceğini de hesaba katmak gerekir. Araştırma süremizde bu konuda birçok örnekle de karşılaştık. Elden geldiği kadarıyla tez konumuza ait tüm sorunların öneminin farkında olarak tezimizi kaleme aldık.

Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm'de tezimizin ana konusunu teşkil eden kavramları inceleyerek, bu kavramların Selçuklulara kadar olan serüvenlerini ve Türkiye Selçuklu sultanlarının bu kavramlarla ilgili anlayışlarını ortaya koymaya çalıştık. II. Bölüm'de Türkiye Selçuklu sultanlarını tek tek ele aldık. Bu kısımda konumuza zemin oluşturacak şekilde önce siyasî tarihi anlattık. Ardından sultanların dinî anlayışlarını ve bu anlayışlarının siyasî yansımalarını hayatlarından örnekler ve kaynaklardaki bilgilerden hareketle ortaya koymaya çalıştık. III. Bölüm'de ise Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışlarıyla ilgili tartışmalara konu olan ya da kanaatimizce olması gerektiğini düşündüğümüz **İçki ve Eğlence, Ta'zir ve Siyaset, İlm-i nücûm, Mumyacılık ve Heykelcilik, Hoşgörü** gibi beş meseleyi, İslâm dini ve bu konular etrafında dönen tartışmalar bakımından inceledik.

Bu tezin konusunun belirlenmesinden, geliştirilmesi ve tamamlanmasına giden süreçte gösterdiği ilgi ve akademik hassasiyet için lisans döneminden bu yana kendisinden birçok şey öğrendiğim danışman hocam Prof. Dr. Muharrem Kesik'e teşekkürlerimi sunarım. Burada isimlerini saymakla bitiremeyeceğim gerek tarih, gerekse felsefe bölümünden birçok hocamı ve eserlerini okuyup istifade ettiğimiz ilim adamlarını da hayırla yâd ettiğimi belirtmek isterim. Yine tez sürecimde sağladığı burs ile maddi açıdan destek veren TUBİTAK'a teşekkür ederim. Son olarak bu süreçte bana engin bir tahammül gösteren eşim Kevser Hanım'a, hassaten tüm emekleri için muhterem annem Oya Hanım ve babam Mehmet Bey'e şükranlarımı bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfîk Allah'tandır.

İSTANBUL 2021

OZAN HAYRİ SOYER

İÇİNDEKİLER

ÖZ II
ABSTRACT III
ÖNSÖZ IV
KISALTMALAR LİSTESİ XII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA KONUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE AÇILIMI

1. 1. Sultan 43
1. 1. 1. Türkiye Selçuklu Döneminde Sultan Anlayışı 48
1. 2. Din, Dinî Anlayış ve Siyasî Yansıma 53
1. 3. Din/İslâm ve Siyaset 55
1. 3. 1. Fıkıh ve Siyaset 62
1. 3. 2. Kelâm ve Siyaset 68
1. 3. 3. Felsefe ve Siyaset 69
1. 3. 4. Siyasetnâmeler 70
1. 3. 5. Türkiye Selçuklu Döneminde Siyaset Kavramı 71

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARININ DİNÎ ANLAYIŞLARI VE SİYASÎ YANSIMALARI

2. 1. Kuruluş Devri 74
2. 1. 1. I. Süleyman-Şâh (1075-1086) 74
2. 1. 1. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 74
2. 1. 1. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansımaları 77
2. 1. 1. 2. 1. Gaza ve Cihad 78
2. 1. 1. 2. 2. Şiîlik Meselesi 79
2. 1. 1. 2. 3. Hristiyanlarla İlişkiler 84
2. 1. 1. 2. 4. Dinî Bilgisi ve Şeriat'a Bağlılığı 86

2. 1. 1. 2. 5. Süleyman-şâh ve İlm-i Nücûm 88
2. 1. 1. 2. 6. Süleyman-şâh İntihar Mı Etti? 89
2. 1. 2. I. Kılıç Arslan (1092-1107) 91
2. 1. 2. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 91
2. 1. 2. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansımaları 94
2. 1. 2. 2. 1. Çaka Bey'in Katli 94
2. 1. 2. 2. 2. Haçlılarla Mücadele 95
2. 1. 2. 2. 3. Siyasî ve Şer'î Tutumu 99
2. 1. 2. 2. 4. Hristiyanlarla İlişkiler 100
2. 1. 2. 2. 4. Başkent Konya ve İlmî Durum 100
2. 1. 3. I. İzzeddîn Mes'ûd (1116-1155) 102
2. 1. 3. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 102
2. 1. 3. 1. 1. Melik-şâh (Şahin-şâh)'ın Saltanatı (1110-1116) 102
2. 1. 3. 1. 2. I. İzzeddîn Mes'ûd'un Saltanatı (1116-1155) 103
2. 1. 3. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 106
2. 1. 3. 2. 1. Melik-şâh'ın Katli 106
2. 1. 3. 2. 2. Hristiyanlarla İlişkiler 107
2. 1. 3. 2. 3. Bizans'a Karşı Ümmet Birliği 108
2. 1. 3. 2. 4. Haçlılara Karşı Cihad 110
2. 1. 3. 2. 5. Başkent Konya ve Dinî Kurumlar 112
2. 1. 3. 2. 6. Kur'ân-ı Kerîm Sevgisi 113
2. 1. 3. 2. 7. Adâlet ve Halka Hizmet Tutkusu 114
2. 1. 3. 2. 8. Mezhebî Tutumu 115
2. 2. Yükseliş Devri 116
2. 2. 1. II. Kılıç Arslan (1155-1192) 116
2. 2. 1. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 116
2. 2. 1. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 119
2. 2. 1. 2. 1. II. Kılıç Arslan ve İlm-i Nücûm 120
2. 2. 1. 2. 2. Vasiyeti 122
2. 2. 1. 2. 3. Felsefeye Merakı ve Mezhebî Tutumu 125
2. 2. 1. 2. 4. II. Kılıç Arslan ve Nûreddîn Zengî 128

2. 2. 1. 2. 5. Bizans Siyaseti ve Tepkiler 130
2. 2. 1. 2. 6. Hakkındaki Zındıklık İthamları 132
2. 2. 1. 2. 7. Hristiyanlık İddiaları 133
2. 2. 1. 2. 8. Hristiyan Halk ve II. Kılıç Arslan 136
2. 2. 1. 2. 9. Haçlı Siyaseti ve Tepkiler 138
2. 2. 1. 2. 10. İdam Fermanları 139
2. 2. 1. 2. 11. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler 139
2. 2. 2. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1192-1196) 143
2. 2. 3. II. Rükneddîn Süleyman-şâh (1196-1205) 144
2. 2. 3. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 144
2. 2. 3. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 146
2. 2. 3. 2. 1. Hükmettiği Cezalar 147
2. 2. 3. 2. 2. Hristiyan Devletlere Bakışı 150
2. 2. 3. 2. 3. II. Süleyman-şâh ve Felsefe 152
2. 2. 3. 2. 4. Entelektüel Kimliği 153
2. 2. 3. 2. 5. II. Süleyman-şâh ve İbadet 155
2. 2. 3. 2. 6. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler 156
2. 2. 4. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı (1205-1211) 158
2. 2. 4. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 158
2. 2. 4. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 159
2. 2. 4. 2. 1. Râvendî'nin Dilinden I. Keyhüsrev 160
2. 2. 4. 2. 2. I. Keyhüsrev ve Şeyh Mecdeddîn İshâk 162
2. 2. 4. 2. 3. Kadı Tırmizî'nin İdamı 164
2. 2. 4. 2. 4. Hristiyanlarla İlişkiler 165
2. 2. 4. 2. 5. İbadetleri ve Şeriat'a Verdiği Önem 167
2. 2. 4. 2. 6. Halka Hizmet Anlayışı 168
2. 2. 4. 2. 7. Râhatü's-sudûr ve I. Keyhüsrev 169
2. 2. 5. I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220) 171
2. 2. 5. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 171
2. 2. 5. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 173
2. 2. 5. 2. 1. Halîfenin Gözünden I. Keykâvus 174

2. 2. 5. 2. 2. Kardeşine Verdiği Ceza 176
2. 2. 5. 2. 3. Emîrlerin Gözünden I. Keykâvus 177
2. 2. 5. 2. 4. Antalya Fetihnâmesi 178
2. 2. 5. 2. 5. Sinop'un Fethi ve Şehirdeki Uygulamalar 180
2. 2. 5. 2. 6. Nikâh Akdi 181
2. 2. 5. 2. 7. Halep Seferi ve İdam Fermanları 182
2. 2. 5. 2. 8. İbnü'l-Arabî ve I. Keykâvus 186
2. 2. 5. 2. 9. Şiir ve Keykâvus 190
2. 2. 5. 2. 10. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler 191
2. 2. 5. 2. 11. İlm-i Nücûm 192
2. 2. 6. I. Alâeddîn Keykubâd (1220-1237) 194
2. 2. 6. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 194
2. 2. 6. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 198
2. 2. 6. 2. 1. I. Keykubâd ve İbadet 199
2. 2. 6. 2. 2. Seyfeddîn Ay-aba'ya Verilen Ahidnâme 200
2. 2. 6. 2. 3. I. Keykubâd ve Ömer es-Sühreverdî 201
2. 2. 6. 2. 4. Halîfe ile İlişkiler 205
2. 2. 6. 2. 5. Sultanın Duaları ve Rüyası 206
2. 2. 6. 2. 6. İdam Fermanları 208
2. 2. 6. 2. 7. Bizans'a Bakışı ve Adâlet Anlayışı 212
2. 2. 6. 2. 8. I. Keykubâd ve Emîrleri 213
2. 2. 6. 2. 9. Fetih ve İslâm'ı Yayma Siyaseti 214
2. 2. 6. 2. 10. Celâleddîn Hârezm-şâh ile Mektuplaşma 214
2. 2. 6. 2. 11. Yassıçimen Fetihnâmesi 219
2. 2. 6. 2. 12. Hristiyanlarla İlişkiler 220
2. 2. 6. 2. 13. İlm-i Nücûm 221
2. 2. 6. 2. 14. Moğol Siyaseti 222
2. 2. 6. 2. 15. Dinî Hassasiyeti 223
2. 2. 6. 2. 16. I. Keykubâd ve Şeyh Bahâeddîn Veled 226
2. 2. 6. 2. 17. Entelektüel Kimliği 228
2. 2. 6. 2. 18. Kullandığı Unvanlar 229
2. 2. 6. 2. 19. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler 230

2. 2. 6. 2. 20. Necmeddîn Dâye ve I. Keykubâd 231
2. 2. 6. 2. 21. Zencânî ve I. Keykubâd 238
2. 2. 6. 2. 22. Gazzâlî ve I. Keykubâd 242
2. 2. 6. 2. 23. Nizâmülmülk ve I. Keykubâd 245
2. 2. 6. 2. 24. Kabûs b. Veşmgîr ve I. Keykubâd 248
2. 2. 6. 2. 25. Nizâmeddîn Yahya ve I. Keykubâd 248
2. 3. Çöküş Devri 250
2. 3. 1. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) 250
2. 3. 1. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 250
2. 3. 1. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması 254
2. 3. 1. 2. 1. Şehzadelerin Katli 255
2. 3. 1. 2. 2. Emîr Sâ'deddîn Köpek ve II. Keyhüsrev 256
2. 3. 1. 2. 3. Babaî İsyanı 258
2. 3. 1. 2. 4. Evlilikleri 259
2. 3. 1. 2. 5. Eğlence ve İçki Düşkünlüğü 261
2. 3. 2. II. İzzeddîn Keykâvus (1246-1262), IV. Rükneddîn Kılıç Arslan (1249-1266) ve II. Alâeddîn Keykubâd'ın Ortak Saltanatı 263
2. 3. 2. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 263
2. 3. 2. 2. Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansıması 266
2. 3. 2. 2. 1. II. İzzeddîn Keykâvus 267
2. 3. 2. 2. 1. 1. Saltanata Bakışı 267
2. 3. 2. 2. 1. 2. Emîrlerle İlişkileri ve Sonuçları 268
2. 3. 2. 2. 1. 3. Emîrlerin ve Konya Hatibinin Gözünden II. Keykâvus 269
2. 3. 2. 2. 1. 3. Kardeşleriyle İlişkileri ve II. Keykubâd'ın Katli 271
2. 3. 2. 2. 1. 4. Hristiyan Dayılarıyla İlişkileri 272
2. 3. 2. 2. 1. 5. Vasiyeti 274
2. 3. 2. 2. 1. 6. Mevlânâ'yla İlişkiler 275
2. 3. 2. 2. 1. 7. Sirâceddîn Urmevî ve Sultan 276
2. 3. 2. 2. 1. 8. Unvanları 277
2. 3. 2. 2. 2. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan 277
2. 3. 2. 2. 2. 1. Moğol Siyaseti 278

2. 3. 2. 2. 2. 2. Hristiyanlar ve Sultan 278
2. 3. 2. 2. 2. 3. Mevlânâ'yla İlişkiler 279
2. 3. 2. 2. 2. 4. Tutum ve Davranışları 279
2. 3. 3. Ortak Saltanat Sonrası: III. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1266-1284), II. Gıyâseddîn Mes'ûd (1284-1296/1302-1310), III. Alâeddîn Keykubâd (1298-1302), V. Kılıç Arslan (1310-1318) 281
2. 3. 3. 1. Dönemin Siyasî Tarihi 281
2. 3. 3. 2. Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansımaları 287
2. 3. 3. 2. 1. III. Gıyâseddîn Keyhüsrev 287
2. 3. 3. 2. 2. II. Gıyâseddîn Mes'ûd 290
2. 3. 3. 2. 3. III. Alâeddîn Keykubâd 292

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONUYLA İLGİLİ TARTIŞMALI MESELELER

3. 1. İçki ve Eğlence 295
3. 2. Ta'zir ve Siyaset: Siyaseten Katl, İşkence, Sürgün 303
3. 3. İlm-i Nücûm 317
3. 4. Mumyacılık ve Heykelcilik 323
3. 5. Sultanlar, Din ve Hoşgörü 326
SONUÇ 331
KAYNAKÇA 338

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale/Adı geçen madde

a.g.t. : Adı geçen tez

a. mlf. : Aynı müellif

a.e. : Aynı eser

ayr. : Ayrıntılı

b. : Bin

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

c. : Cilt

çev. : Çeviren

d. : Doğum Tarihi

değ. : Değerlendiren

DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

h. : Hicrî

haz. : Hazırlayan

İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

Karş. : Karşılaştırma

m. : Miladî

M.Ö. : Milâttan Önce

n. : Not

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

not. : Notlandırma

ö. : Ölüm Tarihi

s. : Sayfa

sy. : Sayı

sad. : Sadeleştiren

seç. : Seçme

TDVY : Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları

trc. : Tercüme

TTK : Türk Tarih Kurumu

TDK : Türk Dil Kurumu

vd. : Ve devamı

yay. : Yayınlayan

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Araştırma Eserleri

a) Arapça ve Farsça Kaynaklar

İbnü'l-Kalânisî, Ebû Ya'lâ er-Reîsülecel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkī et-Temîmî (ö. 555/1160)

1073-1082 yılları arasında doğduğu tahmin edilen İbnü'l-Kalânisî, 1160 yılında vefat etmiştir. Onun yaşadığı yıllar Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarına tekabül etmesi bakımından, kaleme aldığı **Zeylü Tarihi Dımaşk** adlı eserinin önemi büyüktür. Zirâ Türkiye Selçuklularının bu dönemiyle ilgili kaynaklar kısıtlıdır. Ancak, I. ve II. Haçlı seferleri sırasında yaşanan olayların anlatıldığı eser, daha çok Suriye coğrafyası bağlamında meydana gelen olayları konu edinmektedir. Bu sebeple eserde, konumuzla ilgili önemli bilgiler bulamadık. Eserden siyasî olaylardan hareketle yaptığımız değerlendirmelerde faydalandık.

Eserin Önur Özatağ tarafından yapılan çevirisini kullandık.[1]

el-Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Azîmî et-Tenûhî (ö. 556/1160-61)

1190-1160/61 yılları arasında yaşayan el-Azîmî'nin **Tarihu'l-ʿAzîmî** adlı eseri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk dönemi hakkında önemli bir kaynaktır. Zirâ bu döneme dair eldeki kaynaklar oldukça azdır. Ancak eser, konumuzla ilgili bilgiler açısından son derece kısırdır. Eserden sadece dönemde olup-biten siyasî olayları değerlendirirken faydalandık.

Eserin, Ali Sevim tarafından yapılan tercümesini kullandık.[2]

---

[1] İbnü'l-Kalânisî, **Zeyl Târih-i Dımaşk**, (çev. Onur Özatağ), Şam **Tarihine Zeyl: I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015. Ayrıca bkz. Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Târih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500 = 1044/45-1106/07)", **TTK Belgeler**, XXIX/33 (2008), s. 1-42.

[2] el-Azîmî, **Tarihu'l Azîmî**, (çev. Ali Sevim), **Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)**, TTK Yay., Ankara 2006.

el-Hüseyni, Ebû'l-Hasen es-Seyyid Sadruddîn Alî b. el-İmâm eş-Şehîd Ebi'l-Fevâris Nâsır b. Alî el-Hüseynî (ö. 590/1194'ten sonra)

Hicri VI. yüzyılın sonları ya da VII. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilen el-Hüseynî, Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**'yi kaleme almıştır. Eser, özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin, ilk dönemde Büyük Selçuklu Devleti ve coğrafyasıyla kurduğu ilişkilere dair verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Ancak eser, konumuzla herhangi önemli bir bilgi barındırmamaktadır.

Eserin, Necati Lugal tarafından yapılan tercümesinden istifade ettik.[3]

er-Râvendî, Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî (ö. 603/1207'den sonra)

er-Râvendî, kaleme aldığı **Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr** adlı eserini, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli sultanlarından II. Rükneddîn Süleyman-şâh için yazdı. Ancak eser sultana takdîm edilemeden II. Süleyman-şâh vefat etti. Bunun üzerine eseri tekrar elden geçiren er-Râvendî, kitabı, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ithaf etti.

Eserde Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu devletlerinin tarihi anlatılmaktadır. Siyasî bakımdan Türkiye Selçuklu tarihiyle ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Ayrıca eserde, edebî bir anlatım söz konusudur. Bu da onu salt bir tarih kaynağı olmaktan çıkartmakta, eserden bu bağlamda faydalanmayı daha zor hâle getirmektedir. Eserin geriye kalan üçte biri ise bir nedîm olan Râvendî'nin içki, satranç vb. gibi konularda sultana tavsiyelerinden oluşmaktadır.

Râhatü's-sudûr'un konumuz açısından, özellikle de I. Gıyâseddîn Keykâvus bağlamındaki önemi büyüktür. Her ne kadar eser, I. Keyhüsrev'in siyasî ve şahsi hayatını doğrudan konu edinmemekteyse de uzun övgüler ve ona yazılan şiirler vesilesiyle sultan hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bunun yanında eser,

[3] el-Hüseynî, **Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye,** (çev. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1999.

tezimizin son bölümünde ele aldığımız içki meselesine dair o dönemdeki algıyı göstermesi bakımından da son derece mühimdir.

Biz eserin, Ahmed Ateş tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[4]

Kadı Burhâneddîn-i Ânevî (ö. 608/1212'den sonra)

1143 yılında doğan Kadı Burhâneddîn'in **Enîsü'l-Kulûb** adlı eseri tarihî, dinî ve ahlâkî konuları ihtiva etmektedir. Eser, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'a takdîm edilmiştir. Eserden I. Keykâvus hakkında konumuzla ilgili kayıtlardan istifade ettik.

Eserin, M. Fuad Köprülü tarafından yapılan özet tercümesinden faydalandık.[5]

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233)

Ortaçağ tarihî kaynakları arasında kapsam ve bilgi olarak en geniş ve güvenilir eser İbnü'l-Esîr'in kaleme aldığı **el-Kâmil fi't-Târih**'dir. 555 (1160) yılında Cizre'de doğan İbnü'l-Esîr, 1233 yılında vefat etmiştir. Bu süre zarfında Şam bölgesi başta olmak üzere birçok şehre ziyaretler yapmış, birebir tecrübesiyle elde ettiği bilgileri eserine kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr eserinde, sadece kendi yaşadığı coğrafyayla ilgili değil, Anadolu başta olmak üzere tüm İslâm coğrafyasıyla ilgili gelişmeleri aktarmaya çalışmıştır.

İbnü'l-Esîr'in yaşadığı yılların Türkiye Selçuklu Devleti'nin zirve dönemine tekabül ettiğini düşündüğümüzde, **el-Kâmil** son derece mühim bir kaynak konumuna yükselmektedir. Eserde, bilhassa Türkiye Selçuklularının Suriye, Mezopotamya topraklarıyla kurduğu ilişkilere dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

Eser, konumuz için de en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Diğer birçok kaynakta bulamadığımız bilgilere İbnü'l-Esîr'in **el-Kâmil**'inde ulaştık. Meselâ bunlardan biri Kutalmış oğullarının ilm-î nücûm ile olan alâkalarıdır. İbnü'l-Esîr'e göre Kutalmış oğulları, ilm-i nücûma olan ilgileri ve bu ilgileri sebebiyle

[4] Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, **Râhat-us-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, (çev. Ahmed Ateş), **Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti**, TTK, Ankara 1957.
[5] Kadı Burhâneddîn-i Ânevî, **Enîsu'l-Kulûb**, (bazı kısımlarıyla nşr. M. F. Kôprülü), Belleten, VII/27 (1943).

dinlerini ziyana uğratmıştır. Eserde, az da olsa konumuz açısından örnekteki gibi oldukça kritik bilgiler yer almaktadır. Ayrıca eserden, diğer kaynaklardaki bilgileri kıyas etme hususunda da faydalandık.

Eserin Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın tarafından yapılan tam ve Murat Temelli'nin kısmî tercümesinden istifade ettik.[6]

el-Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî (ö. 643/1245)

586 (1190) yılında dünyaya gelen el-Bündârî'nin yaşadığı yıllar Türkiye Selçuklularının en güçlü olduğu döneme tekabül etmektedir. Bununla birlikte onun **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿUsra** adlı eseri Irak ve Horasan bölgesindeki Selçukluların tarihini anlatmaktadır. Eser, İmâdeddîn Katip el-İsfahânî'nin eserinin güzel bir özetidir.[7] Eserde Türkiye Selçukluları ile ilgili pek fazla bilgi bulunmadığı gibi, konumuz açısından da herhangi önemli bir bilgi yoktur. Biz eserden, Türkiye Selçuklularının ilk yıllarıyla ilgili siyasî bilgiler bağlamında yararlandık.

Eserin, Kıvâmeddîn Burslan tarafından yapılan tercümesini kullandık.[8]

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu b. Abdullah Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1257)

582 (1186) yılında doğan Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1257 yılında vefat etmiştir. Yaşadığı yıllar Türkiye Selçuklu Devleti'nin en güç devirlerine denk gelmektedir. Müellifin **Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-a'yân** adlı eseri özellikle Selçuklular ve Eyyûbî tarihi için önemlidir. Dolayısıyla eser, Eyyûbîler ile yakın ilişkilere sahip olan Türkiye Selçukluları için de kıymet kazanmaktadır. Ancak eserin Arapça olması ve sadece bir kısmının tercüme edilmesi sebebiyle büyük bir bölümünden

[6] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, (çev. Abdülkerim Özaydın), X, XI, XII, **İslâm Tarihi**, Bahar Yay., İstanbul 1987; **el-Kâmil fi't-Tarih**, (çev. Murat Temelli), **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, Ark Yay., İstanbul 2013.
[7] Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Bündârî", **DİA**, VI, 489-490; Ayrıca bkz. Ramazan Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", **DİA**, XXII, 174-176.
[8] **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿUsra**, (çev. Kıvâmeddîn Burslan), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2016.

faydalanamadık. Bununla birlikte bahsi geçen eser ile ilgili bilgiler aktaran araştırma eserlerinden hareketle **Mir'âtü'z-zamân**'dan azamî derecede faydalanmaya çalıştık.

Eserin, Ali Sevim tarafından yapılan tercümesini kullandık.[9]

İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kāsım Kemâleddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262)

588 (1192) yılında doğan İbnü'l Adîm, 660 (1262) yılında vefat etmiştir. İbnü'l-Adîm de Türkiye Selçuklularının zirve yıllarında yaşayan kaynak müelliflerindendir. Ancak onun kaleme aldığı **Zubdetü'l-Haleb min Târîh-i Haleb** adlı eser, Halep'e has olması sebebiyle Anadolu'daki olaylar hakkında ancak bu şehir ve coğrafya bağlamında bilgiler vermektedir. Bu sebeple eserde, konumuz açısından pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Biz eserden, siyasî olayları değerlendirdiğimiz kısımlarda istifâde ettik.

Eserin, Ali Sevim tarafından yapılan kısmî tercümesinden faydalandık.[10]

İbn Bîbî, Nâsırüddîn Hüseyn b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî (ö. 684/1285'ten sonra)

Türkiye Selçuklu tarihi için en önemli kaynak olan İbn Bîbî'nin **el-Evâmirü'l-ʿAlâʾiyye fi'l-umûri'l-ʿAlâʾiyye** adlı eseri, konumuzla ilgili en zengin bilgileri bulduğumuz kaynak oldu.

I. Alâeddîn Keykubâd döneminde ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelen İbn Bîbî, annesi ve babasının Türkiye Selçuklu Devleti hizmetine girmesiyle bürokrasiyle yakından tanıştı. Uzun yıllar birinci dereceden yaptığı gözlemleri aktaran İbn Bîbî, eserini kaleme alırken çelişkili ve tutarsız bilgileri bir kenara bırakıp, dikkatli bir gözleme dayalı güvenilir bilgileri yazdığını ifade eder. Nitekim eserinde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk yılları hakkında bilgi vermemiş olması da

[9] Sıbt, **Mir'tüz'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân**, (çev. Ali Sevim), **Mir'tüz'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, TTK, Ankara 2011.
[10] **Zübtedü'l-Haleb Min Târîhi Haleb**, (çev. Ali Sevim), **Zübtedü'l-Haleb Min Târîhi Hale'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)**, TTK Yay., Ankara 2014.

bu hassasiyetine işaret etmektedir. Bu sebeple kaynağın verdiği bilgilerin değeri daha da artmaktadır.

İbn Bîbî'nin eserinde, Türkiye Selçuklu sultanlarının hayatı diğer kaynaklarda bulunmayan ayrıntılarla anlatılmıştır. Eserde, özellikle I. Alâeddîn Keykubâd son derece detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Bunlarla birlikte İbn Bîbî'nin Türkiye Selçuklu sultanları aleyhinde bir söz söylememeye ve onları eleştirmemeye son derece dikkat ettiğini de söylemek gerekir. Bu da özellikle konumuzla alâkalı verdiği bilgilere bir derece şüpheyle yaklaşılması sonucunu doğurmaktadır.[11] Ayrıca eserin son derece edebî bir dille yazılmış ve kronolojik hatalar barındırıyor olması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Eserin, Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevirisinden faydalandık.[12]

Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedâni (ö. 718/1318)

Reşîdüddîn Fazlullah'ın **Camiü't-Tevârih** adlı meşhûr eseri, ilk modern tarih metni olarak kabul edilir. Bundan kasıt modern zamanlarda ortaya çıkan tarih yazım metoduna olan benzerliğidir.

Reşidüddîn'in eserinin bir kısmı Büyük Selçuklu ve Suriye Selçuklu sultanlarını kapsamaktadır. Eserde az da olsa Büyük Selçuklu ve Suriye Selçuklu devletleriyle kurduğu ilişkilerler bağlamında Türkiye Selçuklu sultanları hakkında da bilgiler vardır. Ne yazık ki eserde, konumuz bakımından pek bilgi bulunmamaktadır.

Eserin, Erkan Göksü-H. Hüseyin Güneş tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[13]

el-Aksarâyî, Kerîmüddîn Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî (ö. 733/1333)

XIII. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen el-Aksarâyî, iyi bir eğitim almıştır. Mücîreddîn Emir-şâh'ın maiyetinde, Türkiye Selçuklu Devleti'ne hizmet

[11] Bir örnek için, Aksarâyî'nin eseri hakkında bilgi verdiğimiz başlığa bakınız.
[12] İbn Bîbî, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, (çev. Mürsel Öztürk), **Selçuknâme**, TTK Yay., Ankara 2014.
[13] Reşîdüddîn, **Câmi'u't-tevârîh**, (çev. Erkan Göksü-H. Hüseyin Güneş), **Selçuklu Devleti**, Selenge Yay., İstanbul 2010.

etmiştir. Yaşadığı dönemde devletin, sultanların ve beylerin hâl ve durumlarına birinci dereceden tanıklık eden Aksarâyî, kaleme aldığı **Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** adlı eserinde bu gözlemlerini korkusuzca kaydetmiştir.

Türkiye Selçuklu tarihiyle ilgili en önemli iki kaynaktan biri olarak kabul edilen eser, devletin Moğol tahakkümü altındaki yıllarını anlatmaktadır. Eserde konumuzla ilgili doğrudan az olsa da dolaylı olarak birçok bilgi vardır. Özellikle son dönem Türkiye Selçuklu sultanları hakkındaki değerlendirmelerimizi ilk olarak bu eserden hareketle yaptığımızı söylemeliyiz. Bunun haricinde I. Kılıç Arslan ile ilgili de diğer kaynaklarda bulunmayan bilgilere bu eserde ulaştık.

el-Aksarâyî'nin eseri, Türkiye Selçuklu tarihiyle ilgili diğer önemli kaynak olan İbn Bîbî'nin tarihinden daha güvenilirdir. İbn Bîbî, sultanların en uç davranışlarını dahî eleştirmezken, Aksarâyî bu konuda daha farklı bir tutum takınmaktadır. Meselâ İbn Bîbî'nin eserinde Sultan II. İzzeddîn Keykâvus'un iyilik, ahlâk, hayâ ve övgüye lâyık meziyetlere sahip biri olduğu söylenirken Aksarâyî'nin eserinde ise aynı sultan, sefahat içinde yaşayan sefil biri olarak tanımlanmaktadır. Aksarâyî açık bir dille, II. Keykâvus'un İslâm dışı bir hayat yaşadığını, onu bu hayata alıştıran kişinin de, beylerbeyliğine tayin etmiş olduğu Hristiyan Kont İstabl olduğunu söylemektedir.

Eserin, Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[14]

el-Nigedî, Kadı Ahmed ((ö. 734/1333'ten sonra)

685 (1286)'da doğan el-Nigedî de Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışına tekabül eden yıllarda yaşayan müelliflerdendir. Onun kaleme aldığı **el-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk** adlı umûmî tarihi, özellikle son dönem Türkiye Selçuklu sultanları hakkında verdiği bilgiler bakımından önemlidir. XIV. yüzyılda kaleme alınan bu eser, Türkiye Selçukluları hakkındaki bilgiler açısından kısırdır. Ancak Moğol istilası sonrası döneme dair az da olsa kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgiler, sultanların dinî anlayışlarının yorumlanmasında önem teşkil etmektedir.

[14] Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, **Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.

Eserin, Ali Ertuğrul tarafından yapılan tercümesinden istifade ettik.[15]

el-Kazvînî, Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî (ö. 740/1340)

680 (1281) yılında doğan el-Kazvînî de Türkiye Selçuklularının yıkılış yıllarında yaşamıştır. Onun kaleme aldığı **Târîh-i Güzîde** adlı umûmî tarih eserinde konumuzla alakalı doğrudan bilgiler oldukça azdır. Eserden, Türkiye Selçuklu sultanlarının siyasî ve askerî faaliyetleriyle alâkalı bilgilerden hareketle konumuz hakkında yaptığımız yorumlarda yararlandık.

Eserin, Erkan Göksu'nun editörlüğünde yapılan tercümesinden faydalandık.[16]

el-Ömerî, Şehâbeddîn (Ebû'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullâh el-Ömerî (ö. 749/1349)

700 (1301) yılında doğan el-Ömerî'nin 27 cildlik **Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr** adlı ansiklopedik eseri, her ne kadar konumuzla ilgili doğrudan bilgiler barındırmasa da en çok kullandığımız kaynaklar arasındadır. Zirâ ele aldığımız konuyla ilgili bilgilerimizin azlığı sebebiyle, sultanların siyasî faaliyetlerinden hareketle çıkarımlar yapmaya çalıştık. Bu durumda da siyasî tarihle ilgili eserler önem kazandı. Ömerî'nin eseri de Türkiye Selçuklu sultanlarının özellikle Şam bölgesiyle ilişkileri bağlamında faydalandığımız eserlerden oldu.

Eserin, Türkler ile ilgili üçüncü cildinin Ahsen Batur tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[17]

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeyneddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî (ö. 749/1349)

691 (1292) yılında doğan İbnü'l-Verdî, 1349 yılında vefat etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış yıllarında yaşayan İbnü'l-Verdî'nin kaleme aldığı **Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer** adlı eseri, tezimizde en çok

[15] el-Nigedî, **el-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı,** (çev. Ali Ertuğrul), TTK Yay., Ankara 2015.
[16] Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, **Târih-i Güzîde**, (ed. Erkan Göksu), (haz. Ayşe Ayna-Bilal Şahin-Ayşe Alhan-Sevgi Kübra Akdemirel-Ayşe Tepe-Sibel Temiz), İstanbul 2015.
[17] el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr**, (çev. Ahsen Batur), **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Selenge Yay., İstanbul 2014.

faydaladığımız kaynaklardan biridir. Eser konumuzla ilgili doğrudan bilgiler vermese de Türkiye Selçuklu sultanları ve onların ilişkilerine dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu sebeple siyasî tarihten hareketle sultanların dinî anlayışı hakkında yaptığımız değerlendirmelerde diğer eserlerdeki bilgilere kıyasla **Tetimmetü'l-Muhtasar**'dan fazlasıyla istifâde ettik.

Eserin Mustafa Alican tarafından yapılan tercümesini kullandık.[18]

Anonim Selçuknâme

Yazarı belli olmayan **Tarih-i Âl-i Selçuk** adlı eser, kısa muhteviyatına rağmen önemli bilgiler içermektedir. Ancak eser, kronolojik olarak son derece karışıktır. Bu da eserden faydalanmayı zorlaştırmaktadır. Eserde konumuzla ilgili detaylı olmasa da birkaç önemli bilgi bulunmaktadır.

Eserin, Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından yapılan tercümesini kullandık.[19]

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (ö. 774/1373)

İbn Kesîr'in **el-Bidâye ve'n-Nihâye** adlı umûmî tarih eseri, konumuz açısından detaylı ve önemli bilgiler barındırmamaktadır. Eserden yer yer siyasî olaylarla ilgili tahlillerimizde faydalandık.

Eserin Mehmet Keskin tarafından yapılan tercümesini kullandık.[20]

Anonim Baypars Tarihi

Eser, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son yılları hakkında oldukça mühim bir kaynaktır. Eserde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muîneddîn Süleyman Pervâne'nin kontrolündeki yıllarında (1256-1277) hem Moğollar hem de Memlükler ile yaşanan

[18] İbnü'l-Verdî, **Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer**, (çev. Mustafa Alican), **Bir Ortaçağ Şairi'nin Kalemi'nden Selçuklular**, Kronik Yay., İstanbul 2017.
[19] **Tarîh-i Âl-i Selçuk**, (trc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), **Anonim Selçuknâme**, Atıf Yay., İstanbul 2014.
[20] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (çev. Mehmet Keskin), **Büyük İslâm Tarihi**, Çağrı Yay., İstanbul 2000.

gelişmeler detaylı bir şekilde bulunmaktadır. Ancak eser, konumuz açısından pek bilgi ihtiva etmemektedir. Biz eserden, daha çok bahsi geçen dönemdeki siyasî olaylardan hareketle sultanların dinî anlayışları hakkında yaptığımız değerlendirmelerde faydalandık.

Eserin, Şerefeddîn Yaltkaya tarafından yapılan tercümesini kullandık.[21]

el-Mîrhând, Muhammed Mîrhând b. Burhâneddîn Hâvend-şâh b. Kemâleddîn Mahmûd-i Herevî (ö. 903/1498)

Ele aldığımız yıllara göre geç dönem tarihçisi olan el-Mîrhând'ın **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ** adlı eseri yedi ciltten müteşekkildir. Eserin dördüncü cildinde Selçuklular ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Türkiye Selçukluları ile ilgili bilgiler ise oldukça azdır. Biz eserden, siyasî tarihle ilgili bilgileri kıyas etmek için faydalandık.

Eserin, Erkan Göksu tarafından yapılan kısmî tercümesinden faydalandık.[22]

Cenâbî, Mustafa Efendi (ö. 999-1590)

Geç dönem müelliflerinden olan Cenâbî'nin **el-ʿAylemü'z-zâhir fî Ahvâli'l-evâʾil ve'l-Evâhir** adlı eseri umûmî bir tarih olup, Selçuklularla ilgili de bir bahis barındırmaktadır. Oldukça kısa ve öz olan bu eserde, I. Mes'ûd'un döneminde yapılan Simre şehri haricinde konumuzla ilgili önemli bilgiler bulunmamaktadır. Eserden siyasî tarihten hareketle yaptığımız değerlendirmeler sırasında kıyas olarak faydalandık.

Eserin Türkiye Selçukluları ile ilgili bölümünün, Muharrem Kesik tarafından yapılan tercümesini kullandık.[23]

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (ö. 1113/1702)

---

[21] **Baypars Tarihi**, (çev. Mehmet Şerefüddîn Yaltkaya), TTK Yay., İstanbul 1941.
[22] Mîrhând, **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiya ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)**, (trc. ve notlar Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2018.
[23] Muharrem Kesik, **Cenabi Mustafa Efendi'nin el-Aylemü'z-zahir fi Ahvali'l-evail Ve'l-evahir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri,** (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994).

Diğer bir geç dönem müellifi de Müneccimbaşı'dır. Onun **Câmiʿu'd-düvel** adlı umûmî tarihinde Selçuklularla ilgili bilgiler bulunmaktadır. **Câmiʿu'd-düvel**, büyük ölçüde İbn Bîbî'nin eserine dayanmaktadır. Bununla birlikte Cenâbî'nin eserindeki bilgilerin de hemen hemen aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak eser, **Cenâbî Tarihi'nden** biraz daha kapsamlıdır. Bahsi geçen eserde konumuzla ilgili orjinal bilgilere rastlamadık.

Eserin Ali Öngül tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[24]

b) Ermeni Kaynakları

Türkiye Selçuklu tarihi için Ermenî tarihçilerin kaleme aldığı eserler oldukça önemlidir. Ermeni kaynaklarının farklı milletten ve dinden olmaları sebebiyle verdiği bilgiler konumuz açısından ayrıca kıymetlidir.

Urfalı Mateos Urhayetzi (ö. 1137 sonrası)

Urfa'da bir rahip olarak yaşayan Mateos, kaleme aldığı **Vekâyinâme**'de 952-1136 yılları arasındaki olayları anlatır. Eser, Papaz Grigor tarafından yapılan zeyli ile 1163 yılına kadar devam ettirilmiştir.

Eser konumuz açısından, hem bazı olayların diğer kaynaklarda bulunmayan ayrıntılarla anlatılması hem de Müslüman tarihçilerin kaleme aldığı kaynaklardaki bilgilerle kıyas yapma imkânı sunması bakımından önem teşkil etmektedir. Eserde Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı hakkında doğrudan bilgiler bulmak pek mümkün değilse de ara ara müellif tarafından yapılan yorumlardan hareketle konumuzla ilgili yaptığımız değerlendirmeler bakımından eserden faydalandık. Ayrıca siyasî tarihten yola çıkarak yaptığımız yorumlarda da eserden bolca yararlandık.

Eserin Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan tercümesini kullandık.[25]

Genceli Kiragos (ö. 1271)

[24] Müneccimbaşı, **Câmiu'd-düvel**, (haz. Ali Öngül), **Câmi'u'd-düvel Selçuklular Tarihi**, Kabalcı Yay., İstanbul 2017, I-II.
[25] Urfalı Mateos, **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), TTK, Ankara 2019.

Kiragos'un eseri, XIII. yüzyıl Anadolu tarihi için önemli kaynaklardan biridir. Özellikle Moğolların Anadolu işgali ve Kösedağ Savaşı sonrası Türkiye Selçuklu tarihi için eserde kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Konumuzla ilgili ise pek fazla bilgi bulunmayan eserden daha çok siyasî olaylardan hareketle yaptığımız değerlendirmelerde faydalandık.

Eserin, Fuad Hacısalihoğlu ve İlhan Aslan tarafından yapılan tercümesini kullandık.[26]

Müverrih Vardan (ö. 1271)

XIII. yüzyıl Ermeni tarihçilerinden bir diğeri Vartan Areveltzi'dir. Vardan'ın, **Cihan Tarihi** adını verdiği eseri, Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından fetih süreci hakkında önemli bir kaynaktır. Ancak oldukça özet bir mahiyetteki eserde, birkaç yer haricinde konumuzla alâkalı dolaylı bilgi dahî bulamadık.

Eserin, Hrand. D. Andreasyan tarafından yapılan, İlhan Aslan'ın yayına hazırladığı tercümesinden faydalandık.[27]

Kumandan Simbat (ö. 674/1275)

1203 yılında doğan Simbat'ın **Vekâyinâmesi** özellikle 1152 yılından sonraki kısmı itibariyle önemlidir. Zirâ bu kısımda Simbat, kendi gözlemlerine yer vermiştir. Türkiye Selçuklu devletinin gelişim ve zirve yıllarına tekabül eden eserde konumuzla ilgili pek bilgiye rastlamadık. Bununla birlikte siyasî tarihten hareketle yaptığımız değerlendirmelerde eseri, diğer kaynaklardaki bilgilerle kıyaslama yapma hususunda kullandık.

Eserin, Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[28]

Korykoslu Hayton (ö. 1302)

[26] Genceli Kiragos, **Moğol İstilâsı (1120-1265)**, (çev. Mahmut Kemal Bey, haz. Fuad Hacısalihoğlu – İlhan Aslan), POST Yay., İstanbul 2018.
[27] Müverrih Vardan, **Türk Fetihleri Tarihi**, (haz. İlhan Aslan), POST Yay., İstanbul 2017.
[28] Simbat (Kumandan Simbat), **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi**, (TTK'da henüz yayımlanmamış tercüme).

Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un kardeşi Oşin'in oğlu olan Hayton, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son yarım asrına şahitlik eden bir tarihçidir. Bir Ermeni asilzâdesi olması sebebiyle önemli ilişkilere sahip olan Hayton'un eseri, bu bakımdan dikkat çekicidir. Eser, Moğolların yakın doğu ve Anadolu coğrafyasındaki faaliyetleri hakkında oldukça önemlidir. Ayrıca eserde dönemin Papa'sı V. Clement'in isteği üzerine yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesi hakkında bilgiler sunulmaktadır. Konumuz açısından ise eser, önemli bilgiler ihtiva etmemektedir.

Eserin, Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[29]

Aknerli Grigor (ö. 1335)

Aknerli Grigor'un **Okçu Milletin Tarihi** Moğol işgali altındaki Anadolu için önemli bir kaynaktır. Eser hacim itibariyle küçük olmakla birlikte 1265 yılından sonraki kısmı bakımından özgündür. Ancak eserde hem konumuz hem de Selçuklular ile ilgili pek bilgi bulunmamaktadır.

Eserin, Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[30]

c) Süryani Kaynakları

Ermeni kaynakları hakkındaki yorumlarımız, aynı şekilde Süryani kaynakları için de geçerlidir. Süryani kaynakları da hem genel olarak Türkiye Selçuklu tarihi için hem de özel olarak konumuz açısından son derece önemlidir.

Süryanî Mikhail (ö. 1199)

Bir Süryanî Patriği olan Mikhail'in **Vekâyinâme** adlı eseri, diğer kaynaklarda ulaşamadığımız bir takım bilgileri ihtiva etmesi bakımından konumuza dair önemli kaynakların başında gelmektedir. Eserde, sultanların gayr-i müslim halk ile olan ilişkileri, ilim ve ilim ehline olan düşkünlüğü, Anadolu'daki İslâmlaşma faaliyetleri gibi birçok konu, yer yer ayrıntılarla anlatılmaktadır. Eser, siyasî tarih açısından da son derece kıymetli bilgiler içermektedir. Bu sebeple eserden, sultanların hayatındaki

[29] Korykoslu Hayton, **Flos Historiarum Terre Orientis**, (çev. Altay Tayfun Özcan), **Doğu Tarihinin Altın Çağı**, Selenge Yay., İstanbul 2015.
[30] Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, (çev. Hrand d. Andreasyan), Yeditepe Yay., İstanbul 2012.

olaylardan hareketle dinî anlayışlarını tespit etmek adına yaptığımız değerlendirmelerde de sık sık faydalandık.

Eserin, Hrand. D. Andreasyan tarafından yapılan tercümesini kullandık.[31]

Anonim Süryani Kroniği

Hacim itibariyle oldukça küçük olan bu eser, genel olarak Türkiye Selçukluları özel olarak da konumuz açısından pek bilgi barındırmamaktadır. Eserden daha ziyade siyasî tarihle ilgili kısımlarda faydalandık.

Eserin, İlhan Aslan tarafından yapılan tercümesini kullandık.[32]

Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus/İbnü'l-İbrî) (ö. 685/1286)

Türkiye Selçukluları hakkındaki en önemli kaynaklardan biri Ebû'l-Ferec'in kaleme aldığı tarihî eseridir. Eserde konumuz açısından doğrudan bilgilere ulaşmak zorsa da Türkiye Selçuklu kaynaklarının aktardığı bilgilerle kıyaslamalar yapabileceğimiz bilgilere ulaşmak oldukça önemliydi.

Eserin, Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[33]

d) Gürcü Kaynakları

Gürcü tarihçilerin kaleme aldığı eserler arasından sadece Anonim Gürcü kaynağından faydalandık. Bu eser konumuz açısından, II. Kılıç Arslan ile Gürcü Prensesi Thamara arasında geçen diyalog ve mücadeleler hakkında verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Bu bilgiler de geniş çaplı değildir. Ayrıca da çarpıtılmıştır. Yine de eser, genel hatlarıyla taraflar arasında meydana gelen olayı doğrulaması bakımından önemlidir.

Eserin Hrand D. Andreasyan'ın yaptığı, Erdoğan Merçil'in yayına hazırladığı tercümesinden istifade ettik.[34]

---

[31] Süryanî Mikhail, **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), **Süryanî Patrik Mikhail'in Vekayinâmesi**, (Fotokopi Nüsha).
[32] **Anonim Süryanî Kroniği**, (çev. İlhan Aslan), Post Yay., İstanbul 2019.
[33] Gregory Ebû'l-Ferec, (Bar Hebraeus), **Abû'l Farac Tarihi**, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987.

e) Bizans Kaynakları

Bizans kaynakları, Türkiye Selçuklu tarihi için son derece önemlidir. Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk dönemleri hakkında Müslüman tarihçiler tarafından yazılan eserlerdeki bilgiler kısır olduğu için Bizanslı müelliflerin eserleri son derece kıymet kazanmaktadır. Bizans ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin yakın ilişkileri düşünüldüğünde, Bizans kaynaklarındaki bilgilerin ehemmiyeti bir derece daha artmaktadır.

Mikhael Attaleiates (ö. 1080)

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarıyla ilgili en önemli kaynaklardan biri Attaleiates'in **Historia**'sıdır. Eserde, I. Süleyman-şâh hakkında az ama önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler daha ziyade onun Bizans ile ilişkileri hakkındadır. Ayrıca eserde Büyük Selçuklular ile Kutalmış oğulları arasındaki husumete işaret eden bilgiler de oldukça önemlidir. Konumuz açısından ise eser, doğrudan herhangi bir bilgi içermemektedir. Eserden daha ziyade, siyasî tarihten hareketle yaptığımız değerlendirmelerde faydalandık.

Eserin Bilge Umar tarafından yapılan tercümesini kullandık.[35]

Nikephoros Bryennios (ö. 1137)

Bryennios'un eseri de I. Süleyman-şâh ve I. Kılıç Arslan dönemleri için önemli bir kaynaktır. Eserde bahsi geçen sultanlar hakkında az bilgi bulunsa da dönemle ilgili kaynakların kısırlığı sebebiyle yine de önem teşkil etmektedir. Eserde konumuzla ilgili pek bilgiye rastlamadık. Eserden siyasî tarihten hareketle yaptığımız değerlendirmelerde faydalandık.

Eserin Bilge Umar tarafından yapılan tercümesinden istifade ettik.[36]

Anna Komnena (ö. 1153)

---

[34] **Histoire de la Georgie**, (Fransızca'ya çev. Brosset, Marie Felicite, Türkçe'ye çev. Hrand D. Andreasyan, notlar ve yayına haz. Erdoğan Merçil), **Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 Yılına Kadar)**, TTK, Ankara 2003.
[35] Mikhael Attaleiates, **Tarih**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
[36] Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

I. Kılıç Arslan ile ilgili en önemli kaynakların başında gelen Anna'nın **Alexiad** adlı eseri, konumuz açısından da az ama önemli sayılabilecek bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde, özellikle Çaka Bey ile I. Kılıç Arslan arasındaki mücadeleye dair verilen bilgiler, konumuz açısından önemlidir.

Eserin, Bilge Umar tarafından yapılan tercümesinden istifade ettik.[37]

Ioannes Zonaras (ö. 1159'dan sonra)

Zonaras'ın eseri de Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk yılları hakkında oldukça önemli bir kaynaktır. Eserde konumuzla ilgili doğrudan bir bilgi bulunmasa da Türkiye Selçukluları ile Büyük Selçuklular arasındaki mücadelelerle ilgili önemli bilgiler vermesi, Abbâsî halîfesinin bu mücadele sırasındaki tutumunu aktarması, I. Süleyman-şâh'ın Şii Emîr Ammar'dan kadı ve hatip istemesinin arka plânını anlamak için çok önemli bilgilerdir. Eserden özellikle bu kısımları itibariyle faydalandık.

Eserin Bilge Umar tarafından yapılan tercümesini kullandık.[38]

Niketas Khoniates (ö. 1213)

Khoniates'in, I. Mesûd, II. Kılıç Arslan, II. Rükneddîn Süleyman-şâh ve I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ilgili önemli olan eserinde, konumuz açısından az ama önemli bilgilere rastladık. Ayrıca eserden, siyasî tarihten hareketle yaptığımız yorumlarda da faydalandık.

Eserin Fikret Işıltan ve Işın Demirkent tarafından yapılan tercümelerini kullandık.[39]

Ioannes Kinnamos (ö. 1220)

[37] Anna Komnene, **Alexiad**, (çev. Bilge Umar), **Malazgirt'in Sonrası**, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1996.
[38] Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.
[39] Niketas Khoniates, **Historia**, (çev. Fikret Işıltan), **Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri**, TTK, Ankara 1995; a. mlf., **Historia**, (çev. Işın Demirkent), **Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)**, Dünya Yay., İstanbul 2004.

Kinnamos'un eserinde konumuz açısından I. Mes'ûd ve özellikle de II. Kılıç Arslan ile ilgili az da olsa önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca eserden, siyasî tarihten hareketle yaptığımız yorumlarda da faydalandık.

Eserin Işın Demirkent tarafından yapılan tercümesini kullandık.[40]

Georgios Akropolites (ö. 1282)[41]

Akropolites'in eseri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son dönemi için önemli bir kaynaktadır. II. İzzeddîn Keykâvus'un İstanbul'a sığınması ve oradaki yaşamı hakkında konumuzla ilgili dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte Bizans eserlerinde Türkiye Selçukluları hakkında verilen bilgilerdeki üslûbun genel olarak abartılı olduğunu unutmamak gerekir. Aynı durum, Akropolites'in eserindeki bilgiler için de geçerlidir. Bu sebeple bahsi geçen kaynak, muhakkak diğer eserlerle karşılaştırılarak kullanılmalıdır.

Eserin, Bilge Umar tarafından yapılan tercümesinden istifade ettik.[42]

f) Haçlı Kaynakları

Anonim Haçlı Vekayinâmesi (1100)

Müellifi belli olmayan bu Haçlı kaynağı, konumuzla ilgili bilgiler açısından oldukça kısırdır. Eserden I. Haçlı Seferi sırasındaki siyasî olayları değerlendirirken faydalandık.

Eserin, Ergin Ayan tarafından yapılan tercümesini kullandık.[43]

Fulcherius Carnotensis (ö. 1127)

---

[40] Ioannes Kinnamos, **Historia**, (çev. Işın Demirkent), **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, TTK, Ankara 2001.
[41] Georgios Akropolites, **Khronographia**, (çev. Bilge Umar), **Vekâyinâme**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.
[42] Georgios Akropolites, **Khronographia**, (çev. Bilge Umar), **Vekâyinâme**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.
[43] **Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum**, (çev. Ergin Ayan), **Anonim Haçlı Tarihi**, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Carnotensis'in bu önemli eserinden siyasî olayları değerlendirmekte faydalandık.

Eserin İlhan Bihter Barlas tarafından yapılan tercümesini kullandık.[44]

Peter Tudebodus (ö. 1140)

Tudebodus, Birinci Haçlı seferine katılmış ve şahit olduğu olayları eserinde kaleme almıştır. Bu bakımdan eser, oldukça önemlidir. Ancak Tudebodus eseri konumuz açısından pek bilgi barındırmamaktadır. Eserden I. Haçlı Seferi sırasındaki siyasî olayları değerlendirirken faydalandık.

Eserin, Süleyman Genç tarafından yapılan tercümesini kullandık.[45]

Odo De Deuil (ö. 1162)

Ode de Deuil'in bizatihi tanıklığıyla anlattığı II. Haçlı Seferiyle ilgili bilgileri ihtiva eden eserden sadece I. Mes'ûd'un döneminde meydana gelen ihtida olayıyla ilgili faydalandık. Bu bilgi konumuz açısından son derece önemlidir.

Eserin, İngilizce tercümesinden faydalandık.[46]

Willermus Tyrenensis (ö. 1185)

Tyrenensis'in önemli eseri, konumuz bakımından pek bilgi barındırmamaktadır. Eserden I. Haçlı Seferi sırasındaki siyasî olayları değerlendirirken faydalandık.

Eserin, Ergin Ayan tarafından yapılan üç ciltlik tercümesini kullandık.[47]

---

[44] **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**, (çev. İlhan Bihter Barlas), **Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

[45] Peter Tudebodus, **Historia De Hierosolymitano Itınere**, (çev. Süleyman Genç), **Birinci Haçlı Seferi: Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk**, Kronik Yay., İstanbul 2019.

[46] Odo De Deuil, **Profectione Ludovici VII In Orientem**, (ed. Virginia Gingerick Berry), Columbia University Press, New York 1948.

[47] Willermus Tyrensis, **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Willermus Tyrenensin'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)**, Ötüken Yay., İstanbul 2016; a. mlf., **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II: Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)**, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2018; a. mlf., **Historia Rerum İn**

Ernoul Kroniği

Eserden sadece Selâhâddîn Eyyûbî ile II. Kılıç Arslan arasındaki ilişkiler bağlamında yararlandık.

Eserin Ahmet Deniz Altunbaş tarafından yapılan tercümesini kullandık.[48]

Richard (ö. 1199)

Richard'ın kaleme aldığı, **Itineraium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi** adlı eserden sadece II. Kılıç Arslan'ın III. Haçlı Seferi sırasındaki hareketlerini yorumlarken faydalandık.

Eserin, Harun Korunur'un telifindeki bilgilerinden faydalandık.[49]

Lübeckli Arnold (ö. 1211)

Arnold'ın eseri, Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Hristiyan olup olmadığı tartışmalarıyla ilgili oldukça önemli bir kaynaktır. Saxony Dükü Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı ziyareti sırasında geçen diyalogların anlatıldığı eserde, ikili arasında Hristiyanlık ve akrabalık hususundaki ifadeler dikkat çekicidir. Bununla birlikte müellifin, eserinde konuyla ilgili yaptığı yorumlar son derece sığdır. Bu yorumlar onun İslâm dini ve Türkiye Selçukluları hakkındaki bilgisizliklerinden kaynaklanmaktadır.

Eserin, Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan kısmî tercümesinden faydalandık.[50]

g) Siyasetnâme ve Edep-Adap Eserleri

Hz. Ali, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 40/661)

Partibus Transmarinis Gestarum, (çev. Ergin Ayan), **Haçlılar Türkler Karşısında: Willermus Tyrenensin'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, Kronik Yay., İstanbul 2019.

[48] **Chronique d'Ernoul**, (çev. Ahmet Deniz Altunbaş), **Ernoul Kroniği: Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi**, Kronik Yay., İstanbul 2019.

[49] Harun Korunur, **Itineraium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi Işığında III. Haçlı Seferi (1189-1192)**, Kitabevi Yay., İstanbul 2019.

[50] Altay Tayfun Özcan, "Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, I (Aralık 2016), s. 191-217.

Hz. Muhammed'in kurduğu İslâm Devleti'nin dördüncü halîfesi olan Hz. Ali'nin, Mısır'a vali olarak atadığı Mâlik b. Eşter'e yönetimdeki uygulaması ve dikkat etmesi gereken hususları belirttiği emirnâmesi, tezimizin I. Bölümü'nde ele aldığımız konular açısından son derece önemlidir. Zirâ din-siyaset ve yönetici-halk ilişkilerinin nasıl olması, yöneticinin bu konularda nasıl bir tasavvura sahip olması hakkında İslâm'ın oldukça erken devirlerinden yazılı olarak elimizde kalan numûne değerinde bir belgedir.

Eserin, Mehmet Âkif Ersoy tarafından yapılan İlknur Kirenci'nin yayıma hazırladığı tercümesinen faydalandık.[51]

Nizâmülmülk, Ebû Alî Kıvâmeddîn (Gıyâsüddevle, Şemsülmille) Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî (ö. 485/1092)

Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhûr veziri Nizâmülmülk'ün **Siyasetnâme** adlı eseri, tezimizin I. ve III. Bölümü'nde ele aldığımız konularla ilgili önemli kaynakların başında gelmektedir. Nizâmülmülk, sultan haricinde devlette ulaşabilecek en büyük güce erişen, önemli bir vezîrdi. Bununla birlikte ilim öğrenmeyi ve âlimlerle sohbetlerde bulunmayı da ihmal etmezdi. Bu çerçeve, Nizâmülmülk'ün kitabını teori ve pratiğin birleşme noktası bakımından son derece önemli hâle getirmektedir.

Eserin, Ali Sevim tarafından yapılan neşri ve tercümesinden faydalandık.[52]

el-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111)

Gazzâlî'nin önemli eserlerinden **Kimyâ-yı Saâdet**, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın okuduğu eserlerdendir. Bu sebeple bahsi geçen eserden sadece I. Keykubâd'la ilgili faydalandık.

[51] Abdülaziz Çâvîş: **el-Evcine fi'l-İslâm 'an es'ileti'l-Kenîseti'l-Anglikiyye**, (çev. Mehmet Âkif Ersoy, haz. İlknur Kirenci), **İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi**, Büyüyenay Yay., İstanbul 2015.
[52] Nizâmülmülk, **Siyâsetnâme,** (çev. Mehmet Altay Köymen), TTK Yay., Ankara 2016.

Eserin Mehmet A. Müftüoğlu tarafından yapılan tercümesinden istifade ettik.[53]

el-Malatyavî, Muhammed b. Gazi el-Malatyavî (ö. XIII. yy'ın ilk çeyreği)

Malatyalı Muhammed b. Gazi'nin **Ravzatu'l-Ukul** adlı eseri II. Rükneddîn Süleyman-şâh'a takdîm edilmiştir. Eser fabl tarzında olup, siyasetnâme, edep-adap türünde yazılmıştır. Sultana verdiği öğütler bakımından konumuz açısından önemlidir.

Eserin, İbrahim Düzen tarafından yapılan kısmî tercümesi ve değerlendirmesinden faydalandık.[54]

İbn Gazi'nin diğer eseri **Beridü's-Saade** de mukaddimesindeki bilgiler bakımından kıymetlidir. Ayrıca eserin içeriği de önemli olup, hemen hemen diğer siyasetnâme, edep-adap eserlerindeki çerçeveyi devam ettirmektedir. Eser, I. İzzeddîn Keykâvus'a takdîm edilmiştir.

Eserin, Muhammed Şirvânî tarafından yayına hazırlanan Farsça neşrinden faydalandık.[55]

ez-Zencânî, Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdüssamed el-Osmânî ez-Zencânî (ö. 1228'den sonra)

ez-Zencânî'nin **Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye** adlı eseri konumuz açısından önde gelen kaynaklardandır. Eser, I. Alâeddin Keykubâd'a takdîm edilmiştir. Eserde sultana idârî, dinî ve ahlâkî öğütler verilmektedir. Eserden I. Bölüm'de ve II. Bölüm'ün I. Alâeddîn Keykubâd kısmında faydalandık.

Eserin Hasan Hüseyin Adalıoğlu tarafından yapılan tercümesini kullandık.[56]

---

[53] İmâm-ı Gâzzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, (trc. Mehmet A. Müftüoğlu), Çelik Yay., İstanbul 1996.
[54] İbrahim Düzen, **Muhammed b. Gazi al-Malatyavî Ve Eseri: Ravzat al-'Ukul**, Beyan Yay., İstanbul 2016.
[55] Muhammed b. Gazi el-Malatyavî, **Berîdü's-saʿâde**, (haz. Muhammed Şirvânî), Danişgah-ı Tahran, Tahran 1972.
[56] Zencânî, **Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye**, (haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul 2019.

er-Râzî, Ebû Bekr Necmeddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256)

Necmeddîn-i Dâye er-Râzî'nin **Mirsâdü'l-İbâd**[57] ile **Mermuzat-i Esedî**[58] adlı eserleri, Türkiye Selçuklu tarihinin I. Alâeddîn Keykubâd devri için son derece mühim eserlerdir. Dâye'nin bir sûfî olması ve Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın okuması için siyasî, ahlâk ve edep içerikli bir kitap kaleme alması, bahsi geçen eserleri konumuz açısından oldukça önemli hâle getirmektedir.

el-Urmevî, Ebü's-Senâ Sirâceddîn Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid el-Urmevî (ö. 682/1283)

Urmevî'nin II. İzzeddîn Keykâvus'a sunduğu **Letaifü'l-Hikme** adlı felsefî içerikli eseri özellikle mukaddimesi ve içinde sultana yönelik verdiği öğütler bakımından konumuz açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Urmevî'nin aynı zamanda baş kadı olduğu da hesaba katılırsa, kaleme aldığı eseri daha bir kıymet kazanmaktadır.

Eser ile ilgili olarak Gulamhüseyin Yusûfî tarafından yapılan Farsça neşrinden, M. Cüneyt Kaya tarafından tanıtım içerikli yazılan makaleden faydalandık.[59]

el-Aksarâyî, Saîd b. İsmail b. Ömer el-Aksarayî (ö. 1301'den sonra)

Aksaraylı bir âlim olan Saîd b. İsmail'in **Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn** adlı eseri içeriği itibariyle oldukça dikkat çekici bir eserdir. Bir fıkıh âlimi olan Aksarâyî, bahsi geçen eserinde dünya ve din siyasetini incelemiştir. Bir fıkıh âlimi

[57] Necmeddîn-i Dâye, **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî), **İrşâdü'l-mürîd ile'l Murad fî Tercemet-i Mirsâdü'l-'İbâd**, (haz. Özgür Kavak), **Sûfî Diliyle Siyaset**, Klasik Yay., İstanbul 2019; a. mlf., **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (haz. Şefaettin Severcan), **Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol, Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l Mead'dan: Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a ve Osmanlı Sultanı II. Murad'a Sunulan Siyasetnâme**, Büyüyenay Yay., İstanbul 2017; a. mlf., **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Halil Baltacı), İFAV Yay., İstanbul 2013; a. mlf., **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Hakkı Uygur), İlkharf Yay., İstanbul 2013.

[58] Necmeddîn-i Dâye, **Mermuzat-ı Esed der Mermuzat-ı Davûdî**, (nşr. Muhammed Şefi'î Kedkenî), Müessese-i Mütalaat-ı İslâmi Danişgah-ı McGill, Tahran 1973.

[59] Ebü's-Sena Sirâceddîn Mahmûd Sirâceddîn el-Urmevî, **Letaifü'l-Hikme**, (Tashih Gulamhüseyin Yusûfî), İntişarat-ı Bünyad-ı ve Ferheng-i İran, Tahran 1351.

perspektifinden konuya yaklaşmakla birlikte eser aynı zamanda siyasetnâme türünün özelliklerini de barındırmaktadır.

Eser ile ilgili olarak, Özgür Kavak'ın yaptığı kısmî çeviriler ve tanıtım makelesinden faydalandık.[60]

h) Coğrafya Eserleri

Ebû'l-Fidâ, İmâdeddîn İsmail b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373)

672 (1273) yılında doğan Ebû'l-Fidâ, 774 (1373) yılında vefat etmiştir. Onun **Takvimü'l-Büldân** adlı eseri, XIV. yüzyılda coğrafya alanında yazılmış en önemli eserlerdendir. Biz bahsi geçen kaynaktan, sadece birkaç yerde coğrafyayla ilgili kıyaslamalarda yararlandık.

Eserin, Ramazan Şeşen tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[61]

el-Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâleddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (ö. 682/1283)

Yahyâ el-Kazvînî'nin **Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbad** adlı önemli eserinden sadece coğrafyayla ilgili olarak birkaç yerde faydalandık. Eserde konumuzla ilgili önemli bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserin, Murat Ağarı tarafından yapılan tercümesini kullandık.[62]

ı) Seyahatnâmeler

İbn Battûta, Ebû Abdullâh Şemseddîn (Bedreddîn) Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368-69)

Ortaçağ'ın en büyük seyyâhı olarak kabul edilen İbn Battûta'nın **er-Rıhle** adıyla meşhûr **Tuhfetü'n-nüzzâr** isimli eseri, İslâm coğrafyasının hemen hemen

[60] Özgür Kavak, "İtikaddan Amele Siyaset İlmihâli: Saîd b. İsmail Aksarayî – Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn Adlı Eseri", **DİVAN**, 17/33 (2012/2), 193-213; a. mlf., "Dünya ve Din Siyaseti': Saîd b. İsmail el-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 32(2014), 63-98.
[61] **Takvimü'l-Büldan**, (çev. Ramazan Şeşen), **Ebû'l-Fidâ Coğrafyası**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.
[62] Yahyâ el-Kazvînî, **Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbad**, (çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul 2019.

tamamı hakkında bire bir gözlemlere dayanan çok önemli bir kaynaktır. İbn Battûta'nın seyahat güzergâhındaki duraklardan biri de Anadolu'dur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışı sonrası ortaya çıkan beylikler devrinde Anadolu'ya gelen İbn Battûta, Anadolu'daki siyasî, kültürel ve toplumsal hayatla ilgili çok önemli bilgiler vermektedir.

Konumuz açısından da eser, hem halkın mezhebî ve dinî anlayışı hem de toplumsal hayattaki dinî yapılanma hakkında verdiği bilgiler bakımından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Eserin, A. Sait Aykut tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[63]

i) Kitâbeler

Sultanlar kendi devirlerinde birçok mimarî eser inşa ettirmişlerdir. Bu eserlerin hemen hepsinde bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbeler yapılan eser hakkında bilgi vermekle birlikte o eserin yapıldığı devrin sultanı hakkında da konumuzla ilgili olarak en azından onun unvan ve lakaplarını içeren bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, sultanların içinde bulundukları psikolojiyi ve kendilerini nasıl nitelendirdiklerini görmemiz açısından önemlidir.

Kitâbelerle ilgili birçok araştırma eser yayımlanmıştır. Biz konumuzla ilgili verilen bilgileri önceleyerek, bu eserler arasında Seton Lloyd – D. Storm Rice tarafından kaleme alınan Nermin Sinemoğlu'nun **Alaiye Kitabeleri**[64] adlı tercümesiyle Türkçe'ye kazandırılan eserden, Remzi Duran'ın Türkiye Selçuklularının Konya'da inşâ ettiği mimarî eserleri özel olarak inceleyen **Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)**[65] adlı eserinden istifade ettik.

j) Sikkeler

Sultanların bastırdıkları paralar yani sikkeler de kitâbelerle aynı çerçevede bir öneme sahiptir. Bu tarihî eserlerde de sultanların unvan ve lakaplarını ve bunlardan hareketle de kitâbelerde bahsettiğimiz tarzda yorumlamaları yapabilmekteyiz.

[63] İbn Battûta, **er-Rıhle**, (çev. A. Sait Aykut), YKY Yay., İstanbul 2017.
[64] Lloyd, Seton – Rice, D. Storm, **Alanya (Alâiyya)**, (çev. Nermin Sinemoğlu), TTK, Ankara 1989.
[65] Remzi Duran, **Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)**, TTK, Ankara 2001.

Sikkelerle ilgili birçok araştırma eser yayımlanmıştır. Her bir sultanla ilgili hazırlanan monografik eserlerde de ilgili sultana ait paralar hakkında bilgi verilmiştir. Bu tarz eserlerin haricinde biz, temel olarak Nezihi Aykut'un **Türkiye Selçuklu Sikkeleri**[66] adlı eserinden istifade ettik.

k) Menâkıbnâmeler

Menâkıbnâmelerin yazılış amacı, eserlere konu edinilen şeyhlerin gösterdiği iddia edilen mucize ve kerâmetlerini ortaya koymak, onların hayatlarından ibretlik olayları anlatmaktır. Menkabe (menkıbe) türü eserlerde, herhangi bir tarihî eser yazma amacı yoktur. Bu eserlerde bolca kronolojik hatalar yapılmakta, isimler ve olaylar karıştırılmakta, bazen de yanlış olarak kaydedilmektedir. Bu sebeple tarihî bilgi açısından kıymetleri düşüktür. Ancak yine de menkıbeler, yazıldığı dönemin sosyo-psikolojik yönlerini, toplumun yaşantısını göstermesi bakımından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu sebeple bizim tezimiz ve benzeri konular bakımından önemleri bir derece daha artmaktadır.

Ahmed Eflâkî (ö. 761/1360)

Mevlevî dervişi Ahmed Eflâkî'nin kaleme aldığı **Menâkıbu'l-Ârifîn** adlı eser, Mevlevîlik hakkındaki en önemli eserdir. Bununla birlikte Türkiye Selçuklularının sosyal tarihi açısından da eser son derece kıymetli bilgiler barındırmaktadır.

Eserde I. Alâeddîn Keykubâd sonrası sultanlar ve beyler hakkında dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Biz özellikle Bahâeddîn Veled ile I. Keykubâd arasında yaşanan ilişkiler hakkında eserden faydalandık. Ayrıca I. Keykûbâd sonrasındaki sultanlar ve beylerle ilgili de eserden istifade ettik.

Eserin, Tahsin Yazıcı tarafından yapılan tercümesini kullandık.[67]

Evhâdeddîn Kirmânî Menkıbesi

[66] Şevki Nezihi Aykut, **Türkiye Selçuklu Sikkeleri I (I. Mesud'dan I. Keykubâd'a Kadar 510-616/1116-1220)**, Eren Yay., İstanbul 2000.
[67] Ahmed Eflâkî, **Menâkıbü'l Ârifîn**, (çev. Tahsin Yazıcı), **Âriflerin Menkıbeleri**, Kabalcı Yay., İstanbul 2012

Müellifi belli olmayan bu menkıbe, Evhâdeddîn Kirmânî'nin Anadolu'daki faaliyetleriyle ilgili verdiği bilgiler açısından önemlidir. Eserden I. Keykâvus ve I. Keykubâd ile ilgili ilişkiler bağlamında faydalandık.

Eserin, Mikail Bayram tarafından yapılan tercümesini kullandık.[68]

Elvan Çelebi (ö. 760/1358-59'dan sonra)

Babaî İsyanı'nın lideri Baba İlyâs-ı Horasânî'nin torunu Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı **Menâkıbu'l-Kudsiyye** adlı eser, sosyal tarih açısından önemlidir. Biz eserden Babaî İsyanı ve Vefaî dervişleriyle Türkiye Selçuklu sultanlarının ilişkileri bağlamında yararlandık.

Eserin, hem A. Yaşar Ocak ile İsmail Erünsal hem de Mertol Tulum tarafından yapılan tercümelerinden faydalandık.[69]

es-Serrâc, Muhammed b. Ali b. es-Serrâc (ö. 747/1346-1347)

Ali b. Es-Serrâc'ın **Tuffâhu'l-Ervah ve Miftâhu'l-İrbâh** adlı eserinden, sultanlarla ilişki halinde olan mutasavvıflar hakkındaki kısımlarda faydalandık. Bu bakımdan eser, oldukça önemli bir kaynaktır.

Eserin Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya tarafından yapılan ve yayına hazırlanan tercümesini kullandık.[70]

l) Mektuplar

Tarihî vesikaların içerisinde mektuplar son derece önemli belgelerdir. Çünkü genel vekayinâmelerde bulunmayan bir takım özel bilgiler, mektuplar vasıtasıyla edinilebilmektedir.

---

[68] **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, (çev. Mikail Bayram), **Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi**, Kardelen Yay., İstanbul 2005.

[69] Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye**, (haz. İsmail E. Erünsal – Ahmet Yaşar Ocak), TTK, Ankara 2014; a. mlf., **Menâkıbu'l-Kudsiyye**, (haz. Mertol Tulum), **Nâme-i Kudsî**, Çizgi Yay., Konya 2017.

[70] Ali b. Es-Serrâc:**Tuffâhu'l-Ervah ve Miftâhu'l-İrbâh**, (haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya), **Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı**, Kitapyayınevi, İstanbul 2015.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî - I. İzzeddîn Keykâvus Mektuplaşması

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus ile ünlü mutasavvıf İbnü'l-Arabî arasında mektuplaşmaların yaşandığı bilinmektedir. Ancak bu mektupların sadece bir tanesi elimizde bulunmaktadır. Bu da İbnü'l-Arabî'nin **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**'si ile daha kısaltışmış haliyle Aksarâyî'nin eserindedir.

Bahsi geçen mektup, konumuz açısından son derece önemlidir. Evvelâ mektup, İbnü'l-Arabî ile I. Keykâvus arasında yakın bir muhabbetin olduğunu göstermektedir. Öte yandan mektupta, özellikle Hristiyanlar bağlamında I. Keykâvus'ın dinî anlayışına dair işaretler bulunmaktadır.

Mektubun, M. Erol Kılıç tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[71]

I. Alâeddîn Keykubâd - Celâleddîn Hârezm-şâh Mektuplaşması

Taraflar arasındaki bu mektuplaşma daha ziyâde siyasî içerikli olsa da konumuz açısından önemlidir. Zirâ mektupta I. Keykubâd, kendi dinî ve siyasî anlayışını yansıtan önemli ifadeler kullanmıştır.

Mektuplar için, İbn Bîbî'nin **el-Evâmirü'l-Alâiyye**'sinin Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesinden ve Osman Turan'ın **Resmî Vesikalar** adlı eserinden yararlandık.[72]

IV. Kılıç Arslan - II. İzzeddîn Keykâvus Mektuplaşması

Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküş sürecinde tahta çıkmış olan iki kardeş sultannın arasında gerçekleşen bu mektup siyasî içerikli olup, Moğollara karşı izlenmesi gereken siyasetle ilgili tarafların görüşlerini ihtiva etmektedir. Mektup özellikle sonundaki ifadeler bakımından konumuz açısından kıymet taşımaktadır.

Mektubun, Osman Turan tarafından neşredilen Farsça metninden ve tercümesinden yararlandık.[73]

---

[71] Mahmud Erol Kılıç, "İbnu'l Arabî'nin I. İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi**, Konya 2001, II, 11-28.

[72] Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 80-83, (Farsça metin), s. 95-105.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273)

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, yaşadığı dönemde Muîneddîn Süleyman Pervâne başta olmak üzere birçok önemli devlet adamıyla irtibat kurmuş bir mutasavvıftı. Bu sebeple ümerâya yazdığı mektuplar oldukça önemlidir. Hatta onun II. İzzeddîn Keykâvus'a dahî yazdığı mektuplar bulunmaktadır.

Mektupların, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan tercümesinden faydalandık.[74]

m) Vakfiyenâmeler

Altun-Aba Vakfiyenâmesi

Vakfiye metni tahmin edileceği üzere vakfiyenin teşkilat ve işleyişiyle ilgilidir. Ancak bahsi geçen vakıf aracılığıyla sunulacak hizmetler arasında mumyacılık, İslâmlaşma faaliyetleri gibi konumuz açısından önemli birkaç bilgi bulunmaktadır.

Vakfiyenâmenin, Osman Turan tarafından yapılan neşir ve tercümesinden faydalandık.[75]

n) Fütüvvetnâmeler

Fütüvvet teşkilatı, dinî-siyasî bir kuruluş olduğu için bu teşkilat içerisinde kaleme alınan fütüvvetnâmeler de konumuz bakımından önem arzetmektedir.

Türkiye Selçuklu Sultanları ile ilgili olarak sadece Abbâsî Halîfesi Nasır li-dinillah tarafından I. İzzeddîn Keykâvus'a gönderilen fütüvvetnâme elimizde bulunmaktadır. Bahsi geçen fütüvvetnâme, I. İzzeddîn Keykâvus'un dinî hayatını, anlayışını ve bu anlayışın siyasî yansımalarını tespit etmek adına son derece önemli bir belgedir. Fütüvvetnâme'de I. Keykâvus'un ibadetlerini yapıp yapmadığı, halkıyla

---

[73] Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 61-72, (Farsça metin), s. 84-89.
[74] Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddin Mektuplar**, İnkılâp Yay., İstanbul 1999.
[75] Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 297-333; a. mlf., "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, c. IX, sy. 42, (Nisan 1947), 197-235.

olan ilişkisinin ve devlet yönetiminin Şeriat'a göre düzenlenip düzenlenmediği hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Fütüvvetnâme'nin, Mürsel Öztürk tarafından tercüme edilen İbn Bîbî'nin eserindeki ilgili kısımlarından faydalandık.[76]

o) Fetihnâmeler

Yeni şehirlerin, kalelerin, toprakların fethini müteakip civardaki beylere, hilâfet makamına ve devletere gönderilen fetihnâmeler, fethi gerçekleştiren sultanların dinî anlayışının ve siyasî yansımalarının izini sürebileceğimiz belgelerden bir tanesidir.

Elimizdeki fetihnâmelerden biri, I. İzzeddîn Keykâvus tarafından Celâleddîn Nev-Müslüman'a gönderilen belgedir. Bu fetihnâme, I. Keykâvus'un dinî ve siyasî anlayışına dair işaretler sunması bakımından son derece önemlidir. Fetihnâmenin Scott Redford-Gart Leiser tarafından kaleme alınan **Taşa Yazılan Zafer: Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi** adlı eserdeki tercümesinden faydalandık.[77]

Diğer bir fetihnâme örneği, I. Alâeddîn Keykubâd döneminde Yassıçimen Savaşı'nın sonrasında hazırlanan belgedir. Bu fetihnâmede çeşitli nedenlerle ilgili makamlara gönderilmese de İbn Bîbî, eserinde fetihnâmenin tam metnini kaydetmiştir. Fetihnâme tarihî bir belge olarak I. Alâeddîn Keykubâd'ın dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını göstermesi bakımından son derece kıymetlidir. Fetihnâmenin, Mürsel Öztürk tarafından tercüme edilen İbn Bîbî'nin eserindeki ilgili kısımlarından faydalandık.[78]

ö. Araştırma Eserleri

[76] İbn Bîbî, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, (çev. Mürsel Öztürk), **Selçuknâme**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 185.
[77] Scott Redford-Gart Leiser**, Taşa Yazılan Zafer: Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008.
[78] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 405.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin dinî tarihiyle ilgili en detaylı çalışma, Seyfullah Kara'nın doktorasıdır. Daha sonra bu doktara **Selçukluların Dini Serüveni**[79] adıyla kitap hâline getirilmiştir. Kitapta Selçukluların İslâm'a girişleri, İslâm'a girdikleri coğrafyadaki İslâmlaşma faaliyetleri, Anadolu'nun İslâmlaşma süreci, Türkiye Selçuklu Devleti'nin dinî anlayışı, Türkiye Selçuklu sultanlarının İslâmlaşma faaliyetlerindeki katkıları gibi konulara değinilmektedir. Eserin tamamından faydalandığımızı ifade etmemiz gerekir.

Konumuzla ilgili araştırma eserlerin en başında Osman Turan'ın **Selçuklular Zamanında Türkiye**[80], **Resmi Vesikalar**[81], **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi**[82] adlı eserleri, önemli makale, madde ve neşirlerinin toplandığı **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**[83] gelmektedir. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, kuruluştan yıkılışa, Türkiye Selçuklu Devleti'nin bütüncül bir tarihini anlatmaktadır. Eserde ağırlıklı olarak siyasî tarih anlatılmakla birlikte her sultanla ilgili kısmın sonunda konumuz açısından önemli bilgiler yer almaktadır. Eser, sultanların hayatlarından hareketle dinî anlayışları ve siyasî yansımaları hakkında yaptığımız değerlendirmelerde en çok faydalandığımız çalışmalardan biri oldu.

Turan'ın **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi** adlı eseri de III. ve V. bölümleri itibariyle tezmimiz açısından önemlidir. Özellikle V. bölümde Türkiye Selçuklu sultanlarının gayr-i müslîm halk ile olan ilişkileri, Anadolu'daki İslâmlaşma faaliyetlerindeki rolleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bahsi geçen eserdeki çoğu bilgiyi, kendimizde kaynaklardan tespit etmiştik. Ancak bilgilerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi kısmında Turan'ın eserlerinden oldukça faydalandık.

Turan'ın konumuz açısından bir diğer önemli eseri **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikâlar**'dır. Eserde, Türkiye Selçuklularına ait resmi mektuplar, ahidnâmeler, menşûrlar, fermânlar, tayinler, beratlar, ticaret muahedeleri, inşâ

[79] Seyfullah Kara, **Selçukluların Dini Serüveni: Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Plânı**, Şema Yay., İstanbul 2006.
[80] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul 2014.
[81] Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, TTK Yay., Ankara 2014.
[82] Osman Turan, **Türk-Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2019.
[83] Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, TTK Yay., Ankara 2014.

mecmuaları gibi, konumuz açısından son derece önemli belgeler bulunmaktadır. Zirâ konumuzla ilgili doğrudan bilgilere ulaşmak oldukça güçtür. Bu tarz belgeler üzerinde yapılan satır arası okumaları, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına dair çıkarımlar yapabilme zemini sağlamaktadır.

Osman Turan'ın, tezimiz açısından önem taşıyan bir diğer eseri **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**'dır. Bu eser, Turan'ın makaleleri, maddeleri ve neşrettiği vakfiyenâmelerin derlenmesinden oluşmaktadır. Özellikle vakfiyenâmeler, konumuz açısından önemlidir. Meselâ Altun-aba Medresesi'nin vakfiyesinde, dönemdeki İslâmlaşma faaliyetleri ve devletin bu konudaki rolüne dair bilgiler bulunmaktadır.

Tezimizle ilgili bilgilere rastladığımız diğer önemli araştırma eseri, Claude Cahen'in kaleme aldığı **Pre-Ottoman Turkey**'dir.[84] Eserde siyasî tarihten ziyade sosyo-kültürel tarihe odaklanılmıştır. Bu sebeple eser, konumuzla ilgili doğrudan ve dolaylı bilgiler bakımından zengindir. Ayrıca eserden, siyasî olaylardan hareketle konumuzla ilgili yaptığımız değerlendirmelerde de fazlasıyla yararlandık.

Bu eserlerin haricinde Ahmet Yaşar Ocak'ın **İslâm'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi**, Sönmez Kutlu'nun **Türkler ve İslâm Tasavvuru**, Fatih Mehmet Şeker'in **İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru** ile **Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru** adlı eserlerinden de gerek perspektif, gerekse bilgi bakımından istifade ettik. Ocak'ın eseri, Türklerin şifahi-mistik diyebileceğimiz İslâm anlayışına odaklanırken, Kutlu'nun ve Şeker'in eserleri kitabî İslâm anlayışını da incelemişlerdir. Bir ilahiyatçı olması hasebiyle Kutlu'nun eseri, konuya daha çok bu alanın perspektifinde yaklaşmakla birlikte tarih alanını da içerisine alır. Şeker'in eserleri de Kutlu'nunkilere yakın bir mahiyettedir.

Bu eserlerin haricinde, özellikle sultanlar hakkında yapılan monografik çalışmalar da faydalandığımız önemli araştırma eserlerinden olmuştur. I. Süleyman-şâh'la ilgili Ali Sevim'in **Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**[85], I. Kılıç Arslan ile ilgili Işın Demirkent'in **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç**

[84] Claude Cahen, **Pre-Ottoman Turkey**, (çev. Erol Üyepazarcı), **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
[85] Ali Sevim, **Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**, TTK, Ankara 2018.

Arslan[86], I. Mes'ûd ile ilgili Muharrem Kesik'in **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mes'ûd Dönemi (1116-1155)**[87], II. Kılıç Arslan ile ilgili Abdulhalûk Çay'ın **II. Kılıç Arslan**[88], I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve II. Rükneddîn Süleyman-şâh ile ilgili Selim Kaya'nın **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**[89], I. İzzeddîn Keykâvus ile ilgili Sâlim Koca'nın **Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**[90], I. Alâeddîn Keykubâd'la ilgili Emine Uyumaz'ın **Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**[91], II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile ilgili Nejat Kaymaz'ın **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Devri**[92] eserlerinden istifade ettik.

Ayrıca Abdülkerim Özaydın'ın, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi** adlı eserin VIII. cildinde yer alan "Anadolu Selçukluları" başlıklı [93] yazısından ve yine aynı şekilde Mehmet Ersan'ın, **İslâm Tarihi ve Medeniyeti** adlı külliyatın içinde yer alan "Türkiye Selçuklu Devleti"[94] başlıklı çalışmasından sık sık istifade ettik.

Kanaatimize göre tezimizi diğer tüm çalışmalardan ayıran temel nokta, konumuzu teoriden pratiğe değil, pratikten teoriye doğru inşâ etmiş olmamızdır. Her ne kadar belli bir teorik çerçeveyi ilk başta ortaya koymuş olsak da, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışlarını, faaliyetlerinden, tavır ve davranışlarından hareketle tespit etmeye çalıştığımızı ifade etmemiz gerekir. Yani en başta belli bir çerceve çizip o çerçevenin içini dolduracak şekilde bir metin inşâsı yapmadık. Bahsettiğimiz zeminden hareketle ulaştığımız bilgileri, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı

---

[86] Işın Demirkent, "Kılıç Arslan I", **DİA**, XXV, 396-399.
[87] Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mes'ûd Dönemi (1116-1155)**, TTK, Ankara 2003.
[88] Abdulhalûk Çay, **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
[89] Selim Kaya, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK, Ankara 2006.
[90] Sâlim Koca, **Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**, TTK Yay., Ankara 1997.
[91] Emine Uyumaz, **Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, TTK, Ankara 2003.
[92] Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Devri**, TTK Yay., Ankara 2014.
[93] Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul 1994, VIII.
[94] Mehmet Ersan, "Türkiye", **İslâm Tarihi ve Medeniyeti**, Siyer Yay., İstanbul 2018, X, 169-258.

hakkındaki genel çerçeveyle kıyasladık. Ayrıca elde ettiğimiz somut veriler üzerinde bir soyutlama faaliyeti yaparak, bu verileri teorik bir çerçeveyle de ortaya koymaya, izah etmeye çalıştık.

2. Yöntem, Amaç ve Sorunlar

Tezimizin ana konusu hakkında kullandığımız kavramsal çerçeveyi I. Bölüm'de detaylıca ele alacağımız için burada, yöntemimize, araştırma tekniklerimize ve tezimizde çözmeyi amaçladığımız sorunlara temas edeceğiz.

> "*İslâm tarihi sadece İslâm'ın geliştirici (ilerici) özelliğinin, gerçek hayatta gerçekleştirilmesi değildir. Aynı zamanda o, bu düşüncenin anlaşılmamasının, ihmalin, aldatılmasının ve kötüye kullanılmasının da tarihidir. Bu bakımdan her Müslüman halkın tarihi, parlak başarılarının dizini olduğu kadar aynı zamanda esef verici bâtıl düşünce ve yenilgilerin de tarihidir.*"[95]

Bu sözler, konuya yönelik bakış açımızı tam bir şekilde ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bilindiği gibi tarih yazımı, tarihten beklediğimiz misyona göre birçok perspektiften yapılabilir. Biz ise tezimize konu olan dönemde "olmuş, meydana gelmiş olan tarihî gerçeği", elden geldiği kadar objektif kalarak bütüncül bir şekilde incelemeye ve yazmaya gayret ettik. Bununla birlikte tezimiz, bir tarih araştırması olduğu için ne olmalı sorusundan ziyâde ne idi sorusunun cevabıyla ilgilenmektedir. Bu sebeple iyi ve kötü, doğru ve yanlış yargılamalarına girmediğimizi ancak yaşanan olayların İslâm dinîyle olan ilgisini ve kaynaklardaki bilginin yine aynı açıdan kritiğini yapmaya çalıştığımızı ifade etmeliyiz.

Araştırmamızı "Ne idi?" sorusunun çerçevesinde yürüttüğümüz için ele aldığımız dönemle ilgili her türlü materyal doğrudan ya da dolaylı olarak konumuza kaynak teşkil etmektedir. Genel olarak bu dönemi çalışmanın, hele ki bunu din gibi daha kısıtlı bir alanda yapmanın zorluğu düşünüldüğünde bahsi geçen dönemle ilgili elimizdeki tüm materyaller farklı bir önem kazanmaktadır. Zirâ dinle ilgili bilgiler hususunda ele aldığımız dönemin kaynakları daha da kısırlaşmakta, neredeyse konumuzla ilgili doğrudan bilgilere ulaşmak iğneyle kuyu kazmayı andırmaktadır. Bu sebeple Türkiye Selçuklu sultanlarına takdîm edilen eserler, onlar hakkında yazılan şiirler, mimarî yapılardaki kitâbeler, bastırılan sikkeler, menkıbeler vb. birçok tarihî eser diğer çalışmalara nazaran daha önemli bir hüviyete erişmektedir.

Ancak bu gibi kaynakların bilgilerini de oldukça titiz bir şekilde ele almak gerekmektedir. Meselâ bu hususa örneklerden biri kitâbelerdir. II. Gıyâseddîn

[95] Aliya İzzetbegovic, **İslâm Deklarasyonu**, Fide Yay., İstanbul 2014, s. 29.

Keyhüsrev ile ilgili birçok eleştirel bilgiye rağmen sultan, kitâbelerde "*Âlemde Allah'ın gölgesi, dinin yardımcısı, İslâm'ın yücelticisi*" gibi sıfatlarla anılmaktadır. Bu durum açık şekilde göstermektedir ki evvelâ kitâbeler, ikinci olarak da sultanlarla ilgili özel tarihler, hele ki din söz konusu olduğunda ihtiyatla ele alınmalıdır. Tarihî gerçekliği yanlış tespit etmemek ve yazmamak adına, sultanlar hakkında kaynaklarda geçen ifadeler ile onların hayatlarına dair bilgiler kıyas edilmelidir. En azından ne kadar dindar olup olmadıklarının tespiti, böylesine hassas bir soruşturma neticesinde yapılmalıdır. Biz de tezimizi, bu hususlara dikkat edilen bir yöntem ve araştırma teknikleri ile yazmaya gayret ettik.

Bu çalışmanın amacı Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışlarını ve bu anlayışlarının siyaset sahnesine yansımalarını özellikle uygulamalarından, tutum ve davranışlarından; dönemlerinde yazılan ve genellikle sultanlara takdîm edilen eserlerden, kitâbelerden, sikkelerden, fikrî ve fiilî tarihî arka plândan hareketle inceleyip, tespit etmektir. Tezimizle, Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarının, din ile kurdukları ilişkiye dair genel yorumların ötesine geçmek ve dönemin dinî tarihinin ortaya çıkartılmasına katkı sunmayı amaçlıyoruz.

Bu çervede, çalışmada çözümlemeyi amaçladığımız temel problem de genel hatlarıyla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Buna göre tezimizde, Türkiye Selçuklu sultanlarının tek bir dinî anlayışa (Hânefî-Matûridî) sahip olduğuna ve yine bu anlayışlarının siyasî yansımalarının her birinde aynı şekilde gerçekleştiğine dair genel varsayımdan kaynaklanan problemleri çözmeyi hedefliyoruz.

Araştırmanın temel hipotezi şudur: Türkiye Selçuklu sultanlarının, her ne kadar Sünnîlik ve Hanefîlik gibi büyük ortaklıklar barındırsalarda, tek bir dinî anlayışa sahip oldukları ve yine bu anlayışlarının siyasî yansımalarının her birinde aynı şekilde gerçekleştiği söylenemez. Bu temel hipotezle bağlantılı olan alt hipotezler ise şunlardır:

i. Türkiye Selçuklu sultanları hem ilmî hem de dinî açıdan iyi bir eğitim almış, çoğu zaman aynı şekilde yetişmiş beyleriyle istikametlerini korumuşlardır. Anadolu'nun İslâmlaşmasında da oldukça kritik bir rol oynamışlardır.

ii. Ancak sultanlar, İslâm dinine mensup olup, Hanefî-Mâturîdî ya da Mu'tezilî gibi belli bir mezhebî anlayışı takip etseler de uygulamalarında zaman zaman bu genel anlayışı devre dışı bırakmışlardır. Bu da onların dinî anlayışlarına sıkı sıkıya bağlı olmadığını ve siyasetin dine müdahalesini göstermektedir.

iii. Ayrıca sultanlar, içki, eğlence, haksız idamlar gibi fiillerle zaman zaman bazı Şeriat hükümlerini görmezden gelmişlerdir.

iv. Türkiye Selçuklu sultanları İslâm kültüründen etkilenmekle birlikte kuvvetli bir şekilde Fars ve Bizans kültüründen de etklenmiştir. Bu etkileşimler, onların dinî anlayışları ve bu anlayışlarının siyasete yansıma biçimlerinde önemli roller oynamıştır.

v. Türkiye Selçuklularının Anadolu'ya ilk geldiği yıllarda, bu coğrafyada yerleşmiş, çerçevesi belirlenmiş bir İslâm anlayışı yoktu. Anadolu'nun İslâmlaşmasıyla Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışının oluşumu hemen hemen benzeri süreçleri takip etmiştir. Bu sebeple diğer coğrafyalara nazaran, Anadolu'da yeni bir Müslümanlık yorumu ve ekolleri ortaya çıkabilmiştir.

3. Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışının Arka Plânına Genel Bir Bakış

Hiç şüphesiz din gibi büyük bir değişim-dönüşüm, kısa sürede gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hâdisedir. Bu olay ancak bir süreçle mümkün hâle gelir. Din, tecrübe edilen her olay, durum ve hâlde kendisini tekrar tekrar inşâ eden bir olgudur. Dolayısıyla dinî gelişim, onu daha iyi anlama ve kavrama yönünde ilerleyebileceği gibi tam tersine onu yanlış idrak etme ve uygulama yönünde de ilerleyebilir. Bu sebeple dinî değişim-dönüşüm ve gelişim hâdiseleri uzun süreçlerde bütüncül bir şekilde ele alınarak incelenmelidir. Ancak Türklerin İslâm dinine girişini ve sonrasındaki süreci bahsettiğimiz çerçevede ele almak konumuzun sınırlarını aşacağı için biz sadece, bu süreçteki temel noktalara değinmekle yetineceğiz.

642 yılındaki Nihavend Savaşı'ndan sonra İslâm devletiyle komşu hâline gelen Türkler, gerek siyasî gerek ticarî gerekse kültürel olarak Müslümanlar ile daha yakın münasebete geçtiler.[96] Bu komşuluk ve münasebetler, aynı zamanda Müslümanlar ile Türklerin savaş için de burun buruna gelmesi demekti. Nitekim kısa sürede taraflar arasında savaşlar patlak verdi. Bu süreçte Emevîlerin yanlış politikaları sebebiyle yakınlaşmalar azaldı. Ancak Türkler arasında, savaş sürecinde İslâm'ı kabul edenler de oldu. Bu durum Türklerin İslâm'a girişinde içeriden bir değişim olmasını sağladı. 751 yılına gelindiğinde Müslümanlar ile Çinliler arasında gerçekleşen Talas savaşı ikinci önemli dönüm noktası oldu.[97] Bu savaşta Türkler, Müslümanların safında yer aldı. Müslümanların savaşı kazanması taraflar arasındaki yakınlaşmayı arttırdı.

Horasan ve Mâverâünnehir İslâm hâkimiyetine girdikten sonra Türklerin İslâmlaşma süreci de hızlandı. Müslümanlar bu iki önemli bölgede hem siyasî hem sosyo-kültürel olarak yerleşmeye başladı. Özellikle Sâmânîler devrinde önemli

[96] Mehmet Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Alfa Yay.,, İstanbul 2014, s. 59; Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 15; Sönmez Kutlu, **Türkler ve İslâm Tasavvuru**, İSAM Yay., İstanbul 2018, s. 51-53; Seyfullah Kara, **Selçukluların Dini Serüveni: Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Plânı**, Şema Yay., İstanbul 2006, s. 15; Fatih Mehmet Şeker, **İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru**, Dergah Yay., İstanbul 2016, s. 122-123.

[97] Köprülü, **a.g.e.**, s. 60; Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yay., İstanbul 2018, s. 26; Merçil, **a.g.e.**, s. 15; Kutlu, **a.g.e.**, s. 62; Kara, **a.g.e.**, s. 21-22; Şeker, **a.g.e.**, s. 137.

atılımların yaşandığı bu bölgelerde Türkler, Müslümanlar ile yoğun bir ilişki içerisine girdi.[98] Bu dönemde Türkler, hem Sâmânîlerin hem Abbâsîlerin hizmetinde bulunarak özellikle askerî alanlarda görev aldılar. Bu gelişme de onların İslâm'a olan meylini arttırdı.

Sâmânîler hem siyasî olarak hem de Müslüman olmayan Türkler arasında İslâm dinini yayma gayesiyle Karahanlılar ile uzun süre mücadele etti. Karahanlı hükümdarı Bilge Kül Kadır Han'ın yeğeni Satuk Buğra, bu mücadeleler esnasında Müslümanlar ile kurduğu ilişkiler sonucunda İslâm dinini kabul etti.[99] Satuk Buğra, daha sonra Müslüman olmayan Karahanlı Türklerine ve yönetimi elinde bulunduran amcasına karşı mücadeleye girdi ve Karahanlı tahtını ele geçirerek İslâmiyeti resmî olarak kabul etti. Onun oğulları devrinde İslâm dini, Karahanlı coğrafyasında hızla yayıldı. X. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İslâmlaşma, iki yüz bin çadırlık büyük bir Türk kitlesinin İslâm dinine girebileceği şekilde önemli bir seviyeye ulaşmıştı.[100]

Bu yıllarda Selçuklu Türkleri de yavaş yavaş teşkilatlanmaya ve güçlenmeye başlıyordu. Selçuk Bey kumandanlığında, 961 yılında İslâm ülkeleriyle sınır konumunda bulunan Cend havalisine inen Selçuklu Türkleri, bu coğrafyada İslâm dinini kabul ettiler.[101] Onlar kısa sürede Cend ve çevresini kontrol altına aldılar. Selçuklular, Sâmânîler ile anlaşarak komşuları Karahanlılar ve Gaznelilere karşı siyasî mücadele içerisine girdiler.[102] Müslümanların en önemli merkezleri hâline gelmeye başlayan Mâverâünnehir Karahanlıların, Horasan da Gaznelilerin hâkimiyeti altındaydı. Selçuklular da bu coğrafyada bir yandan tutunmaya çalışıyor diğer yandan da İslâm dinini öğreniyordu.

---

[98] Köprülü, **a.g.e.**, s. 61; Turan, **a.g.e.**, s. 27; Merçil, **a.g.e.**, s. 16; Ahmet Ocak, **Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2002, s. 51, 53; Kutlu, **a.g.e.**, s. 69; Kara, **a.g.e.**, s. 23-25. Sâmâniler ve Türklerin İslâm'a girişindeki rolleri için daha geniş bilgi için bkz. Aydın Usta, **Türkler ve İslâmiyet, İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler**, Yeditepe Yay., İstanbul 2020, 125-173.

[99] Turan, **a.g.e.**, s. 27; Merçil, **a.g.e.**, s. 32; Kutlu, **a.g.e.**, s. 70; Kara, **a.g.e.**, s. 26.

[100] Köprülü, **a.g.e.**, s. 61; Turan, **a.g.e.**, s. 28; Merçil, **a.g.e.**, s. 32; Kutlu, **a.g.e.**, s. 70; Kara, **a.g.e.**, s. 28; Şeker, **a.g.e.**, s. 137-138.

[101] Mehmet Fuad Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, Akçağ Yay., Ankara 2012, s. 13, 19; Osman Turan, **Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 66-68; Merçil, **a.g.e.**, s. 52; Kara, **a.g.e.**, s. 73-76. Kara bu tarihi 956 olarak verir. Bkz**. a.e.**, s. 76; Usta, **a.g.e.**, s. 124.

[102] Turan, **Selçuklular**, s. 69; Merçil, **a.g.e.**, s. 52; Kara, **a.g.e.**, s. 81-82; Usta, **a.g.e.**,, s. 125-128.

Selçuklular uzun mücadelelerin sonucunda 1040 yılındaki Dandânakan zaferiyle Gaznelileri nihaî şekilde alt ederek Horasan'da devletlerini kurdular.[103] İslâm dini ile Selçuklu Türklerinin entegrasyonu, bölgede ikinci İslâmlaşma dönemini tetikledi. Selçuklular, Horasan'da yönetim nizâmı kurmakla kalmayıp devraldıkları dinî geleneği de bir nizâm içerisinde yeniden inşâ ettiler. Vezîr Amîdülmülk ile Hanefî-Mu'tezile çizgisinde başlayan süreç Nizâmülmülk ile tersine döndü ve Eş'arîlik ile Şafiîlik yaygın hâle geldi. Nizâmiye medreseleri bu iki mezhebin dinî yorumunu esas alarak eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüttü.[104] Bununla birlikte bilhassa Selçuklu sultanlarının girişimleriyle Hanefîlik de baskın mezhep olmaya devam etti.

Selçukluların bölgede inşâ ettiği siyasî ve dinî nizâm, İslâm'ın Anadolu'ya daha kuvvetli şekilde yönelmesine zemin hazırladı. Bu zeminin taşıyıcılarından biri Büyük Selçuklulara baş kaldıran Kutalmış oğulları ve onlara tâbî olan Türkmenler oldu. Ancak Türkmenlerin dinî anlayışı Büyük Selçukluların inşâ ettiği yerleşik-kitâbî dinî anlayıştan farklıydı. Kutalmış oğulları da Türkmenlerin dinî anlayışına yabancı değildi.

Kutalmış oğulları, bir görüşe göre Anadolu'ya sürüldüler bir görüşe göre de fetih için görevlendirildiler. Anadolu'da devlet kuran Kutalmış oğulları, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî nizâmından uzak düştükleri gibi dinî nizâmından ve dolayısıyla dinî anlayışından da ırak kaldılar. Göçler ve seyahat eden âlimler vasıtasıyla Büyük Selçukluların inşâ ettiği dinî anlayış Anadolu'ya intikal etse de aynı şekilde devam etmedi. Ancak Anadolu'da ortaya çıkan dinî anlayışın mayası, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu coğrafyadan neşet etti.

Anadolu'daki dinî anlayışın zirve noktası hakkında Ömer Türker, "*Anadolu'daki irfan, İslâm geleneğinin bütününü kuşatan, aktaran ve yeniden yorumlayabilen bir düşünceler manzumesinden oluşmuştu. Bu manzume Er-Râzî*

[103] Detaylı bilgi için bkz. Turan, **Selçuklular**, s. 69-106; Merçil, **a.g.e.**, s. 55-56; Kara, **a.g.e.**, s. 87; Mürsel Öztürk, **Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2020, s. 22-34.

[104] Nizâmiye medreseleri hakkında bkz. Ahmet Ocak, **Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", **DİA**, XXXIII, 188-191.

geleneği, Hanefî-Mâturîdî gelenek, Türkistan-Mâverâünnehir tasavvufu ve İbnü'l-Arabî geleneği olmak üzere dört temel bileşene sahipti ve bu ekoller karşılıklı etkileşim içindeydi." diyerek öz ve kuşatıcı bir yorumda bulunmaktadır.[105] Türkistan, Mâverâünnehir ve Horasan coğrafyasındaki dinî atmosferin, Türkiye Selçuklularının dinî anlayışını kavramada önemli olduğu açıktır. Bu sebeple bu havzalardaki dinî atmosferi kısaca da olsa aktarmak gerekmektedir.

Selçukluların İslâm diniyle ilk ciddi temasları Sâmânîler üzerinden gerçekleşti. Bilindiği gibi Sâmânîler koyu Sünnî-Hanefî'ydiler ve daha sonra Selçukluların hakimiyetine geçecek topraklarında bu çizgi üzerinde bir dinî nizam inşâ ettiler.[106] Bu sebeple Selçuklular da mezhebî olarak Sünnî ve Hanefî oldular. Elbette bunun başka sebepleri de vardı ama konuyu dağıtmamak adına detaylara girmek istemiyoruz.

Bahsi geçen coğrafyadaki Hanefîler, itikadî olarak genelde Mâturîdî'ydiler.[107] Bununla birlikte Mu'tezile olanları da vardı. Mu'tezile, Mâturîdîliğe kıyasla Ehl-i Sünnet içinde sayılmamaktaydı. Bununla birlikte iki mezhep, Hanefîlik potasında bir şekilde birbirlerine yaklaşıyorlardı.[108] Bu durum kanaatimize göre Anadolu'da da mevcuttu. Türkiye Selçuklu sultanlarının Hanefî olduklarına şüphe yoktur. Ancak Hanefî olmalarından hareketle itikadî olarak kesin surette Mâturîdî olduklarını söylemek bazı hatalara yol açabilir. II. Kılıç Arslan bu hususa örnektir. O, Hanefî olmakla birlikte, itikadî olarak Mu'tezile ve İşrakîlik arasında bulunmaktaydı.

---

[105] Ömer Türker, **Anlamı Tamamlamak, İslâm Düşünce Geleneğinin Anadolu Coğrafyasındaki Bileşenleri**, Ketebe Yay., İstanbul 2020, s. 59-60.

[106] Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 61; S. Frederick Starr, **Kayıp Aydınlanma, Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı**, (çev. Yusuf Selman İnanç), Kronik Yay., İstanbul 2020, s. 318-319; A. Ocak, **Dinî Siyaseti**, s. 53; Kutlu, **a.g.e.**, s. 106; Kara, **a.g.e.**, s. 367; Seyfullah Kara, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, Endülüs Yay., İstanbul 2018, s. 58, 64, 73, 166-177; Şeker, **a.g.e.**, s. 191-192; Usta, **a.g.e.**, s. 162; Wilferd Madelung, "11.-13. Asırlarda Hanefi Âlimlerin Orta Asya'da Batıya Göçü", **İmam Mâturîdî ve Maturidilik**, (haz. Sönmez Kutlu), Otto Yay., Ankara 2016, s. 387.

[107] Ahmet Yaşar Ocak, **Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri, Selçuklu Dönemi**, Kitapyayınevi, İstanbul 2014, s. 378, 380; Kutlu, **a.g.e.**, s. 115; Kara, **Dini Serüveni**, s. 358; a.mlf., **Mezhep Kavgaları**, s. 75, 83-84; Şeker, **a.g.e.**, s. 191-192, 204-210; Usta, **a.g.e.**, s. 162.

[108] "Maturidilik akla ve iradeye değer verdiği ölçüde zaman zaman Mutezileye yaklaşmıştır." Bkz. A. Ocak, **Dinî Siyaseti**, s. 57; Ayrıca bkz. Türker, **a.g.e.**, s. 62-63.

Selçukluların ilk zuhur ettiği bölgelerden Mâverâünnehir'de Mâturîdî, Hârezm'de ise Mu'tezile mezhebi hâkimdi.[109] Mu'tezile'nin özellikle Hârezm'de kuvvetli olduğu bilinmektedir.[110] Birbirine yakın coğrafyalarda bulunan bu iki dinî anlayış, gerek Büyük Selçuklularda gerekse Türkiye Selçuklularında kendisine karşılık bulmuştur. Zirâ bu coğrafyalardan Anadolu'ya sürekli bir şekilde göçler yapılmıştır. Bu göçlerle hem şifâhî ve mistik İslâm diyebileceğimiz daha ziyâde göçebe Türkmen kitlelerinde ortaya çıkan anlayış hem de kitâbî ve yerleşik diyebileceğimiz özellikle ulemâ ve ümerâ kesiminde tezahür eden anlayış Anadolu'ya intikal etmiştir.[111]

Türkistan, Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerindeki Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinde tasavvufun etkisi de büyük oldu.[112] Zirâ bu bölgeler İslâm dininin yayılışının ilk yıllarından itibaren pek çok sûfînin aracılığıyla tasavvuf kültürüyle tanışmıştı. Özellikle Nişabur medresesine mensup mutasavvıflar Selçuklu döneminde ortaya çıkan tasavvufî yapıların ve anlayışların altyapısının oluşumunda önemli roller oynamıştır.[113] Bu konuda Horasan bölgesi genel olarak dikkat çekicidir. Nitekim Türkistan'daki bu tasavvufî ortam ve etki, XIII. yüzyıldan itibaren aynı şekilde Anadolu için de geçerli olmuştur. Sünnî tasavvuf müdavimleri gibi Horasan ve Türkistan ekolüne mensup mutasavvıflar da Anadolu'da kendilerini göstermişlerdir.

Selçuklu döneminin önemli simâlarından ve büyük âlimlerinden el-Gazzâlî'nin Sünnî tasavvufta yaptığı ikinci devrimle artık mutasavvıflar hem zâhirî

---

[109] A. Ocak, **Dinî Siyaseti**, s. 53, 56; Kutlu, **a.g.e.**, s. 150; Türker, **a.g.e.**, s. 58; Kara, **Mezhep Kavgaları**, s. 83-84, 96; Wilferd Madelung, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", **İmam Mâturîdî ve Maturidilik**, (haz. Sönmez Kutlu), Otto Yay., Ankara 2016, s. 329-331.

[110] Mikail Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 18 (2005), s. 134; Kara, **Mezhep Kavgaları**, s. 96-97; Seyfullah Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'nun Fikir Hayatına Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti, Selçuklularda Bilim ve Düşünce Sempozyumu Bildiriler**, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2011, I, s. 271; Madelung, **a.g.m.**, s. 329.

[111] Bu iki anlayış hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ocak, **Ayak İzleri**, s. 150-157, 254-269, 376-387; Şeker, **Türklerin İslâm Tasavvuru**, s. 157-248; a. mlf, **Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru**, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 149, 189, 321; Ayrıca bkz. Kara, **Dinî Serüveni**, s. 375-376; II. Bölüm, 896. dipnot.

[112] Köprülü, **İslâmiyet**, s. 21, 28; a. mlf., **İlk Mutasavvıflar**, s. 63; Ocak, **Ayak İzleri**, s. 374-375; A. Ocak, **Dinî Siyaseti**, s. 115-117; Öztürk, **a.g.e.**, s. 43-46; Kutlu, **a.g.e.**, s. 71, 167-191; Haşim Şahin, **Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)**, YKY Yay., İstanbul 2020, s. 21; Şeker, **Türklerin İslâm Tasavvuru**, s. 167-168, 177-178; 220, 225, 232.

[113] Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 65-66; A. Ocak, **Dinî Siyaseti**, s. 117-120; Öztürk, **a.g.e.**, s. 131-135; Starr, **a.g.e.**, s. 280; Türker, **a.g.e.**, s. 71; Şahin, **Dinî Zümreler**, s. 22-23.

hem de manevî ilimlerde derinlik sahibi oluyorlardı.[114] Anadolu Selçuklu sultanlarının yanındaki devlet adamlarından da bu tarz kimseler olmuştur. Onlar ilimlerini devlet işlerinde de göstermişler, sultanlara bu hususta din ve dünyayı bir araya getirmelerini sağlayan bir dinî anlayış zemini hazırlamışlardır.

Genel olarak Türkler ve hususen Selçuklu Türkleri hakkında ortaya koyulan çerçeve, Büyük Selçuklu sultanları için de geçerlidir. Onlar, tartışmasız şekilde Sünnî ve Hanefî'ydiler.[115] Bu sultanlar, tasavvuf ile de ilgiliydiler.[116] Kendi zamanlarının büyük mutasavvıflarına saygı göstermekle birlikte onlardan öğüt almayı da ihmal etmemişlerdir.

Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız bilgiler, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışlarının ve bu anlayışlarının siyasî yansımalarının tespitinde oldukça önemlidir. Zirâ Selçuklu ailesi, İslâm dinine Mâverâünnehir-Horasan coğrafyasında girdi. Bu aileye mensup olup Anadolu'ya gelen Kutalmış oğulları, bu coğrafyaya geldiklerinde bir dinî anlayışa sahiplerdi. Bu dinî anlayış zaman içerisinde Anadolu coğrafyasıyla girdiği etkileşim sonucunda kendisine has bir şekle bürünse de temel dinamiklerini hiçbir zaman kaybetmedi. Mâverâünnehir-Horasan'dan Anadolu'ya gelen göçlerle de bu dinamikler sürekli tahkim edildi. Mâverâünnehir-Horasan coğrafyası, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını sadece Anadolu'ya geldikleri ilk zamanlarda değil, yıkılışa kadar devam eden sürecin tümünde etkilemeye devam etti.

[114] Şahin, **Dinî Zümreler**, s. 37.
[115] Bkz. Köprülü, **İslâmiyet**, s. 20-21; Ocak, **Ayak İzleri**, s. 380-381, 394; Kutlu, **a.g.e.**, s. 117-118; Kara, **a.g.e.**, s. 369; a. mlf., **Mezhep Kavgaları**, s. 166-173; Madelung, "Hanefi Âlimlerin Göçü", s. 388-391.
[116] Bkz. Köprülü, **İslâmiyet**, s. 25; Kara, **Mezhep Kavgaları**, s. 189-202.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA KONUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE AÇILIMI

Tezimizin ana konusunu ilgilendiren kavramlarla ilgili perspektifimizi ve kullandığımız anlam çerçevelerini ortaya koyacağımız bu bölümde, ele aldığımız kavramları hem Müslüman Düşünce Tarihi'ndeki[117] ideal yönleri hem de tarihî tecrübede kazandıkları anlamları itibariyle inceleyeceğiz. Bununla birlikte bu iki kutbun birbiriyle olan ilişkilerini ortaya koymak sûretiyle kavramların, Türkiye Selçuklu döneminde ve bilhassa da Türkiye Selçuklu sultanları nezdinde nasıl karşılıklar bulduğunu, hangi anlamlara geldiğini belirlemeye çalışacağız.

1. 1. Sultan

Tezimizin başlığından da anlaşılacağı üzere biz, konumuzu, Türkiye Selçuklu sultanlarının hükmettikleri devirdeki tarihî verilerden yani bu dönemdeki mevcûddan hareketle inceleyeceğiz. Lâkin **sultan** kavramının, gerek siyasî-idarî gerekse terimsel açıdan, ele aldığımız dönemdeki anlamını ortaya koymak ve fiili sahadaki yansımalarını anlayabilmek için, bu anlayışın kavramsal, diğer deyişle zihnî arka plânını bilmek önemlidir. Bu arka plânın bilinmesi, Türkiye Selçuklu sultanların dinî anlayışlarını ve bu anlayışlarının siyâset sahnesindeki tezahürlerini kavramak adına son derece elzemdir.

Müslümanların ortaya koyduğu medeniyetin en temelde iki ana sacayağı vardır. Bunlar Kur'ân ve Sünnet'tir. Bu sebeple sultan kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîflerde hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymak, sultanların birçok davranışının arka plânındaki psikolojik motivasyonu anlamamıza olanak sağlayacaktır.

Hüccet, delil, kahr, kudret, satvet, güç, kuvvet, otorite, iktidar ve bu sayılanlara sahip olan kimse gibi anlamlara gelen sultan kelimesi, "*kandili tutuşturmak için kullanılan zeytinyağı*" anlamındaki selît ya da "*karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak*" anlamındaki selâta

[117] Burada **İslâm Düşünce Tarihi** yerine **Müslüman Düşünce Tarihi** terkibini kullanmamızın sebebi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yay., İstanbul 2016, I, 49-54.

kelimesinden ya da Süryânîce'de iktidar anlamına gelen šultânâ kelimesinden gelmektedir.[118]

Sultan kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de otuz yedi yerde geçer. Bu kullanımlara bakıldığında anlam çerçevesi daha detaylı bir şekilde "kesin yetki,[119] yetki ve yetkili kılma,[120] aleyhte kullanılacak delil/birinin eline yetki verme,[121] geçerli mazeret, haklı gerekçe,[122] evrenin sınırlarını aşmayı mümkün kılacak bir güç, Allah tarafından bahşedilen bir yetki ve imkân,[123] sağlam dayanak,[124] nüfuz ve yaptırım gücü[125] olarak belirlenebilir.[126] Bununla birlikte kelime, "*yönetici, hükümdar*" anlamında olmak üzere Hadîslerde de geçer.[127] Bu bilgi, kelimenin sonraki yüzyıllardaki gibi idarî-siyasî bir terim, unvan şeklinde olmasa da anlam bakımından Asr-ı Saâdet'ten beri kullanıldığını göstermektedir. Diğer önemli nokta ise ne Peygamber'in (sav.) ne de Dört Halîfe'nin (r.a), sultan kelimesini idarî-siyasî bir unvan ya da terim olarak kullanmamış olmasıdır.

Dört Halîfe döneminde kurumsallaşmaya başlayan halîfelik makamı, Emevîlerin eline geçmesiyle saltanat-hilâfet şekline büründü.[128] Peşi sıra Endülüs Emevîleri de bağımsız bir saltanat-hilâfet kurumu olarak İspanya'da ortaya çıkınca, hâlifelik makamının otoritesi hem bölündü hem de daha fazla parçalanmaya açık hâle geldi. Emevîlerin ardından Abbâsîler hilâfeti ele geçirirken bu dönemde de Şiî Fâtımîler tarafından bağımsız bir saltanat-hilâfet kurumu ilân edildi.

---

[118] Mustafa Öztürk, "Sultan", **DİA**, XXXVII, s. 495; Osman Gazi Özgüdenli, "Sultan", **DİA**, XXXVII, s. 496.
[119] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, En-Nisâ 4/91.
[120] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, El-İsrâ 17/33.
[121] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, En-Nisâ 4/144.
[122] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, En-Neml 27/21.
[123] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, Er-Rahmân 55/33.
[124] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân 3/151; El-En'âm 6/81; El-A'râf 7/33, 71; El-Yûsuf 12/40; El-Hac 22/71; En-Necm 53/23.
[125] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, El-İbrâhîm 14/22; El-Hicr 15/42; En-Nahl 16/99-100; El-İsrâ 17/65.
[126] Süleyman Uludağ, **İslâm-Siyaset İlişkileri**, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 52; Öztürk, **a.g.m.**, s. 496.
[127] Bkz. Ebû Dâvûd, "Melâḥim", 17, "Nikâḥ", 19; Tirmizî, "Fiten", 13'den naklen Öztürk, **a.g.m.**, s. 495. Kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımı ve anlam çerçeveleri için ayr. bkz. Şakir Kocabaş, **İslâm'da Bilginin Temelleri: Emr Kitabı**, Küre Yay., İstanbul 2017, s. 99-104.
[128] Süleyman Uludağ, bu dönüşüme dair daha farklı bir yorum yaparak Emevîlerden önceki hilâfet makamının şer'î bir makam olduğunu, Emevilerin iktidara gelmesiyle şer'î (hukukî) hilâfetin, siyasî hilâfete dönüştüğünü ifade eder. Bkz. Uludağ, **a.g.e.**, s. 35.

Tüm bu sürecin ve bahsi geçen hilâfetlerin birbirleriyle olan mücadeleleri sebebiyle hilâfet makamlarının otoritesi zayıfladı. Bunun sonucunda da Türkler, İranlılar gibi sonradan İslâm'a giren ve Araplardan ayrı yönetim merkezleri inşâ etmek isteyen Müslüman hükümdarlar, mânevî otoritelerine saygı duymak şartıyla bizatihi halîfeden sultan unvanını alıp, siyasî hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. Böylece İslâm dünyasında, aynı halîfeye bağlı olup her biri farklı coğrafyalarda hüküm süren sultanlar ortaya çıktı. Sultanlar, siyasî meşrûiyetlerini ilân etmek için okuttukları hutbelerde evvelâ halîfenin adını söyleterek ona olan bağlılıklarını duyuruyordu. Halîfe de onların saltanatlarını onaylıyor; kendilerine unvan, lakap ve hediyeler göndererek sultanların yönetimine meşrûiyet kazandırıyordu.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz süreci ve bu geçişin sancılarını hem teorik hem de pratik açıdan takip etmek adına Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058)'nin hayatı ve **el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye** adlı eseri tarihî bir vesika hükmündedir.[129]

Mâverdî, hilâfet makamının otoritesinin her geçen gün zayıflayıp fiilî gücün sultanlara geçmeye başladığı bir zamanda, Müslümanlar için merkezî yönetimin, ümmeti birleştiren bir noktanın olması gerektiğine vurgu yaptı. O, bir yandan hilâfet makamını savunurken diğer yandan da her ne kadar işgalci olarak tanımlasa da, halîfenin otoritesini tanıyıp idarelerini Şeriat'a göre yürüttükleri taktirde sultanların yönetiminin meşrû olacağını ifade etmek zorunda kaldı.[130] Meselâ Mâverdî, Büveyhî hükümdarı Emîrü'l-ümerâ Muhyiddîn Ebû Kâlîcâr Merzübân b. Sultânü'd-devle b. Bahâü'd-devle'nin (ö. 440/1048)[131] 1032'de "*sultân-ı a'zam" ve "mâlikü'l-*

[129] Yazar ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Mâverdî", **DİA**, XVIII, 180-186; Mehmet Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", **DİA**, I, 555-556. Mâverdî, Büveyhî-Abbâsî çekişmesinin yaşandığı ve Selçukluların tarih sahnesine çıkarak Büveyhîlere karşı Abbâsîlerin yanında saf tuttuğu bir zaman yaşamış; Abbâsîler, Büveyhîler ve Selçuklular arasında elçilik vazifelerinde bulunmuştur. Bu sebeple hayatı ve eserleri oldukça önemlidir.

[130] Mâverdî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, (çev. Ali Şafak), **İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku**, Bedir Yay., İstanbul 1976, s. 39-41; Karş. Asım Cüneyd Köksal, **Fıkıh ve Siyaset**, Klasik Yay., İstanbul 2017, s. 17. Köksal, Mâverdî'nin bu tutumunun sebebinin, ortayan çıkan farklı idarî birimlerin şer'î hukuka göre tanımlanmalarını ve ona göre hareket etmelerini sağlayarak İslâm ümmetinin bu hususta birliğini korumak olduğunu ifade eder. Bkz. **a.e.**, s. 18; Benzeri bir yorum için bkz. Kallek, **a.g.m.**, s. 182.

[131] Ebû Kâlîcâr hakkında bkz. Ahmet Güner, "Ebû Kâlîcâr", **DİA**, X, 171-172.

ümem" unvanlarını almak istemesine karşı çıkmıştı.[132] Bu itirazı yaptığı tarihlerde Maverdî, yukarıda bahsettiğimiz eserini yazmış ve sultanların meşrûiyetiyle ilgili fikirlerini kaydetmiş bulunmaktaydı.[133] Bu örnekte görüldüğü gibi Mâverdî, her ne kadar sultanların siyasî yetkilerinin teorik zeminini kitabında inşâ etmiş olsa bile, yine de siyasî yetki alanının sultanlara açılmasını eleştirmektedir.

Benzeri bir tepkiyi Mâverdî, Abbâsî Halîfesi Kaim-Biemrillâh, 429 Ramazan'ında (Haziran 1038) Irak Büveyhî Hükümdarı Emîrü'l-ümerâ Ebû Tâhir Celâlüddevle b. Bahâüddevle (ö. 435/1044)'ye "*şâh-ı şâhân*" unvanını verince gösterdi. Mâverdî, ümmet coğrafyasında birden fazla sultanın meydana çıkmasıyla yaşanacak gelişmelerin, İslâm ümmetini ne gibi tehlikelere sürükleyeceğini öngörmekteydi.

Mâverdî'nin belki de zorunda kalarak sultanlara açtığı siyasî yetki kapısı, daha sonra Büyük Selçuklu döneminin meşhûr âlimi Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) ve Nizâmülmülk lakabıyla meşhûr vezîri Ebû Alî Kıvâmüddîn (Gıyâsüddevle, Şemsülmille) Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî (ö. 485/1092) tarafından daha da aralandı ve halîfenin, idarî görevlerini vekâlet yoluyla tamamen sultanlara devretmesi tezi işlendi.[134]

Türkiye Selçuklu devrine gelindiğinde ise halîfe-sultan arasındaki yetki tartışması, her ne kadar zaman zaman pratik olarak yaşansa da teorik olarak çoktan ortadan kalkmıştı. Meselâ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdeddîn Abdüsselâm el-Harrânî'nin (ö. 728/1328) **es-Siyâsetü'ş-şerʿiyye fî ıslâhi'r-râʿî ve'r-raʿiyye** adlı eserinde, bu tartışmaların herhangi bir bahiste ele alınmadığı görülmektedir.[135] Türkiye Selçuklularında, hanedanlıktan biri tahtı ele

[132] Kallek, **a.g.m.,** s. 180.
[133] Erkal, **a.g.m.,** s. 555.
[134] Köksal, **a.g.e.**, s. 18; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Selçuklular Devri Halifelik Telakkisi", **Geçmişten Günümüze Hilâfet**, (ed. M. Sabri Küçükaşçı – Ali Satan – Abdülkadir Macit), İlem Yay., İstanbul 2019, s. 173, 174; Erkan Göksu, **Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, Kronik Yay., İstanbul 2019, s. 54-55.
[135] İbn Teymiye ve eseri için bkz. İbn Teymiyye, **es-Siyâsetü'ş-şerʿiyye fî ıslâhi'r-râʿî ve'r-raʿiyye**, (çev. Abdurrahim Aytaç), Beka Yay., İstanbul 2019; Ferhat Koca - M. Sait Özervarlı - Mustafa Kara, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", **DİA**, XX, 391-414.

geçirdikten sonra onun meşrûiyyeti nazarî ve hukukî olarak tartışılmazdı. Bu durumun bir sebebi dönemin genel âdeti olmasıyken diğer sebebi de Türklerin eski dinî ve hâkimiyet anlayışıdır.[136]

Sultan kelimesinin tarihî tecrübedeki serüvenine bakacak olursak, tespit edilebildiği kadarıyla siyasî-idarî bir unvan olarak ilk defa Abbâsî Halîfesi Hârûnü'r-Reşîd tarafından Vezîr Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'ye verilmiştir.[137] Hükümdar olarak ise bu unvanı, ilk defa Gazneli Mahmûd (998-1030) etkin bir şekilde kullandı.[138] Sultan unvanının kullanımı asıl olarak Selçuklular devrinde yayıldı. Unvanı, ilk olarak Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey, adına bastırdığı sikkede "*es-sultânül-muazzam*" şeklinde kullandı.[139] Nitekim Tuğrul Bey'in bu unvanı, daha sonra Abbasî Halifesi Kaim-Biemrillah tarafından da tasdîk edilerek "*Sultânü'l-Meşrik ve'l-Mağrib*" olarak genişletildi. Unvan, bu gelişmelerden sonra Selçuklu hânedânlığının mensupları ve diğer birçok devlet tarafından da etkin bir şekilde kullanıldı.

Selçuklu sultanları, devletlerini kurdukları andan itibaren her daim Abbâsî halîfelerine itaat bildirdiler ve halîfe tarafından saltanatlarının onaylanıp, unvan ve lakablarla yüceltilmelerini şeref saydılar.[140] Bununla birlikte Halîfe Kaim Biemrillâh'ın, Tuğrul Bey'i sultan olarak tanımayı ağırdan alması ilk başta taraflar arasındaki ilişkinin gerilmesine yol açtı. Halîfe, otoritesini kaybetmek istemediği için çok temkinli hareket ediyordu. Ancak Abbâsî halîfesinin otoritesi, Büveyhîler ile girdiği mücadele sonucu zaten yerle yeksan olmuştu. O, bunun üzerinden çok fazla

---

[136] Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul 1994, VIII, 212; Göksu, **a.g.e.**, s. 23. Bu noktada Kutadgu Bilig'ten bahsetmek gerekmektedir. Zirâ bu eserde, Türklerin yeni Müslüman olduğu devirlerde, eskiyle bağlantılı bir şekilde İslâm'a geçişi oldukça güzel ortaya koyulmuştur. Bu eserde yönetim meşrûiyeti Tanrı yarlığı olarak ifade edilen kut'a bağlı olup, bu kut da Tanrı tarafından verilen ve bu sebeple Tanrı'ya şükredilmesi gereken bir nimettir. Bkz. Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, (çev. Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 30, 76-77, 111, 385, 386, 404; Karş. Göksu, **a.g.e.**, s. 82-96.

[137] Abdülkerim Özaydın, "Unvan", **DİA**, XLII, 164; Özgüdenli, **a.g.m.**, s. 496. Barthold, sultan kelimesiyle ilk kez 262/876-76 yılı olayları bağlamında Taberî'nin eserinde karşılaşıldığını iddia eder. Ancak Harun er-Reşîd'in vezîriyle ilgili bu olay, 262/876-77 tarihinden daha öncedir. Bkz. Vasilij Vladimiroviç Barthold, **İslâm'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, Yeditepe Yay., İstanbul 2012, s. 54.

[138] Özaydın, "Unvan", s. 164; Özgüdenli, **a.g.m.**, s. 496.

[139] Özaydın, "Unvan", s. 164; Özgüdenli, **a.g.m.**, s. 496.

[140] Adalıoğlu, "Halifelik Telakkisi", s. 171, 175; Özaydın, "Unvan", s. 164.

geçmeden Selçuklular karşısında da siyasî otoritesini kaybedecek ve hilâfetin dinî niteliğinin ön plâna çıkarılmasıyla varlığını idame ettirecekti.[141]

Hz. Ebubekir'in, Müslümanların yöneticisi olarak "*Halîfetü Resûlullah*" unvanını, Dört Halîfe'nin sonraki temsilcilerinin de bunun "*Halifetü halîfeti Resûlullah*" diye uzayarak gitmemesi için kendilerini "*Emirü'l-Müminîn*" olarak adlandırmasına rağmen Emevîler döneminde "*Halifetullah*" unvanının kullanıma sokulması ve onlardan sonraki Abbasî halîfelerinin de bunu devam ettirmesi[142], sultanların da kendilerini "*Zıllullahı fi'l-arz/Allah'ın Gölgesi*" olarak adlandırmalarına ve saltanat makamını da bu şekilde algılamalarına zemin hazırladı.[143] Nitekim bu durumu, Türkiye Selçuklu sultanlarının hâkimiyet anlayışında ve onların nâmına yazılan eserlerde de görmekteyiz.[144]

1. 1. 1. Türkiye Selçuklu Döneminde Sultan Anlayışı

Ele aldığımız dönemdeki sultan anlayışını kaynaklardan hareketle tespit etmek mümkündür. Meselâ bunlardan bir tanesi Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b.

---

[141] Claude Cahen, **Pre-Ottoman Turkey**, (çev. Erol Üyepazarcı), **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 183-184; Turan, **Selçuklular**, s. 307; Adalıoğlu, "Halifelik Telakkisi", s. 178, 179; Ömer Dinçer, **Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce**, Klasik Yay., İstanbul 2019, s. 296; Göksu, **a.g.e.**, s. 35. Bu bağlamda güzel bir örnek, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ile Abbâsî halîfesinin kendisine karşı birleşmesi sonucu Sultan Mahmud'a yazdığı mektuptur. Sultan Sencer, aynı zamanda yeğeni olan Sultan Mahmud'u, halîfenin siyasî otoritesini yeniden kazanmak için mücadele ettiğini ve bu oyuna gelmemesi için uyarıyordu. Bkz. Adalıoğlu, "Halifelik Telakkisi", s. 189. Başka bir örnek için bkz. Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2019, s. 200.

[142] Meselâ bu noktada ilginç bir örnek, Halîfe En-Nasır li-Dinillah'ın I. İzzeddîn Keykâvus'a gönderdiği fütüvvetnâmedeki ifadeleridir. Burada halîfe, kendisine ilahî bir güç verildiğini ifade etmektedir. Bkz. Nâsırüddîn Hüseyn b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî bi-İbn Bîbî el-Müneccime, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, (çev. Mürsel Öztürk), **Selçuknâme**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 184.

[143] Barthold, **a.g.e.**, s. 49, 58; Ahmet Yaşar Ocak, **Selçuklular, Osmanlılar ve İslâm; Tespitler, Problemler, Öneriler**, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 13; Adalıoğlu, "Halifelik Telakkisi", s. 169; Özaydın, "Unvan", s. 163. Mâverdî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye** adlı eserinde bu anlayışa karşı çıkmaktadır. Bkz. Mâverdî, **a.g.e.**, s. 19; Kallek, **a.g.m.**, s. 182. Bu zemine dair eleştiriler için ayrıca bkz. Dinçer, **a.g.e.**, s. 67 - 93, s. 295, 297, 298. Barthold, bu zeminin ve İran devlet geleneğinin etkisiyle Müslüman dünyadaki yüksek hâkimiyet fikrinin ortaya çıkmasının modern araştırmacılar tarafından çok fazla kritik edilmediği tespitini yaparak haklı bir eleştiride bulunur. Bkz. Barthold, **a.g.e.**, s. 40.

[144] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 308. Meselâ **a.g.e.** Keykubâd'a mektup yazan Melik Mes'ûd, ona Allah'ın gölgesi olarak hitap ediyor. Yine İbn Bîbî, **a.g.e.** Keykubâd için aynı ifadeyi kullanıyor. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 323; Karş. Erdoğan Merçil, "Selçuklu Devletlerinde Hâkimiyet Anlayışı", **İslâm Tarihi ve Medeniyeti**, Siyer Yay., İstanbul 2018, X, 505; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 212; Kara, **a.g.e.**, s. 448; Göksu, **a.g.e.**, s. 23.

Alî b. Süleymân er-Râvendî (ö. 603/1207'den sonra) tarafından yazılan ve Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e takdîm edilen **Râhatü's-sudûr ve âyetü's-surûr** adlı eserdir.[145] Ravendî'ye göre halîfenin işi ibâdet ve bu hususta halka önderlik etmek olmalıdır. O, halîfenin dünyevî hâkimiyetin alanına giren işlere karışmasını anlamsız bulduğu gibi bu işlerin sultanlar tarafından icrâ edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[146] Râvendî Sultan I. Keyhüsrev'i, Allah'ın gölgesi, Allah tarafından desteklenen biri olarak anar.[147] Bu fikirler aynı zamanda din-siyaset ilişkisine dair dönemdeki algıyı yansıtması bakımından da önemlidir.

Diğer bir örnek Muhammed b. Gâzî el-Malatyavî tarafından Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddîn Süleyman-şâh'a takdîm edilen **Ravzatü'l-'ukul** adlı eserdir.[148] Müellif eserinde, padişahlığı uhrevî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra dünyevî sultanlığı da kendi içerisinde saltanatı zorla ele geçirip zorbalıkla idare edenler, miras yoluyla ele alıp âdil ve insâflı olanlar, zorla ele geçiren emîrler olarak üçe ayırır.[149] O, yönetici olarak bir sultanın muhakkak olması gerekliliğini vurgulamakla birlikte bu sultanın âdil ve insaflı bir kimse olması gerektiğini söyler. Görüldüğü gibi bu kıymetli eserde de sultan haricinde bir yönetici telâkkisi bulunmamaktadır. İbn Gâzî de eserinde, sultanı Zıllullah olarak nitelendirir.[150]

Sultan Alâeddîn Keykubâd'a takdîm edilen eserlerden de bahsetmek gerekir. Bunlardan bir tanesi Necmeddîn Dâye er-Râzî'nin (ö. 654/1256) **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd** adlı eseridir. Müellif eserinde, sultanlığı "*Zıllullah/Allah'ın Gölgesi*" olarak tanımlayarak onların, bu unvana lâyık olacak şekilde hareket etmeleri gerektiğini vurgular. Dâye, Müslümanları koruyup gözetmenin sultanların ve meliklerin sorumluluğunda bulunduğunu ve saltanatın Allah'ın niyâbeti olduğunu hatırlatarak sultanları din ve dünya olmak üzere ikiye

---

[145] Müellif ve eseri hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "Râvendî, Muhammed b. Ali", **DİA**, XXXIV, 471-472.
[146] Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, **Râhat-us-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, (çev. Ahmed Ateş), **Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti**, TTK, Ankara 1957, II, 309; Karş. Barthold, **a.g.e.**, s. 60.
[147] Râvendî, **a.g.e.**, I, 19, 25; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 505.
[148] Müellif ve eseri hakkında bkz. Tahsin Yazıcı, "Muhammed b. Gâzî", **DİA**, XXX, 531.
[149] İbrahim Düzen, **Muhammed b. Gazi al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-'Ukul**, Beyan Yay., İstanbul 2016, s. 166.
[150] Muhammed b. Gazî el-Malatyevî, **Berîdü's-saʿâde**, (haz. Muhammed Şirvânî), Danişgah-ı Tahran, Tahran 1972, s. 2.

ayırır. Dünya sultanlarını eleştirir, din sultanlarını ise över. Ona göre bir kimsenin Zıllullah olarak nitelenmesi için bütün mazlumların sığınağı olması, hiçbir zâlimden onlara zulüm ya da cefa ulaşmaması gerekir. Böylece eserde, adâlet ve insâfla birlikte sultanların meşrûiyetine dair bir başka husus daha ortaya çıkar.[151]

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a takdîm edilen eserlerden bir diğeri Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdüssamed el-Osmânî ez-Zencânî'nin **Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye** adlı eseridir. Zencânî'de de diğer eserlerde çizilen perspektif aynı şekilde tekrar edilir.[152]

İbn Bîbî'nin **el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye** adlı önemli eserinde de sultanlık anlayışı buraya kadar sunduğumuz çerçeveyle aynı olmakla birlikte, Fars kültürünün etkisiyle onlardan daha abartılı bir çehreye sahiptir. İbn Bîbî'ye göre sultanlık, Allah tarafından verilmekteydi.[153] Sultan, Allah'ın gölgesiydi.[154]

Kerimüddîn Aksarâyî de **Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** adlı eserinde bu konuda benzeri bilgiler vermektedir. Ona göre sultan, Allah'ın gölgesi olup bütün mazlumlara kol kanat germesi gereken kişidir.[155]

Önemli Müslüman âlim ve mutasavvıf İbnül-Arabî de Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'a sunduğu mektupta buraya kadarki eserlerde gördüğümüz anlayıştan aynı şekilde bahsetmektedir. Ona göre sultan, Allah'ın gölgesi olup, yeryüzündeki mazlumlara kol kanat germeli, zulümden kaçınmalı, adâletle hükmedip Şeriat'a uymalıdır.[156] I. Keykâvus'u eleştiren Evhâdeddîn Kirmânî de İbnül-Arabî'yle aynı düşünmekteydi.[157] Kezâ Mevlânâ'ya göre de sultanlar, Allah'ın muradlarıdır.[158]

---

[151] Eser ve Dâye'nin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. II. Bölüm, s. 231-238.
[152] Zencânî ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. II. Bölüm, s. 238-242.
[153] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 49; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 505.
[154] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 323; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 505.
[155] Kerîmüddîn Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî, **Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, s. 64; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 506.
[156] Bahsi geçen mektup ve fikirler hakkında ayr. bilgi için bkz. II. Bölüm, s. 186-190
[157] **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, (çev. Mikail Bayram), **Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi**, Kardelen Yay., İstanbul 2005, s. 273.
[158] Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâleddin Mektuplar**, İnkılâp Yay., İstanbul 1999, s. 3.

Bu birkaç eserden hareketle anlaşılmaktadır ki bu yüzyılda sultanların, halifenin varlığı yanındaki meşrûiyetinin ne olduğu gibi bir tartışma konusu yoktur. Artık sultanların varlığı kabul edilmiş, tartışma konusu yapılmamıştır. Bu durumun daha iyi hâle getirilmesiyle ilgili tavsiyelere odaklanılmıştır. Sultanların varlığı kabul edilmekle birlikte meşrûiyetleri âdil ve insaflı olmalarına bağlanmıştır.

Aksi durumdaki yaptırım gücünün yani bir sultanın adâletle hükmetmediği zaman tahttan indirilmesinin kolay olmadığını düşündüğümüzde, meşrûiyet ilkesinin her ne kadar pratik anlamda çok fazla gerçekliği olmasa da siyaset-nâme, nasihat-nâme vb. gibi eserlerde teorik ve ahlâkî manada vurgulanmasından vazgeçilmemiştir.[159] Bu hususu Türkiye Selçuklu sultanlarının her birini ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız ikinci bölümde örnekleriyle işleyeceğiz.

Eserlerdeki bu anlayış sultanlarda da aynı şekilde karşılık bulmuştur. Meselâ halîfenin sultanlara siyasî yetki vermeme gayreti, onunla aynı sebeplerden dolayı Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'da görülmektedir. Melik-şâh, Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman-şâh'a (1075-1086) sultan unvanının verilmesini istememişti. Ancak önce hilâfetin parçalanmasıyla başlayan süreç, sultanlığın da parçalanmasıyla devam etti ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, kendisinden başka sultanların meşrûiyetini kabul etti.[160]

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, sultanlığın ilâhî bir lütuf olduğunu, sultanlar olmadığı taktirde nizamın sağlanamayacağını, sultanların da en büyük sultan Allah'a itaat etmeleri ve onun Şeriat'ına göre davranmaları gerektiğini düşünüyordu.[161] I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e göre de saltanat kutsal bir makamdı.[162]

---

[159] Bu noktada, Selçuklu sonrası Anadolusu'nda yaşanan bir hâdise istisna olması sebebiyle oldukça dikkat çekicidir. Eretna Beyi Mehmed'in oğlu Ali Bey tahta geçip, vaktini sürekli şarap içerek haremde geçiriyordu. Üstelik onun hakkında oğlancılıkla ilgili iddialar da yayılınca ulemâ, ümerâ ve halk bir olup başkaldırdı ve Ali Bey'in tahtan uzaklaştırılmasına zemin hazırladı. Bkz. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, **Bezm u Rezm**, (çev. Mürsel Öztürk), **Eğlence ve Savaş**, TTK., Ankara 2014, s. 102-108; Karş. İnalcık, **Has-bağçede 'Ayş u Tarab: Nedîmler, Şâirler, Mutrîbler**, Tükiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018**,** s. 295.

[160] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul 2014, s. 93.

[161] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 44-45.

[162] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 116.

II. Rükneddîn Süleyman-şâh da atalarından farklı düşünmüyor, kendisini yeryüzündeki sultanların en büyüğü ve Allah'ın yardımcısı olarak tanımlıyordu.[163]

Türkiye Selçuklu sultanları arasında en büyüğü olarak kabul edilen I. Alâeddîn Keykubâd da sultanlığı ilâhî bir nimet olarak kabul edip, kendisini Allah'ın gölgesi olarak görmekteydi. Öte yandan o, halkı da Allah'ın emaneti olarak düşünmekteydi.[164]

Türkiye Selçuklu devletinin Moğol tahakkümüne girdiği dönemde ağabeyleriyle birlikte ortak saltanat yürüten II. Alâeddîn Keykubâd'a göre de sultanlık, "en büyük gölge sahibinin gölgesi" olmaktır.[165]

Sonuç olarak diyebiliriz ki yöneticilerin sultan unvanını kullanmalarının bu kavramın anlam çerçevesiyle yakından bir ilişkisi vardır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'deki karşılıklarında da gördüğümüz gibi kavram, hem ilâhî olanı çağrıştırmakta hem de kesin bir yetki, hüccet, kuvvet anlamlarını barındırmaktadır.[166] Ayrıyeten tarihî tecrübede de bu anlam çerçevesine uygun bir uygulama ortaya çıkıp meşrûiyet kazanınca, bu durumun İslâm dini bakımından ne kadar meşrû olduğu çok fazla sorgulanmadan kullanılmaya devam edilmiştir.

---

[163] **Histoire de la Georgie**, (Fransızca'ya çev. Brosset, Marie Felicite, Türkçe'ye çev. Hrand D. Andreasyan, notlar ve yayına haz. Erdoğan Merçil), **Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 Yılına Kadar)**, TTK, Ankara 2003., s. 406.

[164] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 378, 379; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 389; Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, TTK, Ankara 2014, s. 72, 97 (farsça met.), s. 89; Kara, **Dini Serüveni**, s. 449.

[165] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 29.

[166] Kelime fıkıh eserlerinde de bu bağlamda kullanılmıştır. Meselâ sultanların yeni yeni ortaya çıktığı döneme tarihlenen, Hanefî fıkıh literatürünün önemli kaynaklarından olan Serahsî'nin *el-Mebsut* adlı eseri buna örnektir. Bkz. Özgür Kavak, "İslâm Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018, s. 270.

1. 2. Din, Dinî Anlayış ve Siyasî Yansıma

Din kavramı genel olarak insanların uyguladıkları birçok farklı ritüeli, benimsedikleri hayat görüşlerini karşılamak için kullanılsa da din dendiğinde temel olarak İbrahimî dinler, yani İslâm akla gelir. İbrahimî dinlerin son kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de de, Allah katındaki hak dinin İslâm olduğu vurgulanmış, tüm insanlığın dikkatine sunulmuştur.[167]

Din dediğimizde aslında bir yaşam modelinden, davranış-tavır kalıplarından, hayata belli bir paradigmayla bakmaktan bahsediyor olduğumuzu söylemek son derece elzemdir. Din, özellikle de İslâm, insanın evvelâ Tanrı/Allah, sonra âlem ve kendisiyle kuracağı iletişimi en uyumlu şekilde gerçekleştirebilmesi için bir rehberdir.[168]

İnsan dediğimizde, bu canlının dünya içindeki maddî-manevî her şeyle ilişkisini de dolaylı olarak ifade etmiş oluruz. Diğer bir deyişle insan demek, toplum, iktisat, siyaset, eğitim, savaş, hukuk vb. birçok disiplini de beraberinde anmak demektir. O hâlde insan denilen canlıyı, en kâmil şekilde gerçekleştirme iddiasında bulunan din dediğimizde de yukarıda saydığımız tüm alanlara doğrudan ve dolaylı olarak atıfta bulunmuş oluruz. Bu da dini tüm bu sahalarla ilişkili kılar.

Özel olarak İslâm dininden bahsedildiğinde, bu dinin son kitabı Kur'ân-ı Kerim ve onunla gelen Şeriat göz önünde bulundurulur. Bu Şeriat'ın birçok yerinde de hukukla ilgili olarak emirler, yasaklar; iktisat, toplumsal hayat vb. alanlarla ilgili temel kâideler görürüz. Bu yönüyle İslâm, insana ilişkin her şeyle dolayısıyla siyasetle de ilişkili olmaktadır. Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı dediğimizde, buradaki din kavramı İslâm'a atıflı olmaktadır. O hâlde yukarıda çizilen çerçeve onlar için de geçerlidir.

Tarihî tecrübede görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'in (sav.) vefatı üzerinden henüz çok uzun yıllar geçmeden, yaşanan olaylarla ilgili varılması gereken hükümler

[167] Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Âli İmrân, 3/19.

[168] Ortaya koyduğumuz bu perspektifin ele alacağımız dönemle uyumlu olduğunu ortaya koymak adına, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleyman-şâh'tan bir örnek vereceğiz. II. Rüknedîn Süleyman-şâh, bir kişiye olan sevgisini belirtmek için, "*O hem dinim hem dünya görüşümdür.*" diyerek, kendi anlayışında, din ile dünya görüşü arasındaki ilişkiye işaret etmiştir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93.

hususunda Müslümanlar arasında farklı yorumlar ortaya çıkmış bunun neticesinde de İslâm dini içerisinde farklı anlayışlar meydana gelmiştir. Temel iki mezhep olarak ortaya çıkan Şiî ve Sünnîlik ayrımıyla birlikte, bu iki mezhebin içerisinde de farklı mezhepler peydâ olmuş, bunlar arasında birçok noktada mutabakat sağlansa da bazı hususlarda keskinliğe varan anlama farklılıkları hâsıl olmuştur. Türkiye Selçuklu sultanları da genel olarak aynı olmakla birlikte bazı noktalarda da birbirlerinden farklı dinî anlayışa sahipti.

Bu temel bilgilerin ardından, ilgili kavramların tezimizde kullandığımız anlamlarına gelecek olursak, evvelâ sultanlarla ilgili bağlamlarda din dediğimizde İslâm'ı kastettiğimizi tekrar belirtmeliyiz. Hemen bunun ardından, tezimizin başlığında kullandığımız anlayış kelimesinin hem aldığı yapım ekiyle anlam bakımından tek taraflı bir çabaya değil de birden fazla etki ve duruma işaret etmesi hem de bir sürekliliği çağrıştırması gibi sebeplerden hususî olarak seçildiğini ifade etmeliyiz. Böylelikle sultanların dinî anlayışını durağan, kalıpsal bir çerçevede değil; olayların, tavır ve davranışların değişkenliği ve sürekliliği içerisinde ele aldığımızı vurgulamaktayız.

Bir diğer önemli nokta, politik kavramını değil de siyasî kavramını kullanmış olmamızdır. Zirâ politik kavramı Antik Yunan'dan gelmekte olup, daha farklı bir kültürel-toplumsal tecrübeye işaret etmektedir. Bununla birlikte kaynaklarda da istisnasız bir şekilde siyaset kavramı kullanılmaktadır. Tarihî tecrübeyle uyuşmak ve olanı daha iyi anlayabilmek adına biz de siyaset kavramından hareketle siyasî kelimesini kullandık. "Yansıma" kavramıyla da, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışının, siyasî alandaki tezahürlerine işaret etmek istedik. İslâm ve siyaset birbiriyle ilişkili olduğu gibi aynı şeyler de değildir. Bu sebeple dinî anlayışlarının siyasî karşılığı gibi kavramlar yerine, siyasî yansıması kavramını kullanmayı tercih ettik.

1. 3. Din/İslâm ve Siyaset

Bir din olarak İslâm, kendisini, Müslümanların hayatlarında temel belirleyici olarak ortaya koyar. Şeriat[169] olarak da adlandırabileceğimiz bu belirleyicilik hayata ilişkin her sahada belli emirler ve yasaklar ile ilkesel çerçeveler çizer. Bu durum kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak siyâset alanı içinde söz konusudur.

Fikrî ve fiilî tarihe bakıldığında İslâm ve siyâset, birbiriyle irtibatlı hatta bazen iç içe geçmiş kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada İslâm'a ait olan ile siyâsete ait olanın birbirinden ayrı düşünce ve faaliyet sahaları olup olmadığı, bu iki olgunun ilişkisinde hangisinin belirleyici olduğu gibi konular tarih boyunca hep tartışılagelmiştir.

Bu çerçevede âlimlerin, İslâm ve siyâset ilişkileri hususunda neler söylediği, birleştiği ve ayrıştığı noktaların nereler olduğu önem kazanmaktadır. Bilhassa da ele aldığımız yüzyılda, yukarıdaki benzeri sorular, ulemâ ve Türkiye Selçuklu sultanları tarafından nasıl anlaşılmakta ve yorumlanmaktaydı? Türkiye Selçuklu sultanları bu hususta nasıl bir miras devralmışlardı?

Diğer bir önemli nokta, çeşitli dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmış olan siyâset kavramının, tezimizde ele aldığımız dönemdeki anlam çerçevesinin ve bu çerçevenin tarihî tecrübesinin ortaya koyulmasıdır. O hâlde bir soruyla başlayâlim: Siyâset nedir?

Müslüman Düşünce Tarihi'nin iki temel sacayağı olduğundan bahsettik. Bu iki temel saç ayağa bir üçüncüsü olarak, onların üzerinde şekillenen *icmâ*yı da eklemek gerekir. Evvelâ ilk iki kaynağa baktığımızda siyâset kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçmediğini görmekteyiz ancak Hadîslerde hem "*at terbiye etme*" hem de "*halkın işlerini yönetme*" anlamlarında kullanılmıştır.[170] Kelimenin sözlük anlamına baktığımızda ise "*bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak; hayvanı ehlileştirmek, atı terbiye etmek", "toplumun işlerini üzerine alma,*

[169] Şeriat, kısaca, İslâm'a ait dinî, ahlâkî ve hukukî hükümler bütünü olarak tanımlanabilir. Bkz. Talip Türcan, "Şeriat", **DİA**, XXXIX, 571-574.
[170] **Buhârî**, "Enbiyâ'", 50; **Müslim**, "İmâre", 44; **Müsned**, II, 297; VI, 347, 352'den naklen Hızır Murat Köse, "Siyaset", **DİA**, XXXVII, 294.

yürütme, yönetme işi, insan topluluklarını yönetme sanatı" şeklindeki tanımlarla karşılaşmaktayız.[171] Özetle, siyaset kavramının anlam çerçevesindeki en önemli noktanın, kullanıldığı bütün bağlamlarda daima bir nesne üzerinde tesir icrâ etmek olduğunu söyleyebiliriz.[172]

Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîslerde siyasî-idarî içerikli birçok kavram bulunmaktadır. Bunların başında imâm[173] kavramı gelir. Bu kavram Dört Halîfe döneminde de kullanılmıştır. Diğer kavramlar ise halîfe, emîrül-müminîn, ülü'l-emr, mülk, melik, ümmet, ehliyet, adâlet, şûra, emânet, istişâre ve biat olarak sıralanabilir.[174] Müslüman siyaset düşüncesinin kavramsal temelleriyle ilgili bir çalışma yapan Özlem Bağdatlı, bu düşüncenin siyaset, devlet, yönetici, halk, din ve âlim kavramları üzerinde kurulduğunu savunur.[175] Ömer Türker ise, bu düşüncenin insanın sorumlu ve ilâhî desteğe muhtaç olduğu ilkelerinden hareketle inşâ edildiğine dikkat çeker.[176]

Siyaset kavramı ve mesleğiyle ilgili Dört Halîfe devrinde, teorik açıdan çok fazla tartışma yoktu. Bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet önderliğinde fiilî/amelî sahaya önem verildi. Teorik tartışmaların kısıtlı kalması Emevîler döneminde de devam etti. Ancak bu durumun Emevîler dönemindeki sebebi baskı rejimi ve ortaya çıkan fikirlerin de Emevîlerin otoritesini meşrûlaştırmaya yönelik olmasıdır.[177]

---

[171] Uludağ, **a.g.e.**, s. 154, 158; Köse, "Siyaset", s. 294.
[172] Köksal, **a.g.e.**, s. 32.
[173] İmâm kavramının siyasî-idarî anlamlarda geçtiği âyetler ve Hadîsler için bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara 2/124; el-İsrâ 17/71; el-Enbiyâ 21/73; **Müsned**, II, 439; **Buhârî**, "Zekât", 16; **Müslim**, "Zekât", 91'den naklen Köse, "Siyaset", s. 294.
[174] Köse, "Siyaset", s. 294; Dinçer, **a.g.e.**, s. 163, 168, 169; A. Taha İmamoğlu, "İslâm Siyaset Literatüründe Kullanılan Hadislerin Kaynağı ve Sıhhati Meselesi", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018, s. 239.
[175] Özlem Bağdadlı, **İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yay., İstanbul 2018, s. 92.
[176] Ömer Türker, bu iki ilkeyle birlikte, dolaylı olarak özgür irade sorununun ve nübüvvet öğretilerinin de siyaset teorilerinin bir parçası haline geldiğini ifade eder. Bu sebeple bu iki konuyu ele alan tüm disiplin ve eserler de siyaset düşüncesinin kaynağı konumuna yükselmektedir. Bkz. Ömer Türker, "İslâm Siyaset Düşüncesinin Yeniden İnşası Üzerine Bir Deneme", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018, s. 53-55, 60-62.
[177] Ömer Dinçer'e göre Hz. Ali ile Muaviye'nin mücadelesini, İslâm dinine dayanarak eşsiz bir siyasî modelin ortaya konması ile geleneksel ya da mevcut devlet modellerinin çatışması olarak okumak mümkündür. Bkz. Dinçer, **a.g.e.**, s. 178. Benzeri bir yorumu Türker de yapar. Ona göre Emevîlerle birlikte yönetim modeli kadîm geleneklere benzetilince, adâlet ilkesi, yöneticinin nasıl başa geldiğinden ayrı olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Bkz. Türker, **a.g.m.**, s. 72, 74. Bu durumda, Emevîlerle ortaya çıkan fiili uygulamanın bir gerçeklik olarak kabullenilmesi de etkili olmuştur.

Bununla birlikte yine de verâset usûlü hilâfet sistemine, hem teorik hem de pratik itirazlar yapıldı. Ehl-i Beyt mensupları ve Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767) bu noktada öne çıktılar.

Abbâsîler devrine gelindiğinde ise artık verâset usûlü hilâfetle ilgili tartışmalar bir kenara bırakılmış, mevcut durumun teorik ve şer'î bakımdan meşrûlaştırmasına gidilmiştir.[178] Babadan oğula hilâfete/saltanata geçme usûlü, yöneticinin "*ehl-i hâl vel-akd*"in seçimiyle olmaması ve ehliyet sebeplerinden dolayı tartışmalıydı ancak Mâverdî, İmâmül-Haremeyn Ebül-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî (ö. 478/1085), Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (ö. 458/1066), Hüccetül-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) gibi büyük isimler "*velâyetül-ahd"* uygulamasını meşrûlaştırdı.[179] Tarihî süreç halîfe-sultan çatışmasına evrilince hilâfetle ilgili bahsettiğimiz teorik ve şer'î süreç benzeri şekilde sultanlık üzerinde uygulanarak devam etti.

Bununla birlikte Müslümanların siyasî düşünceleri arasında birtakım kronik tartışmalar da söz konusudur. Meselâ Ehl-i Sünnet ve Şîa mezhepleri arasındaki imâmet-hilâfet bahsi ve bununla ilgili tüm fıkhî-kelâmî tartışmalar, en önde gelmektedir. Hem teorik hem de pratik olarak yaşanan bu keskin ayrım, önü alınamayacak iç çatışmaların da zeminini hazırladı.

Tarihî süreçte, Ehl-i Sünnet'in siyaset teorisi ve öngörülen modelleri aynı kalmamış, değişime uğramıştır. Abbâsîler devrinde, Şiî Fâtımî Hilâfeti kurulduysa da Şîa olması hasebiyle kabul edilmemiş yine halîfenin tek olması gerekliliği işlenmiştir.[180] Halîfenin, toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve dünya işlerinin yürütülmesi için elzem olduğu, soyu sebebiyle diğer insanlardan üstün ve tek olmasının gerekliliği, kutsal olduğu gibi temalar birbirleriyle ilişkili şekilde ele alınır. Halîfenin gücünün azalmasıyla birlikte aynı tema, sultanlar için kullanılacaktır.

[178] Ahmet Yaman, **Siyaset ve Fıkıh**, İz Yay., İstanbul 2015, s. 33.
[179] Dinçer, **a.g.e.**, s. 166; Yaman, **a.g.e.**, s. 33.
[180] Mâverdî, **a.g.e.**, s. 39-41.

Bu noktada şu tesbiti yapmak yerinde olacaktır: Ehl-i Sünnet, Şîa'dan farklı olarak ümmetin yöneticisinin, imâmının nas ile tayin edilmediğini düşünür ve siyasî modelini belli başlı kavramlar üzerinden kurarak donuklaştırmaz. Halîfelikten sultanlığa geçişi ortaya çıkan şartların bir dayatması olarak okumak mümkünse de aynı süreci Ehl-i Sünnet'in İslâm ile siyâset arasındaki bağı kuruş tarzından hareketle de okumak mümkündür.

Ehl-i Sünnet Müslüman düşünürler, yönetim biçimi ve hükümdarlığa geliş yönteminden ziyade, başa gelen kişinin niteliklerine odaklanmış ve bu kişinin ehil, emîn ve âdil olmasına öncelik vermişlerdir. Onlara göre siyasetin amacı, insanların dünya ve âhiret saâdetini elde edecekleri ortamın temin edilmesini sağlamaktır.[181] Ehl-i Sünnet ulemâsı, halîfenin iktidarını sınırlı görmüş, dinî esaslara aykırı kanun koyması durumunda meşrûiyetini sorgulamıştır.[182] Lâkin tarihî tecrübede de görüldüğü gibi bu sorgulama, genel olarak kitaplarda ve teoride kalmıştır. Zirâ halîfe ya da sultanların elinde bulundurdukları güç karşısında ulemânın bu yöneticileri gayr-i meşrû ilân edip tahttan indirecek herhangi bir güçleri ya da bunu sağlayacak bir mekanizmaları yoktu.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz genel çerçeveyi temel metinler ve düşünürler üzerinden okumak konuyu daha anlaşılır hâle getirecektir. Bu bağlamda Müslüman düşünürlerin, siyâset kurumunu Allah, insan, toplum ve tabiat arasındaki ilişkiye dair İslâm'ın ontolojik tasavvuruna dayanarak ele aldıklarını en başta ifade etmek gerekir.[183] Bu sebeple Müslüman Düşünce Tarihi'nde bu alan ancak fıkıh-hukuk, ahlâk, ekonomi, kelâm ve felsefenin birbirleriyle olan ilişkileri ve oluşturdukları bütün göz önünde bulundurularak ele alındığında anlaşılabilir. Dolayısıyla fıkıh ilmî çerçevesinde üretilen eserler,[184] siyasetnâmeler, ahlâk-edep literatürü, bürokrat ve tarihçilerin, filozofların, sûfîlerin eserleri konumuz açısından kaynak konumuna yükselmektedir.

---

[181] Köse, "Siyaset", s. 295.
[182] Köse, "Siyaset", s. 295.
[183] Dinçer, **a.g.e.**, s. 164; Türker, **a.g.m.**, s. 53, 59, 78-79; Köse, "Siyaset", s. 294.
[184] Bu literatürde siyasete ayrılan bahislerle ilgili Kavak, "*Ahkâm-ı sultâniyye, siyer, siyâset-i şer'iyye, harâc ve emvâl, hisbe, Ebû'l-kādî vb. fıkıh ilmi içerisinde varlık bulan alt disiplinler siyasî düşünceye kaynaklık etme açısından incelenmeye elverişli alanlar olarak değerlendirilebilir.*" ifadelerini kullanır. Bkz. Kavak, "Fürû-ı Fıkıh Kitapları", s. 265.

Siyaset alanında hüküm verme ve uygulama hususlarında sultanların rolünü ve otoritesini göz önünde bulundurduğumuzda yukarıda sayılan alanların, eserlerin ve özellikle de fakîhlerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Sonuçta sultanlar müçtehid âlim değildiler ve bu yüzden her daim yanlarında fakîhler bulundururlardı. Öte yandan onlar sürekli olarak âlimlerle irtibat içindeydiler. Devlet yönetiminde görev alan bürokratların bir çoğu da bu âlimlerden oluşmaktaydı. Bu açıdan din-siyaset ilişkisinin hem teorik hem de pratik olarak düğümlendiği noktanın sultanlar ve de bürokratlar, fakîhler ile yukarıda bahsedilen eser türleri olduğu ortaya çıkmaktadır.

İslâm ve siyaset ilişkisiyle ilgili temel metin ve düşünürler dediğimizde Medine Vesikası hariç tutulursa[185] karşımıza çıkan en eski derli toplu metin, siyasetnâme türünün de ilk örneklerinden sayılabilecek, Hz. Ali'nin (r.a) Mısır'a vali tayin ettiği Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyegūs el-Eşter en-Nehaî'ye (ö. 37/657 [?]) yazdığı emirnâmedir. Emirnâmeden, İslâm'ın en erken döneminde, Müminlerin Emîri Hz. Ali'nin dilinden İslâm ve siyaset ilişkisine dair en doğru bilgileri almak mümkündür. Bu bakımdan Emirnâme, son derece önemlidir.

Hz. Ali emirnâmeye başlarken siyasî-idarî unvanı olan Emirül-Mümin'i zikretmeden önce Allah'ın kulu olduğunu vurgulamaktadır.[186] O, siyasî-idarî unvanını inancından sonra zikretmekle aslında bir öncelik-sonralık ve belirleyicilik ilişkisine işaret etmektedir. Zaten emirnâmenin ilerleyen sayfalarında da Mâlik b. Eşter'e yaptığı siyasî-idarî tavsiyelerin çoğu Şeriat'ın emir ve yasakları çerçevesinde oluşmaktadır. Nitekim onun ilk tavsiyesi, yönetimle ilgili fiillerinde Allah'tan korkmak ve Sünnet'e tâbi olmaktır.[187]

Hz. Ali, Mâlik b. Eşter'e, ona tevcih ettiği görevle artık halkın üstünde olduğunu söylemekle birlikte kendisinin de onun üzerinde, Allah'ın ise her ikisinin

[185] Bu bağlamda Medine Vesikası'nın değerlendirilmesiyle de başlanabilirdi. Ancak konumuz itibariyle daha verimli bulduğumuz için biz Hz. Ali'nin emirnâmesiyle başlamak istedik. Medine Vesikası'nın maddeleri ve tahlili için bkz. Muhammed Hamidullah, **Le prophète de l'Islam: Sa vie et son oeuvre**, (çev. Mehmet Yazgan), **İslâm Peygamberi**, Beyan Yay., İstanbul 2012, s. 166-184.
[186] Abdülaziz Çâvîş, **el-Evcine fi'l-İslâm 'an es'ileti'l-Kenîseti'l-Anglikiyye**, (çev. Mehmet Âkif Ersoy, haz. İlknur Kirenci), **İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi**, Büyüyenay Yay., İstanbul 2015, s. 53.
[187] Çâvîş, **a.g.e.**, s. 53.

üzerinde bulunduğunu hatırlatır.[188] Ona, siyasî-idarî fiilerini yaparken İslâm'ın ahlâkını ve sınırlarını asla unutmamasını öğütler.

Hz. Ali'nin Mâlik b. Eşter'i uyardığı hususlardan biri de onun "*Ben kudret-i kâmile sahibiyim, emrederim, itaat ederler*." şeklindeki bir düşünceye asla kapılmamasının gerekliliğidir.[189] Hz. Ali bu sözleri söyleyen kişinin, dininin ve kalbinin fesâda uğrayacağını belirtir. Onun dikkat çektiği bu hassas tavır, daha sonraki yıllarda önce hilâfet-saltanat sisteminde sonra da sultanların yönetim biçimlerinde kaybolmuştur. Bu hususta Emevîlerle birlikte bir kırılmanın yaşandığından daha önce bahsetmiştik.[190]

Hz. Ali sözlerinin devamında, sonraki yıllardaki Müslüman siyaset düşüncesinin temelinde gördüğümüz âdil olmaya, zulmetmemeye dikkat çekerek Mâlik b. Eşter'e, yakınındaki adamların davranışlarına ve karakterlerine dikkat et, ulemâ ile istişâre yap, ihanete karşı uyanık ol ve yapanı cezasız bırakma, vergilerin toplanmasına ve kullanılmasına itina göster, fakir ve fukarayı kolla, halktan uzak kalma, düşmana karşı tetikte bekle, haksız yere cana kıyma gibi tavsiyelerde bulunur.[191]

Tarihî kronolojiye göre bahsedilmesi gereken bir isim de Ebû Hanîfe'dir. Bilindiği gibi Müslüman olan Türklerin büyük kısmı, Türkiye Selçukluları da dâhil, Hanefî mezhebine tâbi olmuşlardır. Bunun sebeplerinden bir tanesi de Hanefîliğin aklı ön plana çıkaran yapısıdır. Zirâ bu durum siyaset dairesindeki hareketlere birçok açıdan kolaylık sağlamaktaydı.

Hanefî mezhebinin kurucu imâmı olarak kabul edilen Ebû Hanîfe, ömrünün 52 yılını Emevîlerin, 18 yılını ise Abbâsîlerin yönetimi altında geçirdi.[192] Fakîh ve düşünür kimliğiyle öne çıkan Ebû Hanîfe, aslında siyasî tavrıyla da son derece önemli bir örneklik ortaya koydu. O, hem Emevîlerin hem de Abbâsîlerin,

[188] Çâvîş, **a.g.e.**, s. 55.
[189] Çâvîş, **a.g.e.**, s. 56.
[190] Bkz. I. Bölüm, s. 43-44.
[191] Çâvîş, **a.g.e.**, s. 53 - 86.
[192] Cem Zorlu, **Âlim ve Muhalif: İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Siyasî Otorite Karşısındaki Tutumu**, İz Yay., İstanbul 2013, s. 76, 321; Adem Çaylak - Ayşe Ayten Bakacak, "Ebu Hanîfe", **İslâm Siyasi Düşünceler Tarihi**, (ed. Adem Çaylak), Savaş Yay., Ankara 2019, s. 325, 326; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", **DİA**, X, 132.

yönetimdeki yanlışlarına sessiz kalmayarak fıkıh sahasındaki ilmini siyâset için de kullandı. İki alanı birbirinden bağımsız görmedi. Nitekim Ebû Hanîfe, Emevîlere ve Abbâsîlere olan muhalefeti sebebiyle her iki devletten de gelen baş kadılık teklifini kabul etmedi.[193] Ebû Hanîfe, bu iki devlete karşı ayaklanan Ehl-i Beyt mensuplarına maddî mânevî destek verdi.[194] Bunların sonucunda da o, hem Emevîler hem de Abbâsîler tarafından zulme uğradı ve hapse atıldı.[195]

Ebû Hanîfe'nin hapse atılmasının sebebi, Emevî ve Abbâsîlerin yönetimindeki yanlışlıklar ve onların meşrû yöneticiler olmadığını düşünmesiydi.[196] Ebû Hanîfe, siyasetin meşrûiyet ilkesi olarak meşveret ve icmâyı kabul eder.[197] Bu bağlamda onun, Emevîler ile birlikte ortaya çıkan ve daha sonraki yüzyıllarda iyice yerleşen "*ulü'l-emr*"e her koşulda itaât anlayışını reddettiği açık bir şekilde ortadadır. Bu tavrını da hayatı pahasına sürdürmüştür.[198] Ebû Hanîfe'nin, bu tavrıyla, Şeriat'ın emrettiği emr-i bil-mâruf nehy-i ânil-münker eylemini gerçekleştirdiğini de söylemek mümkündür.

---

[193] Zorlu, **a.g.e.**, s. 149-155, 289-290; Çaylak - Bakacak, **a.g.m.**, s. 339, 341;Uzunpostalcı, "**a.g.m.**, s. 133.

[194] Zorlu, **a.g.e.**, s. 76, 134-139, 147, 261-270; Çaylak - Bakacak, **a.g.m.**, s. 338, 339; Uzunpostalcı, **a.g.m.**, s. 133. Ebu Hanîfe'nin bu tavrını pasif siyasal muhalefet olarak değerlendiren Alkan, bunun sebebi olarak da daha önce askeri-siyasî başkaldırılardaki kayıpları gösterir. Bu metod haricinde âlimlerin bir de yönlendirici diyaloğu seçerek muhaleflerini sürdürdüklerini belirtir. Bkz. Haluk Alkan, "İslâm Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018, s. 105-112.

[195] Zorlu, **a.g.e.**, s. 154, 293; Çaylak - Bakacak, **a.g.m.**, s. 340, 341, 342; Uzunpostalcı, **a.g.m.**, s. 133.

[196] Saymerî, **Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbîh**, s. 59-60'dan nakleden Yaman, **a.g.e.**, s. 31; Zorlu, **a.g.e.**, s. 273, 274; Çaylak - Bakacak, **a.g.m.**, s. 330, 340.

[197] Yaman, **a.g.e.**, s. 31; Zorlu, **a.g.e.**, s. 274; Çaylak - Bakacak, **a.g.m.**, s. 344.

[198] Ebû Hanîfe'nin siyasî tutumuyla ilgili olarak ayrıca bkz. İsa Doğan, "İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanîfe'nin Siyasî Duruşu İsimli Tebliğin Müzakeresi" **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, (haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden), KURAV Yay., Bursa 2005; İsa Doğan, "Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyasî Duruşu", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 22 (2006), 37-47; Adem Tutar, "Ebu Hanife'nin Din-Siyaset İlişkisi Açısından Konumu", **Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu Bildirileri (Aralık 2017)**, Kastamonu Üniversitesi Matbaası, II, 585-593; Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa, "Hazret-i İmam-ı Azam'ın Siyasi Terceme-i Hali", (sad. Mevlüt Uyanık), "Ebu Hanife'nin Siyaset Anlayışı", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, XV/1-2, 2002, 259-272; Ahmet Yaman, "Ebu Hanîfe Ve Reel Siyaset", **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, (haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden), KURAV Yay., Bursa 2005, I, 31-38; a. mlf, "Siyaset-Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebu Hanîfe Dönemi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, XV/1-2, 2002, 273-281; Mevlüt Uyanık, "İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebu Hanife'nin Siyasi Duruşu", **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, (haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden), KURAV Yay., Bursa 2005, I, 119-133; Maksut Çetin, "İmam Ebû Hanîfe'nin Siyaset Anlayışı ve Siyasî Tutumu", **IBAD**, 2019 (özel sayı), s. 25-37.

Ebû Hanîfe'den elimizde kalan kitaplar içerisinde siyâsetle ilgili doğrudan bir eser yoktur ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi o fıkıh ve siyaseti birbirinden ayrı görmüyor, her iki alandaki fiileri de İslâm Şeriatı'na ve ahlâkına bağlı düşünüyor ve öyle yaşıyordu. Ayrıca bu yıllarda fıkıh bile bir disiplin olarak yeni yeni teşekkül etmekteydi. Dolayısıyla ilimler iç içeydi. Bu durumu Hz. Ali'nin emirnâmesinde de görmek mümkündür. İlerleyen yüzyıllarda İslâmî ilimlerin her biri farklı disiplinler olarak ortaya çıktıkça siyasetle ilgili değerlendirmeler de farklılaştı. Bu bağlamda evvelâ fıkıhçıları ele alacağız.

1. 3. 1. Fıkıh ve Siyaset

Din-siyâset ilişkisi dediğimizde ilk önce devreye ahlâk ve ahlâkın kurumsallaşmış biçimi olarak hukuk girer. Hukuk dediğimizde de İslâm'a özgü olarak fıkıh akla gelir. Hemen belirtmek gerekir ki fakîhler, Kur'ân ve Sünnet'ten hareketle siyasetin dinin sınırları dâhilinde olduğu tanımlamalar yapmışlardır.[199]

Fıkhın bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla halîfenin tayini yani siyasî yetkinin inşâsı, kullanımı, devri ve sona ermesi, devlet adamları, yargı işleri ve vergiler gibi siyasetle ilgili meseleler velâ, biat, yemin, vekâlet gibi kavramlardan oluşan bir çerçeveyle ele alınmıştır.[200] Fıkıh eserlerinde yöneticinin gerekliliğinden bahsedilmiş, aklen ve dinen bir yöneticiye itaâtin zorunlu olduğu savunulmuştur.[201]

Fıkıh eserlerinde, diğer alanlardan farklı olarak "*siyaset-i şer'îyye"* kavramına rastlamaktayız. Özetle kavram, siyasî otorite ve yetkiyi elinde bulunduran gücün, kamu adına aldığı kararlarda onların yararını gözetmesini, dinin genel ilkelerine ters düşmeyen düzenleme ve uygulamalarda bulunmasını ifade eder.[202]

---

[199] Bugünkü anlayışta din ve siyaset hakkında bir kısım laikliği benimserken bir kısım benimsememektedir. Ele aldığımız Selçuklu dönemi için ise böyle bir tartışma söz konusu değildir. Her ne kadar içinde yaşadığımız dönemden hareketle bu tarz yaklaşımlarla din-siyaset ilişkilerinin ayrı olduğunu savunmaya kalkanlar varsa da bunlar anakronizme düşmekte olup, bugünün dünyasından geçmişi yorumlamaya kalkmaktadırlar. O dönemde din ve siyaset zihnen birbirinden ayrı tutulmadığına göre fiilen de tutulması mümkün değildi.

[200] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 77, 78; Köse, "Siyaset", s. 296.

[201] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 78.

[202] Yaman, **a.g.e.**, s. 55; Türker, **a.g.m.**, s. 76; Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", **DİA**, XXXVII, 299, 300; Köse, "Siyaset", s. 294.

Diğer deyişle Şeriat'a, şer'î hukuka uygun yönetim anlamına gelir. Ayrıca kavram, hüküm verme konusunda yöneticilere tanınan bir yetki alanını da temsil eder.[203]

Fıkıh literatürü içerisinde siyaset ve siyaset-i şer'îyye kavramlarının aynı anlamda, birbirlerinin yerine kullanıldığı da söylenir.[204] Dolayısıyla siyâset-i şer'îyye, fıkıh âlimlerinin siyasî anlayışı olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte bu iki kavramı birbirinden ayrı olarak ele alanlar da vardır.[205] Ancak fıkıh literatürünün dışına çıkıldığında siyaset kavramının, fıkıh eserlerinde ortaya konan anlayışı da içine alan daha genel ve kuşatıcı bir kavram olduğunu ifade etmek gerekir.[206]

Fıkıhçılar açısından konunun nasıl anlaşıldığını daha iyi anlamak için müçtehidlerin re'yine içtihad denirken devlet başkanının idareyle ilgili konulardaki re'yine "siyaset" dendiğini belirtmek yerinde olacaktır.[207] Yani hükümdarın idarî sahada hüküm koyma yetkisine ve siyasî kararlarına daha sonra siyaset denmiştir. Bu çerçevede fıkıh literatürüne ait örf, istihsan ve istıslah gibi terimler, kendilerine siyaset alanında da karşılıklar bulur. Bu bağlamda özellikle de istıslah terimine vurgu yapılır ve kavramın, siyaset-i şer'îyye dâhilinde varılan hükümlerin en önemli şer'î dayanağı olduğu söylenir.[208] Siyaset-i şer'îyyeyle hükümdara tanınan yetki alanı, Müslüman Türk devletlerinde örfî hukuk olarak adlandırılan alanın doğmasına da yol açmıştır.[209] Siyasî bağlamda örften kasıt, otoritenin ve yürütmenin gücüdür.[210]

---

[203] Yaman, **a.g.e.**, s. 56; Köksal, **a.g.e.**, s. 32; Türker, **a.g.m.**, s. 76; Kavak, "Fürû-ı Fıkıh Kitapları", s. 281-283.

[204] Köksal, **a.g.e.**, s. 33.

[205] Meselâ XIII. yüzyıl âlimlerinden olan İbnü'l-Cevzî bunlardan bir tanesidir. Siyâseti, Şeriat'ın dışında kabul etmektedir. Bkz. Köksal, **a.g.e.**, s. 73, 74.

[206] Bu bağlamda Köksal'ın şu sözleri son derece önemlidir:

> "*Siyâset-i şer'iyye kavramının İslâm ilim ve düşünce geleneğinde yalnızca mevcûdiyeti ve yaygınlık kazanması bile, tarih boyunca Müslüman toplumlar içerisinde şer'î esaslara temelde ters düşen veya şeriatı dikkate almayan başka türden siyâset anlayış ve uygulamalarının da var olduğunun bir göstergesidir. Şer'îlikle nitelenmeyen bu tarz siyâsetler belirli bir felsefeye veya ideolojiye bağlı olabileceği gibi meşrûiyetini yalnızca eski ve geleneksel olmasından da devrişebilir.*" Bkz. Köksal, **a.g.e.**, s. 59.

[207] Yaman, **a.g.e.**, s. 61; Köksal, **a.g.e.**, s. 37; Apaydın, **a.g.m.**, s. 300, 301.

[208] Köksal, **a.g.e.**, s. 37. Ulemânın bu hususlaki tartışmaları için bkz. **a.e.**, s. 38-45.

[209] Yaman, **a.g.e.**, s. 56, 68.

[210] Yaman, **a.g.e.**, s. s. 68; Şeriat ve siyâset ilişkilerine dair fakîhlerin siyâset-i şer'iyye kavramıyla ilgili tartışmalarını ve kavramın perspektifini Yunus Apaydın şu şekilde ortaya koyar:

> "*Şeriatın cüz'î delillerinden hareketle yapılmadığı için siyaset kapsamındaki düzenlemelerin şeriatın doğrudan düzenlediği alanlardan ayrı tutulmasına özen gösterilmiştir. Fukaha titizliğinden kaynaklanan bu ayrı tutma tercihi siyasetin seküler / laik / din dışı olarak*

Siyaset-i şer'îyye kavramının inşâsı sürecinde Hanefî ulemadan ziyâde Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî ulemâ etkin rol oynamıştır.[211] Bu durum, Müslüman Türk ulemânın bahis konusu kavramla daha geç tanıştığını göstermekle birlikte Türkistan-Mâverâünnehir coğrafyasındaki sürecin Ortadoğu coğrafyasından daha farklı seyrettiğine de işaret etmektedir. Her ne kadar bazı ortak noktalar bulunsa da Hanefî siyaset perspektifi, Şâfiî-Mâlikî ve Hanbelî mezheplerince geliştirilen siyaset-i şer'îyye perspektifinden ayırt edilmelidir.[212]

İlk olarak Hanefî ulemânın, fıkıh literatüründeki "*ta'zir*" teriminden hareketle bir siyaset nazariyesi ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Ta'zir terimi ile siyaset kavramı Hanefî fıkıh literatüründe bazen eş anlamlı bazen de yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.[213] Lâkin örneklerle beraber ele alındığında iki kavram arasında önemli bir farkın olduğu da anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilen had ve kısas cezaları dışındaki konularda,[214] fakîhlerce belirlenen miktarı aşmamak şartıyla yönetici veya kadı tarafından verilen cezaya ta'zir denirken bu bağlamdaki cezaların, sultanlar tarafından fakihlerce belirlenen miktarın da üzerine çıkılarak ağırlaştırılmasına siyaset denmiştir.[215] Hanefî literatüründeki bu ince ayrımlar, biraz da yaşanılan siyasî konjonktürle alâkalıdır. Hanefî fakîhler, bu konjonktür içerisinde hem hukukun bağımsızlığını muhafaza etmeye hem de mezheplerinin iç tutarlılığını sağlamaya

---

nitelendirilmesini ve alternatif bir hukuk gibi görülmesini haklı kılmaz. Çünkü siyaset yoluyla yapılan düzenlemeler teorik olarak şeriatın küllî ilkelerine aykırı olmamak, mevcut özel düzenlemelerle doğrudan çelişmemek zorundadır. Şeriat siyasete hukukî olmaktan çok ahlâkî bir zemin teşkil etmekte, aynı zamanda onun ahlâkî sınırlarını tayin etmektedir." Bkz. Apaydın, **a.g.m.**, s. 300.

[211] Apaydın, **a.g.m.**, s. 299.

[212] Bkz. Muharrem Midilli, **Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı**, Klasik Yay., İstanbul 2019, s. 104-106.

[213] Yaman, **a.g.e.**, s. 55, 60; Köksal, **a.g.e.**, s. 49; Midilli, **a.g.e.**, s. 107.

[214] Hanefî fakîhlerince had uygulanmadan faili engellemek anlamına gelen ta'zir ile had arasındaki en önemli fark, had mukadderken ta'zirin imamın reyine mufavvaz olmasıdır. Yani had kapsamına giren suçlarda Şari' bu suçların cezalarını ve miktarını belirlemişken, ta'zir kapsamında değerlendirilen suçlarda böyle bir belirlenmişlik söz konusu değildir. Bu durumda imamın bu belirlemeyi yapması ve bunu yaparken de benzer uygulamalarda had cezalarında çizilen miktarın dışına çıkmaması beklenir. Bkz. Midilli, **a.g.e.**, s. 85, 86; ayr. bkz. Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", **DİA**, XL, 198.

[215] Köksal, **a.g.e.**, s. 50; Başoğlu, **a.g.m.**, s. 198.

çalışmışlardır.[216] Lâkin bu çabalar zamanla, sultanların hukuk dışı fiillerinin aslında Şeriat'a aykırı olmadığı gibi bir algının ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

Sürgün, hapis, işkence, ölüm ve uzuv kesme gibi hükümler bu çerçeveye giren ilk cezalardır.[217] Herhangi bir sultan, belli bir suça karşılık bu cezalardan birine hükmettiğinde, bu siyaset olarak tanımlanırdı. Meselâ Nizâmülmülk **Siyasetnâme** adlı eserinde siyaset kavramını, "*sultanın korkutucu ve ibret verici cezalandırması*" gibi anlamlarda kullanmaktadır.[218] Ona göre boyun vurmak, el ve ayak kesmek, hadım etmek ve asmak gibi cezalar siyasettir.[219]

Konunun daha iyi anlaşılması açısından tarihten birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Meselâ Nûreddîn Zengî'nin siyasete itibar etmeyip, Şeriat'a önem verdiği, asla siyaset uygulamadığı, beylerine de bunu emrettiği vurgulanır.[220] Bir diğer örnek Ebül-Muzaffer el-Melikün-Nâsır Selâhaddîn Yûsuf b. Necmeddîn Eyyûb b. Şâdî'nin (ö. 589/1193) oğlu Ebül-Feth Ebû Mansûr Gıyâseddîn el-Melikü'z-Zâhir Gāzî b. Salâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb'un (ö. 613/1216) uygulamalarındandır. Birisi aleyhinde yalan konuşup suçunu itiraf eden bir kadın hakkında sultan, şer'ân kamçı vurulmasını emrederken siyaseten dilinin kesilmesini buyurur. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise sultana böyle yapmamasını söyler.[221]

Türkiye Selçuklu sultanlarından ise Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Kemâleddîn Kâmyâr'ı sürgüne göndermesi örnek verilebilir.[222] Burada sürgün ve miktarıyla ilgili karar tamamen sultanın kendisi tarafından takdîr edilmektedir. Bu açıdan karar, Hanefî hukuk anlayışına göre siyaset olmaktadır. I. Keykubâd ile ilgili bir diğer örnek, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus tarafından yakalandıktan sonra

---

[216] Midilli, **a.g.e.**, s. 106.
[217] Midilli, **a.g.e.**, s. 125.
[218] Ebû Alî Kıvâmüddîn (Gıyâsüddevle, Şemsülmille, Nizâmülmülk) Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî, **Siyâset-nâme**, (çev. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2016, s. 98, 113, 157.
[219] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 113.
[220] Ebül-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (çev. Mehmet Keskin), **Büyük İslâm Tarihi**, Çağrı Yay., İstanbul 2000, XII, 494, 496, 501; Ebu Şâme Makdisî, **Kitâbü'r-Ravdateyn**, Kahire 1287, II, 27-30'dan nakleden David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan: A reeaxamination" (Kısım C2), **Studia İslâmica**, sy. 38 (1973), s. 124-125'den nakleden Köksal, **a.g.e.**, s. 63.
[221] Sıbt, **Mir'âtü'z-Zaman,** VIII/580'den nakleden Köksal, **a.g.e.**, s. 65.
[222] Bkz. II. Bölüm, s. 211.

hapsedileceği kaleye götürülürken yüzünün karartılması olayıdır.[223] Önemli Hanefî fakihî Serahsî, bu cezayı siyaset olarak tanımlar. II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın Ayaz adlı kölesinin hırsızlık yapması karşısında onun hakkında idam hükmü vermesi de siyaset olarak tanımlanabilir.[224] Bu örnekler, Türkiye Selçuklu sultanlarının siyaset kavramına ilişkin kavrayışlarını ve bu kavrayışlarının arkasındaki dinî anlayışı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuyu III. Bölüm'de ayrıntılarıyla birlikte ele alacağımız için şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

Fıkıh başlığı altında değerlendirilmesi gereken ilk âlimler Büyük Selçuklu sultanları ve dolayısıyla Selçuklu hânedânlığıyla ilişkileri göz önünde bulundurularak el-Cüveynî ve talebesi el-Gazzâlî'dir.[225] Cüveynî'ye göre kamu yönetimiyle ilgili konuların siyasetle ilişkili olduğu su götürmez bir gerçektir; dolayısıyla İslâm ve siyaset iç içedir.[226]

Gazzâlî'ye göre ise siyaset, insanların zorunlu olarak yapması gereken dört temel işten biridir. Siyaseti, cemiyetin sevgi, saygı, yardımlaşma ve birliğini sağlamak, düzen içinde yaşamalarını temin etmek olarak tanımlayan Gazzâlî onu, Peygamberlerin; halîfe, melik ve sultanların; âlimlerin ve vaizlerin siyaseti olarak dörde ayırır.[227] Görülmektedir ki sultan ve meliklerin haricinde de önemli birkaç kesim, fiilleriyle siyaset alanına müdahil olmaktadır. İnsanların haklarını adâletle temin edemedikleri için sultanların ortaya çıktığını ifade eden Gazzâlî, bu sultanların da bir hukuka ihtiyacı olduğunu, bu noktada da fıkhın ve fakîhlerin devreye girdiğini söylerek siyâset ile Şeriat ilişkisini ortaya koyar.[228] Bununla birlikte Gazzâlî, bu ilişkiyi zâtî bir ilişki olarak değil dünya vasıtasıyla kurulan bir ilişki şeklinde ele alır; dini asıl, sultanı ise bu aslın bekçisi olarak ortaya koyar.[229]

---

[223] Bkz. II. Bölüm, s. 176-177.
[224] Bkz. II. Bölüm, s. 149-150.
[225] Gazzâlî öncesine ait önemli isimlerden biri Mâverdî'dir. Onu önceki sultanlarla ilgili bölümde değerlendirdiğimiz için burada tekrara düşmemek adına ele almıyoruz. Mâverdî için bkz. I. Bölüm, s. 45-46.
[226] Yaman, **a.g.e.**, s. 14.
[227] Köksal, **a.g.e.**,, s. 65, 66; Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 95, 96.
[228] Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi'd-dîn**, Darü'l-Hayr, Beyrut 1997, I, 21-22'den nakleden Köksal, **a.g.e.**, s. 67.
[229] Bkz. **ayn. yer.**

Gazzâli ve hocası Cüveynî, siyaset sahasında zamanlarında ortaya çıkan tartışmaları "kat'iyyât-zanniyyât" ayrımı üzerinden ele alarak, Kur'ân ve Sünnet'in siyasetin kurucu ilkelerini verdiğini, bu ilkeler tatbik edildiğinde ortaya çıkan zanniyyât alanının ictihatlara göre belirlenebileceğini, bunun Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in temel paradigması olduğunu söyler.[230] Gazzâlî'ye göre meşrû olmayan bir yönetici azledilemiyorsa ona itaât etmek vâcip olur.[231] Bununla birlikte, Gazzâlî, hayatının ikinci dönemi olarak adlandırılan dönemde kaleme aldığı **İhyâ û Ulûmi'd-Dîn** adlı eserinde vergiler ve müsâdere gibi birkaç konu üzerinden sultanların otoritesini sorgulamaya çalışır.[232]

Görüşlerine yer vereceğimiz diğer bir âlim, Mahmud b. İbrahim b. Enuş el-Buharî el-Hasîrî (ö. 537'den sonra)'dir. İbn Bîbî, I. Alâeddîn Keykubâd devri ümerâsının meşhûr isimlerinden Kemâleddîn Kâmyâr'ın[233] fıkıhta kendisine itibar edilen Nizameddîn Hasiri'nin takipçisi olduğunu ifade etmektedir.[234] İbn Bîbî'nin bahsettiği Hasîrî ile burada görüşlerine yer verdiğimiz âlimin aynı kişi olduğunu teyit edemedik ancak zannımızca kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

Orta Asya Hanefî çevresindeki önemli isimlerden biri olan Hasîrî, toplumsal düzeni sağlamak olarak ortaya koyduğu siyaseti, dinî ve hissî olarak iki kategoride ele alır.[235] Dinî siyaset, ibâdet ve muamelâtı içerir ve bu alanı müftî temsil eder; hissî siyaset ise iktidar, yani sultan eliyle ortaya konur ve sultanın bu siyasetini dinî siyâsete dolayısıyla hukuka yaklaştıracak olan da kadıdır.[236] Bu noktada kadının yükümlülüğü çok kritik bir boyuta ulaşır.

Son olarak XIII. yüzyıl Anadolu'sunda doğmuş Saîd b. İsmail b. Ömer el-Aksarâyî'nin **Siyasetüd-dünya ved-dîn** adlı eserine değineceğiz. İsminden de

---

[230] Köse, "Siyaset", s. 296. Meselâ âdil ve meşru bir devlet başkanı seçmek kat'î bir hükümken bu başkanın nasıl seçileceği zannîdir.
[231] Alkan, **a.g.m.**, s. 117.
[232] Alkan, **a.g.m.**, s. 117.
[233] Kâmyâr hakkında bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 461; **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 274; Moharram Mostafavi, **13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri**, Kitapyayınevi, İstanbul 2016, s. 226-227; Karş. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 74-79; Kara, **Dini Serüveni**, s. 460.
[234] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 461.
[235] Köksal, **a.g.e.**, s. 71.
[236] Köksal, **a.g.e.**, s. 73.

anlaşılacağı üzerine din ve dünya siyaseti üzerine olan bu eser, itikad, ibadet ve yönetimle ilgili meseleleri birbiriyle ilişkili bir şekilde bir bütün hâlinde ele almaktadır.[237] Aksarâyî'ye göre Allah hem dünyanın hem de ahiretin Rabbî'dir. Dünya ve ahiret, dünya ve din birbirinden ayrı değildir.[238] Bu bağlamda mülk ve din ikiz kardeş gibidir. İnsanların ümerâya, ümerânın da ulemâ ve Şeriat'a itaat etmesi gerekir.[239] Mutlaka bir yönetici olması gerektiğini savunan Aksarâyî, kimin ve nasıl yönetici olacağıyla ilgili Ehl-i Sünnet'in anlayışını aynı şekilde benimseyerek, zâhir olup, şahıs ve nesep bakımından da ehil kişiye imâmlık akdinin yapılabileceğini kaydeder.[240]

Özetle fıkıh uleması, her ne kadar İslâm dairesinde kalarak en ideal devlet ve yönetim çerçevesini çizmeye çalışsa da hem tarihî hem de bizatihi kendi zamanlarında yaşadıkları tecrübelerden haraketle, ideal olanın hayata geçirilmesinde birçok sapmaların olduğunu fark etmişlerdir. Bu farkındalık sebebiyle ütopik fikirlerden uzak durmaya çalışıp, mümkün mertebe yaşanılan gerçekliği ıskalamamaya gayret etmişlerdir. Onlar daha ziyâde gücü elinde bulunduranların âdil olması ve sorgulanması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.[241]

1. 3. 2. Kelâm ve Siyaset

Kelâm sahasında siyâsetle ilgili meselelerin başında imâmet meselesi gelir ve genellikle konu bu çerçevede sınırlandırılarak işlenir. Bununla birlikte hilâfetin ontolojik olarak temellendirilmesi ve Hâricîlerin fikirlerine reddiye de ele alınan konular arasındadır.[242] Kelamcılar bu konuları, bilhassa da imâmet konusunu, daha ziyâde teorik açıdan incelediği ve bu çerçevede de sınırlı tuttukları için, siyaset alanında fıkıh kadar etki sahası oluşturamamışlardır.

---

[237] Özgür Kavak, "İtikaddan Amele Siyaset İlmihâli: Saîd b. İsmail Aksarâyî – Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn Adlı Eseri", **DİVAN**, 17/33 (2012/2), s. 194.
[238] Kavak, "Aksarâyî", s. 207; a. mlf., "Dünya ve Din Siyaseti': Saîd b. İsmail el-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 32 (2014), s. 69.
[239] Saîd b. İsmail b. Ömer er-Rûmî el-Aksarâyî, **Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn**, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Akşehir, nr. 228'den naklen Kavak, "Dünya ve Din Siyaseti", **s**. 64.
[240] **AK**, vr. 5a'dan naklen Kavak, "Dünya ve Din Siyaseti", **s**. 72.
[241] Köse, "Siyaset", s. 296.
[242] Bağdadlı**, a.g.e.**, s. 84; Köse, "Siyaset", s. 296.

Denilebilir ki kelâm ilmine ait eserlerde siyaset, Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki "imâmet" sorununu tartışmak için ele alınmıştır. Şîa'nın bu hususta ki fikir ve iddiaları, Ehl-i Sünnet'in de konuyu ele almasına neden olmuştur. Bu bağlamda kelâm kitaplarında, fıkıh literatüründe olduğu gibi yönetici dendiğinde daha çok halîfe anlaşılmış ve işlenmiştir.[243]

1. 3. 3. Felsefe ve Siyaset

İslâm filozofları ise siyaset alanında ideal olanın üzerinde duran ve lider merkezli tanımlamalar yapmışlardır. Onlar, siyâseti kişinin kendi şahsiyetiyle ilgili olarak ahlâkî, ev halkıyla ilişkili olarak ev idaresi-ekonomisi ve toplumla ilişkili olarak da şehir-ülke alanında uygulanmasına göre üç ana kısımda incelemiştir.[244] Türkiye Selçuklu sultanlarının felsefeye olan merakı ve filozoflarla ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, sultanların felsefenin siyaset nazariyesinden haberdar olduğunu söylemek mümkündür. Meselâ II. Kılıç Arslan bu hususta en çok öne çıkan sultandır.

Özlem Bağdatlı, siyasete ilişkin en kapsamlı tanımı, Fârâbî'nin yaptığını söylemektedir. Bir felsefeci olarak Fârâbî'nin tanımına göre siyaset, "*toplumun iyiliğini, ahlâklılığını, dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan ve bu amaçlarla birlikte şehri, asayişi, düzeni ve imarı işini de kapsayan yönetme sanatı*"dır.[245] Fârâbî, siyasetin sultanların işi olduğunu söyler ve şehirden şehre, kişiden kişiye, toplumdan topluma, zamana ve olaylara göre değişen şartları olduğunu ifade eder.[246] Böylece onun tanımlamasına göre siyaset, zamanın şartlarına uygun hareket etme kabiliyetidir ve bu iş ancak derin bir tecrübeyle yapılabilir.[247] Bununla birlikte onun ortaya koyduğu fikirlerde erdemlilik temel esastır ve bu erdemin elde edilmesi de vahiyle irtibatı gerektirmektedir.[248]

---

[243] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 86.
[244] Şenol Korkut, "Felâsife'nin Siyaset Nazariyesi", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018, s. 138; Köse, "Siyaset", s. 297;
[245] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 93; Korkut, **a.g.m.**, s. 142, 143; Köse, "Siyaset", s. 297.
[246] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 94.
[247] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 94.
[248] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 60, 61.

Siyaseti, pratik felsefenin bir kolu olarak ele alan İbn Sina, onu toplum yönetimi şeklinde açıklar.[249] O, insanın yetkinleşmesi için ortak hayatın gerekli olduğunu, bu hayatın da aile ve şehir olmak üzere iki temel saç ayağının bulunduğunu ifade eder.[250] Aile ve şehrin yetkinleşmesi için (erdemli hâle ulaşması) de "*meşrû bir kanun ve bu kanuna göre hareket edip onu muhafaza eden bir yönetici*" gerekir.[251] Bu noktada o İslâm dinini ve Peygamber'ini (sav.) öne sürer. Farâbî ise bu yetki alanını filozofa da açar.[252]

İbn Sina, hilâfetin varlığı ile ona itaati farz olarak görür ve halîfenin seçimiyle ilgili olarak da ya yasa koyucunun eliyle tayin edilmesini ya da önde gelenlerin görüş birliğini ortaya koyar.[253] Bununla birlikte halîfenin tayininin cumhurun huzurunda açıkça doğrulanması gerektiğini ifade ederek bu görevin hak edene verilmesi şartını vurgular.[254] Ona göre aksi şekilde davranmak Allah'ı inkar olur.

Diğer İslâm âlimleri gibi filozoflar da siyaset görüşlerinde adâlete, merkezî bir konum vermişlerdir.[255] Filozoflar, konuyu kelâmcılardan daha geniş bağlamda ele almakla birlikte onların fakîhler kadar etki alanı olmamıştır.

1. 3. 4. Siyasetnâmeler

Siyasetnâme ve edep literatüründe ise genel olarak bürokratların kaleme aldığı eserler vardır.[256] Siyâsetnâme yazarları tarihî tecrübeyi ve hayatın-zamanın-şartların gerçeklerini göz önünde bulundurarak inşâ edilen siyaseti öne çıkartan tanımlamalar yapar.

Siyasetnâmelerde Fars kültürünün ve yönetim sisteminin etkisi çok büyüktür. Bununla birlikte Hind kültürünün etkisi de azımsanmamalıdır.

---

[249] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 61.
[250] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 63; Köse, "Siyaset", s. 297.
[251] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 63; Korkut, **a.g.m.**, s. 139, 169; Köse, "Siyaset", s. 297.
[252] Korkut, **a.g.m.**, s. 134.
[253] Korkut, **a.g.m.**, s. 170.
[254] Korkut, **a.g.m.**, s. 171.
[255] Köse, "Siyaset", s. 297.
[256] Köse, "Siyaset", s. 297.

Siyasetnâmelerde amaç hükümdarın adâletle hükmetmesinin gerekliliğini anlatmaktır. Devletin yönetimiyle ilgili gerekli olan temel bilgiler ve sorunların çözümüyle ilgili metodlar da siyasetnâmelerde verilen bilgiler arasındadır. Bu eserlerde ahlâk ön plâna çıkartılır ve bir nevi siyaset ahlâkının yolu ve yöntemi inşâ edilmeye çalışılır. Bu bağlamda âyet ve Hadisler, Fars yönetim anlayışından ve yöneticilerinden örnekler, hikmetli hikâyeler oldukça sık bir şekilde işlenir. Bu tasnif dahi bir dinî anlayışın siyasî yansımasını göstermektedir.

Siyasetnâmelerde Tanrı'nın âlemi idaresiyle hükümdarın dünyayı yönetmesi arasında paralellik kurulur.[257] Böylelikle hükümdar kutsal bir karaktere büründüğü gibi onun siyaseti de kutsal bir karaktere bürünür. Böylece İslâm Şeriatı'na aykırı hareketlerde bulunsa dahî sultana itiraz etmek zorlaşır.

Ortaya koydukları perspektifle, fıkıh eserlerinden sonra siyasî otoritelere en çok etkide bulunan siyasetnâmelerdir.

Bu literatürün en önemli örneklerinden birini Büyük Selçuklu Vezîri Nizâmülmülk vermiştir. Bürokratik bir tavırla[258] kaleme aldığı eserinde o, otoriteyi halîfe yerine Allah'a dayandırır ve din ile devleti birbirine bağlı iki olgu olarak ortaya koyar.[259] Onun eserinde siyaset; heybet, adâlet, korku, kılıç, ölüm kelimeleriyle eş ve yakın anlamda kullanılır.[260]

1. 3. 5. Türkiye Selçuklu Döneminde Siyaset Kavramı

Türkiye Selçuklu döneminde kaleme alınan ve özellikle de sultanlara sunulan eserlerde, siyaset kavramının sık sık kullanıldığına rastlamaktayız. Bu da sultanların siyaset kavramı ve etrafındaki tartışmalardan haberdar olduğu anlamına gelmektedir. Bu iletişim de hiç şüphesiz onların dinî anlayışlarına ve bu anlayışlarının siyasî yansımalarına tesir etmiştir.

[257] Bağdadlı, **a.g.e.**, s. 49.
[258] Bürokratik tavırla ilgili olarak bkz. Alkan, **a.g.m.**, s. 113-115.
[259] Göksu, **a.g.e.**, s. 54-57; Alkan, **a.g.m.**, s. 113.
[260] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 9, 10, 83, 98, 156.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz arka plân üzerinde Türkiye Selçuklu çağından elimizde kalan metinlere baktığımızda din ve siyâset ilişkilerine dair tabloyu genel olarak şu şekilde özetleyebiliriz:

Önemli Selçuklu tarihçisi Nîşâbûrî ve er-Râvendî eserlerinde, siyaset kavramını adâletle beraber kullanmaktadır.[261] Râvendî'ye göre adâlet demek din demek, zulüm demek dinsizlik demektir.[262]

Sıbt İbnü'l-Cevzî eserinde, Antakya'nın fethi sonrasında I. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Süleyman-şâh'ın şehirdeki uygulamalarını siyaset kavramıyla değerlendirir.[263]

Reşîdüddin Fazllullah da eserinde, siyaset kavramını idam etmek, ceza vermek gibi anlamlarda kullanmıştır.[264]

Necmeddîn Er-Râzî/Dâye'nin **Mirsâdü'l-İbâd**, Zencânî'nin **Letaifü'l-Alâ'iyye** adlı eserlerinde hemen hemen aynı perspektif hakimdir. Din ve mülk ikiz kardeş olarak sunulur ve birbirlerinin tamamlayıcısı kabul edilir. Bu iki kutup arasında yetkili kılınan kişi sultanlardır. Sultanlar, Zıllullah olmaları hasebiyle dinî açıdan; soy ve ordu gibi güçlere sahip olmaları sebebiyle de mülk açısından bu yetkiyi kullanmaya uygundurlar. Bahsi geçen her iki eserde bu perspektif çeşitli farklılıklarla işlenir. **Ravzatü'l-'ukul** ile **Berîdü's-saʿâde** adlı eserlerde de aynı paradigma hakimdir.

İbn Bîbî, eserinde siyaset kelimesini yönetim, ceza, hüküm ve adalet ile yakın anlamlarda kullanır.[265] Eserde sultanların siyasetiyle Şeriat'ın Anadolu'ya hakim olduğu, din ve devlet işlerinin düzene girdiği ifade edilir.[266]

---

[261] Zahîrüddîn Nîşâbûrî, **Selçuknâme**, (çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Yay., İstanbul 2018, s. 94; Râvendî, **a.g.e.**, I, 128, 134.
[262] Râvendî, **a.g.e.**, I, 231.
[263] Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'tüz'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân**, (çev. Ali Sevim), **Mir'tüz'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, TTK, Ankara 2011, s. 262.
[264] Hâce Reşîdüddîn b. İmâdüddevle Ebû'l-Hayr b. Muvaffaküddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî, **Câmi'u't-tevârîh**, (çev. Erkan Göksü-H. Hüseyin Güneş), **Selçuklu Devleti**, Selenge Yay., İstanbul 2010, 89.
[265] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 92, 119, 249.
[266] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 119.

Bu bağlamda onun eserinde aktarılan ilginç bir bilgi I. Gıyâseddîn döneminin Konya Kadısı Tırmizî'nin sultanın Bizans ülkesinde Şeriat'ın yasakladığı şeyleri yapması sebebiyle tahta oturamayacağına dair fetvâ verdiği iddiasıdır.[267] Bu olay din ile siyasetin bu dönemdeki ilişkilerine dair güzel bir örnektir. Ayrıca II. Kılıç Arslan'ın, veliahtı olarak ilân ettiği I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e verdiği vasiyeti de bu bağlamda dikkat çekicidir. II. Kılıç Arslan oğluna, âdil olması gerektiğini, Şeriat ve Sünnet'e tâbi hareket etmesini öğütler.[268]

Anonim Selçuknâme adlı eserde bu kavram, ceza anlamında kullanılır. Sultan Gıyâseddîn II. Mes'ûd devrinde, Hâce Nasıreddîn zulüm yapan kim varsa onu Moğol Valisi Geyhatu'ya bildiriyor, o da onlar hakkında siyaset ediyor, yani onları cezalandırıyordu.[269]

[267] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124.
[268] İbn. Bîbî, **a.g.e.**, s. 41. Bu konu II. Kılıç Arslan ile ilgili bahiste ele alınacaktır.
[269] **Tarîh-i Âl-i Selçuk**, (trc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), **Anonim Selçuknâme**, Atıf Yay., İstanbul 2014, s. 60.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARININ DİNÎ ANLAYIŞLARI VE SİYASÎ YANSIMALARI

2. 1. Kuruluş Devri

2. 1. 1. I. Süleyman-Şâh (1075-1086)

2. 1. 1. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucu Sultanı I. Rükneddîn Süleyman-şâh (ö. 1086), Selçukluların ismini aldıkları atası Selçuk Bey'in (ö. 1007 [?]) oğullarından Arslan (İsrail) Yabgu (ö. 1032)'nun torunudur.[270] I. Süleyman-şâh'ın babası Kutalmış (ö. 1063), hem kardeşi Mikail'in oğulları Tuğrul (ö. 1063) ve Çağrı Bey'e (ö. 1059) hem de onların ölümü sonrası Büyük Selçuklu tahtına çıkan Alp Arslan'a (ö. 1072) karşı saltanat mücadelesi verdi. Ancak Kutalmış, bu mücadelelerinden bir netice elde edemediği gibi hayatından da oldu.[271] Onun bu faaliyetlerinin bir sonucu olarak oğulları, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından yakalanarak hapsedildi.[272]

---

[270] Selçukluların şeceresi için Osman Turan'ın, **Türkiye** adlı eserinin sonuna bakınız.

[271] Sadreddîn Ebû'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, **Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye,** (çev. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1999, s. 21, 22; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, (çev. Abdülkerim Özaydın), **İslâm Tarihi**, Bahar Yay., İstanbul 1987, X, 48-49; a. mlf., **el-Kâmil fi't-Tarih**, (çev. Murat Temelli), **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, Ark Yay., İstanbul 2013, s. 290-291; Kıvâmeddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿusra**, (çev. Kıvâmeddîn Burslan), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2016, s. 26; Sıbt, **a.g.e.**, s. 91, 115, 128-129; Reşîdüddîn, **a.g.e.**, s. 107-108; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-düvel**, (haz. Ali Öngül), **Câmüu'd-düvel Selçuklular**, Kabalcı Yay., İstanbul 2017, II, 22; Karş. Turan, **Selçuklular**, s. 147-149; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 61-62; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 94-99; Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklu Devleti", **İslâm Tarihi ve Medeniyeti**, Siyer Yay., İstanbul 2018, X, 169; Daha ayr. bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtına Ele Geçirme Gayretleri", **Türk Kültürü,** sy. 454, (Ankara 2001), s. 97-105; a. mlf, **Türkiye Selçukluları-Makaleler**, Kriter Yay., İstanbul 2015, s. 1-14.

[272] Kutalmış'ın mağlup olması ve oğullarının hapsedilmesi hakkında bkz. Ali Sevim, **Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**, TTK, Ankara 2018, s. 22; Ersan, "Türkiye", X, 169; Kesik, "Kutalmış'ın...", s. 104; Sevim, "Süleyman Şah I", **DİA**, s. 103; Faruk Sümer, "Kutalmış", **DİA,** XXVI, 481; Taner Demir, **I. Süleyman Şah Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti**, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), s. 38.

Bazı kaynakların belirttiğine göre Kutalmış oğulları, Büyük Selçuklu topraklarında isyanlara neden olabilecekleri endişesiyle, hapsedilmelerinden bir süre sonra Anadolu'ya (Rum'a) sürüldüler.[273] Osman Turan ise bu yoruma katılmamaktadır. Ona göre Kutalmış oğulları, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın ölümü[274] ve Melik-şâh'ın Büyük Selçuklu tahtına çıkışı sürecindeki karışıklıklardan faydalanarak ya da küçük bir ihtimalle yeni Sultan Melik-şâh'ın izniyle serbest kaldılar.[275] Ali Sevim de Kutalmış oğullarının bahsi geçen karışıklıkları fırsat bilerek kaçtıklarını düşünmektedir.[276]

Büyük Selçukluların elinden kurtulduktan sonra ilk olarak Suriye'de faaliyetlerde bulunan Kutalmış oğlu Süleyman-şâh, daha sonra Anadolu'nun iç bölgelerine yöneldi ve Konya'yı ele geçirdi.[277] İleri hareketine ara vermeyerek kısa süre zarfında Konya ile İznik arasındaki birçok kaleyi fetheden Süleyman-şâh, 1075 yılında da İznik'i alarak topraklarının başkenti yaptı.[278] Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu tarihte kurulup kurulmadığı ise tartışmalıdır.[279]

---

[273] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 29; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 46-47; Reşîdüddîn, **a.g.e.**, s. 108; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 11; Karş. Mehmet Altay Köymen, "Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu", **Belleten**, LVII/218, (Ankara 1993), s. 71-72; Turan, **Türkiye**, s. 75, 76; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", **TED**, sy. l0-11 (1981), s. 1-28; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", **Türkler**, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca), VI, 503; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 55-57.

[274] Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın ölümüyle ilgili ayr. bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sy. 5, (Konya 2016), s. 95-115.

[275] Çağdaş Bizans tarihçisi Attaliates, **Historia** adlı eserinde, Süleyman-şâh'ın Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'a karşı isyan içerisinde bulunduğunu ifade ederek, onun Melik-şâh tarafından serbest bırakılmış olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Bkz. Mikhael Attaleiates, **Tarih**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 262, 263. Keza bir diğer Bizans tarihçisi Ioannes Zonaras da Kutalmış oğlu Süleyman-şâh'ı Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'ın **hısmı** olarak tanıtmakta ve iki tarafın savaşa hazırlandığını belirtmektedir. Bkz. Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 150. Detaylı bilgi için bkz. Turan, **Türkiye**, s. 76, 77, 80, 109. Ayrıca bkz. Ersan, "Türkiye", 170; Kâzım Paydaş, "Kutalmışoğulları'nın Urfa ve Havalisine Gelmeleri ve Bu Hâdisenin Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşundaki Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sy. 155, (İstanbul 2005), s. 93; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 59-62.

[276] Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 22.

[277] **Tarîh-i Âl-i Selçuk**, (trc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), **Anonim Selçuknâme**, Atıf Yay., İstanbul 2014, s. 35; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 84; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 522; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 27; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 100-101; Ersan, "Türkiye", X, 170; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 74.

[278] Azîmî, **Tarihu'l Azîmî**, (çev. Ali Sevim), **Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)**, TTK Yay., Ankara 2006, s. 24; Süryanî Mikhail, **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), **Süryanî Patrik Mikhail'in Vekayinâmesi**, (Fotokopi Nüsha), s. 29; Korykoslu Hayton, **Flos Historiarum Terre Orientis**, (çev. Altay Tayfun Özcan), **Doğu Tarihinin Altın Çağı**, Selenge Yay., İstanbul 2015, s. 63; **Anonim Selçuknâme**, s. 35, 36; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 84;

İznik'e yerleşen Kutalmış oğlu Süleyman-şâh, 1071 Malazgirt yenilgisinden sonra bir türlü toparlanamayan Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak topraklarını genişletti.

Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh, Anadolu'da cereyan eden bu olaylar karşısında kayıtsız kalmadı ve 1078 yılında, Kutalmış oğlu Süleyman-şâh'ın üzerine Emîr Porsuk'u gönderdi.[280] Emîr Porsuk, Süleyman-şâh'ın ağabeyi Mansur'u öldürdü ve sonra da Süleyman-şâh'ın üzerine yürüdü. Ancak emîr, Süleyman-şâh'a karşı başarılı olamadı. Böylece Süleyman-şâh da Anadolu toprakları üzerindeki otoritesini pekiştirmiş oldu.[281]

1081 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başına I. Aleksios Komnenos (ö. 1118) geçti.[282] I. Aleksios, Bizans üzerine Balkanlardan gelen tehditlere karşı koyabilmek için Süleyman-şâh ile bir anlaşma yaptı.[283] Böylece Kutalmış oğlu Süleyman-şâh'ın elde ettiği kazanımlar resmi olarak kabul edilmiş ve hukukî bir statü kazanmış oldu.

Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 522-523; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 27-28; Ersan, "Türkiye", X, 170; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 74.

[279] Bu konu hakkındaki fikirler için bkz. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 95; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. 10-11, (İstanbul 1979-1980), s. 1-28; Köymen, "Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu", s. 71-79; İsmet Burak Batır, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sy. 9, (Ocak 2018), 263 – 281; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 88-106.

[280] Kaynaklarda bu olayla ilgili bilgiler oldukça tartışmalıdır. Olası tüm senaryolar için bkz. Turan, **Selçuklular**, s. 201; a. mlf, **Türkiye**, s. 86-89. En makul yaklaşım için bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 10. Ayrıca bkz. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 523-524; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 30; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 102; Ersan, "Türkiye", s. 171; Yusuf Ayönü, **Selçuklular ve Bizans**, TTK Yay., Ankara 2018, s. 65; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 82-85.

[281] Turan, **Selçuklular**, s. 201; a. mlf, **Türkiye**, s. 88; Cahen, **a.g.e.**, s. 10; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 523-524; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 30; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 102; Ersan, "Türkiye", 172; Ayönü, **a.g.e.**, s. 66; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 82-85.

[282] Zonaras, **a.g.e.**, s. 160; Anna Komnene, **Alexiad**, (çev. Bilge Umar), **Malazgirt'in Sonrası**, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1996, s. 95; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 34-35; Gregory Ebû'l-Ferec, (Bar Hebraeus), **Abû'l Farac Tarihi**, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, I, 329; Karş. Georg Ostragorsky, **Geschichte Des Byzantinisches Staates**, (çev. Fikret Işıltan), **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2011, s. 324; Turan, **Türkiye**, s. 90; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 524; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 30; Ersan, "Türkiye", X, 172; Ayönü, **a.g.e.**, s. 73; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104.

[283] Anna, **a.g.e.**, 126; Karş. Ostragorsky, **a.g.e.**, s. 330; Turan, **Türkiye**, s. 90-91; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 524; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 31; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 103-104; Ersan, "Türkiye", X, 173; Ayönü, **a.g.e.**, s. 73-76; Thamara Talbot Rice, **The Seljuks In Asia Minor**, (çev. Tuna Kaan Taştan), **Anadolu Selçuklu Tarihi**, Nobel Yay., İstanbul 2015, s. 49; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 108; Gülay Öğün Bezer, "Anadolu'nun Fethi ve Drakon Çayı Antlaşması'nın Bu Süreçteki Yeri", **TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkiye Yazarlar Birliği, sy. 12, (Ankara 2014), s. 21-35.

Süleyman-şâh, 1082 yılında Çukurova'ya girerek Tarsus'u, civardaki birçok kale ve şehri fethetti.[284] Sultan, 12 Ocak 1085'te de Antakya'yı teslim aldı.[285] Buradan Halep'e doğru akınlarda bulunan Süleyman-şâh, bu bölgelerin idarecisi konumunda bulunan Selçuklu vasalı Müslim'i de alt etti.[286]

Süleyman-şâh'ın Suriye bölgesindeki faaliyetleri, kaçınılmaz olarak, onu Büyük Selçuklu Devleti'yle karşı karşıya getirdi. Süleyman-şâh, Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh adına bölgede faaliyetlerde bulunan Emîr Tutuş ile 1086'da savaşa girmek durumunda kaldı. Bu savaşa kadar birçok zaferler kazanan Süleyman-şâh bu kez mağlup oldu ve savaş meydanında hayatını kaybetti.[287]

2. 1. 1. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansımaları

I. Süleyman-şâh'ın dinî anlayışı hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça azdır. Ancak kaynaklarda tespit ettiğimiz birkaç bilgiden ve Süleyman-şâh'ın faaliyetlerinden hareketle, onun dinî anlayışına ve bu anlayışın siyasî yansımalarına dair bir çerçeve çizmek mümkündür.

---

[284] Sıbt, **a.g.e.**, s. 261; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, I, 329; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 98; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 525; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 31; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 105; Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, TTK Yay., Ankara 2019, s. 40; a. mlf., "Türkiye", X, 173; **Sevim**, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 111.

[285] Urfalı Mateos, **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), TTK, Ankara 2019, s. 161; Anna, **a.g.e.**, 194; Azîmî, **a.g.e.**, s. 29; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, 30; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 128; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 354-355; Sıbt, **a.g.e.**, s. 261; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, **Zübtedü'l-Haleb Min Târîhi Haleb**, (çev. Ali Sevim), **Zübtedü'l-Haleb Min Târîhi Hale'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 51-53; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, I, 331; Korykoslu Hayton, **a.g.e.**, s. 64; Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, **Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, s. 14; **Anonim Selçuknâme**, s. 36; İbnü'l-Verdî, **Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer,** (çev. Mustafa Alican), **Bir Ortaçağ Şairi'nin Kalemi'nden Selçuklular,** Kronik Yay., İstanbul 2017, s. 40; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 100-101; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 525-526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 33-34; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108; Ersan, **Ermeniler**, s. 41-42; a. mlf., "Türkiye", X, 173; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 112-115.

[286] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 129-130; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355-357; Sıbt, **a.g.e.**, s. 267-268; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 56; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, I, 332; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 40; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 103; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 527; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 36-38; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 110; Ersan, "Türkiye", X, 174; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 117-122.

[287] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 168; Anna, **a.g.e.**, 195; Azîmî, **a.g.e.**, s. 30; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 135; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 361; Sıbt, **a.g.e.**, s. 271; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, I, 333; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 42; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 103-104; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 527-528; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 38-40; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 111-112; Ersan, "Türkiye", X, 175; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 122-129.

2. 1. 1. 2. 1. Gaza ve Cihad

I. Süleyman-şâh'ın, Anadolu'nun batı ucuna kadar giriştiği fetih hareketlerinden önceki sayfalarda bahsettik. Şüphesiz bu fetihler, onun siyasî amaçları açısından değerlendirilebileceği gibi "gaza ve cihad ruhu" bağlamında dinî anlayışı bakımından da incelenebilir. I. Süleyman-şâh, beraberindeki Türkmenler ile yeni şehirler ve yöreler fethederken gaza ve cihad ruhundan bîhaber değildi. Bu ruhun, fetih siyasetindeki etkisinin "ne kadar" olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak bu fetihlerde, dinî motivasyonun etkin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nitekim I. Süleyman-şâh'ın, "*Anadolu Fatihi*" ve "*Gazi*" unvanları vardı.[288] Bilindiği üzere gazi unvanı, din uğruna savaşan kişilere verilirdi.[289] Bu bağlamda, Anadolu'ya yönelik ilk İslâm fetihlerinin ardından ortaya çıkan Battal Gazi efsanesi, Anadolu coğrafyasında gaziliğin nasıl anlaşıldığını ve yorumlandığını gösteren güzel bir örnektir.[290] Abdülkadir Özcan'a göre bu efsane, gazilik ruhunun iki kapak arasına girmiş yani kitaplaşmış hâlidir.[291] Ahmet Yaşar Ocak da Battalnâme'nin, XI. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başları arasında, Anadolu'daki gaza, cihad ve gazilik anlayışına göre yazıldığına dikkat çeker.[292] Bu bilgiler, gazilik unvanından hareketle Süleyman-şâh'ın dinî anlayışına ve siyasî yansımalarına dair ortaya koyduğumuz iddiaları desteklemektedir. Ayrıca gazilik unvanı, Selçuklu hanedanlığında I. Süleyman-şâh ile de ortaya çıkmış değildir. Selçukluların büyük atası Selçuk b. Dukak da Müslüman olmayan Türklere karşı savaşmış ve bu sebeple "el-Melikü'l-Gazi" unvanıyla anılmıştı.[293] I. Süleyman-şâh ise bu ruhu Anadolu'ya taşıyan ve en önemli beylerden biriydi.

Gazi unvanının dîn ile alâkalı olduğu açıktır. Bu unvan, Süleyman-şâh'a verildiğine göre, hem Süleyman-şâh hem de beraberindekiler, Anadolu'da verdikleri

---

[288] Râvendî, **a.g.e.**, s. 19; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 109; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 528; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 42; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 163.
[289] Kutlu, **a.g.e.**, s. 73-79; Abdülkadir Özcan, "Gazi", **DİA**, XIII, 443.
[290] Battal Gazi'nin kişiliği ve **Battalnâme** adlı eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", **DİA**, V, 204-205; a.mlf., "Battalnâme", **DİA**., V, 206-208.
[291] Özcan, **a.g.m.**, s. 443.
[292] Ocak, "Battal Gazi", s. 205.
[293] Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", **DİA**, XXXVI, 364-365; Özcan, **a.g.m.**, s. 443.

mücadeleyi din uğruna yapılan bir mücadele olarak görmekteydiler.[294] Bu uğurda verilen mücadeleler, aynı zamanda, Süleyman-şâh'ın sahip olduğu dinî anlayışın siyasî bir yansıması olarak da yorumlanabilir.

2. 1. 1. 2. 2. Şiîlik Meselesi

I. Süleyman-şâh'ın faaliyetlerinden hareketle dinî anlayışını ve siyasi yansımalarını araştırmaya devam edersek, en dikkat çekici mesele olarak karşımıza, onun, Şii bir yöneticiden kadı ve hatip istemesi meselesi çıkar. I. Süleyman-şâh, 1082 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesinde gerçekleştirdiği fetihlerden sonra Trablusşam hakimi Şiî Celâlü'l-mülk Ebû'l-Hasan Ali b. Ammâr'dan[295] yeni fethettiği şehirlerde görevlendirilmek üzere kadı ve hatipler göndermesini istedi.[296] Süleyman-şâh, kadı ve hatibi, neden aynı zamanda kendisi de kadı olan Şiî bir emîrden istedi? Süleyman-şâh Şiî miydi? Yoksa din ve fıkıh konusunda Şiî-Sünnî ayrımı gütmemektemiydi? Ya da Şiî bir emîrden kadı ve hatip istemenin ne anlama geleceğini bilmiyor muydu? Veyahut bu kararı siyasî bir hamle olarak mı vermişti? Bu sorulara cevap vermek için öncelikle konuyla ilgili tartışmalı bilgileri yerli yerine oturtmak gerekmektedir.

Bizans tarihçisi Ioannes Zonaras'a göre I. Süleyman-şâh, Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'tan, kendisinin Anadolu'daki hakimiyetini onaylamasını istiyordu.[297] Ancak Melik-şâh ise buna yanaşmıyordu. Süleyman-şâh'ın Anadolu'da

---

[294] Turan, **Türkiye**, s. 109; Özcan, **a.g.m.**, s. 443.

[295] Ammâroğulları ve Trablusşam'daki hâkimiyetleri hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", **DİA**, III, 76-77. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, İbn Ammâr'ın Fatımî halîfesine isyan edip Trablusşam'da bağımsız bir yönetim izlediğini ifade etmektedir. Bu bilgi de konumuz açısından dikkat çekicidir. Bkz. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 525.

[296] Sıbt, **a.g.e.**, s. 249; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 98; Cahen, **a.g.e.**, s. 10, 217; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 525; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 31; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108; Ersan, "Türkiye", X, 173; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 111-112. Kutalmış oğlu Süleyman-şâh ile doğrudan alakası olmasa da bu noktada Sıbt'nin eserinde geçen bir bahis son derece dikkat çekicidir. Sıbt, Süleyman-şâh'ın kardeşlerinden biri ya da ikisinin (Alp İlig ve Devlet), Filistin'de Büyük Selçuklu Devleti adına faaliyet yürüten Emîr Şöklü'nün *"gelin, başımıza geçin"* daveti sonrası bu bölgeye gittiğini aktarır ve Şöklü'yle beraber Mısır'da bulunan Şiî Fatımî halîfesine biat ettiklerini kaydeder. Aynı rivayeti, Kutalmış oğlu Süleyman-şâh ile ilgili eserinde Ali Sevim de aktarır. Süleyman-şâh'ın yaptığı benzeri hamleyi ondan önce kardeşlerinin de yapmış olması dikkat çekicidir. Bu hamlenin siyasî gayelerle yapıldığı açıktır. Ancak konumuz açısından bakıldığında bu davranışlar, Kutalmış oğullarının esnek bir dinî anlayışa sahip olduğunu gösterir. Bkz. Sıbt, **a.g.e.**, s. 201; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 99; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 24.

[297] Zonaras, **a.g.e.**, s. 150.

her geçen gün genişleyen hakimiyeti sonucu taraflar arasındaki gerginlik had safhaya ulaşınca, Zonaras'a göre araya Abbâsî halîfesi[298] girdi ve iki taraf arasında bir anlaşma yapılmasını sağladı.[299] Buna göre Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'ın ülkesi bölünmeyecek, yani I. Süleyman-şâh ona ait olan topraklarda hüküm sürmeyecek; Melik-şâh ise I. Süleyman-şâh'ın Bizans topraklarındaki fetihlerine karışmayacaktı.[300]

Zonaras'ın verdiği bu bilgiler oldukça kıymetlidir. Zirâ yukarıda sıraladığımız soruların cevapları açısından I. Süleyman-şâh ile Abbâsî halîfesinin ilişkilerinin mahiyeti önemlidir. Ancak ikili arasındaki bu ilişkinin ne zaman ve nasıl başladığı ise son derece tartışmalıdır.

Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'ın, Anadolu'daki Kutalmış oğulları üzerine Emîr Porsuk'u gönderdiğini ancak emîrin, I. Süleyman-şâh'a karşı başarılı olamadığını önceki sayfalarda anlattık. Emîr Porsuk'un, dolayısıyla da Sultan Melik-şâh'ın bu başarısızlığını, Zonaras'ın verdiği bilgilerle beraber değerlendirirsek, taraflar arasında yaşanan gerilimin ardından halîfenin araya girmesiyle iki tarafın ortak bir anlaşmaya varmış olduğunu düşünmek makuldür. Zirâ Melik-şâh açısından bakıldığında onun, en nihayetinde istediğini aldığı söylenebilir. Bu anlaşmayla o, toprakları üzerinde tek sultan olmaya devam edecekti. Ancak bizim konumuz açısından önemli olan nokta, Abbâsî halîfesinin girişimleridir. Daha da önemlisi halîfenin, I. Süleyman-şâh'a gönderdiği hil'at, unvan ve lakapların, İznik'in fethinin ardından mı yoksa daha sonra mı tevdi edildiğidir. Bu sorunun cevabı, I. Süleyman-

---

[298] Zonaras isim vermemektedir. Ancak bu tarihlerde Abbâsî halîfesi olan isim Muktedî-Biemrillah'tır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", **DİA**, I, 37.

[299] Zonaras, **a.g.e.**, s. 150. Halîfenin Batı Anadolu'da olup biten gelişmelerden haberdar olduğunun altını çizmek gerekir. Meselâ 1074 yılında, yani I. Süleyman-şâh'ın ayak sesleri Anadolu'da duyulmaya başlandığında, Bizans İmparatoru Mikhail, Abbâsî halîfesine bir mektup gönderdi. Bizans imparatoru bu mektubunda, kendileriyle Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh'ın arasını bulması için halîfenin aracı olmasını rica ediyordu. Ayrıca Bizans imparatoru, diğer bir elçilik heyetini de 1076 yılında Sultan Melik-şâh'a gönderdi. Bkz. Turan, **Selçuklular**, s. 200; a. mlf, **Türkiye**, s. 86; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 102. Bu heyetin Melik-şâh ile yaptığı görüşmelere ve Melik-şâh'ın karşı cevabına dair bilgiler elimizde mevcut değildir. Ancak İmparator Mikhail'in, Sultan Melik-şâh'a Kutalmış oğulları hakkında bilgi vermiş olduğunu düşünmek mantıksız değildir. Tüm bunlar Batı Anadolu'da olup bitenler hakkında Abbâsî halîfesinin ve Selçuklu sultanının birinci dereceden kaynaklar aracılığıyla haberdar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla halîfenin Melik-şâh ile Süleyan-şâh arasındaki gerilimde rol almış olduğunu düşünmek son derece makul görünmektedir. Bkz. Rice, **a.g.e.**, s. 50.

[300] Zonaras, **a.g.e.**, s. 150.

şâh'ın Şiî İbn Ammar'dan kadı ve hatip istemesinin arka yüzünü aydınlatacak olması açısından son derece kritiktir.

Muhtemelen Süryani Mikhail'in eserindeki[301] bilgiden hareket eden Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'e göre, Melik-şâh ve Abbâsî halîfesi tarafından takdîr edilen menşûrlar, Süleyman-şâh'a, Bizans'ın elinde bulunan İznik'i fethetmesi sonrasında gönderildi.[302] Buna göre Büyük Selçuklu Sultanı Melik-şâh, I. Süleyman-şâh'ın hükümdarlığını tanıyor, Abbâsî Halîfesi Kaim-Biemrillâh da hil'at ile birlikte "*Nâsırü'd-devle, Ebû'l-fevâris, Rükne'd-dîn*" unvan ve lakaplarını kendisine tevdî ediyordu.[303]

Sevim ve Merçil'in görüşünü bu şekliyle kabul ettiğimizde, I. Süleyman-şâh'ın Şiî bir emîrden kadı ve hatip istemesini hem anlamak hem de açıklamak oldukça zorlaşmaktadır. Zirâ bu iki kıdemli tarihçinin görüşü eksiksiz kabul edildiği taktirde I. Süleyman-şâh, Sünnî Abbâsî halîfesi tarafından sultan olarak tanınmasına rağmen Fatımî halîfesine bağlı Şiî İbn Ammar'dan kadı ve hatip isteyerek halîfeyi karşısına almış olur. Bu da hiç makul değildir. Çünkü öncelikle I. Süleyman-şâh, Şiî değildir. İkincisi Selçuklu hânedânlığının Abbâsî hilâfetiyle olan ilişkileri öteden beri kuvvetli olagelmiştir. Süleyman-şâh da diğer ataları gibi yetişmiş, aynı eğitimden geçmiştir. Bu sebeple Sünnî Abbâsî halîfesine karşı Şiî Fatımî halîfesini dinî ve mezhebî anlayışı sebebiyle seçmiş olması pek mümkün değildir. Eğer Sünnî Abbasî halîfesine karşı mezhebî bir karşıtlığa girmek isteseydi, bunu bir emîr üzerinden değil doğrudan Mısır'daki Şiî Fatımî halîfesine bağlanarak yapması beklenirdi. Nitekim kaynaklarda, onun Şiî olduğuyla ilgili herhangi bir kayıt da mevcut değildir. Eğer Şiî olsaydı, ataları ve halefleri arasında, mezhebî açıdan farklı bir tutuma sahip olduğu için kaynaklar, buna muhakkak dikkat çekerdi.

---

[301] Süryani Mikhail, halîfe tarafından gönderilen unvan ve lakapların İznik'in fethi sonrasında geldiğini kaydeder. Onun bu bağlamda kullandığı ifadeler son derece dikkat çekicidir. Ona göre halîfenin bu tevdîleri sonucunda Türklerin iki hükümdarı oldu. Biri Sultan Melik-şâh diğeriyse Süleyman-şâh'tı. Bkz. Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 29. Ancak Sultan Melik-şâh'ın bu durumu kabul etmeyeceği açıktır. Nitekim onun, Emir Porsuk'u Anadolu'ya göndermesi de bu tavra işaret etmektedir. Halîfenin ise Melik-şâh'a rağmen Süleyman-şâh'ın hakimiyetini onaylayabileceğini düşünmek mümkün değildir. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 92-93.

[302] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 522; Sevim, "Süleyman şah I", s. 104; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 103.

[303] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 29; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 522; Kara, **a.g.e.**, s. 492; Sevim, "Süleyman şah I", s. 104;

I. Süleyman-şâh'ın bu davranışındaki asıl sebebin, hem Büyük Selçuklu sultanına hem de Abbâsî halîfesine gözdağı vermek olduğunu düşünüyoruz.[304] Bu durumda da Sevim ve Merçil'in iddia ettiği gibi, Sultan Melik-şâh ve Abbâsî halîfesi tarafından gönderilen menşûrların, İznik'in fethi sonrasında, diğer deyişle Tarsus'un fethi öncesinde gönderilmesinin kararlaştırılmış olduğunu kabul etsek bile en iyi ihtimalle bu menşûrların Süleyman-şâh'a ulaşması hususunda bir takım aksaklıkların meydana geldiğini düşünmek gerekir. Belki de halîfe, Zonaras'ın aktardığı gibi taraflar arasında aracı olmuş ve I. Süleyman-şâh'ı tanımak adına girişimlerde bulunmuştu. Ancak bu sürecin kâmilen tamamlanması için izni gerekli olan Sultan Melik-şâh işi ağırdan almıştı.[305] Bu durum da I. Süleyman-şâh'ı, hakimiyeti hakkındaki onay sürecinin hızlandırılmasını sağlamak için Tarsus'un fethi sonrasında Şiî bir kadıdan emir ve hatip isteyerek halife ve sultana gözdağı vermek zorunda bırakmıştır.

Nitekim Osman Turan da eserinde, Zonaras'ın verdiği bilgiye atıfla, Emîr Porsuk'un Anadolu seferi sonrasında halîfenin devreye girerek taraflar arasında bir uzlaşı sağladığını belirtir.[306] Ayrıca o, bu teze destek olarak el-Hüseynî'nin eserindeki bilgileri aktarır. Buna göre el-Hüseyni, Emîr Porsuk'un seferinden sonra Sultan Melik-şâh'ın, bütün Anadolu (Rum) beldelerini I. Süleyman-şâh'a bıraktığını kaydeder.[307] Bu bilgilerden hareketle Turan da eserinde, Anadolu'daki durumun, Sultan Melik-şâh tarafından bir süreliğine de olsa kabul edildiği yorumunda

[304] Bu dönemde, I. Süleyman-şâh'ın bu hamlesine benzer bir başka örneklik daha vardır. Bu da Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul Emîri Şerefüddevle Müslîm'in, Şiî Fatımî halîfesiyle kurduğu ilişkidir. Müslim, Büyük Selçuklu Devleti'nden istediklerini elde edemeyince, Melik-şâh'a karşı böyle bir hamlede bulunmuştur. Bkz. Turan, **Selçuklular**, s. 202.

[305] Melik-şâh açısından olaya bakılacak olursa onun Süleyman-şâh'ı siyasî bir güç olarak tanımakta ağırdan almasını anlamak mümkündür. Zirâ o, toprakları üzerine tek sultan olmayı sürdümeyi istemektedir. Süleyman-şâh'ı sultan olarak tanırsa, bu durum hem hâkimiyetinin bölünmesi anlamına gelecek hem de kendi saltanatına karşı olası bir tehdit olacaktı. Abbâsî halîfesi açısından bakıldığında ise evvelâ onun Melik-şâh'ın sıkı gözetimi altında olduğunu ifade etmek gerekir. Halîfe bu durumdan elbette kurtulmak ve bağımsızığını yeniden kazanmak istiyordu. Muhtemelen I. Süleyman-şâh'ı da buna vesile olarak görüyordu. I. Süleyman-şâh da tüm bu durumu biliyor ve Melik-şâh'a karşı Abbâsî halîfesini yanına çekmeye çalışıyordu. Bahsi geçen olayın siyasî arka plânını bu şekilde okumak mümkündür. Bu arka plân, I. Süleyman-şâh'a verilen unvan ve lakaplarla ilgili tartışmaları anlamak adına da bir zemin sağlamaktadır. Bahsettiğimiz çerçeveyi, her ne kadar ele aldığımız olayda yeterince somutlaştıramasak da sonraki yıllarda da benzeri olayların yaşandığını ve Abbâsî halîfelerinin Büyük Selçuklu sultanlarının kontrolünden kurtulmak adına diğer sultan ve meliklerle iş tuttuğu hatırlamak faydalı olacaktır.

[306] Turan, **Türkiye**, s. 88.

[307] Hüseynî, **a.g.e.**, s. 49; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 88.

bulunur.[308] Ancak Melik-şâh, I. Süleyman-şâh'a halîfenin yaptığı gibi sultan unvanı değil melik unvanı tevdî etmiştir.[309] Zonaras'tan aktardığımız bilgileri burada tekrar hatırlarsak, halîfenin de bu duruma razı olduğu çıkarımını yapabiliriz. Bu durumda Süleyman-şâh, halîfe tarafından sultan olarak kabul edilmişken Melik-şâh'ın müdahalesiyle melik konumuna düşürülmüştür. Bu da onun, Tarsus'un fethi sonrasındaki girişimlerini açıklamaktadır.

Ayrıca Turan'a göre de Sultan Melik-şâh, I. Süleyman-şâh'a sultan unvanını Tarsus'un fethi sonrasındaki olaylar sebebiyle tevdî etmiştir.[310] Nitekim I. Süleyman-şâh, Tarsus'un fethinden 2 yıl sonra Antakya'yı ele geçirdi. İbnü'l-Esîr'in eserinde belirttiğine göre Süleyman-şâh, Antakya'nın fethini Sultan Melik-şâh'a bildirdi, hutbeyi onun adına okuttuğu gibi sikkeyi de onun adına bastırdı.[311] Ayrıca I. Süleyman-şâh bu faaliyetlerini, kendisinden haraç isteyen Şerefüddevle Müslim'e yazdığı mektupta da bildirdi.[312] Sultan Melik-şâh da Antakya ve Halep'i, hil'atle birlikte Süleyman-şâh'a tevdî etti.[313] Ancak Süleyman-şâh bu sırada vefat etmişti.

I. Süleyman-şâh'ın Şiî İbn Ammar ile kurduğu ilişki üzerine Abbâsî halîfesinin, bahsi geçen menşûrları Süleyman-şâh'a, bu kez kesin olarak gönderdiğini kabul etmek isabetli görünmektedir. Anna Komnene de eserinde, Süleyman-şâh'a sultan unvanının, Antakya seferi öncesinde verildiğini kaydederek bu gerçeğe işaret etmektedir.[314]

En nihayetinde bu menşûrların I. Süleyman-şâh'a verildiği ve onun sultan unvanını kullandığı açıktır. Şurası kesindir ki Antakya'nın fethi öncesinde ya da sırasında Sultan Melik-şâh da Süleyman-şâh'ın Anadolu'daki hakimiyetini tanımak

---

[308] Turan, **Türkiye**, s. 89.
[309] Turan, **Türkiye**, s. 93.
[310] Turan, **Türkiye**, s. 93.
[311] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 128-129; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 14; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 34; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108-109; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 105. Sıbt, Süleyman-şâh'ın Haleb'i fethi sonrasında da Melik-şâh'a bir mektup gönderdiğini ve bu mektupta Haleb'e koyduğu vergileri onaylamasını istediğini kaydetmektedir. Sıbt, **a.g.e.**, s. 269.
[312] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 128-129; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 14.
[313] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 14.
[314] Anna, **a.g.e.**, 194.

durumunda kalmıştır. Bu durumu İbnü'l-Esîr'in aktarımıyla Süleyman-şâh da ifade etmektedir.[315]

Bizim konumuz açısından asıl önemli olan ise bu menşûr ve unvanların ne zaman ve nasıl gönderildiği değil, içerikleridir. Bilhassa halîfenin gönderdiği unvan ve lakaplar, I. Süleyman-şâh'ın nezdinde siyasî meşrûiyetin dinî referanslara dayandığını göstermesi bakımından önemlidir. Süleyman-şâh'ın halîfe tarafından kendisine verilen bu unvanları kullandığı hatırlanırsa, unvanların siyasî anlamda sağladığı meşrûiyet bir kenara bırakıldığında bu unvanlar, onun dinî anlayışının siyasî yansımasını gösterecektir ki bu hemen hemen tüm Türkiye Selçuklu sultanları için geçerli bir durumdur.[316]

I. Süleyman-şâh'ın Şiî İbn Ammar'dan kadı ve hatip istemesi meselesini sonuçlandıralım. Şurası açıktır ki bu davranış, Süleyman-şâh'ın koyu bir Sünnî olmadığına delâlet eder. Bu hamlesi her ne kadar siyasî de olsa, eğer I. Süleyman-şâh taassup ehli bir Sünnî olsaydı, bu hamleyi asla yapmazdı. Zirâ İbn Ammâr'ın göndereceği kadı ve hatiplerin Şiî olacağı varsayıldığında ve onların Anadolu'da Şeriat'a göre hüküm verip, halka vaazlar verecekleri göz önünde bulundurulduğunda I. Süleyman-şâh'ın bu girişiminin basit bir siyasî çıkar olarak düşünülemeyeceği ya da Süleyman-şâh'ın bu kadar geniş boyutlarıyla bu meseleyi ele almadığı ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi onun dinî anlayışının esnek[317] olduğu, siyasî kararlarının zaman zaman dinî hassasiyetlerinin önüne geçtiği sonuçlarına da varılabilir.

2. 1. 1. 2. 3. Hristiyanlarla İlişkiler

I. Süleyman-şâh'ın dinî anlayışına dair diğer önemli bahis Antakya'nın fethi bağlamında karşımıza çıkmaktadır. O, Antakya'yı fethettikten sonra askerlerini Hristiyan halka iyi davranmaları için şiddetle uyardı. Onlara, Hristiyan halkın mallarını yağmalamayı, evlerine girmeyi ve kızlarıyla evlenmeyi yasakladı.[318] Ayrıca

[315] Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 129; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355.
[316] Bkz. Râvendî, **a.g.e.**, I, 121.
[317] Esnek kavramı hakkında bkz. 335. dipnot.
[318] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 128; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355; Sıbt, **a.g.e.**, s. 262; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 331; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 101; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 34;

ele geçirilen ganimetlerin dışarıya çıkartılmayıp, ucuza da olsa şehirde satılmasını emretti.[319] Süleyman-şâh'ın bu emirleri, Hristiyan halk üzerinde çok etkili oldu.[320] Haleb'deki Ahdâs komutanı İbnü'l Huteytî, Müslim'e yazdığı mektupta, "*Süleyman'ın Antakya'daki halka âdil ve insaflı davrandığı haberi, Haleb'de yayılmış durumdadır. Haleb halkının da ona haber gönderip kenti kendisine teslim etmek istediklerini bildirmelerinden korkarım*." diyerek, Süleyman-şâh'ın Antakya'daki uygulamalarının etkisini ortaya koymaktadır.[321]

I. Süleyman-şâh, şehirdeki Antakya'daki Mar Cassianus Kilisesi'ni[322] camiye dönüştürerek 15 Şa'bân 477 (17 Aralık 1084) Cuma günü 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra cuma namazını kıldı.[323] Kilisesini kaybeden Hristiyan halkın isteği üzerine Süleyman-şâh, şehirde, Meryem Ana ve Aziz Cercis adlarında iki yeni kilisenin inşâsına da izin verdi.[324] Bu izin, onun esnek bir dinî anlayışa sahip olduğu tezimizi desteklemektedir.[325] Zirâ Hristiyanların ibadethânelerine izin meselesi dinî bakımdan hassas bir konudur ve Hz. Ömer'in bununla ilgili bir ictihadı vardır.[326] Yine aynı konuyla ilgili olarak daha sonraları Türkiye Selçuklu tahtına çıkan I. İzzeddîn Keykâvus, İbnü'l-Arabî tarafından sert bir şekilde uyarılmıştır.[327]

Antakya şehri, Hristiyanlar için oldukça önemli bir şehirdi. Süleyman-şâh'ın bu şehri onların elinden alması, bir yönüyle onun sahip olduğu gaza ruhunu ortaya

---

Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108; Ersan, "Türkiye", X, 173; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104-105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 116.

[319] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 331; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 34; Ersan, "Türkiye", X, 173; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 104-105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 116.

[320] Sıbt, **a.g.e.**, s. 262; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 331; Karş. Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 34; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108; Ayrıca bkz. Turan, **Türkiye**, s. 101; a. mlf., **Cihân**, s. 368.

[321] Sıbt, **a.g.e.**, s. 262.

[322] Kullanım için bkz. Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 30; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, I, 331.

[323] Sıbt, **a.g.e.**, s. 261; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 331; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 52; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 101; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 34; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108; Ersan, "Türkiye", X, 173; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 116.

[324] Turan, **Türkiye**, s. 108; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 34; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 108; Ersan, "Türkiye", X, 173; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 116.

[325] Bu izin, I. Süleyman-şâh'ın dinî anlayış itibariyle hoşgörülü olduğuna da yorumlanabilir ancak biz bu tarz yorumların konuyu tüm yönleriyle değerlendirme hususunda eksik kaldığı kanaatindeyiz. Bkz. III. Bölüm, s. 327-331.

[326] Bkz. II. Bölüm, s. 189, 888. dipnot.

[327] Bu konu, I. İzzeddîn Keykâvus bahsinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. II. Bölüm, s. 186-190.

koymaktadır. Bu fetihle ilgili yazılan şiirlerde de bu durum ortaya çıkmaktadır. Meselâ devrin ünlü şairi Muhammed Ebîverdî (ö. 1113)'nin kaleme aldığı şiirde "*Sen müstahkem yerlerini İskender'den beri genişleten Bizans Antakya'sını fethettin*." denilerek, bahsi geçen anlayışa dikkat çekilmiştir.[328]

2. 1. 1. 2. 4. Dinî Bilgisi ve Şeriat'a Bağlılığı

Antakya'nın fethi sonrası, Selçuklu vasalı, Musul ve Halep Emîri Şerefüddevle Müslim b. Kureyş, I. Süleyman-şâh'tan, Antakya'nın eski hâkimi Philaretos Brachamios'tan almakta olduğu yıllık vergiyi (cizye) istedi ve ödemediği taktirde Sultan Melik-şâh'a isyan etmiş sayılacağını bildirdi.[329] I. Süleyman-şâh ise cevabında şu ifadeleri kullandı: "*Benden önceki Antakya hakiminin gönderdiği haraca gelince, o bir kafirdir; bu sebeple hem kendisinin hem de adamlarının baş vergisini (cizye) gönderiyordu. Ama ben Allah'a şükür Müslümanım ve cihad görevimi yerine getirdim. Sana hiçbir şey göndermem*."[330]

Bu cevap göstermektedir ki kendisini kesin bir ifadeyle Müslüman olarak tanımlayan I. Süleyman-şâh, fıkhî meselelere de yabancı değildir ya da yanında bu meselelere hâkim olan devlet adamları ve yahut ilim erbâbı bulunmaktadır. Bu bilgiden hareketle fıkhî konulara tamamen yabancı olmadığını düşünecek olursak Şiî İbn Ammar'dan kadı ve hatip istemesi meselesi de daha dikkat çekici bir boyut kazanmaktadır. Anlaşılan o ki I. Süleyman-şâh, Şiî bir emîrden kadı ve hatip istemenin dinî açıdan ne gibi sonuçlar doğuracağını kestirebilecek kadar ilme vâkıftı.

---

[328] Turan, **Türkiye**, s. 101; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 526; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 35; a. mlf., "Süleyman şâh I", s. 105.

[329] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 129; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355; Sıbt, **a.g.e.**, s. 262; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 14-15; Muhammed b. Hâvend-şâh b. Mahmûd Mîrhând, **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiya ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)**, (trc. ve notlar Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2018, s. 267; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 102; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 527; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 36; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 109; Ersan, "Türkiye", X, 174; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 119.

[330] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 129; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 355; Sıbt, **a.g.e.**, s. 262; İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 55; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 15; Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, **Târih-i Güzîde**, (haz. Ayşe Ayna-Bilal Şahin-Ayşe Alhan-Sevgi Kübra Akdemirel-Ayşe Tepe-Sibel Temiz), İstanbul 2015, s.114; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 40; Mîrhând, **a.g.e.**, s. 267; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 102; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 527; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 36; a. mlf., "Süleyman şâh I", s. 105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 119.

Bu durum da onun, İbn Ammar olayında, dinî anlayışı yerine siyasî bekâsını önceledi̇ğini göstermektedir.[331]

Ayrıca I. Süleyman-şâh, Antakya'nın eski hakimini kafir olarak tanımlayarak, etrafındaki Müslüman olmayan yöneticilere bakışını ilân etmektedir. Bilindiği gibi kâfir kavramı dinî bir içeriğe sahiptir. Bu da onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına dair güzel bir örnektir. Nitekim Süleyman-şâh, Müslim b. Kureyş'e verdiği cevapta kendisinin kafirlere karşı cihad ettiğini vurgulamıştır.

Eserinde, I. Süleyman-şâh'ın Müslim b. Kureyş ile mücadelesini aktaran İbnü'l-Esîr, onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını ortaya koyacak güzel örnekler sunar. Bunlardan biri de I. Süleyman-şâh'ın Müslim b. Kureyş'e ait köyleri yağmalaması sonrasındaki olaylara dair kayıtlardır. Köylüler, Süleyman-şâh'ın askerlerinin yağmacılığı sebebiyle kendisine şikayette bulununca o, şöyle dedi: "*Yapılan bu nevi işlerden son derece nefret ederim fakat emîriniz beni bu işlere zorladı. Benim, Müslümanın malını yağma etmek ve Şeriat'ın yasakladığı malı almak gibi bir âdetim yoktur*."[332] Süleyman-şâh, bu ifadelerinin ardından askerlerinin yağmaladığı malları iade ettirdi.

Bu kayıtlar, I. Süleyman-şâh'ın dinî anlayışını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Buna göre o, Müslümanların malının yağmalanamayacağına inanmakta, hatta bu tarz fiillerden nefret etmektedir. Bu tarz faaliyetlerin Şeriat tarafından yasaklandığını belirtmesi, onun şer'î hukuk hakkında hem bilgisi olduğunu hem de bu kurallara titizlikle riayet ettiğini gösterir. Ancak diğer bir açıdan da bu kayıtlar, siyasî mücadelelerin inanışlara, dinî anlayışlarına olan olumsuz etkisini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kendisinin de ifade ettiği gibi I. Süleyman-şâh, Müslim b. Kureyş ile giriştiği siyasî mücadele sebebiyle dinî anlayışına ters olan bir davranışta bulunmuştur. Bu durum dîn ile siyaset arasındaki ilişkiye dair oldukça mühim bir kayıttır. Lâkin Süleyman-şâh'ın köylülerin itirazı sonucu hatasını kabul edip, onlara mallarını iade etmesi de ayrı bir erdem olarak vurgulanmalıdır.

[331] İki paragraf sonraki örnek de bu yorumu destekler mahiyettedir.
[332] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 129; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 356; Sıbt, **a.g.e.**, s. 262.

2. 1. 1. 2. 5. Süleyman-şâh ve İlm-i Nücûm

Kutalmış oğulları dendiğinde akıllara gelen hâdiselerden biri de ilm-i nücûmdur. [333] Süleyman-şâh'ın babası Kutalmış, ilm-i nücûmlâ alâkadardı ve ondan sonra oğulları, torunları da bu ilimle ilgilenmeye devam etti.[334] Her ne kadar kaynaklarda, bu hususta I. Süleyman-şâh ile ilgili doğrudan bir kayıt yoksa da babasına ve haleflerine dair verilen bilgilerden hareketle Süleyman-şâh'ın da bu ilme ilgisinin olduğunu tahmin edebiliriz. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda onun dinî anlayışında akaid hususunda esnek[335] bir tutuma sahip olduğu çıkarımını yapabiliriz. Zira ilm-i nücûm konusu dinî açıdan tartışmalıdır.[336] Nitekim bu hususta I. Süleyman-şâh'tan sonra gelen sultanlar da yerilmiştir.[337] İbnü'l-Esîr, onların bu tavırlarının dînlerine zarar verdiğini söylemektedir.[338]

İlm-i nücûm ile uğraşılmasında siyasî mücadelelerin sonuçlarının ve gelecekte olup bitecek olayların merak edilmesinin de etkisinin büyük olduğu düşünülürse bu durum, siyasî olayların ve kişisel merakların dinî anlayışa etkisini göstermektedir. Bu olay, birçok sultan için söz konusu olduğu gibi Süleyman-şâh için de geçerlidir. Nitekim bu hususta güzel bir örneği İbnü'l-Esîr aktarmaktadır. O, Süleyman-şâh'ın babası Kutalmış'ın astrolojiye vakıf olduğunu söylerken, onun Alp Arslan'a karşı giriştiği savaşta bu ilminden faydalanıp sonucun kötü olacağını anladığını ve savaşı önlemeye çalıştığını ifade eder.[339]

---

[333] Tam adıyla ilm-i ahkâm-ı nücûm olan bu ilim, kelime olarak yıldızların hükümlerinin ilmi, terim olarak astroloji anlamlarına gelmektedir. Astronomiyle birçok ortak konusu olmakla birlikte ikisi arasında temel bir bakış açısı farkı vardır. Bkz. Tevfik Fehd, "İlm-i Ahkam-ı Nücûm", **DİA**, XXII, 124-126; A. mlf., "İlm-i Felek", **DİA**, XXII, 126-129; Kesik, "Kutalmış'ın...", s. 103.

[334] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 49; **a.e.**, (çev. Murat Temelli), s. 290; Karş. Turan, **Selçuklular**, s. 148; Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 138; Kesik, "Kutalmış'ın...", s. 103, 105.

[335] Onun bu tutumunu dinî açıdan "geniş fikirli" olarak yorumlarsak, bu tavrı olumlamış oluruz. İlm-i nücûm konusunda dinî bakımdan ciddi tartışmalar vardır. Peygamber (sav.)'in bu konuda Hadîsleri bulunmaktadır. Bu yüzden en isabetlisinin "esnek" kavramı olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca bu konuda "terkip" kavramını da kullanmak, Selçukluların sahip oldukları dinî anlayışı daha iyi idrak etmeyi sağlayacaktır.

[336] Daha geniş bilgi için bkz. III. Bölüm'ün üçüncü başlığına bkz.

[337] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 49; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 291.

[338] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 49; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 291; Karş. Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 138.

[339] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 49; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 290; Karş. Erdoğan Merçil, **Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011, s. 194; Kesik, "Kutalmış'ın...", s. 100.

Kutalmış'ın ilmi nücûmla uğraşmasından hareketle onun itikadî olarak Mu'tezili olduğu söylenebilir.[340] Bir Eş'arî olarak İbnü'l-Esîr'in, Kutalmış ve onun soyundan gelenlerin itikadının bozuk olduğunu söylemesi onların Mu'tezili olduğunu tespit etmek adına önemli bir veridir.[341] Zirâ Eş'arîler ile Mu'tezililer arasında derin bir mücadelenin olduğu bilinmektedir.[342] Buradan hareketle Eş'arî İbnü'l-Esîr'in, ilm-i nücûmla ilgilenmenin itikadî bozukluğa yol açtığını söylemesi, onunla ilgilenenlerin Mu'tezili olduğuna işaret eder. Ayrıca Kutalmış'ın akrabası Tuğrul Bey'in ve Büyük Selçuklularının ilk vezîri Amîdülmülk Kündürî'nin de Mu'tezili olduğu bilinmektedir.

2. 1. 1. 2. 6. Süleyman-şâh İntihar Mı Etti?

I. Süleyman-şâh askerlerine ve tebaasına iyi muamelede bulunurdu.[343] Bu sebeple de halk kendisine bağlıydı.[344] Antakya'daki faaliyetleri sonucu halkın onu benimsemesi bu duruma güzel bir örnektir.

I. Süleyman-şâh'a dair konumuz açısından diğer önemli olay onun ölümüdür. Bazı kaynaklarda onun intihar ettiği söylenmektedir.[345] I. Süleyman-şâh'ın ölümüyle ilgili bütün ihtimalleri gözeten en ayrıntılı bilgiyi İbnü'l-Adîm vermektedir. Onun aktardığına göre Süleyman-şâh, ya savaş meydanında çarpışırken şakağına atılan bir okla öldürülmüş ya da savaşı kaybedince çizmesindeki bıçakla kendisini öldürmüştür.[346]

Bu konuda kesin kanaate varmak zor görünmektedir ancak bize göre onun intihar ettiğini kabul etmek, savaş meydanında öldürüldüğünü kabul etmeye nazaran daha zayıf bir bilgidir. Zirâ intihar ettiğiyle ilgili bilgiler karnında bir hançerin

---

[340] Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 135; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile Ekolü'nün Varlığı", s. 4; a. mlf., "Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", s. 277.
[341] Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 135; Kara, "Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", s. 276-277.
[342] Bkz. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", **DİA**, XXXI, 399.
[343] İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 53; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 108; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 43.
[344] İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 53; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 108.
[345] Anna, **a.g.e.**, 195; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 135; **a.e.**, (çev. Temelli), s. 361; İbnü'l Adîm, **a.g.e.**, s. 114; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 333; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 15; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 42; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 104; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 527; Sevim, **Süleyman-şâh**, s. 39-40; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 112; Sevim, "Süleyman şâh I", s. 105; Demir, **I. Süleyman Şah**, s. 127-129.
[346] Bkz. İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 59. Bu konuda Anna'nin verdiği bilgiler de oldukça ayrıntılıdır. Bkz. Anna, **a.g.e.**, 195.

bulunmasına dayandırılmaktadır. Bu hançerin onun olduğunun söylenmesi intihar etmiş olma ihtimalini kuvvetlendirse de kesinleştirmemektedir. Yine de savaşı kaybetmenin ve Büyük Selçuklu'nun eline yeniden esir düşme endişesinin tetiklediği psikolojik durumda, Süleyman-şâh'ın intihar etmiş olabileceğini düşünmek mümkündür.[347]

[347] Bkz. Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 22.

2. 1. 2. I. Kılıç Arslan (1092-1107)

2. 1. 2. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

I. Süleyman-şâh, Tutuş ile girdiği savaşı kaybedince oğlu Kılıç Arslan, Büyük Selçuklulara esir düştü. Melik-şâh'ın 1092 yılında vefat etmesinin ardından Büyük Selçuklu tahtına Berkyaruk çıktı ve Kılıç Arslan da Anadolu'ya döndü.[348] Hemen İznik'e giden Kılıç Arslan, Ebû'l-Gazi'nin elinden yönetimi teslim aldı.

I. Kılıç Arslan, Bizans sınırlarında akınlarda bulunan Çaka Bey'in kızıyla evlenip, beyleri etrafında toplayarak kuvvetini arttırdı. Ancak sultan, Çaka Bey'i saltanatına rakip görüyordu. Bu sebeple, Bizans İmparatoru I. Aleksios'un telkinlerine[349] de kanarak, 1095 yılında onu öldürdü.[350]

Batıda otoritesini sağlama alan Kılıç Arslan, Malatya üzerine yürüdü. Bu sırada Keşiş Pierre l'Ermite idaresindeki -öncü- Haçlı birlikleri Anadolu'ya girdi. Ancak bu birlikler, İznik'teki Selçuklu kuvvetleri tarafından imha edildi.[351]

---

[348] Turan, Kılıç Arslan'ın Berkyaruk'un izniyle Anadolu'ya gelmiş olabileceğini söylediği gibi aynı zamanda yeni sultanın tahta oturması sırasındaki karışıklıklardan faydalanarak kaçmış olabileceğini de ifade etmektedir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 126; Ayrıca bkz. a. mlf, **Selçuklular**, s. 173, 225. Demirkent ise Kılıç Arslan'ın dönüşünün, Berkyaruk'un izniyle gerçekleştiğini söyler. Bkz. Işın Demirkent, "Kılıç Arslan I", **DİA**, XXV, s. 396; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 118.

[349] Aleksios'un, I. Kılıç Arslan'ı Çaka Bey'e karşı harekete geçirmek amacıyla yazdığı mektup için bkz. Anna, **a.g.e.**, s. 270; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 127; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 119; Ersan, "Türkiye", X, 177; Ayönü, **a.g.e.**, s. 89-90.

[350] Anna, **a.g.e.**, s. 271; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 127; Cahen, **a.g.e.**, s. 12; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 532; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 119; Ersan, "Türkiye", X, 177; Ayönü, **a.g.e.**, s. 90; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

[351] **Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum**, (çev. Ergin Ayan), **Anonim Haçlı Tarihi**, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 52, 53, 54; Peter Tudebodus, **Historia De Hierosolymitano Itınere**, (çev. Süleyman Genç), **Birinci Haçlı Seferi: Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk**, Kronik Yay., İstanbul 2019, s. 62, 63, 64; Fulcherius Carnotensis, **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**, (çev. İlhan Bihter Barlas), **Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 57; Anna, **a.g.e.**, s. 306, 307, 308; Willermus Tyrenensis, **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Willermus Tyrenensin'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)**, Ötüken Yay., İstanbul 2016, s. 67, 68, 69; **Anonim Süryanî Kroniği**, (çev. İlhan Aslan), Post Yay., İstanbul 2019, s. 16; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 4; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 129; Steven Runciman, **A History Of The Crusades 1: The First Crusade And The Foundation Of The Kingdom Of Jerusalem**, (çev. Fikret Işıltan), **Haçlı Seferleri Tarihi: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu**, TTK Yay., Ankara 1986, I, 102-103; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yay., İstanbul 1997, s. 16-18; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 532; Muharrem Kesik, **Selçukluların Haçlılarla İmtihanı**, Timaş Yay., İstanbul 2018, s. 20-21; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı kuşattığı sırada Haçlıların asıl ordusu Selçuklu topraklarına girdi.[352] Haçlıların İznik'e doğru ilerlediğini öğrenen Kılıç Arslan, hızlıca yola çıksa da Selçuklu başkenti çoktan kuşatılmıştı. Sultan, kuşatmayı kırmaya çalıştı ama başaramadı. İznik, Bizans'a teslim edildi.[353]

I. Kılıç Arslan, Haçlılara karşı Dânişmendli Beyi Gümüştekin Ahmed Gazi ve Kayseri Beyi Hasan ile işbirliği yaptı.[354] Ancak kahramanca savaşıp Haçlıları büyük kayıplara uğrattıysa da ilerlemelerini durduramadı.

I. Haçlı Seferi'nin hedefine ulaşması yeni seferler için Batılılara motivasyon sağladı. 1101 yılında Lombard, Fransız ve Almanların oluşturduğu üç büyük Haçlı ordusu Avrupa'dan yola çıktı.[355] Dânişmend Ahmed Gazi, Anadolu'daki Müslüman Türk beylerini Haçlılara karşı harekete geçmeye davet etti; Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Harran Beyi Karaca, Artuklu Belek b. Behram ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan da bu davete icâbet ettiler.[356] Önce Lombarlardlardan oluşan Haçlı ordusu, ardından da Konya yakınlarında Fransız ve Alman orduları ortadan kaldırıldı.

---

[352] Zonaras, **a.g.e.**, s. 169; **Anonim Haçlı**, s. 66; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 190; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 129; Cahen, **a.g.e.**, s. 14; Runciman, **a.g.e.**, I, 135; Demirkent, **a.g.e.**, s. 29; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 533; Rice, **a.g.e.**, s. 52; Ersan, "Türkiye", X, 177; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 26; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

[353] Zonaras, **a.g.e.**, s. 169; **Anonim Haçlı**, s. 67, 68, 69; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 190; Tudebodus, **a.g.e.**, s. 79; Fulcherius, **a.g.e.**, s. 67; Anna, **a.g.e.**, s. 325-330; Willermus, **a.g.e.**, (Kudüs'ün Zaptına Kadar), s. 127, 128; **Anonim Süryanî**, s. 16; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 5; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 129; Runciman, **a.g.e.**, I, 139; Demirkent, **a.g.e.**, s. 33; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 533; Rice, **a.g.e.**, s. 52; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 122; Ersan, "Türkiye", X, 178; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 27; Ayönü, **a.g.e.**, s. 95; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

[354] Anna, **a.g.e.**, s. 332; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 4; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 23-24; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 130-131; Cahen, **a.g.e.**, s. 14; Runciman, **a.g.e.**, I, 141; Demirkent, **a.g.e.**, s. 34; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 533; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 122; Muharrem Kesik, **Dânişmendliler (1085-1178): Orta Anadolu'nun Fatihleri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017, s. 62; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 28; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

[355] Willermus Tyrensis, **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II: Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)**, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2018, s. 81, 82; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 23; 36-37; Karş. Steven Runciman, **A History Of The Crusades: The Kingdom Of Jerusalem And The Frankish East 1100-1187**, (çev. Fikret Işıltan), **Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187**, TTK Yay., Ankara 1987, II, 15-16; Demirkent, **a.g.e.**, s. 61-62; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 123; Ersan, "Türkiye", X, 180.

[356] Cenâbî, **a.g.e.**, s. 6-7; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 134; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 124; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 68; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 37-38; Runciman, **a.g.e.**, II, 18; Işın Demirkent, bu davetin I. Kılıç Arslan tarafından yapıldığını söyler. Bkz. Demirkent, **a.g.e.**, s. 64-65; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

Ancak beylerin birliği çabuk bozuldu. I. Kılıç Arslan'ın Haçlı işgali altındaki Antakya üzerine sefere çıktığı sırada Dânişmend Beyi Gümüştekin, esir aldığı Haçlı komutanı Bohemund'u serbest bırakınca I. Kılıç Arslan yönünü Gümüştekin'in üzerine çevirdi.[357] 1103 yılında vuku bulan savaşı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan kazandı.[358] Sultan, 1105 yılında da Malatya'yı ele geçirdi.[359] Ardından Saltuklular ve Artuklular hariç, doğuda hüküm süren beyleri kendisine tâbi hâle getirerek Haçlılara karşı gücünü arttırdı.[360] Aynı yıl Kılıç Arslan, Haçlı işgali altındaki Urfa'yı kuşattı ancak başarılı olamadı.[361]

I. Kılıç Arslan, 22 Mart 1107 tarihinde Musul'u ele geçirdi.[362] Büyük Selçuklu sultanı adına okunan hutbeyi kendi adına okuttu.[363] Bu hamlesiyle Kılıç Arslan, Büyük Selçuklu otoritesini meşrû kabul etmediğini ilân etmiş oldu. Zaten dedesi Kutalmış ve babası I. Süleyman-şâh da aynı tutum içerisinde hareket etmişlerdi. Nitekim Kılıç Arslan, kısa süre sonra Büyük Selçuklu Valisi Çavlı ile Habur Suyu kenarında savaştı ancak mağlup oldu.[364] Canını kurtarma gayretiyle suyun karşısına geçmeye çalışırken boğularak vefat etti.[365]

---

[357] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 281; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 135-136; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 126-127; Ersan, "Türkiye", X, 181; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 78; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[358] İbnü'l-Kalânisî, **Zeyl Târih-i Dımaşk**, (çev. Onur Özatağ), Şam **Tarihine Zeyl: I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 13; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 4; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 136; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 127; Ersan, "Türkiye", X, 181; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 78; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[359] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 51; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 345; **Anonim Selçuknâme**, s. 36; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 136; Cahen, **a.g.e.**, s. 16; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 127; Ersan, **Ermeniler**, s. 76; a. mlf., "Türkiye", X, 181; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 80; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[360] Turan, **Türkiye**, s. 136; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 127; Ersan, "Türkiye", X, 181; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[361] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 231; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 333; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 136-137; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Abdülkerim Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, TTK Yay., Ankara 1990, s. 60; a. mlf., "Anadolu Selçukluları", VIII, 127; Ersan, **Ermeniler**, s. 59; a. mlf., "Türkiye", X, 181; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[362] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 231; İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, s. 25; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 52; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 342; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 66; Karş. Turan, **Selçuklular**, s. 231; a. mlf, **Türkiye**, s. 137; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 536; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 128; Ersan, "Türkiye", X, 182; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[363] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 343; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 137; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 536; Özaydın, **Tapar**, 61; a. mlf., "Anadolu Selçukluları", VIII, 129; Ersan, "Türkiye", X, 182; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[364] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 231; İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, s. 27; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 52; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 345; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 346, 347; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 67; Cenâbî, **a.g.e.**, 8; Karş.

2. 1. 2. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansımaları

Kılıç Arslan ile ilgili konumuza dair veriler oldukça sınırlıdır. Hatta I. Süleyman-şâh'tan bile daha az olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla biz de Kılıç Arslan'ın hayatındaki çeşitli olaylardan, tutum ve davranışlarından hareketle, çıkarım metodunu da kullanarak, onun dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede ilk olarak Çaka Bey ile yaşadığı mücadeleden bahsedeceğiz.

2. 1. 2. 2. 1. Çaka Bey'in Katli

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın, Çaka Bey'i öldürmesi olayından bahsettik. Bu olay, I. Kılıç Arslan'ın dinî anlayışının siyasî bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Zirâ Kılıç Arslan, kendi siyasî hâkimiyeti uğruna, ayzı zamanda kayınpederi olan bir beyi sorgusuz sualsiz ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bu kararı, Müslümanlar için Anadolu'daki en büyük düşman olan Bizans'ın İmparatoru I. Aleksios'un telkinlerinin etkisiyle verdi. Aleksios, Kılıç Arslan'a yazdığı mektupta özetle, sultanlığın ona babasından kaldığını, Çaka Bey'in ise böyle bir mirası olmamasına rağmen güya Bizans'a karşı silahlanıyormuş gibi görünüp gerçekte ona karşı silahlandığını, bu durum hakkında uyanık olup önlem almasını, gerekirse Çaka Bey'i öldürmesini söyledi.[366]

Bu olay, I. Kılıç Arslan için siyasetin dinin önüne geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zirâ İslâm dinîne göre siyaset alanı, Şeriat hükümlerinden bağımsız değildir. Sultanlar dahî bu alanda hareket ederken Şeriat'ın hükümlerine uymak zorundadır. Yani her zaman önde tutulması gereken husus dinî kâidelerdir.

Turan, **Türkiye**, s. 138; Cahen, **a.g.e.**, s. 16; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 536; Özaydın, **Tapar**, 63; a. mlf., "Anadolu Selçukluları", VIII, 131; Ersan, "Türkiye", X, 182-183; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[365] Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 53; İbnü'l-Esîr, a.g.e., (çev. Özaydın), X, 345. **Anonim Selçuknâme** adlı eserde, Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle ilgili ilginç bir detay verilir. Müellif, Sultan I. Kılıç Arslan'ın suda boğularak can çekiştiği sırada, emîrlerinin onun ölümüne göz yumdukları îmâsında bulunur. Bu duruma sebep olarak da emîrlerin savaşmaktan yorulduklarını belirtir. Nigedî de eserinde, aynı duruma işaret eder. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 36. Nigedî, **a.g.e.**, 438-439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 138; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 536; Özaydın, **Tapar**, 63; Ersan, "Türkiye", X, 183; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[366] Anna, **a.g.e.**, s. 270; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 127; Cahen, **a.g.e.**, s. 12; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 532; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 119; Ayönü, **a.g.e.**, s. 90; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 397.

Ancak tarihe bakıldığında bu tarz ölümlerin fazlalığı hemen göze çarpacaktır. Bu noktada sultanların bilhassa da Selçuklu hânedânına ait sultanların, kendilerini Allah'ın gölgesi olarak görmeleri ve mutlak otorite kabul etmelerinin etkisini hatırlamak gerekir.[367] Bununla birlikte Kılıç Arslan'ın bu hadise sırasında genç ve tecrübesiz olduğunu da unutmamak gerekir.

Bu olayla ilgili konumuz açısından diğer önemli bilgi ölümün gerçekleşme şeklidir. Anna Komnene'in eserinde anlattığına göre I. Kılıç Arslan, Çaka Bey ile beraber sofrada yemek yerken ona bolca içki içirdi ve Çaka Bey'in içkinin tesiriyle kendisinden geçtiği bir anda onu kılıcıyla hemen öldürdü.[368] Çaka Bey'in öldürülmesi başlı başına tartışmalı bir konuyken bu hâdisenin gerçekleştirilmesi için içkinin kullanılması da konumuz açısından ayrıca dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki I. Kılıç Arslan, sofrasında içkiye yer vermekteydi.[369] Bu veriler ışığında I. Kılıç Arslan'ın şer'î akîdelere sıkı sıkıya bağlı olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Bunun siyasî yansıması da Çaka Bey olayında karşımıza çıkmaktadır.[370]

2. 1. 2. 2. 2. Haçlılarla Mücadele

I. Kılıç Arslan ile ilgili konumuz açısından diğer önemli mesele Haçlılar ile ilişkilerdir. Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu sultanı olduğu yıllar, Haçlı Seferleri'nin başlangıcına tekabül etmektedir. Pierre l'Ermite öncülüğündeki ilk Haçlı orduları Anadolu'ya girdiğinde Kılıç Arslan'ın beyleri onları imhâ etmek üzere kuşattı. Bu kuşatmada Haçlılara iki şart sunuldu. Buna göre ya Müslüman olacaklardı ya da öldürülecek ve esir edileceklerdi.[371] Çaresiz kalan Haçlıların bir kısmı, Müslümanlığı

[367] Kılıç Arslan'ın ve diğer birçok sultanın bu tarz davranışlarının gerek psikolojik gerekse fikrî arka plânını anlamak için I. Bölüm'e ve III. Bölüm'deki 2. başlığa bakınız.
[368] Anna, **a.g.e.**, s. 271; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 127; Muharrem Kesik, **At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş**, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 123; Ayönü, **a.g.e.**, s. 90.
[369] Sultanların içki içme meselesini III. Bölüm'de detaylarıyla ele aldığımız için burada ayrıntıya girmedik.
[370] Anna'nın eserindeki bilgiye şüpheyle yaklaşmak gerektiği söylenebilir. Zirâ hem diğer eserlerde böyle bir ayrıntı verilmemekte, hem de Anna'nın, ölümün nasıl gerçekleştirildiği hakkında böylesine detaylı bilgi edinme ihtimali düşünüldüğünde akıllarda şüphe oluşması muhtemeldir. Ancak sultanların içki içtikleri bilinen bir gerçektir. Meselâ **a.g.e.** Keykubâd da beylerini buna benzer bir yöntemle ortadan kaldırmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda olayın Anna'nın bahsettiği şekilde cereyan ettiğini düşünmek makuldür.
[371] Demirkent, **a.g.e.**, s. 16.

kabul etti ve canlarını kurtardı.[372] Bu, Müslümanların Hz. Muhammed'den beri süregelen tavrıdır. Savaştan önce düşman İslâm'a davet edilir. Kılıç Arslan'ın beyleri de böyle yapmıştır. Bu durum Kılıç Arslan'ın savaş hukuku söz konusu olduğunda sünnetteki uygulamaları dikkate aldığını göstermektedir.

I. Kılıç Arslan'ın, Haçlılarla yoğun ve şiddetli mücadelelere girmiş olmasının onun dinî his ve hassasiyetlerini arttırmış olacağı üzerine düşünmek gerekir. Bu bağlamda bir Haçlı kroniğinin kayıtları ilgi çekicidir. Kronik, I. Haçlı Seferi sırasında Haçlıların Anadolu'da ilerlerken uğradığı saldırılar sırasında, Kılıç Arslan'ın emrindeki askerlerin Haçlılara saldırırlarken çığlık atıp, birtakım sözler haykırdıklarını kaydeder.[373] Başka bir kaynak bu sözlerin "Allahu Ekber" tekbirleri olduğunu ifade etmektedir.[374] Ordunun bu şekilde davranması, onu komuta eden kumandanın, yani I. Kılıç Arslan'ın dinî motivasyonunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu kısıtlı bilgiden hareketle Kılıç Arslan'ın, Haçlılara karşı savaşlarında gazâ ve cihad şuuruyla hareket ettiğini söylemek mümkündür. Ancak verilen mücadelelerde bu şuurun tek sebep olmadığını da hesaba katmak gerekir. Zirâ I. Kılıç Arslan, Haçlılara karşı birleştiği Anadolu'daki beylerle, henüz Haçlı tehlikesi tamamen ortadan kalkmamış olmasına rağmen savaşa da tutuşmuştur. Üstelik bu zamanlarda Antakya, Urfa gibi kendisine çok yakın şehirler de Haçlı işgali altındaydı. Meselâ Dânişmendlilerle 1103'te giriştiği savaş buna örnektir.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Dânişmend oğullarının Beyi Ahmed Gazi'nin esir aldığı tehlikeli Haçlı komutanı Bohemund'un serbest bırakılması sürecinde, Danişmendlilere karşı çıktı.[375] I. Kılıç Arslan'ın, Dânişmendli Ahmed Gazi'ye karşı çıkma sebeplerinden biri, esirin fidye parasından kendisine pay verilmemesiydi.[376] Elbette Kılıç Arslan'ın bu tepkisinde Bohemund'un Müslüman ahaliye vereceği zararları düşünmesi ve dinî duyguları da etkilidir. Zirâ o,

---

[372] Demirkent, **a.g.e.**, s. 16.
[373] **Anonim Haçlı**, s. 71; Ayrıca bkz. Kesik, **At Üstünde**, s. 139-141; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, Timaş Yay., İstanbul 2018, s. 28.
[374] Bkz. **Anonim Haçlı**, s. 71, 177. dipnot; Ayrıca bkz. Kesik, **At Üstünde**, s. 140, 141.
[375] Turan, **Türkiye**, s. 135-136; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 126; Ersan, "Türkiye", X, 181; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 78; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.
[376] Turan, **Türkiye**, s. 135; Cahen, **a.g.e.**, s. 15; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 126-127; Ersan, "Türkiye", X, 181; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 77; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52.

Dânişmend Gazi'ye yazdığı mektubunda, Bohemund'un Hristiyanların en tehlikelisi olduğunu ifade ederek ondan gelebilecek zararlara dikkat çekiyordu: "*Türk ırkının evladı, biraderim Dânişmend! Bugüne kadar Türklerin zaferlerine yardım ettin. Fakat şimdi ismin ve şöhretin düştü. Zirâ Hristiyanların en tehlikelisi olan Bohemund'u az para ile ve bana danışmadan salıverdin*."[377] I. Kılıç Arslan, bu olay üzerine bir mektup da Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a yazdı.[378] Bu mektupta o, Dânişmend Gazi'nin, bu davranışıyla kendisini küçük düşürdüğünü ve Müslümanlara leke sürdüğünü ifade ediyordu.[379] Bununla birlikte ilk mektupta da görüldüğü gibi Kılıç Arslan'ı asıl harekete geçiren şey, Anadolu toprakları üzerindeki otoritesinin çiğnenmesidir. Mektubunda en sonundaki ifade bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Aksarâyî eserinde, Haçlılar karşısında birlik olmak için Dânişmend Gazi tarafından Müslüman Türk beylerine gönderilen bir mektuptan bahseder. Mektupta "*Büyük bir düşman Müslümanların üzerine gelmektedir. Eğer hep birlikte yardıma gelmezseniz bu fitne uzaklaştırılamadığı gibi artar. İslâm'a büyük zarar ve ziyan verir. Bu zarar ve ziyan her tarafa yayılır.*" ifadeleri yer almaktadır.[380] Dânişmend Gazi bu mektubu; Artukluların Mardin, Meyyâfârıkîn (Silvan), Âmid (Diyarbakır) ve Harput beyleri ile Mengücüklilerden Erzincan ve Divriği meliklerine ve elbette Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a gönderdi.[381] Aksarâyî eserinde, Kılıç Arslan'ın davete icâbet ettiğini söylerken, "*Kılıç Arslan, dîn gayreti ile İslâm'ı korumak için o bölgenin diğer melikleriyle birlikte etrafına bir mikdar adam toplayarak kâfirlere karşı gazaya çıktı.*" demektedir.[382]

---

[377] Turan, **Türkiye**, s. 172; İbnü'l-Esîr de eserinde, Bohemund'u serbest bırakması üzerine Dânişmend Gazi'nin, o vakte kadar yapmış olduğu bütün İslâmi hizmetleri sıfırladığını söyleyerek Bohemund'un tehlikesinin büyüklüğüne işaret eder. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), X, 281; Karş. Kesik, **Dânişmendliler**, s. 78; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52; Bohemund hakkında ayrıca bkz. Anna, **a.g.e.**, s. 417-419.

[378] Kesik, **Dânişmendliler**, s. 78; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52.

[379] Kesik, **Dânişmendliler**, s. 78; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 52.

[380] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 20; Kadı Ahmed Nigedî, **El-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk**, (çev. Ali Ertuğrul), TTK Yay., Ankara 2015, s. 438; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 68; a. mlf, **Selçukluların İmtihanı**, s. 36.

[381] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 20; Nigedî, **a.g.e.**, 438; Karş. Kesik, **Dânişmendliler**, s. 68; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 37, 38.

[382] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 21; Nigedî, **a.g.e.**, 438. Dânişmend Gazi, Kılıç Arslan'a gönderdiği davette ona Kürtlerin de yardıma geleceğini, zafer kazandıkları taktirde masraflarını karşılaması için ona ganimetin 5'te birinden başka 100 bin dinar ödeyeceğini, ayrıca Elbistan ile birlikte kızını da ona vereceğini söyleyerek, Sultan Kılıç Arslan'ı bu davete icabet etmesi için ikna etmeye çalışmıştır.

Bahsi geçen savaş zaferle sonuçlanınca[383], Dânişmend Gazi, Kılıç Arslan'a vaad ettiği 100 bin dinar yerine 100 bin dirhem yolladı ve ayrıca hem Elbistan'ı teslim etmeyi hem de kızıyla evlilik meselesini ağırdan aldı.[384] Bunun üzerine Kılıç Arslan, "*Ben ücret için değil İslâm'ı korumak için geldim. Benim onun dirhemine ve dinarına ihtiyacım yok*." diyerek 100 bin dirhemi Dânişmend Gazi'ye geri gönderdi.[385]

Kılıç Arslan'ın ifadeleri konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu ifadeler, Haçlılara karşı onun gazâ ve cihad şuuruyla hareket ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Lâkin yine de bu parayı Dânişmend'e minnet etmemek adına almadığını da hesaba katmak gerekir. Zirâ ikili arasında Anadolu hâkimiyeti için kıyasıya bir mücadele vardı. Belki Elbistan hemen o gün kendisine verilse Kılıç Arslan bu parayı geri çevirmeyecekti. "*Onun dirhemine de dinarına da ihtiyacım yok.*" sözleri de bir tepkiyi ifade ediyor olması bakımından dikkat çekicidir.

Kılıç Arslan'ın, I. Haçlı Seferi ve 1101 yılı Haçlı ordularına karşı verdiği mücadele konumuz açısından önemli ipuçları barındırmaktadır. Her ne kadar o, I. Haçlı seferi ordularına karşı mağlup olmuşsa da diğer Müslüman Türk emirleriyle birlikte bu Haçlı ordularına karşı cesaretle, cihad şuuruyla mücadele etti ve 300 bin kişilik ordunun neredeyse tamamına yakınını imhâ etti. Bu durumun aksi varsayıldığında başta Anadolu, ardından da Kuzey-Güney Suriye'de Haçlı işgalinin genişleyeceğini ve Haçlıların, işgal ettikleri yerlerde daha kalıcı olacağını tahmin etmek zor değildir. I. Kılıç Arslan'ın verdiği mücadele bu açıdan düşünüldüğünde, ortaya konulan gayreti onun dinî anlayışının bir tezahürü ve siyaset arenasındaki yansıması olarak okumak mümkündür. Ayrıca I. Kılıç Arslan, hiçbir zaman

---

Buradan hareketle Sultan Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki gücü ve otoritesinin büyüklüğü hakkında fikir yürütülebilir. Bkz. Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 39.

[383] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 216; Anna, **a.g.e.**, s. 346, 347; **Anonim Süryanî**, s. 22; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 134; Demirkent, **a.g.e.**, s. 66-70; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 535; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 69-72; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 36-44; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

[384] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 21; Nigedî, **a.g.e.**, s. 438; Karş. Kesik, **Dânişmendliler**, s. 68, 79.

[385] Bkz. Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 21; Nigedî, **a.g.e.**, s. 438; Karş. Kesik, **Dânişmendliler**, s. 79; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 53.

Haçlılarla işbirliğine yanaşmadı. Hatta o, Bizans İmparatoru I. Aleksios ile Haçlılara karşı anlaşma yapıp, Bizanslılara yardım için asker gönderdi.[386]

Bu bağlamda önemli bir ayrıntı da Ebû'l-Ferec'in eserinde karşımıza çıkmaktadır. Sultanın vefatının ardından karısı Ayşe Hatun ilk olarak Malatya'ya sığındı.[387] Hatun, oğlu Tuğrul Arslan ile birlikte burada tutunmak için çabalarken çareyi Belek Gazi'ye sığınmakta buldu ve bu sebeple onun yanına gittiğinde Belek Gazi'ye, "*Sultan nice defalar sizi methederek dedi ki bütün Türk emirleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli kimse yoktur*." dedi.[388] Bilindiği gibi Belek Gazi, Anadolu'da Haçlılara karşı mücadele yürüten mühîm bir şahsiyetti.[389] I. Kılıç Arslan'ın Belek Gazi hakkındaki bu ifadeleri, onun Haçlılar karşısındaki mücadelelerini ve akıllı siyasetini desteklediği gösterir.

2. 1. 2. 2. 3. Siyasî ve Şer'î Tutumu

I. Kılıç Arslan'a dair konumuzla ilgili bir diğer bilgi Musul'u ele geçirmesi bağlamında karşımıza çıkmaktadır. O, Musul'u aldıktan sonra, şehirde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına okunan hutbeyi kendi adına irad ettirdi.[390] Hutbede yöneticinin adını anmak, o dönem için siyasî meşrûiyetle alakalı bir durumdu. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın bu teamülü uygulaması, onun dinî anlayış itibariyle dönemindeki genel çerçeveye uyduğunu ve bu anlayışın siyasî yansıması olan teamülleri de yerine getirdiğini göstermektedir.

I. Kılıç Arslan Musul'u ele geçirince halkın üzerinde zulme dönüşen vergileri kaldırdı ve Şehrizûrlu Ebû Muhammed Abdullah b. Kasım'ı şehre kadı olarak atadı.[391] Ayrıca insanların birbirlerine iftirada bulunmasını yasakladı ve bu emre

---

[386] İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, s. 25, 28; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 344-345; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 130; Ersan, "Türkiye", X,182.
[387] Ebû'l Ferec, **a.g.e.**, II, 349; Karş. Coşkun Alptekin, "Belek b. Behram", **DİA**, V, 402.
[388] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 60; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, s. 351; Karş. Turan, **Türkiye**, **s**. 179; Cahen, **a.g.e.**, s. 20; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 36; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 89; Alptekin, "Belek b. Behram", s. 402.
[389] Alptekin, "Belek b. Behram", s. 402-403.
[390] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 343; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 137; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 536; Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 515; Özaydın, **Tapar**, 61; a. mlf, "Anadolu Selçukluları", VIII, 129; Ersan, "Türkiye", X, 182; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.
[391] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 343; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 137; Özaydın, **Tapar**, s. 61.

uymayanı da ölümle cezalandıracağını duyurdu.[392] Kılıç Arslan'ın bu hususta çok hassas ve tavizsiz olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte şer'ân de haram olan bu suçun cezası ölüm değildir. O hâlde Kılıç Arslan nasıl böyle bir karar verebilmiştir? Böyle bir karar vermesi onun Şeriat'a karşı çıktığı anlamına gelir mi?[393]

2. 1. 2. 2. 4. Hristiyanlarla İlişkiler

Konumuz açısından I. Kılıç Arslan ile ilgili bir diğer önemli bir ayrıntı, Hristiyanların ona olan sevgi ve saygılarıdır. Kaynakların onunla ilgili birçok olayda suskunken bu hususta ayrıntılı bilgiler vermesi dikkat çekicidir. Meselâ Süryani tarihçi Urfalı Mateos eserinde, "*Sultan Kılıç Arslan için Hristiyanlar büyük matem tuttular. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı*." demektedir.[394] Bu kayıtlar, sultanın Hristiyanlara karşı merhametli ve müsamahakâr bir dinî anlayışa sahip olduğuna işaret etmektedir. Kazvînî de I. Kılıç Arslan hakkında, "*adâleti ve hakkaniyeti yaydı, onun adı ülkede yüceldi*." kaydını düşerek Mateos'un ifadelerini teyit etmektedir.[395]

Bu bağlamda dikkat çekici bir bilgi de Elbistan'da bulunan Hristiyan Ermenilerin, I. Kılıç Arslan'dan Haçlılara karşı istedikleri yardımdır. Kılıç Arslan'ın askerleri, onların isteğine icâbet ederek bu Ermenileri Haçlı zulmünden kurtardı.[396] Böylece Elbistan'daki Hristiyan Ermeniler, dîndaşları Haçlılara karşı I. Kılıç Arslan'ı seçmiş oldu. Ermenilerin dînlerine bağlı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda onların dîn hususunda I. Kılıç Arslan'ın yönetiminde rahat ettikleri anlaşılmaktadır.

2. 1. 2. 2. 4. Başkent Konya ve İlmî Durum

Son olarak I. Kılıç Arslan döneminde Konya'da vuku bulan ilmî gelişmelere değinmekte fayda vardır. Bu dönemde bahsi geçen konuda yaşanan gelişmeler

---

[392] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 343; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 139; Özaydın, **Tapar**, s. 61; a. mlf., "Anadolu Selçukluları", VIII, 129.
[393] Bu soruların cevabı ve sultanların Şeriat'ın yasakladığı ve cezasını da belirlediği diğer suçlarda nasıl olup da cezayı ağırlaştırdıklarını anlamak için III. Bölüm'ün 2. başlığına bakınız.
[394] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 231; Karş. Turan, **Cihân**, s. 224, 368; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 131; Ersan, **Ermeniler**, s. 247.
[395] Kazvînî, **a.g.e.**, s. 115.
[396] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 229; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 135; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 534; Ersan, **Ermeniler**, s. 43; Demirkent, "Kılıç Arslan I", s. 398.

hakkında geniş bilgilere sahip değilsek de el-Konevî nisbeli Abdullah isimli bir âlimin Bağdat'a gittiğini ve orada vaazlar verdiğini biliyoruz.[397] İbn Kesîr eserinde, âlimin Şafiî ve Eş'arî olduğunu kaydeder.[398] Bu âlimle ilgili başka da bir bilgi bulunmamaktadır. Abdullah el-Konevî, ilim hayatına nasıl ve nerede başladığı ve devam etti bilinmemektedir. Ancak İznik'in ardından Konya'yı başkent yapan Kılıç Arslan'ın, şehri İslâm dinînin öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından hızlıca geliştirdiğini tahmin etmek gerekir. En azından çocukluğundan belli bir yaşa kadar bu âlimin Konya'da ilim tahsil etmiş olduğunu varsaymak mümkündür.

[397] İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 314; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 133.
[398] İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 314.

2. 1. 3. I. İzzeddîn Mes'ûd (1116-1155)

2. 1. 3. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünün ardından meydana gelen hâdiseler oldukça karışıktır. Yaşananlarla ilgili en makul tablo şu şekildedir: İzzeddîn Mes'ûd, başkent Konya'da babasının yerine vekâlet ederken Melik Arab Anadolu'da bulunuyordu; Tuğrul Arslan ve annesi Ayşe Hatun ise Malatya'da sultanlığını ilan etmişti.[399] Melik-şâh (Şahin-şâh) da Büyük Selçukluların elinde esirdi.[400]

Bu tablo kısa sürede bozuldu. Önce Ayşe Hatun'un girişimleri sonra da Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Anadolu'ya gönderilen[401] Melik-şâh (Şahin-şâh)'ın hareketleri, başkent Konya'da bulunan İzzeddîn Mes'ûd'u zor durumda bıraktı. Melik-şâh, Mes'ûd'u ele geçirerek 1109 yılında hapse attı.[402]

2. 1. 3. 1. 1. Melik-şâh (Şahin-şâh)'ın Saltanatı (1110-1116)

Melik-şâh (Şahin-şâh), kısa süren saltanatında Bizans ile mücadele etti. Bizans İmparatoru I. Aleksios'un 1116 yılında Anadolu üzerine yaptığı seferinde onlara büyük zayiatlar verdiren Melik-şâh, Bizanslıları zor durumda bıraktı.[403] Ancak kardeşi İzzeddîn Mes'ud'un, Dânişmendli Emîr Gazi ve bazı Selçuklu beylerinin yardımlarıyla hapisten kurtulup saltanatı ele geçirmek için harekete geçmesi üzerine

---

[399] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 54; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 349; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 22; **Anonim Selçuknâme**, s. 36; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 176; Cahen, **a.g.e.**, s. 20; Özaydın, **Tapar**, 64-65; a. mlf, "Anadolu Selçukluları", VIII, 132; Ersan, "Türkiye", X, 183; Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mes'ûd Dönemi (1116-1155)**, TTK, Ankara 2003, s. 12, 13; a. mlf, "Sultan Melik-şâh (Şahinşah) ve Sultan I. Mes'ûd Dönemleri", **Türkler**, VI, 940.

[400] İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, s. 28; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 345; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 347; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 67; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 9; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 25; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 176; Cahen, **a.g.e.**, s. 20; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 538; Özaydın, **Tapar**, 63; a. mlf, "Anadolu Selçukluları", VIII, 132; Ersan, "Türkiye", X, 183; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 11; a. mlf, **a.g.m.**, s. 940.

[401] İbnü'l-Kalânisî, Melik-şâh'ın Büyük Selçuklularının elinden kaçtığı kanaatindedir. Bkz. İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, s. 28; Ebû'l-Ferec,'e göre ise bu durum, Büyük Selçuklu Sultanı Tapar'ın izniyle gerçekleşmiştir. Muharrem Kesik de aynı kanaattedir. Bkz. Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 349; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 25; Cahen, **a.g.e.**, s. 20; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 538; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 132; Ersan, "Türkiye", X, 183; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 15; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 176.

[402] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 54; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 349; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 176; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 133; Ersan, "Türkiye", X, 183; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 16; a. mlf, **a.g.m.**, s. 940.

[403] Anna, **a.g.e.**, s. 479-488; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 184; Cahen, **a.g.e.**, s. 22; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 539; Kesik, **I. Mes'ûd**, 30; Ayönü, **a.g.e.**, s. 105-106; Kesik, **a.g.m.**, s. 948; a. mlf., "Melik-şâh", **DİA**, XXIX, 58.

Melik-şâh, imparatorla barış anlaşması yaptı ve hemen kardeşinin üzerine yürüdü.[404] Ancak kardeşine mağlup oldu. Yeni sultan I. Mes'ûd'un emriyle, Melik-şâh'ın gözlerine mil çekildi, sonra da öldürüldü.[405]

Melik-şâh'ın kısa süren saltanatıyla ilgili bilgilerimiz Büyük Selçuklular tarafından Anadolu'ya gönderilmesi ve Bizans ile yaptığı mücadelelerden ibarettir. Dolayısıyla onun hakkında, konumuza dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca kısa saltanat döneminde yürüttüğü sınırlı faaliyetlerinden hareketle, dinî anlayışı hakkında çıkarımlar yapmak da mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı Melik-şâh'ın dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını ele alamadığımızı ifade etmek isteriz.

2. 1. 3. 1. 2. I. İzzeddîn Mes'ûd'un Saltanatı (1116-1155)

Dânişmendli Emîr Gazi'nin yardımıyla tahtı yeniden ele geçiren I. İzzeddîn Mes'ûd, ona borçluydu. Bu sebeple Mes'ûd, saltanatının ilk yıllarında Emîr Gazi'nin himayesinde hareket etmek zorunda kaldı. Bu duruma itiraz eden Ankara ve Kumana hâkimi Melik Arab, ağabeyine isyan etti. Taraflar arasındaki ilk savaşta Melik Arab galip gelince, I. Mes'ûd, Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'tan (ö. 1143) yardım istemek amacıyla İstanbul'a gitti.[406] Bu sırada Melik Arab Konya'yı kuşattı. İstanbul dönüşü Emîr Gazi'nin ordusuyla birleşen I. Mes'ûd, Melik Arab'ı mağlup etti ancak Arab'ın isyanı 1127 yılına kadar sürdü.[407] Melik Arab'ın isyanından da Dânişmendli Emîr Gazi'nin yardımıyla kurtulan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mes'ûd için hareket alanı iyice kısıtlanmış oldu. O, Emîr Gazi'nin 1134 yılındaki ölümüne değin onun seferlerine iştirak etmekle yetindi.

---

[404] Zonaras, **a.g.e.**, s. 180; Anna, **a.g.e.**, s. 498-499; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 55; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 185; Cahen, **a.g.e.**, s. 22-23; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 539; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 134; Ersan, "Türkiye", X, 185; Kesik, **I. Mes'ûd**, 32-33; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 84; Ayönü, **a.g.e.**, s. 107; Kesik, **a.g.m.**, s. 948-949; a. mlf., "Melik-şâh", **DİA**, XXIX, 58.

[405] Anna, **a.g.e.**, s. 500-501; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 55; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 350; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 185; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 539; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 134-135; Ersan, "Türkiye", X, 185; Kesik, **I. Mes'ûd**, 34; Ayönü, **a.g.e.**, s. 108-109; Kesik, **a.g.m.**, s. 949; a. mlf., "Melik-şâh", s. 58.

[406] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 87; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 360; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 195; Cahen, **a.g.e.**, s. 25; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 541; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 138; Ersan, "Türkiye", X, 187; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 39; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 91; Ayönü, **a.g.e.**, s. 117; Kesik, **a.g.m.**, s. 950.

[407] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 87; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 360; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 195; Cahen, **a.g.e.**, s. 25; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 541; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 138; Ersan, "Türkiye", X, 187; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 39; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 92; a. mlf, **a.g.m.**, s. 950.

I. Mes'ûd, Emîr Gazi'nin ölümünün ardından Dânişmendli baskısından kurtulmak için Bizans ile ittifak kurdu ancak Dânişmendli Melik Muhammed'in kendisine yazdığı mektup üzerine ittifakı bozdu. Daha sonra ikili Bizans'a karşı ortak seferler düzenledi.[408] 1142 yılında Melik Muhammed vefat etmesi üzerine I. Mes'ûd, Dânişmendliler arasında çıkan taht kavgasından faydalanarak Anadolu'nun hâkimiyetini eline geçirdi.

I. Mes'ûd, (539) 1144 yılında Malatya'yı kuşattığı sırada Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un (ö. 1180) sefere çıktığını haber alınca kuşatmayı kaldırarak yola koyuldu.[409] Konya yakınlarında yapılan savaşta Mes'ûd, Bizans ordusunu tahrip etti ve geri çekilmeye zorladı.[410]

Bu mücadeleden hemen sonra, önce Alman Kralı III. Konrad[411] ardından da Fransa Kralı VII. Saint Louis, komutaları altındaki Haçlı ordularıyla İstanbul'a geldiler.[412] Alman ordusu, 26 Ekim 1147 tarihinde Dorylaion'da (Eskişehir) Selçuklu kuvvetleri tarafından ağır yenilgiye uğratıldı.[413] Fransa Kralı Saint Louis, Selçuklu

[408] Khoniates, **Historia**, (çev. Fikret Işıltan), **Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri**, TTK, Ankara 1995, s. 13; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 13; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 199; Cahen, **a.g.e.**, s. 27; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 542; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 139; Ersan, "Türkiye", X, 188; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 43; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 104-105; Ayönü, **a.g.e.**, s. 120-121; Kesik, **a.g.m.**, s. 951.

[409] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 124; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 36; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 206; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 543; Ersan, **Ermeniler**, s. 78; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 47; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 137; Ayönü, **a.g.e.**, s. 131-132; Kesik, **a.g.m.**, s. 955.

[410] Kinnamos, **a.g.e.**, s. 37-52; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 207-208; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 140; Ersan, "Türkiye", X, 191; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 65-74; Ayönü, **a.g.e.**, s. 132-142; Kesik, **a.g.m.**, s. 957-958.

[411] Willermus Tyrensis, **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Haçlılar Türkler Karşısında: Willermus Tyrenensin'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, Kronik Yay., İstanbul 2019, s. 43; Ioannes Kinnamos, **Historia**, (çev. Işın Demirkent), **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, TTK, Ankara 2001, s. 56; Niketas, **a.g.e.**, s. 44; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 208; Runciman, **a.g.e.**, II, 221; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 141; Ersan, "Türkiye", X, 191; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 82; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 169; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK Yay., Ankara 2003, s. 54.

[412] Willermus, **a.g.e.**, (Haçlı Kroniği III), s. 47; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 56; Niketas, **a.g.e.**, s. 44; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 209; Runciman, **a.g.e.**, II, 223; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 141; Ersan, "Türkiye", X, 191; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 86; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 175; Altan, **a.g.e.**, s. 68.

[413] Willermus, **a.g.e.**, (Haçlı Kroniği III), s. 46-47; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 64, 66; Nigedî, **a.g.e.**, s. 439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 209, 210; Cahen, **a.g.e.**, s. 32; Runciman, **a.g.e.**, II, 222; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 544; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 141; Ersan, "Türkiye", X, 192; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 84; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 172, 173; Altan, **a.g.e.**,. 60-68.

hâkimiyeti dışındaki yollardan gitmeyi tercih etti.[414] Yine de Franklar, yol boyunca ağır kayıplar vererek Antalya'ya ulaşabildiler.

Sultan I. Mesud, 1149 yılında Tel Bâşir hâkimi II. Joscelin'in elinde bulunan Maraş'ı ele geçirdi.[415] Ardından Haçlı Kontu II. Joscelin'i kendisine tâbi kıldı.[416] I. Mes'ûd 1150 yılında Keysûn, Behisni, Ra'bân Kalesi ve Merzban'ı da topraklarına kattı.[417] Ardından Tel Bâşir'i tekrar kuşattı ama alamadı.[418] Nûreddîn Zengî, 1151 yılında Tel Bâşir'i fethedince, I. Mes'ûd da Ayıntab ve Dülûk'u ülkesine kattı.[419]

Sultan, 548 (1153) yılında Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıktı ancak başarılı olamadı.[420] Mes'ûd ertesi yıl tekrar sefere çıktı ancak bu seferde de kesin bir sonuç elde edemedi.[421] Kilikya seferinden döndükten sonra hastalanan sultan, Elbistan Melik'i oğlu Kılıç Arslan'ı Konya'da tahta oturttu ve kendi tacını onun başına koyarak biat etti.[422] Kısa süre sonra da vefat etti (551/1155).[423]

---

[414] Willermus, **a.g.e.**, (Haçlı Kroniği III), s. 48-49; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 210; Cahen, **a.g.e.**, s. 32; Runciman, **a.g.e.**, II, 224; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 141; Ersan, "Türkiye", X, 192; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 178, 179; Altan, **a.g.e.**, s. 77-78.

[415] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 301; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 386; Nigedî, **a.g.e.**, s. 439; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 213; Cahen, **a.g.e.**, s. 33; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Ersan, **Ermeniler**, s. 45; a. mlf., "Türkiye", X, 193; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 107; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. s. 196.

[416] Willermus, **a.g.e.**, (Haçlı Kroniği III), s. 69; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 158; Turan, Sevim ve Merçil, herhangi bir anlaşmadan bahsetmez. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 213; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 33; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 141; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 108; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 196-197.

[417] Willermus, **a.g.e.**, (Haçlı Kroniği III), s. 74-75; Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 303; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 162; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 213; Cahen, **a.g.e.**, s. 33; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Ersan, **Ermeniler**, s. 71-72; a. mlf., "Türkiye", X, 193; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 108; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 197-198.

[418] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 303, 304; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 213; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 109; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 198.

[419] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 304; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 213; Cahen, **a.g.e.**, s. 33; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Ersan, **Ermeniler**, s. 72; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 110; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 199.

[420] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 170; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 391; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 217; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Ersan, **Ermeniler**, s. 133; a. mlf., "Türkiye", X, 194; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 112.

[421] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 173; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 217; Cahen, **a.g.e.**, s. 34; Ersan, **Ermeniler**, s. 134; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 113.

[422] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 312; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 98; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 218; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Ersan, "Türkiye", X, 194; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 114, 115.

[423] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 176; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. II, 393; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 9; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 25; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Ersan, "Türkiye", X, 194.

2. 1. 3. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

39 yıl gibi uzun bir süre hükümdarlık yapmış olan I. Mes'ûd, bu yönüyle, kendisinden önceki Türkiye Selçuklu sultanlarından ayrılmaktadır. Bu sebeple kaynakların onun hakkında verdiği bilgilerin daha fazla olması beklenirdi. Ancak bilhassa tezimizle ilgili konularda kaynaklar, I. Mes'ûd hakkında oldukça sessizdir. Onun uzun saltanat süresinin yaklaşık ilk 20 yılının Dânişmendlilerin kontrolü altında geçmesi, bu durumu bir nebze olsun açıklamaktadır. Bu sebeple biz de önceki sultanlarda yaptığımız gibi, I. Mes'ûd'un faaliyetlerinden hareketle dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını ortaya çıkarmaya çalışacağız. İlk olarak inceleyeceğimiz olay Melik-şâh (Şahin-şâh) ve Arab ile I. Mes'ûd arasında yaşanan mücadelelerdir.

2. 1. 3. 2. 1. Melik-şâh'ın Katli

I. Mes'ûd, kardeşi Melik-şâh (Şahin-şâh) ile girdiği taht mücadelesinin sonunda başarılı olunca onun gözlerine mil çektirdi.[424] Bu olayla ilgili Bizans tarihçisi Anna Komnene, eserinde, "*Bunu yapacak araç gereçleri bulunmadığından, Melik-şâh (Şahin-şâh)'a imparatorun armağan ettiği uzun şamdanı kullandılar*."[425] diyerek, olayın vahâmetini ortaya koymaktadır. Melik-şâh (Şahin-şâh)'ın, Bizans imparatorunun kendisine hediye ettiği şamdanla gözlerinin kör edilmesi de ayrı bir anlam taşımaktadır. Ancak bu olay, başarılı bir şekilde gerçekleştirilemedi. Melik-şâh, az da olsa ışığı seçebiliyordu.[426] Bu durum I. Mes'ûd'un kulağına gidince sultan öfkelendi ve hemen Melik-şâh'ın öldürülmesi emrini verdi.[427] Melik-şâh yay kirişiyle boğularak öldürüldü.

---

[424] Anna, **a.g.e.**, s. 500-501; Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 308; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 55; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 350; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 186; Cahen, **a.g.e.**, s. 22; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 539; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 134-135; Ersan, "Türkiye", X, 185; Kesik, **I. Mes'ûd**, 34; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 86; Ayönü, **a.g.e.**, s. 108; Kesik, **a.g.m.**, s. 949; a. mlf., "Melik-şâh", s. 58.

[425] Anna, **a.g.e.**, s. 500; Karş. Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 34; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 86; Ayönü, **a.g.e.**, s. 109.

[426] Anna, **a.g.e.**, s. 500; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 186; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 539; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 34; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 86.

[427] Anna, **a.g.e.**, s. 500-501; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 186; Cahen, **a.g.e.**, s. 22; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 539; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 34; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 87.

Göze mil çekme cezası, daha çok Bizans'ta görülen bir âdetti.[428] Bu uygulamanın erken bir tarihte Selçuklulara da intikal ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Melik-şâh'ın idamı, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde bir ilktir. Hânedânlık içinde, saltanatı elde etme uğruna bu tarz ölümler her zaman yaşanmış, zamanla bir âdet hâlini almıştır. Olayın tarihî yönünü ele almakla birlikte bu davranışların dinî anlayış boyutunu da göz önünde bulundurmak elzemdir. Zirâ bizim kanaatimize göre bu olaylar, bir dinî anlayışın siyasî yansımalarına işaret etmektedir.[429]

I. Mes'ûd, saltanatını kabul etmeyerek baş kaldıran diğer kardeşi Arab ile de mücadele etti. Ancak Arab ile girdiği mücadele neticesinde onu yakalama imkanı olmadı. Muhtemeldir ki yakalansa Arab da Melik-şâh'ın akıbetine uğrayacaktı. Bu durum, saltanat mücadelesi sırasında tarafların, inandıkları İslâm dinînin kâidelerini çok fazla gözetmediklerini, saltanat mücadelesi uğruna her şeyi yapabileceklerini göstermesi bakımından önemli bir örnekliktir.

2. 1. 3. 2. 2. Hristiyanlarla İlişkiler

I. Mes'ûd hakkında konumuzla ilgili diğer önemli bilgiler, onun Bizans ile kurduğu ilişkiler bağlamında karşımıza çıkmaktadır. O, Bizans'a karşı yürüttüğü mücadelelerde Rum halkı yanına çekmeye çalıştı. Bu uğurda Mes'ûd bazen, Hristiyan halkı vergiden muaf tutarak Selçuklu topraklarına getirdi.[430] Böylelikle hem Selçuklu topraklarında tarım yayılıyor hem de Rum halk İslâm'a kazandırılıyordu. Ayrıca Mes'ûd'un bu davranışlarını, İslâm dininde müellefe-i kulûb[431] anlayışı çerçevesinde yapmış olabileceğini de düşünmek gerekir.

Bu bağlamda önemli bir ayrıntı Niketas Khoniates'in eserinde karşımıza çıkmaktadır. Niketas eserinde, Beyşehir Gölü'nde bulunan Hristiyanlardan

[428] Meselâ Malazgirt savaşında Alp Arslan'a mağlup olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in gözlerine mil çekilmişti. Bkz. Attaleiates, **a.g.e.**, s. 181; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 28; Karş. Muharrem Kesik, **1071 Malazgirt, Zafere Giden Yol**, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 116.
[429] Bir sultan olarak I. Mes'ûd'un, bu hükmü verebilmesinin arkasında yatan dinî ve siyasî anlayışı hem I. Bölüm'de hem de III. Bölüm'ün ikinci başlığında detaylıca ele aldık. Tekrara düşmemek için burada daha fazla detaya girmek istemiyoruz.
[430] Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 130,131, Ayönü, **a.g.e.**, s. 118; Nevra Necipoğlu, "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağ'da Anadolu'da Birliktelikleri", **Cogito**, sy. 29, (Güz 2001), s. 82.
[431] Bkz. Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", **DİA**, XXXI, 475-476.

bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır.

> "*Gölün ahalisi Hristiyan olmakla beraber, o sıralarda kayıkları aracılığı ile Konya Türkleriyle çok canlı ilişkiler sürdürmekteydiler. Böylece bunlarla Türkler arasında sadece kuvvetli bir dostluk kurulmakla kalmamış, bu Hristiyanlar âdet ve gelenekleriyle hemen hemen Türkleşmişlerdi (Müslümanlaşmışlardı). Bu sebepten de sınır komşularının tarafını tutuyorlar ve Bizanslıları kendilerine düşman görüyorlardı*."[432]

Bu bilgi, milliyet ve dinlerinin farklı olmasına rağmen Hristiyanların, Selçuklularla kurdukları ilişkilerde kendilerini tehdit altında hissetmemiş olduklarını göstermektedir. Niketas da bu durumu "*Uzun bir alışkanlık işte milliyet ve dinden daha güçlü oluyor*." ifadeleriyle zikretmektedir.[433] Bizans tarihçisinin eserindeki bu tarihî kayıt, I. Mes'ûd'un farklı dinlere karşı tutumuyla onların gönüllerini kazandığını gözler önüne sermektedir.

2. 1. 3. 2. 3. Bizans'a Karşı Ümmet Birliği

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mes'ûd, Dânişmendlilerin içine düştüğü iç karışıklıklar sebebiyle zayıflaması üzerine onların boyunduruğundan tamamen kurtulmak istedi. Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos da bu durumu fark ettiği için Mes'ûd'a elçiler göndererek onu Dânişmendli Muhammed'e karşı kışkırttı.[434] Taraflar savaşacaklardı ancak Dânişmendli Muhammed'in I. Mes'ûd'a yazdığı mektup durumu tersine çevirdi.[435] Bizans tarihçisi Niketas'ın eserindeki kayda göre Dânişmendli Muhammed mektupta, I. Mes'ûd'a, Bizans ile işbirliği yapmasının Türk (Müslüman) çıkarlarına zarar vereceğini söyleyerek onu ikna etmeye çalıştı.[436] Ayrıca Niketas'ın eserinde, Dânişmendli Muhammed cesur ve cüretkâr biri olarak

---

[432] Niketas, **a.g.e.**, s. 24; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 20; Karş. Turan, **Cihân**, s. 368; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 60; Ayönü, **a.g.e.**, s. 128; Necipoğlu, **a.g.m.,** s. 74.
[433] Niketas, **a.g.e.**, s. 24. Karş. Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 60; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 104; Ayönü, **a.g.e.**, s. 128; Necipoğlu, **a.g.m.,** s. 74.
[434] Niketas, **a.g.e.**, s. 13; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 13; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 199; Cahen, **a.g.e.**, s. 27; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 542; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 43; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 104-105; Ayönü, **a.g.e.**, s. 120-121; Kesik, **a.g.m.**, s. 951.
[434] Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 44; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 111; a. mlf, "**a.g.m.**, s. 951.
[435] Niketas, **a.g.e.**, s. 13; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 13; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 199; Cahen, **a.g.e.**, s. 27; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 542; Ersan, "Türkiye", X, 190; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 43; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 104-105; Ayönü, **a.g.e.**, s. 120-121; Kesik, **a.g.m.**, s. 951.
[435] Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 44; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 111; a. mlf, **a.g.m.**, s. 951.
[436] Niketas, **a.g.e.**, s. 13; Karş. Ersan, "Türkiye", X, 190; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 43; a. mlf., **Dânişmendliler**, s. 104; Ayönü, **a.g.e.**, s. 121.

tanımlanmakta ve Dânişmendlilerin Bizans'ın en tehlikeli düşmanı olduğu kaydedilmektedir.[437]

Bu olay, zaman zaman siyasî çıkarların dinî anlayışın önüne geçebildiğini göstermektedir. I. Mes'ûd da böyle bir duruma düşmenin eşiğindeyken Dânişmendli Muhammed'in basîretli tavrıyla uyanmıştır. Süryani Mikhail eserinde, Dânişmenli Muhammed ile ilgili, "*Muhammed başa geçince, Arap kanunlarını tatbik etmeye başladı. Şarap içmiyor ve Müslümanlara hürmet ediyordu. Hükümleri adaletle veriyordu. Müdebbir ve uyanık bir adamdı. Bununla beraber o kiliseleri tahrip ediyordu*."[438] diyerek, onun dinî anlayışına ışık tutmaktadır. Ayrıca Dânişmendli Muhammed'in mektubu üzerine I. Mes'ûd'un, Bizans saflarından ayrılması da önemli bir tavırdır. Çünkü bu hareket Mes'ûd'un, Müslümanların çıkarlarını önemsediğine, dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına işaret etmektedir.

Bununla birlikte, Emîr Muhammed'in gayretiyle bu olayda siyasî ihtiraslarına yenik düşmeyen Mes'ûd, onun vefatının ardından bu konuda başarısız oldu. Melik Muhammed'in ölümünün ardından Dânişmendlilerin içinde yaşanan taht mücadelesinde I. Mes'ûd, Zünnûn'u destekledi. Ancak Zünnûn, karakter olarak sefil biriydi.[439] Sultan Mes'ûd'un otoritesini genişletmek uğruna böyle sefil bir adamı halkın başına geçirmek istemesi dikkat çekicidir. Zirâ o, bu hamlesiyle dinî anlayışını bir kenara bırakıyor ve olaya sadece siyasî çıkarları açısından bakıyordu. Halbuki İslâm dini, yöneticilerin âdil ve liyâkatli olmasını emreder.

Bizans ile ilişkiler bağlamında karşımıza çıkan bir diğer nokta, I. Manuel Komnenos'un Konya üzerine çıktığı sefer sırasında I. Mes'ûd'a yazdığı mektuptur. Bu mektuplar, karşılıklı cevaplar şeklinde bir süre devam etmiştir. Burada önemli olan husus, I. Mes'ûd'un mektuplarının satır aralarında bulunan ifadelerdir.

Bizans imparatorunun tehdit içerikli ilk mektubuna verdiği cevapta I. Mes'ûd, "*Ordunuza ilerleme tâlimatı verin ve görüşmelerle bizi bekletmeyin. Gerisi, yani*

[437] Niketas, **a.g.e.**, s. 22; Karş. Kesik, **Dânişmendliler**, s. 108, 112.
[438] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 103; Karş. Kesik., **Dânişmendliler**, s. 112.
[439] Kesik, **Dânişmendliler**, s. 119.

durumun nasıl gelişeceği Tanrı'nın inayetine kalmıştır." ifadelerini kullandı.[440] Burada, işlerin sonucunun Allah'ın inâyetinde olduğuna dair inancın siyaset alanına yansıması görülmektedir.

2. 1. 3. 2. 4. Haçlılara Karşı Cihad

I. Mes'ud hakkında, tezimizle ilgili olarak ele alınması gereken önemli diğer konu, II. Haçlı Seferleridir. Önceki sayfalarda anlattığımız gibi I. Mes'ûd, önce Anadolu'daki beyleri bir araya toplayarak Anadolu'ya gelen Alman ve Fransız Haçlı ordularını imhâ etti.[441] Haçlılara karşı kazandığı bu zaferlerden sonra ona, Abbâsî Halîfesi el-Muktefî tarafından hil'at, sancak gibi saltanat alâmetlerinin gönderildiği rivâyet edilmekteyse de bu konu açık değildir.[442] Ancak Haçlılara karşı kazandığı zaferler sebebiyle böyle bir olayın gerçek olma ihtimalinin yüksek olduğunu kaydetmemiz gerekir. Bu olayın gerçekleştiği kabul edilecek olursa, I. Mes'ûd'un Haçlılara karşı kazandığı zaferlerin İslâm dünyasındaki yankılarının büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Bu da onun, Müslümanlara yaptığı hizmetler sebebiyle İslâm dünyasında bilinen, önemli bir lider olduğu anlamına gelecektir.

I. Mes'ûd, yeni gelen Haçlı ordularını imhâ ettikten sonra da durmadı ve Anadolu coğrafyasında Haçlı işgali altında bulunan topraklara yönelik akınlara devam etti. Diğer yandan Nûreddîn Mahmûd Zengî de I. Mes'ûd ila eş zamanlı olarak Haçlılara akınlar yapıyordu. Müslümanlar dört bir koldan akınlarla Haçlılara nefes aldırmıyorlardı.[443] Nûreddîn Zengî, aynı zamanda Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mes'ûd'un damadıydı. II. Joscelin, Nûreddîn ile girdiği bir mücadelede onu mağlup edince, Nûreddîn'in kılıcını ele geçirdi ve kılıcı, "*Bu senin kızının kocasının silahıdır. Bu silah, hangimizin daha büyük olduğunu gösteriyor*." notuyla birlikte

---

[440] Kinnamos, **a.g.e.**, s. 36; Karş. Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 64; Ayönü, **a.g.e.**, s. 133.
[441] Kinnamos, **a.g.e.**, s. 64, 66; Nigedî, **a.g.e.**, s. 439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 209-210, 210; Cahen, **a.g.e.**, s. 32; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 544; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 141; Ersan, "Türkiye", X, 191-193; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 84; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 172-179.
[442] **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Nigedî, **a.g.e.**, 439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 211-212; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Kara, **Dini Serüveni**, s. 492.
[443] Mes'ûd-Nûreddîn ittifakı hakkında detaylı bilgi için bkz. Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 198-199, 204-206; ayr. bkz. Turan, **Türkiye**, s. 212-213; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 102-103; Abdulkadir Turan, **Nûreddîn Mahmud Zengî**, Ketebe Yay., İstanbul 2020, s. 118-121.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mes'ûd'a gönderdi.[444] Nûreddîn bu olayı duyunca çok öfkelendi ve bir süre sonra da Joscelin'i mağlup ederek esir etti.

II. Joscelin'in yukarıdaki ifadeleri, Türkiye Selçukluları ile Haçlılar arasında olan mücadelenin şiddetine işaret etmektedir. Görüldüğü gibi Haçlılara karşı I. Kılıç Arslan ile başlayan gaza ve cihad ruhu, oğlu Mes'ûd'da da devam etmiştir.

Urfalı Mateos'un eserine bir zeyl yazan Papaz Grigor eserinde, Nûreddîn Zengî'nin Tell Başir'i ele geçirmesi sonrasında şehirde bulunan Frank ve Ermeni Hristiyanların, Antakya'ya veya başka bir yere gitmek istedikleri taktirde rahatlıkla gidebileceklerinin ilan edildiğini aktarır ve aynı olay I. Mes'ud ve oğlu Kılıç Arslan tarafından da yapılmıştı diye ekler. Eserindeki ilgili bahsin devamında o, bu olayları, "*Onlar bunu Hristiyanların dinlerine veya onlara karşı besledikleri sevgiden dolayı değil, memleketlerimizi kolayca ele geçirmek için yapmışlardır*." diye yorumlar.[445] Mes'ûd'un bu tavrını başka olaylarda da görmekteyiz. Meselâ o, Maraş'ın ele geçirilmesinden sonra Haçlıların istedikleri yere gitmesi konusunda eman vermişti.[446]

Burada önemli olan nokta, Grigor'un eserinde I. Mes'ûd'un da bu tutumu göstermiş olduğunun kaydedilmesidir. Bilindiği gibi İslâm savaş hukukuna göre, emân dileyen bir halkın emniyet içerisinde istediği yere gitmesinin sağlanması gerekir.[447] I. Mesud'u sert ve azametli olarak niteleyen Papaz Grigor[448] farklı düşünse de sultanın bu müsaadeyi İslâm dinine olan inancı sebebiyle verdiği anlaşılıyor.

I. Mes'ud, güneydeki Ermeniler ve Haçlılar üzerine yaptığı seferler sonucunda ele geçirdiği topraklarda 77 adet minber[449] kurdurdu.[450] Ayrıca halîfe

---

[444] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 137; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 94; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 25; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 213; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 101-102; A. Turan, **a.g.e.**, s. 134.
[445] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 304, 305; Karş. Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 197.
[446] Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 196, 197
[447] Ahmet Özel, "Esir", **DİA**, XI, 382-389; Ahmet Yaman, "Savaş", **DİA**, XXXVI, 189-194.
[448] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 307.
[449] Minber ve ne anlama geldiği hakkında bkz. Nebi Bozkurt, "Minber", **DİA**, XXX, 101-103; Zeynep Hatice Kurtbil, "Minber (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar), **DİA**, XXX, 103-106.
[450] **Anonim Selçuknâme,** s. 22, 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 211-212; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 545; Ersan, **Ermeniler**, s. 135.

tarafından hil'atlerle süslenip gönderilen hatibi de bölgeye tayin etti.[451] Bilindiği gibi bu bölge, I. Haçlı Seferi'nden sonra bir süre işgal altında kaldı. I. Mes'ûd bahsi geçen faaliyetleriyle İslâm'ı bu bölgede yeniden yaymayı amaçlamıştır.

II. Haçlı Seferi'ne bizzat katılan Vaiz Odo De Deuil de yer alan tarihî kayda göre Haçlı ordusuyla Anadolu'ya gelmiş üç binden fazla Hristiyan, Türklerin kendilerine gösterdiği iyi muamele sebebiyle Müslüman oldu.[452] Odo De Deuil bu olayla ilgili kaydında, "*Ey hıyanetten daha zâlim olan merhamet! Türkler(Müslümanlar) Hristiyanlara ekmek vererek onların dinlerini değiştiriyorlardı. Üstelik Türkler, bu iyilikleri karşısında hiçbirini din değiştirmeye de zorlamıyorlardı*."[453] yorumunu yapmaktadır. Bu olay, Türklerin (Müslümanların) Haçlılar karşısındaki dinî anlayışını göstermesi bakımından çok çarpıcı bir örnektir. Ayrıca bu olay, Mes'ûd'un dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına da işaret etmektedir. Zirâ bu şekilde hareket eden halk, Mes'ûd idaresi altında yaşamaktaydı. Bu bağlamda İskenderiye Kopt Patrikhanesi'ne bağlı bir tarihçinin kayıtları son derece önemlidir. Ona göre Sultan Mes'ûd, halkının büyük bölümü Rumlardan oluşan, âdil ve iyi bir sultandı. Bu yüzden de Rumlar, onun yönetimi altında yaşamayı tercih ediyordu.[454]

2. 1. 3. 2. 5. Başkent Konya ve Dinî Kurumlar

I. Mes'ûd'un saltanatının sonuna rastlasa da minberi 550/1155 tarihli[455] olan Alâeddîn Camii[456] de konumuz açısından önemlidir. Bu durum Mes'ûd'un saltanatının son yıllarına doğru dinî kurumsallaşmanın cami yapılacak kadar oturmaya başladığını göstermektedir. Bu bilgi, Anadolu bahis konusu edildiğinde ortaya çıkan yerleşik-göçebe İslâm anlayışı konusu açısından önemlidir. Bahsi geçen

[451] **Anonim Selçukname**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 213.
[452] Turan, **Türkiye**, s. 211; a. mlf., **Cihân**, s. 383, 386; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 96-97; a. mlf., **Selçukluların İmtihanı**, s. 185-188; Altan, **a.g.e.**, s. 98.
[453] Denis Odo De Deuil, **Profectione Ludovici VII In Orientem**, (ed. Virginia Gingerick Berry), Columbia University Press, New York 1948, s. 141; Turan, **Cihân**, s. 383, 386; Altan, **a.g.e.**, s. 98.
[454] Osman Turan, "Le souverains seldjuqides et leurs sujets non musulmans", **Studia İslâmica**, 1953, s. 76 not 2'den naklen Cahen, **a.g.e.**, s. 177; Ayrıca bkz. Turan, **Cihân**, s. 368.
[455] Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 34.
[456] Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, **Konya Tarihi**, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2007, s. 218-229; Semavi Eyice, "Alaeddin Cami", **DİA**, II, 324-327.

bilgi, Mes'ûd'un saltanatının son yıllarında, yerleşik İslâm anlayışının gelişmesinin en azından Konya'da önemli bir ivme kazandığını göstermektedir. Hiç şüphesiz bu gelişimde, I. Mes'ûd'un faaliyetlerinin de katkısı vardır. Bununla birlikte siyasî gayelerin etkisini de gözardı etmemek gerekir. Zirâ göçebeler arasındaki Türkmen şeyhlerini kontrol etmek ve devletin istediği şekle büründürmek zordu. Ancak, yerleşik kurumlar vasıtasıyla âlim yetiştirmek ve bunlar aracılığıyla İslâm'ı yaymak devlet açısından daha makuldü.

Tüm bu bilgilerle birlikte, Konya'daki ilk medresenin II. Kılıç Arslan zamanında yapıldığı hatırlandığında, I. Mes'ud zamanında hâlâ tam bir dinî eğitim-öğretimden bahsetmek zor gözükmektedir.[457] Bu durumda halkın, ya civar bölgelerden gelen âlimler ya da gezgin dervişler tarafından irşâd edildiği düşünülebilir. Ayrıca Alâeddîn Tepesi'ndeki Eflatun Mescidi'ni de bu bağlamda zikretmek gerekir. Bu yapı her ne kadar fetih öncesine tarihlendirilse de Mes'ûd zamanında da işlevsel haldeydi.[458]

2. 1. 3. 2. 6. Kur'ân-ı Kerîm Sevgisi

I. Mes'ûd'un 1143 yılından sonra Simre adlı bir şehir yaptırdığı iddia edilmektedir.[459] Şayet şehrin I. Mes'ûd tarafından kurulduğu kabul edilirse ilk olarak burada cami ve medresenin yapılmış olduğu tahmin etmek gerekir. Zirâ Konya'da dahî cami yapılmışken yeni bir şehirde elbette inşâ edilmiştir. Bu hususta Osman Turan da aynı görüştedir.[460] Ayrıca her ne kadar geç dönem kaynağı da olsa Cenâbî tarihinde, şehirdeki eserlerden bahsedilir. Cenâbî, eserinde, Sultan I. Mes'ûd'un, Amasya yakınında güzel bir şehir inşâ ettirdiğini, burada mescid, cami, fakirler ve yolcular için meskenler yaptırdığını, içme suları getirttiğini söyler ve bu şehrin

[457] A. Kuran, **Anadolu Medreseleri**, Ankara 1969; M. Sözen, **Anadolu Medreseleri**, I, İstanbul 1970. Her ne kadar bu konuda İbrahim Hakkı Konyalı'nın iddiaları farklı olsa da Konya'daki ilk medresenin II. Kılıç Arslan döneminde yapılmış olduğu şimdilik daha isabetli durmaktadır.
[458] Baykara, **a.g.e.**, s. 33; Semavi Eyice, "Konya'nın Alâeddîn Tepesi'nde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflâtun Mescidi", **Sanat Tarihi Yıllığı**, IV (1970-71), s. 169-302.
[459] Cenâbî, **a.g.e.**, s. 9; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 453; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Ersan, "Türkiye", X, 185. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, **Türkiye Selçukluları – Makaleler**, Kriter Yay., İstanbul 2015, s. 318-332.
[460] Turan, **Türkiye**, s. 220.

ismini Simre olarak belirtir.[461] Ayrıca, "*Bugün burası hareberdir*." diye verdiği bilgiden hareketle Cenâbî'nin, bu şehri gördüğü ya da en azından bilgi sahibi olduğu sonucuna varabiliriz.

Cenâbî eserinde, Sultan Mes'ûd'un Simre'de kendisine yaptırmış olduğu türbede Kur'ân okunması için mal ve emlak vakfettirdiğini, bu vakfın kendi zamanına kadar ulaştığını ifade etmektedir.[462] Bu bilgi sultanın dinî anlayışını göstermesi açısından önemlidir.

2. 1. 3. 2. 7. Adâlet ve Halka Hizmet Tutkusu

Aksarâyî'nin eserinde belirttiğine göre Mes'ûd, akıllı ve makbûl bir padişahtı. Bize göre Aksarâyî bu kanaatiyle onun dinî ve siyasî davranışlarını kastetmektedir.[463] Zirâ Aksarâyî, eserinin geri kalanında son dönem Selçuklu sultanlarını iki hususta eleştirmektedir. Bunlar dinî sorumluluklarla ilgili zaafiyetler ve adaletsiz tutumlardır. Bu sebeple onun Mes'ûd'u övmesi, Mes'ûd bu tarz bir sultan olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Mes'ûd'un cömert, âlim ve salihleri himaye eden; mescid, hankâh, hamam gibi dinî hizmetlerin icrâ edildiği binaların yapımı için gayret eden biriydi.[464]

I. Mes'ûd'un kullandığı unvan ve lakaplar da onun dinî anlayışı ve siyasî yansımaları hakkında ipuçları barındırmaktadır. Onun kullandığı unvanların başında "es-Sultanü'l-Mu'azzam" gelmekteydi.[465] Bunların haricinde o, "*İzze'd-dünya ve'd-Dîn/din ve dünyanın izzeti*", "*Mui'z-zü'd-dünya ve'd-Dîn/din ve dünyaya güç katan*", "*Rüknü'l-İslâm ve'l-Müslimîn/İslâm'ın ve Müslümanların dayanağı*", "*Nâsır-ı Emiri'l-Müminîn/halîfenin yardımcısı*" gibi unvan ve lakapları kullanmıştır.[466]

---

[461] Cenâbî, **a.g.e.**, s. 9; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, II, 25; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 453; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 134-135.
[462] Cenâbî, **a.g.e.**, s. 9; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, II, 26; Kesik, bu bilgilerin doğru olmadığı kanaatindedir. Bkz. Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 134-135.
[463] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 22; Karş. Nigedî, **a.g.e.**, s. 439; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 8-9; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 142; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 116; a. mlf., **a.g.m.**, s. 959.
[464] Nigedî, **a.g.e.**, 439.
[465] Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 509; Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 120.
[466] Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 132-133.

2. 1. 3. 2. 8. Mezhebî Tutumu

Süleyman-şâh'la ilgili bölümde bahsettiğimiz gibi İbnü'l-Esîr'in eserindeki Kutalmış ile ilgili kayıt[467] Anadolu Selçuklu hânedânlığının atadan gelen bir Mu'tezile eğilimi olduğunu düşünmemize fırsat verebilir. I. Mes'ûd'un hemen ardından tahta geçen oğlu II. Kılıç Arslan hakkındaki kayıtlar incelendiğinde de bu eğilime ilişkin yorum bir derece daha güvenilirlik kazanır. Bu sebeple dinî anlayış bakımından I. Mes'ûd'un da benzeri bir çizgi devam ettirdiği düşünülebilir. Nitekim İbnü'l-Esîr de Kutalmış'ın bahsi geçen eğiliminin onun oğulları arasında da devam ettiğini söylemektedir.[468]

[467] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 49; Karş. Kara, "Anadolu'da Mut'tezile Ekolü'nün Varlığı", s. 4.
[468] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, X, 49.

2. 2. Yükseliş Devri

2. 2. 1. II. Kılıç Arslan (1155-1192)

2. 2. 1. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

II. Kılıç Arslan Konya'da tahta çıkınca kardeşleri isyan ettiler. Bunun neticesinde ilk olarak ortadan kaldırılan kişi, I. Mes'ûd'ın oğullarından Devlet oldu.[469] Diğer şehzade Şahin-şâh ise Dânişmendli beyleri ve Bizans İmparatoru ile II. Kılıç Arslan'a karşı ittifak kurdu.[470] Taraflar arasındaki ilk çarpışma Dânişmendli Yağıbasan ile II. Kılıç Arslan arasında oldu. Ancak âlimlerin, dinî önderlerin araya girmesiyle savaş, büyümeden sonlandırıldı.[471] Kısa süre sonra iki taraf tekrar savaştı. Kılıç Arslan galip çıktı. Âlimler ve dinî önderler daha fazla Müslüman kanının dökülmemesi için iki taraf arasında barış sağladı.[472]

Nûreddîn Mahmûd Zengî, 1155 yılında Selçuklulara ait Maraş, Behisni, Keysûn, Göksun, Raban gibi kale ve şehirleri ele geçirdi.[473] Kılıç Arslan, Nûreddîn Zengî'den, aldığı yerleri vermesini istedi.[474] Talebine olumlu cevap alamayan Kılıç Arslan, Ermeniler, Haçlılar, Dânişmendli Zünnûn ve Nûreddîn'in kardeşi Emîr-i

---

[469] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 177; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 224; Cahen, **a.g.e.**, s. 34; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 547; Abdulhalûk Çay, **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 24; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 143, 211; Ersan, "Türkiye", X, 194.

[470] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 177, 178; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 224; Cahen, **a.g.e.**, s. 35; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 547; Çay, **a.g.e.**, s. 24; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 143; Ersan, "Türkiye", X, 194-195; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 125; Abdülkerim Özaydın, "Kılıcarslan II", **DİA**, XXV, 399.

[471] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 314; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 224; Cahen, **a.g.e.**, s. 35; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 547; Çay, **a.g.e.**, s. 25; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 143; Ersan, "Türkiye", X, 195; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 125; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 399.

[472] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 315; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 224; Çay, **a.g.e.**, s. 25; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 143; Ersan, "Türkiye", X, 195; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 125.

[473] İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e.**, s. 193; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 178; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 225; Cahen, **a.g.e.**, s. 36; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 547; Çay, **a.g.e.**, s. 25; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 143; Ersan, "Türkiye", X, 195; A. Turan, **a.g.e.**, s. 186, 192; Bahattin Kök, "Nûreddin Zengî, Mahmud", **DİA**, XXXIII, 260; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 399.

[474] İbnü'l-Kalânisî eserinde, bu mektubun içeriği hakkında, "*Kılıç Arslan Nûreddîn'in yaptıklarını öğrenince bunu hem aralarındaki dostluk ve barış antlaşmasının şartlarına hem de aralarındaki evlilik bağından doğan ilişkilere karşı çirkin bir hareket olarak kabul etti. Bu yüzden ona, kınama, ayıplama, gözdağı ve tehditler içeren bir mektup yolladı.*" ifadelerini kaydetmiştir. Bkz. İbnü'l-Kalânisî, **a.g.e**, s. 193. Urfalı Mateos ise eserinde, mektubun içeriği hakkında, "*Haksızlık yapma ve babam tarafınan ikimizin arasında hudut olarak tayin edilmiş olan toprakları iade et*." ifadelerini kaydetmiştir. Bkz. Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 319; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 225; Kök, **a.g.m.**, s. 260; Çay, **a.g.e.**, s. 27; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 399; ayr. bkz. A. Turan, **a.g.e.**, s. 193.

Emirân Nusretüddîn ile Nûreddîn Zengî'ye karşı ittifak kurdu.[475] Bu sayede Ayntab ve Ra'ban'ı geri aldı.[476] Zor durumda kalan Nûreddîn, Türkiye Selçuklularından aldığı toprakları teslim etti.

II. Kılıç Arslan, 1162 yılında İstanbul'a gitti ve I. Manuel ile anlaşarak gücüne güç kattı.[477]

II. Kılıç Arslan'ın faaliyetleri Nûreddîn Zengî'yi, Nûreddîn'in hareketleri de II. Kılıç Arslan'ı tedirgin ediyordu. Dânişmendli Zünnûn, Nûreddîn Zengî'nin desteğiyle 1173 yılında Sivas'ta idareyi ele alınca II. Kılıç Arslan 1773 yılında Zünnûn'un üzerine yürüdü. Âlim ve dinî önderler iki Müslüman devletin savaşmasının Haçlıların işine yarayacağını söyleyerek çarpışmayı önledi.[478] Kılıç Arslan'ın teklifiyle barış yapıldı.[479] Sonraki yıl da Nûreddîn Zengî ölünce, en güçlü rakibinden kurtulan II. Kılıç Arslan, Anadolu'daki hakimiyeti bütünüyle ele aldı.

Bizans İmparatoru I. Manuel, 1176 yılında büyük bir orduyla Selçuklu topraklarına girdi.[480] İki taraf, Myriokephalon mevkiinde karşılaştı. Meydana gelen

[475] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 315; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 183; ayrıca bkz. Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 318, 319; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 225; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 547; Çay, **a.g.e.**, s. 27; Ersan, **Ermeniler**, s. 46; A. Turan, **a.g.e.**, s. 193; Kök, **a.g.m.**, s. 260; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 399.

[476] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 183; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 225-226; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 547; Çay, **a.g.e.**, s. 26; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 143; Ersan, "Türkiye", X, 195; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 399.

[477] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 334; Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 188; Niketas, **a.g.e.**, s. 81; Ioannes Kinnamos, **a.g.e.**, s. 149; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 258; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 399; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 227; Cahen, **a.g.e.**, s. 37; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 548; Çay, **a.g.e.**, s. 35-38; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 144; Ersan, "Türkiye", X, 196; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 127; Ayönü, **a.g.e.**, s. 155; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 399; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denemesi", **Belleten**, LXII/247, (2002), s. 840.

[478] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 227, 229; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 230; Cahen, **a.g.e.**, s. 40; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 549; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 144; Ersan, "Türkiye", X, 198; Kök, **a.g.m.**, s. 261; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 400.

[479] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 314; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 410; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 28; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 40; A. Turan, **a.g.e.**, s. 292; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 400.

[480] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 329; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Niketas, **a.g.e.**, s. 123; Ioannes Kinnamos, **a.g.e.**, s. 214; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 233; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 550; Çay, **a.g.e.**, s. 64; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 146; Ersan, "Türkiye", X, 200; Ayönü, **a.g.e.**, s. 166; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.

savaşta Bizans ordusunun tamamına yakını yok edildi.[481] I. Manuel'in girişimiyle iki taraf barış imzaladı.[482]

II. Kılıç Arslan, 25 Ekim 1178 tarihinde Malatya'yı ele geçirdi.[483] Böylece Dânişmendlilerin son şubesi de ortadan kalktı. Sultan, Nûreddîn Zengî'ye kaptırdığı Ra'bân kalesini almak üzere harekete geçince Salâhaddîn Eyyûbî'nin yeğeniyle karşı karşıya geldi ve mağlup oldu.[484] Birkaç olayın daha üst üste gelmesiyle[485] Selâhaddîn, Kılıç Arslan'ın üzerine sefere çıktı. Ancak taraflar arasında çıkabilecek muhtemel savaş önlenerek barış yapıldı.[486]

---

[481] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 249; Niketas, **a.g.e.**, s. 124-131; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 329; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 104; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 28; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 234; Çay, **a.g.e.**, s. 72; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 147; Ersan, "Türkiye", X, 201; Ayönü, **a.g.e.**, s. 172; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.

[482] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 249; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 422; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 234; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 550; Çay, **a.g.e.**, s. 75; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 147; Ersan teklifi II. Kılıç Arslan'ın yaptığını iddia eder. Bkz. Ersan, "Türkiye", X, 201; Ayönü, **a.g.e.**, s. 173; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.

[483] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 251; **Anonim Selçuknâme**, s. 37; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 424; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 237; Cahen, **a.g.e.**, s. 45; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 550; Çay, **a.g.e.**, s. 97; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 147-148; Ersan, "Türkiye", X, 202; a. mlf., **Ermeniler**, s. 79-80; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 146; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.

[484] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 366; Ramazan Şeşen, **İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahâni'nin Eserlerinde Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler**, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 266; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, s. 425; Şihâbüddîn (Ebû'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr**, (çev. Ahsen Batur), **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Selenge Yay., İstanbul 2014, s. 303; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 28; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 237; Cahen, **a.g.e.**, s. 45; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 550; Çay, **a.g.e.**, s. 98-99; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 148; Ersan, "Türkiye", X, 202-203; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.

[485] II. Kılıç Arslan'ın kızı, Hısn-ı Keyfa hâkimi Nûreddîn Muhammed b. Kara Arslan b. Dâvud b. Artuk ile evliydi. Nûreddîn Muhammed, gönlünü şarkıcı bir kadına kaptırdı. Bunu duyan Kılıç Arslan Nûreddîn'i tehdit etti. Nureddîn Muhammed de Selâhaddîn Eyyûbî'ye sığındı. Kılıç Arslan ile Selâhaddîn'i karşı karşıya getiren olay özetle budur. İmâdeddîn İsfahânî'nin, eserinde aktardığına göre Kılıç Arslan, Selâhaddîn'e "*Sen onunla benim aramda hakemsin. O, elbette üzerindeki borcu ödemelidir. Ben onunla sıhriyet kurarken memleketimin bir parçasını çeyiz olarak verdim. Şartımı kabul etmezse bana ait yerleri iade etsin. Benden korunabilmesi için bu kalelerden vazgeçsin.*" dedi. Selâhaddîn ise Nûreddîn ile anlaşma yaptığı için geri adım atmadı. Kılıç Arslan'ın elçisi, Selâhaddîn'e, böylesine çirkin bir olayda haksız olan tarafı savunuyor olmasının ve bu adam uğruna Müslümanlara saldırmaya hazırlanmasının dine ve akla uygun olmadığını söyledi. Selâhaddîn elçiye hak verdi ve böylece taraflar savaştan vazgeçti. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 370-372; Şeşen, **a.g.e.**, s. 268, 269, 270; Karş. Çay, **a.g.e.**, s. 99-100; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 148; Ersan, "Türkiye", X, 203.

[486] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 261; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 371-372; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 426; Ömerî, **a.g.e.**, s. 304. Müneccimbaşı, eserinde bu olayı ayrıntılı bir şekilde anlatarak, barışa giden süreci ve Selâhaddîn'in bilgeliğini ortaya koymaktadır. Bkz. Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 29, 30; Ayrıca, İmâdeddîn İsfahânî de bu barışta İhtiyareddîn Hasan b. Ufras'ın rolüne dikkat çekmektedir. Bkz. Şeşen, **a.g.e.**, s. 270; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 238; Cahen, **a.g.e.**, s. 46; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 551; Çay, **a.g.e.**, s. 100; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 148; Ersan, "Türkiye", X, 203; Zerrin Günal, "Selçuklu Hizmetinde Gabras'lar ve Vezir İhtiyareddîn Hasan", **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e**

II. Kılıç Arslan, ömrünün sonlarına doğru Selçuklu ülkesini 11 oğlu arasında pay etti. Kendisi Konya'da büyük sultan olarak bulunuyordu. Ancak şehzadeler, kısa süre sonra taht mücadelesine başladılar. Bu sırada III. Haçlı Seferi orduları Anadolu'ya geldi. Alman ordularının başında bulunan Friedrich Barbarossa, 1190 yılının yaz ayları başında Selçukluların direnişini kırarak Konya'ya girdi.[487] Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan Haçlılar ile anlaşma imzaladı.[488] Ancak kısa süre sonra Barbarossa'nın Silifke çayında boğulmasıyla Haçlı tehlikesi ortadan kalkmış oldu.

II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki mücadele, Haçlı tehlikesinin sonlanması üzerine kaldığı yerden devam etti. Bu mücadeleler esnasında hastalığı artan II. Kılıç Arslan, 26 Ağustos 1192 tarihinde vefat etti.[489] **Anonim Selçuknâme**'de, onun zehirlenerek öldürüldüğü kaydedilir.[490]

2. 2. 1. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

Kendinden önceki Selçuklu sultanlarına kıyasla oldukça uzun bir saltanat süren II. Kılıç Arslan, dinî anlayış itibariyle onlardan pek farklı değildir. Önceki Selçuklu sultanlarının, amelî anlamda Ehl-i Sünnet içerisindeki Hanefîliğe tâbi olmakla birlikte mezhebî bir taassup içerisinde bulunmadıklarını, Mu'tezile'ye yakın bir dinî anlayışa sahip olduklarını ifade etmiştik. Kanaatimize göre bu iddiamızı destekleyen en önemli argümanlardan biri de ilm-i nücûm meselesidir. Bu konuda da

---

Armağan, (ed. Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 200-210; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401. Cahen'e göre Hasan b. Ufras, Müslümanlığa geçmemişte olabilir. Cahen, **a.g.e.**, s. 173-174.

[487] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 52; Şeşen, **a.g.e.**, s. 350, 351; **Anonim Selçuknâme**, s. 38; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 454; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 248-249; Demirkent, **a.g.e.**, s. 151; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 553; Çay, **a.g.e.**, s. 112; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 150; Ersan, "Türkiye", X, 205; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 381; Ayönü, **a.g.e.**, s. 187; Harun Korunur, **Itineraium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi Işığında III. Haçlı Seferi (1189-1192)**, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s. 71-72; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.

[488] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 52. İmâdeddîn İsfahânî, anlaşmayla ilgili detayları eserinde aktarmaktadır. Bkz. Şeşen, **a.g.e.**, s. 348; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 454; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 249; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 553; Çay, **a.g.e.**, s. 112; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 150; Ersan, "Türkiye", X, 205; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 381-382; Ayönü, **a.g.e.**, s. 187; Korunur, **a.g.e.**, s. 73, 74; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.

[489] Şeşen, **a.g.e.**, s. 361; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 82; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 463; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 105, 106; Ömerî, **a.g.e.**, s. 317, 318; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 252; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 553; Çay, **a.g.e.**, s. 113; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 151; Ersan, "Türkiye", X, 206; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.

[490] **Anonim Selçuknâme**, s. 38.

II. Kılıç Arslan ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

2. 2. 1. 2. 1. II. Kılıç Arslan ve İlm-i Nücûm

II. Kılıç Arslan zamanında müneccimler, Nuh Tufanı gibi bir tufanın kopacağını ve her şeyin helâk olacağını iddia ettiler.[491] Sultan da bu iddialara inanarak yer altında müstahkem evler ve sığınaklar inşâ ettirdi.[492] Ebû'l-Ferec eserinde, "*Herkesten fazla Konya Sultanı II. Kılıç Arslan bu budalaca laflara inandı ve yığın yığın paraları boş yere israf ederek yeraltını kazdırdı ve yerin diplerinde muhkem evler yaptırdı*." ifadeleriyle bu hadiseyi kaydetmiştir.[493] Neticede ise böyle bir tufan meydana gelmedi.

Yine bu olay bağlamında Ebû'l-Ferec'in eserinde, II. Kılıç Arslan ile bir müneccim arasında geçen şöyle bir diyalog aktarılmaktadadır.

> "Meşhûr hey'etçilerden biri olup aynı kehanetleri ileri süren biri 'bunlar hesaplarında yanıldılar' dedi. Sultan ona, sonucun böyle olacağını nereden bildiğini sorunca o da şu cevabı verdi: 'Yeryüzünü tufan kaplayacak olursa beni muaheze edecek (kınayacak) bir kimse hayatta kalmaz. Tufan olmazsa ben doğruyu söylemiş olduğum için ayrıca mükafat görürüm'. Sultan güldü ve ona bir atıyye verdi."[494]

Bu olay, II. Kılıç Arslan ile müneccimler arasında bulunan sıkı ilişkiyi gösteren güzel örneklerden biridir. Nitekim II. Kılıç Arslan, tabip, filozof ve aynı zamanda müneccim olan Ebû'l-Fazl Bedîüzzamân Kemâlüddîn Hüseyn Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî'yi hep yanında bulundururdu.[495]

Süryani Mikhail eserinde, 1173 yılının sohbahar-kış döneminde yaşanan felâket türü hâdiselerden bahsederken, bu olayların sonrasında sarhoşların bile oruç tutmaya başladığını, içkiden uzaklaştığını, zengin ve yüksek rütbeli insanların yana yakıla duâ ettiğini, sadaka dağıtmaya başladığını ifade edip, "*Fakat şeytan,*

---

[491] Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 272; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 417; Ebû'l-Ferec, **a.g.e**, II, 438; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 257; Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[492] Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 273; Ebû'l-Ferec, **a.g.e**, II, 438; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 257; Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[493] Ebû'l-Ferec, **a.g.e**, II, 438, 439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 257.
[494] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 257; Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[495] Süryanî Mikhail, **a.g.e**, s. 261; Cahen, **a.g.e.**, s. 219; İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim", **Cogito**, sy. 23, (Güz 2001), s. 159, 160; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.

hükümdarları ve emirleri, astronomların tavassutu ile tövbeden geri çeviriyordu." yorumunu yaparak müneccimlerin şu sözlerine yer verir: "*Bunlar, 'Zuhal seyyaresi Merihe yakın bulununca bu felaketi doğurur. Şimdi ise uzaklaşmış olup felaket bitmiştir. O ancak uzun yıllar sonra tekrar yaklaşacaktır. Bu duâların bir faydası yoktur ve sadaka vermeye hacet yoktur.' diyorlardı*."[496] Süryani Mikhail'e göre hükümdarların birçoğu bu sözlere inanıyordu.

Bu tarihî kayıtlar, II. Kılıç Arslan ile doğrudan alâkalı değilse de onun döneminde gerçekleşmiş olması sebebiyle önemlidirler. Zirâ kayıtlar, o devirde yaşanan olaylarda, bilhassa da doğa olaylarında, insanların tavırlarını, hâdiselere yaklaşımını ve dinî anlayışlarını gözler önüne sermektedir. Ayrıca müneccimlerin yukarıdaki sözleri, II. Kılıç Arslan'ın da onlara inanarak yer altında evler yaptırdığı olayla ilgilidir. Bu açıdan bahsi geçen sözler, müneccimlerin, insanları nasıl ikna etmeye çalıştıklarına dair bir delil özelliği de taşımaktadır.

II. Kılıç Arslan'ın ilm-i nücûm ile ilişkisine dair diğer önemli bilgi, Koyulhisar ve Niksar Meliki olan oğlu Nâsırüddîn Berkyaruk-şâh ile ilgilidir. Bu melikin bir kitabı olduğundan bahseden Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî, eserinde, bahsi geçen kitaptan bazı bölümler aktarmaktadır. Bu bölümlerde II. Kılıç Arslan'ın oğlu Berkyaruk-şâh, ilm-i nücûma olan ilgisini ve uzun yıllar bu ilimle uğraştığını, birçok şey öğrendiğini ifade etmektedir.[497] Berkyaruk-şâh, sözlerinin devamında, dünyadaki işlerin zorluğu sebebiyle dünyalıklardan vazgeçmeye karar verdiğini ancak "*Sonra Tanrı'nın lütuf rüzgarı ses verdi. 'Eğer bu bahçede dikensiz bir gül ve meyve istiyorsan, şahlıktan vazgeç' dedi.*" diyerek, bu yolda yürümek için bazı zahmetlere katlanması gerektiğini anladığından bahseder.[498] Bu idrakin üzerine Berkyaruk-şâh, kendisini aciz ve çaresiz hissettiğini ve bu sebeple de "*Kalbi saf kişiler gibi kulluk gereklerini yerine getirip O'nun övgüsü hakkında ağzımı açtım. Hiç durmadan dedim*

[496] Süryanî Mikhail, **a.g.e**, s. 228, 273.
[497] Berkyaruk-şâh'ın bahsi geçen ifadeleri şu şekildedir:
"*Takdir nakkaşı, beni yokluk yurdundan alıp tabiat levhasına yerleştirince, belki sırrı bana açılır diye ilimle gökyüzünün yapısını araştırmaya başladım. Bu yedi anne ve dört babanın birçok sırrı bana aydınlandı. Bu yeşil gül bahçesindeki yıl ve ay merdiveninde ömürden 17 yıl sayılınca, İlahi ışıkların yardımıyla gönlün süsü olan hünerler elde ettim*." Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 52.
[498] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 53.

ki "Ya Rabbi, bana yakınlığını göster, yaralı kalbime merhem ver. Bu padişahlık tahtını kuluna verince onu kötü adetlerden koru." diye Allahu Te'âlâ'ya yakardığını ifade eder.[499]

Bize göre Melik Berkyaruk-şâh, bir şehzade olarak etrafında, dünyada olup bitenleri anlamaya, anlamlandırmaya çalışma isteğiyle ilm-i nücûma yönelmiş ancak bu ilim yoluyla elde ettiği bilgiler neticesinde aklındaki soruları aşamayınca dine daha sıkı bir şekilde sarılmıştır. İbn Bîbî'nin eserindeki ona ait satırlar, bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbn Bîbî'nin eserinde, Melik Berkyaruk-şâh'ın Şihâbeddîn es-Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191)'un[500] görüşlerini benimsediği ve kendisine rehber edindiği, hatta onunla görüştüğü ve Sühreverdî'nin, **Pertevnâme** adlı eserini bu melike takdîm ettiği, Berkyaruk-şâh'ın da eseri titizlikle inceleyerek tam bir şekilde kavradığı aktarılmaktadır.[501] Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Berkyaruk-şâh da babası II. Kılıç Arslan gibi hem ilm-i nücûma hem de felsefeye meraklıdır.

İlm-i nücûmla ilgili bu bahisler, II. Kılıç Arslan'ın dinî anlayış itibariyle kendisinden önceki Türkiye Selçuklu sultanlarına genel olarak benzediğini ortaya koymaktadır. Lâkin Kılıç Arslan'ın dinî anlayışı konusunda, önceki sultanlar hakkında sahip olmadığımız ayrıntılı bilgiler de mevcuttur. Bu sebeple onun dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını, I. Süleyman-şâh, I. Kılıç Arslan ve I. Mes'ûd'a kıyasla daha açık bir şekilde ortaya koymak mümkündür.

2. 2. 1. 2. 2. Vasiyeti

Sultan II. Kılıç Arslan, hayatının son anlarında oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'e siyasî, ahlâkî içerikli bir vasiyette bulundu. II. Kılıç Arslan, Keyhüsrev'e özetle şunları söyledi:

---

[499] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 52, 53. Aynı melik Allah'ı ve Hz. Muhammed'i de övmektedir bkz. **a.e.**, s. 51-52.

[500] İşrakîlik adlı felsefî ekolün kurucusu Şihâbeddîn es-Sühreverdî el-Maktûl, fikirleri sebebiyle Bağdat'ta idam edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", **DİA**, XXXVIII, 36-40.

[501] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 53; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 243, 271; Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Kara, **a.g.e.**, s. 511.

"*Saltanat işlerini yürütmede benim sana vereceğim nasihat, Lokman'ın şu vasiyetinden farklı değildir: Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür. Ey oğulcuğum! Namazı kıl, uygun olanı buyurup fenalığı önle, başına gelene sabret, doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir. İnsanları küçümseyip onlara yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez*."[502]

Bu sözlerini takiben Sultan II. Kılıç Arslan, veliaht Keyhüsrev'e Nahl Suresi'nin 16-17. âyetlerini[503] okudu.[504] Böylece o, sultanlar için en önemli ibadetlerden sayılan adâlet hususunda veliaht şehzadeyi tembihleyerek Allah'ın ancak bu şekilde kendisinden razı olacağını vurguladı. Ayrıca II. Kılıç Arslan, dünyanın geçiciliğine dikkat çekerek bâkî olanın Allah olduğunu söyledi ve Keyhüsrev'e, dünyaya meyletmemesi uyarısında bulundu.[505]

II. Kılıç Arslan, ömrünün son anlarındaki sözlerinde kendi dinî ve siyasî anlayışını ortaya koyan sözler sarfetti. O, vasiyetini açıkladığı mecliste, Kur'ân-ı Kerîm'in 71. sûresinin 11. âyetini okuyarak Allah'ın kendisine birçok nimet verdiğini söyledi ve ülkesindeki işlerin, Allah'ın yardımı ve adâleti sayesinde yoluna girdiğini dile getirdi.[506] Sultanların olmadığı taktirde nizâmın bozulacağını söyleyen Kılıç Arslan, nizâmın korunması için de sultanların âdil olması ve Allah'ın kanunlarına uyması gerektiğini ifade etti.[507]

II. Kılıç Arslan'ın, veliaht şehzade Keyhüsrev'e yaptığı tavsiyelerde dinî boyutun öne çıktığı görünmektedir. Aslında bu öğütler, saltanat işleriyle yani siyasetle dinîn, II. Kılıç Arslan'ın nezdinde nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer deyişle bu satırlar, onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını ortaya koymaktadır. Anlaşılan o ki II. Kılıç Arslan, bir sultanın dinî yönünün, siyasî davranış ve tutumları üzerinde etkili olduğunu ve hatta olması gerektiğini düşünüyor, din konusundaki hâl ve durumların, siyaset sahnesine olumlu ya da olumsuz

---

[502] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 41; Karş. Tuncer Baykara, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit**, TTK, Ankara 1997, s. 16; Kara, **a.g.e.**, s. 475-476.
[503] Bahsi geçen âyetlerin meali şu şekilde: "*Muhakkak ki Allah adâleti, iyiliği ve yakınlığı olana vermeyi emreder; ahlâksızlığı/hayasızlığı, fenâlığı, zulmü/azgınlığı yasaklar. İyice anlayıp tutasınız diye size (böylece) öğüt verir*." Bkz. Hasan Tahsin Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, Server Yay., İstanbul 2017, s. 276.
[504] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 41; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 16.
[505] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 42-43; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 16; Kara, **a.g.e.**, s. 476.
[506] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 44; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 16.
[507] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 44-45; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 16.

yansımalarının olacağını biliyordu. Bu sebeple o, veliaht Keyhüsrev'e, sultan olunca şımarıp dünyaya ve güce tapmamasını, ibadetlerini ve Kur'ân'ın emirlerini yerine getirmesini, Allah'ın rızasını kazanırsa insanların da rızasını kazanacağını söylüyordu.

II. Kılıç Arslan, Keyhüsrev'e yönelik vasiyetinin ardından emîrlerine de nasihat etti. O, Hz. Ebûbekir'in, kendisinden sonra Hz. Ömer'i tayin ettiği sırada söylediği sözleri aynen tekrarlardı: "*Size Ömer el-Hattab'ı halîfe tayin ediyorum. Şimdiye kadar Allah, Peygamber, onun dini, kendi nefsim ve sizin için her şeyi yaptım. Onun adaletle hükmedeceğine inanıyor, ondan iyilik yapmasını bekliyorum. 'Haksızlık eden kimseler nasıl bir yıkılışla yıkılacaklarını anlayacaklardır*"[508] Kılıç Arslan'ın, emîrlerinden Keyhüsrev'e itaat etmelerini isterken bu hâdiseyi anması dikkat çekicidir. Ayrıca bu sözlerle onun, yerine birini veliaht bırakıyor oluşuna dinî bir meşrûiyet sağlamak istediği düşünülebilir.

Beylerine yönelik sözlerinin devamında II. Kılıç Arslan, oğlu Keyhüsrev'in, kardeşlerinden küçük olmasına rağmen akıl ve yetenek bakımından onlardan daha üstün olduğunu belirterek Keyhüsrev'in farzları, sünnetleri ve nâfileleri yerine getirdiğini, kendisini dinî açıdan da geliştirdiğini söyledi.[509] Böylece o, oğlunun saltanat makamına lâyık olduğunu ifade etmeye çalışıyordu. II. Kılıç Arslan'ın, Keyhüsrev'in dinî ve dünyevî özelliklerini bir arada belirtmesi, din ve dünyayı bir bütünün parçaları olarak düşündüğüne işaret etmektedir.

II. Kılıç Arslan'ın sözlerinin ardından, isimleri verilmeyen ama o sırada orada hâzır bulunan emîrler, "*Sultanın fermânını, göktan inen bir vahiy ve kalbi temiz olanların duâsı olarak kabul ederiz.*" dedi.[510] Bu ifadeler, sultanların, kendilerini Allah'ın halîfesi olarak görmelerinin emîrlere, dolayısıyla da siyasete yansıması olarak değerlendirilmelidir. Emîrlerin yaklaşımı, sultanın bu konuda sahip olduğu dinî anlayışın siyaset arenasındaki tezahürüdür.

---

[508] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 45, 46; Bu sözlerin sonunda geçen ifade, Kur'ân-ı Kerîm'in 26. sûresinin 277. âyetidir. Âyetin meali şu şekildedir: "*Ancak (şairlerden) iman edip sâlih amel (sevaplı iş) işleyenler, Allah'ı çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra (şiirle) haklarını alanlar böyle değildir. Zulmedenler de nasıl bir inkılâp ile döndürüleceklerini (devrileceklerini) bileceklerdir*." Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 375.
[509] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 45, 46; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 16.
[510] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 48.

Tüm bunlarla birlikte, yeni Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e biatin ardından zevk ve eğlence meclisi kurulup, "*şarabın tadını çıkararak sarhoşluğun hakkının verildiği*" aktarılmaktadır.[511] İbn Bîbî'nin eserinde yer alan bu kayıttaki "*acem havalarına ve padişah âdetlerine uyarak…*" ifadesi oldukça önemlidir. Sultanların ve emîrlerin, bahsi geçen âdetlere uyarak İslâm dininin emir ve yasaklarına karşı giriştikleri davranışlar ve bilhassa içki meselesindeki durumları bilinmektedir.[512]

2. 2. 1. 2. 3. Felsefeye Merakı ve Mezhebî Tutumu

II. Kılıç Arslan'ın siyasî hayatındaki olaylar da onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına işaret etmesi bakımından önemli bilgiler barındırmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Haçlılara karşı Müslümanların bayraktarlığını yaparak önemli zaferler kazanan Musul atabegi İmâdeddîn Zengî (ö. 1146)'nin oğlu Nûreddîn Mahmûd Zengî ile çağdaştı. Nûreddîn Zengî'nin ölümüne kadar çatışan ikilinin arasındaki mücadelenin bir boyutu da dinî konulardaydı.

II. Kılıç Arslan ve Nûreddîn Zengî, 1173 yılında birbirleriyle çarpışacakları sırada âlim ve dinî önderlerin araya girmesiyle savaşmaktan vazgeçtiler.[513] Bu savaştan önce Fatımî Vezîri Sâlih b. Ruzzîk de II. Kılıç Arslan'a, Nûreddîn ile içinde bulunduğu anlaşmazlıklar sebebiyle bir mektup yazdı.[514] Ruzzik mektubunda, ikilinin yapacağı olası savaşın kâfirlere yarayacağını, birbirleriyle savaşacaklarına

---

[511] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 49; Karş. Selim Kaya, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK, Ankara 2006, s. 41.

[512] Bu konuyu III. Bölüm'ün 1. başlığında detaylıca ele aldığımız için burada kısaca değindik.

[513] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 227, 229; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 230; Cahen, **a.g.e.**, s. 40; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 549; Kök, **a.g.m.**, s. 261; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 400.

[514] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 258; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 27; Karş. Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 227; A. Turan, **a.g.e.**, s. 291. Salih b. Ruzzik hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 225-226. İbnü'l-Esîr, eserinde, hicretin 556 (1160-1161) yılında Sâlih b. Ruzzîk'in öldüğünü kaydetmektedir. Bununla birlikte Nûreddîn Zengî ile II. Kılıç Arslan arasında meydana gelen bu olayda, Ruzzîk tarafından Kılıç Arslan'a bir mektup gönderildiği bilgisini de paylaşmaktadır. Bu durumda iki bilgi arasında bir tutarsızlık meydana gelmektedir. İbnü'l-Esîr de bu durumun farkındadır. O da eserinin ilgili sayfalarında bu karışıklığı çözmeye çalışır. Ona göre Ruzzik bu şiiri, kendisi ölmeden önce Nûreddîn ile Kılıç Arslan arasında yaşanan bir gerginlik sırasında gönderdi. Bu gerginlik daha sonra da devam etti ve 1173 tarihinde ayyuka çıktı. Bu sebeple şiir de bu tarihte gönderilmiş gibi düşünüldü. Şiirin Kılıç Arslan'a gönderildiğinin özellikle ifade edilmesi, bu şiirin 1157 yılında Nûreddîn ve Kılıç Arslan arasında meydana gelen gerilimler sırasında yazıldığını göstermektedir. 1157 yılındaki gerilimde, Kılıç Arslan Nûreddîn'in üzerine yürümüş ve birkaç kaleyi onun elinden almıştı. Muhtemelen şiir, Kılıç Arslan'ın bu hareketini durdurmak üzere yazılmıştı. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 258. İbnü'l-Esîr, eserinde Ruzzîk'in güzel şiirlerinin olduğunu kaydederek onun şiir erbabı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 226.

kafirlere yönelmelerini ve Allah'ın dinine yardım etmelerini öğütledi.[515] Neticede taraflar savaşa tutuşmadı ve barış anlaşması yapmaya karar verdi. Nûreddîn, bu vesileyle Kılıç Arslan'a gönderdiği mektupta, onu zındık olmak ve cihâdı terk etmekle suçlayarak tecdîd-i îman getirmesini, Bizans'a karşı cihâd etmesini ya da Haçlılar karşısında kendisine yardım etmesini istiyordu.[516] Nûreddîn'in oldukça ağır olan itham ve talepleri, onun dinî meselelerdeki anlayışını göstermekle birlikte II. Kılıç Arslan'ın dinî anlayışı hakkında da ipuçları vermektedir. Bu bilgilere göre şu yorumlar yapılabilir:

Evvelâ Kılıç Arslan'a yöneltilen zındıklık ithamı, onun felsefî düşünceleri benimseyip Mu'tezile'ye yakın olmasıyla alâkalıdır.[517] Türkiye Selçuklu sultanlarının hem Hanefî olmaları hem de felsefeyle içli dışlı bulunmaları sebebiyle dinî anlayışlarının Mu'tezile ekolüne yakın olduğu, felsefî tartışmalarla ilgilendikleri bilinmektedir.[518] Nitekim Mu'tezile'ye mensup âlimler, oldukça erken tarihlerde, daha Dânişmendliler zamanında Anadolu'ya gelmişti.[519] Dânişmend Ahmed Gazi'ye sunulan astronomiye dair **Keşfü'l-Akabe** adlı eserde, onun hakkında, "*Pek çok filozof ile faziletli kişi ve dünyanın dört bir yanından akliyeciler o yüce zata yönelmekte ve her biri sahip oldukları ilmi yaymak ve uygulamak nisbetinde o hazretin cömertlik denizinden pay almaktadırlar*." denilerek bu gerçeğe işaret edilmektedir.[520] Mu'tezile'nin bilim ve felsefeyle içli dışlı olduğu ve bu ekole mensup kişilerin felsefeci, akliyeci gibi niteliklerle anıldığı tarihî bir vak'adır.[521]

Bu konuda, II. Kılıç Arslan hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vardır. Meselâ

[515] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 258; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 27. Karş. Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 227; A. Turan, **a.g.e.**, s. 291.
[516] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XI, 315; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 28; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 230, 256; A. Turan, **a.g.e.**, s. 292; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 400.
[517] Turan, **Türkiye**, s. 256; a. mlf., **Cihân**, s. 370; A. Turan, **a.g.e.**, s. 292; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402; Seyfullah Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mu'tezile Ekolünün Varlığı", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c. 1, sy. 2, (Haziran 2012), s. 7; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[518] Kara, **Mezhep Kavgaları**, s. 229-235; Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 133, 135; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 3, 5, 7; ayr. bkz. a. mlf., "Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", s. 275-276.
[519] Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 131.
[520] Mikail Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser Kaşf al-'Akaba", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VII/3-4 (1979), s. 283; a. mlf., "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 138; a. mlf., "Alaaddin Keykubad'ın İlmî Şahsiyeti", **I. Alaaddin Keykubad ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, Konya 2010, s. 5; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 9.
[521] Kara, **Dini Serüveni**, s. 500; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 6, 9; a. mlf., "Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", s. 275-277. Mu'tezile ekolüyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Çelebi, "Mu'tezile", s. 391-401.

Kılıç Arslan, sarayında bilimsel ve felsefî münazaralar tertip ettirirdi. Nitekim Hanefî mezhebi müntesibi Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâşânî (ö. 587/1191) ile Şarânî adlı bir âlim, II. Kılıç Arslan'ın sarayında fıkhî bir tartışma yapmıştır.[522] Bu iki âlim, Ebû Hanîfe'nin müctehidler ve onların ictihadları hakkındaki düşünceleri üzerine tartıştı. Kâşânî, Ebû Hanîfe'nin müctehidlerin ictihadları hakkında onların isabetli fetvâlar verebileceği gibi hata da yapabileceklerini söylerken Şa'rânî ise Ebû Hanîfe'nin, her müctehidin kendi ictihadında isabetli olduğunu düşündüğünü savundu.[523] Bunun üzerine Kâşânî, Şa'rânî'nin sözlerinin Mu'tezile'ye ait olduğunu söyleyerek onun üzerine yürüdü ve hatta kırbacıyla ona vurmaya kalktı.[524] II. Kılıç Arslan'ın "*bu, fakihe iftiradır, bizden uzaklaş*" diyerek duruma müdahale etmesiyle olay yatıştırıldı.[525]

İki âlimin tartıştığı konunun, dinî anlayış bakımından son derece önemli ve hassas olması, II. Kılıç Arslan'ın bu konulardaki merakını ve ilmî birikimini gösterir. Bu bilgilerden hareketle Osman Turan, Kılıç Arslan'ın İslâm hukukuyla ilgili esnek bir anlayışa sahip olduğunu ve onun, ictihad müessesesini genişleterek dinî-hukukî kaideleri yumuşatmayı düşündüğünü ifade etmekte ve bu tartışmada da Şa'rânî'nin tarafını tuttuğunu belirtmektedir.[526] Buna göre II. Kılıç Arslan, bahsi geçen konuda Mu'tezile'nin fikirlerini benimsemektedir. Nitekim yaşananlar üzerine Kılıç Arslan, meşhûr âlim Kâşânî'yi, sarayından kibarca uzaklaştırmak için Nûreddîn Zengî'ye elçi olarak gönderdi.[527] Nûreddîn Zengî'nin de Kâşânî'yi geri göndermeyip Halâviyye medresesine hoca tayin etmesi, iki sultanın arasındaki dinî anlayış farkını

[522] İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l-Haleb fî Tarîhi'l-Haleb**, (nşr. Sami ed-Dehhan), Damas, 1954, II, 295'ten nakille Turan, **Türkiye**, s. 256; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Kutlu, **a.g.e.**, s. 120; Kara, **a.g.e.**, s. 360, 500; a. mlf., "Anadolu'da Mu'tezile", s. 6; a. mlf., "Dinî Hayat", s. 465; a. mlf., "Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", s. 277-278; Maldung, **a.g.m.**, s. 396; Ferhat Koca, "Kâsânî", **DİA**, XXIV, 531. Ferhat Koca, bu olayın I. Mes'ûd zamanında geçtiğini iddia etmektedir. Biz Turan ve Kara'nın görüşüne katılarak olayın, II. Kılıç Arslan devrinde yaşandığını kabul etmekteyiz.

[523] Turan, **Türkiye**, s. 256; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 6; Koca, "Kâsânî", s. 531.

[524] Turan, **Cihân**, s. 369; Kara, **a.g.e.**, s. 500; a. mlf., "Anadolu'da Mu'tezile", s. 6; a. mlf., "Dinî Hayat", s. 465; Koca, "Kâsânî", s. 531.

[525] Turan, **Cihân**, s. 369; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 6.

[526] Turan, **Türkiye**, s. 256; a. mlf., **Cihân**, s. 369. Turan'ın bu fikirlerinin üzerinde, yaşadığı yıllarda, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların da etkili olduğunu düşünmek gerekir.

[527] Turan, **Cihân**, s. 369; Kara, **a.g.e.**, s. 500; a. mlf., "Anadolu'da Mu'tezile", s. 7; a. mlf., "Dinî Hayat", s. 465; Koca, "Kâsânî", s. 531.

göstermesi bakımından oldukça dikkat çekici bir örnektir.[528]

II. Kılıç Arslan'ın dinî ve felsefi meselelere olan merakıyla ilgili diğer bir örnek Malatya'da bulunduğu sırada Hristiyan ve Müslüman âlimleri huzurunda münâkaşa ettirmesidir.[529] Ayrıca oğlu Berkyaruk-şâh'ın felsefeye olan derin ilgisi de babasının mirası olarak düşünülebilir.

II. Kılıç Arslan, Nûreddîn'in tecdîd-î iman tâlebine karşı, "*Nûreddîn benimle ilgili zındıklık şayiası yaymak istiyor. Onun taleplerine cevap vermek benim için bundan iyidir.*" diyerek elçinin önünde kelime-yi şehâdet getirdi.[530] Kılıç Arslan'ın, Nûreddîn'in elçisini reddettiği taktirde hakkındaki zındıklık şayialarının artacağını düşünerek gururunu ayakları altına alıp kelime-yi şehadet getirmesi, onun kesin bir sûrette İslâm dinine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

2. 2. 1. 2. 4. II. Kılıç Arslan ve Nûreddîn Zengî

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Nûreddîn Zengi'nin dinî anlayışı, II. Kılıç Arslan'a göre daha farklıdır. Nûreddîn, Hadîs konusunda ders verecek kadar bilgili biriydi ve itikadî olarak da Hadîs ekolünü takip etmekteydi.[531] Onun etrafındaki âlimler de genel olarak bu çizgideydiler.[532] II. Kılıç Arslan ise itikadî açıdan Mu'tezile'ye yakın olmakla birlikte daha çok felsefe ve bilime meraklıydı. Nûreddîn, Şeriat'ın uygulanmasında herhangi bir ekleme ve çıkarma yapmaya yanaşmazken, II. Kılıç Arslan bu konuda daha esnek düşünüyor ve Turan'ın ifadelerine göre bir reforma çalışıyordu.[533] Türkiye Selçuklu sultanları içki meclislerini bizzat kendileri kurup teşvik ederken Nûreddîn, kendi karargâhında şarap içilmesini ve çalgı çalarak eğlenilmesini yasaklamıştı.[534]

---

[528] Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 7; Koca, "Kâsânî", s. 531.
[529] Turan, **Türkiye**, s. 255; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[530] A. Turan, **a.g.e.**, s. 292.
[531] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 323; İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 495, 498, 499; Karş. Turan, **Cihân**, s. 370; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 211; A. Turan, **a.g.e.**, s. 323; Kara, "Anadolu'da Mu'tezile", s. 7; Kök, "Nûreddin Zengî", s. 260.
[532] A. Turan, bu çizgiyi Kuşeyrî-Gazzâlî çizgisi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca A. Turan da II. Kılıç Arslan ile Nûreddîn arasında yaşanan dinî tartışmaların arka plânında bu anlayış farkının olduğunu ifade eder. Bkz. A. Turan, **a.g.e.**, s. 328.
[533] İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 494, 496, 501; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 256; Kök, "Nûreddin Zengî", s. 262.
[534] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 215; Karş. A. Turan, **a.g.e.**, s. 321.

Nûreddîn Zengî, fakîhlere itibar eden ve onlarca sevilen, içki içmeyen, ibadetlerine çok dikkat eden, namazı geciktirmeyen ve cemaatle kılan, daima Kur'ân-ı Kerîm okuyan, israftan ve dünyevî zevklerden kaçınan, zâhid, taassup sahibi olmayan, herkesin hakkına riayet etmeye çalışan, âdil, cömert, hayırsever, devletin malı yerine kendi malıyla geçinecek kadar hassas, mazlumlara karşı alçakgönüllü, tevazu sahibi ve şehit olmayı isteyen bir sultandı.[535] İbnü'l-Esîr'in eserinde belirttiğine göre, dört büyük halîfe ve Ömer b. Abdülazîz'den sonra İslâm ümmetine Nûreddîn'den daha ahlâklı bir melik gelmemiştir.[536]

Nûreddîn'in Hristiyanlara karşı tavrı da II. Kılıç Arslan'dan farklıydı. O, âdil olmaya dikkat etmekle birlikte Müslümanlara yumuşak, Hristiyanlara karşı ise sertti[537] ve kendi devrinde, kilise, manastır gibi Hristiyanlara ait ibadethanelerin içerisinde sonradan yapılmış bütün binaları yıktırdı.[538]

Nûreddîn Zengî, Hristiyanlara karşı tavrı sebebiyle Abbasî Halifesi Müstazî-Biemrillah (ö. 1180)'ı dahî karşısına almıştı. O, halîfeye gönderdiği bir mektupta "*Peygamber Muhammed'in, 'Allah beş yüz yıllık bir zaman içinde Hristiyanların imha edilmesini istemiyor' diye yazmış olduğu müddet sona ermiştir. Artık bundan sonra Hristiyanlığı ortadan kaldırmak borcumuzdur*." dedi.[539] Bu mektup, Nûreddîn'in Hadîs bilgisini ve hüküm verme hususunda Hadîs ekolünü takip ettiğini

---

[535] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 215, 231; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 323; İbn Asâkir, **Tarihu Medîneti Dımaşk**, (thk. Muhibbuddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Umrevî), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995, LVII, 121-122'den naklen, A. Turan, **a.g.e.**, s. 315; İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 494, 496, 501; Ayrıca. bkz. A. Turan, **a.g.e.**, s. 321; İbn Asâkir, **a.g.e.**, **s.** 121-122'den naklen, A. Turan, **a.g.e.**, s. 312; Kök, "Nûreddin Zengî", s. 261.

[536] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 323; İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 495; Karş. A. Turan, **a.g.e.**, s. 312; Kök, "Nûreddin Zengî", s. 261.

[537] Nûreddîn Zengî'nin bu tavrı, Kur'ân-ı Kerîm'in 48. sûresinin 29. âyetini çağrıştırmaktadır. Âyetin girişi, mealen şu şekildedir: "*Muhammed Allah'ın Resûlü'dür. Onunla beraber olan (mü'min)ler, kâfirlere/İslâm karşıtlığı yapanlara karşı çok şiddetli, kendi aralarında ise çok şefkatlidirler.*" Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 514.

[538] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 215. Nûreddîn Zengî'nin bu tavrının Hz. Ömer tarafından Hristiyanlara verilen emânnâmeden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zirâ bu emânnâmeye Hristiyanlar, ibâdethanelerinde yeni binalar yapmayacaklardı. Bkz. 888. dipnot. Nûreddîn'in Hristiyanlarla olan ilişkisi ve Hristiyanların ona bakışıyla ilgili ayr. bilgi için bkz. A. Turan, **a.g.e.**, s. 320-323.

[539] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 218. Süryanî Mikhail'in eserindeki kaydın devamı ve halîfe'nin tavrı şu şekildedir: *"Mektubu okuyunca halîfe, Nûreddîn'in hilekârlıkla yanına gelip, onu öldürerek kendisinin halîfe olmak isteyeceğini düşündü. Bundan dolayı ona, şiddetli bir cevap verip, yaptığı işleri tenkid etti. Halîfe aynı zamanda kiliselerin inşa edilmesini ve Hristiyanların serbest olmalarına dair her yere emir gönderdi. Halîfe bunu, Nûreddîn'in hilafına yaptı.*" Bkz. **ayn. yer**. İbnü'l-Esîr de eserinde, Nûreddîn tarafından halîfeye benzeri bir mektubun gönderildiğini ifade etmekte ancak içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 317.

göstermektedir.

Nûreddîn Zengî'ye cevap, Halîfe Müstazi'nin oğlu tarafından verildi. O, evvelâ Müslümanlarca Nûreddîn'e yakıştırılan "Peygamber" lakabını eleştirdi[540] ve ona "*Sen Allah gibi kanun çıkaramazsın. Zirâ sen, Muhammed'in senelere dair söylemiş olduğu sözleri bile doğru anlayamıyorsun. Allah bize, hiçbir kabahat işlememiş olan insanları öldürme emri vermemiştir.*" dedi.[541] Bu ifadelerden taraflar arasında bariz bir dinî anlayış farkının olduğu anlaşılıyor. Aynı fark Nûreddîn ve II. Kılıç Arslan arasında da bulunmaktadır.

2. 2. 1. 2. 5. Bizans Siyaseti ve Tepkiler

Nûreddîn Zengî'nin II. Kılıç Arslan'a gönderdiği mektuptaki diğer mesele Bizans ile mücadele ve cihâddır. Nûreddîn, Bizans'a karşı yürütülen mücadeleye cihâd perspektifiyle bakarken II. Kılıç Arslan, her ne kadar saltanat yılları içerisinde Bizans ile önemli mücadelelere girdiyse de onlarla ilişkilerine Nûreddîn'den daha farklı yaklaşmaktaydı. Bu durumda da farklı coğrafyalarda, dolayısıyla siyasî dinamikler içerisinde bulunuyor olmalarının ve II. Kılıç Arslan'ın dinî anlayışının etkili olduğu açıktır.[542]

Konu bağlamında dikkat çekici bir bilgi, II. Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru I. Manuel'e[543] yazdığı mektupta karşımıza çıkmaktadır. I. Manuel, kendisine saldıran Kılıç Arslan'ı, yaptıkları anlaşmaya ihanet etmekle suçlarken Kılıç Arslan da ona, Bizans ile işbirliği yaptığı için Abbasî Halifesi Müstazi-

[540] Bu konuyla ilgili bkz. Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 215, 231.
[541] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 221.
[542] Bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 113.
[543] Bizans İmparatoru I. Manuel, ömrünün sonlarına doğru Müslümanlık eğilimleri göstermeye başladı. Hatta Niketas'a göre neredeyse İslâm'ın Allah anlayışını resmî olarak kabul ettirecekti. Bu ifadeyle kastedilmek istenen bütün bir şekilde İslâm dininin kabulü müdür yoksa, sadece Hristiyanlık dininde İslâm dininin Allah anlayışına göre bir reform mudur açık değildir. Niketas eserinde, "*Muhammed'in doğmayan, doğurtmayan, hareket etmeyen Tek Tanrı'sını gerçek Tanrı olarak kabul edince*" demektedir. I. Manuel, bu konuda etrafındaki papaz ve ruhanilerle tartışıyor, onlara reddiyeler veriyor ve halka açıklamalar yapıyordu. Bkz. Niketas, **a.g.e.**, s. 147-153. I. Manuel'in bu hususta girişimlerinde II. Kılıç Arslan'ın bir etkisi ve rolü var mıdır? Niketas'ın ifadelerine bakılacak olursa Manuel'in böyle davranmasının sebebi yakalandığı amansız hastalıktır. Bkz. **a.e.**, s. 153. Lâkin yine de Kılıç Arslan'ın ya da Müslüman Türklerin etkisi düşünülmelidir.

Biemrillah ve Nureddîn Mahmûd Zengî tarafından tepki gördüğünü söylüyordu.[544] Bu ifadeler, II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a karşı yumuşak ve uzlaşmacı bir tutuma sahipken Nûreddîn ve Abbâsî halîfesinin uyarılarıyla tavrını değiştirmek zorunda kaldığını ve Bizans'a karşı akınlar başlattığını göstermektedir. Nitekim Kılıç Arslan, Bizans ile yaptığı mücadeleler sonunda imzaladığı anlaşmalar sebebiyle de eleştirilmiştir. Meselâ sultanın, Myriokephalon savaşı sonrasında Bizans ile hafif şartlarda bir anlaşma yapması, tepkilere neden olmuştu.[545] Hatta o, ihanetle suçlanmıştı.[546]

Bu bağlamda Bizans tarihçisi N. Khoniates'in eserinde verilen bilgiler de konuya dair bakış açımızı genişletmek adına önemlidir. Khoniates eserinde, II. Kılıç Arslan'ın rahat ve huzur bilmeyen bir ruha sahip olduğunu, denizler gibi coştuğunu ve Bizans'a zarar verebilecek her fırsatı değerlendirip saldırıya geçtiğini, savaşlarda iyi düşünüp dikkatli hareket ettiğini söylemektedir.[547] Diğer tarihçiler de "*İyi bir idareci, çok heybetli ve çok adil bir sultan olup, Bizans topraklarına pek çok gazâ tertip etmişti.*" diyerek aynı duruma işaret etmektedirler.[548] Ayrıca İbn Bîbî eserinde, II. Kılıç Arslan'ın oğullarının her yıl 100 bin köleyi "**küfür vadisinin batağından alarak İslâm devletine**" getirdiklerini ve onları "*samimi bir şekilde ulu ve yüce olan Mutlak Varlık'ın birliğine inandırarak*" İslâm dinine girmelerine vesile olduklarını ifade eder.[549]

II. Kılıç Arslan, Bizans'a karşı 1176 yılında elde edilen zaferin ardından başta halîfe olmak üzere tüm komşu hükümdarlara zafernâmeler göndermiş ve bu haber İslâm ülkelerinde bayram sevinciyle kutlanmıştır.[550] Onun Bizans karşısındaki zaferleri Müslümanlar için ümit kaynağı olmuştur.

---

[544] Kinnamos, **a.g.e.**, s. 208; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 42; Çay, **a.g.e.**, s. 53; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 400.
[545] Cahen, **a.g.e.**, s. 45; Turan, **Türkiye**, s. 235; Ayönü, **a.g.e.**, s. 173; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.
[546] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 249; Karş. Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.
[547] Niketas, **a.g.e.**, s. 84-85, 121-123; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 254; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[548] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XII, 82; Ömerî, **a.g.e.**, s. 317; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 11; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 33; Karş. Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[549] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 56. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 245.
[550] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 250; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 236; a. mlf., **Cihân**, s. 224; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 550; Çay, **a.g.e.**, s. 87-88; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 147; Kara, **a.g.e.**, s. 493; Ersan, "Türkiye", X, 206; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 401.

II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a ve Haçlılara karşı cihâdı bıraktığından şikâyet edip onu cihâda dâvet eden Nûreddîn Zengî de zaman zaman Bizans ve Haçlılarla anlaşmalar yapmıştır. Meselâ o, II. Kılıç Arslan'a karşı 1159 yılında I. Manuel ile ittifak kurdu. Yine II. Kılıç Arslan'ın üzerine sefere çıkmak için Haçlılarla kısa süreli bir anlaşma yaptı. Elbette bu bilgiler, Nûreddîn'in Haçlılar ve Bizans karşısında ortaya koyduğu mücadeleyi şüpheye düşürmez ancak Kılıç Arslan'a bu konular sebebiyle yaptığı dinî uyarıların siyasî gayeler de taşıdığını ortaya koyar. Nûreddîn, Haçlılara karşı Müslümanları tek bir vücut hâline getirmeye çalışırken, Anadolu'da güçlü bir konuma sahip olan II. Kılıç Arslan ile hakimiyet mücadelesine girmek zorunda kalmıştır. Zirâ Kudüs üzerine yürümesi için arkasını sağlama alması gerekiyordu. Ancak II. Kılıç Arslan ile yaşadığı anlaşmazlık Kudüs üzerine seferi engelliyordu.[551] Bu sebeple Nûreddîn de önce arkasını sağlama almak için II. Kılıç Arslan ile mücadele etmek durumunda kaldı. Bu mücadeleye de meşrû bir zemin kazandırmak adına Kılıç Arslan'ın cihâdı terk ettiğini, imanını zedeleyip zındıklığa düştüğünü söyledi.[552]

Lâkin Nûreddîn Zengî'nin, Kılıç Arslan'ın dinî yönüyle ilgili ortaya attığı iddialar yine de düşünülmelidir. Zirâ Kılıç Arslan hakkında, Nûreddîn'in ithamlarına benzer başka tartışmalar da söz konusudur.[553] Elbette Nûreddîn de bunları biliyor ve fırsat olarak kullanıyordu.

2. 2. 1. 2. 6. Hakkındaki Zındıklık İthamları

Son olarak Nûreddîn'in zındıklık suçlamasını ve yeniden kelime-yi şehâdet getirilmesi isteğini ele alacağız. Bu itham ve suçlardan, Nûreddîn'in nezdinde II. Kılıç Arslan'ın Müslümanlığı ile ilgili tereddütlerin olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ imanın tazelenmesinin istenmesi bundan başka bir anlam ifade etmemektedir. İşi bu yönüyle düşündüğümüzde Nûreddîn Zengî'nin II. Kılıç Arslan'a karşı aşırı gittiğini söylemek gerekir. Ancak onun bu tavrı, ağırlıklı olarak siyasî olmakla birlikte, kendisinin aksine Kılıç Arslan'ın Mu'tezile'ye yakın olup felsefeyle ilgilinmesi ve Hristiyanlara karşı uzlaşmacı bir tavır göstermesi ile alâkalıdır.

[551] A. Turan, **a.g.e.**, s. 191.
[552] A. Turan, **a.g.e.**, s. 192.
[553] Bu iddiaları ilerleyen sayfalarda ele aldık.

II. Kılıç Arslan'ı Nûreddîn Zengî'ninkine benzer ithamlarla suçlayan diğer kişi, Nûreddîn'in ve sonrasında Salâhaddîn Eyyûbî'nin yanında önemli görevlerde bulunan tarihçi İmâdeddîn el-İsfahânî'dir (ö. 597/1201).[554] İmâdeddîn el-İsfahânî, II. Kılıç Arslan'ın Ra'bân kalesine yaptığı seferle ilgili Salâhaddîn Eyyûbî'ye yazdığı mektubunda, kendilerinin Müslümanların iyiliğini ve kafirlere galip gelmesini istediğini ancak II. Kılıç Arslan'ın ise Bizans ile anlaşıp, Haçlılarlarla hediyeleştiğini ve böylece din yolundan ayrıldığını, kafirleri mü'minlere karşı savaşa teşvik ederek Müslümanların kalplerini kırdığını yazdı.[555] Görüldüğü gibi II. Kılıç Arslan, siyasî faaliyetleri sebebiyle dinî anlayışından sapmak ve mü'minlere karşı kafirlerle iş tutmakla suçlanmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte, daha önce II. Kılıç Arslan ve Nûreddîn Zengî arasında savaş meydana gelecekken iki Müslüman devletin savaşının Haçlılara yarayacağının kendilerine söylenmesi üzerine II. Kılıç Arslan'ın Nûreddîn'e barış teklifinde bulunması da takdire şayandır.[556] Kılıç Arslan'ın bu teklifi başka yönlerden de incelenebilir ama her hal û kârda iki Müslüman devletin savaşmasını istemediği açıktır. Ayrıca Nûreddîn Zengî'nin şahsına karşı yaptığı ithamlara ve talep ettiği barış şartlarının ağırlığına rağmen II. Kılıç Arslan barış yapmaktan geri durmadı. Aynı durum daha önce Dânişmendli Yağıbasan'la karşı karşıya geldiğinde de meydana gelmiş, âlim ve dinî önderlerin telkinleriyle Kılıç Arslan savaştan geri çekilmişti. Bu konuyla ilgili Urfalı Mateos eserinde şunları kaydeder: "*Dinî reisler onların ayaklarına kapanıp, 'Müslüman milletini kırma' diye yalvardılar. Bunun üzerine anlaşma oldu*."[557]

2. 2. 1. 2. 7. Hristiyanlık İddiaları

Sultan II. Kılıç Arslan ile ilgili konumuz açısında önemli bir bahis de Haçlılarla ilişkileridir. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla ilişkilerinde, ondan önceki Türkiye Selçuklu sultanlarında görülmeyen fiiller karşımıza çıkmaktadır. Bu fiiller, II. Kılıç

[554] Bkz. Şeşen, "el-İsfahânî", s. 174.
[555] Şeşen, **a.g.e.**, s. 267.
[556] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 227, 229; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 230; Cahen, **a.g.e.**, s. 40; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 549; Kök, "Nûreddîn Zengî", s. 261; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 400.
[557] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 315; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 224; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 125.

Arslan ile ilgili bir takım tartışmalar doğurmuştur. Bu tartışmalardan biri de onun Hristiyan olduğu meselesidir.

1173 yılında Saxony Dükü Arslan Heinrich, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a misafir oldu.[558] Lübeckli Arnold'un **Chronica Slavorum** adlı eserinden haberdar olduğumuz bu ziyaret, beraberinde birtakım tartışmaları da gün yüzüne çıkarttı.[559]

Arslan Heinrich, Antakya ziyaretinin ardından Tarsus üzerinden Türkiye Selçuklu topraklarına giriş yaptı. II. Kılıç Arslan, Heinrich ve heyetinin karşılanması için 500 süvariyi önlerine gönderdi.[560] Böylelikle dük ve heyeti, Ermeni topraklarından rahatça geçerek, Kılıç Arslan ile görüşmek üzere Axarat[561] şehrine vardılar. Arnold eserinde, dükün Ereğli'den geçerken Türkler tarafından şahane bir şekilde ağırlandığı ayrıntısını verdikten sonra, Axarat'ta II. Kılıç Arslan tarafından içtenlikle karşılandığını aktarmaktadır.[562]

Buradan sonra eserde, asıl konumuzla ilgili –Kılıç Arslan'ın Hristiyan olup olmadığı hususunda- bilgiler verilmektedir. Kaynakta, II. Kılıç Arslan'ın, Heinrich'e akraba olduklarını söylediği yazılıdır. Kaynağa göre II. Kılıç Arslan, Töton topraklarından asil bir hatunun Ruten Kralıyla evlendiğini ve bu evlilikten bir kız çocuğunun doğduğunu, bu kız çocuğunun kendi annesi olduğunu söyledi.[563] Altay Tayfun Özcan, bu bilgilerin doğru olup olmadığı hakkında yaptığı uzun değerlendirmesinde sonuç olarak II. Kılıç Arslan'ın annesinin Svyatoslav Yaroslaviç ile Oda von Elsdorf'un kızı olup, 1073 ile 1076 yılları arasında doğarak 1113-

[558] Altay Tayfun Özcan, "Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, I (Aralık 2016), s. 194. Turan ve Harun Korunur, bu tarihin 1171 olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 246; Korunur, **a.g.e.**, s. 72.

[559] Bu noktada konuyla ilgili en ayrıntılı çalışma, Altay Tayfun Özcan'ın, Arnold'un eserindeki ilgili bahisleri çevirisi ve bu çevirilerden hareketle kaleme aldığı makalesidir. Özcan bu makalede, II. Kılıç Arslan'ın Hristiyan olup olmadığını tartışmaktadır. Bkz. Özcan, **a.g.m.**, s. 191-217. Konuyla ilgili diğer iddialar için bkz. Turan, **Türkiye**, s. 257.

[560] Özcan, **a.g.m.**, s. 197; Turan, **Türkiye**, s. 246.

[561] Özcan makalesinde, bu şehrin ismi ve konumuyla ilgili de bir tartışma yürütmektedir. Bahsi geçen şehir, isminden hareketle hemen Aksarây çağrışımı yapsa da Özcan, –Osman Turan Aksarây olduğu görüşündedir- bu şehrin, İsmil'in doğusundaki Akçaşehir olduğunu iddia eder. Bkz. Özcan, **a.g.m.**, s. 200, 201; ayrıca bkz. Turan, **Türkiye**, s. 246.

[562] Özcan, **a.g.m.**, s. 200; Turan, **Türkiye**, s. 246.

[563] Özcan, **a.g.m.**, s. 200; Turan, **Türkiye**, s. 257.

1115'te 37 ile 42 yaşları arasındayken oğlunu doğurduğunu kabul edilebilir bir sonuç olarak ele almaktadır.

II. Kılıç Arslan'ın Heinrich ile akraba olması elbette onun Hristiyan olduğunu kanıtlamaz. Ayrıca birçok Selçuklu sultanının annesi de Rum kökenlidir. Hatta aralarında ölümlerine kadar Hristiyan kalanların olduğu dahî iddia edilmektedir. Kılıç Arslan'ın Hristiyan olup olmadığıyla ilgili asıl tartışma, Arnold'un dinî meseleler hakkında kaydettiği bilgilerden çıkmaktadır. Bu konuda Arnold şu ifadeleri aktarmaktadır: "*Dük, İsa'nın vücut bulması ve Katolik inancıyla ilgili pek çok söz söyleyerek dinsizlerin inançları hakkında onu ikna etti. O da bunun üzerine şöyle cevap verdi: 'İlk insanı çamurdan biçimlendiren Tanrı'nın, isterse tertemiz bir bakirenin vücudunu elde etmesine inanmak zor değildir.*"[564]

II. Kılıç Arslan'ın cevabını değerlendirdiğimizde öncelikle söylediklerinin İslâm diniyle herhangi bir çelişki barındırmadığını ifade etmek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de de Hz. Meryem'in Hz. İsa (a.s)'yı doğurması mucizevî bir olay olarak anlatılır. Lâkin buradaki ince ayrıntı, Hristiyanların inandığı gibi Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olup olmadığı meselesidir. Kılıç Arslan, "*Tanrı'nın, bir bakirenin vücudunu elde etmesine inanmak zor değildir.*" diyerek acaba bu meseleye mi atıf yapmıştır? Bu konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'deki birçok ayetten birini söylemeyip, böyle bir cevap vermesi akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Zirâ Tanrı'nın Hz. Meryem'in vücudunu elde etmesi ifadesiyle, Kur'ân'da geçen "*ruhumuzdan üfledik*" ifadeleri[565] arasında farklılık söz konusudur.

Aynı konuyla ilgili Turan'ın aktarımında ise çeviri "*İlk insanı çamurdan yaratan Allah'ın İsa'yı da bâkireden vücûda getirmiş olmasına inanmak güç değildir.*" olarak verilmektedir.[566] İki çevirinin arasındaki fark ortadadır. Bu da yorum farklılıklarına neden olmaktadır. Ayrıca Turan, II. Kılıç Arslan'ın sözlerini, Arslan Heinrich'e yönelik nezaket olarak değerlendirir.[567]

Arnold, bu bahislerden sonra eserinde, II. Kılıç Arslan'ın dinî anlayışıyla

[564] Özcan, **a.g.m.**, s. 207.
[565] Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 329.
[566] Turan, **Türkiye**, s. 255.
[567] Turan, **Türkiye**, s. 256.

ilgili şu yorumu yapmaktadır: "*Muhtemelen din dışı (heretik) Nikolaist olduğu için Musa'nın kitaplarını dinlemiş ve buradan ilk insanın nasıl şekillendiği hususunu okumuştu.*"[568] Bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır ki Arnold, II. Kılıç Arslan ve İslâm hakkında çok az bilgiye sahiptir. Zirâ Kılıç Arslan'ın fikirlerinin kaynağı olarak Kur'ân'ı Kerîm'i düşünmekten önce Tevrat'ı düşünmekte ve onu Hristiyan olarak kabul edip, Nikolaist varsaymaktadır. Arnold'un değerlendirmesindeki kısırlık konusunda Özcan da aynı görüştedir.

Turan, bu tartışmaların, II. Kılıç Arslan'ın Hristiyanlara karşı âlicenaplığı ve onları himayesi sebebiyle ortaya çıktığını düşünmektedir.[569] Bu konuda Urfalı Mateos eserinde, II. Kılıç Arslan'ın Hristiyanlara karşı merhametle davranılması hususunda emirler verdiğini söyler.[570] Aynı eserde Mateos, Behisni'deki (Besni) bir emîrin zâlimce davranışlarını anlatarak, II. Kılıç Arslan'ın sayesinde halkın bu emirden kurtulduğunu belirtir.[571] Ayrıca İstanbul Patriği Lukas Khrysoberges (1157-1170), Kılıç Arslan'ın Bizans ziyareti sırasında meydana gelen depremin, "*dinsiz*" Kılıç Arslan için düzenlenen törenden dolayı ilâhî bir uyarı olarak gerçekleştiğini iddia ederek, Kılıç Arslan'ın Hristiyan olmadığını açık şekilde ortaya koymuştur.[572]

2. 2. 1. 2. 8. Hristiyan Halk ve II. Kılıç Arslan

Sultanın Hristiyanlar ile ilişkileri hakkında başka bilgiler de vardır. Meselâ Süryani Mikhail ile Kılıç Arslan'ın 1181 yılında dost olduğu bilinmektedir.[573] Mikhail eserinde, Kılıç Arslan ile karşılaşmasını ve onunla olan diyaloglarını anlatırken, II. Kılıç Arslan'ın kendisini bizzat karşıladığını ve kabul merasiminin Hristiyan kanunlarına göre haç ve İncil ile olacağını emrettiğini söyler.[574] Bunu

---

[568] Özcan, **a.g.m.**, s. 207.
[569] Turan, **Türkiye**, s. 256; Ersan, **Ermeniler**, s. 259.
[570] Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 317; Karş. Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[571] Bkz. Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 317-318; Karş. Ersan, **Ermeniler**, s. 45-46, 248.
[572] Nikeas, **a.g.e.**, s. 81; Ioannes Kinnamos, **a.g.e.**, s. 150; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 169; Ayönü, **a.g.e.**, s. 157; Kesik, "II. Kılıcarslan'ın İstanbul'u Ziyareti", s. 841; a. mlf., "İstanbul'da Doğal Afetler", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009, s. 72.
[573] Süryanî Mikhail eserinde, Sultan II. Kılıç Arslan tarafından kendisine dostane bir mektup ile bir asa ve 20 altın dinar gönderildiğini belirtir. Bkz. Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 263; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Cahen, **a.g.e.**, s. 178; Ersan, **Ermeniler**, s. 249; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[574] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 264; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Ersan, **Ermeniler**, s. 249.

duyan Hristiyanlar, yüksek sesle ilâhiler söyleyerek II. Kılıç Arslan'ın yanına vardılar. Sultan Kılıç Arslan, papazın atından inmesine ve elini öpmesine müsaade etmeyerek onu kucakladı ve papazı dikkatlice dinledi. Süryani Mikhail eserinde, "*Konuşmamız o kadar yürekten oldu ki gözlerinden yaş aktı ve Allah'ın kudretine şükrettik. Bütün Hristiyanlar haçın, sultanın ve Müslüman halkın başları üzerinde törenle götürüldüğünü görünce, Allah'ı meth u sena ettiler*." diyerek bu anları tasvir etmektedir.[575] Kafile daha sonra kiliseye girdi ve sultan ile halk için duâ etti. II. Kılıç Arslan, Barsâmâ manastırının vergisini kaldırdı ve onlara bu hususta bir berât verdi.[576] Yine Barsûmâ Manastırı ve Malatya Katedrali de II. Kılıç Arslan zamanında tamir ettirildi.[577]

II. Kılıç Arslan, Malatya'da kaldığı bir ay boyunca Mikhail ve heyetine sürekli hediyeler gönderdi. Mikhail eserinde, "*Aramızda efendimiz Hazreti İsa ile peygamberler, havariler ve diğer mevzular hakkında sual ve cevaplar teati ediliyordu.*" diyerek ilmî mektuplaşmalar yaptıklarını da ifade ediyordu.[578] Eserindeki sözlerinin devamında Mikhail, daima sultanın yanında bulunan filozof Kemâleddîn ile Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'deki sözler hakkında tartışmalar yaptıklarını belirterek, Kemâleddîn'in Süryanilerin hikmetini (felsefesini) methettiğini ifade eder.[579]

Mikhail eserinde, bir müddet sonra tekrar Malatya'ya gittiğini ama bu sırada II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a karşı seferde olduğunu ifade eder ve Sultan II. Kılıç Arslan'dan kendisine bir mektup geldiğini kaydeder.[580] II. Kılıç Arslan mektupta, Bizans'a karşı kazandığı zaferleri anlatmakta ve bunların onun duâsı hürmetine gerçekleştiğini ifade etmektedir.[581] Mikhail eserinde, sultandan birkaç kez daha

[575] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 264; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Ersan, **Ermeniler**, s. 249.
[576] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 264; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Cahen, **a.g.e.**, s. 178; Ersan, **Ermeniler**, s. 249.
[577] Turan, **Cihân**, s. 369; Cahen, **a.g.e.**, s. 178; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[578] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 264; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369;
[579] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 264; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402; a. mlf., **Cihân**, s. 369;
[580] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 268; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 240, 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Cahen, **a.g.e.**, s. 46, 178; Ersan, **Ermeniler**, s. 80, 249; Ayönü, **a.g.e.**, s. 179-180.
[581] Mektubun tamamı için bkz. Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 268; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 255; a. mlf., **Cihân**, s. 369; Ersan, **Ermeniler**, s. 249.

mektup aldığını söylemekteyse de bunlara dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.[582]

2. 2. 1. 2. 9. Haçlı Siyaseti ve Tepkiler

II. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla anlaşma yapması da Türkiye Selçuklu tarihinde bir ilktir. Freidrich Barbarossa, Alman Haçlı ordularının başında Anadolu'ya geçmeye hazırlanırken II. Kılıç Arslan'dan izin istedi ve Kılıç Arslan da ona bu izni verdi.[583] Alman Haçlı ordusu Anadolu'dan geçerken[584] II. Kılıç Arslan öncülüğünde düzenli bir orduyla karşılaşmadıysa da şehzadeler ve Türkmenlerin saldırılarına uğradı.[585] Bunun üzerine Barbarossa, Konya'yı kuşattı ve II. Kılıç Arslan onunla tekrar anlaşma yaptı.[586]

Bu anlaşmayı yaparken II. Kılıç Arslan'ın, dinî anlayışını nasıl revize ettiğini düşünmek gerekir. Bu, siyasetin dinî kuşatmasına gösterilebilecek örneklerden bir tanesidir. Yine de Kılıç Arslan, Haçlılarla anlaşma yapıp onların Anadolu'dan geçmesine izin verdikten sonra Selâhaddin Eyyûbî'ye bir elçi göndermiş ve Almanların ülkesinden geçmesi sebebiyle özür dileyerek bu duruma mecbur kaldığını ifade etmiştir.[587] Bu bilgi, onun Haçlılarla istemeyerek anlaştığını ortaya koymaktadır. Ancak Kılıç Arslan'ın gönderdiği elçiden bahseden İmâdeddîn el-İsfahânî, onun bu davranışına "*Kâfire mani olmadığı için Müslüman kâfire benzedi.*" diyerek tepkisini ortaya koymaktadır.[588]

Bu bağlamda **Anonim Selçuknâme**'de II. Kılıç Arslan ile ilgili dikkat çekici bir detay bulunmaktadır. Eserde, Haçlıların yaptığı tahribat karşısında Kılıç Arslan'ın

---

[582] Süryanî Mikhail, **a.g.e.**, s. 268.
[583] Turan, **Türkiye**, s. 246; Cahen, **a.g.e.**, s. 57; Çay, **a.g.e.**, s. 109; Ersan, "Türkiye", X, 204; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 379-380. Ayönü, **a.g.e.**, s. 185; Korunur, **a.g.e.**, s. 67.
[584] İbnü'l-Esîr, eserinde Alman Haçlı ordusunun Anadolu'ya geçişini anlatırken, "*Kılıç Arslan'ın hakimiyetindeki İslâm topraklarına ayak bastılar*." diyerek, Selçuklu ülkesine olan bakışı ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 51.
[585] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 51-52; **Chronique d'Ernoul**, (çev. Ahmet Deniz Altunbaş), **Ernoul Kroniği: Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi**, Kronik Yay., İstanbul 2019, s. 192; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 247-248; Cahen, **a.g.e.**, s. 57-58; Çay, **a.g.e.**, s. 110; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 150; Ersan, "Türkiye", X, 205; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 380. Ayönü, **a.g.e.**, s. 186; Korunur, **a.g.e.**, s. 70-72.
[586] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 52; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 248-249; Cahen, **a.g.e.**, s. 59; Çay, **a.g.e.**, s. 112; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 150; Ersan, "Türkiye", X, 205; Kesik, **Selçukluların İmtihanı**, s. 381. Ayönü, **a.g.e.**, s. 187; Korunur, **a.g.e.**, s. 72-73, 74.
[587] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 53; Şeşen, **a.g.e.**, s. 348.
[588] Şeşen, **a.g.e.**, s. 351.

yüreğinin sızladığı ve Haçlılara saldırırken salâvat getirdiği kaydedilmektedir.[589]

2. 2. 1. 2. 10. İdam Fermanları

Kaynaklarda, konumuzla ilgili olarak Kılıç Arslan hakkında karşımıza çıkan bir diğer bahis kardeşleri ve emirleriyle gerçekleştirdiği mücadelelerdeki eylemleridir. Kılıç Arslan'ın bahis konusu edilen fiileri, siyaseten katl olarak görülebilir. Kılıç Arslan, yalnız kardeşlerini değil ricalinden bazı adamları, emirleri ile babasının büyük bir prensi Bağdain (Bahaeddin)'i ve babasının kadısını da öldürtmüştü.[590] Yine kardeşini ziyafet ve sarhoşluk anında boğdurtmuş olduğu kaydedilmektedir.[591]

Ebû'l-Ferec'in eserinde anlattığı dikkat çekici bir diğer olay da II. Kılıç Arslan'ın bir çocuğa yaptığı iddia edilen işkencedir. Olay abartılı bir dille ifade edilmişse de sultanların fevrî davranışlarının olduğu bilindiğinden böyle bir hâdisenin gerçekleşmiş olabileceği kabul edilemez değildir. Buna göre Kılıç Arslan, hapsetmekte olduğu dört kardeş çocuğun talep edilmesi üzerine bu çocuklardan birini kesip ateşte kızartarak babasına gönderdi ve diğerlerini istemeye devam ederse onların âkıbetinin de aynı olacağına dair yemin etti.[592]

Kaynaklara göreyse Sultan II. Kılıç Arslan heybetli, düşmanlarına korku ve dehşet verici, âdil, arif, akıllı bir hükümdardı.[593]

2. 2. 1. 2. 11. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler

II. Kılıç Arslan döneminde ilmî faaliyetlerde de bir takım gelişmeler söz konusuydu. Sultan, Aksarây isimli yeni şehir inşâ ettirdi. Meselâ 1300 yılında, **Siyasetü'd-Dünya ve'd-dîn** isimli eseri kaleme alan Said b. İsmail Aksarâyî adlı bir

[589] Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 38.
[590] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 313.
[591] Papaz Grigor, **a.g.e.**, s. 313.
[592] Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 224; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 410; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 40; Kesik, **Dânişmendliler**, s. 143.
[593] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 82; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 464; Nigedî, **a.g.e.**, s. 439; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 106; Ömerî, **a.g.e.**, s. 317; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 9, 11; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 33; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 254; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.

âlim vardır. Aksarâyî, bu şehirde doğdu ve burada ilk eğitimini alıp Humus'a gitti.[594] Hattat, şeyh, bilgin ve Hanefî olarak betimlenen Aksarâyî'ye ait 13 Rebiülevvel 701 (15 Kasım 1301) tarihli bir istihsan kaydı mevcuttur ve anlaşıldığına göre bu tarihte o, Dımaşk şehrindeki el-Cevheriyye Medresesi'nde bulunmaktadır.[595] Buraya gidip eğitim alabildiğine göre Aksarâyî, bir altyapıya sahip demektir. Bu da Aksarây'daki medreselerin niteliğini ortaya koymaktadır.

II. Kılıç Arslan, Aksarây'ı askerî bir üs haline getirip, camiler, zâviyeler, medreseler ve bir kervansaray yaptırarak Azerbaycan'dan getirdiği gazi ve âlimlerle donattı.[596] Gazâ ve cihâd ruhunun bozulmaması için kötü ahlâklı insanların şehre girmesini yasakladı.[597] Bu bilgi önemlidir. Çünkü II. Kılıç Arslan, Bizans ile ilişkilerinde gaza ve cihâdı terk ettiği sebebiyle hem Nûreddîn Mahmûd Zengî hem de Abbâsî halîfesi tarafından uyarılmıştı. Bu bilgiyi göz önünde bulundurduğumuzda bu uyarıların siyasî boyutunu düşünmenin gerekliliği tekrar ortaya çıkmaktadır. Zirâ bu şehirde ayakta tutulmaya çalışılan gazâ ve cihâd, Bizans ve Haçlılara karşı yapılıyordu.

Yine bu dönemde Konya'da da camiler ve medreselerden bahsedilir.[598] Aslen Buharalı olan Ali bin Muhammed el-Buhari el-Bağdadî de Anadolu'ya gelmiş, Konya başkadısı olmuş ve 1169 yılında burada vefat etmiştir.[599]

Alâeddîn tepesindeki Sultâniyye Medresesi ile Altun-aba Medresesi de Kılıç Arslan zamanında yapıldı.[600] Aksarây'daki Muzafferiye Medresesi de muhtemelen onun dönemine aittir.[601] Aksarây'a bir konak mesafede Kılıç Arslan Kervansarayı adıyla bilinen ilk ribâtı da o inşa ettirdi.[602] Bunlar onun halka ve ilim ehline olan

[594] Bkz. Özgür Kavak, "Saîd b. İsmail Aksarâyî", **DİVAN**, 17/33 (2012/2), 193-213.
[595] Kavak, "Aksarâyî", s. 195, 196.
[596] Nigedî, **a.g.e.**, s. 439; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 11; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 257, 258; a. mlf., **Cihân**, s. 374; Cahen, **a.g.e.**, s. 169; Kara, **a.g.e.**, s. 453; Çay, **a.g.e.**, s. 116; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402; Kara, **a.g.m.**, s. 465.
[597] Cahen, **a.g.e.**, s. 169; Kara, **a.g.e.**, s. 453; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[598] Turan, **Türkiye**, s. 258; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[599] Turan, **Türkiye**, s. 259.
[600] Çay, **a.g.e.**, s. 117; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[601] Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[602] Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.

hizmetlerindendir. Aynı zamanda dinî anlayışının siyasî yansımaları olarak düşünülmelidir.

II. Kılıç Arslan'a takdîm edilen birçok ilmî eser vardır. Bu eserler gerek yazılma amaçları gerekse içerikleri sebebiyle onun dinî anlayışına ışık tutması bakımından önemlidir.

Bu eserlerden biri Ebû'l-Fazl Bedîüzzamân Kemâlüddîn Hüseyn Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî'nin Farsça olarak kaleme aldığı rüyalarla ilgili **Kâmilü't-taʿbîr** adlı eserdir. Müellif, "*Sultan-ı Muazzam Ebû'l-Feth Kılıç Arslan b. Mes'ûd için böyle bir kitap yazdım.*" diyerek eserini II. Kılıç Arslan'a ithaf etmiştir.[603] Müellifin bundan başka, dinî ilimlerle alâkalı **Vücuhu Kur'ân** ve edebiyata dair **Tercümânü'l-Kavâfi** gibi II. Kılıç Arslan'a armağan ettiği birçok eseri vardır.[604] Ayrıca ilm-i nücûmla ilgili de **Beyânu'n-Nücûm**, **El-Medhâlu ile İlmi'n-Nücûm**, **Usûlü'l-Melâhim** adlı eserleri bulunmaktadır.[605] Daha önce bahsedildiği gibi II. Kılıç Arslan, tabip, müneccim ve filozof olan Hubeyş et-Tiflisi'ye son derece önem verir onu yanından ayırmazdı.[606] Tiflisî'nin ilmî kimliği göz önünde bulundurulduğunda II. Kılıç Arslan'ın düşünce dünyası ve dinî anlayışı da bir nebze daha aydınlığa kavuşmaktadır.

Kılıç Arslan'a eser ithaf edenlerden biri de Ebû'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191)'dür. O, **Pertevnâme** adlı eserini Kılıç Arslan'a sunmuştur.[607] İbn Bîbî ise bu eserin II. Kılıç Arslan'ın oğlu Melik Berkyaruk-şâh'a sunulduğu kanaatindedir.[608]

---

[603] Ateş, **a.g.m.**, s. 97-101; Mevlüt Poyraz, "Hubeyş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, II/1 (2018), s. 91; Şureddin Memmedli, "Konya Selçuklular Sarayındaki Tiflisli Âlim", **Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi**, II/7 (2010 yaz), s. 105; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402.
[604] Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Poyraz, **a.g.m.**, s. 78-79; Memmedli, **a.g.m.**, s. 102.
[605] Eserler hakkında bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Ateş, **a.g.m.**, s. 101; Poyraz, **a.g.m.**, s. 94-96; Memmedli, **a.g.m.**, s. 103; Cevat İzgi, "Hubeyş et-Tiflîsî", **DİA**, XVIII, s. 269.
[606] Süryanî Mikhail, **a.g.e**, s. 261; Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Fazlıoğlu, "Anadolu'da Felsefe ve Bilim", s. 159, 160; Poyraz, **a.g.m.**, s. 78-80; Özaydın, "Kılıcarslan II", s. 402; İzgi, **a.g.m.**, s. 269-270.
[607] Ateş, **a.g.m.**, s. 103.
[608] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 53; Karş. Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", s. 36.

Şihâbüddîn Sühreverdî, idam edildiği için maktul lakapıyla bilinmektedir.[609] Kendisi İşrakilik adlı felsefî-tasavvufî ekolünün kurucusudur.[610] Kutluer, Sühreverdî-yi Maktul'un ilmî kimliğini şu şekilde ortaya koymaktadır:

> "*Sünnî inancın kalesi olan medrese hocalarının, antik felsefe kültürünü yücelten ve bunu yaparken eski Fars geleneğine zındıkları hatırlatır biçimde atıflarda bulunan, Şâfiî mezhebine bağlı görünse de Şiî eğilimler taşıdığından ve nübüvvet iddiasıyla desteklenmiş biçimde siyasî hedefler beslediğinden kuşkulanılan karizmatik bir filozof…*"[611]

Böyle bir âlimin II. Kılıç Arslan ile olan ilişkisi sultanın dinî anlayışı açısından oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Şafiî olmasına rağmen Kılıç Arslan'ın yanında yer edinmiş olması, sultanın mezhebî bir taassubu olmadığına da işaret eder.[612]

[609] Kutluer, **a.g.m.**, s. 39.
[610] Kutluer, **a.g.m.**, s. 39; Bkz. Mahmut Kaya, "İşrâkıyye", **DİA**, XXIII, 435-438; Süleyman Uludağ, "İşrakıyye", **DİA**, XXIII, 438-439.
[611] Kutluer, **a.g.m.**, s. 38-39.
[612] Kutluer, **a.g.m.**, s. 37-38.

2. 2. 2. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1192-1196)

Sultan II. Kılıç Arslan, dünyadaki son anlarında oğlu Gıyaseddîn Keysürev'i sultan ilân ederek emîrlerinden ona biat etmelerini istedi.[613] I. Gıyâseddîn Keyhüsrev genç yaşta tahta çıktı. I. Keyhüsrev kardeşlerinin arasındaki mücadeleleri fırsat bilerek saltanatını kuvvetlendirmeye çalıştı.

Bu süre zarfında sultan, ticaret kervanlarına zarar veren Bizans İmparatoru III. Aleksios'a karşı seferler düzenleyerek Menderes nehrine kadar uzanan Bizans topraklarını ele geçirdi.[614] Ele geçirdiği bölgelerden esir aldığı Hristiyan halkı Akşehir'e yerleştiren sultan, onlara toprak, tarım âletleri ve tohumluk vererek üretim yapmalarını sağladı ve beş yıl boyunca bu halkı vergiden muaf tuttu.[615] Bunu öğrenen pek çok Hristiyan, kendi istekleriyle Selçuklu ülkesine göç etti.[616]

I. Keyhüsrev bu fiilerle meşgûlken kardeşleri arasındaki mücadelede Tokat Meliki Rükneddîn Süleyman-şâh galip geldi. Ardından da Konya'yı kuşattı.[617] Zor durumda kalan I. Keyhüsrev, ailesi ile maiyetinin can ve mallarının bağışlanması koşuluyla kardeşi Rükneddîn Süleyman-şâh ile anlaşma yaptı.[618]

---

[613] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 40-46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 262; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 553; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 15, 17; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 151; Ersan, "Türkiye", X, 206; Kaya, **a.g.e.**, s. 40-41.

[614] Niketas Khoniates, **Historia**, (çev. Işın Demirkent), **Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)**, Dünya Yay., İstanbul 2004, s. 54-55; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 264; Cahen, **a.g.e.**, s. 62; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 554; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 18; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; Ayönü, **a.g.e.**, s. 190; Kaya, **a.g.e.**, s. 47; Ali Sevim, "Keyhüsrev I", **DİA**, XXV, 347.

[615] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent) s. 56; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 264; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 554; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 18; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; a. mlf., **Ermeniler**, s. 251; Ayönü, **a.g.e.**, s. 191-192; Kaya, **a.g.e.**, s. 47; Sevim, **a.g.m.**, s. 347.

[616] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent) s. 56; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 264; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 554; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; a. mlf., **Ermeniler**, s. 251; Ayönü, **a.g.e.**, s. 192; Kaya, **a.g.e.**, s. 48; Sevim, **a.g.m.**, s. 347.

[617] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 61; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Nigedî, **a.g.e.**, s. 440; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Ömerî, **a.g.e.**, s. 318; **Anonim Selçuknâme**, s. 38; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 34; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 269; Cahen, **a.g.e.**, s. 60; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 20-21; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; Kaya, **a.g.e.**, s. 50; Sevim, **a.g.m.**, s. 347.

[618] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 82; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 62; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Nigedî, **a.g.e.**, s. 440; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 34; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 269; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 21; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; Kaya, **a.g.e.**, s. 50; Sevim, **a.g.m.**, s. 347.

I. Keyhüsrev, tahttan indirildikten bir süre sonra İstanbul'a gitti ve Bizans'a sığındı.[619] Keyhüsrev, İstanbul'da, Bizans'ın ileri gelenlerinden Manuel Mavrozomes'in[620] kızıyla evlendi.[621] 1204 yılında Haçlılar Bizans başkenti İstanbul'u işgal edince I. Keyhüsrev, kayınpederinin yanına gitti.[622] Yeniden tahta çıkana kadar da burada kaldı.[623]

2. 2. 3. II. Rükneddîn Süleyman-şâh (1196-1205)

2. 2. 3. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Sultan II. Kılıç Arslan, ülkesini 11 oğlu arasında bölüştürdüğü vakit Melik Rükneddîn Süleyman-şâh'a Tokat ve çevresi düştü. Kutbeddîn Melik-şâh'ın vefat etmesiyle şehzadeler arasında öne çıkan Süleyman-şâh, kardeşi I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i alt ederek Türkiye Selçuklu tahtına çıktı.

II. Süleyman-şâh tahta çıktığını duyurunca hilâfet makamından kendisine menşûr, çetr ve sancak gönderildi.[624] Süleyman-şâh, hızlıca siyasî birliği sağlamaya koyuldu. Kardeşlerinin elindeki toprakları ya aldı ya da onları kendisine tâbi hâle getirerek toprakları üzerindeki siyasî birliği büyük ölçüde sağladı.

---

[619] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 81-83; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 169; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 78-80; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 474; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Nigedî, **a.g.e.**, s. 440; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; **Anonim Selçuknâme**, s. 38, 39; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 35; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 292-293; Cahen, **a.g.e.**, s. 60; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 558; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 24; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 155; Ersan, "Türkiye", X, 208; Ayönü, **a.g.e.**, s. 199; Kaya, **a.g.e.**, s. 106-107.

[620] Bu emîr hakkında bkz. Turan, **Türkiye**, s. 303-305; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 48.

[621] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 210; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 169; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 111; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 474; **Anonim Selçuknâme**, s. 39; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 38; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 293; Cahen, **a.g.e.**, s. 62; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 558; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 25; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 155; Ersan, "Türkiye", X, 212; Ayönü, **a.g.e.**, s. 199; Kaya, **a.g.e.**, s. 108.

[622] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 169; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 474; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 38; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 293; Cahen, **a.g.e.**, s. 61; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 558; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 25; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 155; Ersan, "Türkiye", X, 212; Ayönü, **a.g.e.**, s. 200-201; Kaya, **a.g.e.**, s. 110; Sevim, **a.g.m.**, s. 348.

[623] I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını, onun ikinci saltanat dönemini anlattığımız başlıkta ele aldık.

[624] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Nigedî, **a.g.e.**, s. 440-441; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; Kaya, **a.g.e.**, s. 64; Selim Kaya, "Süleyman Şah II", **DİA**, XXXVIII, s. 106.

Türkiye Selçuklularının iç mücadelelerini fırsat bilen Bizans, Karadeniz'deki ticaret gemilerine baskın düzenledi.[625] Bunun üzerine II. Süleyman-şâh, Bizans'tan, baskında ele geçirdiği malların ve esirlerin iadesini istedi.[626] Ayrıca İmparator III. Aleksis (1195-1203)'e yeni bir anlaşma teklif etti. Buna göre Bizans, Türkiye Selçuklularına yıllık vergi verecek, ayrıca baskında ele geçirilen malların bedellerini de ödeyecekti.[627]

Bu sırada Ermeniler de Selçuklu topraklarına akınlar yaptılar. Bunun üzerine Kilikya'ya sefer düzenleyen Süleyman-şâh, Ermenileri kendisine tâbi kıldı.[628] Ardından kendisine karşı direnen Malatya'daki kardeşi Muizzeddîn Kayser-şâh'ın üzerine yürüdü ve 1201 yazında şehri ele geçirdi.[629] Bu dönemde Artukluların Harput kolu ile Mengücükler de II. Süleyman-şâh'a tâbi durumdaydı.[630]

II. Süleyman-şâh, Gürcülerin Anadolu'ya yaptığı akınlara cevap vermek için sefere çıkma kararı aldı ve kendisine bağlı beylerin de iştirak etmelerini istedi.[631] Sefer sırasında, Erzurum'daki Saltuklu hâkimiyetine de son vererek burayı topraklarına kattı.[632] Ardından Gürcistan seferine devam etti. Pasinler ovasında karargâhını kurmuş vaziyette hazırlıklarını sürdüren Selçuklu ordusu, beklemediği

---

[625] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 92-93; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 271; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 208-209; Ayönü, **a.g.e.**, s. 194; Kaya, **a.g.e.**, s. 68.

[626] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 93; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 272; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 209; Ayönü, **a.g.e.**, s. 194; Kaya, **a.g.e.**, s. 68-69; Kaya, **a.g.m.**, s. 106.

[627] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 93; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 272; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 209; Ayönü, **a.g.e.**, s. 194; Kaya, **a.g.e.**, s. 69; Kaya, **a.g.m.**, s. 106.

[628] Turan, **Türkiye**, s. 272-274; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 209; a. mlf., **a.g.e.**, s. 161-162; Kaya, **a.g.e.**, s. 70-71; Kaya, **a.g.m.**, s. 106.

[629] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 84, 147; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 474; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Ömerî, **a.g.e.**, s. 332; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 35; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 275; Cahen, **a.g.e.**, s. 60; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 556; Ersan, "Türkiye", X, 209; Kaya, **a.g.e.**, s. 73; Kaya, **a.g.m.**, s. 106.

[630] Turan, **Türkiye**, s. 275; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 556; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 209; Kaya, **a.g.e.**, s. 74.

[631] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 101; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Brosset, **a.g.e.**, s. 405; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 280; Cahen, **a.g.e.**, s. 64; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 556; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 209; Kaya, **a.g.e.**, s. 77; Kaya, **a.g.m.**, s. 107.

[632] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 147; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 103; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 474; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Ömerî, **a.g.e.**, s. 332; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 35; Brosset, **a.g.e.**, s. 405; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 276-277; Cahen, **a.g.e.**, s. 64; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 556; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 153; Ersan, "Türkiye", X, 209-210; Kaya, **a.g.e.**, s. 77-78; Kaya, **a.g.m.**, s. 107.

bir an da Gürcü kuvvetlerinin saldırısına uğradı ve yapılan savaş Gürcülerin zaferiyle sonuçlandı.[633] Ancak bu mağlubiyet, II. Süleyman-şâh'ın Doğu Anadolu'daki hakimiyetinin genişlemesine engel olmadı. Önce Mardin ve Diyarbekir bölgesindeki beyler, sonra Salâhaddîn Eyyûbî'nin büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali, Selçuklulara tâbi oldu.[634]

II. Süleyman-şâh'ın Ankara ve çevresinde hüküm süren kardeşi Muhyiddîn Mes'ûd, tâbi bir bey gibi davranmıyordu. Bu durumu çözüme kavuşturmak isteyen Süleyman-şâh, 1204 yılında sefere çıkarak Ankara'yı aldı.[635] II. Süleyman-şâh, bu olaydan kısa bir süre sonra, 6 Temmuz 1204 tarihinde vefat etti.[636]

2. 2. 3. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

II. Kılıç Arslan ve sonrasındaki Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışları hakkında, kaynaklarda daha ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Önceki Türkiye Selçuklu sultanlarına kıyasla bu farklılığın başlıca sebebi, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemini anlatarak başlayan İbn Bîbî'nin **el-Evâmirü'l-Â'lâiyye fî'l-Ûmûri'l-Â'lâiyye** adlı eseridir. Diğer kaynaklarda bulunmayan bilgilere bu eser vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Böylelikle I. Keyhüsrev ve halefleri hakkında konumuz açısından daha ayrıntılı bir tablo ortaya koymak mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda II. Süleyman-şâh'ın dinî anlayışını öncelikle, dönemindeki olaylardan hareketle inceleyeceğiz.

---

[633] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 104; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 36; Brosset, **a.g.e.**, s. 408; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 281-282; Cahen, **a.g.e.**, s. 64; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 556; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 154; Ersan, "Türkiye", X, 210; Kaya, **a.g.e.**, s. 85-87; Kaya, "Süleyman Şah II", s. 107; İbn Bîbî ise bu mağlubiyeti, sultanın çetrini taşıyan askerîn atından düşmesine bağlamaktadır. Savaş meydanında galip konumda olan Selçuklu askerleri böylece sultanın öldüğünü zannedip dağılmaya başlamışlardır. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 104.

[634] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 147; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 475; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 283-284; Cahen, **a.g.e.**, s. 65; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 557; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 154; Ersan, "Türkiye", X, 210-211; Kaya, **a.g.e.**, s. 89-90; Kaya, **a.g.m.**, s. 107.

[635] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 166; Ebü'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 485; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 36; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 284-285; Cahen, **a.g.e.**, s. 60; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 557; Ersan, "Türkiye", X, 211; Kaya, **a.g.e.**, s. 92; Kaya, **a.g.m.**, s. 107.

[636] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 166; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 486; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Ömerî, **a.g.e.**, s. 334; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 285; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 557; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 154; Ersan, "Türkiye", X, 211.

2. 2. 3. 2. 1. Hükmettiği Cezalar

Rükneddîn Süleyman-şâh'ın Konya'yı kuşatmasının ardından I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ağabeyi karşısında çaresiz kalınca onunla anlaşıp şehri terk etti.[637] Konya'dan çıktıktan sonra Akşehir yolundan İstanbul'a doğru hareket eden I. Keyhüsrev, Ladik Köyü dolaylarında halkın saldırısına uğradı ve eşyaları yağmalandı.[638] Bu olay üzerine I. Keyhüsrev, ağabeyi, Sultan II. Rükneddîn Süleyman-şâh'a sitem dolu bir mektup yazdı. O, bu mektubunda, "*Köle bir halkın böyle çirkin bir davranışta bulunmasına nasıl seyirci kalabilirsin?*" diyor, suçlulara ceza vermesi için II. Süleyman-şâh'ı harekete geçmeye davet ediyordu.[639]

II. Süleyman-şâh, kardeşinin mektubu kendisine ulaşınca sinirlendi ama öfkesine gem vurarak gerçek suçluların ortaya çıkartılması için bir plân kurdu. O, bu olaya karışanların saraya gelmesini, gelirken de yaptıklarıyla ilgili bir delili beraberlerinde bulundurmalarını istedi.[640] Sultan, bu şartları yerine getirenlere ihsanlarda bulunacağını vadetti. Bunun üzerine bu işi yapanlar da delilleri ile birlikte, büyük umutlar içinde Konya'ya gittiler.

Sultan II. Süleyman-şâh, gelenleri güler yüzle karşıladı çünkü onları, asıl plânından haberdâr ederek korkutmak istemiyordu. Bu dikkatli karşılamadan sonra sultan, onlardan kardeşine yaptıklarını anlatmalarını istedi.[641] Sonra gelenleri gözetlemeleri için şehrin iğdiş ve ayanlarına emirler vererek, gerçek suçluların iyice açığa çıkmasını bekledi.[642] Zirâ saraya gelenlerden birçoğu, sultanın vadettiklerinden faydalanmak için böyle bir işe girişmiş olabilirdi. II. Süleyman-şâh, bir müddet sonra gelenleri tekrar sorguladı ve içlerinden suçlarını itiraf edenleri şehrin surlarında

[637] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 62; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Nigedî, **a.g.e.**, s. 440; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 34; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 269; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Sevim, **a.g.m.**, s. 347.
[638] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 65; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 270; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Kaya, **a.g.e.**, s. 64, 98.
[639] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 65; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 270; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Kaya, **a.g.e.**, s. 65, 98.
[640] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 65; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Kaya, **a.g.e.**, s. 65, 98.
[641] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 66; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 65.
[642] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 66; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 65.

çarmıha gerdirtti.[643] Sultan, "*Bilmezler mi ki Selçuklu ailesine saygısızlık gösterip hakarette bulunan ve onların nimetlerine nankörlük eden herkesin lâyık olduğu ceza bu olur*." diyerek, halka gözdağı verdi.[644] Ayrıca Ladik köyünün yakılmasını emretti.[645]

Yaşanan bu olayı konumuz açısından değerlendirecek olursak öncelikle ortada, bir yağma ve hırsızlık suçunun olduğunu tespit etmek gerekir. Bu suçun hükmü de şer'î olarak bellidir ve kadı tarafından verilmesi gerekir. Şer'ân cezası, ölüm ya da bir köyün yakılması değildir. II. Süleyman-şâh'ın, ilgili suçun karşılığı olarak verdiği cezalar bu olayda kendi ictihadına göre hareket ettiğini göstermektedir. II. Süleyman-şâh, gerçek suçluların tespitinde son derece titiz davrandıysa da sözlerinden anlaşıldığı üzere kendi ailesini diğer insanlardan üstün görmesi, bu suçun cezasını ağırlaştırmasına sebep olmuştur. Ayrıca yine sözlerinden anlaşıldığı üzere o, kendi ailesinin ilâhî lütfa mazhar olduğunu düşünmektedir. Bu da dinî açıdan bir tür kutsallık ortaya çıkarmaktadır. Bu bakış açısı, tüm sultanlarda olan genel bir anlayıştır.[646]

Bu suçların cezasının Şeriat'ta belli olmasına rağmen sultanın cezayı ağırlaştırma hususunda kendisini yetkili görmesi, II. Süleyman-şâh'ın dinî anlayışına da işaret eder. Bu tavır sadece II. Süleyman-şâh'ta değil sultanların çoğunda karşımıza çıkmaktadır.[647]

II. Süleyman-şâh'ın, döneminde yaşanan hırsızlık sebebiyle verdiği bir ölüm cezası daha vardır. Bu olayla ilgili hükmü de tartışmaya açıktır.

---

[643] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 67; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 270; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Kaya, **a.g.e.**, s. 65, 98; Kaya, **a.g.m.**, s. 106.
[644] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 67; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 65.
[645] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 67; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 270; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Kaya, **a.g.e.**, s. 65, 98.
[646] Bu anlayışın oluşumu ve içeriği hakkında I. Bölüm'e bakınız.
[647] Şer'î olarak bu suçların cezası belliyken II. Süleyman-şâh'ın cezaları ağırlaştırmasının nasıl mümkün olabildiği ve dinî anlayışla ilişkisi hakkında detaylı bilgi için III. Bölüm'ün 2. başlığına bakınız.

II. Süleyman-şâh'ın çok sevdiği Ayaz adında bir kölesi (gulâmı) vardı.[648] Bir gün ihtiyar bir kadın, kendisine ait yoğurdun gulâm Ayaz tarafından alınıp parasının da ödenmediğinden şikayetle II. Süleyman-şâh'ın huzuruna vardı.[649] Sultan, gulamına sordu ama Ayaz iddiaları yalanladı. Bunun üzerine kadın, anlattıklarının doğru olduğuna yemin edince son çare olarak Ayaz kusturuldu ve yoğurt midesinden dışarı çıktı.[650] Bunu gören II. Süleyman-şâh, onun hakkında ölüm emri verdi.[651]

Kardeşinin eşyalarını yağmalayanlarla ilgili kısımda tartıştığımız gibi buradaki örnekte de görülen cezanın ağırlaştırılması kararı, Şeriat'a göre makbul müdür? Bahis konusu olan suçun cezası bu mudur? II. Süleyman-şâh, Ayaz'a olan meylinden kurtulmak için bu kadar sert bir ceza vermiş olabilir mi? Nitekim İbn Bîbî, eserinde, bu ölümün II. Süleyman-şâh'ı gama düşürdüğünü kaydeder.[652] II. Süleyman-şâh'ın, her iki olayda da tahkikat hususunda son derece hassas davranarak adaleti sağlamaya çalışırken suçların cezasına gelindiğinde hislerine yenik düştüğü anlaşılıyor.

II. Süleyman-şâh, ömrünün sonlarına doğru kaynaklarda yerilen bir davranışta bulundu. Ankara ve çevresinde hüküm süren kardeşi Muhyiddîn Mes'ûd,

---

[648] İbn Bîbî, eserinde, II. Süleyman-şâh'ın bütün aklı ve kalbinin bu "**ay yüzlü güzel**"e meylettiğini, bu sebeple sultanın, Ayaz'a birçok bağış ve iltifatta bulunduğunu ifade eder. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93. Hatta aynı eserde II. Süleyman-şâh'ın şu dizeleri söylediği belirtilir:
"*O öyle bir kâfir çocuğu ki (bu ifadeler Ayaz'ın gulâm olduğuna işaret ediyor) onun küfrü benim dinimdir. Hem dinim hem dünya görüşümdür. Kimse kendi kölesine böyle benim gibi köle olmadı. Bu köleye köle olma işi benim âdetim oldu.*" Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93. İbn Bîbî'nin eserinde ifade ettiğine göre II. Süleyman-şâh'ın gulamı Ayaz'a karşı hisleri bu kadarla sınırlıydı. Çünkü sultan, nefs-i emmâresini bir defa ayakları altına almış ve ona hevesleri yasaklamıştı. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93. Bu hususta II. Süleyman-şâh, şu rubaiyi kendisine rehber edinmişti:
"*Kötü alışkanlıklara sahip olmuş bir padişahın hükümdarlığına son verebilirsin. Sen yıldızlar doğunca çalıp oynamaya başladığın zaman güneşin battığını görmüyor musun?*" Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93. Bu bilgilerden hareketle II. Süleyman-şâh'ın, Ayaz adlı erkek kölesine (gulâmına) sevgi beslediğini ancak bu konuda nefsine ket vurduğunu çıkarmak mümkündür. Ayrıca onun, İslâm Şeriatı'na göre haram olan davranışları yapmamak için kendisini kontrol altına alma gayreti de dinî anlayışı açısından dikkat çekicidir. Sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla sultan, bu davranışları saltanatını doğru bir şekilde idâme ettirmek için yaptı. Ayrıca yukarıdaki dizelerden, Süleyman-şâh'ın dinî anlayışının siyasî bir yansıması olarak, sultanların kötü alışkanlıkları olmadığı taktirde hüküm sürme hakkına sahip olduklarını düşündüğünü çıkartabiliriz. Her ne kadar bir sûfîninki gibi olmasa da II. Süleyman-şâh'ın bu gayretini bir nevi seyr-i sülûk olarak görmekte mümkündür.

[649] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94.

[650] İbn Bîbî'nin eserinde, kölenin karnının yarılması sonucu yoğurdu onun yediğinin anlaşıldığı aktarılırken, Müneccimbaşı'nın eserindeyse kölenin kusturulmasıyla yoğurdu onun yediğinin anlaşıldığı kaydedilmektedir. Bize göre de ikinci durum daha makuldür. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94, 95; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 37.

[651] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94, 95; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 37; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 95.

[652] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 95.

kuşatmaya dayanamayacağını anlayınca kendisinin ve oğullarının bağışlanması şartıyla şehri, II. Süleyman-şâh'a teslim etti.[653] Süleyman-şâh da bu teklifi kabul etti ancak onlar şehirden çıkıp kendilerine ikta edilen beldeye doğru giderken hepsini öldürttü.[654] İbnü'l-Esîr, eserinde bu olayı detaylarıyla aktarmakta ve II. Süleyman-şâh'ın kardeşine ihanet ettiğini ifade etmektedir.[655] Bu durumda Süleyman-şâh, hem kardeşi ve yeğenlerini hem de onlara verdiği sözü çiğnemiş oldu. Daha önceki sultanlarda da gördüğümüz tahtını koruma hırsı ve endişesi, sultanların bazen akl-ı selîm ile hareket etmelerinin, dinî anlayışlarına göre davranmalarının önüne geçmiştir.

2. 2. 3. 2. 2. Hristiyan Devletlere Bakışı

Sultan II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın dinî anlayışı hakkında ipuçları yakaladığımız bir diğer konu, Gürcü Kraliçesi Thamara ile yaşadığı diyaloglardır. Süleyman-şâh henüz şehzadeyken Gürcü Kraliçesi Thamara'dan bir evlilik teklifi aldı.[656] Thamara (Tamara), II. Süleyman-şâh'ın babası II. Kılıç Arslan'a bu konudaki taleplerini ileten bir mektup yazdı.[657] Mektup II. Kılıç Arslan'a ulaşınca, o da durumu oğlu Süleymah-şâh'a bildirdi. Süleymah-şâh babasını dinleyince öfkelendi ve onu kınadı.[658] Ona göre Thamara kâfir ve sahip olduğu topraklar da küfür diyarıydı.[659] Süleyman-şâh babasına, Gürcü yurdunu fethederek orada Kur'ân ve ezanı okutmak istediğini, câmi ve mescid kurmayı hayal ettiğini söyledi.[660]

---

[653] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 84; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 485; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 285; Ersan, "Türkiye", X, 211; Kaya, **a.g.e.**, s. 92.

[654] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 166; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 485-486; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 36; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 285; Ersan, "Türkiye", X, 211; Kaya, **a.g.e.**, s. 92; Kaya, **a.g.m.**, s. 107.

[655] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 166; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 286.

[656] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 95-100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 278; Kara, **a.g.e.**, s. 478; İbrahim Tellioğlu, **XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri**, Serander Yay., Trabzon 2009, s. 97; Kaya, **a.g.e.**, s. 81.

[657] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 98-100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 278; Tellioğlu, **a.g.e.**, s. 98; Kaya, **a.g.e.**, s. 81.

[658] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 478; Tellioğlu, **a.g.e.**, s. 98; Kaya, **a.g.e.**, s. 81.

[659] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 278; Kara, **a.g.e.**, s. 478; Kaya, **a.g.e.**, s. 81.

[660] Mektuptaki ifadelerin konumuz açısından büyük önem taşıması sebebiyle, mektubun tamamını alıntılıyoruz:

> "*Padişahımızın onuru ve şerefli nefsi, niçin böyle çirkin ve kötü bir harekete izin vermektedir? Kölen olan bu oğlunu, her an yok olabilir ve her zaman kaybedilebilir olan bir dünya malına sahip olması için saltanat dergâhının kulluğundan niçin uzaklaştırmak istiyorsun? Kâfir bir kadının işvesi ve cilvesine kanarak oğlunu niçin İslâm başkentinden uzaklaştırıp küfür ve sapıklık yurduna atmak istiyorsun? Benim ümidim, İlahi gücün, Semavi*

Bu olay, Rükneddîn Süleyman-şâh'ın dinî anlayışının siyasî yansımalarına en güzel örneklerden biridir. O, İslâm dininin ilke ve tanımlamaları üzerinden bu olaya baktı ve ne yapacağına da buna göre karar verdi. Osman Turan'ın aktardığına göre bahsi geçen olayı, her ne kadar tahrif ederek de olsa Gürcü kaynakları da doğrulamıştır.[661]

Bu mesele bu kadarla da kalmadı. II. Süleyman-şâh, yıllar sonra Türkiye Selçuklu sultanı olarak Gürcistan üzerine sefere çıktığında Thamara'ya sert bir mektup yazdı. O, mektubunda, kendisini yeryüzündeki sultanların en büyüğü ve Allah'ın yardımcısı olarak tanıtmış, Thamara'ya "*Gelişimde otağımın önünde diz çöken, Muhammed'in Peygamberliğini kabul edip kendi dinini bırakan, boşuna ümid bağladığın haçı huzurumda kıran kimselerden başkasının yaşamasına müsaade etmeyeceğim.*" diyerek tavrını ortaya koymuştu.[662] Mektuptaki ifadeler, onun henüz şehzadeyken babası II. Kılıç Arslan'a söylediği hedeflerine sadık kaldığını göstermektedir.

Bizans tarihçisi Niketas eserinde, Süleyman-şâh'ın Hristiyanlardan nefret ettiğini ifade eder.[663] Bu bilgiye şüpheyle yaklaşmak gerekir. Ancak Thamara olayı ve Süleyman-şâh'ın, kardeşi I. Keyhüsrev'e karşı giriştiği saltanat mücadelesinde, Keyhüsrev'in Hristiyan anneden doğduğuyla ilgili propaganda yaparak kendi saltanatına meşrûiyet kazandırmaya çalışması Niketas'ın ifadelerini desteklemektedir. Ayrıca Süleyman-şâh'ın bu tavrından hareketle, her ne birçok örneği olsa da Hristiyan anneden doğan Selçuklu şehzadelerinin pek hoş görülmediği anlaşılmaktadır. Zirâ böyle olmasaydı Süleyman-şâh, I. Keyhüsrev ile ilgili söz konusu durumu kullanmaya çalışmazdı.

---

desteğin ve sultanın savletinin yardımıyla Abhaz ülkesini almaktır. O sapıkların ordularının tamamını ateşe sevkeder, saltanat sarayının hizmetine gönderirim. Kilise ve manastırların yerine mescit ve medreseler yaparım. Organon sesi yerine Kur'ân sesini, o ülkeden oturanların kulağına ulaştırırım. Zil ve çan sesi yerine, Yüce Allah'ın birliğini ve Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) peygamberliğini bildiren ezan sesini duyururum." Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 278; Kara, **a.g.e.**, s. 478; Kaya, **a.g.e.**, s. 81.

[661] Brosset, **a.g.e.**, s. 371; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 278; Tellioğlu, **a.g.e.**, s. 97-101; Kaya, **a.g.e.**, s. 82.

[662] Brosset, **a.g.e.**, s. 406; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 281; a. mlf., **Cihân**, s. 225; Ersan, "Türkiye", X, 210; Tellioğlu, **a.g.e.**, s. 101; Kesik, **At Üstünde**, s. 129; Kaya, **a.g.e.**, s. 84.

[663] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 82; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 58.

II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın kullandığı unvan ve lakaplar da onun sahip olduğu psikolojiyi ve bunun arka plânındaki dinî anlayışı kavrama hususunda önemlidir.

II. Süleyman-şâh, "*Nâsıru Emîri'l-mü'minîn*", "*Burhânu Emîri'l-mü'minîn*", "*Es-Sultânü'l-kāhir*", "*Ebû'l-Feth*" unvanlarını ve dinin temel direği anlamına gelen "*Rükne'd-dîn*" lakabını kullanmıştır.[664] O, bakır sikkelerde, halîfe tarafından kendisine verilen "*el-Melikü'l-kâhir*" unvânını kullandı.[665] Altın ve gümüşlerdeyse kelime-i tevhîd, tasliye, "*Erselehu bi'l-hudâ ve dîni'l-hakkı li-yuzhirehu ale'ddîni küllih*"[666] gibi âyet ve ifadeleri kullandı.[667]

2. 2. 3. 2. 3. II. Süleyman-şâh ve Felsefe

Konumuz açısından, II. Rükneddîn Süleyman-şâh ile ilgili en önemli bahislerden biri onun felsefeye olan ilgisidir. Bu durum kaynaklarda detaylı bir şekilde anlatıldığına göre, o dönemde oldukça gündemde ve tepki çeken bir olay olduğu anlaşılmaktadır.

II. Süleyman-şâh felsefî bir ekole bağlı olup, filozaflara karşı çok iyi davranarak ihsanlarda bulunurdu ve filozoflar da ona sığınırdı.[668] Bu sebeple halk II. Süleyman-şâh'ın itikadının bozuk olduğunu söylerdi.[669] Yine aynı sebeplerle sultan, ulemâ tarafından tenkit edilmiş, hatta inancı bozuk olmakla, din ve Şeriat'a karşı ilgisizlikle suçlanmıştı.[670] Süleyman-şâh, hakkında söylenenleri bildiği için tepkilerin daha fazla artmaması adına bu görüşlerini gizlerdi.[671]

---

[664] Mîrhând, **a.g.e.**, s. 270; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 37; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 209; Kaya, "Süleyman Şah II", s. 107, 164.
[665] Kaya, **a.g.e.**, s. 171; Kara, **a.g.e.**, s. 493.
[666] Kur'ân-ı Kerîm, 48. Sûre, 28. Âyet.
[667] Kaya, **a.g.e.**, s. 171.
[668] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 486; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 139; Kara, **a.g.e.**, s. 479; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[669] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 139; Kara, **a.g.e.**, s. 479; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[670] Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[671] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 486; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.

Bu konuya dair güzel örneklerden biri II. Süleyman-şâh'ın sarayında yaşanan olaydır. Bir gün, sultanın yanında bulunan, zındıklık ve felsefeyle meşgul olmakla suçlanan bir şahıs, II. Süleyman-şâh'ın huzurunda bir fakîhle tartışmaya girdi. Felsefeyle meşgûl olan şahıs düşüncelerinden bahsedince fakîh ona bir tokat atıp hakaretler ederek oradan ayrıldı ve filozof şahıs, II. Süleyman-şâh'a böyle bir olaya müsaade ettiği için sitem etti.[672] Sultan da "*Eğer ben konuşsaydım hepimiz öldürülürdük. Senin istediğin açıklamayı yapmam mümkün değil*." dedi. [673] İbnü'l-Esîr, eserinde, bu bilgilerin II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın sarayından kendisine naklen anlatıldığını ifade etmektedir.[674]

II. Süleyman-şâh'ın, tokatı yiyen filozofa katıldığı açıktır ancak âkıbetinin korkusundan bunu izhâr etmemiştir. Onun sultan olmasına rağmen fikirlerinden dolayı öldürülebileceğini düşünmesi kamuoyunun dinî konulardaki baskısını ve hassasiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca onun, bu konudaki titiz davranışı, fikirlerinin fazlasıyla tepki çekecek kadar ileri boyutlu olduğunu düşünmemize kapı aralayabilir. Bu fikirler neydi? Ne olabilir? Bir diğer nokta da buradan hareketle, akâide dair kendisinden önceki sultanlara benzediğinin hatta belki onlardan da ileri gittiğinin anlaşılabilecek olmasıdır. Fakat elimizdeki kaynaklardan hareketle, konuyla ilgili araştırmalarımızı ancak buraya kadar götürebildik.[675]

2. 2. 3. 2. 4. Entelektüel Kimliği

Şairliği, edebiyat, felsefe ve hat sanatındaki bilgisi ve becerisiyle tanınan II. Süleyman-şah, şiir üzerine yapılan tartışmalarda doğru fikirler ileri sürerdi.[676] Hatta o, şiirleri aruz ve kafiyeye varıncaya kadar birçok hususta bizatihi kendisi

[672] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[673] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[674] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287.
[675] Seyfullah Kara, bu felsefî mektebin İşrakîlik olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kara, **a.g.e.**, s. 479. Bizim kanaatimize göre de bu bilginin doğru olma ihtimali yüksektir. Zirâ sultanın oğlu da bu felsefî ekolle ilgiliydi. Bkz. II. Bölüm, s. 121-122.
[676] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 88; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 109; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 286; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 154; Kaya, **a.g.e.**, s. 94.

değerlendirip ona göre kıymetini belirlerdi.[677] Bunlar, onun dinî açıdan, dönemine nazaran geniş ve esnek bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Meselâ Zahîru'l-Faryâbî'nin onu metheden Farsça bir kasidesi vardır. Zahîru'l-Faryâbî bu şiirinde, II. Süleyman-şâh'ı ilâhî bir güzelliğe sahip olmakla onu kutsallaştırmakta, Rükneddîn unvanını anarak onun doğruluğuna ve dinin direği oluşuna işaret etmekte, latif ve cömert bir tabiata sahip olduğunu, mükemmel aklı ve yüce düşüncesiyle dini ve ülkeyi geliştirmekte büyük bir başarı sağladığını, böylece ülkede adaletin hakim olduğunu, Tanrı tarafından desteklendiğini ifade ederek ona birçok övgüde bulunmaktadır.[678]

Bu kaside sultana ulaşınca Rükneddîn, Faryâbî'ye iki bin sultanî dinar, on at, beş katır, on iki hörgüçlü deve, beş cariye, beş güzel yüzlü köle, altın işlemeli atlas, pamuklu, Sakilatun, Attabi kumaşlardan elli takım meliklere mahsus elbise ihsan etmiştir.[679] Ayrıca sultan, kasidesinin sözlerinin açıklığını, deyimlerinin uyumluluğunu ve manasının inceliğini öven bir yazı göndererek onu sarayına çağırmıştır.[680]

Sultanın bu davranışlarından hareketle dinî anlayışı üzerine birtakım fikirler yürütülebilir. Evvelâ kendisinin övülmesinden hoşlanması İslâm dini açısından pek makbul bir davranış değildir. Her ne kadar sultanlar bu hususta birbirine benzeseler de dinî açıdan bu hoş görülen bir tutum değildir. Öte yandan şairlere bu kadar bağış yapılması da sorgulanmalıdır. Kendisini öven birine bu kadar bağış yapması aslında bu ameline dinî bir çerçeveden bakmadığını gösterir.

Ayrıca sultanlar bu şiirlerle adlarının, şan ve şöhretlerinin bâki kalmasını istiyorlardı. Bu hususta Mengücüklü Beyi Fahreddîn Behram-şâh'ın *"Şiir başarılıysa hazineler bağışlarım. Çünkü bu manzum kitapla benim adım fani dünyada ölümsüz olarak kalacak. Bu geçici alemde unutulmadan kalmak ve ismin ebedi olarak*

[677] İbn Bîbî, **a.g.e.**, 89; Kaya, **a.g.e.**, s. 94.
[678] Şiirin tamamı için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 89-92; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 286-287.
[679] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 37; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; Halil İnalcık, **Has-bağçede: Nedîmler, Şâirler, Mutrîbler**, Tükiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 68; Kaya, **a.g.e.**, s. 95.
[680] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 92.

anılması, çok büyük bir itibar ve ulaşılması zor bir başarıdır." ifadeleri, olayı tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir.[681]

2. 2. 3. 2. 5. II. Süleyman-şâh ve İbadet

II. Rükneddîn Süleyman-şâh, diğer birçok sultan gibi içki içmekteydi.[682] Sultan büyük padişahların elçilerinin şerefine özel bir meclis hazırlattığı bir gün altın kadehten birkaç yudum şarap içti.[683] Meclis sona erip odasına çekildiğindeyse Şeriat'a uygun olarak nefsanî zevkleri tattı sonra da gusül, taharet ve temizliğini yaptı.[684] Biraz da uyuduktan sonra seher vaktinde kalkıp duâ etti, Rabbi'ne yalvarıp yakardı; daha sonra da farz ve nafile namazları edâ etti.[685]

Daha önceki sultanlara ilişkin olarak din ve ibadetle ilgili bu tarz ayrıntılarla karşılaşmamıştık. Bu yüzden ibadetle ilgili bahsi geçen bilgiler son derece önemlidir. Ancak sultanın gece içki içip sabahında da hele ki Kur'ân-ı Kerîm'de övülmüş bir vakit olarak karşımıza çıkan "*seher vakti*"nde duâ edip namazlarını edâ etmesi, dikkat çekici bir bilgidir. Bu durumda sultan, hem apaçık haram olan bir şeyi yapmış hem de Allah tarafından övülen bir eylemi gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu tutum bize, daha önceki sultanlarda da işaret ettiğimiz gibi, II. Süleyman-şâh'ın da akâide bağlı bir dinî anlayış yerine daha esnek bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

II. Süleyman-şâh üç aylara, pazartesi ve perşembe günlerine özel bir önem verir ve bu günlerde oruç tutardı.[686] Bu durum onun nafile ibadetlere de ehemmiyet verdiğini göstermekte ve dinî anlayışında ibadetler hususunda hassas olduğunu ortaya koymaktadır. II. Süleyman-şâh'ın temizlikteki titizliği de bilinen bir

[681] Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 102.
[682] Bu meseleyi III. bölümün birinci başlığında detaylıca ele aldığımız için tekrara düşmemek adına burada ayrıntılara girmedik.
[683] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287.
[684] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287.
[685] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93, 94; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; Kara, **a.g.e.**, s. 477; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[686] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; Kara, **a.g.e.**, s. 477-478; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.

özelliğiydi.[687] Ayrıca sıradan ve seçkin kimseler nezdinde o doğru, dindar ve keramet sahibi biri olarak görülüyordu.[688]

Bunlarla birlikte Sultan II. Rükneddîn Süleyman-şâh, son derece cömert, her kesimi kollamaya çalışan, özellikle de fakir ve hastalara yardımı esirgemeyen bir karaktere sahipti.[689] Sultanın cömertliği sebebiyle birçok âlim, fazıl, şair ve sanatkâr saraya koşmaktaydı.[690]

Meselâ II. Süleyman-şâh, bir gün çevgan oynarken kendisine getirilen 5 yıllık askerî haracı orada bulunan sıradan ve seçkin kişilere dağıttı.[691] İbn Bîbî bu olayı onun cömertliğine bir örnek olarak verir ancak bu fiil üzerine biraz düşünmek de gerekir. Bu vergileri tamamıyla kendi malı olarak görüp orada bulunan bir gruba hesapsızca dağıtması bu hususta Şeriat'ın gözettiği ilkelere karşı sultanın hassasiyetinin zayıf olduğuna da yorumlanabilir. Ancak İbn Bîbî mezkûr eserinde II. Süleyman-şâh hakkında, "*Dîvânın durumunu, hazineye girip çıkanları öğrenmekte titiz davranır, o konuda inceleme ve araştırma yapmayı görev bilirdi*." diyerek, bu şüphelere gem vurmaktadır.[692]

2. 2. 3. 2. 6. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler

II. Rükneddîn Süleyman-şâh devriyle ilgili önemli bir bilgi de 1202 tarihli Şemseddin Altun-Aba medresesi ve vakfiyesidir. Konya'da yapıldığı bilinen vakıf ve medrese bu döneme önemli bir ışık tutmaktadır.[693] Vakfiye metnine göre müderris ve talebeler Hanefî-Şafiî mezhebinden olmak zorundaydı.[694] İmam ise sadece Hanefî mezhebinden olmalıydı.[695] Vakfiyede dönemdeki İslâmlaşma faaliyetlerine de değinilmektedir. Buna göre İslâm dinini kabul edenlerin yemek, elbise, ayakkabı

[687] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[688] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94; Karş. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 286-287; Kara, **a.g.e.**, s. 478; Kaya, **a.g.e.**, s. 96.
[689] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 167; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 87; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; Kaya, **a.g.e.**, s. 95.
[690] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 89; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; Kaya, **a.g.e.**, s. 95.
[691] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 89; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287.
[692] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 87; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287.
[693] Konuyla ilgili bkz. Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, c. IX, sy. 42, (Nisan 1947), s. 197-235; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 287; a. mlf., **Cihân**, s. 387.
[694] Turan, "Altun-Aba, Vakfiyesi", s. 202; a. mlf., **Makaleler**, s. 301.
[695] Turan, "Altun-Aba, Vakfiyesi", s. 202; a. mlf., **Makaleler**, s. 301.

ihtiyaçları, sünnet edilmeleri ve Kur'ân-ı Kerîm öğrenmeleri adına yapılacak masraflar karşılanacaktı.[696]

Ilgın ile Akşehir arasında Altun-aba Kervansarayı olarak da bilinen Argıt Hanı, medrese ve mescidi de II. Süleyman-şâh döneminde yapılmıştır.[697]

Muhammed b. Gāzî el-Malatyevî adlı müellif **Ravżatü'l-ʿuḳūl** adlı ahlâk ve eğitime dair eserini II. Süleyman Şah'a ithaf etmişti.[698] Onun bu eseri yazmasını sultan istemişti.[699] 598 (1201)'de tamamlanan eser, nasîhatü'l-mülûk (siyasetnâme) literatürü içerisinde ele alınabilecek önemli bir eserdir.[700]

Eserin girişinde II. Süleyman-şâh'a uyarı, nasihat ve övgüler vardır.[701] Gaznelilerin yıkılışının adaletten ve dinden sapmaları olarak gösteren yazar, Selçukluları bu hususta uyarmaktadır.[702] Mülkün, yani devletin ve yönetimin küfr üzere devam edebileceğini ancak zulüm üzere hiçbir zaman devam edemeyeceğini vurgular.[703] Esere dair bu bilgiler, Sultan II. Süleyman-şâh'ın, din-siyaset ilişkileri konusunda meraklı olduğunu ve bu konular hakkında bilgi edindiğini ortaya koymaktadır.

[696] Turan, "Altun-Aba, Vakfiyesi", s. 211-212; a. mlf., **Makaleler**, s. 310.
[697] Kaya, **a.g.e.**, s. 183, 195; Kaya, **a.g.m.**, s. 107.
[698] İbrahim Düzen, **Muhammed b. Gazi al-Malatyavî Ve Eseri: Ravzat al-'Ukul**, Beyan Yay., İstanbul 2016, s. 35; Turan, **Türkiye**, s. 265; Kaya, **a.g.e.**, s. 183; Ateş, **a.g.m.**, s. 104; Tahsin Yazıcı, "Muhammed b. Gazi", **DİA**, XXX, 531.
[699] Düzen, **a.g.e.**, s. 35; Ateş, **a.g.m.**, s. 104; Yazıcı, "Muhammed b. Gazi", s. 531.
[700] Düzen, **a.g.e.**, s. 35; Yazıcı, **a.g.m.**, s. 531.
[701] Kaleme aldığı tezinde bahsi geçen eseri tanıtan İbrahim Düzen, Paris nüshasında Süleyman-şâh ile ilgili detaylı bilgiler olduğunu ifade etmektedir. Biz bu nüshaya ulaşamadığımız için, nüshayı inceyelen Düzen'in ifadelerini aktarmakla yetiniyoruz. Bkz. Düzen, **a.g.e.**, s. 35-37.
[702] Düzen, **a.g.e.**, s. 36.
[703] Düzen, **a.g.e.**, s. 36.

2. 2. 4. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı (1205-1211)

2. 2. 4. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

II. Rükneddîn Süleyman-şâh vefatının ardından tahta oğlu III. Kılıç Arslan geçti. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise bu sırada Bizans hududlarında bulunuyordu. Hâcib Zekeriyyâ adlı Selçuklu Beyi, Bizans ülkesine giderek Keyhüsrev'i durumdan haberdar etti.[704] Keyhüsrev asker toplayıp Konya'yı kuşattı ama başarılı olamayarak Aksarây'a sığındı.[705] Daha sonra Konya halkı olası çatışmaların önüne geçmek için Gıyâseddîn Keyhüsrev'i başkente davet etti. Böylelikle I. Keyhüsrev, 1205 yılında Konya'ya girerek yeniden tahta oturdu.[706] I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıktıktan sonra oğulları İzzeddîn Keykâvus'u Malatya'ya, Alâeddîn Keykubâd'ı Tokat merkezli Dânişmend-ili'ne ve Celâleddîn Keyferidûn'u Koylu-hisâr'a melik olarak atadı.[707]

Latinlerin İstanbul'u işgal etmelerinin ardından Karadeniz'in doğusunda Trabzon Rum İmparatorluğu kuruldu.[708] Bizans bakiyesi bu devlet, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Selçuklulara ait toprakları ele geçirmeye çalışıyordu. Durumu dikkatlice izleyen I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, hemen harekete geçti ve onları yenilgiye uğratarak Samsun ile çevresini yeniden ele geçirdi.[709]

---

[704] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 107; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 486; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 13; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 39; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 295; Cahen, **a.g.e.**, s. 61; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 558; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 27; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 155; Ersan, "Türkiye", X, 212; Ayönü, **a.g.e.**, s. 201-202; Kaya, **a.g.e.**, s. 112-113.

[705] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 169; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 486; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 13; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 39; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 296; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 558; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 29; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 156; Ersan, "Türkiye", X, 213; Kaya, **a.g.e.**, s. 115-117.

[706] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 169; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 486; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; **Anonim Selçuknâme**, s. 39; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 110; Ömerî, **a.g.e.**, s. 335; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 13-14; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 39, 40; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 296-297; Cahen, **a.g.e.**, s. 61; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 558; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 29; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 156; Ersan, "Türkiye", X, 213; Kaya, **a.g.e.**, s. 117-118; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348.

[707] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 120; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 40; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 298; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 559; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 156; Ersan, "Türkiye", X, 213-214; Kaya, **a.g.e.**, s. 120; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348.

[708] Detaylı bilgi için bkz. Demirkent, **a.g.e.**, s. 167-181; Ayönü, **a.g.e.**, s. 204-213.

[709] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 201; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 303; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 559; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 34; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 156; Ersan, "Türkiye", X, 214; Ayönü, **a.g.e.**, s. 217-218; Kaya, **a.g.e.**, s. 123-124; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348.

I. Keyhüsrev kuzeydeki ticarî faaliyetleri kontrolü altına alıp düzene koyduktan sonra 1207 yılında, Anadolu'nun güneyindeki[710] önemli liman kenti Antalya'yı fethetti.[711] Bu fetih, iktisadî açıdan Selçuluları oldukça güçlendirdi.

Çukurova bölgesinde bulunan Ermeniler, II. Süleyman-şâh'ın ölümü sonrasında Selçuklu tâbiyetinden kurtulmak için harekete geçmişlerdi. I. Keyhüsrev, Antalya'nın fethinden sonra Ermenilerin üzerine yöneldi ve onları tekrar tâbiyeti altına aldı.[712]

I. Keyhüsrev'in son seferi Bizans üzerine oldu. Yapılan savaşta Selçuklu ordusu muzaffer konumdayken savaş disiplininden uzaklaşarak yağmaya girişti.[713] Bu sırada sultanın etrafında onu koruyan kimse kalmadı. Bunu fırsat bilen Bizans ordusundaki paralı bir Frank askeri, I. Keyhüsrev'in üzerine atılarak onu öldürdü.[714] Savaş meydanında hayatını kaybeden I. Keyhüsrev Allah yolunda cihad üzereyken öldürüldüğü için şehid sultan olarak tarihe geçti.

2. 2. 4. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

Selçuklu devletini zirve dönemlerine eriştiren Sultan I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubâd'ın babası I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, kendisinden sonraki

---

[710] Selçuklu başkenti Konya ile Antalya arasında 10 günlük bir mesafe olduğu kaydedilir. Bkz. Ebû'l-Fidâ, **Takvimü'l-Büldan**, (çev. Ramazan Şeşen), **Ebû'l Fidâ Coğrafyası**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s. 302. Ayr bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 67.

[711] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 209; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 128; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 488; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; **Anonim Selçuknâme**, s. 39; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 110; Ömerî, **a.g.e.**, s. 337; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 15; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 40, 41; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 306-307; Cahen, **a.g.e.**, s. 66; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 560; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 36-39; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 157; Ersan, "Türkiye", X, 215; Kaya, **a.g.e.**, s. 131; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348; Muharrem Kesik, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hâkimiyetine Girmesi", **Türkiye Selçukluları – Makaleler-**, Kriter Yay., İstanbul 2015, s. 132.

[712] İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 110; Ömerî, **a.g.e.**, s. 339, 340; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 15; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 42; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 308-309; Cahen, **a.g.e.**, s. 66; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 560; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 39-40; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 157; Ersan, "Türkiye", X, 215; a. mlf., **Ermeniler**, s. 164; Kaya, **a.g.e.**, s. 134-135; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348.

[713] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 139; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 15; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 42; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 311-312; Cahen, **a.g.e.**, s. 69; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 561; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 41-42; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 158; Ersan, "Türkiye", X, 216; Ayönü, **a.g.e.**, s. 222; Kaya, **a.g.e.**, s. 149-150; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348.

[714] Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; **Anonim Selçuknâme**, s. 39, 40; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 110; Ömerî, **a.g.e.**, s. 342; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 15-16; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 42; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 312; Cahen, **a.g.e.**, s. 69; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 561; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 42-43; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 158; Ersan, "Türkiye", X, 216; Ayönü, **a.g.e.**, s. 221-222; Kaya, **a.g.e.**, s. 150-153; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 348.

maddî inkişafa zemin hazırladığı gibi aynı zamanda dinî açıdan da önemli bir örneklik ortaya koymuştur. Bu durum hem onun hem de ondan sonra tahta çıkan oğullarının hayatında açık bir şekilde görülmektedir.

2. 2. 4. 2. 1. Râvendî'nin Dilinden I. Keyhüsrev

Muhammed b. Ali er-Râvendî, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e ithaf ettiği **Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr** adlı eserinde I. Gıyâseddîn Keyhüsrev için "*Bu sultan, devletinin temelini, Şeriat esaslarının muhafızları olan İslâm âlimlerinin izzet ve şereflendirilmesi üzerine kurmuştur. O, evliyayı yüceltmiştir*." demektedir.[715] Din ve devlet işlerinin onun uyguladığı siyasetle düzene girdiğini söyleyen İbn Bîbî, "*Onun padişahlığı günlerinde Şeriat ve hakikatin namusu saygınlığının zirvesindeydi. O her gün toplantı salonunda ülke tahtına oturur, davacıların davasını dinleyip öğrenir, kadıların ve imamların huzurunda davayı sonuçlandırıp hüküm verirdi*." sözlerini kaydetmiştir.[716]

Selçukluları bir ağaca benzeten Râvendî, "*Bu öyle bir ağaçtır ki kökü dinî geliştirme ve kuvvetlendirmedir*." diyerek, Selçukluların dinî hassasiyetlerine dikkat çekmektedir.[717] Eserinin bir başka yerinde o, Selçuklular zamanında ülkede dinî hayatın canlandırılması, İslâm'ın esaslarının uygulanması, mescitler, medreseler, köprüler, konak ve hanlar yapmak, âlimler, seyyîdler, zâhidler ve dindârlar için vakıflar, tahsisat ve maaşlar gibi meydana çıkan hayırların hiçbir devirde mevcut olmadığını vurgulayarak, onların dinî anlayışlarına ışık tutar.[718] Yine, "*İslâm dininde Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra, Abbasoğulları Devleti esnasında Selçukoğulları'ndan daha dindâr ve daha büyük padişahlar mevcut olmamıştır*." sözleri de Ravendî'ye aittir.[719] Ancak verilen bu bilgileri, Râvendî'nin bahsi geçen eserini Sultan I. Keyhüsrev'e sunduğunu, bu yüzden eleştiri maiyetindeki bilgileri eserine dâhil edemeyeceğini ve bu eserle para ve makam kazanarak hayatını idame ettirme peşinde

[715] Râvendî, **a.g.e.**, I, 121; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 225; Kara, **a.g.e.**, s. 449; Kaya, **a.g.e.**, s. 158.
[716] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 476-477; Kaya, **a.g.e.**, s. 159.
[717] Râvendî, **a.g.e.**, s. I, 29; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 161.
[718] Nîşâbûrî, **a.g.e.**, s. 74-75; Râvendî, **a.g.e.**, I, 65; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 161.
[719] Nîşâbûrî, **a.g.e.**, s. 74-75; Râvendî, **a.g.e.**, I, 65; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 472.

olduğunu gözden kaçırmayarak değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.[720]

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in dinî anlayışını ortaya koyan bu genel girişin ardından, onun dinî anlayışının izini hayatındaki fiilerinden hareketle araştırmaya devam edeceğiz.

I. Keyhüsrev, ağabeyi Rükneddîn Süleyman-şâh'ın kendisine karşı harekete geçmesi üzerine tahtını terketmek zorunda kaldı.[721] O, ilk saltanatının ardından Konya'dan ayrılırken "*Artık göç devesinin yönünü gurbet yollarına çevireyim. Yüce Allah'ın gücüne kudretine tevekkül edeyim. Ayrılığın sıkıntısına katlanayım. Hepinizi Allah'a emanet ediyorum*." diyerek halkıyla vedalaştı.[722] Bu ifadelerde, onun dinî anlayışına dair işaretler bulunmaktadır.

Öte yandan İbn Bîbî, eserinde, I. Keyhüsrev'in Konya'dan çıktıktan sonra gerçekleştirdiği seyahatlerini anlatırken, ayrıntılı bir şekilde, onun her gittiği yerdeki eğlence meclislerinden bahseder.[723] Bu bahislerde o, sultan hakkında mallar, cariyeler, şatafat ve içkiyle ilgili konularda oldukça ayrıntılı bilgiler verir.[724]

I. Keyhüsrev, Bizans topraklarında hayatını sürdürürken, kardeşi, Sultan II. Süleyman-şâh'ın ölüm haberini alınca üzüldü ve ağladı.[725] Bu esnada dile getirdiği cümlelerden biri "*Rükneddîn Kılıç Arslan Mehdi'nin haşmetine ve Hz. Ömer'in heybetine sahipti*." ifadeleri oldu.[726] Mehdi ifadesi burada dikkat çekmektedir. Bu durum onun dinî anlayışında Mehdi inancının bir yere sahip olduğunu gösterir.

I. Keyhüsrev tahta çıkma hevesiyle yola çıkıp Konya'yı kuşattığında halk ona

---

[720] Râvendî de eserini, "*Kahredici sultan Gıyâseddîn okuyup da yüksek gözünden geçirerek şereflenmesi, teşekkür ve memnuniyet mevkiine çıkması için…"* yazdığını belirterek, *"er-Râvendî, Irak'ta elde edemediklerini alemin efendisi Keyhusrev b. Kılıç Arslan'ın devletinde ulaşacak ve onun devletinin gölgesinde lütûflara erişecektir.", "Onun cömertlik eline bak: Râvendî'lere altın bağışlıyor. İhsanlarda bulunuyor*." gibi sözleriyle bu duruma işaret eder. Bkz. Râvendî, **a.g.e.**, I, 54, 67, 200; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 46.

[721] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 62; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 24; Nigedî, **a.g.e.**, s. 440; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 12; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 34; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 269; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 555; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 22; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 347.

[722] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 64.

[723] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 65-79; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 97-111.

[724] İçki ve eğlence konusunu III. Bölüm'ün 1. başlığında ele alacağımız için burada ayrıntıya girmedik.

[725] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 110; Kaya, **a.g.e.**, s. 113.

[726] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 110.

aynı duruma kendisinin de düştüğünü ve o zaman canı karşılığında serbest bırakılmasına müsaade edildiğini hatırlatarak, Keyhüsrev'den aynısını II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın oğlu III. Kılıç Arslan için uygulamasını istedi.[727] Karşılıklı mektuplaşmalar yapılırken I. Keyhüsrev halka, "*O zaman saltanatın kutsallığına saygı gösterdiniz*." dedi.[728] Burada saltanatın, dinî açıdan bir dayanağı olmamasına rağmen I. Keyhüsrev tarafından da ağabeyi II. Süleyman-şâh gibi kutsal görüldüğü anlaşılmaktadır.[729]

2. 2. 4. 2. 2. I. Keyhüsrev ve Şeyh Mecdeddîn İshâk

I. Keyhüsrev, tahtı tekrar elde edince, ilk saltanat döneminin sürgünle sona ermesi nedeniyle Anadolu'dan Şam'a gitmiş olan Şeyh Mecdeddîn[730] İshâk (ö. 1215-1220 arası)'ı unutmadı. Mecdeddîn İshâk, I. Keyhüsrev'in Arapça ve Farsça ile birlikte diğer ilimleri de öğrenmesine rehberlik etmiş, ona dersler vermişti.[731] Çok sevdiği oğlu İzzeddîn Keykâvus'u terbiyesine ve eğitimine bıraktığı bu şeyh, önemli İslâm düşünürü Sadreddîn Konevî'nin de babasıydı.[732] Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin de

[727] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 116; Karş. Ersan, "Türkiye", X, 213; Kaya, **a.g.e.**, s. 117.
[728] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 116; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 117.
[729] Bu konuyu detaylı bir şekilde I. Bölüm'de ele aldık.
[730] Nizâmülmülk, **Siyâsetnâme** adlı eserinde, Mecdeddîn lâkâbının kadı, imam ya da âlimlere verildiğini söylemektedir. Buradan hareketle Mecdeddîn İshâk'ın kimliği daha da netleşmektedir. Bkz. Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 133. Bununla birlikte onun tahsil hayatı ve Anadolu'ya hangi tarihte nasıl geldiği hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, özellikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Antalya'nın fethinden sonra Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya ticarî mal sevkiyatı yapılmaya başlandı. Endülüslüler de ticaret saikiyle Anadolu'ya gelenler arasındaydılar; hatta Konya'ya yerleşenlere ait bir mahalle dahî bulunmaktaydı. Bkz. Mikail Bayram, **Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri**, Hikmetevi Yay., İstanbul 2012, s. 33. Buradan hareketle Mecdeddîn İshâk'ın da bu yolla Anadolu'ya gelmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak bu bilgi, tahminden öteye gitmemektedir. Ayrıca onun I. Keyhüsrev'in hocası olmasından hareket ettiğimizde daha erken bir tarihte Anadolu'ya gelmiş olduğunu düşünmek gerekir.
[731] Muhammed b. Ali b. Es-Serrâc, **Tuffâhu'l-Ervah ve Miftâhu'l-İrbâh**, (haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya), **Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı**, Kitapyayınevi, İstanbul 2015, s. 230; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 8, 47; Sâlim Koca, **Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**, TTK Yay., Ankara 1997, s. 19; Kaya, **a.g.e.**, s. 158; Haşim Şahin-Sara Nur Yıldız, "Sultanların Yakınında: Mecdüddîn İshak, İbn Arabî ve Selçuklu Sarayı", **Anadolu Selçukluları, Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum**, (ed. A. C. S. Peacock-Sara Nur Yıldız, çev. A. Sait Aykut), YKY Yay., İstanbul 2018, s. 140; Şahin, **Dinî Zümreler**, s. 56; Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 238.
[732] Turan, **Türkiye**, s. 298; Cahen, **a.g.e.**, s. 224; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32, 47; Bayram, **Konevî**, s. 33; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 159; Kaya, **a.g.e.**, s. 120; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 140; Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 238.

dostuydu.[733] I. Keyhüsrev, tahta tekra çıkınca Mecdeddîn İshâk'a mektup yazdı ve onu Konya'ya davet etti.[734]

I. Keyhüsrev mektupta, Şeyh Mecdeddîn İshâk'ı asil ve temiz bir kişiliğe sahip, İslâm'ı çok iyi bilen ve onda ileri derecelere ulaşan, melek ruhlu, veli huylu, Peygamber'in Sünneti'ne göre yaşayan aziz bir dost olarak tanımlıyor ve ona hem dünya hem de ahiret hayatıyla ilgili duâlar ediyordu.[735] Sonra, sürgünden sonra yaşadığı sıkıntıları anlatan I. Keyhüsrev, padişahlığı kendisinden alıp ağabeyi II. Süleyman-şâh'a veren beyleri zâlim olarak tanımlayıp onlar sebebiyle hayatının zehir olduğunu ifade etti.[736] I. Keyhüsrev daha sonra, "*Hakkın lütfu tekrar bana cemalini gösterip, dönen felek de vefada bulununca, iyi rüyalar görmeye başladım. Onun etkisini rüyamda görüyordum*." diyerek tekrar tahta çıkış sürecini anlattı.[737] Bu süreci anlatırken de "*Her an ilham yolundan bir haberci beklerken o, 'Acele et, ayaklarını hareket ettir' dedi*." diyerek, Allah'ın kalbine yola çıkmasını ilham ettiğini belirti.[738] Daha sonra Allah'ın izni ve desteğiyle düşmanlarının saldırılarını atlatıp tahta çıktığını söyledi.[739]

Mektubunun sonlarında I. Keyhüsrev, Mecdeddîn İshâk'ı büyük bir ihtiramla başkent Konya'ya davet ediyor, Allah yolundaki mücadelesine dikkat çekerek onun, yanında bulunmasını istiyor, "*Allahın izniyle bu yazı bana aittir. Allah bize yeter. O en iyi vekildir*." diyerek mektubunu tamamlıyordu.[740] Mecdeddîn İshâk I. Keyhüsrev'in davetini geri çevirmedi ve Anadolu'ya geldi. Sultan I. Keyhüsrev onun

---

[733] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 68; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 224; Bayram, **Konevî**, s. 36; Nihat Keklik, **Muhyiddin İbnü'l-Arabî**, Çığır Yay., İstanbul 1966, s. 151-152; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 140, 151; Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 236-237.

[734] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 121; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 313; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 31; Ersan, "Türkiye", X, 214; Kaya, **a.g.e.**, s. 119, 158; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 240; Haşim Şahin, "Şeyh Mecdüddin İshâk'ın Selçuklu İdaresiyle İlişkileri, **II. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Ekim 2011, Konya)**, (yay. Hasan Yaşar), MEBKAM, Konya 2014, s. 205.

[735] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 121; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 297; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 31; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 142.

[736] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 121; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 297; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32; Kaya, **a.g.e.**, s. 159; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 142.

[737] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 121-122; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 297; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 142.

[738] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 122; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 297; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 142.

[739] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 122; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 297; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 142-143.

[740] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 122; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 297; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. .

gelişine çok sevindi.[741]

2. 2. 4. 2. 3. Kadı Tırmizî'nin İdamı

Âlim Mecdeddîn İshâk'a bu denli hürmet gösteren I. Keyhüsrev, ikinci saltanatının ilk yıllarında bir başka âlime karşı, İbn Bîbî'nin ifadesiyle "*kimsenin beğenmediği"* bir işe imza attı.[742] Tahta oturduktan sonra I. Keyhüsrev, züht hayatı yaşaması, dindarlığı, doğru ve dürüstlüğü, isabetli fetvâları ile tanınmış olan ve halkın fakih imam Ebû'l-Leys Semerkandî'nin yerine koyduğu Kadı Tırmizî'yi öldürttü.[743] İbn Bîbî'nin eserinde bu idamın sebebi olarak, Konya halkının, Kadı Tirmizî'nin fetvâsı sebebiyle şehri I. Keyhüsrev'e geç teslim etmiş olması gösterilir.[744] İddiaya göre Kadı Tırmizî, "*Sultan Gıyâseddîn kâfirlere yakınlık ve dostluk gösterdiği ve onların ülkesinde Şeriat'ın yasakladığı şeyleri yaptığı için saltanat tahtına oturamaz*." diye bir fetvâ verdi.[745] I. Keyhüsrev bunu duyunca kadı hakkında ölüm fermânı verdi. Bu bilgilerden, sultanın siyasete bulaşan fakihlere, âlimlere karşı sert bir tavrı olduğu ve bunu hoş görmediği anlaşılmaktadır.

Aradan bir müddet geçtikten sonra I. Keyhüsrev bu iddiaları ortaya atanların Kadı Tirmizî'yi çekemeyenlerin olduğunu öğrenince iftira edenleri cezalandırdı

---

[741] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 298; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32. Hocasının Konya'ya gelmesinden son derece memnuniyet duyan I. Keyhüsrev, cariyelerinden biri olan Gevher Hatun'u da ona nikahladı. Sadreddîn Konevî de bu cariyeden dünyaya geldi. Bkz. **Mecmuatü't-tevarihi'l-Mevleviyye**, (nşr. Cem Zorlu), Konya 1992, s, 70; Bayram, **Konevî**, s. 34; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 143.

[742] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 299; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 31; Kaya, **a.g.e.**, s. 119.

[743] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124. Bu olayla ilgili dikkat çeken bir bilgi de şudur: Selçukluların dinî anlayışında âlimlere verilen önemin yüksek olduğundan birçok kez bahsettik. I. Keyhüsrev, Kadı Tırmizî'nin ölümünün ardından meydana gelen kuraklık ve kıtlığın onun haksız yere öldürülmesi sebebiyle yaşandığını düşündü. Bu yorumlama tarzı, sultanın dinî anlayışına dair ipuçları vermekle birlikte aynı zamanda âlimlere olan bakışını da göstermektedir. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 299, 313; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 29, 31; Kara, **a.g.e.**, s. 450; Ersan, "Türkiye", X, 214; Kaya, **a.g.e.**, s. 119; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 144.

[744] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 299; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 29, 31; Ersan, "Türkiye", X, 214; Kaya, **a.g.e.**, s. 119.

[745] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 299, 313-314; a. mlf., **Cihân**, s. 370; Cahen, **a.g.e.**, s. 61; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 29, 31; Ersan, "Türkiye", X, 214; Kaya, **a.g.e.**, s. 119. Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 144. Bu konuda Bizans tarihçisi Akropolites, eserinde, I. Keyhüsrev'in İstanbul'dayken vaftiz edildiğini kaydetmektedir. Bkz. Georgios Akropolites, **Khronographia**, (çev. Bilge Umar), **Vekâyinâme**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 27; Karş. Turan, **Cihân**, s. 370; Kaya, **a.g.e.**, s. 107-108. Bu bilgilerin çarptırıldığı açıktır. I. Keyhüsrev'in Müslümanlığının bilincinde olan biridir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 81.

ancak kadıya yaptıklarından dolayı vicdanını susturamadı.[746] O, kadının haleflerinden ve çocuklarından özür diledi; onlara ikta ve mallar bağışlayarak gönüllerini almaya çalıştı.[747]

Bu kayıt birkaç farklı yönden oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle I. Keyhüsrev'in ciddi bir tahkikat yaptırmadan direk ölüm fermânı vermesi şer'î açıdan verdiği hükmü tartışmalı hâle getirmektedir. Bu hüküm, bir siyaseten katl örneği olarak karşımızda durmaktadır. Diğer açıdan olayın iftira olduğunu, böyle bir fetvâ olmadığını kabul ettiğimizde iftira atanlarca Kadı Tirmizî'nin ortadan kaldırılması istendiği gerçeğiyle karşı karşıya kalırız. Acaba neden böyle bir şeyi istediler? Bunun cevabını vermek eldeki bilgilerden hareketle mümkün görünmemektedir. Diğer bir açıdan ise Kadı Tirmizî'nin verdiği iddia edilen fetvâdaki ifadeler bize bu tarz söylentilerin en azından Konya'da dolaştığına işaret etmektedir. Bu da halktan bir grubun bu ve benzeri iddiaları belki de gizli gizli de olsa dillendirdiğini düşünmemizi sağlıyor.[748]

Siyaseten katl konusunda diğer bir örnek, I. Keyhüsrev'in, babası II. Kılıç Arslan'ın kanını döktükleri için dört emirle birlikte İbn Avâriz adlı beyi öldürmesidir.[749] I. Keyhüsrev, onların el ve ayaklarını keserek ateşe attırmıştır.[750]

2. 2. 4. 2. 4. Hristiyanlarla İlişkiler

I. Keyhüsrev, Hristiyan ahaliye karşı oldukça merhametliydi. O, Menderes nehrine kadar uzanan Bizans topraklarına yaptığı akınlardan esir aldığı Hristiyan halkı Akşehir'e yerleştirip, onlara toprak, tarım âletleri ve tohumluk vererek beş yıl

[746] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 125; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 31; Kaya, **a.g.e.**, s. 119.
[747] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 125; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 31; Kaya, **a.g.e.**, s. 119; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 145.
[748] Böyle bir fetvânın verilmiş olma ihtimali yüksektir. Bu olaya benzer bir örnek III. Keyhüsrev zamanında yaşandı. 675/1277 yılındaki Cimri isyanı sırasında Konya'nın baskına uğrayacağı söylentileri yayılınca Kadı Sirâceddîn el-Urmevî, halkı savunmaya teşvik etmek için bir fetvâ verdi. Bkz. M. Cüneyt Kaya, "Bir "Filozof" Olarak Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283): Letâifü'l-hikme Bağlamında Bir Tahlil Denemesi", **Divan: Disiplinler Arası Çalışma Dergisi**, XVII/33 (2012/2), s. 9; Mustafa Çağrıcı, "Sirâceddin el-Urmevî", **DİA**, XXXVII, 262.
[749] **Anonim Selçuknâme**, s. 38.
[750] **Anonim Selçuknâme**, s. 38.

boyunca vergiden muaf tuttu.[751] Bunu öğrenen pek çok Hristiyan, kendi istekleriyle Selçuklu ülkesine göç etti.[752] Bu konuda Niketas, eserinde, "*Hatta günümüzde bile Rum aileleri içinden nice kimse böylece inancından ayrılıyor. Rum yönetimindeki yerlerde adaletsizliğin yoğunluğu sebebiyle halk baba ocağını bırakıp barbarların ülkesinde yerleşmeyi tercih ediyor*." diyerek, I. Keyhüsrev'in bahsi geçen faaliyetlerinin Hristiyanların İslâm'a kazandırılmasına vesile olduğuna işaret etmektedir.[753] Süryani Mikhail eserinde, "*Türkler, Rumlar gibi kimsenin dinine ve inancına karışmıyor, hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı.*" diyerek, Hristiyan halkın Müslüman olmasının herhangi bir baskıyla gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır.[754] Aynı duruma Haçlı yazarı Odo Deuil de eserinde, II. Haçlı Seferi sonrasında Müslüman olan üç bin Haçlı askeriyle ilgili "*Türkler Hristiyanlara yardım ve şefkat göstererek dinlerini satın alıyor; bununla birlikte asla onları din değiştirmeye zorlamıyorlardı.*" diyerek aynı gerçeğe işaret etmektedir.[755]

I. Keyhüsrev'in benzeri davranışlarını Antalya fethinde de görüyoruz. O, Antalya'yı fethettikten sonra şehre kadı, hatip, imam, müezzin ve hafızlar tayin etti; minber ve mihrablar kurdurdu.[756] Halkın korkmamasını, mallarına ve evlerine istedikleri gibi geri dönebileceğiyle ilgili fermân çıkarttı.[757] O, bu faaliyetleri, İslâm hukukunun gereklilikleri sebebiyle yerine getirdi.

---

[751] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 56; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 264; a. mlf., **Cihân**, s. 377; Cahen, **a.g.e.**, s. 117; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 554; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 18; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; a. mlf., **Ermeniler**, s. 251; Ayönü, **a.g.e.**, s. 191-192; Kaya, **a.g.e.**, s. 47-48; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 347.

[752] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 56; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 264; a. mlf., **Cihân**, s. 377-378; Cahen, **a.g.e.**, s. 117; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 554; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 152; Ersan, "Türkiye", X, 207; a. mlf., **Ermeniler**, s. 251; Ayönü, **a.g.e.**, s. 192; Kaya, **a.g.e.**, s. 48; Sevim, "Keyhüsrev I", s. 347.

[753] Niketas, **a.g.e.**, (çev. Demirkent), s. 56; Karş. Turan, **Cihân**, s. 377-378; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 18-19; Ersan, **Ermeniler**, s. 251; Kaya, **a.g.e.**, s. 48.

[754] Süryani Mikhail'den naklen Turan, **Cihân**, s. 377; ayr. bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 169, 178-179; Ersan, **Ermeniler**, s. 253.

[755] Turan, **Cihân**, s. 383; ayr. bkz. Kesik, **I. Mes'ûd**, s. 96-97. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu** adlı eserinde bu konuda dikkat çekici bir bilgi paylaşmaktadır. Buna göre 12. yüzyıl sonlarında yaşayan Teodor Balsamon adlı kişi, Franklar yerine Türklere itaat etmenin daha iyi olduğunu söylüyordu. Bkz. Teodor Balsamaon, **In Canones etc… commentaria, Patr. Graec. c.** CXXXVII, sütun 320'den naklen Cahen, **a.g.e.**, s. 173. Bu konuda Cahen, eserinde dikkat çekici başka bilgiler de aktarmaktadır. Bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 177.

[756] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 128; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 307; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 38; Kaya, **a.g.e.**, s. 191; Kesik, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar", s. 132.

[757] Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 38.

Öte yandan I. Keyhüsrev'in Bizans'a karşı girdiği mücadelelerdeki tavrı da onun dinî anlayışını kavramamız açısından önemlidir. Meselâ I. Theodoros Laskaris'in kardeşinin (Erminus?) üzerine geldiği kendisine haber verilince I. Keyhüsrev, "*Kâfir ordusu İslâm memleketine girdiğine göre, bizim karşı koymamız gerekir!*" ifadelerini kullandı.[758] Bu durum onun Bizans'a bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca kendi topraklarını İslâm ülkesi olarak görmesi, dinî anlayışına ve bu sebepten dolayı Bizans'a karşı koyulması gerektiği kararına varması da bunun siyasî yansımasına örnektir.

I. Keyhüsrev'in emîrleri, 1216 yılındaki savaşta Bizans ordusunun kalabalıklığını görünce "*Sultan merkezde kalsın! Biz canımızı feda ederiz*." dediler.[759] Sultan, "*Öldürürsem gazi, ölürsem şehit olurum*." dedi.[760] Bu ifadeler, I. Keyhüsrev'in İslâm dinindeki en yüksek makamlardan biri olan şehitliğe olan tutkusunu göstermektedir.[761] Ayrıca Süleyman-şâh'tan beri süregelen gaza ve cihâd ruhunun, I. Keyhüsrev döneminde de devam ettiğini gün yüzüne çıkartmaktadır.

2. 2. 4. 2. 5. İbadetleri ve Şeriat'a Verdiği Önem

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Peygamber'in sünnetine uygun olarak pazartesi ve perşembe günlerini oruçlu geçirirdi.[762] Düzenli olarak adliyede bizzat kendi hâzır bulunur, davaları dinler, şer'i davaları kadıya havale ederdi.[763] Alışveriş davalarını, devlete ait ve örfi davaları, dîvân sahipleri sonuçlandırırdı.[764] Onun sultanlığı sırasında dîvânda güçlü-zayıf, zengîn-fakir arasında fark gözetilmezdi.[765]

---

[758] **Anonim Selçuknâme**, s. 39.
[759] **Anonim Selçuknâme**, s. 39.
[760] **Anonim Selçuknâme**, s. 39.
[761] I. Keyhüsrev'in Bizans ile yaptığı savaşta şehit düşmesi üzerine Melik el-Efdâl Ali b. Selâhaddîn, onun ölümü üzerine bir kaside yazarak sultanı şu şekilde tasvir etmektedir:
Gıyâseddîn'in güneşi şarkta ve garpta parladığı zaman
Onun yanında mızrak yıldızı parladı ve onun güneşi battı
Ben yıldızın doğmasıyla kaybolan güneş hiç görmedim. Bkz. Cenabi, **a.g.e.**, s. 16; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 43
[762] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 313; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 45; Kara, **a.g.e.**, s. 473.
[763] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 313; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 45; Kara, **a.g.e.**, s. 477; Kaya, **a.g.e.**, s. 159.
[764] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 313; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 45; Kaya, **a.g.e.**, s. 159.
[765] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Kaya, **a.g.e.**, s. 159.

Ayrıca I. Keyhüsrev, yılda bir defa şer'î mahkemede kendisinden davacı olan birisi ile kadının önünde soruşturma yerinde ayakta dururdu. O davada kadının buyurduğu her şey, şer'i kanunlara dayanır ve hemen uygulanırdı. Hiçbir şekilde ondan şaşılmaz veya müsamaha edilmezdi. Şeriat hükümlerinin kutsallığı göz önünde tutularak, hiçbir şekilde sultana iltimas edilmezdi. Mahkeme bitince sultan, saltanat sarayına geri dönerdi. O günkü görevi dolayısıyla kadıya kıymetli bir hil'at ve sıkı bağlanmış bir katır vermek âdettendi.[766] İbn Bîbî eserinde, bu uygulamaların I. Alâeddîn Keykubâd devrinin ortalarına kadar aynı şekilde devam ettirildiğini vurgulamaktadır.[767]

Müneccimbaşı, mezkûr eserinde I. Keyhüsrev'i cömert, hayır sever, dindar, akıllı, cesur, ilmi yönü kuvvetli, itikatı sağlam ve kafirlere karşı çok cihad yapan büyük bir sultan olarak betimlemektedir.[768] Bu kayıtlar arasında sağlam itikatlı ifadesi önemlidir.[769]

Keyhüsrev'in bastırdığı sikkeler de konumuz açısından önemli bilgiler barındırmaktadır. Mesele o, bastırdığı gümüş sikkelerde kelime-i tevhîd, "*Vahdehu lâşerîke leh*", tasliye, besmele, "*Huve'l-lezi ersele Resûlehü bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakk*"[770] gibi âyet ve ifadeleri koydurmuştu.[771] Ayrıca paralarda, halîfenin ismi de geçmekteydi.

I. Keyhüsrev, "*Gıyâsü'd-dünya ve'd-dîn*" lakabını kullanarak dinin yayılmasına yardım ettiğini ifade etmektedir.[772] Ayrıca o, "*es-Sultanü'l-mu'azzam*", "*Ebû'l-feth*", "*Nâsıru Emîri'l-mü'minîn*" gibi lakabları kullandı.[773]

2. 2. 4. 2. 6. Halka Hizmet Anlayışı

Bu dönemde halka hizmet hakka hizmettir anlayışıyla birçok eser vücuda

[766] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123, 124; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 313; Kaya, **a.g.e.**, s. 159.
[767] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123.
[768] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 43; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 158.
[769] Râvendî, eserinde Rafizî ve Eş'arîleri eleştirirken Keyhüsrev'in Hanefî ve temiz akideli olduğunu vurgular. Bkz. Râvendî, **a.g.e.**, I, 19, 31-32. İbnü'l-Esîr de Eş'arî olduğu için Râvendî'nin tam aksine Kutalmış oğullarını itikadları bozuk olmakla suçluyordu. Bkz. Râvendî, **a.g.e.**, II, 267.
[770] Kur'ân-ı Kerîm, 48. Sûre, 28. Âyet.
[771] Kaya, **a.g.e.**, s. 168.
[772] Kaya, **a.g.e.**, s. 164.
[773] Râvendî, **a.g.e.**, s. 19; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 164.

getirilmiştir. Meselâ Keyhüsrev'in, Kayseri'de kız kardeşi adına 602'de (1205-1206) inşa ettirdiği Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi, İslâmî dönemde Anadolu'da yaptırılan en eski hastahane ve dünyanın ilk tıp fakültelerinden biridir.[774] I. Gıyâseddin Keyhüsrev, hanımının arzusu ile Battal Gazi için de türbe ve mescid yaptırmıştır.[775]

Kendisi de son derece iyi yetişen[776] I. Keyhüsrev edip, şair ve âlimleri himaye eder; imar, ziraat ve kültür faaliyetlerini desteklerdi.[777] Bu yönünü Mecdeddîn İshâk ile olan ilişkilerinde görmüştük.

2. 2. 4. 2. 7. Râhatü's-sudûr ve I. Keyhüsrev

Daha önce bahsettiğimiz gibi er-Râvendî, I. Keyhüsrev'e bir eser sunmuştu. Bahsi geçen eserinin başında o, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında uzunca bir övgü dizer. Buna göre I. Keyhüsrev tüm Müslümanların ve onların yöneticilerinin sığınağı, sultanı; İslâmiyetin kılıcı, Halîfe'nin yardımcısı, ümmetin şerefi; halkını gözetip kollayan, din ve dünyayı ihyâ eden; Allah'ın emirlerine göre hareket eden, O'ndan korkan, O'nun yeryüzündeki delili ve gölgesi olan, O'nun düşmanlarına karşı savaşan ve bu mücadelede O'ndan yardım gören, adâlet ve merhametin kaynağı olarak betimlemektedir.[778]

Râvendî bu kadarla da kalmaz ve eserinin ileriki sayfalarında da övgüye devam eder. O, "*Onun cevher gibi kelimeleri Fatiha suresini kıskandırır, gönül çeken sözleri sanki gökten inmiş vahiydir*." diyerek işi oldukça ileri bir boyuta taşır.[779] Buradaki ifadelere I. Keyhüsrev'in ödülle karşılık verdiğini düşünürsek, kendisine biçilen bu görev ve sıfatları üstlendiğini çıkarabiliriz. Ayrıca övgüleri kabul ettiği de anlaşılmaktadır.

---

[774] Turan, **Türkiye**, s. 314; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 67; Kaya, **a.g.e.**, s. 160.
[775] Ocak, "Battal Gazi", s. 205.
[776] İbn Bîbî, eserinde, "*Gıyâseddîn her tür bilgiyle donanmış olarak padişahlık bahçesinde selvi ağacı gibi yetişmişti.*" diyerek bu hususa işaret etmektedir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 53; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 158. I. Keyhüsrev'in hem karakteristik hem de dinî açıdan özelliklerine babası II. Kılıç Arslan ayrıntılı bir şekilde değinmiştik. Bahsi geçen konuyu II. Kılıç Arslan bahsinde ele aldığımız için burada tekrar etmeyeceğiz. Bkz. II. Bölüm, s. 122-125.
[777] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 156; Karş. Kaya, **a.g.e.**, s. 158.
[778] Râvendî, **a.g.e.**, I, 19, 23-24; Karş. Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 83.
[779] Râvendî, **a.g.e.**, I, 22.

Râvendî, kitabının başını adâlet bahsine ayırır ve bu bölümün sonunda sultandan bunları canlandırmasını ister; ayrıca Hanefilerle Şafiiler arasındaki taassubu ortadan kaldırmasını talep eder.[780] Vakıf ve medreselerin imar edilmesini de hatırlatır.[781] Râvendî'ye göre Müslümanların padişahı âdil olmalı, âlimlere bakmalı, Şeriatı ve İslâm'ı kuvvetlendirmelidir.[782] Onun sultana öğütleri de bu şekildedir.

[780] Râvendî, **a.g.e.**, I, 82, 121.
[781] Râvendî, **a.g.e.**, I, 82.
[782] Râvendî, **a.g.e.**, I, 37.

2. 2. 5. I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)

2. 2. 5. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in beklenmedik ölümü sonrası İzzeddîn Keykâvu, Kayseri'de tahta çıktı.[783] Ancak Tokat Meliki Alâeddîn Keykubâd, bu karar baş kaldırdı ve Kayseri'yi kuşattı.[784] I. Keykâvus zor durumdaydı. Fakat beyler, Alâeddîn Keykubâd'ın müttefikleriyle anlaşarak onları geri çekilmeye ikna etti. Yalnız kalan Alâeddîn kuşatmayı kaldırarak Ankara'ya çekildi.[785]

Kuşatmanın sonlanması üzerine I. Keykâvus, başkent Konya'ya gitti. Türkiye Selçuklu tahtına çıktığını halîfeye bildirmesi ve onayını alması için hocası, baba yadigârı Şeyh Mecdeddîn İshâk'ı Bağdat'a gönderdi.[786] Bağdat'ta hürmetle karşılanan şeyh, saltanat menşûru, fütüvvet şalvarı, siyah bir imâme, zırhlı elbise, kamçı, nalları altın bir katır ile birlikte Konya'ya döndü.[787]

Bu sırada İznik Rum İmparatoru I. Theodoros Laskaris, I. Keyhüsrev'in ölümüne yol açan olayların unutulması için barış teklifinde bulundu.[788] I. Keykâvus teklifi kabul etti ve fırsattan istifade, kardeşi Alâeddîn Keykubâd'ı Ankara'da kuşattı.

---

[783] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 142; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 44; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 316; Cahen, **a.g.e.**, s. 69; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 562; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 159; Koca, **a.g.e.**, s. 21; Ersan, "Türkiye", X, 217; Faruk Sümer, "Keykavus I", **DİA**, XXV, 352.

[784] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 143; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 16; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 44; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 316; Cahen, **a.g.e.**, s. 69; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 562; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 159; Koca, **a.g.e.**, s. 22; Ersan, "Türkiye", X, 217; a. mlf., **Ermeniler**, s. 164-165; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.

[785] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 147; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 25; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; Ömerî, **a.g.e.**, s. 342; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 16; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 317; Cahen, **a.g.e.**, s. 69; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 562; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 159; Koca, **a.g.e.**, s. 23; Ersan, "Türkiye", X, 217; a. mlf., **Ermeniler**, s. 166-167; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.

[786] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 147; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 320; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 159; Koca, **a.g.e.**, s. 64; Ersan, "Türkiye", X, 217; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 149; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.

[787] Turan, **Türkiye**, s. 320; Cahen, **a.g.e.**, s. 74; Koca, **a.g.e.**, s. 64; Ersan, "Türkiye", X, 217. İbn Bîbî eserinde, Mecdeddîn İshâk'ın Bağdad'a gönderilmesini Sinop'un fethi sonrasında gerçekleşmiş bir hadise olarak anlatır. Ancak Turan'ın ifadesine göre, İbn Bîbî'nin konuyu ele aldığı bahiste verdiği fütüvvetnâmenin tarihi daha önceye işaret etmektedir. Bu durumda Mecdeddîn İshâk'ın Bağdad'a gidişi ve fütüvvetnameyle geri dönüşü Sinop'un fethinden önce olmuştur. Belki Sinop'un fethi sonrası bu fethi bildirmek üzere tekrar gönderilmiş de olabilir. Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 562.

[788] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 158, 159, 160; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 46, 47. İbnü'l-Verdî eserinde, Laskaris'in Türkmenler tarafından esir alınıp sultanın huzuruna getirildiğini ve bunun neticesinde bu anlaşmanın gerçekleştiğini kaydeder. Bkz. İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 111; ayr. bkz. Ömerî, **a.g.e.**, s. 343; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 321-322; Cahen, **a.g.e.**, s. 70; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 562-563; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 160; Koca, **a.g.e.**, s. 30; Ersan, "Türkiye", X, 217-218; Ayönü, **a.g.e.**, s. 225.

Keykubâd canının bağışlanması şartıyla teslim oldu ve ağabeyi ölene kadar Minşar kalesinde hapis hayatı sürdü.[789]

Bu tehlikeyi bertaraf eden I. Keykâvus, Sinop üzerine sefere çıktı. Selçuklu öncü birlikleri, şehrin dışında bulunan Trabzon Rum İmparatoru III. Aleksios Komnenos'u (1204-1222) bir baskınla ele geçirdi ve I. Keykâvus da Aleksios'u kullanarak şehri teslim aldı.[790] Böylece Sinop gibi önemli bir liman şehri, Türkiye Selçuklu topraklarına katıldı. Trabzon Rum İmparatorluğu da Türkiye Selçukluları'na tâbi oldu.[791]

I. Keykâvus, kuzeydeki başarılarının ardından güneye yöneldi. Sultan, iç karışıklıklar sebebiyle Ermenilere kaptırılan Selçuklu topraklarını geri aldı.[792] Sultan buradan da Antalya üzerine yürüdü ve çıkan isyanı 1216 yılında bastırdı.[793] Yine aynı tarihte tekrar Ermenilerin üzerine yürüyen sultan, Ermeni ordusunu tarumar ederek II. Leon'u kendisine tâbi bir bey haline getirdi.[794] I. Keykâvus aynı yıl (1216) Kıbrıs Kralı ile de bir ticaret anlaşması imzalayarak Selçuklu ticaretini deniz ötesine taşıdı.[795]

---

[789] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 167; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 491; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 25; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; **Anonim Selçuknâme**, s. 40; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 16-17; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 48; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 323; Cahen, **a.g.e.**, s. 70; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 563; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 160; Koca, **a.g.e.**, s. 27-28; Ersan, "Türkiye", X, 218; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.

[790] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 497; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; **Anonim Selçuknâme**, s. 40; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 326; Cahen, **a.g.e.**, s. 72; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 564; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 161; Koca, **a.g.e.**, s. 31-33; Ersan, "Türkiye", X, 219; Ayönü, **a.g.e.**, s. 231; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.

[791] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 181; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 326, 327; Cahen, **a.g.e.**, s. 72; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 161; Koca, **a.g.e.**, s. 33-34; Ersan, "Türkiye", X, 219; Ayönü, **a.g.e.**, s. 232; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.

[792] Turan, **Türkiye**, s. 329, 330; Cahen, **a.g.e.**, s. 71; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 564; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 162; Koca, **a.g.e.**, s. 36; Ersan, "Türkiye", X, 220; a. mlf., **Ermeniler**, s. 167-168; Ayönü, **a.g.e.**, s. 233; Sümer, **a.g.m.**, s. 353.

[793] İbn Bîbî kronolojik bir hata yaparak Antalya'nın yeniden ele geçirilmesini Sinop'tun fethinden önce anlatır. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 169-147; ayr. bkz. Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 497; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 332; Cahen, **a.g.e.**, s. 71; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 564; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 162; Koca, **a.g.e.**, s. 37; Ersan, "Türkiye", X, 220; Ayönü, **a.g.e.**, s. 233; Sümer, **a.g.m.**, s. 353.

[794] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 196, 197. Aynı sayfalarda, Leon'un sultana yazdığı mektuptan parçalar da bulunmaktadır. Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 51, 52; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 335; Cahen, **a.g.e.**, s. 73; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 564-565; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 162; Koca, **a.g.e.**, s. 40-47; Ersan, "Türkiye", X, 220-221; a. mlf., **Ermeniler**, s. 168-173; Sümer, **a.g.m.**, s. 353.

[795] Turan, **Türkiye**, s. 333; Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 107-117; Cahen, **a.g.e.**, s. 71; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 160; Ersan, "Türkiye", X, 218; Sümer, **a.g.m.**, s. 353.

I. İzzeddîn Keykâvus, Anadolu'da kazandığı bu başarıların ardından Eyyûbîler'de zuhur eden iç karışıklıkları fırsat bilerek sefere çıktı.[796] Ancak bu hamlesinde hüsrana uğradı. Seferdeki başarısızlık hakkında ihanet şüphesiyle kavrulan I. Keykâvus, emirlerinin bir kısmını Elbistan'da bulunan bir evin içerisine doldurarak yaktırdı.[797] Sultan, Eyyûbîlere karşı yeni bir sefer için hazırlıklara giriştiği sırada, Ocak 1220'de vefat etti.[798]

2. 2. 5. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, dinî anlayışı itibariyle kendisinden önceki Türkiye Selçuklu sultanlarıyla birtakım benzerlikler taşımakla birlikte, babası I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ile başlayan şehirleşmiş-yerleşik ve kitabî olarak tanımlanabilecek dinî anlayışı da geliştirmeye devam etti.[799] I. Keyhüsrev'i ele aldığımız bölümde, seleflerine kıyasla onun dinî anlayışındaki değişimlerden bahsetmiştik. Meselâ I. Keyhüsrev dönemini anlatan kaynaklarda, Şeriat'a ve onun devlet yönetimindeki etkisine dair verilen bilgiler, önceki sultanlara kıyasla daha fazladır. Aynı çizgi oğlu I. Keykâvus'ta da devam etmektedir. **Enîsu'l-Kulûb** adlı eserde, I. İzzeddîn Keykâvus'un, devletin idaresini dine dayandırdığı söylenerek

[796] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (çev. Mehmet Keskin), **Büyük İslâm Tarihi**, Çağrı Yay., İstanbul 2000, XIII, 184. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil** adlı eserinde, Halep'de yaşayan, şehri fitne ve fesat ile kasıp kavurup, halka bir sürü kötülükte bulunan iki adamdan bahseder. Ona göre Halep Emirliği'ne Şihâbeddîn Tuğrul'un gelmesiyle bu iki adamın işleri sarpa sarınca, onlar Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'a gitti ve sultanı Halep üzerine sefere çıkmaya ikna etti. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 306. İbnü'l-Verdî ise, sultanın Sümeysat hakimi el-Melikü'l Efdâl'i yanına çağırıp, birlikte hareket etmeye ikna ettiğini kaydeder. Bkz. İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 111; ayr. bkz. Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 501; Ömerî, **a.g.e.**, s. 345; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 565; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 163; Koca, **a.g.e.**, s. 48-50; Ersan, "Türkiye", X, 221.

[797] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, s. 308; **Anonim Selçuknâme**, s. 40; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 54; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 339; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 566; Koca, **a.g.e.**, s. 59; Ersan, "Türkiye", X, 222. İbn Bîbî, ihanet iddialarını eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre bu iddialar, düşmanın bir oyunuydu. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 215, 219; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 59; Ersan, **Ermeniler**, s. 173.

[798] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 312; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 504; Nigedî, **a.g.e.**, s. 441; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 112; Ömerî, **a.g.e.**, s. 348; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 18; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 340; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 566; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 163; Koca, **a.g.e.**, s. 100; Ersan, "Türkiye", X, 222; Sümer, **a.g.m.**, s. 353.

[799] Şehirleşmiş-yerleşik kavramından daha çok Ahmet Yaşar Ocak, kitâbî kavramındansa Fatih M. Şeker bahseder. Bkz. Ocak, **Ayak İzleri**, s. 28, 216, 388-389; Şeker, **Türklerin İslâm Tasavvuru**, s. 188-219; A. mlf., **Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru**, s. 189-255. Biz de onların bu kavramsal tasnifine katılıyoruz. Özellikle I. Keyhüsrev'den itibaren sultanların dinî ve ahlâkî kitaplarla daha çok muhatap olduğunu görüyoruz. Sultanlar kimi zaman kendi istekleriyle kimi zaman da teşviklerle bu alandaki kitap yazımını arttırdılar. Bu tarihlerden itibaren hemen hemen her sultana en az birkaç adet kitap takdîm edilmiştir.

babası zamanında netleşmeye başlayan çizginin onun tarafından da devam ettirildiği ortaya koyulmaktadır.[800]

I. Keykâvus'un dinî anlayışını ortaya çıkarmaya çalışırken önceki sultanlarda da uyguladığımız metodu takip edeceğiz. Buna göre öncelikle I. Keykâvus'un saltanatı sırasında meydana gelen olaylarda, onun dinî anlayışına ışık tutacak tavır ve tutumlarını tespit edip, yorumlamaya çalışacağız.

2. 2. 5. 2. 1. Halîfenin Gözünden I. Keykâvus

I. Keykavus, Konya'da tahta oturduktan sonra Şeyh Mecdeddîn İshâk'ı birçok hediyeyle birlikte Abbâsî halîfesinin huzuruna gönderdi.[801] Bunun sonucunda halîfe de İzzeddîn Keykâvus'a fütüvvetnâme[802] gönderdi. Bu fütüvvetnâmenin içeriği konumuz açısından son derece önemlidir. Ele aldığımız yüzyıllara ve coğrafyaya ait konumuzla ilgili kaynakların azlığı, bilhassa da çeşitlilik itibariyle kısırlığı göz önünde bulundurulduğunda, bu tarz belgelerin önemi daha iyi takdîr edilecektir.

I. Keykâvus, fütüvvetnâmede, "*İnsanların seçkini, İslâm'ın büyüğü, dine güç veren, bilgili ve âdil sultan, devletin önderi, milletin tacı, kâfirlerin ve müşriklerin düşmanı, mücahitlerin önde geleni, Rum ülkesinin meliki Ebû'l-Muzaffer Keykâvus b. Keyhüsrev b. Kılıç Arslan*" olarak tanımlanıyor ve gayretleri sebebiyle ona hil'at, kaftan ve fütüvvet şalvarı verildiği söyleniyor.[803] Bu ifadeler, halîfenin sultana olan bakışının bir özeti gibidir. Bununla birlikte ifadelerin, fütüvvetnâme üslûbu ve geleneği gereğince bu şekilde kullanıldığı da gözardı edilmemelidir. Fütüvvetnâmenin devamında I. Keykâvus'tan iyi hareketlerine devam etmesi istenirken, halkına karşı âdil olması, zenginle fakiri, düşkünle yüksekte olanı ayırt etmemesi öğütlenmektedir.[804] Fütüvvetnâmeye göre I. Keykâvus, Allah'ın farz

[800] Kadı Burhâneddîn Anevî, **Enîsu'l-Kulûb**, (bazı kısımlarıyla nşr. M. F. Kôprülü), Belleten, VII/27 (1943), s. 483; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 479.
[801] İbn Bîbî'ye göre bu hadise Sinop'un fethi sonrası gerçekleşmiştir. Ancak Turan buna katılmaz. Biz Turan'ın fikrine katılmaktayız. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 182-183; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 320; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 159; Koca, **a.g.e.**, s. 64; Kara, **a.g.e.**, s. 494; Ersan, "Türkiye", X, 217; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.
[802] Fütüvvet teşkilâtının âdâb ve erkânını konu alan risalelere, fütüvvetnâme denirdi. Ayr. bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme", **DİA**, XIII, 264-265.
[803] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 185; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 342-343; Kara, **a.g.e.**, s. 480.
[804] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 185; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 320.

kıldığı namaz, oruç gibi ibadetleri titizlikle yerine getiriyor, bütün davranışlarını Şeriat'a göre düzenliyor, Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki emirlerine uyuyordu.[805]

Halîfenin her an I. Keykâvus'u gözetleyen bir araca sahip olmadığı düşünüldüğünde bu bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bununla birlikte I. Keykâvus ile ilgili elimizdeki diğer bilgilerden ve sultanı en iyi tanıyanlardan Mecdeddîn İshâk'ın bu bilgileri halîfeye vermiş olma ihtimalinden hareketle, fütüvvetnâmede geçen bu fiillerin I. Keykâvus tarafından icrâ edildiği açıklık kazanmaktadır. Ancak "*Bütün davranışları Şeriat ölçüsü içindedir*." ifadesini abartı olarak görmek gerekir.

Fütüvvetnâmede, I. Keykâvus'un hocası, baba yadigârı Şeyh Mecdeddîn İshâk hakkında da bilgi verilmektedir. Mecdeddîn İshâk, "*Sultanın elçisi, Allah'tan korkan, ibadetlerini yerine getiren, dinin büyüğü, İslâm'ın yıldızı, Müslümanların övünç kaynağı, doğruluğun örneği, âlimlerin seçkini büyük Şeyh İshâk b. Yusuf b. Ali…*" olarak anılmaktadır.[806] Onun, I. Keykâvus'un hocası olduğu düşünüldüğünde, dinî bakımdan sultana önemli tesirlerinin olduğu tahmin edilebilir. Nitekim şeyh, I. Keykâvus'un Malatya'da kaldığı süre boyunca onun hocasıydı ve eğitimini üstlenmişti.[807] I. Keykâvus'un babası I. Keyhüsrev ile şeyh arasındaki karşılıklı muhabbet ve hilâfet makamına onun gönderildiği düşünüldüğünde, şeyhin, I. Keykâvus üzerinde hatırı sayılır, sözü dinlenir biri olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Bu çıkarımlarımız, Şeyh Mecdeddîn İshâk'ın karakterini ve dinî anlayışını daha da önemli hale getirmektedir. Onun karakteriyle ilgili elimizdeki en güvenilir belge, I. Keyhüsrev tarafından şeyhe yazılan mektuptur. Ancak İshak'ın fikirleriyle ilgili elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte oğlu Sadreddîn Konevî ve yakın dostlarından İbnü'l-Arabî'nin fikir dünyası göz önünde bulundurulduğunda, Mecdeddîn İshâk'ın taassup ehli bir Müslüman olmadığı, düşünceye önem verdiği, özellikle de tasavvufa ve tasavvufî düşünceye yakın olduğu çıkarımları yapılabilir.

---

[805] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 185.
[806] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 185. Fütüvvetnâmenin tam metni için bkz. **a.e.**, s. 185.
[807] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 298, 320; Baykara, **I. Keyhüsrev**, s. 32, 47; Bayram, **Konevî**, s. 33.

Bu fütüvvetnâmeyle birlikte halîfe, I. Keykâvus'a, imâme, derviş cübbesi, Rum ülkelerine Şeriat hükümlerini yaymayı tavsiye eden bir saltanat menşûru ve sayısız hediyeler de gönderdi.[808]

Sultan I. Keykâvus, halîfe tarafından kendisine verilenler haricinde de unvan ve lakaplar kullandı. Bu bağlamda Antalya kalesindeki kitabelere bakacak olursak, sultan, "*el-Galip*", "*İzzeddünya ve'd-dîn*", "*Bürhanü'l emiri'l-mü'minin*", "*Sultanu'l-bahreyn*", "*El-müeyyed mine's-semâ*" olarak tanımlanmaktadır.[809] Ayrıca kitabede "*Lâ ilâhe İllallah Muhammed er-Resulullah, yardım ve zafer Allah'tan gelir*." ibaresi yer almaktadır. Diğer bir kitabede ise, "*Yüce Allah korunan Antalya'yı kulunun eliyle fethetti*." denilerek, din ile siyasî anlayışın iç içe girdiği gözler önüne serilmektedir.[810]

2. 2. 5. 2. 2. Kardeşine Verdiği Ceza

Daha önce anlattığımız gibi I. Keykâvus, kardeşi Alâeddîn Keykubâd ile giriştiği mücadeleyi kazandı ve onu hapsedilmesi için Minşâr kalesine gönderdi.[811] Bu olayla ilgili olarak Ömerî, eserinde, Alâeddîn Keykubâd ile beylerinin saç ve sakallarının kesilip öyle ata bindirildiklerini, yol boyunca atlarının üzerinde terliklerle dövüldüklerini ve her birinin önünde yürüyen askerîn "*sultana ihanet edenlerin cezası budur*." diye bağırdığını kaydeder.[812] Ayrıca I. Keykâvus, emân vermesine rağmen Alâeddîn'i öldürmeye kalktı.[813] Şeyh Mecdeddîn İshâk'ın araya girmesiyle bu fiilin önüne geçildi.[814] Şeyh araya girmeseydi, I. Keykâvus kardeşini öldürmüş olacaktı. Nitekim o, Alâeddîn Keykubâd henüz yakalanmadığı sırada,

---

[808] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 186; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 320.
[809] Cenâbî, **a.g.e.**, s. 18; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 209; Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 21, 22, 34; Kara, **a.g.e.**, s. 448; Galip unvanı hakkında ayr. bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 269; Karş. Moharram Mostafavi, **13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri**, Kitapyayınevi, İstanbul 2016, s. 223.
[810] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 22.
[811] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 167; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 25; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 48; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 323; Cahen, **a.g.e.**, s. 70; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 563; Koca, **a.g.e.**, s. 28; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.
[812] Ömerî, **a.g.e.**, s. 342; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 322; Koca, **a.g.e.**, s. 27.
[813] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 312; Ömerî, **a.g.e.**, s. 342; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 342; Koca, **a.g.e.**, s. 27; Ersan, "Türkiye", X, 218; Emine Uyumaz, **Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, TTK, Ankara 2003, s. 17; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.
[814] Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Turan, **Türkiye**, s. 342; Koca, **a.g.e.**, s. 27; Ersan, "Türkiye", X, 218; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 17.

"*Kardeşim Ankara'da olduğu sürece güvenlik ve huzur içinde kalır. Bizim güvenlik ve huzurumuzun kaynağı ise onun oradan atılmasına bağlıdır. O işi en önemli işimiz saymamız gerekir. O meseleyi halletmeden endişemiz bitmez*." ifadelerini kullanarak, bu meseleyi ne kadar ciddiye aldığını ve olası olumsuzluklardan çekindiğini ifade etmişti.[815] Her ne kadar kardeşini öldürme isteği gerçeklemese de siyasî bahtı uğruna kardeşini öldürmeyi göze alması onun dinî anlayışı ve siyasî yansımaları hakkında ipuçları barındırmaktadır.

2. 2. 5. 2. 3. Emîrlerin Gözünden I. Keykâvus

Bu olayla bağlantılı olarak tezimiz açısından önemli diğer bilgi, I. Keykâvus emirlerinin sarfettiği sözlerde karşımıza çıkmaktadır. I. Keykâvus, kardeşine karşı harekete geçilmesi hakkındaki fikirlerini emîrlerine açtıktan sonra orada hâzır bulunan beyler şöyle karşılık verdi: "*Biz kulların, kulluğun gereği olarak, senin buyuracağın her şeyi yerine getirmek için itaat kemerini can beline bağladık. Basîret gözümüzü, vereceğiniz fermânları uygulamak için açtık ve şimdi samimi olarak karşınızda durmaktayız.*"[816] Emîrlerin sultana karşı takındığı bu tavır, hem onların hem de sultanın saltanata bakış açısını, dinî anlayışlarını ve siyasî yansımalarını göstermektedir. Zirâ sultan, beylerinin sözleriyle vücûd bulan bu anlayışa karşı olsaydı elbette beyler bu ifadeleri dile getiremezdi.

Benzeri bir olaya II. Kılıç Arslan'ın ölüm döşeğindeyken beylerine yaptığı vasiyete ele alırken temas etmiştik.[817] II. Kılıç Arslan'ın beyleri, onun ağzından çıkacak sözü vahiy mesabesinde gördüklerini söylemişti. I. Keykâvus'un emîrlerin sözleri de II. Kılıç Arslan örneğindekiyle aynıdır. Zaten beylerin, saltanata bakışı bellidir. Sultanın emirleri onlar için uygulanması zorunlu birer fermândır. Bu tutumun arkasında dinî bir anlayışın da bulunduğunu tekrar hatırlatmak gerekiyor. Kendisini Allah'ın halîfesi, Allah'ın gölgesi gibi unvanlarla tanımlayan sultanlar ve sultanı böyle gören beyler, âlimler, bu anlayışın siyasî uzantılarını, yansımalarını da benimsemişlerdir.

---

[815] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 162; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 25.
[816] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 162.
[817] Bkz. II. Bölüm, s. 124.

2. 2. 5. 2. 4. Antalya Fetihnâmesi

Konumuz açısından önemli bilgiler ihtiva eden diğer bir olay Antalya'nın fethidir. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından ele geçirilen Antalya'da, I. Keykâvus'un saltanatının ilk yıllarında bir isyan patlak verdi ve Antalya Selçuklu yönetiminden çıktı.[818] I. Keykâvus, şehirdeki ayaklanma haberdâr olduğunda tepkisini, şu ifadeleri dile getirerek ortaya koydu: "*Antalya, düşman kâfirlerin saldırısına karşı sıkı korumaya alınmış bir şehirdi*." Görüldüğü gibi I. Keykâvus, düşmanlarını dinî bir terim olan kâfir sıfatıyla nitelemektedir.[819] Sultanın, dinî anlayışı sebebiyle kâfir olarak kabul ettiği bu güruha karşı harekete geçmesi, onun dinî anlayışının siyasî bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak bunu tek sebep olarak da görmemek gerekir. Zirâ Antalya hem mevkî olarak hem de iktisadî açıdan önemli bir şehirdi. Elbette bunlar da I. Keykâvus'un harekete geçmesinde etkin bir rol oynamıştı.

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Antalya'nın yeniden ele geçirilmesinin şerefine Celâleddîn Nevmüslüman'a[820] fethi müjdeleyen bir mektup gönderdi.[821] Bu mektuptaki ifadeler konumuz açısından önemli bilgiler barındırmaktadır.

Sultan bu mektubuna, inşâ san'atının gereği olarak Celâleddîn'e uzun bir övgüyle başladı.[822] Mektubun devamında I. Keykâvus, Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini söylediği fethin Ramazan ayının sonuna denk geldiğini ve böylelikle Ramazan ayında cihad etmenin faziletiyle Allah'ın bu nimetine kavuştuklarını ifade etti.[823] Mektubun sonunda I. Keykâvus, bu fethin, "*İslâm'ın sultanı Celâl ed-Devle ve ed-Dîn'in yüceltilmiş meclisinin büyüklüğünün ruhani güçleri aracılığıyla*"

---

[818] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 169-170; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 329, 330; Cahen, **a.g.e.**, s. 71; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 564; Koca, **a.g.e.**, s. 36; Ersan, **Ermeniler**, s. 167-168; Ayönü, **a.g.e.**, s. 233; Sümer, **a.g.m.**, s. 353.
[819] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 170.
[820] Bu kişi, İsmâilî hükümdarı Celâleddîn Hasan'dır. Bkz. İbnül Esir, XII, 254-255; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 493-494; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 331; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 103-105.
[821] İbn Bîbî eserinde, herhangi bir isim vermese de hükümdarlara gönderilen fetihnâmelerden bahseder. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 174; Karş. Kesik, **At Üstünde**, s. 154. Turan bunun mektup değil bir fetihnâme olduğunu kaydeder. Mektup ifadesinin müstensihin hatası olduğunu söyler. Bkz. Turan, **Resmî Vesikalar**, (Farsça met.), s. 105, 2. dipnot.
[822] Turan, **Resmî Vesikalar**, (Farsça met.), s. 105; Karş. Scott Reford – Gary Leiser, **Taşa Yazılan Zafer: Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008, s. 63.
[823] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 63; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 331.

gerçekleştiğini söyleyerek hem Celâleddîn'e övgüde bulunmakta hem de dinî anlayışına dair ipuçları vermektedir.[824]

Bununla birlikte yine Antalya'nın fethiyle ilgili elimizde bulunan fetihnâme de önemlidir. Besmele, Allah'ın zatının ve Peygamber'in adının övgüsüyle başlayan fetihnâmede müşriklerin elinden alınan Antalya'nın, sahip olduğu toprakları Allah'ın adına koruyan I. Keykâvus'a verilen bir lütûf olduğu vurgulanmaktadır.[825] Kenti fetheden I. Keyhüsrev'in "*şehitlik mertebesinde Allah'ın yakınına*" gittikten sonra Antalya halkının ayaklandığı, inançsızlık ve şirkin tekrardan kente hakim olduğu bunun üzerine "*Arapların ve Acemlerin sultanlarının efendisi, âlem meliklerinin meliki, Allah'ın tam korumasına sığınan, Allah'ın ebedi gücünden destek alan, Semanın desteklediği, İslâm ümmeti için zafer kazanan, Allah'ın Doğu'da ve Batı'da gölgesi, iki denizin sultanı, mü'minlerin emirinin burhanı*" I. Keykâvus'un, İslâm'ın gerekliliklerini yerine getirip din düşmanlarına ve müşriklere saldırarak şehri tekrar ele geçirdiği kaydedilmektedir.[826] I. Keykâvus'un bu uğurda Allah'a tevekkül edip can û gönülden cihada girdiği, gece gündüz uyumadan ve dinlenmeden Allah'ın yardımını dilediği, tüm kalbiyle ona yakardığı, bu cihad vesilesiyle günahlarının bağışlanmasını istediği ifade edildikten sonra Allah'ın, sabrı ve azmi sebebiyle bu fethi sultana nasip ettiği yazılmaktadır.[827] Fetihnâme, şehir ele geçirildikten sonra Antalya'da yapılanların anlatılmasıyla birlikte "*Âlemlerin efendisi Allah'a hamdolsun, ona inanıyor ve yardımını diliyoruz*." sözleriyle son bulur.[828]

Daha öncede belirttiğimiz gibi fetihnâmedeki birçok ifadenin inşâ sanatının gereklerine uymak için yazıldığı ve kesin gerçeklikler barındırmayabileceğini bir kenara koymak gerekir. Meselâ bu bağlamda Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un, saltanatı süresince Bizans'a karşı hiç savaşmadığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Eğer yukarıda aktarıldığı gibi o, Bizans'a ve onun hâkimiyeti altındaki topraklara salt küfür diyarı olarak baksaydı, her ne olursa olsun onlarla savaşması beklenirdi. Bu hususta Bizans ile önemli savaşlar yapan II. Kılıç Arslan dahî, Bizans'a karşı

[824] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 63.
[825] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 32.
[826] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 32; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 331-332; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 99-100.
[827] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 33; Karş. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 99.
[828] Scott Reford – Gary Leiser, **a.g.e.**, s. 34. Fütüvvetnâme'nin tam metni için bkz. **a.e.**, s. 32-34.

yumuşak davranmakla suçlanmıştı. Bunu da göz önünde bulundurduğumuzda Türkiye Selçuklu sultanlarının Bizans'a karşı politikalarında sadece kâfir-mümin ayrımıyla hareket etmediklerini söylemek gerekir.

2. 2. 5. 2. 5. Sinop'un Fethi ve Şehirdeki Uygulamalar

I. Keykâvus döneminin önemli olaylardan biri de Sinop'un fethidir. O, Sinop'u fethetmek adına, esir ettiği III. Aleksios (Kir Aleksi)'u öne sürerek halktan şehrin teslimini istedi.[829] Sinop halkı I. Keykâvus'a olumsuz cevap verince sultan, şehrin surlarının karşısında birkaç gün Aleksios'a işkence yaptırdı.[830] Cellatlar işkenceyi arttırdıkça Aleksios feryat ve figân ediyordu.[831] Ertesi gün işkenceye tekrar devam edildi. Bu sefer Aleksios aynı yerde baş aşağı asıldı.[832] İkindi vakti olduğunda Aleksios, saralılar gibi ayılıp bayılmaya başladı.[833] Sonunda şehir halkı teslim olmayı kabul etti ve I. Keykâvus, bir arabulucu göndererek onlara şartlarını duyurdu.[834] Bunlara uyulmadığı taktirde "*Yaradanın izniyle orayı zorla alırım*." diyerek gözdağı verdi.[835] Bu ifadeler, I. Keykâvus'un yaptığı işlerde Allah'ın takdirini, iznini gözettiğine, hesaba kattığına işaret etmektedir. Bu inanışı da onun nezdinde siyaset ve dinîn iç içe geçtiğini göstermektedir.

Burada işkence mevzusunu da tartışmak gerekmektedir. Bu olay, siyasî emeller uğruna dinî hükümlerinin devre dışı bırakıldığı bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Bir şehri ele geçirmek uğruna, o şehrin yöneticisine işkence yaparak halkını ikna etmeye çalışmak şer'î açıdan nereye tekabül eder? I. Keykâvus'un bu kararında tamamiyle amacına odaklanarak düşündüğü, dinî kâideleri hatırdan uzak tuttuğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sultanın bu hamlesinin, Türkiye Selçuklu tarihide istisna bir olay olduğunu da ifade etmek gerekir.

---

[829] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 177; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 25; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 48; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 325; Cahen, **a.g.e.**, s. 70; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 563; Koca, **a.g.e.**, s. 31; Ersan, "Türkiye", X, 219; Sümer, **a.g.m.**, s. 352.
[830] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 178; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 50; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 32; Ayönü, **a.g.e.**, s. 231.
[831] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179; Karş. Ayönü, **a.g.e.**, s. 231.
[832] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 50; Karş. Ayönü, **a.g.e.**, s. 231.
[833] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179; Karş. Ayönü, **a.g.e.**, s. 231.
[834] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 326; Ayönü, **a.g.e.**, s. 231.
[835] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179.

Diğer sultanlar gibi I. İzzeddîn Keykâvus da içki içmekteydi.[836] I. Keykavus, bahsi geçen şehri teslim aldıktan sonra düzenlediği bir mecliste şarabın etkisinde kalarak III. Aleksios'a yumuşak davrandı.[837] Böylece Aleksios, talep ettiği birkaç şeyi I. Keykavus'a kabul ettirdi.[838] Bu olay içkinin, sultanlara sadece dinî bakımdan değil siyasî açıdan da olumsuz etkilerde bulunduğuna güzel bir örnektir.

Sinop'un ele geçirilmesiyle en büyük kilise camiye dönüştürüldü ve şehre kadı, kâtip, hatip, müezzin ve muarrifler tayin edildi.[839] Şehirde İslâm'ın kuralları uygulanmaya başlandı.[840] I. Keykâvus, şehirden kaçanları geri çağırtarak mallarını onlara geri verdi ve zımmîliği kabul etmeyen Hristiyanların da mallarıyla birlikte şehirden ayrılmasına müsaade etti.[841] Bu hamleler, I. Keykâvus'un İslâm savaş hukukuna göre ortaya koyduğu davranışlara örnektir.

2. 2. 5. 2. 6. Nikâh Akdi

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerden, halîfeyle kurduğu sağlam ilişkiden ve saltanatını iyice sağlamlaştırdıktan sonra Fahreddîn Behram-şâh'ın[842] kızıyla evlendi.[843] Nikâhı, İbn Bîbî'nin eserinde "*devrin müftüsü ve zamanın imâmı*" olarak tanıtılan İmâm Kadı Humam Sadreddîn Lehaverî kıydı.[844] Nikâh akdi sırasında Kadı Sadreddîn, evlilikle ilgili Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetleri ve Peygamber'in Hadîslerini[845] okuduktan sonra şu ifadeleri dile getirdi: "*Sultan İzzeddîn Ebû'l Feth Keykâvus, Melik Fahreddîn Behram-şâh'ın kızı Selçukî Hatun'u eş olarak istedi. Yarısı peşin, yarısı sonra ödenmek üzere 100 bin kırmızı*

[836] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 177; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 33. İçki meselesini son bölümde ayrıntılarıyla ele aldığımız için burada ayrıntılara yer vermedik.
[837] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 181.
[838] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 181.
[839] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 182; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 50; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 327; Cahen, **a.g.e.**, s. 72; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 564; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 161; Koca, **a.g.e.**, s. 34; Sümer, **a.g.m.**, s. 352; Kara, **a.g.e.**, s. 454.
[840] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 183.
[841] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 182; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 50. Bu konu hakkında bkz. Özel, "Esir", s. 387.
[842] Mengücüklerin önemli beyi Fahreddîn Behram-şâh hakkında bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed Nizâmî-i Gencevî, **Mahzenü'l-Esrâr**, (çev. M. Nuri Gençosman), Ataç Yay., İstanbul 2014; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 101-102; Karş. Faruk Sümer, "Mengücüklüler" **DİA**, XXIX, 140.
[843] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 52; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 337; 343; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 565; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 163.
[844] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 202; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 344.
[845] İlgili âyet ve hadîsler için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 202.

altın dinar başlık vermeyi üstlendi. 'Evlilik konusunda iyi şeyler söyleyin ve isteyeni evlendirin.' Allah'a hamd ve onun Peygamber'ine salat ve selam olsun."[846]

Kadı Sadreddîn Lahaverî'nin bu hutbesi, evliliğin İslâm itikadı üzerine gerçekleştiğini, Şeriat'a uygun bir şekilde icrâ edildiğini göstermektedir. Başlık parası olarak geçen ifadenin Kur'ân-ı Kerîm'de verilmesi emredilen mehir olduğu anlaşılmaktadır.[847]

Kadı Sadreddîn'in hutbesinin ardından kız tarafı söz alarak teklifi kabul ettiklerini ve bu evliliğin hayırlara vesile olmasıyla ilgili dileklerini ifade ettiler.[848] Sözlerinin sonunda "*Onların Hazreti Peygamber ve ailesi için sevgi duyguları daim olsun*." ifadeleri de Ehl-i Beyt ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlere[849] işaret etmesi bakımından dikkat çekmektedir.[850]

İbn Bîbî'nin eserinde kaydettiğine göre I. Keykâvus, Allah'ın emirlerini ve Peygamberin Sünnet'ini icrâ eden, bütün işlerinde Allah'ın Şeriat'ına uymak ve O'nun rızasını kazanmak için çaba harcayan biriydi.[851] Evliliği de yine bu sebepleri göz önünde bulundurarak yapmıştı.[852]

2. 2. 5. 2. 7. Halep Seferi ve İdam Fermanları

I. Keykâvus, son seferini Halep üzerine gerçekleştirdi. Ancak bu sefer, onun için başarısız ve talihsiz bir şekilde sonuçlandı. Zirâ hem bir başarı elde edemedi hem de ihanet şüphesiyle emîrlerinden bir kısmına zulmetti. Her ne kadar o, bu davranışı sebebiyle sonradan vicdan azabı çekse de ilgili olayda sultanlık kibrine yenik düşerek dinî kâideleri bir kenara ittiğini görmekteyiz.

Sefere çıkmadan önce sultan, beyleriyle istişâre etti. Onlara sefer fikrinden bahsetti. O sırada Eyyûbî tahtına küçük yaştaki Melik Aziz çıkmıştı. I. Keykâvus bu durumdan faydalanarak Eyyûbî ülkesini ele geçirmek istiyordu. Ancak beyler,

[846] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 202; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 344.
[847] Mehir hakkında bkz. Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", **DİA**, XXVIII, 389-391.
[848] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 202.
[849] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, 42. Sûre, 23. âyet.
[850] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 202.
[851] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 199.
[852] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 199.

Eyyûbîlerin Türkiye Selçuklularına karşı hep iyi niyetle yaklaştığı, onların içinde bulunduğu zor durumu fırsat bilip sefere çıkılırsa bunun hoş karşılanmayacağı gibi sebeplerle sultanı kararından vazgeçirmeye çalıştılar.[853] Ayrıca beyler, sultana, "*Yetimin malına, rüşdüne kadar en güzel (hizmet)in dışında yaklaşmayın*."[854] âyetiyle nasihatta bulunarak sefer yerine Melik Aziz'e hil'at, sancak ve menşûr göndermesini söylediler.[855] I. Keykâvus ise bu tavsiyelere kulak asmayarak sefer fikrinde ısrar etti. Beyler başarılı olamayacaklarını anlayınca şu ifadeleri sarf ederek sultana tâbi oldular: "*Biz kulların siz cihan padişahının nurlu kalbine gayb aleminden gelen sırları bilemeyiz. Siz yeryüzünün efendisinin doğru düşüncesini ve ileriyi gören görüşünü anlayamayabiliriz.*"[856]

Emîrlerin bu tarz ifadelerinin, hem onların hem de sultanların dinî ve siyasî anlayışını yansıtması bakımından ne gibi ipuçları barındırdığını daha önce ele almıştık.[857] Aynı durum durum burada da görülmektedir. Emîrler, I. Keykâvus'un fikirlerini ilâhî bir kaynaktan geliyormuş gibi benimsemekte ya da en azından sultana böyle söylemektedirler.

I. Keykâvus, Halep'e doğru ilerlerken saltanatının ilk yıllarında kardeşi Alâeddîn ile birleşerek kendisine karşı mücadeleye giren Zahireddîn İli'nin mezarını buldurttu. Sultan, Zahireddîn İli'nin kemiklerini çıkarttırıp ateşe attırdı ve kemiklerin külleri rüzgara bırakıldı.[858] Bu davranışıyla Keykâvus, düşmanlarına karşı dinî kaideleri bir kenara bırakacak kadar sert davrandığını bir kez daha gösterdi. Yine bu sefer sırasında o, Tell Başir'i kuşattı. Şehrin teslim olmaması üzerine civardaki ağaçların kesilmesini emretti.[859] Aksarây'da doğup büyümüş olan Hanefî fakîhi Saîd b. İsmail Aksarâyî, **Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn** adlı eserinin "*Cihad*" bahsinde savaş sırasında ağaçların kesilmemesi gerektiğini ele alır ve bunun şer'î açıdan makbûl

[853] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 208; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 49; Kesik, **At Üstünde**, s. 118.
[854] Kur'ân-ı Kerîm, 6. Sûre, 152. âyet.
[855] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 208-209; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 49; Kesik, **At Üstünde**, s. 118.
[856] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 210; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 50; Kesik, **At Üstünde**, s. 118.
[857] Bkz. II. Bölüm, s. 124-125.
[858] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 213; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 73; Koca, **a.g.e.**, s. 55.
[859] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 212.

olmadığını beyân eder.[860]

Daha önce bahsettiğimiz gibi bu sefer, I. Keykâvus için oldukça vahim olaylarla sonuçlandı. O, Halep üzerine ilerlemekteyken öncü birliklerinin bozguna uğradığı haberini aldı. Emirlerinin kendisine ihanet ettiği iddiaları ve geri çekilmenin getirdiği olumsuz hâl, I. Keykâvus'un akl-ı selîm ile hareket edememesine yol açtı. Keykâvus ilk olarak Maraş Selçuklu Emîri Nusreteddîn'in kardeşini ve damadını astırdı.[861] İbn Bîbî eserinde, "*Büyük ve küçük beylerin hiçbiri bu konuda görüş bildirmeye veya bir şey söylemeye cesaret edemedi.*" diyerek, I. Keykâvus'un kimseye kulak asamayacak kadar öfkesine yenik düştüğünü ortaya koymaktadır.[862]

Keykâvus bu kadarla da kalmadı ve ceza kesmeye devam etti. O, yenilginin sebeplerini görüşmek üzere emîrlerini otağına davet etti ancak öte yandan da kimseye fark ettirmeden askerlerine otağının etrafını kuşattırdı.[863] Emîrler içeri girince, I. Keykâvus, ihanet iddialarıyla ilgili mektupları okuttu.[864] Emîrlerin hepsi şaşkın bir hâlde bunun iftira olduğunu dile getirdiler.[865] Ağlayıp yakardılar ancak I. Keykâvus hiçbirine inanmadı ve boyunlarına ip geçirterek onları bir evin içerisinde bağlattı; ardından da evi, içindekilerle birlikte ateşe verdirtti.[866]

Bu olay hakkında uzun süre, kimse I. Keykâvus ile konuşamadı ancak bir

---

[860] Kavak, "Aksarâyî", s. 210. Ağaç kesimiyle ilgili bir örnekte I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Konya kuşatmasıdır. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 114.
[861] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 220; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 54.
[862] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 220.
[863] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 220.
[864] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 220; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 54; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 59.
[865] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 220; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 54; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 59.
[866] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, s. 308; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 501; **Anonim Selçuknâme**, s. 40; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 17; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 54; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 339, 342; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 566; Koca, **a.g.e.**, s. 59; Ersan, "Türkiye", X, 222. I. Keykâvus'un bu seferdeki fiilerine bir benzer olay da Şeyh Evhâdeddîn Kirmânî bağlamında karşımıza çıkmaktadır. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî** adlı esere göre I. Keykâvus, hiçbir malı bulunmamasıa rağmen bir geçim sıkıntısı çekmeyen Şeyh Kirmânî'nin gizli hazineleri olduğundan şüphelendi ve şeyhten, bu hazinelerin yerini kendisine bildirmesini istedi. Ancak şeyh, sultanın isteğini geri çevirdi. Sultan da öfkelenerek şeyhe eziyet edip onu hapse attı. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 268-273; Karş. Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 224-225. Hiç şüphesiz bu olayın gerçekliği tartışmalıdır. Zirâ inceleyebildiğimiz kadarıyla ikinci bir kaynakta menâkıbda geçen olayla ilgili başka bir bilgiye rastlamadık. Ancak Kirmânî hakkında monografik bir eser kaleme alan Moharram Mosrafavi'ye göre Kirmânî'nin I. Keykâvus ile bir zıtlaşma yaşadığı ve kısa süreli hapse girdiği gerçektir. Bkz. Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 226; Rauf Kahraman Ürkmez, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler**, Çizgi Kitabevi, Konya 2020, s. 69.

süre sonra sultan olayla ilgili kötü bir rüya görünce aklı başına geldi.[867] Bunun üzerine o, "*Uzun yıllar taraftarlarım ve hizmetkârlarım olan, iş başa düştüğü zaman benim için vuruşmaya ve çarpışmaya koşan o suçsuz ve kusursuz beyleri, cahillik ve ahmaklıkla ölüme gönderdim*." gibi sözler söyleyerek pişmanlığını dile getirdi ve yanındaki beylere "*O durumda niye benden nasihati esirgediniz? Alevlenmiş olan gazap ateşimi, neden söndürmeye kalkmadınız*?" diyerek kızgınlığını ifade etti.[868]

Bu olay sebebiyle I. Keykâvus'un psikolojisinde büyük bir çöküntü meydana geldi.[869] Halkı karşısında da etkisini kaybetti. Halk onu kınıyor ve bu davranışını onun zayıf iradesine bağlıyordu.[870] I. Keykâvus bu olayın etkisini öyle şiddetli hissediyordu ki herkesin yanında inliyordu.[871] Doğu ve batıdan doktorlar gelip tedavi etmeye çalıştıysalar da sultanın haline çare bulamadılar. Keykâvus'un dünya hayatına olan ilgisi zamanla tamamen kesildi.[872] O, bu hâllerin içindeyken şu şiiri söyledi:

Biz ki dünyayı terk edip göçtük
Gönül derdi ekdik, matemler biçtik
Şimdiden sonra da nöbet sizindir
Biz sıramızı savdık da geçtik.[873]

---

[867] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222.
[868] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222.
[869] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 55.
[870] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 308-309.
[871] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222.
[872] Sultanın bu halleri için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222.
[873] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 97. Şiirin farsça metninin transkript edilmiş hâli şu şekildedir:
Mâ cihân-râ güzâştîm u şüdîm
Renc ber dil nigâştîm u şüdîm
Pes ezîn nevbet şümâ'şi ki mâ
Nevbet-i hîş daştîm u şüdîm
Yazıcoğlu Osmanlı Türkçesi'ne şu şekilde çevirmiştir:
Bu cihânı ki terk edüp gittik
Rencini dilde berk edüp gittik
Şimden sonra nevbet erdi size
Nitekim evvel ermiş idi bize. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 341; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 56.
Cenâbî eserinde türbe kitâbesinde yazılı olan bu şiiri daha farklı kaydetmektedir. Onun kaydı kitabede yazılı olan şiirin kendince yaptığı daha farklı bir tercümesi gibi gözükmektedir.
Geniş saraylardan dar kabirlere götürüldük
Mallarım bana fayda vermedi
Saltanatım elden gitti

İbnü'l-Esîr eserinde, bu olayla ilgili "*Cenab-ı Allah bu adamın kalbindeki merhametsizlikten dolayı ona pek mühlet vermemiş ve bu olayın hemen akabinde ölüp gitmişti.*" diyerek, tepkisini ortaya koymaktadır. [874]

Anonim Selçuknâme'de, yakılan bu evin yerine daha sonra mescid yapıldığı ve adına da Yanıklar Mescidi dendiği aktarılmaktadır.[875]

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, vicdan azabıyla geçirdiği ömrünün son anlarında, Sivas'ta yaptırmış olduğu dârü'ş-şifanın bahçesindeki türbe kapısının süslenmesini ve üzerine "*Allah'ı Tanrı olarak, İslâm'ı din olarak, Hz. Muhammed'i peygamber olarak, Kur'ân'ı imam olarak, Kâbe'yi kıble olarak, müminleri kardeş olarak kabul ettim.*" diye yazılmasını emretti.[876] Vefat ettiğinde de buraya defnedildi. Türbenin kapısına yazılmasını istediği sözlere baktığımızda onun dinî kimliği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

2. 2. 5. 2. 8. İbnü'l-Arabî ve I. Keykâvus

I. Keykâvus, âlim ve mutasavvıflarla dost olmayı sever, onları himaye ederdi.[877] Bu sebeple onun meclisi ve sarayı âlimlerle dolup taşmaktaydı. Sultanın değer verdiği mutasavvıflardan biri de İbnü'l-Arabî'ydi.[878] I. Keykâvus ile İbnü'l-Arabî arasında yakın ilişkiyi, ikilinin mektuplaşmalarından anlamaktayız. Bu mektuplardan bir tanesinde İbnü'l-Arabî, I. Keykâvus'un istediği üzerine ona, öğütler içeren bir mektup yazdı. Eseri **Fütuhâtü'l Mekkiyye**'de yer vermiş olduğu bu mektupta İbnü'l-Arabî, I. Keykâvus'a karşı oldukça rahat bir dil kullanmış, hatta

---

Ahiret yolculuğuna çıkacağımız apaçık belli oldu. Bkz. Cenâbî, **a.g.e.**, s. 18.
I. Keykâvus'un şiiri, sultandan uzun yıllar sonra yaşayan Yûnus Emre'nin şu şiirini hatırlatmaktadır:
Sular hep aktı geçti, kurudu vakti geçti.
Nice han nice sultan, tahtı bıraktı geçti.
Dünya bir penceredir, her gelen baktı geçti!
[874] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 308, 309.
[875] **Anonim Selçuknâme**, s. 40.
[876] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 223.
[877] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 156; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 341; Kara, **a.g.m.**, s. 465.
[878] İbnü'l-Arabî hakkında bkz. Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmûd b. Yahyâ el-Kazvînî, **Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbad**, (çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul 2019, s. 275.

bazı konularda sultanı suçlayacak kadar sert bir üslûb takınabilmiştir.[879] Mektubun bir kısmı Aksarâyî'nin eserinde de bulunmaktadır.[880]

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Şeyh Mecdeddîn İshâk'ın gözetimi ve eğitimi altında Malatya'da melik olarak bulunurken, İbnü'l-Arabî'yle burada vakit geçirmiş olma ihtimali yüksektir. İbnü'l-Arabî'nin, Anadolu'ya tam olarak hangi tarihte geldiği tartışmalı bir konudur. Bu hususta emin olduğumuz bilgiler ise onun Mecdeddîn İshâk vesilesiyle Anadolu'ya geldiği ve her hal û kârda 1205 yılında Anadolu'da bulunduğudur. Çünkü İbnü'l-Arabî bir eserinde, 1205 yılında Konya'da olduğunu kaydetmiş ve hatta Evhâdeddîn Kirmânî ile görüştüğünü ifade etmiştir.[881] Bu da bize, İzzeddîn Keykâvus'un henüz tahta çıkmadan, Malatya'da melik olarak bulunurken hocası Mecdeddîn İshâk vasıtasıyla ya da 1205 yılında bir şekilde Konya'da, İbnü'l-Arabî'yle tanışmış olduğunu düşündürtmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin kaydına göre mektup, I. Keykâvus'un istediği üzerine 609 (1212-1213) yılında kaleme alındı.[882] Nitekim İbnü'l- Arabî, mektubunun başında sultanın kıymetli mektubunun kendisine ulaştığını ifade ederek aynı gerçeğe işaret etmektedir. İbnü'l-Arabî, kendisini I. Keykâvus'a "*hep duâ eden babası (vâlidihi'd-dâî)*" olarak tanıtmaktadır. Bu ifadeler ikilinin arasındaki yakın ve samimi ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Arabî mektubunda, dinî kaideler ve ilâhî siyaset hakkında bahsedeceğini ifade ettikten sonra I. Keykâvus'a Müslümanların liderlerinden biri olduğunu, Peygamber'in Müslümanların liderlerine dinî nasihatler verilmesi gerektiğini buyurduğunu aktarır ve böylelikle sözlerine meşrû bir zemin ortaya

---

[879] Konuyla ilgili bkz. Kara, **a.g.e.**, s. 479-480; Mahmud Erol Kılıç, "İbnu'l Arabî'nin I. İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi**, Konya 2001, 11-28; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 154-155.
[880] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 264, 265.
[881] Bayram, **Konevî**, s. 36; Keklik, **a.g.e.**, s. 151-152; Ürkmez, **a.g.e**, s. 66; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 152-154; Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 236-237.
[882] Koca, **a.g.e.**, s. 98; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 375; Kılıç, **a.g.m.**, s. 20; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 158. Taraflar arasında düzenli bir mektuplaşmanın olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ bilinen diğer bir mektup, 1215 yılı Ramazan ayına aittir. Bu mektupta İbnü'l-Arabî, gördüğü rüyasını I. Keykâvus'a anlatmıştır. Antalya'nın yeniden ele geçirilmesiyle ilgili olan bu mektuptan 20 gün sonra şehir tekrar Selçuklu hâkimiyetine girdi. Bkz. Kılıç, **a.g.m.**, s. 18; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 159.

koyar.[883] Mektubun devamında Arabî, sultana, hem kendi hem de Allah'ın kulları arasındaki işlerde Şeriat'ın hükümlerine göre hareket etmesi şartıyla sultanlığın Allah tarafından kendisine bahşedildiğini ve halkın da bu şartlar üzerine ona biat ettiğini, dolayısıyla bu şartları yerine getirmesi gerektiğini ve adaletle davranmak zorunda olduğunu, bunlara uymadığı taktirde Kehf sûresinin 103-104. âyetlerine atıfla ahiretini berbat edeceğini hatırlatmaktadır.[884] Bu ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Zirâ emîrlerden hiçbiri böyle bir hatırlatmayı ya da uyarıyı sultana yapacak güçte ya da cesarette değildir. Nitekim elimizde, bunun herhangi bir örneği de yoktur. I. Keykâvus'a, Allah'ın bahşettiği saltanat nimetine karşı O'na olan şükründe nankörlüğe düşmemesini öğütleyen İbnü'l-Arabî, aynı zamanda beylerinin de tüm bu hususlara dikkat etmesi gerektiğini, eğer onlar sultandan aldıkları yetkiyle halka zulmederlerse sorumlusunun yine sultanın olacağını ifade etmektedir.[885]

Arabî'nin Keykâvus'a öğüt vermesi, sultanın bunlardan ders alacağını ümit etmesiyle bağlantılıdır. Bu durumda iki yorum yapılabilir. Arabî, hem sultanı öğütlerden ders alacak bir olgunlukta, anlayışta görmekte hem de bunları ifade ettiğine göre yönetimle ilgili bir takım olumsuzlukları bilmektedir. Belki de bu yüzden hem uyarı hem de eleştiri maiyetinde bir mektup yazmıştır.

İbnü'l-Arabî, Allah'ın gölgesi olan sultanın mazlumu zâlimden koruması gerektiğini, fetihler sebebiyle gurura kapılıp O'nun emirlerine muhalefetten sakınmasını tavsiye etmekte ve aksi davranışlarda bulunduğu taktirde pişmanlığın fayda vermediği mahşer gününde Allah'ın karşısında mahcup olacağını söylemektedir.[886]

İbnü'l-Arabî'nin de sultanı Allah'ın vekili, gölgesi olarak göstermesi o devirdeki genel anlayışa işaret etmektedir. Beylerin ve âlimlerin, sultanlara bakış açısından daha önce bahsetmiştik. Bu anlayış, zaman zaman sultanları, kimseyi dinlemez, yalnızca kendisine inanır bir hâlet-i ruhiyeye sokmuştur. Bu dinî anlayışın iyi ve kötü birçok siyasî yansıması söz konusudur. Eğitimden iktisada, imardan

[883] Kılıç, **a.g.m.**, s. 20; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 157.
[884] Kara, **a.g.e.**, s. 479-480; Kılıç, **a.g.m.**, s. 20; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 157.
[885] Kılıç, **a.g.m.**, s. 21; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 157.
[886] Kılıç, **a.g.m.**, s. 21.

iskâna, savaştan barışa kadar her alanda ortaya koyulan fiillerde sultanların bu dinî anlayışının yansımaları olmuştur.

Bu hatırlatmalardan sonra İbnü'l-Arabî, konuyu Hristiyanların durumuna getirmektedir. Ona göre Hristiyanlara verilen tavizler, Müslümanların başına gelen en büyük musibettir ancak Müslümanlar bunu önemsememektedirler.[887] O, Selçuklu ülkesinde Hristiyanlara karşı gösterilen tavrı eleştirmektedir. Daha sonra tüm detaylarıyla Hz. Ömer'in Hristiyanlar ile ilgili şartnâmesinin içeriğini[888] aktaran İbnü'l-Arabî, konuyla ilgili Peygamber'in de bir Hadîsi'ni rivayet ederek I. Keykâvus'tan yazdıkları üzerine tefekkür etmesini ve böylece nasıl davranması gerektiğini bulacağını ifade etmektedir.[889] Bu son sözlerden, I. Keykâvus'un İbnü'l-Arabî'ye Hristiyanlar ile ilgili bir mektup yazdığı anlaşılmaktadır. Belki de yeni fethedilen yerlerden sonra Hristiyanlara nasıl davranması gerektiği konusunda tereddütlere düşen I. Keykâvus, bu konuda İbnü'l-Arabî'ye danışmıştır.[890]

İbnü'l-Arabî nasihat mektubuyla birlikte sultana bir de şiir yolladı.[891] Bu şiirinde o, I. Keykâvus'un İzzeddîn lakabını konu edinip, dinin gerçekten izzeti olması için çabalamasını aksi taktirde mahşer gününde kendisinden hesap

[887] Ürkmez, **a.g.e.**, s. 375-376; Kılıç, **a.g.m.**, s. 21; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 157. Müslüman seyyahlar, Selçuklu ülkesinde içki içildiği ve Hristiyanlara müsamaha gösterildiğini söyleyerek Selçukluları kınamaktadır. Bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 168.

[888] "*O anlaşmaya göre bu zımmîler Müslümanların şehrinde ve havâlisinde kilise, manastır, keşişhâne ve papazevi inşâ etmeyecekler, bu binalarda tâmirât yapmayacaklar, Müslümanlardan birisi buralarda konaklamak istese üç güne kadar kendisine müsâade edecekler, yemek verecekler, câsûsları bu mekanlarda barındırmayacaklar, Müslümanlara zarar verecek gizli kapaklı işler yapmayacaklar, çocuklarına kendileri Kur'ân öğretmeyecekler, şirklerini reklam etmeyecekler, yakınlarından eğer kendi istekleri ile Müslüman olmak isteyen olursa buna mâni olmayacaklar, Müslümanlara hürmet edecekler, oturmak istedikleri zaman onlara yer verecekler; giyim kuşamda, başlıklarında, sarıklarında, terliklerinde, saçlarını ayırma biçimlerimde, isim ve lakap almada Müslümanlara benzemeyecekler; kılıç kuşanmayacaklar; silah nevînden bir şey taşımayacaklar; mühürlerini Arapça yapmayacaklar; alkollü içecek satmayacaklar; saçlarının ön tarafını tıraş edecekler; her nerede olurlarsa olsunlar kendi kıyafetlerinden dışarı çıkmayacaklar; bellerine zünnâr takacaklar; Müslümanların kullandığı yollarda haçlarını veya yazılarından herhangi bir şeyi âşikâr göstermeyecekler; ölülerini Müslüman kabristanı civârına gömmeyecekler; çanlarını çok abartmadan bir kere vuracaklar; tören haçlarını ortaya çıkarmayacaklar; cenâzelerinde yüksek sesle bağırmayacaklar; kutsal ateşlerini ortalıkta göstermeyecekler; Müslümanların hissesine düşen köleleri almayacaklar. Eğer bu şartlardan birine muhalefer edip de ihlal ederlerse, zimmet statüsünü kaybedecekler ki bu durumda Müslümanların diğer müşrik düşmanlar hakkında geçerli olan hükümleri ne ise artık onlara da o câri olacaktır*." Bkz. Kılıç, **a.g.m.**, s. 21; Karş. Turan, **Cihân**, s. 379; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 157.

[889] Ürkmez, **a.g.e.**, s. 375-376; Kılıç, **a.g.m.**, s. 21.

[890] Kılıç, **a.g.m.**, s. 22.

[891] Şiirin tamamı için bkz. Kılıç, **a.g.e.**, s. 22-23; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 158.

sorulacağını ifade etmektedir.[892] Bu ifadeler sultan için oldukça ağır olsa gerektir. Zirâ sultanlar bu tarz cümleleri duymaya pek alışık değillerdir. Emîrlerin benzeri minvalde ufacık bir uyarısı dahî olduğunda onlara karşı takındıkları tavır bilinmektedir. Bu yüzden sultanın bu mektuba hiddetlenmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir..

İbnü'l-Arabî mektupta, I. Keykâvus'a tevbe kapısını göstermektedir.[893] Bu ifadeler onun, İzzeddîn'e birtakım günahları isnad ettiğini düşündürebilir. Arabî, sultanın sapıklık yolunda bir veziri olduğunu ve onun zulme varan eylemlerine galip gelemedikten sonra galip sultan olmanın bir anlamı olmadığını ifade etmektedir.[894] Benzeri bir diyalog daha sonra Evhâdeddîn Kirmânî ile sultan arasında yaşanmıştır.[895]

2. 2. 5. 2. 9. Şiir ve Keykâvus

İbn Bîbî'ye göre Keykâvus, güzel huylu, cömert, nefsi her türlü kötülükten arınmış, adil bir sultandı.[896] Sultanın şiir ve şairlere karşı da derin bir ilgisi vardı. Edebiyatçıların risalelerine ve şairlerin kasidelerine yaptığı eleştiriler oldukça yerindeydi. Üslubu ve belagati oldukça başarılı, nazım ve nesirde kelime ve deyimleri kullanışı, mana zenginliğinde ustacaydı.[897] Ayrıca o bu hususta oldukça cömertti. Şairlerin onun hakkında yazdığı birkaç şiiri eserinde aktaran İbn Bîbî dahî sultanın bazen şairlere karşı bağışta aşırıya kaçtığını ifade etmektedir.[898] Meselâ Hüsameddin Salar'ın kızının ve Nizamettin Ahmet Erzincanî'nin yazdığı şiirler buna örnektir.[899]

Bu şiirlerde I. Keykâvus oldukça şaşaalı bir şekilde övülmektedir.[900] Şiirlerde

[892] Kılıç, **a.g.m.**, s. 22; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 158.
[893] Kılıç, **a.g.m.**, s. 22; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 158-159.
[894] Kılıç, **a.g.m.**, s. 23; Şahin-Yıldız, **a.g.m.**, s. 159.
[895] **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 273.
[896] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 149; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 342. Bu bilgileri, İbn Bîbî'nin saray tarihçisi olduğunu göz önünde bulundurarak düşünmek gerekir. Zirâ I. Keykâvus'un, örnekleriyle anlattığımız faaliyetleri arasında İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere uymayan fiiller de bulunmaktadır. Bununla birlikte I. Keykâvus'un elbette buradaki bilgilere uyan davranışları da vardı.
[897] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 156; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 341-342.
[898] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 150; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 342; Koca, **a.g.e.**, s. 88.
[899] Turan, **Türkiye**, s. 342.
[900] Şiirlerin tamamı için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 150-156; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 342.

sultan, dünyaya nizam ve adâlet veren, insanların hayatlarını bağışlayan, gazi, cömert ve kullarına (halkına) iyi davranan, cihanın efendisi, hükmü bütün ülkelerde geçen, sultanların sultanı, Allah'ın gölgesi, halkın sığınağı, kötülükleri engelleyen, kâfirleri yok edip herkese kucak açan, dinin şerefini ve şanını arttıran, nurlu düşünceye sahip biri olarak tanımlanır.[901]

Sultan her iki şiire de birçok bağışta bulundu. Hüsameddîn Salar'ın kızına, yazdığı şiirin her beyiti için yüz kırmızı dinar verilmesini emretti.[902] Toplamda yedi bin iki yüz dinar verildi.

Sultanın harcamalarıyla ilgili güzel örnekler de vardır. İznik Rum İmparatoru I. Theodoros Laskaris, I. İzzeddîn Keykâvus ile barış anlaşması yapınca ona, 30 bin dinar göndermişti.[903] I. Keykâvus, bu paranın bir kısmını fakir ve miskinlere dağıttı.[904] Bır kısmının da zaviyelere, tekkelere ve kutsal yerlere verilmesi, bundan arta kalan kısmının da hak sahiplerine, imanlı, irfanlı kimselere dağıtılması için görevlilerini ülkenin dört bir yanına yolladı.[905] Laskaris tarafından altınlarla birlikte gönderilen babası I. Keyhüsrev'in naaşını da türbesine defnettirdi ve başına nöbetçiler koydu.[906] İbn Bîbî'nin aktardığına göre bu türbede altın gerdanlıklı ve kızıl atlaslı bir atı hizmette tutarlardı.[907]

2. 2. 5. 2. 10. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler

Keykâvus'un döneminde, dine hizmet anlayışını gösterecek imar faaliyetleri de yaşandı. Meselâ bunlardan biri kardeşi Alâeddîn'î Ankara'da kuşattığı sırada şehrin karşısına yaptırdığı medresedir.[908] Ancak bu medrese kardeşi Alâeddîn'in

[901] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 150-156.
[902] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 154; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 342.
[903] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 161; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 111; Ömerî, **a.g.e.**, s. 343; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 46, 47; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 321; Cahen, **a.g.e.**, s. 70; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 562-563; Koca, **a.g.e.**, s. 63; Kesik, **At Üstünde**, s. 150; Ayönü, **a.g.e.**, s. 225.
[904] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 161; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 322; Koca, **a.g.e.**, s. 63; Ayönü, **a.g.e.**, s. 227.
[905] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 161; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 322.
[906] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 161; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 322.
[907] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 161; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 322; Bunun ne anlama geldiği ve konumuz açısından önemi için bkz. Erdoğan Merçil, **Selçuklular –Makeleler-**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 243.
[908] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 164.

saltanatı sırasında yıktırıldı.[909]

Bu dönemde yapılan belki en önemli eser 1217 yılında Sivas'ta inşa edilen darü'ş-şifa'dır. Burası aynı zamanda bir tıp mektebi olarak da faaliyet gösteriyordu.[910] Her ne kadar zamanımıza harap bir şekilde de ulaşsa da kurumun vakfiyesi buraya aktarılan kaynakların çokluğunu göstermesi bakımından tarihi bir kayıttır.[911]

Keykâvus'un dinî ve ahlâki içerikli eserlere merakı vardı. Muhammed b. Gazi'nin I. İzzeddîn Keykâvus adına kaleme aldığı **Berîdü's-saʿâde** adlı eser bunlardan biriydi. Eser nasihatnâme türünde olup Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-yi Râşidîn, bilgelerin (hükemâ) sözlerinin derlenmesiyle oluşturulmuştur.[912] Bu eserin kaleme alınmasını I. Keykâvus talep etmiştir.[913] Buradan hareketle onun dinî-ahlâkî içeriklik kitapları okuduğu ve bu tarz konulara önem verdiği anlaşılmaktadır.

2. 2. 5. 2. 11. İlm-i Nücûm

I. İzzeddîn Keykâvus'tan önceki tüm sultanlarda gördüğümüz gibi onda da müneccimlik vakâlarına rastlamaktayız. Meselâ o, fethettiği Sinop şehrine girmeden önce müneccimle istişâre etmiştir.[914] I. Keykâvus'un, kardeşi Alâeddîn Keykubâd'ı kuşattığı Ankara şehrine girmesiyle ilgili de benzeri bir durum söz konusudur. İbn Bîbî, I. Keykâvus'un şehre girdiği ânı eserinde anlatırken, tam olarak sultanın bir emri olup olmadığı kesin olarak anlaşılmasa da "*falın iyi çıktığı bir sırada*" diyerek, bir müneccimlik hâdisesine işaret etmektedir.[915] Bu durum İbn Bîbî'nin bir

[909] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 164.
[910] Turan, **Türkiye**, s. 343. Detaylı bilgi için bkz. Özcan Salman, **Selçuklular Devri Önemli Sağlık Kurumlarından Sivas Dârü's-sıhhası ve Divriği Dârü'ş-şifâsı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi ve Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
[911] Turan, **Türkiye**, s. 343.
[912] Ahmed Ateş, "Hicri VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", **İstanbul Üniversitesi Türkiye Mecmuası**, c. VIII, (1945), s. 105-106; Tahsin Yazıcı, "Muhammed b. Gazî", **DİA**, XXX, 531.
[913] Sultan, talebini müellife şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bizim için Peygamber'in Hadîslerinden, sahâbenin sözlerinden, hükemanın müfid kelimelerinden kısa bir mecmua yapmalısın. Her birinin şerhinde yed-i beyza göstererek tatlı ibâreler ve yüksek elfaz ile süslemelisin. Her birini ayrı ayrı bize göstermelisin tâ ki âlem süsleyen fikrimize, onları nasıl istimâl edeceğimiz mâlûm olsun ve onları ezberleyelim.*". Bkz. Ateş, **a.g.m.**, s. 105.
[914] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 180; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 50; Karş. Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198; Koca, **a.g.e.**, s. 33.
[915] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 167; Karş. Koca, **a.g.e.**, s. 90.

yakıştırması da olabilir ancak I. Keykâvus'un Sinop'a girişiyle ilgili olay göz önünde bulundurulduğunda Ankara'ya girerken de aynı durumun gerçekleştiğini kabul etmek makuldür. O hâlde I. Keykâvus da müneccimliğin, dinî bakımdan bir sakınca teşkil etmediğini düşünmektedir. Bu düşünceyle o, dinî anlayış bakımından ataları gibi Mu'tezile'ye yakın durmaktadır.

2. 2. 6. I. Alâeddîn Keykubâd (1220-1237)

2. 2. 6. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un ölümünün ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen beyleri, Alâeddîn Keykubâd'ın tahta çıkartılmasını kararlaştırdılar. I. İzzeddîn Keykâvus'un emriyle Alâeddîn Keykubâd'ı hapseden Emîr Seyfeddîn Ay-aba, haberi kendisi iletmek istedi. Seyfeddîn Ay-aba Keykubâd bulunduğu kaleye varınca, ondan, ağabeyi I. Keykâvus ile mücadelesi sırasında yaşananlar sebebiyle özür diledi ve saltanat sırasının kendisine geldiğini söyledi.[916]

Yeni sultan I. Keykubâd'ın ilk icraatı, Eyyûbîler ile I. Keykâvus zamanında bozulan ilişkileri düzeltmek oldu.[917] Bu sırada Abbasî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225), Şehâbeddîn es-Sühreverdî'yi (ö. 1234) menşûr, hil'at, çetr ve diğer saltanat alâmetleriyle göndererek I. Keykubâd'ın hükümdarlığını tasdîk etti.[918]

Daha sonra I. Keykubâd, Konya, Sivas ve Kayseri gibi önemli şehirlerin surlarla örülmesini emretti.[919] I. Keykubâd, hem olası Moğol istilâsına karşı önlem almak hem de surların maliyetini beylerine karşılattırarak onların nüfûzunu kırmak istiyordu.

I. Keykubâd, Alâiye üzerine yapmayı plânladığı sefer hazırlıklarını sürdürürken hilâfet makamından bir elçilik heyeti daha geldi.[920] Bu heyet,

---

[916] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 230; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 57; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 349; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 19.
[917] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 313; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 18; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 70.
[918] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 253-258; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 58; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 351, 352; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 222-223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 79; Faruk Sümer, "Keykubad I", **DİA**, XXV, 358.
[919] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 276, 277; **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 21; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 353, 354; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 26; Sümer, **a.g.m.**, s. 358. Alâeddîn Keykubâd, bu şehirlerin haricinde Erzincan, Amasya, Malatya ve diğer şehirlerde de kale ve surlar inşâ edip olanları da tahkim ettirmiştir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 355.
[920] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 278; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 60; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 355; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 81; Cengiz Kallek, "İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed", **DİA**, XX, 542.

Moğolların olası Bağdat saldırısına karşı tüm sultanlardan olduğu gibi I. Keykubâd'dan da yardım istedi.[921] Sultan bu talebi geri çevirmedi.

I. Keykubâd 1222 yılında Alâiye'yi ele geçirdi.[922] Sultan, şehirde cami, hankâh, saray, surlar ve bir de tersane yaptırdı.[923] Ayrıca şehri kendisine teslim eden Kyr Vart'ın[924] kızıyla evlendi.[925]

Alâiye seferi sonrası I. Keykubâd, ülkede önemli bir nüfûza sahip olan beylerinden Seyfeddîn Ay-aba ve Niğde Sübaşısı Zeyneddîn Başara'yı öldürttü; Mübârizeddîn Behram-şâh ve eski Malatya Subaşısı Bahâeddîn Kutluğca'yı da hapse attırdı.[926] Ayrıca Kemâleddîn Kâmyâr, Tercüman Zahîreddîn Mansur ve Şemseddîn Horasanî'yi de sürgüne gönderdi.[927]

I. Keykubâd, 1225 yılında Anadolu'nun güneyine, Ermenilerin ve Haçlıların üzerine sefere çıktı.[928] Ermeni Kralı I. Hetum, Selçuklu tâbiyetine girdi.[929]

Sultan, 1226 yılında orduyu Anadolu'nun doğusuna sevk etti. Selçuklu tâbiyetinden çıkıp Eyyûbîlere yaklaşmış olan Artuklu Mes'ûd, I. Keykubâd'a tâbi oldu.[930]

---

[921] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 81.

[922] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 516; Nigedî, **a.g.e.**, s. 442; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 358; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 568; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 223; a. mlf., **Ermeniler**, s. 177; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 23. Alâiye'nin fethinin tarihi hususunda tartışmalar vardır. Bu konuda Turan ve Uyumaz'ın eserlerine bakınız.

[923] **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Ebû'l-Fidâ, **a.g.e.**, s. 302-303; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 59, 60; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 359, 360; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 568; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 24; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

[924] Kyr Vart hakkında bkz. M. Ali Hacıgökmen, "I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma", **MJH (Mediterranean Journal of Humanities)**, II/1, (2012), s. 121-130.

[925] Simbat (Kumandan Simbat), **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi**, (TTK'da henüz yayımlanmamış tercüme), s. 80; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 358; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 568; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 20; Sümer, **a.g.m.**, c. 25, s. 358.

[926] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 290, 291, 292; **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 60; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 568-569; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165-166; Ersan, "Türkiye", X, 223-224; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 28, 29; Sümer, **a.g.m.**, c. 25, s. 358.

[927] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 292; **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 569; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 224; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 29; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

[928] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 321, 343-350; **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 64, 65; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 364; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 569; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 224; a. mlf, **Ermeniler**, s. 179; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 32.

[929] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 349; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 65; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 367; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 570; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, **Ermeniler**, s. 180-181; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 33; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

I. Keykubâd'ın doğudaki fetihleri, Selçuklu-Eyyûbî ilişkilerinin tekrar bozulmasına yol açtı. Keykubâd, yaklaşan Moğol tehlikesini de göz önünde bulundurarak Eyyûbîler ile olan ilişkileri yeniden düzeltmek için Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatun ile evlendi[931]

Kastamonu Beyi Hüsâmeddîn Çoban kumandasındaki Selçuklu donanması 1227 yılında Suğdak şehrini ele geçirdi.[932] Böylece Selçuklular hem güneyde hem de kuzeyde büyük bir iktisadî-ticarî güç konumuna yükseldi. Bu fethin ardından I. Keykubâd, 1228 yılında Mengücükoğullarını ortadan kaldırdı.[933] Sultan Erzurum'u ele geçirmek üzere harekete geçince Erzurum Meliki Mugîseddîn Tuğrul-şâh'ın oğlu Cihan-şâh, Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'ten yardım istedi.[934] Bu çağrı üzerine Eyyûbî Meliki Eşref ordusuyla yola çıkınca I. Keykubâd, Eyyûbîler ile savaşmamak için Erzurum'u almaktan vazgeçti.[935]

I. Keykubâd, Moğol tehlikesi sebebiyle Sultan Celâleddîn Harezm-şâh ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışıyordu. Karşılıklı mektuplaşmalarla da bu niyet hayata geçirilmişti.[936] Ancak Celâleddîn Harezm-şâh, Ahlat'ı kuşatıp, Keykubâd'ın savaşı önlemek adına yaptığı tüm girişimleri reddedince iki devlet 1230 yılında karşı

---

[930] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 421; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 308, 309; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 19; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 570; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 225; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 40; Sümer, **a.g.m.**, c. 25, s. 358.

[931] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 312-316; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 62, 63; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 370; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 570; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 71.

[932] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 325-343; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 63, 64; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 378, 381; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 572; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 226. Ersan tarihi 1228 yılı olarak verir. Suğdak'ın fethinin tam tarihiyle ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 38; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

[933] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 441; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 362, 363; Simbat, **a.g.e.**, s. 81; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 525; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 66; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 376, 378; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 571; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 226; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 43, 44; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

[934] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 441; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 377; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 571; Ersan, "Türkiye", X, 226; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 73; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

[935] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 442; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 378; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 571; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 226; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 73; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.

[936] İlk mektup 1225 yılında Sultan Celâleddîn Harezm-şâh'tan gelmiştir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 369, 370; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 384; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 80, (farsça met.), s. 98-99; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 573; Ersan, "Türkiye", X, 227; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 48.

karşıya geldi.[937] Keykubâd savaştan zaferle ayrıldı ancak bu savaşın sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollarla sınır komşusu oldu.

Yassi Çimen zaferinin üzerinden çok geçmeden, Moğollar Sivas yakınlarına kadar yağma seferi düzenledi. Onları bu sefere Gürcülerin teşvik ettiği ortaya çıkınca Selçuklu ordusu Gürcistan üzerine yürüdü.[938] Ancak çok geçmeden barış yapıldı ve I. Keykubâd'ın oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev, Gürcü Kraliçesi'nin kızı Rasudan ile evlendirildi.[939]

I. Keykubâd Moğollar ile savaşmaktansa onlarla iyi geçinmeyi düşünüyordu.[940] Bu sebeple sultan, Moğol Hân'ı Ögeday'a hediyelerle birlikte elçi gönderdi.[941] Buna mukabil Ögeday, I. Keykubâd'a gönderdiği yarlıkta ondan huzuruna gelmesini ve Moğollara tâbi olmasını istedi.[942]

Ahlat ve yörelerine doğru genişleyen Moğol akınları, bölgedeki hayatı bitirecek seviyeye getirdi. Issız toprakların Moğolların işine yarayacağını bilen I. Keykubâd, bu duruma karşı önlem aldı ve Kemâleddîn Kâmyâr'ı bölgeyi ihyâ etmesi için Ahlat'a yolladı.[943] Emîr Kâmyâr, kendisine verilen görevi başarıyla yerine getirerek bölgeyi Moğollara karşı korunaklı hâle getirdi. Bölge Selçuklular tarafından ihyâ edilip hâkimiyet altına alınınca Eyyûbîler sefere çıktı.[944] Moğol tehdidi altında varlıklarını sürdürmeye çalışan iki önemli Müslüman devlet olan

---

[937] Konuyla ilgili Eflâkî'nin eserinde geçen bir menkıbe için bkz. Eflâkî, **a.g.e.**, s. 96, 97, 98.
[938] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 411; Nigedî, **a.g.e.**, s. 442; **Anonim Selçuknâme**, s. 42; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 68; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 574; Ersan, "Türkiye", X, 228; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 68-69.
[939] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 413, 414; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 68; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 396; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 574; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 68; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.
[940] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 532; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Ersan, "Türkiye", X, 228; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 88.
[941] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 532; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 574; Ersan, "Türkiye", X, 228; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89.
[942] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 439; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 532; **Anonim Selçuknâme**, daha farlı anlatsa da Moğollarla karşılıklı elçi gönderimine işaret eder. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 42; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 397; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.
[943] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 416; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 532; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 19; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 69; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 397; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 574; Ersan, "Türkiye", X, 228; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 74; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.
[944] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 424; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 533; **Anonim Selçuknâme**, s. 42; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 114; Ömerî, **a.g.e.**, s. 364; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 19; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 70; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 400; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 574-575; Ersan, "Türkiye", X, 228; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.

Eyyûbîler ve Türkiye Selçukluları, 1234 yılında karşı karşıya geldiler.[945] I. Keykubâd'ın sıkı önlemleri ve Eyyûbîler arasında birliğin bozulması sonucunda büyük bir savaş meydana gelmeden Eyyûbîler geri çekildi.[946]

I. Keykubâd, 1237 yılında ordusunu Kayseri'de topladığı sırada Eyyûbî prensesinden olan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etti.[947] Sultan, Eyyûbîlerin üzerine yapacağı yeni sefer için hazırlık yapıyordu. Ancak bir ziyafet sırasında yediği etten zehirlenerek 1 Haziran 1237 tarihinde öldü.[948]

2. 2. 6. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

Başta İbn Bîbî'nin eseri ve elimizdeki diğer kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve II. Rükneddîn Süleyman-şâh dönemleriyle birlikte Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı, daha kitabî ve şehirleşmiş bir görüntü yani daha sarih/açık, anlaşılır bir durum arzetmeye başlar.[949] I. İzzeddîn Keykâvus ile gelişerek devam eden bu durum I. Alâeddîn Keykubâd döneminde zirvesine ulaştı. Bu dönemde hem sultan hem de Anadolu, dinî açıdan bir atılıma sahne oldu. Zirâ Moğolların önünden kaçan birçok âlim, mutasavvıf, sanat ve zanaat erbabı Anadolu'ya gelerek Selçuklu ülkesine canlılık kattı. Devlet tarafından sağlanan güvenlik ve adâlet ortamı, refahın artmasına yol açtı. Bu da Anadolu'daki hem pozitif hem de dinî ilimlerle ilgili gelişmelere hız kazandırdı.

I. Alâeddîn Keykubâd'ın dinî anlayışı ve siyasî yansımaları hakkında elimizde birçok bilgi bulunmaktadır. Ancak bu bilgilere geçmeden önce biz, önceki sultanlarda da takip ettiğimiz metodu uygulayacak, Keykubâd'ın hayatındaki olaylardan hareketle, dinî anlayış ve siyasî yansımalarını tespit etmeye çalışacağız.

---

[945] **Anonim Selçuknâme**, s. 42; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 114, 115; İbn Bîbî tarihi 630/1232-33 olarak verir. Keza Ömerî de aynı şekilde, bkz. Ömerî, **a.g.e.**, s. 363, 364; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 19; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 401; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 575; Ersan, "Türkiye", X, 228; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 75-77; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.

[946] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 426, 427; **Anonim Selçuknâme**, s. 42; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 115; Ömerî, **a.g.e.**, s. 364; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 70; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 401; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 575; Ersan, "Türkiye", X, 228; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 77; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.

[947] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 443; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 73; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 410; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 576; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 167; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.

[948] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 440; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 536; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 116; Ömerî, **a.g.e.**, s. 365; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 73; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 409; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 576; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 167; Ersan, "Türkiye", X, 229; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.

[949] Bkz. II. Bölüm, s. 173.

2. 2. 6. 2. 1. I. Keykubâd ve İbadet

I. Keykavus'un ölümü sonrası yaşananlardan bahsettik. Emîr Seyfeddîn Ayaba, I. Alâeddîn Keykubâd'ın bulunduğu kaleye doğru giderken I. Keykubâd namazgâhta, bazı kaynaklara göre sabah bazılarına göreyse ikindi namazını kılmış, duâlar okuyarak dışarıya bakıyordu.[950] I. Keykubâd, o sırada gece gördüğü rüyayı hatırladı. Rüyasında bir adam Keykubâd'ın ayağındaki bağları çözüyor, onu kucaklayıp, "*Ömer Muhammed Sühreverdî'nin sevgisi/himmeti her zaman padişah iledir*." diyordu.[951] Bu bilgiler, Alâeddîn Keykubâd'ın vakit namazlarını kıldığını göstermektedir. İleride vereceğimiz bilgiler de onun namazlarını edâ ettiğini destekler niteliktedir.

I. Keykubâd, kaleye yaklaşan kafileyi görünce korkuya kapıldı, onların, canını almaya geldiklerini düşündü ve kale muhafızına "*Gelenleri biraz eğle de gusül abdestimi tazeleyeyim. Bir an kendi kendimle baş başa kalayım*." dedi.[952] Bu ifadeler I. Keykubâd'ın hayata dair bakışını, dolayısıyla da dinî anlayışını ortaya koyması bakımından önemlidir. Zirâ görüldüğü gibi, ölümle karşı karşıya geldiği bir durumda onun verdiği tepki, gusül abdesti alıp kendisiyle baş başa kalmak ve Allah'a yakarmaktır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu da rüya meselesidir. İbn Bîbî'nin eserinde geçen bu bilgiye şüpheyle yaklaşmak gerekir. İbn Bîbî, eserini I. Alâeddîn Keykubâd'ın yaşadığı tarihten daha sonra yazdı. Dolayısıyla o, bu ifadelerle Türkiye

---

[950] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 229; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 348; Kara, **a.g.e.**, s. 481; Uyumaz, **a.g.e.**, 19.
[951] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 229: Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 57; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 349; Uyumaz, **a.g.e.**, 19. **a.g.e.** Keykubâd'ın tahta çıkışıyla ilgili diğer bir menkıbevî bilgi de Şeyh Evhadeddîn Kirmânî'yle ilgilidir. Buna göre şeyh, I. İzzeddîn Keykâvus'un kendisini çağırması üzerine onun yanına giderken Alâeddîn Keykubâd'ın hapis tutulduğu kalenin önünden geçti. Melik Keykubâd bu kafileyi görünce, kale muhafızlarından onların kim olduğunu öğrenmelerini istedi. Muhafızlar Melik Keykubâd'a, kafilenin Şeyh Kirmânî ve beraberindekiler olduğunu söyledi. Bunun üzerine Keykubâd, şeyhten, kendisine dua ve himmet etmesini istedi. Menâkıbda, Keykubâd'ın Evhâdeddîn Kirmânî'nin himmeti ve bereketine güvendiği kaydedilmektedir. Şeyh, Keykubâd'ın talebine karşılık ona beş parça et, beş parça peksimet ve beş parça helva göndererek yakında tahta geçeceğini, gönderdiği yiyeceklerin de bunun nişanesi olduğunu söyledi. Menâkıba göre bu olaydan kısa bir süre sonra şeyhin sözü gerçek oldu ve Keykubâd tahta çıktı. Bu sırada şeyh, I. Keykâvus ile yaşadığı gerilim sebebiyle hapisteydi. I. Keykubâd tahta çıkar çıkmaz şeyhi serbest bıraktı ve ona bağışlarda bulundu. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 271-274; Karş. Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 225-226; Konunun değerlendirilmesi için ayrıca bkz. 866. dipnot.
[952] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 229; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 57; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 19.

Selçuklularının en büyük sultanı I. Keykubâd'ın saltanatına bir kutsiyet katmak istemiş olabilir. Zirâ Ömer Es-Sühreverdî, devrinin büyük bir âlimi ve mutasavvıfıydı. Tabir-i caizse manevî otoritesiydi. Nitekim bu tarz anlatılara diğer sultanların hayatlarında da karşılaşılmaktadır.

Ancak bu bilgiyi her ne kadar şüpheli karşılayıp ve teyit edemiyorsak aynı zamanda da reddedemiyoruz. Ayrıca Ömer es-Sühreverdî, aşağıda detaylarıyla ele alacağımız gibi I. Keykubâd'ın saltanatının başlarında, Abbâsî halîfesinin elçisi olarak Anadolu'ya geldi. Şeyh, Sultan Keykubâd ile görüştü. Bu buluşmada I. Keykubâd, Sühreverdî'ye çok hürmet gösterdi ve bu rüya üzerine onunla hasbihâl etti.[953] Alâeddin Keykubâd'ın rüyasını ikinci bir kaynaktan teyit edemesek de olay, bu bilgiyle bir nebze daha gerçeklik kazanmaktadır.

İbn Bîbî'nin eserinde, I. Keykubâd'ın Sivas'tan Konya'ya doğru yolculuğunda sürekli âyet-i kerîmeler okuduğunu belirtilir. Meselâ sultan Konya'ya vardığında "*Rabbim beni mübarek bir yere indir, sen indirenlerin en iyisisin*" âyetini[954] okudu ve saltanat tahtına oturunca da "*Bize verdiği sözde duran Allah'a hamdolsun*" dedi.[955] "*Rabbim bana hükümdarlık verdin*" diyerek kendisine saltanat verilmesine şükretmek için "*Rabbim! Bana verdiğin nimete şükürde muvaffak kıl*" duâsını etti.[956]

2. 2. 6. 2. 2. Seyfeddîn Ay-aba'ya Verilen Ahidnâme

Saltanat haberini vermek üzere kaleye giden Emîr Seyfeddîn Ay-aba, Alâeddîn Keykubâd'ın yanına varınca geçmişte yaşananlar sebebiyle ondan bağışlanma diledi.[957] Keykubâd Emîr Ay-aba'yı teselli etti ve emîrin isteği üzerine hiçbir zaman onun canına kastetmeyeceğine dair yemin etti ve bunu da ahidnâme ile

[953] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 254-255; Karş. Cahen, **a.g.e.**, s. 224; Uyumaz, **a.g.e.**, 80.
[954] Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 343.
[955] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 240.
[956] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 241; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 506. İbn Bîbî'nin verdiği bu bilgileri ikinci bir kaynaktan teyit edemiyoruz ancak ilerleyen sayfalarda detaylarıyla ortaya koyduğumuz gibi I. Keykubâd, birçok kaynakta dindar olarak tanımlandığı için buradaki bilgilerin doğruluğuyla ilgili şüpheler de ortadan kalkmaktadır.
[957] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 230; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 349; Uyumaz, **a.g.e.**, 19.

belgeledi.[958] I. Keykubâd, "*Melikü'l-ümerâ Seyfeddîn, eceli gelinceye kadar benim tarafımdan emniyet ve güven içinde tutulacak. Hiçbir şekilde benden, adamlarımdan ve hizmetçilerimden onun nefsine, canına, malına hiçbir zarar gelmeyecek. Sözümüze Allah vekildir*." diyerek Kur'ân-ı Kerîm'e el bastı.[959]

I. Keykubâd'ın yemin edip İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'e el basması, aslında onun dinî anlayışına ve bu anlayışın siyasî yansımalarına en güzel örneklerden biridir. O, beyine verdiği emânın meşrûiyetini Kur'ân-ı Kerîm, dolayısıyla da Müslüman oluşu ve imânı üzerinden sağlıyordu. Bu siyasî olay, aynı zamanda dinin siyasete dâhil olduğu alanlardan birine de örneklik teşkil etmektedir.

I. Keykubâd hapsolduğu kaleden çıkıp Sivas'a varınca, orada biat alma[960] töreni gerçekleşti. Kadı, imamlar, büyük küçük itibarlı kimseler sultanın dergâhına giderek el öptüler.[961] Emîr Seyfeddîn Ay-aba, yeni sultanın "*ilahi kudretin yardımıyla*" tahta geçtiğini vurgulayarak onu, dergâhta hâzır bulunanlara takdîm etti.[962] Daha sonra da sultanın huzuruna gelenler hep birlikte camiye gidip kadının telkiniyle I. Keykubâd'a bağlılık yemini ettiler.[963] Böylelikle biatin dinî yönü de sembolik olarak tamamlanmış oldu.

2. 2. 6. 2. 3. I. Keykubâd ve Ömer es-Sühreverdî

I. Keykubâd başkent Konya'da tahta çıkınca, Abbâsî halifesi devrin önemli ilim adamı ve mutasavvıfı Ebu Abdullah Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî'yle ona menşûr gönderdi.[964] İbn Bîbî'nin eserinde, bu menşûrun gönderilme sebebi olarak I. Keykubâd'ın, yönetim işlerini halkın rızasına uygun olarak yürütmesi, farz ve

---

[958] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 230; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 57; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 349; Uyumaz, **a.g.e.**, 19.
[959] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 230; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 20.
[960] Arapça aslı bey'ât olan, Türkçe'de biat şeklinde kullanılan kelime, yöneticilik tevdî etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek anlamlarına gelir. Ayr. bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Biat", **DİA**, VI, 120-124.
[961] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 233; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 349; Uyumaz, **a.g.e.**, 20.
[962] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 233.
[963] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 233; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 349; Uyumaz, **a.g.e.**, 20.
[964] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 253-258; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 58; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 351, 352; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Kara, **a.g.e.**, s. 506; Ersan, "Türkiye", X, 222-223; Uyumaz, **a.g.e.**, 79; Sümer, **a.g.m.**, s. 358. Es-Sühreverdî'yle ilgili Eflâkî'de geçen bir menkıbe için bkz. Eflâkî, **a.g.e.**, s. 94; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 79-80. Her ne kadar kronolojik hata yapsa da Eflâkî de bu ziyareti doğrulamaktadır.

sünnete uyarak ülke işlerini düzene koyması, din alanında buyrulduğu gibi hareket etmesi, halka âdil ve iyi davranması gösterilir.[965]

Sühreverdî, Konya'ya yaklaşınca kadılardan, imamlardan, şeyhlerden, mutasavvıflardan, âyandan, ihvândan bir grup sultanın emriyle onu karşılamaya çıktı. I. Keykubâd da onların peşi sıra yola düştü. Sultan, Sühreverdî'yle bir araya gelince daha önce de bahsettiğimiz rüyasını hatırladı ve rüyada gördüğü kişinin Sühreverdî olduğunu anladı. Birbirlerine sarıldıktan sonra Sühreverdî, sultana rüyadan bahsetti ve sultanın rüyayı gördüğü günden beri hep onu düşündüğünü söyledi.[966] Bunun üzerine sultan, büyük bir saygı ve tevazuyla şeyhin elini öptü.[967]

Sultanın, Sühreverdî'ye gösterdiği saygı onun dinî anlayışına dair işaretler sunmaktadır. Evvelâ o, önemli şahsiyetlerin himmetine inanmaktadır.[968] Hatta sultanın şeyhe intisap[969] edip saltanatı bırakmaya dahî yeltendiği söylenir.[970] Buna karşı Sühreverdî, herkesin bir sorumluluğu olduğundan hareketle sultanı, adâleti yaymaya, dini yüceltmeye, güzel olanları seçip hayır ve sevap işlemeye teşvik etti.[971]

Ertesi gün şeyh, sultanın huzuruna çıktı. I. Keykubâd, halîfenin gönderdiği hil'âti giydi, imâmeyi başına koydu. Âdet olduğu üzere halîfeden getirilen kırbaçla bazılarına göre 40 bazılarına göreyse 4 kez sultana vuruldu.[972] Bunların ardından çeşitli etkinlikler icrâ edildi. Düzenlenen programların neticesinde I. Keykubâd'ın,

---

[965] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 253.
[966] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 254; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 58; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 351; Uyumaz, **a.g.e.**, 80.
[967] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 254; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 58; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 351; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Uyumaz, **a.g.e.**, 80.
[968] I. Keykubâd'ın gördüğü rüyada Şeyh Sühreverdî "**Bu sana olan himmetimizdir**" demişti. Bkz. II. Bölüm, s. 199. Keykubâd'ın Sühreverdî ile karşılaşması sonrası rüyayı hatırlaması ve ona hürmet göstermesi bu inancına delildir. Ayrıca bu konuda 951. dipnota bakınız.
[969] İntisap, bir kimsenin bir şeyhe bağlanıp ona itaat etmesidir. Bkz. Osman Türer, "Biat", **DİA**, VI, 124-125.
[970] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 255; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 58; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 80. Benzeri bir olay Evhadeddîn-i Kirmânî için de geçmektedir. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 274.
[971] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 256; Müneccimbaşı, **a.g.e.**,, s. 58; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 80.
[972] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 256; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 352; Uyumaz, **a.g.e.**, 80. I. Keykubâd, gönderilenler arasında bulunan katırın tırnağını öptü. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 256; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 490; Uyumaz, **a.g.e.**, 80. İbn Bîbî'ye göre I. Keykubâd, halîfe adına İbnü'l-Cevzî'nin geldiği seferde, gönderilen atın rikâbını öptü. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 280. Uyumaz, sultanın üzenginin kayışını öptüğünü söylemektedir. Bkz. Uyumaz, **a.g.e.**, 80.

Celâleddîn Karatay'ın, diğer emir ve ileri gelenlerin şeyhe intisap ettiği rivayet edilir.[973]

İbn Bîbî'nin eserinde, bu konuda bilgi verilmesi dikkat çekicidir. Çünkü aynı eserde, Mevlânâ ve babası ya da diğer mutasavvıflar hakkında Sühreverdî ile ilgili verilen ayrıntılara benzer bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte gerek Mevlevî gerekse diğer mutasavvıflara ait kaynakların hemen hepsinde I. Keykubâd ile yakınlarının, kendi tarikatlarına intisap ettiği anlatılmaktadır. İbn Bîbî'nin eserinde diğer mutasavvıfların bir kenara bırakılarak sadece Sühreverdî hakkında bilgi verilmesi, her ne kadar I. Keykubâd'ın diğer mutasavvıflarla olan ilişkilerini kesin sûrette boşa çıkarmasa da Sühreverdî'ye olan intisap olayını kanaatimizce kuvvetlendirmektedir.

Şeyhü'ş-şüyuh unvanıyla, Halîfe Nâsır-Lidînillâh döneminde fütüvvet teşkilâtının organizesine öncülük eden Sühreverdî[974], Anadolu'ya da bu unvan ve maksatla geldi. Bu yolculuğu sırasında şeyh, Malatya'da Necmeddîn-i Dâye ve Konya'da Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled ile tanıştı.[975] Ayrıca Sühreverdî, çağdaşlarından Evhâdeddîn-i Kirmânî ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ile de görüştü.[976] O, Evhâdeddîn-i Kirmânî'yi, Ahmed el-Gazzâlî ve Aynülkudât el-Hemedânî'nin fikirlerini benimsediği için bid'atçı sayardı.[977] Bu bilgi bizim için önemlidir. Zira her

[973] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 256; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 58; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 352; Uyumaz, **a.g.e.**, 80.

[974] Şehâbeddîn lakapıyla bilinen, Ebu Abdullah Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî eğitimli bir ailede yetişti. Şeyh Ziyâeddîn Ebu'n Necîb Abdülkâhir b. Abdullah b. Muhammed es-Sühreverdî onun amcasıydı. Bkz. Muhammed b. Ali b. Es-Serrâc, **Tuffâhu'l-Ervah ve Miftâhu'l-İrbâh**, (haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya), **Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı**, Kitapyayınevi, İstanbul 2015, s. 201; Abdurrahman Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, (haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), **Evliya Menkıbeleri**, Pinhan Yay., İstanbul 2011, s. 618; Hasan Kâmil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Târikatlar**, Ensar Yay., İstanbul 2016, s. 246. Ebu'n Necîb es-Sühreverdî hakkında detaylı bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Sühreverdî, Ebü'n-Necîb", **DİA**, XXXVIII, 35-36; Ayr. kaynakça için bkz. Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 68, 17. dipnot. Ebu'n Necîb de meşâyıhın seçkinlerinden, sûfîlerin büyüklerinden, tarikatın önde gelenlerinden biriydi. Bkz. İbnü's-Serraâc, **Tuffâhu'l-Ervah**, s. 201. Şehâbeddîn Sühreverdî'nin onun sohbetlerinde yetiştiği söylenir. Bkz. İbnü's-Serraâc, **Tuffâhu'l-Ervah**, s. 201; Câmî, **a.g.e.**, s. 618; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 246; Hasan Kâmil Yılmaz, "Sühreverdî, Şehâbeddin", **DİA**, XXXVIII, 40. Ayrıca o, dönemin ünlü muhaddis ve müfessirlerinden ders almış, Abdülkadir Geylânî gibi önemli mutasavvıflara talebelik yapmıştır. Bkz. Câmî, **a.g.e.**, s. 618; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 246; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 40.

[975] Turan, **Türkiye**, s. 352; Cahen, **a.g.e.**, s. 226; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 41.

[976] Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 185-187; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 246; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 85; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 41.

[977] Yılmaz, **a.g.m.**, s. 41.

iki isim de yani Sühreverdî ve Kirmânî, Anadolu'da irşâd faaliyetlerinde bulunmuş, sultanlarla irtibat halinde olmuşlardı. Burada, I. Alâeddîn Keykubâd'ın birbirinden farklı görüşteki ilim adamı ve mutasavvıflara ayrımcılık yapmadan davrandığı ortaya çıkmaktadır.

İlim ve irşâd faaliyetini birlikte yürüten, eserleriyle muhafazakâr Sünnî tasavvuf anlayışının temellendirilmesine önemli katkılar sunan Sühreverdî'nin en önemli eseri **Avârifü'l-ma'ârif**'tir.[978] Tarikatların kuruluş döneminde yazılan ilk eserlerden biridir. Ayrıca **Reşfü'n-neşâ'iḥi'l-îmâniyye ve keşfü'l-feżâ'iḥi'l-Yûnâniyye** adlı eserinde Sühreverdî, her ne kadar Gazzâlî'nin **Tehâfütü'l-felâsife**'si kadar güçlü olmasa da ona benzer bir şekilde filozofları tenkit eder.[979] Onun felsefeye karşı bir tavra sahip olduğunun bilinmesi konumuz açısından önemlidir. Zirâ Sühreverdîlik[980] tarikînin de kurucusu olan Ömer es-Sühreverdî, Anadolu'yu, I. Keykubâd'ı ve beyleri etkilemiş biridir.[981] Bu sebeple I. Keykubâd ve yakınları, Sühreverdî ile kurdukları ilişkiden hareketle dinî anlayış itibariyle onun çizgisine yakın olarak düşünülebilirler. Nitekim I. Keykubâd, kendisinden önceki sultanların felsefeye olan ilgilerine nazaran daha çok tasavvufî-mânevî kitaplara meyillidir. Gazzâlî'nin **Kimyâ-yı Sa'âdet** adlı kitabını okuması buna en büyük delillerdendir.[982]

Konumuz açısından Sühreverdî ile ilgili bahsedilmesi gereken diğer mesele fütüvvet teşkilâtı ve ahîlik kurumudur. Bu kurumun yapısı ve toplumdaki konumu göz önünde bulundurulduğunda, sultanın ülkeyi Müslüman bir toplum olarak inşâ etmek istediği açık şekilde anlaşılmaktadır.[983] İbn Battûta'nın eserinde anlattığı bilgiler de bu kurumun Anadolu'da, istenilen amaca hizmet eder şekilde

---

[978] Câmî, **a.g.e.**, s. 618; Osman Türer, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, Ataç Yay., İstanbul 2015, s. 179, 180; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 246; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 41; ayr. bkz. Süleyman Uludağ, "Avârifü'l-Ma'ârif", **DİA**, IV, 109-110; Şihabüddin Sühreverdi, **Avârifü'l-Me'ârif**, (çev. Doç. Dr. Dilaver Selvi), **Gerçek Tasavvuf,** Semerkand Yay., İstanbul 2004.
[979] Türer, **a.g.e.**, s. 180; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 42.
[980] Sühreverdîlik hakkında bkz. Türer, **a.g.e.**, s. 179-180; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 245-247; Reşat Öngören, "Sühreverdiyye", **DİA**, XXXVIII, 42-45.
[981] Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 257; Ocak, **Selçuklular**, s. 138. Bu tarikatın Anadolu'daki müritlerinden biri Fahreddîn Irakî olup, Mevlânâ döneminde yaşamıştır. Bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 247; Öngören, "Sühreverdiyye", s. 44.
[982] Bu konuya aşağıda detaylarıyla temas edeceğiz.
[983] Cahen, **a.g.e.**, s. 158, 163; Koca, **I. Keykâvus**, s. 64-65.

filizlendiğini ortaya koymaktadır.[984]

Sühreverdî, sultanın yanından ayrılıp Bağdat'a doğru giderken yolda Necmeddîn Dâye Er-Râzî'yi gördü ve ona güvenli olan Anadolu'ya yerleşmesini ve I. Keykubâd'a din ve devlet yolunda hizmet etmesini tavsiye etti.[985] Sühreverdî'ye göre I. Keykubâd, dine hizmet eden Allah'ın sadık bir kulu; ilim, riyâzat ve cihad ehli; âlim ve mutasavvıfları seven ve dahî onları gözetip, kollayan pîr sıfatlı bir sultandı.[986] Sühreverdî son olarak Necmeddîn Dâye'ye, böyle bir sultandan tamamen uzak durmamak gerektiğini söyledi.[987] Bu sözler ve Sühreverdî'nin referans olması üzerine Necmeddîn Dâye, I. Keykubâd'ın huzuruna çıkarak ona **Mirsâdu'l-İbâd** adlı eserini sundu.

Sûfîlerin, sultanlar ile ilişkilerine dikkat ettikleri ve onlara fazla yanaşmak istemedikleri bilinmektedir. Bu yüzden Ömer es-Sühreverdî'nin, I. Alâeddîn Keykubâd hakkındaki ifadeleri oldukça önemlidir. Bu sözler, Sühreverdî nezdinde I. Keykubâd'ın diğer sultanlardan daha ayrı tutulduğunu göstermektedir.

2. 2. 6. 2. 4. Halîfe ile İlişkiler

Alâiye seferine çıkmadan önce henüz Kayseri'de bulunuyorken I. Keykûbâd'a, hilâfet makamından bir elçi daha geldi. Moğolların Orta Asya'yı kasıp kavurarak Suriye bölgesine yönelmesiyle halîfe, Bağdat'ın olası işgal tehlikesine karşı kendisine tâbi sultanlardan yardım istedi.[988] Bu sultanlardan biri de I. Alâeddîn Keykubâd'dı. Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî[989] halîfe tarafından bu işle görevlendirilerek Anadolu'ya gönderildi. İbnü'l-Cevzî Konya'ya varınca Sühreverdî gibi o da hürmet ve saygıyla karşılandı.

---

[984] Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **er-Rıhle**, (çev. A. Sait Aykut), YKY Yay., İstanbul 2017, s. 271-296.
[985] Necmeddîn-i Dâye, **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Halil Baltacı), İFAV Yay., İstanbul 2013, s. 54-55; Necmeddîn-i Dâye, **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Hakkı Uygur), İlkharf Yay., İstanbul 2013, s. 58-59; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412; a. mlf., **Cihân**, s. 226; Cahen, **a.g.e.**, s. 226; Uyumaz, **a.g.e.**, 96; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 85.
[986] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 54-55; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 58-59; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412; a. mlf., **Cihân**, s. 226; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 85.
[987] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 54-55; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 58-59; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412; a. mlf., **Cihân**, s. 226; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 85.
[988] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 278; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 60; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 355; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 567; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 81.
[989] İbnü'l-Cevzî hakkında bkz. Kallek, "İbnü'l-Cevzî", s. 542-543.

İbnü'l-Cevzî, I. Keykubâd'a "*İslâm padişahı*" hitâbını kullandı ve halîfenin asker talebini aktardı.[990] Sultan bu talebi kabul etti ancak daha sonra beyleriyle istişâre ederken konuyla ilgili şu sözleri sarfetti: "*Bundan önce bizim Mü'minlerin Emîri'nin engin dirayetine, derin önsezisine, olgun ve kifayetli düşüncesine ve sağlam görüşlerine büyük bir inancımız vardı.*"[991] Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki sultan, Moğollara karşı güdülecek siyasette halîfenin fikirlerine katılmamaktaydı. Halîfenin fikirleri, sultanı hayal kırıklığına uğratmış gözüküyor. Bununla birlikte aynı sözler, halifenin Keykubâd üzerindeki siyasî ve dinî etkisini anlamak adına da önemlidir.

I. Keykubâd elçiye, Moğollara karşı savaşmak yerine İslâm beldeleri adına onlara itaat bildirmesi gerektiğini düşündüğünü ama yine de halifenin istediği askeri kendisine göndereceğini ifade etti.[992] Keykubâd, halifenin kendisinden istediği 2 bin asker yerine tam teçhizatlı 5 bin askeri 1 yıllık erzaklarıyla birlikte Bağdat'a gönderdi.[993] Sultanın Moğollar karşısındaki siyasî tavrı dikkat çekicidir. O, aynı sözleri Celâleddîn Hârezm-şâh'a da söylemiştir.[994]

2. 2. 6. 2. 5. Sultanın Duaları ve Rüyası

I. Alâeddîn Keykubâd, saltanat tahtına oturup işleri yoluna koyduktan sonra fetihlere başladı. Onun ilk hamlesi Alâiye üzerine oldu.

I. Keyubâd, Alâiye üzerine sefere çıkmadan önce beyleriyle istişâre toplantısı yaptı. Detayları İbn Bîbî'nin eserinde aktarılan bu toplantıda I. Keykubâd, sözlerine şöyle başladı:

> "*Yüce Allah, varlıkların özü, yaratıkların seçkini, mübarek varlığı feleklerin yaratılmasına sebep olan levlake tahtının sahibi Peygamber'e hazarda yapılacak işler hakkında 'Sizi boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız' buyurmuştur. Şimdi bizim de eğlence rahatlığından kurtulup savaş sazını elimize almamız ve saltanat kanunlarını uygulamamız gerekir*."[995]

---

[990] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 281; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 355; Uyumaz, **a.g.e.**, 81.
[991] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 281; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 82.
[992] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 281, 282; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 355-356; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 82.
[993] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 282; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 356; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 82.
[994] Aşağıda bu konuya temas edeceğiz.
[995] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 259; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 23.

Keykubâd'ın sefere çıkma gerekçesini Kur'ân-ı Kerîm âyetine dayandırması dikkat çekicidir. Bu durum onun dinî anlayışına ve bu anlayışın siyaset alanına olan yansımasına güzel bir örnektir.

Selçuklu ordusu, Alâiye surlarının önüne varıp kuşatmaya başlayınca, beyler kaledeki savunmanın kuvvetinden yakındılar. I. Keykubâd onları teselli ederek "*Kalenin tüm yolları kapalı olsa da yarın Allah'ın izniyle savaşa girelim de Müminlerin kalplerinin şifâsını ve dertlerinin devâsını elde edelim.*" dedi.[996]

Kalenin kuşatması beklenenden uzun sürdü. İbn Bîbî'nin eserinde bu süre 2 ay olarak verilir.[997] Sultan geceleri kalkıp nafile namaz kılıyor ve "*büyük bir huşu ve yakarış içinde*" Allah'tan kalenin fethini istiyordu.[998] O, bir gece bu ibadetlerden sonra bir rüya gördü ve sabah uyandığında rüyasını bir kağıda yazdı.[999] Kağıda yazdığı sözler şunlardı:

> "*Bu sarp kelenin başka bir örneği yoktur. Kimsenin orada savaş yapmaya gücü yoktur. Fakat cihanı Yaratan senin destekçindir. Böyle bir kaleyi almak da ancak senin işindir. Askerin göğe saldırsa, güneşin beynini dağıtır. Eğer deniz tarafından savaşa girersen, timsah korkudan karaya kaçar. Yine de böyle muazzam bir taht yeri ancak Tanrı'nın desteğiyle alınabilir.*"[1000]

Rüyalarla ilgili bilgilere oldukça şüpheyle bakmak gerekir çünkü bu tarz bilgiler, çoğu zaman tarihî şahsiyetleri ve hadiseleri yüceltmek için sonradan yakıştırılmış anlatılar olabiliyor. I. Keykubâd'ın Sühreverdî'yle ilgili gördüğü rüya bağlamında da bu husus hakkında yorum yapmıştık. Buradaki rüyayla ilgili bilgide ise sultanın, uyanır uyunmaz gördüğü rüyayı bir kağıda yazdığı ifade edilmektedir. Buna göre İbn Bîbî, bahsi geçen kağıttan istifade bu bilgiye ulaşmış görünmektedir. Neticede Alâiye alınır ve I. Keykubâd beylerine "*Yüce Allah'a bizim yıldızımızı yükseltmesinin bu önemli fetihle yeni bir hayat vermesinin şükranesi olarak O'nun*

[996] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 265; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 59.
[997] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 266.
[998] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 266; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 357.
[999] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 266; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 357.
[1000] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 266; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 357.

her zaman büyüklükle anılması için şehre kale yapılsın." diye emreder.[1001] Ayrıca sultan, şehirde câmi ve medrese yapılmasını da emretti.[1002]

Alâiye fethi bağlamında karşımıza çıkan bu sözler, I. Keykubâd'ın siyasetinde dinî göz ardı etmediğini, hatta dinî bir motivasyonla hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Allah'ı kendi destekçisi olarak görmesi, I. bölümde sultan kavramı hakkında anlattığımız anlayışın, Keykubâd içinde söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

2. 2. 6. 2. 6. İdam Fermanları

I. Keykubâd tahta çıktıktan sonra Çaşnigir Emîr Seyfeddîn Ay-aba, Emîr-i Ahur Zeyneddîn Başara, Emîr-i Meclis Mübârizeddîn Behram-şâh ve Bahâeddîn Kutluğca devletteki nüfûzlarını artırmış, zaman zaman da sultanla zıtlaşmaktaydılar.[1003] I. Keykubâd bu durumun farkındaydı ancak henüz devletin dizginlerini tam olarak eline alamadığı ve sebepsiz yere bu beylerin üzerine gitmenin tehlikeli olduğunu bildiği için onlara karşı doğrudan bir harekette bulunamıyordu. Beyler de sultana aynı şekilde davranıyor ama öte yandan da onu tahttan indirmek için plân kuruyorlardı.

Anonim Selçuknâme'de Konya, Sivas gibi şehirlere yapılan surların masraflarının büyük bir kısmının bu beylere yüklenmesi taraflar arasında iplerin koptuğu nokta olarak gösterilir.[1004] İbn Bîbî'nin eserinde de aynı tez işlenmektedir.[1005] Ayrıca, beylerin ortadan kaldırılmasından sonraki durumla ilgili **Anonim Selçuknâme**'de geçen "*Rum'da emniyet ve refah sağlandı. Fakirlere zulmeden ve zahmet çektiren hiç kimse kalmadı*." ifadeleri de olayın boyutlarının

[1001] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 271; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 358; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 24.
[1002] **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Ebû'l-Fidâ, **a.g.e.**, s. 302-303; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 59, 60; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 358-360; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 568; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Kara, **a.g.e.**, s. 454; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 24, 99; Sümer, **a.g.m.**, s. 358.
[1003] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 286, 287; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 360-361; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 25.
[1004] **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 361; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 26.
[1005] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 276.

daha iyi anlaşılması bakımından dikkat çekicidir.[1006]

Eflâkî'nin eserinde aktarıldığına göre I. Keykubâd, Konya surları tamamlandığında Şeyh Bahâeddîn ile surları gezdi.[1007] Şeyh sultana, yaptırdığı bu kalenin düşmana ve felaketlere karşı onu koruyacağını ancak mazlumların duâlarına karşı koruyamacağını söyleyerek sultandan asıl olarak adâlet ve ihsan kaleleri yapmasını, hayırlı duâları da askerleri olarak bilmesini, böylece hem kendisinin hem de halkın kurtuluşa ereceğini söyledi.[1008] Yine aynı eserde, bu sözler üzerine sultanın ölünceye kadar bu uğurda mücadele edip, adâlette ve iyilikte bulunmaktan ayrılmadığı kaydedilmektedir.[1009] Eflâkî'nin bu yorumları oldukça önemlidir. Zirâ bahsi geçen eserde yeri geldikçe sultanlara ve beylere sert eleştiriler yapılmaktadır. Bu sebeple Eflâkî'nin I. Keykubâd hakkındaki ifadelerinin güvenilirliği artmaktadır.

Beyler, durumun git gide dayanılmaz bir hâl almasıyla sultana karşı birleşmeyi tercih ettiler.[1010] Bir gün beyler, I. Keykubâd'a karşı kurdukları komployu kendi aralarında konuşurken bu meclisten bir gulâm, sarhoş bir hâlde Hokkabaz oğlu Seyfeddîn'in yanına gitti ve konuşulanları ona anlattı.[1011] Hokkabaz oğlu hemen I. Keykubâd'ı haberdâr ederek dikkatli olması gerektiğini söyledi.[1012] Ertesi gün Emîr Seyfeddîn Ay-aba, I. Keykubâd'ı kendi evinde ziyafete davet etti ancak sultan mazeret bildirerek davete icâbet etmedi.[1013] Sultan bu meclise gitseydi muhtemelen önce canından sonra tahtından olacaktı.

I. Keykubâd her fırsatı değerlendirerek yavaş yavaş emîrlerin gücünü kırdı ve kendi otoritesini güçlendirdikten sonra bir meclis düzenleyerek tüm beyleri bu meclise davet etti. Beyler eğlenceye dalmışken Emîr Komnenos ve Emîr

---

[1006] **Anonim Selçuknâme**, s. 41.
[1007] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 414. I. Keykubâd bu surların üzerine Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve Peygamber (sav)'in Hadîs-i Şerîflerini yazdırmıştı. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 277; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 354.
[1008] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 100; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 21; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 414.
[1009] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 414.
[1010] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 286-288; **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 360-361; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 27.
[1011] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 287; Karş. **Anonim Selçuknâme**, s. 41; Turan, **Türkiye**, s. 361; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 165-166; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, 27.
[1012] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 287; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 361; Uyumaz, **a.g.e.**, 27.
[1013] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 287; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 361; Uyumaz, **a.g.e.**, 27.

Mübârizeddîn Îsâ adamlarıyla birlikte meclisin etrafını sardı.[1014] Onlar, gece yarısı olup da beyler dışarı çıkmaya başlayınca her birini tek tek yakaladı ve ayrı ayrı odalara hapsetti.[1015] Plânın başarılı bir şekilde uygulandığı I. Keykubâd'a haber verildikten sonra, beylerin köleleri de tutuklandı ve evlerine girilerek bütün mal ve servetleri kayda alındı.[1016] Evler mühürlendi. Tüm mal ve mülkleri müsâdere edildi.

I. Keykubâd, en çok Seyfeddîn Ay-aba'ya kin duyuyordu. Kayseri Vâlisi Mecdeddîn İsmail'i onun yanına gönderdi ve yaptıklarının sebebini sormasını istedi. Seyfeddîn Ay-aba, I. Keykubâd'a gurbeti hatırlatıp onlar için yaptığı fedakarlık ve verdiği emeklerden bahsetti. Bu sebeple kıdem bakımından yüksek olduğunu ifade etti ve sultanın kendisine verdiği ahidnâmeyi hatırlatarak, onun sözüne güvendiğini söyledi.[1017]

I. Keykubâd bu sözlere daha çok sinirlendi.[1018] Cellatlara emir vererek onu kale burcunda astırdı.[1019] Böylelikle sultan, tahta çıkmadan önce Seyfeddîn Ay-aba'nın canını almayacağına dair Kur'ân-ı Kerîm üzerine ettiği yemini de çiğnemiş oldu.

Burada şunu da söylemek gerekir ki I. Keykubâd insaflı ve imanlı biriydi. Nitekim Selçuklu halkı da böyle düşünmekteydi.[1020] Ayrıca Hârezm-şâh Beyi Kayır Han'a göre de I. Keykubâd büyüklük gösteren, beylerine iyi davranıp, gariplerin gönlünü hoş tutan bir sultandı.[1021] Emîrlerin onu tahttan indirme plânları olmasaydı, sultanın, onların canına kastetmeyeceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bilindiği gibi sultanlar için saltanat kırmızı çizgidir ve saltanatlarına karşı olası bir hareketi asla affetmezler. Bu hususta dinî kâideleri dahî bir kenara bıraktıklarını daha önceki sultanlarda ve hatta Türkiye Selçuklu haricindeki diğer sultanlarda görmek mümkündür.

[1014] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 288; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Uyumaz, **a.g.e.**, 28.
[1015] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 289; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Uyumaz, **a.g.e.**, 28.
[1016] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 290; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 60-61; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Uyumaz, **a.g.e.**, 28.
[1017] Ayr. bilgi için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 290; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Uyumaz, **a.g.e.**, 28-29.
[1018] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 290; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 29.
[1019] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 290; Karş. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, 29.
[1020] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 165.
[1021] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 452.

I. Keykubâd, diğer Emîr Zeyneddîn Başara'yı ise bir odaya kapatarak ölüme mahkûm etti.[1022] Diğer emîrleri de hapse gönderdi. Sultan bu kadarla da kalmayıp olup-bitenler üzerine aralarında konuşan Kemâleddîn Kâmyâr, Tercüman Zahîreddîn Mansûr ve Şemseddîn Horasanî'yi de sürgüne gönderdi.[1023] Kemâleddîn Kâmyâr bu sebeple tüm mal varlığını ve itibarını kaybetti.

Emîr Kâmyâr sürgün hayatından geri döndüğünde bir gün Keykubâd'ın av seferine katıldı ancak bu seferde atı öldü ve yaya olarak evine döndü.[1024] I. Keykubâd, seferden geri dönerken bu atı gördü ve onun kime ait olduğunu sorunca yanında bulunan Şeş Telâk-i Ahlatî'nin oğlu Nûreddîn gülümseyerek şu sözleri sarfetti: "*Alemlerin Rabbi istediğini aziz, istediğini rezil eder. Men ettiği kimseye bir şey vermez, verdiğini de hiç kimse men edemez, hikmetinin sırrından hayrette kaldım. Kemâleddîn Kâmyâr'ın bu dünyada bütün malı bu atıydı. O da bu duruma düştü.*"[1025] Sultan bu sözler üzerine Kemâleddîn'i yanına çağırarak ona itibarını ve malını geri verdi.[1026] I. Keykubâd'ın yanında bulunan beylerden birinin bu düşüncelere sahip olması dolaylı olarak sultanın da dinî anlayışına da işaret etmektedir.

Hokkabaz oğlunun tavsiyeleri üzerine I. Keykubâd bahsi geçen emîrlerin adamlarının, köleleri ve askerlerinin de öldürülmesini emretti.[1027] Ancak Emîr Komnenos'un telkinleri sonucunda sultan, bu kararından vazgeçti.[1028] Beylerin öldürülmesi, ihanet etme girişimleri göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir ancak maiyetlerinin de öldürülmesinin istenmesi sultanın kinine yenik düştüğünü göstermektedir. Zirâ İslâm dinine göre hiç kimse, başka bir kimseden dolayı suçlu ilân edilemez. Burada sultanın siyâseten bir karar verdiğini görüyoruz. Bu sebeple hem beylerin idamı hem de onların maiyetine yönelik cezalar siyaseten katl hükümleriyle ilişkilidir.[1029]

[1022] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 291; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Uyumaz, **a.g.e.**, 29.
[1023] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 292; Karş. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 362; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 166; Ersan, "Türkiye", X, 223; Uyumaz, **a.g.e.**, 29.
[1024] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 293; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 363; Uyumaz, **a.g.e.**, 29.
[1025] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 293; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 363; Uyumaz, **a.g.e.**, 30.
[1026] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 293, 294; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 363; Uyumaz, **a.g.e.**, 30.
[1027] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 294; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 363; Uyumaz, **a.g.e.**, 30.
[1028] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 294; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 363; Uyumaz, **a.g.e.**, 30.
[1029] Bu konu hakkında III. Bölüm'ün 2. başlığına bakınız.

2. 2. 6. 2. 7. Bizans'a Bakışı ve Adâlet Anlayışı

I. Keykubâd devletin dizginlerini eline aldıktan sonra ilk olarak Ermeniler üzerine yürüdü. Sultanın halkla ilgili davaları dinlediği bir gün tâcirler, Ermenilerin ve Moğolların yağmalarından şikayet ettiler. I. Keykubâd tâcirlerin zararının hazineden karşılanmasını emretti.[1030] Ancak sultan, Rumların yaptıklarına kızarak, "*Rum'u ezmezsen ezer' sözü, meşhûr bir sözdür. Biz o milletleri, merhametimizle ülkedeki bütün insanların faydalanıp pay aldığı saltanatımızın gölgesinde güvenli ve huzurlu olarak yaşattık ama onlar bunun kıymetini bilmiyorlar.*" dedi ve devamında "*Eğer biz onları cezalandırmak için orduyu üzerlerine gönderirsek 'Bir anlık adâlet, altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır' sünnetine uymuş oluruz.*" sözlerini dile getirerek Peygamber'in Hadîsi'ne işaret etti.[1031] Bu ifadeler I. Keykubâd'ın hem "kâfir" Bizans'a bakış açısını hem de dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını ortaya koymaktadır.

Hârezm-şâhlara karşı kazanılan zaferin ardından Konya'ya dönen I. Keykubâd'a, Alâiye'den kötü bir haber geldi. Kale dizdârı isyana yeltenerek Kıbrıslı kumaş tüccarıyla bir olmuş kaleyi sultandan koparmaya çalışıyordu.[1032] I. Keykubâd kimseye belli etmeden hızlıca Alâiye'ye gitti. İbn Bîbî bundan sonrasını eserinde şu şekilde anlatıyor: "*Sultan, şehre varınca hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davrandı. Suçlamaların arkasında kıskançlık ve çekememezlik olabilir diye düşündü. Pişman olmamak için durumu araştırıp kesin olarak emin olmak istedi. Herkesi sorguya çekti ve dizdarın suçlarını ortaya çıkardı.*"[1033]

I. Keykubâd'ın bu olaydaki soğukkanlı tutumu önemlidir. Çünkü babası I. Keyhüsrev ve ağabeyi I. Keykâvus dönemlerinde de benzeri vakâlar yaşanmış ancak onlar ceza verme konusunda aceleci davranmışlardı. Sonradan da pişman olmuşlardı.

[1030] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 319; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 364; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 31. Bu olaylar üzerine Ermeniler üzerine sefere çıkıldı. Ermenileri kendisine tâbi kılan sultan, onlarla yaptığı anlaşmada payitahtları Sis'de Şeriat ilân etmelerini şart koşmuştu. Turan'a göre bu, camide ezan ve hutbe okunması anlamına gelmektedir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 367-368.

[1031] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 319; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 31. Sultanın bu ifadeleri oldukça önemlidir. Zirâ sultanın sahip olduğu bu anlayış, okuduğu eserlerde de işlenmektedir. Bu bilgi, sultanın okuduğu eserlerden etkilendiğini göstermektedir.

[1032] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 409.

[1033] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 409.

I. Keykubâd bu tutumuyla onlardan ayrılmakla birlikte adâlet hususundaki hassasiyetini göstermiş oldu.

Sultan, dizdârın ihaneti ortaya çıkınca onu asmaları için cellatlara emir verdi.[1034] Cellatlar dizdârı yerlerde sürükleyerek parça parça edip kale burcuna astılar.[1035] Bu ceza I. Keykubâd'ın iradesiyle verilmiştir. Alâeddîn Keykubâd ölüm cezasını bu şekilde nasıl ağırlaştırabilmektedir? Bu konuda âlimler ne demektedirler?[1036]

2. 2. 6. 2. 8. I. Keykubâd ve Emîrleri

Emîrlerin tavır ve tutumlarından hareketle, sultanların dinî anlayışı ve siyasî yansımaları hakkında daha önce yorumlarda bulunmuştuk.[1037] Yine bu konuda önemli bir örnek, 1225 yılında Ermeniler üzerine giden Selçuklu ordusunun başında bulunan Emîr Mübarizeddîn ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Emîr, bu seferde elde ettiği başarılar sonucunda Ermeniler ile yaptığı anlaşma metninde önce Allah'a ve Peygamber (sav)'e, sonra da sultana yemin etti.[1038] Bu durum I. Keykubâd'ın önemli beylerinden birinin dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını göstermekle kalmayıp aynı zamanda sultanın da dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına da işaret etmektedir.

Bu bağlamda bir diğer örnek I. Keykubâd'ın Suğdak seferi için görevlendirdiği Hüsameddîn Çoban'ın duâsıdır.[1039] Emîr Çoban duâsında "*adâletin ve dinin*" sahibi olarak tanımladığı Allah'a meth û senâ ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'deki "*Siz Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.*" âyetini[1040] okuyarak Allah'tan bu seferde kendilerini muzaffer kılmasını istemektedir.[1041]

[1034] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 409.
[1035] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 409.
[1036] Bu soruların cevaplarını ve bahsi geçen kararların konumuzla ilgisi için III. Bölüm'ün ikinci başlığına bakınız.
[1037] Bkz. II. Bölüm, s. 124-125.
[1038] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 348, 349.
[1039] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 329; Karş. Kesik, **At Üstünde**, s. 130.
[1040] Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 506.
[1041] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 329; Karş. Kesik, **At Üstünde**, s. 130.

2. 2. 6. 2. 9. Fetih ve İslâm'ı Yayma Siyaseti

Sefer neticesinde Suğdak halkı Selçuklu ordusuna mağlup oldu ve Hüsameddîn Çoban aracılığıyla I. Keykubâd'dan bağışlanma diledi. Hüsameddîn Çoban, bu talebi sultana bir mektupla iletti. I. Keykubâd mektuba cevaben, "*Onların suçlarını affettim. Bizim gazabımızdan kurtulabilmeleri için çan ve kilise yerine, Peygamber Muhammed Mustafa'nın pak Şeriatı'nın mihrabını, minberini ve düzenini yerleştirsinler. Tüccardan aldıkları malları onlara iade etsinler*." ifadelerini iletti.[1042]

I. Keykubâd'ın Suğdak'ta Şeriat'ın gereklerinin yerine getirilmesi isteği açıkça anlaşılmaktadır. Bu istek, onun fetih anlayışının bir uzantısını göstermektedir. Daha önce de Keykubâd'ın siyasetinde dinin etkisine örnekler vermiştik. Ayrıca tüccarın mallarının iadesini istemesi de haklar hususunda hassas davrandığını aktaran kaynakların ifadelerini doğrulamaktadır.

I. Keykubâd'ın emri üzerine Suğdak'ta "*her renkten kıymeti kumaşlarla süslenmiş*" bir minber yapıldı; Kur'ân'ı Kerîm altın tabağa kondu.[1043] Müezzin yüksek bir yere çıkarak ezanı okudu. Hristiyan dinini temsil eden çan kırıldı. Yoğun bir çalışmayla büyük bir câmi yapıldı; kadı, hatip, müezzin ve görevliler tayin edildi.[1044]

2. 2. 6. 2. 10. Celâleddîn Hârezm-şâh ile Mektuplaşma

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını ortaya çıkartabileceğimiz en önemli kaynaklardan biri de Hârezm-şâh Sultanı Celâleddîn ile gerçekleştirdikleri mektuplaşmalardır. Bu olayda her ne kadar ilk mektup Celâleddîn'den gelmişse de I. Keykubâd da Moğollara karşı güç birliği yapmak adına mektuplaşmaya devam etmiştir.

İlk mektupta Hârezm-şâh sultanı, I. Keykubâd'a "*Aramızda Allah'ın hamdı ve minnet ile cihad ve muharebe işlerinde yardımlaşma konusunda milliyet ve din*

[1042] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 342; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 379; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 37.
[1043] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 342; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 38.
[1044] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 343; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 379-380; Cahen, **a.g.e.**, s. 78; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 38.

birliği vardır. O hâlde böyle bir milliyet yakınlığıyla birlik olmalı, menfaatlerin sağlanmasında ve zararların önlenmesinde düşünce ve iş birliği yapmalıyız." diyerek müştereklere dikkat çekti.[1045] Sözlerinin devamında Celâleddîn, "*Batı padişahları arasında sizin yüce makamınız fitne fücûra karşı sağlam bir settir.*" ifadeleriyle I. Keykubâd'ın halkına sağladığı huzur ve refah ortamına işaret etti.[1046] Nitekim Hârezm-şâh elçileri de Anadolu'ya yaptıkları ziyaretten sonra ülkede dert, zulüm, karışıklık, cinayet, zorbalık gibi hâdiselerin bulunmadığını, dünyanın her yerinden gelerek Anadolu'ya sığınanların I. Keykubâd'ın adaleti sayesinde huzur bulduğunu ve onun zamanında sınırdan iki aylık yol mesafesinde bile halka herhangi bir zarar gelmediğini ifade etmiştir.[1047]

Celâleddîn'in mektubunu, Mücîreddîn Tâhir b. Ömer el-Hârezmî[1048] getirip, Kayseri'de I. Keykubâd'a takdîm etti.[1049] I. Keykubâd, Celâleddîn'in bu önemli elçisini oldukça samimi karşıladı.[1050] Onu ağırladıktan sonra kendisi de bir mektup yazarak Emîr Sipehsâlâr Salâhaddîn ile Sultan Celâleddîn'e gönderdi.

I. Keykubâd mektubunda, Moğolları kâfir olarak tanımlayıp Celâleddîn'in onlara karşı kazandığı başarılarla övündüğünü yazdı.[1051] Ayrıca o da iki devlet arasındaki milliyet yakınlığına vurgu yaptı.[1052] I. Keykubâd, mektubunun sonlarına doğru iki devletin birbirine yakınlaşmasını Allah'ın lütfu olarak gördüğünü ve bu

[1045] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 370; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 384; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 80, (farsça met.), s. 98-99; Ersan, "Türkiye", X, 227; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 48.
[1046] Bahsi geçen mektupla ilgili daha geniş bilgi için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 370-371, 373-374; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 384; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 80-81, (farsça met.), s. 97-101; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 48.
[1047] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 375.
[1048] Ömer el-Hârezmî hem mektupta hem de İbn Bîbî'nin eserinde oldukça uzun bir şekilde övülmüştür. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 369, 371; Karş. a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 81, (farsça met.), s. 100-101.
[1049] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 372; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 385; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 100-101; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 48.
[1050] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 372; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 385; Ersan, "Türkiye", X, 227; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 48.
[1051] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 373; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 385; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 81, (farsça met.), s. 103.
[1052] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 373; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 385; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 81-82, (farsça met.), s. 103; a. mlf., **Cihân**, s. 227.

lütfa karşı gelinemeyeceğini ifade etti.[1053] Keykubâd'ın bu sözleri dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını ortaya koymaktadır.

Bir müddet sonra Celâleddîn, I. Keykubâd'a bir mektup daha yolladı.[1054] Buna mukabil I. Keykubâd da o sırada yaşanan gelişmeler üzerine, Celâleddîn'in gönderdiği mektubun içeriğinden daha farklı ve geniş olan cevap mektubu yazdırdı. I. Keykubâd mektubuna, Allah'a hamd ve Peygamber'e (sav.) salât ederek başladı ve Celâleddîn'i Konya'ya davet etti.[1055] Bununla birlikte sultan, Müslümanların merkezi, âbid ve zâhitlerin kaynağı, imâmların, hâfızların yurdu ve İslâm'ın kubbesi olarak tanımladığı Ahlat'ın, Celâleddîn tarafından kuşatılması sebebiyle ona sitem etti.[1056] Keykubâd, Celâleddîn'in davranışının Allah'ı razı etmeyecek bir fiil olduğunu, Müslümanlar ile değil müşriklerle savaşması gerektiğini, gayretini din ve devlet düşmanlarının ortadan kaldırılmasında harcamasını tavsiye etti.[1057] Ayrıca Keykubâd, dinin ve Müslümanların selâmeti için Moğollarla iyi geçinmek gerektiğini, onlara karşı alttan alma siyasetini güderek barış yolunda kalmaya çalışılmasını söyledi.[1058]

Sultan bu sözlerinin ardından kendisine Allah tarafından saltanat, güçlü ordular, beyler ve türlü nimetler verildiğini ifade ederek istişârenin öneminden bahsetti ve aklı kullanıp doğru yolu bulmak varken bunu yapmamanın Şeriat'ın münasip görmediği bir davranış olduğunu vurguladı.[1059] I. Keykubâd'ın, Şeriat'ta yerilen bir davranışta bulunmamak için Celâleddîn'i uyarması onun siyasî kararlarda Şeriat'a karşı olan hassasiyetine işaret etmektedir. Sultanın Moğollara karşı izlenmesi gereken siyasetle ilgili fikirleri de son derece dikkat çekicidir. Ayrıca I. Keykubâd, sözlerinin başında, Allah'ın kendisine çeşitli nimetleri bahşettiğine dair

[1053] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 373; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 385; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, (farsça met.), s. 103.
[1054] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 374, 375, 376; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 386; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 82-83, 90-92, (farsça met.), s. 94-97; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 50.
[1055] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 376; Karş. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 96.
[1056] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 377; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 527; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 389; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 96; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 51.
[1057] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 378; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 527; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 389; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 96; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 51.
[1058] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 378; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 389; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 96-97; a. mlf., **Cihân**, s. 227; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 51. Turan, **Türkiye**, s. 389.
[1059] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 378, 379; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 389; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 97; a. mlf., **Cihân**, s. 226; Kara, **a.g.e.**, s. 449.

ifadelerin benzerini Kemâleddîn Kâmyâr'a verdiği menşûrda da kullanmaktadır.[1060] Sultan, Allah'ın kendisine verdiği bu nimetleri saymaktaki amacının âzamet ve gurûrunu göstermek değil, Allah'a şükretmek olduğunu kaydeder.[1061] I. Keykubâd'ın bu açıklaması, onun dinî anlayışının ne kadar hassas olduğunu ortaya koymaktadır.

I. Keykubâd, Celâleddîn'e, bu tavsiyeleri dikkate almadığı taktirde şu âyet-i kerîmeye göre hareket edeceğini söyledi: "*Eğer mü'minlerden iki topluluk birbiriyle savaşırsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarında adâletle hükmediniz, şüphesiz Allah âdil davrananı sever.*" I. Keykubâd bu uğurdaki savaşı kaybetse dahî Allah'ın emîrlerine göre hareket edip kendisine verdiği emaneti yani halkı korumuş olması sebebiyle başarılı olacağını belirtti.[1062] I. Keykubâd'ın bu sözleri, hem İslâm'a olan samimi bağlılığına hem de asıl başarıyı O'nun Şeriatı'na uygun davranmak olarak gördüğüne işaret etmektedir.

Nitekim Celâleddîn Hârezm-şâh, I. Keykubâd'ın tavsiyelerine uymadı ve Selçuklulara karşı yürüttüğü harekete devam etti. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, beyleriyle yaptığı istişârede Celâleddîn'in bu davranışlarını kınayarak onun kendilerinden aldığı 700 esirin canına kıydığından bahsetti ve Celâleddîn'in kapısının önünün kanla dolduğunu, yüreğininse şeytanın elinde oyuncak olduğunu söyledi. İbn Bîbî'nin eserinde belirttiğine göre iştişârenin yapıldığı günün gecesi, Kadir Gecesi'ydi. Bu sebeple I. Keykubâd, zindanların kapılarının açılmasını ve ihtiyaç sahiplerine bağışlarda bulunulmasını emretti. Sultan bütün gece namaz kıldı, duâ etti ve üç gün boyunca oruç tuttu. Bu bilgileri aldığımız İbn Bîbî'nin eserinde "*Şahlar şahı çok derin bir dindar olarak geceleri ikbal gibi ayakta geçirdi*."[1063] ifadeleri kullanılmaktadır.

I. Keykubâd'ın tüm girişimlerine rağmen Celâleddîn Hârezm-şâh askerî hareketinden vazgeçmedi ve nihayetinde taraflar savaşa tutuştu. Savaşın sürdüğü

[1060] Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 72, (farsça met.), s. 89.
[1061] Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 72, (farsça met.), s. 89-90.
[1062] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 379; Karş. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 97; Kara, **a.g.e.**, s. 449.
[1063] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 395.

günlerde Keykubâd, gecelerini yine ibadet ve yakarışla geçirdi.[1064] İbn Bîbî eserinde, sultanın bir gece şu şekilde duâ ettiğini aktarır:

> "*Ey doğru dinin yardımcısı! Başarı ve padişahlık sana lâyıktır. Bu pâk canla vücudu sen süsledin. Yoksa bir avuç toprak neye yarar? Felek senin fermânına uyar. Senin fermânına uyana ne mutlu! Pâk olan, yardım eden ve yol gösteren sensin. Her iki dünyada da sığınağım sensin. Biliyorsun ki her işimde senden başkasından yardım istemem. Bu mührü ve tâcı senin sayende buldum. Daha önce ne hazinem ne kılıcım ne ordum vardı. Benim yalvarıp yakarışımı görüyorsun. Bana bağışladığın bu çetri koru. Bu savaş alanına başı dik olarak geldim. Bundan sonra senin yardımına ihtiyacım var.*"[1065]

I. Keykubâd bu duâyı muhtemelen mescid ya da toplu bir alanda yaptı. Çünkü İbn Bîbî'nin eserinde sultanın duâsından sonra müezzinin aynı duâyı tekrar ettiği kaydedilmektedir.[1066]

12 Ağustos 1230 tarihinde savaş nihayete erip I. Keykubâd galip gelince, sultan namaz yerine gitti ve orada şu duâyı etti:

> "*Ey doğrunun yardımcısı! Dünyayı ve dini yöneten sensin. Senin gücünden destek buldum. Dünyada iddiacının sonu geldi. Bana öyle dil ver ki sana övgü söyleyeyim. Çünkü övgü sana yaraşır. Senden beklediğim her şeyi yaptın. İsteklerim dergâhında kabul gördü. Şu anda insanlara şefaat edenin (Peygamber) ruhuna binlerce samimi selamımı ulaştır. Onun taraftarlarına, dostlarına, adamlarına ve geride bıraktığı ailesine ve ona tâbi olanlara da…*"[1067]

Ermeni tarihçi Genceli Kiragos, eserinde, I. Keykubâd'ın, firar eden düşmanı kendi dindaşları olduğu için fazla takip edip zarar vermediğini ifade eder.[1068] Aynı eserde I. Keykubâd'ın, iyilik bilen biri olduğu söylenir ve bu savaşta kendisine yardım eden Hristiyan askerlere karşı nankörlük etmeyip onların haklarını teslim ettiği belirtilir.[1069] Bu sözler, I. Keykubâd'ın başta Allah'ın sonra da halkının ve askerlerinin hakkına karşı kendi milletinden olsun ya da olmasın oldukça hassas davrandığını göstermektedir.

[1064] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 397.
[1065] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 397.
[1066] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 397.
[1067] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 400.
[1068] Genceli Kiragos, **Moğol İstilâsı (1120-1265)**, (çev. Mahmut Kemal Bey, haz. Fuad Hacısalihoğlu – İlhan Aslan), POST Yay., İstanbul 2018, s. 30; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, 61.
[1069] Kiragos, **a.g.e.**, s. 30.

Hârezm-şâhlar ile yapılan savaşın bitişi bayrama denk geldi. Ömerî'nin eserinde, bunun Ramazan bayramı olduğunu kaydedilir.[1070] I. Keykubâd, Melik Eşref ve diğer Şâm melikleri, bayram namazı için mescide giderek Peygamber'in sünnetini yerine getirdiler ve sonra da ihtiyaç sahiplerine bolca sadaka dağıttılar.[1071]

2. 2. 6. 2. 11. Yassıçimen Fetihnâmesi

I. Keykubâd, Hârezm-şâhlara karşı elde ettiği zaferi hükümdarlara duyurmak için bir fetihnâme hazırlanmasını istedi. Sâhip Şemseddîn Isfahânî'nin kaleme aldığı fetihnâme sultana sunuldu. Sultan önce kendisi gözden geçirdi, daha sonra da beyleriyle istişâre etti ve bu metni onaylamadı. Fetihnâmedeki bazı ifadeler sert bulundu. Buna rağmen İbn Bîbî, bu fetihnâmeyi eserinde aktarmaktadır. Her ne kadar birkaç ifade sebebiyle onaylanmasa da fetihnâmedeki sözler, I. Keykubâd'ın dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını anlamak adına önemlidir.

"*Andolsun ki Tevrat'tan sonra Zebur'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık.*" âyeti[1072] ve Allah'a hamd ile başlanan fetihnâmede Sultan I. Alâeddin Keykubâd, dünyadaki seçkin kimselerin lideri, gerçek adâletin savunucusu, mücahid, muzaffer, İslâm'ın ve Müslümanların direği, kâfir, müşrik, Haricî ve mürtedlerin kahredicisi, gazi ve mücahidlerin yardımcısı, İslâm ordularının destekçisi, hilâfet makanının kudreti, imamların önde geleni gibi vasıflarla tanımlanmakta ve Rahmanî lütuflar sonucunda Celâleddîn'in ve beraberindekilerin mağlup olduğu duyurulmaktadır.[1073]

Fetihnâmenin devamında, Celâleddîn'i Alâeddin'e karşı kışkırtan Erzurum Meliki Cihan-şâh münafık olarak nitelenmekte ve Allah'ın izniyle münafıkların gücü kırılarak fitnenin ortadan kaldırıldığı ifade edilmektedir. Cihan-şâh için münafık tabirinin kullanılması ve Müslümanların arasında fitne çıkarttığının vurgulanması önemlidir. Zirâ böylece Keykubâd, hareketinin meşrûiyet zeminini dine dayandırmaktadır.

[1070] Ömerî, **a.g.e.**, s. 358; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 393; Uyumaz, **a.g.e.**, 62.
[1071] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 401; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 393; Uyumaz, **a.g.e.**, 62.
[1072] Kur'ân-ı Kerîm, 21/105
[1073] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 405.

2. 2. 6. 2. 12. Hristiyanlarla İlişkiler

I. Keykubâd zaferin ardından Konya'ya doğru yola çıktı. Sultan, Kapadokya'ya yaklaştığında Müslümanlar imâmlarıyla, Hıristiyanlar papazlarıyla ellerinde haçlar, çanlar olarak onu karşılamaya çıktı.[1074] Kiragos bu sahneyi şu şekilde tasvir etmektedir:

> "*Alâeddîn'i gören Müslümanlar Hristiyanları geriye iterek onların sultana ulaşmasını engellemek istedilerse de Hristiyanlar bir tepeye çıkarak kendilerini göstediler. Bunların Hristiyan olduğunu haber alınca Alâeddîn, ordugâhından kalkıp geldi ve aralarına karıştı; çanlarını çalmalarını ve yüksek sesle okumalarını emretti. Hatta şehre bunların arasında girdi. Onlara hediyeler, ihsanlar verdi.*"[1075]

Türkiye Selçuklu Sultanlarının Hristiyanlar ile iyi geçindiği bilinmektedir. Bu sebeple II. Kılıç Arslan Nûreddîn Zengî, I. İzzeddîn Keykâvus da İbnü'l-Arabî tarafından uyarılmıştı. Hristiyanlara karşı aynı muameleyi I. Keykubâd'ın da devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Üstelik bunu bir Hristiyan Ermeni kaynağının ifade etmesi de oldukça dikkat çekicidir.

Türkiye Selçuklu sultanlarının Hristiyanlara karşı gösterdikleri müsamahakâr muamele etraflıca ele alınıp değerlendirilmiş değildir. Tarihçilerin bu konudaki genel kanaati, sultanların bahsi geçen davranışlarının hoşgörü kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Ancak Süryani Mikhail'in eserinde geçen, "*Türklerin kutsal törenler hakkında herhangi bir fikri yoktur. Rumların aksine onlar kişilerin inançlarını sorgulamamaktadır.*" ifadeleri bu konuda daha geniş bir çerçevede düşünmek gerektiğini ortaya koymaktadır.[1076] Sultanlar, bu konuda herhangi bir karar verirken gerçekten de Hristiyanların ibadetlerinin İslâm dini bakımından nasıl değerlendirilmesi gerektiğini bilmemekte miydiler? Bu konudaki kararlarında İslâm dininin nasıl bir model ön gördüğünü hesaba katmamakta mıydılar?

Bu sorulara kesin cevaplar vermek pek mümkün değildir. Ayrıca, daha önce değindiğimiz gibi I. Keykâvus tarafından İbnü'l-Arabî'ye bu konuda tavsiye istenen

---

[1074] Kiragos, **a.g.e.**, s. 30; Karş. Turan, **Cihân**, s. 372; Cahen, **a.g.e.**, s. 168; Ersan, **Ermeniler**, s. 249; Uyumaz, **a.g.e.**, 62.
[1075] Kiragos, **a.g.e.**, s. 30, 31; Karş. Turan, **Cihân**, s. 372; Cahen, **a.g.e.**, s. 85; Ersan, **Ermeniler**, s. 249; Uyumaz, **a.g.e.**, 62.
[1076] Süryani Mikhail'den naklen Cahen, **a.g.e.**, s. 177-178.

bir mektup yazılmıştı. İbnü'l-Arabî de sultana detaylı ve sert bir cevap vermişti. I. Keykâvus'un, Hristiyanlara nasıl muamele edilmesi gerektiğiyle ilgili böyle bir mektubun muhatabı olması, Selçukluların yükseliş devrinde dahî bu konuda nasıl davranmaları gerektiğini tam olarak oturtamadıklarını göstermektedir. Nitekim Süryani Mikhail'in yukarıdaki ifadeleri de bir yönüyle bu duruma işaret etmektedir.

Ancak bu konuyu çok boyutlu düşünmek gerekir. Zirâ Anadolu'da ciddi bir Hristiyan nufüs vardı ve hem sultanlar hem de Müslüman halk, Hristiyanlarla iç içe yaşamaktaydı.[1077] Bu da Anadolu'daki müslim-gayr-i Müslim ilişkilerinde diğer coğrafyalara göre daha farklı bir pratik oluşmasına neden oldu.[1078] Hiç şüphesiz bu pratikte sultanların muameleleri de etkilidir. Meselâ II. Kılıç Arslan, Hristiyanlara, mabedlerini tamir etmelerine izin verilmemesi gerektiğine dair âlimler arasında ittifak olmasına rağmen, bu konuda onlara izin verdi. Bu olay hoşgörü kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir ancak görüldüğü gibi II. Kılıç Arslan'ın kararı âlimlerinkiyle çatışmaktadır.[1079] Şurası açıktır ki bu konu, hoşgörü kavramının sunduğu çerçeveden daha geniş bir perspektifle değerlendirilmeye muhtaçtır.

I. Keykubâd'ın Hristiyanlarla ilişkisinde karşımıza çıkan bir bilgi de Alâiye'nin sahibi Kyr Vart'ın kızıyla olan evliliğidir. Ermeni tarihçi Simbat, sultanın bu kızla evlendiğini ancak Hristiyan olduğu için onunla herhangi bir münasebette bulunmadığını kaydeder.[1080] Turan'a göre bu ifadeler Simbat'ın kendi hislerinden başka bir şey değildir. Nitekim bu kadın daha sonra Mahperi ismini alıp Müslüman olmuştur.[1081] O, aynı zamanda II. Keyhüsrev'in de annesidir.[1082]

2. 2. 6. 2. 13. İlm-i Nücûm

Önceki Türkiye Selçuklu sultanların çoğunun ilm-i nücûma olan ilgilerini hayatlarından örnekler sunarak ortaya koymuştuk. Alâeddîn Keykubâd'ın da müneccimlere ve ilm-i nücûma ilgisi vardı.

[1077] Cahen, **a.g.e.**, s. 107, 113; Ocak, **Ayak İzleri**, s. 21.
[1078] Cahen, **a.g.e.**, s. 113, 167; Ocak, **Ayak İzleri**, s. 29.
[1079] Bu konuda III. Bölüm'ün 5. başlığına bakınız.
[1080] Simbat, **a.g.e.**, s. 80.
[1081] Turan, **Türkiye**, s. 358.
[1082] Turan, **Türkiye**, s. 358; Cahen, **a.g.e.**, s. 168; Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Devri**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 25; Kara, **a.g.e.**, s. 566.

İbn Bîbî'nin, kendi eserinde anlattığına göre annesi müneccimdi ve Sultan Celâleddîn'in himayesindeydi.[1083] Kemâleddîn Kâmyâr, elçilik göreviyle Celâleddîn Hârezm-şâh'ın huzuruna gittiğinde İbn Bîbî'nin annesini gördü. Emîr Kâmyâr, kadını astroloji ilminde sözü kabul edilen saygın biri olarak tanıdı ve seyahat dönüşü Sultan I. Keykubâd'a ondan bahsetti.[1084] Sultan Celâleddîn, Amid önlerinde Moğollara mağlup olunca Bîbî ailesi Şâm'a gitti. I. Keykubâd ailenin Şam'da olduğunu öğrenince Melik Eşref'ten onları göndermesini istedi. Böylece müneccime ve oğlu, I. Keykubâd'ın hizmetine girdi.[1085]

Selçuklu ordusu Harput'ta Eyyûbîlere karşı mücadele ederken I. Keykubâd, bir felaket haberi gelecek diye endişeleniyordu. İbn Bîbî'nin annesi bu durum üzerine tarihi ve saatine varıncaya dek zaferin geleceği günle ilgili bir iddiada bulundu.[1086] İbn Bîbî'nin eserinde aktardığına göre kehânet doğru çıktı ve I. Keykubâd'ın müneccimeye olan güveni arttı.[1087] Sultan, müneccimeyi huzuruna çağırarak ne dilerse yapacağını söyledi. Müneccime, kocası Tercüman Mecdeddîn Muhammed'in dîvân kâtipliğine getirilmesini istedi ve I. Keykubâd da bu istediği yerine getirdi.[1088] Görüldüğü gibi I. Keykubâd da astroloji ilmini dinen sakıncalı görmemekte ve onunla ilgilenmekteydi. Ermeni tarihçi Simbat da "**O, âlim ve müneccim bir şahıstı**." diyerek bu gerçeğe işaret etmektedir.[1089]

2. 2. 6. 2. 14. Moğol Siyaseti

I. Keykubâd Hârezm-şâhlara karşı zafer kazanıp iyice güçlenince Moğol Hanı Ögeday, Emîr Şemseddîn Ömer-i Kazvînî başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi.[1090] Moğol Hanı'ndan gelen yarlıkta[1091] I. Keykubâd'ın adâletinin, halka iyi davranmasının ve yönetiminin şöhreti övülerek kendisine süyürgamişi (ihsan) takdîr

[1083] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 429; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412.
[1084] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 429; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412.
[1085] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 429; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412; Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[1086] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 429; Karş. Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[1087] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 429; Karş. Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[1088] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 430; Karş. Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 198.
[1089] Simbat, **a.g.e.**, s. 80; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 412; Ersan, **Ermeniler**, s. 183.
[1090] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 437, 438, 439; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 532; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 405; a. mlf., **Cihân**, s. 227; Cahen, **a.g.e.**, s. 91; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89.
[1091] Yarlık, buyruk, emir, ferman gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. İlyas Kemaloğlu, "Yarlık", **DİA**, XLIII, 334-335.

edildiği ifade ediliyor ve Moğollara itaate çağrılıyordu. Aksi taktirde ülkesinin yağma edileceğinin bildirildiği bu yarlık "Biçin[1092] yılında 633/1236"*da* yazılmıştı.[1093]

Moğol Hanı, Emir Şemseddîn Ömer-i Kazvinî'yi elçi olarak seçmeden önce ondan I. Keykubâd hakkında bilgi istedi.[1094] Emîr Şemseddîn de Moğol Hanı'na şunları söyledi: "*İslâm alemi hiçbir zaman onun gibi birini görmedi. O, eteği pak, duyguları temiz, dini sağlam, düşüncesi isabetli, aklı kamil, ülkesi mamur, malı çok ve halkı mutlu, zâlimlerin ve yol kesicilerin yolunu kapatan, adaletinde güçlü ve zayıf, zengin ile yoksul arasında fark gözetmeyen biridir*."[1095]

Bahsi geçen yarlık I. Keykubâd'a teslim edildikten bir müddet sonra sultan, baş başa görüşmek üzere Emîr Şemseddîn'i odasına çağırdı. I. Keykubâd sözlerine, "*Allah'a şükürler olsun ki o seçkin kulu olan senin gibi bir Müslümanı bize elçi olarak gönderdi. Allah'ın aziz kıldığı sen bizi aziz kıldın*." dedi.[1096] Ayrıca Keykubâd, elçiye Moğollar ile ilgili sorular yöneltti.[1097]

Buraya kadar, I. Alâeddîn Keykubâd'ın döneminde vuku bulan olaylardan hareketle dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de bu dönemde onun hakkında yazılanlar, mimarî eserler, kendisine sunulan kitaplardan hareketle araştırmamıza devam edeceğiz.

2. 2. 6. 2. 15. Dinî Hassasiyeti

I. İzzeddîn Keykâvus'un ölümü sonrası devletin önde gelen beyleri kimin tahta geçeceği konusunda aralarında istişâre ederken, Sâhip Mecdeddîn ile Pervâne Şerefeddîn Muhammed, Alâeddîn Keykubâd'ın kindar, kıskanç ve haşin bir tabiata

[1092] Biçin, Moğol takvimine göre Maymun yılıdır. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 405; a. mlf., **Cihân**, s. 227; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89.
[1093] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 439; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 405; a. mlf., **Cihân**, s. 227; Cahen, **a.g.e.**, s. 91; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89.
[1094] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 438; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 405; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89.
[1095] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 438. İbn Bîbî eserinde, bu bilgilerin kendisine bizatihi elçinin anlattığını ifade etmektedir. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 405-406; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 89.
[1096] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 440; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 406; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 90.
[1097] Bu görüşmeye dair bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 440; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 406; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 90.

sahip olduğunu savunarak sultan olmasına karşı çıktılar.[1098] Elbette beylerin bu yorumu, Keykubâd'ın tahta çıkmasını engellemek için yapılmış olabilir. Ancak bununla birlikte, yine de onun karakteri hakkında da bize bilgi vermektedir.

Meselâ I. Keykubâd, önemli Selçuklu beylerinin, kendi otoritesine aykırı davranışlarına bir süre sabrettiyse de onların yaptıklarını unutmadı ve nihayetinde bir gece baskınıyla beyleri ele geçirip, bazılarını öldürüp bazılarını da sürgüne gönderdi. İleride ayrıntılarıyla ele alacağımız bu olay, Sâhip Mecdeddîn ile Pervâne Şerefeddîn Muhammed'in I. Keykubâd hakkındaki sözlerine haklılık payı vermek gerektiğini göstermektedir. Ancak I. Keykubâd'ın, sultanlığı boyunca, kendisine tâbi beylerden isyan edenleri birçok kez bağışlayıp, affettiğini de söylemek gerekir. Yani onun tamamiyle kinine göre ve öfkesine göre hareket eden biri olduğunu söylemek yanlış olur.

I. Keykubâd hakkında en detaylı bilgileri edindiğimiz **el-Evâmirü'l-Alâiyye** adlı eserin müellifi İbn Bîbî, Müslümanlar arasında ortaya çıkan sultanlar içinde dinî yüceltme, halka iyi davranma, adâleti yayma hususlarında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'dan daha iyisinin gelmediğini ifade etmektedir.[1099] Ona göre I. Keykubâd, keramet sahibi bir sultandı.[1100]

I. Keykubâd, hazine konusunda çok hassas davranır, her gün denetim yapardı. Bu konuda beylerini de sürekli kontrol eder, onların arasından şahsi servetini arttırmada aşırıya kaçan varsa cezalandırmaktan kaçınmaz, en büyük beyden en düşüğüne kadar adâlete, örfe, Şeriat'a göre münasip olan cezayı uygulamaktan korkmazdı.[1101]

Halkın istek ver arzularına her zaman kulak kabartan I. Keykubâd, yargı işlerine bizatihi kendisi bakmaya özen gösterir, mazlumların haklarının ulaştırılmasında hassas davranırdı.[1102] Ayrıca Keykubâd, fazıl ve mutasavvıfların,

[1098] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 228; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 18. Bu beyler, Alâeddîn Keykubâd Tokat'ta melik iken onun hizmetinde bulunmuşlardı.
[1099] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 246.
[1100] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 464; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 95-96.
[1101] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 249; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 413-414; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 168; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.
[1102] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 316; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 413; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 95.

âlim ve ihtiyaç sahiplerinin âdeta üzerine titrerdi.[1103] İbn Bîbî'nin eserinde belirttiğine göre onun zamanında Şeriat'ın bayrağı arşın şerefelerine dikilmiş, Hanefî mezhebinin gücü en yüksek noktaya çıkmış, ülkenin her yeri cennet bahçesine dönmüştü.[1104]

Ebûl-Ferec de eserinde I. Keykubâd'ın şahsı ve devri hakkında bilgiler verir. Ona göre I. Keykubâd, devrinin hükümdarları arasında kendine özgü bambaşka biriydi ve diğer sultanlarda bulunan kötü alışkanları terk eden temiz ruhlu bir kişiydi.[1105]

Nigedî'ye göre de I. Keykubâd, dinine bağlı, iyi huylu, akıllı ve kâmil bir sultandı.[1106]

I. Keykubâd'ın dinî anlayışı hakkındaki en önemli bilgiler Celâleddîn Karatay'ın anlattıklarıdır. Emîr Karatay[1107] 18 yıl boyunca gece gündüz I. Keykubâd'ın yanında bulunduğunu ve sultanın, gecelerini Allah'ın emri üzere Kur'ân okuyarak, ibadetlerini yerine getirerek geçirdiğini böylece Allah'ın rızasını kazanacağını ve ahiret yurdundaki derecesinin yükseleceğini umduğunu ifade etmektedir. Karatay'a göre sultan, Allah'ın huzurunda ağlar ve yakarırdı. Bu sebeple kendisinin birinci görevi olarak gördüğü, mazlumun hakkını koruyup zâlimi cezalandırarak adâleti sağlama arzusu sultandan hiç uzaklaşmazdı.[1108]

Emîr Karatay'ın aktardığına göre sultan, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin mezhebinden olmasına ve ona göre âmel etmesine rağmen sabah namazlarını İmam Şafiî'nin mezhebine göre kılardı.[1109] Sultanın neden böyle yaptığı üzerine düşünmek gerekir. Ravendî'nin, I. Keyhüsrev'den Hanefîler ile Şafiîler arasındaki kavgayı

[1103] Meselâ bu konudaki örneklerden biri Siraceddîn-i Urmevî'nin kadılık atamasıdır. Urmevî'nin aktardığına göre kendisi Mısır'dan geldiğinde Sultan **a.g.e.** Keykûbâd tarafından ağırlanmış ve kendisinin isteği üzerine Malatya'ya kadı tayin edilmişti. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 171; ayrıca bkz. **a.e.**, s. 233; Karş. Moharram Mostafavi, **a.g.e.**, s. 252-253; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 95.
[1104] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 249; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 413-414.
[1105] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 536-537; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 411; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 167; Kara, **a.g.e.**, s. 481-482; Ersan, **Ermeniler**, s. 183; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 95; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.
[1106] Nigedî, **a.g.e.**, s. 442.
[1107] Kendisi de son derece dindâr olan Celâleddîn Karatay hakkında bkz. 1323. dipnot.
[1108] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 250; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 21; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 413; Kara, **a.g.e.**, s. 482; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 95.
[1109] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 250; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 413; Kara, **a.g.e.**, s. 481; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 95.

bitirmesini istediğinden bahsetmiştik.[1110] Belki de I. Keykubâd, bu şekilde amel ederek mezhepler arasında bir yakınlaşmaya sebebiyet vermek istemiş olabilir.

Sultan abdest almadan fermân imzalamaz, ağzından kötü söz veya küfür çıkmaz, iç ve dış temizliğe büyük önem verir, şakaya ve ciddiyetsizliği çok fazla tahammül etmezdi.[1111]

Cenâbî'ye göre I. Keykûbâd, adâletli, bilgili, akıllı, âlimlerle oturup kalkan, güzel ahlaklı, fakir ve muhtaçlara yardımda bulunan bir sultandı.[1112]

Müneccimbaşı, sultanın adâletli, insaflı ve Hanefî mezhebinden olduğunu; orucu, namazı, duâyı ve evradı çokça yaptığını, şeyh ve sûfîlere önem verdiğini, ancak bunlara rağmen içki içmeyi, oyun ve çalgı dinlemeyi de terk etmediğini ifade etmektedir.[1113] Müneccimbaşı'na göre sultanın bu davranışları terk etmemesinin sebebi o devrin devlet merasimi olmasıydı.[1114] Bu tespitler Müneccimbaşı'nın kendisine ait olması sebebiyle oldukça önemlidir.

2. 2. 6. 2. 16. I. Keykubâd ve Şeyh Bahâeddîn Veled

I. Keykubâd, 11 yıl kadar Bizans'ta kaldığı için içkiye burada alışmış olmalıdır.[1115] Eflâkî'nin, eserinde bildirdiğine göre sultan, İslâmî yaşantıya aykırı davranmayacağına dair Bahâeddîn Veled'e söz vermiştir ve bundan sonra da titiz bir Müslüman olmuştur.[1116]

Bu konuda Eflâkî'nin eserinde başka bilgiler de bulunmaktadır. Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled Lârende'de ikamet ederken, I. Keykubâd bunu öğrendi ve onları Konya'ya davet etti.[1117] Bu davet kendisine ulaşınca Bahâeddîn Veled, "*Alâeddîn padişah içki içiyor ve çalgı sesi dinliyor. Ben onun yüzünü nasıl*

[1110] Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 481.
[1111] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 252; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 21.
[1112] İbn Kesir, **a.g.e.**, XIII, 283; Cenâbî, **a.g.e.,** s. 20.
[1113] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 73.
[1114] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 73.
[1115] Kara, **a.g.e.**, s. 480; Karatay da "**Sultan ister ayık ister sarhoş olsun, bir günün sekizde birinden fazla yatağında kalmazdı.**" diyerek, I. Keykubâd'ın içki içtiği hususunda şüphe uyandırmaktadır. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 250.
[1116] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 481.
[1117] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 98.

görebilirim" cevabını verdi.[1118] Bu cevabı duyan sultan, "*Eğer zahmet eder de Konya'ya gelirse ben yaşadığım sürece şarkı ve çalgıların sesini dinlemem, hiç kimseye iradet getirmediğim halde onun kulu ve mürîdi olurum*." dedi ve bunun üzerine Şeyh Bahâeddîn Konya'ya doğru yola çıktı.[1119] Sultan, şeyhi Konya girişinde karşıladı. Keykubâd, şeyhi konaklaması için saraya davet ettiyse de Bahâeddîn Veled Altun-aba Medresesi'ne gitti.[1120] Kaynağın ifadesine göre sultan, şeyhe birçok mal ve hediye gönderdi ancak şeyh, "*Sizin mallarınız haramla karışık ve şüphelidir*." diyerek bunları kabul etmedi.[1121]

Eflâkî'nin eserinde geçen bu bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zirâ eser bir menakıbnâme olup, gayesi tarihî olayları anlatmak ve aktarmaktan ziyade Mevlevî büyüklerinin hayatlarını menkıbevî bir şekilde betimlemektir.[1122] Meselâ İbn Bîbî'nin eserine baktığımızda sultanın ömrünün sonuna değin içki içmeye ve çalgı sesi dinlemeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Keza Müneccimbaşı da bunu teyit etmektedir. Buna rağmen Eflâkî'nin eserinde sultanın içkiyi ve çalgı sesini bıraktığından yaptığından bahsedilmesi, Şeyh Bahâeddîn Veled'in yüceltilmek istenmesinden başka bir şey değildir. Lâkin şeyhin, sultanın mallarını kabul etmemiş olması muhtemeldir. Zirâ Melâmî meşrep sûfîler mal, mülk ve devlet ricaliyle ilişkilerine dikkat ederlerdi.

Eflâkî'nin aktarımına göre bir gün sultan, şehrin bilginlerinin, ariflerinin, hakîmlerinin, fütüvvet ehlinin hâzır bulunduğu büyük bir toplantı düzenledi ve Şeyh Bahâeddîn'i de bu toplantıya davet etti.[1123] Toplantıda sultan, şeyhi hürmetle karşıladı ve onun emrinde olduğunu belirtti.[1124] Bunun üzerine Bahâeddîn Veled, sultana, "*Ey melek huylu mülk sahibi hükümdar! Dünya ve ahiret mülkünü kendine*

[1118] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 98.
[1119] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 98.
[1120] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 83; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 98.
[1121] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 83; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 98.
[1122] Menkıbelerin verdiği bilgilere yaklaşımla ilgili bkz. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019; Mehmet Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, VII/27 (1943), s. 384; Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Menâkıbnâmeler (Metodolojik Yaklaşım)**, TTK, Ankara 1997; Haşim Şahin, **Dervişler ve Sûfî Çevreler**, Kitapyayınevi, İstanbul 2017, s. 13-43.
[1123] Eflâkî, **a.g.e.,** s. 83.
[1124] Eflâkî, **a.g.e.,** s. 83.

mal ettiğine hiç kuşkusuz emin ol." diyerek övgüde bulundu.[1125] Bir Mevlevî kaynağının I. Keykubâd hakkında bu ifadeleri kullanması, sultanın şeyhe karşı muhabbet beslediğini gösterir. Nitekim sultan, şeyhten vaaz vermesini dahî istemişti.[1126] Eflâkî'ye göre I. Keykubâd, şeyhin ölümünden üç gün önce onu ziyaret edip hâlini hatrını sormuştu.[1127] Ayrıca sultan, Bahâeddîn Veled'in ardından yas tutmuş, onun için türbe yaptırıp, taziye meclisleri kurdurmuştu.[1128]

Eflâkî eserinde, I. Keykubâd ile Bahâeddîn Veled arasında geçen ilginç bir olaydan bahseder. Bir gün Bahâeddîn Veled, Konya'da ikamet ederken "*zâlim*" birini öldürdü. Bunun üzerine I. Keykubâd, şeyhe adamı neden öldürdüğünü sordu. Şeyh "*Ben aslında bir köpek öldürdüm.*" dedi. Sultan bunun üzerine öldürülen adamın kabrini açtırdı ve mezarda bir köpek buldu. I. Keykubâd, şeyhten özür diledi.[1129]

Şüphesiz burada yine Bahâeddîn Veled'e bir menkıbe uyarlanmaktadır ancak anlatılan olayın gerçek olma ihtimali de düşünülmelidir. Eflâkî'nin aktardığı hikâyeler arasında gerçekleşmiş birçok olayın bulunduğu, bazılarının değiştirilerek ya da tahrif edilerek anlatıldığı söylenebilir. Burada da sultanla şeyh arasında benzeri bir olaydan dolayı bir gerilim yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak aynı eserde, bu olay sonrasında I. Keykubâd'ın tevbe ederek İslâm'ın kınadığı şeylerden sakındığı kaydedilir.[1130]

2. 2. 6. 2. 17. Entelektüel Kimliği

Kendisinden önceki sultanlarda olduğu gibi I. Keykubâd'ın da şiir ve muziğe ilgisi vardı. Sultan, entelektüel bir kişiliğe sahipti. O musikî kitaplarından, vezin, kafiye, usul gibi konulardan bahsedebilecek kadar bu hususlarda bilgiliydi.[1131] Sultanın bazen rubai dahî söylediğini ifade eden İbn Bîbî, eserinde, ona ait olduğunu belirttiği şu rubaiyi aktarır:

[1125] Eflâkî, **a.g.e.,** s. 83.
[1126] Eflâkî, **a.g.e.,** s. 87.
[1127] Eflâkî, **a.g.e.,** s. 84.
[1128] Uyumaz, **a.g.e.**, s. 97.
[1129] Detaylı bilgi için bkz. Eflâkî, **a.g.e.,** s. 87.
[1130] Eflâkî, **a.g.e.,** s. 87.
[1131] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 251; Karş. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 415; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 167.

Ayıkken akıl üzerine dayanırım. Sarhoş olunca akıl benden çıkar.

Şarap iç! Çünkü sarhoşluk ve ayıklık arasındaki vakit hayatın ta kendisidir.[1132]

2. 2. 6. 2. 18. Kullandığı Unvanlar

I. Alâeddîn Keykubâd'ın bastırdığı sikkelerle inşâ ettirdiği mimarî eserlerdeki kitâbelerde kullandığı unvan ve lakaplar da onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını anlamak açısından önemlidir.

I. Keykubâd, meliklik dönemindeyken bastırdığı ilk bakır sikkesinde kendisini "*el-Melikü'l-Mansur Keykubad b. Keyhüsrev b. Nâsıru Emirü'l-Mü'minîn";* gümüş olan ikinci sikkesinde "*el-Melikü'l-Mansur Alâüddevle ve'd-din Ebû'l-Muzaffer Keykubad b. Keyhüsrev Nâsıru Emirü'l-Mü'minîn"*; yine gümüş olan üçüncü sikkesindeyse ikinci sikkedeki aynı ifadelerle tanıtmaktadır.[1133] Her ne kadar siyaseten de olsa, henüz meliklik dönemindeyken dahî kendisini halîfenin destekçisi olarak tanıtıp, dini yücelten biri olarak takdîm etmesi aslında arka plânda onun sahip olduğu dinî anlayışa işaret etmektedir.

Tahta çıktıktan sonra I. Keykubâd'a halîfe tarafından "*Sultan-ı Âzam/Büyük Sultan"*, "*Kâsım-ı Muazzam*", "*Zıllullah-ı fi'l âlem/Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi*" unvanları verildi.[1134] Nitekim Artuklu Mes'ûd, I. Keykubâd'a yazdığı bir mektupta sultana, "*Cihanı Yaratan'ın gölgesi sensin*" diyerek sesleniyordu.[1135] Bu anlayışı sultana yazılan kitaplarda, yapılan övgülerde ve sultanın kullandığı unvanlarda da görmekteyiz. Elbette bu, Selçuklularla başlamış bir anlayış da değildir.[1136]

I. Keykubâd, yaptırdığı mimarî eserlerin kitâbelerinde kendisini "*es-Sultanu'l-A'zam/*Muazzam Sultan", "*Şehinşâhu'l-A'zam/*En Büyük Şehinşah", "*Sultan-ı Selâtinü'l-A'zam/*Sultanların Sultanı", "*Hami-yi Bilâdallah/*Allah'ın Beldelerinin Hamisi", "*Hafız-ı İbâdallah/*Allah'ın Kullarının Koruyucusu", "*Alâü'd-*

[1132] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 251; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 415.
[1133] Uyumaz, **a.g.e.**, s. 14.
[1134] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 442; Turan, **Türkiye**, s. 411; Sümer, **a.g.m.**, s. 359.
[1135] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 308.
[1136] Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için I. Bölüm'e bakınız.

*dünya ve'd-dîn/*Dünya ve Dinin Alâsı", "*Gıyasü'l-İslâm ve'l-Müslimîn*/İslâm ve Müslümanların Yardımcısı", "*Muhyi'l-adl fi'l-âlemîn/*Alemde Adaleti İhya Eden", "*Munsıfi'l-Mazlumîn min Zâlimîn/*Mazlumları Zâlimlerden Koruyan", "*Zılullahi fi'l-Arz/*Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi", "*Muhyi'l-adl ve'l-İnsaf/*Adâlet ve İnsafın İhya Edicisi", "*Burhan-ı Emirü'l-Mü'minîn/*Mü'minlerin Emirinin Burhanı", "*Nâsır-ı Emirü'l-Mü'minîn/*Mü'minlerin Emirinin Destekçisi", "*Kasımu Emirü'l-Mü'minîn/*Mü'minlerin Emirinin Ortağı" gibi unvanlarla tanıtmaktadır.[1137] Bu unvanların birçoğu diğer sultanlar tarafından da kullanılmıştır.[1138] Bununla birlikte I. Keykubâd'ın, bazı kitabelerde "*Allah'ın rahmetine muhtaç*" terkibini kullanması diğer sultanlarda karşılaşmadığımız bir durumdur.[1139] Bu ifade, sultanın dinî anlayışındaki samimiyeti ve hassasiyeti göstermektedir.

2. 2. 6. 2. 19. Dinî Kurumlar ve İlmî Faaliyetler

I. Keykubâd zamanında dinî kurumlarda da gelişmeler meydana geldi. Konya'da Şekerfurûş adıyla bilinen bir mescid inşa edildi. Mescid'in kitâbesinde 617/1220 yılı Recep ayında yapıldığı yazmaktadır.[1140] Yine Alâeddîn Câmiî'nin de sultanın emriyle 617/1220 yılında tamamlandığı bilinmektedir.[1141] Konya'da bulunan Havzan Çeşmesi, Hatuniye Mescidi, Zevle Sultan Mescidi, Zazadin Hanı da I. Keykubâd zamanında inşa edildi.[1142] Yine Konya'daki Dâru'ş-şifâ-i Alâî de bu dönemde yapılan önemli eserlerdendir. Bu yapılardan bazıları dinî kurum olarak gözükmese de halka hizmet hakka hizmettir anlayışı çerçevesinde bakılarak değerlendirilebilir. I. Keykubâd'ın böyle bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

I. Alâeddîn Keykubâd, tıpkı diğer sultanlar gibi yeni şehirler inşâ ettirdi. Bunlardan biri Alâiye olup, buraya Müslümanlar yerleştirdi. Sultanın on dokuz adet

---

[1137] Seton Lloyd – D. Storm Rice, **Alanya (Alâiyya)**, (çev. Nermin Sinemoğlu), TTK, Ankara 1989, s. 56; Remzi Duran, **Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)**, TTK, Ankara 2001, s. 16.
[1138] Duran, **a.g.e.**, s. 15-18; Bkz. Lloyd – Rice, **a.g.e.**, s. 56, 57; diğer kitâbeler için ayrıca bkz. **a.e.**, s. 57-75.
[1139] Kara, **a.g.e.**, s. 482.
[1140] Duran, **a.g.e.**, s. 41.
[1141] Duran, **a.g.e.**, s. 42, 43, 44,
[1142] Duran, **a.g.e.**, s. 49, 50, 51.

şehir yaptırdığı ve bu şehirleri cami, medrese, hankah gibi dinî kurumlarla doldurduğu söylenmektedir.[1143] Onun devrinde Anadolu'da ilmî hayatın hayli geliştiği düşünülecek olursa bu rivayetlerin gerçekliği kuvvet kazanır.

Sultanın kendisi de ilimle ilgilenir ve âlimlerle istişâre ederdi. Özellikle Alâiyye'ye gittiği zamanlarda I. Keykubâd, ilim erbabı kimseleri sarayına davet eder ve bu mecliste devletin durumu başta olmak üzere her türlü mesele üzerine konuşulurdu.[1144]

I. Keykubâd, hükümdarların tarihlerinden ve huylarından bahseden kitapları okumayı çok severdi.[1145] Nitekim sultanın Gazzâlî'nin **Kimyâ-yı Sa'adet**'ini, Nizâmülmülk'ün **Siyâsetnâme**'sini ve diğer birkaç kitabı okuduğu bilinmektedir.

I. Keykubâd'ın kendisine de birçok kitap takdîm edildi. Sultanın bunları da okuduğu, incelediği göz önünde bulundurulduğunda bu kitaplardan hareketle onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

2. 2. 6. 2. 20. Necmeddîn Dâye ve I. Keykubâd

Necmeddîn Dâye er-Râzî (ö. 654/1256)'nin[1146] Şehâbeddîn Sühreverdî vesilesiyle I. Keykubâd'a **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**[1147] adlı

[1143] Kara, **a.g.e.,** s. 454; Uyumaz, **a.g.e.**, s. 99-100.

[1144] İbn Bîbî, **a.g.e.,** s. 324; Eflâkî, **a.g.e.,** s. 83; Karş. Sümer, **a.g.m.**, s. 359.

[1145] İbn Bîbî, **a.g.e.,** s. 251; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 21; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 167. Kara, **a.g.e.**, s. 480. Meselâ İbn Bîbî'nin kaydına göre sultan, Keykubâdîye'de vakit geçirirken "*geçmiş padişahları anlatan, nasihatlarıyla padişahlara imamlık yapan, Tanrı'nın dinini güçlendiren, yönetim işlerinde yol gösteren, saâdet ve mutluluk konusunda rehberlik eden manzum bir kitap*" okuyordu. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.,** s. 323. Sultanın bu kitapları okuduğunu gösteren diğer delil, Celâleddîn Hârezm-şâh'ın elçilerine verdiği cevaptır. Sultan Hârezm-şâh elçisine verdiği bir cevapta, "*Bu benim babamın senin baban ile ve benim dedemin senin deden ile olan âdetleridir.*" diyerek, tarihî olaylara dair bilgisini göstermektedir. Bkz. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 53.

[1146] Onun tam adı Ebû Bekr Necmeddîn Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver b. Enûşirvân b. Ebî Necîb el-Esedî er-Râzî'dir. Dâye; Şam, Mısır, Bağdâd, Hicaz ve Azerabaycan gibi yerlerde ilmî tahsilinde bulunduktan sonra Hârezm'e giderek Necmeddîn-i Kübrâ'ya intisap etti ve bir Kübrevî dervişi oldu. Burada bir müddet eğitim aldı ve şehirden ayrıldı. O, çeşitli yerleri dolaştıktan sonra 1221 yılında Kayseriye geldi. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 142-143; Câmî, **a.g.e.**, s. 579-580; Halil Baltacı, **Necmeddîn Dâye Râzî**, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 37-45, 63; Kavak, **a.g.e.,** s. 12-13; Derya Örs, "Necmuddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri", **Nüsha**, sy. 6 (Yaz 2002), s. 22-24; Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", **DİA**, XXXII, 496.
Necmeddîn Kübra hakkında bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 240; Câmî, **a.g.e.,** s. 563-568; Mustafa Kara, **Türkistan'ın Işığı Necmeddîn-i Kübra**, Hassa Yay., İstanbul 2008; a. mlf, **Tasavvufî Hayat**, Dergâh Yay., İstanbul 2013; Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **DİA**, XXXII, 498-500. Necmeddîn Kübra'nın önemli eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Necmeddîn-i Kübrâ,

eserini sunduğundan bahsetmiştik. Dâye, kendi memleketindeki karışıklıklar sebebiyle yeni bir diyara yerleşmek istedi. Yerleşmek istediği diyarda Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'in hakim olmasını, ülkede emniyet, adâlet, bolluk ve bereketin bulunmasını, din ve dünya işlerini ehli kimselerin yönetmesini ve bu ülkede âlimlerin kıymetini bilen, ilmi, adâleti ve dine olan bağlılığıyla tanınan bir sultan olmasını istiyordu. Dâye, memleketindeki tüccarlara böyle bir ülkenin olup olmadığını sordu ve onlar da Anadolu'yu işaret etti. Tüccarlara göre Anadolu, "*hem Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebiyle süslenmiş, hem de adâlet, insaf, emniyet ve bereketle tanzim*" olmuş bir memleketti.[1148]

Dâye, eserinde, Müslümanları koruyup gözetmenin sultan ve meliklerin sorumluluğunda olduğunu vurgular ve bu hususta Selçukluları över.[1149] Bu bağlamda o, eserinde Selçuklularla ilgili olarak şu sözleri kaydeder:

> "*Allah'a hamdolsun ki bu diyarda Selçukoğullarının devamı olan, o hânedânın yâdigarı bir pâdişah vardır. Ehl-i İslâm her türlü âsâyiş ve rahatı, emniyet ve huzuru bu hânedân ehlinin kutlu çadırının gölgesinde buldular. Bu hayır ve iyilikler, dini seven ve dindâr olan bu pâdişahların bereketli sözleriyle meydana gelmektedir. Küfür beldelerindeki gaza ve fetihler, mülhidlerden ele geçirilen kale ve hisarlar, yapılan medreseler, hankâhlar, mescidler, minberler, câmiler, köprüler, ribâtlar, hastaneler ve diğer hayır kurumları; âlimleri, özellikle de zâhid ve âbidleri yüceltme, tebâya gösterilen saygı, şefkat ve merhamet, Hazreti Hakk'a yakınlaşma hususundaki gayretleri hiç kimsede yoktu. Bu aslında herkesçe bilinen ve meşhûr olan bir şeydir fakat yine de sözü uzatmak zorunda kaldık. Bütün Arap ve Acem*

Usulü'l-Aşere, (çev. Süleyman Gökbulut), İnsan Yay., İstanbul 2010; Necmeddîn-i Kübrâ, **Adâbü's-Sûfîyye**, (çev. Süleyman Gökbulut), **Adab Risaleleri**, İlkharf Yay., İstanbul 2016; Necmeddîn-i Kübrâ, **Âdâbü's-sülûk İlâ Hazret-i Mâlikü'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk, Risâle, fî'l-Halve, Minhâcü's-Sâlikîn ve Mi'râcü't-Tâlibîn**, (çev. Süleyman Gökbulut), **Seyr ü Sülûk Risâleleri**, İlkharf Yay., İstanbul 2016. Kübrevîlik hakkında bkz. Türer, **a.g.e.,** s. 180-182; Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", (ed. Semih Ceyhan), **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, İSAM Yay., İstanbul 2015, s. 70-72; Süleyman Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübra: Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yay., İstanbul 2010; Hamid Algar, "Kübreviyye", **DİA**, XXXII, 500-506.

[1147] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), İFAV Yay., İstanbul 2013; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), İlkharf Yay., İstanbul 2013; Necmeddîn-i Dâye, **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî), **İrşâdü'l-mürîd ile'l Murad fî Tercemet-i Mirsâdü'l-'İbâd**, (haz. Özgür Kavak), **Sûfî Diliyle Siyaset**, Klasik Yay., İstanbul 2019; Necmeddîn, Dâye, **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (haz. Şefaettin Severcan), **Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol, Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l Mead'dan: Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a ve Osmanlı Sultanı II. Murad'a Sunulan Siyasetnâme**, Büyüyenay Yay., İstanbul 2017.

[1148] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 53; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 56, 57; Karş. Baltacı, **Necmeddîn Dâye**, s. 63; Kavak, **a.g.e.**, s. 13; Örs, "Necmuddîn-i Râzî", s. 22; Karş. Uyumaz, **a.g.e.**, s. 96; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 84-85.

[1149] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 53, 54; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 54; Karş. Kavak, **a.g.e.**, s. 22.

diyarlarında onların ve bendelerinin güzel eserleri görülür. Ehl-i İslâm, bu mâhir ve mübarek hânedâna hayır duâ etmektedirler."[1150]

Dâye, Selçuklu hanedanlığına duâ ettikten sonra Anadolu'daki huzur, terbiye, ilim neşri, sûfîlere saygı ve hizmetin başka bir yerde bulunmadığını anladığını ifade eder.[1151] O, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd hakkında "*İslâm pâdişahı ve sultanlar sultanı*" olarak bahsedip, onu Hz. Yûsuf ve Hz. Eyyûb peygamberlerle mukayese ederek "*İslâm ve Müslümanların kurtarıcısı, evliyânın yardımcısı, Allah'ın düşmanlarının kahredicisi, doğru yoldan yürüyen*" gibi sözlerle övmektedir.[1152]

Dâye, bu övgülerin, kendisine Allah'tan gelen ilhamlar olduğunu söyler ve bu konuda eserinde detaylı açıklamalar yapar.[1153] Dâye'nin bu ifadeleriyle I. Keykubâd, Allah Teâlâ tarafından övülmüş sultan hüviyetine kavuşur. Bu da eserini sultana sunacak Dâye için oldukça kullanışlı bir malzemedir. Onun ilhama dayandığını söylediği bu bilgilere ilmî şüpheyle yaklaşmak gerekir. Zirâ bu bilginin ne doğruluğunu ne de yanlışlığını ilmî sınırlar çerçevesinde tespit etmek mümkün değildir.

Yine de Dâye'nin I. Keykubâd hakkındaki ifadeleri, sultanın dinî anlayışını son derece açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bir tutum olarak melik ve sultanlara yakın olmaktan uzak durduğunu ifade eden Dâye'nin, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a karşı farklı davranması da önemli bir ayrıntıdır.[1154]

Tüm bu bilgileri değerlendirirken, her ne olursa olsun Dâye'nin bu eseri bir sultana sunduğunu unutmamak gerekir. Bu yönüyle düşünüldüğünde bahsi geçen eserde verdiki bilgilerin, bilhassa da övgülerin dikkatle incelenmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkar. Ayrıca Dâye, kitabını sultana takdim ettikten kısa bir süre sonra, çeşitli nedenlerle Selçuklu ülkesinden ayrılıp 621/1224 yılında Erzincan'a gitti. Dâye, ayrılışının sebeblerini Fâhreddîn Behram-şâh'ın oğlu, Erzincan Beyi Alâeddîn Dâvud-şâh'a sunduğu **Mermûzât-ı Esedî** adlı eserde detaylıca anlatır. Buna göre

[1150] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 53; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 57; Karş. Turan, **Cihân**, s. 193.
[1151] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 54; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 58.
[1152] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 54, 60; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 58, 61, 65.
[1153] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 57; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 62.
[1154] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 55, 57; Necmeddîn-i Dâye **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 59.

1221 yılında Anadolu'ya gelen Dâye, 3 yıl boyunca çeşitli şehirlerde dolaştığını ve dolaştığı şehirlerde dinden başka her şeyin revaç bulduğunu, Şeriat ve tarikat erbabınınsa pek talep görmediğini buna mukabil fitneciler, gıybet edenler, dünyaya dalıp gidenlerin kıymetli görüldüğünü ifade eder.[1155] Bu sebeple Dâye, Erzincan'a gider ancak buradaki halkın durumundan da memnûn kalmaz.[1156] Fakat bu şehirde "*benzerini hiçbir yerde görmediğim*" sözleriyle övdüğü Alâeddîn Dâvud-şâh'a rastlar ve onun yakında kalır.[1157] Görüldüğü gibi Dâye, daha önce Alâeddîn Keykubâd hakkında kullandığı sözlere benzer bir ifadeyi başka bir sultan için de sarf etmektedir.

Selçuklu ülkesi hakkında birçok güzel bilgi ve övgüden bahsetse de Dâye'nin, beklentilerinin tam olarak gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Dâye'nin Selçuklu topraklarından ayrılmasının en önemli sebebi, belki de tasavvufun henüz bu topraklarda yeterince ilgi görmemesiydi.

Dâye'yi, "*Rabbânî Şeyh, bilgi okyanusunun dalgıcı, gerçekler hazinesi, incelikler ışığının kaynağı*" gibi sözlerle niteleyen İbn Bîbî, eserinde "*halktan ve meliklerden meydana gelen süluk ehlinin bütün tarikatlerini içeren, her sınıfı mükemmel bir şekilde ele alan büyük padişah Alâeddîn Keykubâd adına yazdığı*" eseri **Mirsâdü'l-Îbâd**'ı, Malatya'da sultana sunduğunu kaydeder.[1158] Bu esere, Sühreverdî tarafından yazarını, içeriğini ve üslûbunu büyük bir övgüyle tanıtan bir takdîm yazılmıştı.[1159] Bu durum eserin kıymetini arttırmıştı.[1160] Nitekim Dâye, I. Keykubâd tarafından büyük ilgiyle karşılandı ve sultan, kitabın her harfi için ona ödemede bulundu."[1161]

[1155] Necmeddîn-i Dâye, **Mermuzat-ı Esed der Mermuzat-ı Davûdî**, (nşr. Muhammed Şefi'î Kedkenî), Müessese-i Mütalaat-ı İslâmi Danişgah-ı McGill, Tahran 1973, s. 5; Karş. Baltacı, **Necmeddîn Dâye**, s. 68; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 87; Örs, "Necmuddîn-i Râzî", s. 24.
[1156] Necmeddîn-i Dâye, **Mermuzat-ı Esed**, s. 5; Karş. Baltacı, **Necmeddîn Dâye**, s. 68; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 87-88; Örs, "Necmuddîn-i Râzî", s. 24.
[1157] Necmeddîn-i Dâye, **Mermuzat-ı Esed**, s. 5; Karş. Baltacı, **Necmeddîn Dâye**, s. 68; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 87-88; Örs, "Necmuddîn-i Râzî", s. 24.
[1158] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 257, 258; Karş. Ürkmez, **a.g.e.**, s. 86-87.
[1159] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 258; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 85.
[1160] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 258; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 85.
[1161] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 258; Ürkmez, **a.g.e.**, s. 87.

Sultanın, kendisine sunulan esere bu şekilde karşılık vermesi ve eserin Sühreverdî'nin tavsiyesini içermesi ve dahî I. Keykubâd'ın kitaplarla arasının iyi olduğu düşünülürse, sultanın bu kitabı okuduğunu ya da hiç yoktan içeriğinden az ya da çok bilgi sahibi olduğu anlaşılır. Bu da kitabın içeriğini daha önemli hâle getirmektedir.

Tasavvufî literatür içerisinde bilinen ve yaygınca okunan bir kitap[1162] olan **Mirsâdü'l-'Îbad**, bir mukaddime, 5 bölüm ve 40 fasıldan oluşmaktadır.[1163] Dâye eserinde felsefecileri eleştirir. Konumuz açısından bu nokta önemlidir. Daha önce de anlattığımız gibi Selçuklu hânedânlığında felsefî eğilimler vardı. I. Keykubâd'a sunulan bu eserde felsefecilerin eleştirilmesi, bu konuda onun, kendisinden önceki sultanlara çok benzemediğini gösterir.

Dâye eserinde, en genel şekilde insan ruhu ve fıtratından; insanın terbiyesinden, bu uğurdaki seyr-i sülûkun gereklilikleri, halleri ve sırlarından; her sınıfa mensup insanın nefsine karşı nasıl mücadele edebileceğiyle ilgili hususlardan bahseder.[1164] Kitabı da Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a sunduğunu açık bir şekilde belirtir.[1165]

Kitabın bizim açımızdan önemli olan 5. bölümü, yöneticilerin ve halk içindeki çeşitli zümrelerin seyr-i sülûkları[1166] hakkındadır.[1167] Bu zümrelerin başında da "*Meliklerin ve fermân sahiplerinin sülûku beyânına dair" ve "Meliklerin hallerinin ve onların raiyyenin tüm tâîfeleriyle olan ilişkileri ile halkın ahvâline şefkat gösterilmesinin beyânına dair*" başlıklarıyla sultanlar gelir. Bu kısımlarda Dâye, sultanların nefisleriyle mücadelelerini nasıl yapabileceklerini ve bu hususta dikkat etmeleri gereken hususları anlatır.

[1162] Baltacı, **Necmeddîn Dâye**, s. 95; Örs, "Necmuddîn-i Râzî", s. 26; Okuyan, **a.g.m.**, s. 496;
[1163] Bu içerikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Kavak, **a.g.e.**, s. 16-21.
[1164] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 59; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 64.
[1165] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 60; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 65.
[1166] Seyr-i sülûk, tasavvuf erbabının nefislerini ıslah etme mücadelesinin adıdır. Bkz. Süleyman Uludağ, "Sülûk" **DİA**, XXXVIII, 127-128.
[1167] Zümreler hakkındaki bilgi için bkz. Kavak, **a.g.e.**, s. 21.

Dâye, eserinin bu kısmına, saltanatın Allah'ın hilâfeti ve niyâbeti olduğunu hatırlatarak başlar.[1168] Ardından sultanları dünya ve din olmak üzere ikiyi ayırır.[1169] Dünya sultanlarını eleştirir, sonra da din sultanlarına geçer ve onları kendi sûretlerini tanıyan, Şeriat anahtarı ve tarikat vasıtasıyla sûretlerinin üzerindeki tılsımı açanlar olarak över. Dâye, I. Keykubâd'a Kur'ân-ı Kerîm'in 38. sûresinde geçen Hz. Davûd'la ilgili âyetlerden[1170] hareketle bir takım hatırlatmalar ve öğütlerde bulunur.

O, I. Keykubâd'a, evvelâ sultanlığı ve memleketi Allah'ın bağışı olarak bilmesini; mülkü O'nun verdiğini, dolayısıyla sultandan alıp bir başkasına vermenin de O'nun elinde olduğunu unutmamasını ve bu geçici mülk vesilesiyle asıl kalıcı mülkü elde etmeye çalışmasını; insanların arasında hak ile hükmetmesini; nefsine göre değil, Şeriat'a göre hüküm vermesini; heva ve hevesine tâbi olmamasını, eğer olursa Allah'a karşı gelmiş sayılacağını ve Allah'ın yolundan çıkanlar için de şiddetli bir azabın beklediğini söyler.[1171] Memleket âdil bir şekilde idare edilip, Şeriat uygulanır, halk sülûk yolunda tutulursa bu amelin Allah'a yaklaşmak için en büyük vesile olacağını ifade eden Dâye, bu şekilde sultanın üstün bir ilme de erişeceğini belirtir.[1172]

Görüldüğü gibi Dâye, hem memleketin Şeriat'a tâbi olması hem de sultanın Allah'a yaklaşması için çeşitli tavsiyelerde bulunarak Keykubâd'ı bu hususlarda açıkça teşvik etmektedir. Onun, sultanın dinî anlayışını şekillendirerek siyasetine etki etmeyi ümit ettiği son derece açıktır.[1173]

Eserin devamında Dâye, Allah'a yaklaşmak ve uzaklaşmak hususunda saltanatın olumlu ve olumsuz yanlarından bahsederek sultanı uyarıp, yukarıdaki

---

[1168] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 313; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 339; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 59.
[1169] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 314; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 340; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 60.
[1170] Bahsi geçen âyetin meâli şu şekildedir: "*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde, insanlar arasında adaletle hükmet, keyfe uy(up ilâhî emre aykırı hüküm ver)me, yoksa (keyfî hüküm vermeler) seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlar var ya, onlar için, hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır***.**" Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 453.
[1171] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 315, 316; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 341, 342, 343; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 61, 62, 63, 64.
[1172] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 316, 317; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 343, 344; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 64-65.
[1173] Aynı durum ilerleyen sayfalarda ele alacağımız Zencânî'nin eserinde de söz konusudur.

tavsiyelerini hadislere, âyetlere ve çeşitli hikâyelere dayandırarak sürdürür. Ayrıca o, aynı metodla I. Keykûbad'ı; vezirler, beyler ve vakıf müesseseleri gibi hususlarda da dikkat etmesi gerekenler hakkında uyarır.

Dâye, sultanı kadı atamaları hakkında uyarırken ilginç bir sitemde de bulunur. Atanacak kadıların özelliklerinden bahsettikten sonra, "*Çoğu zaman kadılığı ehliyete göre değil, yapılan hizmetlere göre verirler.*"[1174] diyerek tepkisini dile getirir. Bu, o dönemi tasvir eden önemli bir bilgidir.

Dâye, diğer eserlerde, kitâbelerde, lakap ve unvanlarda da gördüğümüz gibi eserinde sultana "*Zıllullah*" diye hitap etmekte ve bu hitabını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Ona göre bir kimsenin *Zıllullah* olarak nitelenmesi için bütün mazlumların sığınağı olması, hiçbir zâlimden onlara zulüm ya da cefa ulaşmaması gerekir.[1175] Dâye bu bahsi şu sözlerle kapatır: "*Bu zulüm ve cefa sultanın kendisinden ortaya çıkarsa Zıllullahlık nasıl tasavvur edilebilir ve hilâfet nasıl mümkün olur?*"[1176]

Aslında Dâye, Zıllullah tabiriyle sultanın kainattaki ontolojik yerini belirlemektedir. Bu perspektifle bakıldığı taktirde burada bir felsefe yatmaktadır. Tabir-i caizse dinden alınan bakış açısıyla bir siyaset ontolojisi yapılmaktadır. Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesiyse evvelâ burada din ve devlet işlerinin ayrımından bahsedilemez. Zirâ sultan, Allah ile vahyî bir bağlantı içine giremeyeceğine göre ancak ve ancak Kur'ân ve Sünnet'in ve dahî kendisinden önceki salihlerin uygulamalarına bakarak gölge olma görevinin hakkını verebilir. Bu durum sultanlar için dini iyi kavramayı zorunlu kılmaktadır ki bu anlayışın siyasî pratiğini eksiksiz yerine getirebilsinler. Ancak teorik arka plân her ne kadar bu şekilde olsa da sultanların uygulamalarının bütünüyle böyle gerçekleşmediği de âşikârdır.

[1174] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 342; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 370; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 93.
[1175] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 324; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 352, 352; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 74.
[1176] Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Baltacı), s. 317; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Uygur), s. 344; Necmeddîn-i Dâye, **a.g.e.**, (çev. Kâsım b. Mahmûd b. Karahisârî), s. 65.

Dâye, sultanların dinen meşrûiyeti hususunda da bir ölçü koymaktadır. Bu ölçü adâleti sağlama ve zulümden kaçınmadır. Bu iki kaideyi hemen hemen bütün siyasetnâmelerde görmek mümkündür.

2. 2. 6. 2. 21. Zencânî ve I. Keykubâd

Sultana sunulan kitaplardan bir diğeri XIII. yüzyıl müelliflerinden olan Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-Samed el-Osmânî ez-Zencânî'nin **Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye**[1177] adlı eseridir.

Klasik siyasetnâme literatürünün erken ve önemli örneklerinden biri olan eserin, I. Keykubâd tarafından okunmuş ya da en azından emîrleri tarafından kendisine aktarılmış olması muhtemeldir. Zirâ sultanın Keykubâdîye'de ara ara bu kitabın içeriğine benzer bir eseri okuduğu bilinmektedir. Turan da sultanın, Nizâmülmülk'ün **Siyasetnâme**'si ve Keykâvus'un **Kâbusnâme**'sini çok okuduğunu belirterek Keykubâd'ın siyasetnâme türü eserlere özel bir ilgi duyduğunu vurgulamaktadır.[1178] Ayrıca Hasan Hüseyin Adalıoğlu da eserin sultan tarafından okunduğunu ifade etmektedir.[1179]

Eserinin başında Zencânî, sultandan ibret nazarıyla bu eseri okumasını beklediğini ifade eder.[1180] Bahsi geçen eserin bir başka yerinde I. Keykubâd'ın, eski hükümdarların hayat hikâyelerini okuyan, onların kitaplarını, seferlerini inceleyen bir sultan olduğu söylenir.[1181] Buna göre sultanın, Zencânî'nin eserini okumuş olma ihtimali daha da kuvvetlenmektedir.

[1177] Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-Samed el-Osmânî ez-Zencânî, **Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye**, (haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul 2019; Eserin tanıtımı için bkz. Kemal Haykıran, "Ez-Zencânî, Sultana Öğütler; Alaeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetname", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 2, Aralık/December 2006, 241-246; Eserin yazmasının tanıtımı için bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a Sunulan Siyasetnâme: el-Letâifu'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye", **DİVAN**, 1997/1, 225-239. Zencânlı olan müellifin hayatı hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Adalıoğlu, metin içindeki bazı Türkçe özlü sözlerin Arapça ifadelerle söylenmeye çalışılmış olması sebebiyle müellifin din âlimi olduğunu düşünmektedir. Bkz. Zencânî, **a.g.e.**, s. 33

[1178] Turan, **Türkiye**, s. 412.

[1179] Zencânî, **a.g.e.**, s. 47.

[1180] Zencânî, **a.g.e.**, s. 94.

[1181] Zencânî, **a.g.e.**, s. 124, 135.

Zencânî, Anadolu'ya neden geldiğini eserinde anlatırken, konumuz açısından Selçuklu ülkesi ve I. Keykubâd hakkında önemli bilgiler vermektedir. O eserinde, ülkesindeki düzen bozulunca, sultanı geniş imkânlara sahip olan, halkına adâlet ve iyilikle davranan; fazilet, neseb, adâlet ve ehliyet konusunda diğer sultanlardan üstün olan bir sultan tarafından yönetilen Anadolu'ya gitmeye karar verdiğini söyler.[1182] Zencânî, "*Ben bu konuda söylenenlerin doğruluğunu araştırdım*." diyerek, Anadolu'ya gelmeden önce bölge ve sultan hakkında bir araştırma yaptığını ve bunun üzerine Selçuklu ülkesine göç ettiğini ifade eder.[1183] Bu bilgiler, sultan ve Anadolu hakkında o devirdeki algıyı göstermektedir.[1184]

Zencânî, eserinde I. Keykubâd'I şu ifadelerle över:

> "*Sultanların sultanı, İslâm'ın ve Müslümanların yardımcısı, ümmetin korucuyusu, insanların ve ülkenin hamisi, halîfenin yardımcısı, kâfirlere, müşriklere, zındıklara, mülhidlere karşı dini ve ülkesini yüceltmede Allah'ın yardımıyla galip gelen, her tarafta emniyeti sağlayan, iyiliği yayan, ihsanı geniş, makamı temiz, Emirü'l-mü'minîn, bahtiyar sultan Kılıç Arslan ('ın torunu), bahtiyar şehid sultan, din ve dünyanın yardımcısı Keyhüsrev'in oğlu Alâeddîn Keykubâd*"[1185]

Zencânî eserinde, sultana sunulacak hediyeler içinde en değerli ve en şerefli hediyeyi seçtiğini, bunların âyetler, Hadîsler ve hikmetli sözler olduğunu ifade etmektedir.[1186] Müellifin bu ifadeleri, sultanın da bu kaynaklara kıymet verdiğini ortaya çıkarmaktadır. Zirâ sultan kıymet vermese, Zencânî bahsi geçen kaynaklardan derlediği eserini ona sunmazdı. Çünkü en nihayetinde bu gayretine bir karşılık beklemekteydi.

Kitap, 628 Zilkade/1228 Ekim'inde tamamlandı ve Alâeddîn Keykubâd'a sunuldu.[1187] Zencânî, eserinde, kendisinden önce yazılmış olan siyasetle ilgili eserleri tetkik etmiş ve bazılarından da alıntılar yapmıştır.[1188] Eser; cennete özendirme ve cehennemden sakındırma; sultanların adâleti, merhameti ve nesepleri; zulümden ve zulmün sonuçlarından kaçınma; sultanların ve meliklerin güzel ahlakı, övülen vasıfları; halîfelerin ve sultanların güzel sözleri ve hâkimiyet süreleri; sultanların

[1182] Zencânî, **a.g.e.**, s. 91, 92.
[1183] Zencânî, **a.g.e.**, s. 92.
[1184] Aynı cümleleri Necmeddîn Dâye'nin eserinde de görmüştük.
[1185] Zencânî, **a.g.e.**, s. 91, 92.
[1186] Zencânî, **a.g.e.**, s. 93.
[1187] Zencânî, **a.g.e.**, s. 258.
[1188] Zencânî, **a.g.e.**, s. 51, 52.

yüksek gayretleri, hikâyeleri ve alınacak ibretler; vezirler ve devlet adamlarının sıfatları ve onlar için gerekli olan şeyler; vâliler, kadılar ve onların yeterli ve dirayetli olmaları; sultanların ve hükümdarların halka sınıflarına göre davranması; affetmek, merhametli olmak, mesuliyetten kurtulmak ve gerçeği söylemek gibi başlıkları kapsayan 10 bölümden oluşmaktadır.[1189]

Zencânî eserinin ilk bölümünde, dünya hayatının geçiciliği, kimseye kalmayacağı, kıyamet için hazırlık yapmanın önemi, akıbetini düşünüp önceki melik ve filozofların hayatlarından ibret alınması gerektiğini, bunları özellikle sultanların bilmesinin şart olduğunu çünkü böylelikle diğer insanlara zulmetmekten geri duracaklarını ve halkın da sultanlara şefaat edeceğini işler.[1190] Bu davranışların neticesinde Allah'ın, devleti ölümsüzleştireceğini ve düşmanlarına üstün kılacağını söyler.[1191]

Eserin ikinci bölümünde Zencânî, saltanatın Allah'ın nimeti olduğu için sultanın da bu nimete karşılık halka, adâlet ve merhametle davranmasını, onları Allah'ın emaneti olarak görmesi, koruyup kollaması gerektiğini, onların iyiliğini kendi iyiliği olarak görmesini, dini korumayı ve Müslümanların ıslahını önemsemesini, dünya için dinini satmamasını öğütler.[1192] Bunlara uyan sultana itaatin farz olduğunu vurgular ve sultanın bulunmadığı taktirde toplumda meydana gelecek karışıklıkları tasvir eder.[1193]

Üçüncü bölümde zulüm ve sonuçlarından kaçınmakla ilgili öğütler veren müellif, sultana, mazlumları kollamayı, zayıfı güçlüye yem etmemeyi, halkına insaflı davranmayı, halkının durumundan gafil olmamayı, Hz. Ömer gibi davranmayı,

---

[1189] Siyasetnâmelerin genelinde olduğu gibi bu eserde de eski İran krallarının davranışları, saray ve idare hayatları model olarak ortaya konmaktadır. Bu hususta Türkiye Selçuklu sultanlarının ve saray eşrafının da bahsi geçen kültürün etkisine kaldıkları bilinmektedir. Siyasetnameler, iyi idarenin gerçekleşebilmesi ve devletin ayakta durabilmesi için olmazsa olmaz prensipleri dört ana başlık altında sunarlar. Bunlar: Adalet, Meşveret, Ehliyet ve Liyakattir. Bu tablo bize, sultanların siyasi anlayışlarını aşağı yukarı en azından ideal olarak sunar diyebiliriz. Ayrıca her şeyden önce bu eserlerde âyet ve hadîslerin zikredilmesi ve bolca kullanılması da dinî anlayış ve siyasî yansımalarına önemli bir işarettir.

[1190] Zencânî, **a.g.e.**, s. 105-106, 109-110.

[1191] Zencânî, **a.g.e.**, s. 110, 111.

[1192] Zencânî, **a.g.e.**, s. 114-117

[1193] Zencânî, **a.g.e.**, s. 116.

iftiracıların sözüyle harekete etmemeyi, mazlumlarun duâlarından çekinmeyi tavsiye eder.[1194] Ayrıca müellif, sultana duâ ederek onu yapması gerekenlere yönlendirir:

> "*Allah düşmanlarını kahretsin, sancağını yüceltsin, ümmetin koruyucusu olan büyük sultanın Allah'ın kendisine bahşettiği sultanlığa karşı şükrünü eda etmeye, saltanatının başından sonuna kadar hayırlar yad edilmesine vesile olacak şeye rağbet etmeye, Allah'ın kendisine vermiş olduğu bu nimetlere adâletle, şefkatle, ihsanla, merhametle ve halkın ihtiyacını gidermekle karşılık vermeye muvaffak kılmasını Allah'tan dilemelidir.*"[1195]

Görüldüğü gibi bu satırlarla müellif, sultanın sahip olduğu siyasî gücü Allah'tan bilmesini ve buna şükretmek için de bu gücü Allah'ın hoşnut olacağı şekilde kullanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu satırlar, sultanın dinî anlayışı ve siyasî yansımalarına dair bize ipuçları sunmaktadır.

Dördüncü bölümde müellif, sultana İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ahlâkıyla ahlâklanmayı, güzel ahlâkın meyvelerinden faydalanmayı, saltanatın ahlâka göre şekillendiğini unutmamasını, kendisini olgunlaştırmasını, nefsinin dizginlerini eline almasını, gazaptan sakınmasını, hilm sahibi olmasını, boş yere yemin etmemesini, ahde vefa göstermesini, hasetten kaçınmasını, ihsan sahibi olmasını, sultanların sultanının Allah olduğunu unutmamasını öğütler.[1196]

Bu bahiste müellif, sultanların iyi bir asalet ve soya sahip oldukları için halktan ayrıldıklarını söylemekle yaşadığı devirde sultanlara yönelik bakış açısını ortaya koyar.[1197] Bu durumu tersten ele aldığımızda, sultanların da kendilerini böyle gördüklerini söyleyebiliriz. Kendilerini diğer insanlardan yüce görmeleri onları zaman zaman dinî anlayışlarına aykırı hareket etmeye de sevketmiştir.[1198]

Zencânî, kitabın geri kalan bölümlerinde de hemen hemen aynı şeyleri çeşitli âyetler, hadîsler, hikmetli sözler, hikâyeler, eski sultan ve halîfelerin hayatlarından kesitler ile anlatmaya devam eder. Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere müellif, sultana dinî içerikli öğütler vermekte ve bunları da onun saltanat makamındaki siyasetini güzelleştirmek, olgunlaştırmak amacıyla yapmaktadır. Onun,

---

[1194] Zencânî, **a.g.e.**, s. 138, 139, 140, 141, 144,
[1195] Zencânî, **a.g.e.**, s. 143.
[1196] Zencânî, **a.g.e.**, s. 148, 149, 152, 153, 157,159, 162, 163, 164, 166,169,
[1197] Zencânî, **a.g.e.**, s. 150.
[1198] Bu konuyla ilgili bir örnek için bkz. II. Bölüm, s. 147-148.

sultanın hem dinî anlayışını hem de siyasî davranışları şekillendirmek istediği açıktır. Zencânî'nin bu gayretinin, sultanın nezdinde nasıl bir karşılığı olduğu üzerine düşünmek gerekir. Bu bağlamda öncelikle, sultana bu tür içeriğe sahip bir kitabın sunulabilmesi, sonra da onun bu kitabı okumuş olduğundan hareketle, I. Keykubâd'ın da Zencânî'nin eserinde çizilen perspektife sahip olduğu ya da böyle bir anlayışın peşinde koştuğu anlaşılmaktadır..

Meselâ bu hususu destekleyen örneklerden biri, kitabın dokuzuncu bölümünde sultanın şeyhlere ve salihlere karşı hürmet göstermeye teşvik edilmesidir.[1199] Müellif bu bahiste, "*Dindar insanları yüceltmek dindarlık alâmetlerindendir.*" der. Bilindiği gibi Alâeddîn Keykubâd devrinde Anadolu'ya birçok önemli mutasavvıf, âlim geldi. Sultan bu gruplara hürmette kusur etmediği gibi onların faaliyetlerini de destekledi. Sultanın bu tavrı göz önünde bulundurulduğunda, Zencânî'nin ona verdiği öğütleri kulak arkası etmediği anlaşılmaktadır.[1200]

2. 2. 6. 2. 22. Gazzâlî ve I. Keykubâd

Sultanın kesin olarak okuduğunu bildiğimiz kitaplardan biri de Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî[1201] et-Tûsî (ö.505/1111)'nin[1202] **Kimyâ-yı Sa'adet** adlı eseridir.

[1199] Zencânî, **a.g.e.**, s. 242.

[1200] Ayrıca bu örnek, hemen üst paragrafın sonundaki tezimizi de desteklemektedir.

[1201] İsmin yazılışının "Gazzâli" mi yoksa "Gazâlî" mi olduğuyla ilgili tartışmalar için bkz. Mustafa Çağrıcı, "Gazzâlî", **DİA**, XIII, 489.

[1202] Büyük Selçuklu devrinin meşhûr ilim adamı Gazzâlî bugün Meşhed olarak bilinen Tûs'ta doğdu. Eğitimine burada başladı ve sonra 1073'te Cürcan'a gitti. Cürcan'dan sonra 1080'de Nişâbur'a giderek Nizamiye medreselerine girdi ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085)'nin talebesi oldu. Burada birçok ilim dalında eğitim aldı. Genç yaşında oldukça geniş bir ilmî birikime ulaşan Gazzâlî, 484/1091 Temmuz'unda Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atandı. Bkz. Câmî, **a.g.e.**, s. 493-494;Çağrıcı, "Gazzâlî", s. 489. Cüveynî'nin hayatı ve temel görüşleri hakkında bkz. İsmail Hakkı İzmirli, "İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî", **DİFM**, sy. 9 (1928), s. 1-33; Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, "Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn", **DİA**, VIII, 141-144.
Nizâmiye'de uzun yıllar ders ve önemli eserler veren Gazzâlî, **el-Münkız Mine'd-Dalâl** adlı eserinde detaylarıyla anlattığı, 1095 yılında zirveye ulaşan bir bilgi krizi/bunalımı sebebiyle tüm görevlerini bırakarak Şam'a gitti. Kendi ifadesiyle 11 yıllık bir süre boyunca inzivaya çekildi ve bu sürede **İhya'ü 'ulûmi'd-dîn** adlı meşhûr eserini yazdı. Bkz. Câmî, **a.g.e.**, s. 494; Çağrıcı, "Gazzâlî", s. 491-493. Gazzâlî'nin bahsi geçen eserleri için ayrıca bkz. İmam Gazzâlî, **el-Münkız Mine'd-Dalâl**, (trc. Osman Arpaçukuru), Beyan Yay., İstanbul 2015; İmam Gazzâlî, **el-Münkız Mine'd-Dalâl**, (trc.

Gazzâlî, **Kimyâ-yı Sa'âdet** adlı eserinin girişinde kitabının muhteviyatını şöyle açıklıyor:

> *"Maksat, hakikat kimyasının ilmini insanlara öğretmektir. Böylece insanlar mücahede potasında kalp cevherini arıtma yolunu, kalbin bulanıklığına sebep olan çirkin ahlâkın iyi ahlâka dönüştürülmesini öğrenirler. Kimyadan maksat nefis sarayını dünya bağlarından kurtarıp yüzünü dünyaya çevirip Allah'a dönmek ve Allah'tan başka kalpte hiçbir şeye yer vermemektir."*[1203]

Kimyâ-yı Sa'âdet adlı kitabın içindekilerden genel olarak bahsetmek yerinde olacaktır. Gazzâlî eserine, insanın kendisini, Allah'ı, dünyayı ve ahireti tanıması için gerekli bilgileri detaylı şekilde açıklayarak başlar; bu bahislerin ardından "*ibadetler*" genel başlığıyla Ehl-i Sünnet itikadına göre namazdan oruca, hacdan zekâta, temizlikten zikre varıncaya birçok bilgi aktararak devam eder; daha sonra "*muamelât*" başlığıyla yeme-içmenin âdabından, evlenmenin faziletlerinden, ticaretin kâidelerinden, helal-haram-mekruhtan, arkadaşlık ve dostluktan, uzletten, semadan, iyiliği emredip kötülüğü nehyetmenin şartlarından, hüküm ve idare etmenin esaslarından bahseder; daha sonra "*muhlikât*" genel başlığıyla nefsin huylarından ve tezkiyesinden, az yemek yemekten, konuşmanın adabından, öfke ve hasetten, dünyaya meylin kötülüğünden, cimrilik-hırs gibi yerilen davranışlardan, makam ve mevki sevgisinden, riyakârlıktan, kibir ve ucbdan, gaflet ve dalâletten söz eder; "*münciyât*" başlıklı bir sonraki ve son bölümde ise tevbeden, sabır ve şükürden, Allah'a karşı korkudan, fakir ve zühdden, ihlas ve niyetten, muhasebe ve murakebeden, tefekkürden, tevekkülden, sevgi ve Allah aşkından, ölümden bahseder.

Gazzâlî'nin ele aldığı konulardaki derinliği ve ehliyeti düşünüldüğünde bahsi geçen eserin önemi daha iyi anlaşılır. Dolayısıyla o, bu konularda bir otorite konumunda bulunmaktadır. Bu sebeple I. Keykubâd'ın ilgili konular hakkında Gazzâlî'nin kitabını okumuş olması da ayrı bir önem kazanır. Böylece sultanın, bahsi

---

Abdurrezzak Tek), **Hakikat Arayışı**, Bursa Akademi Yay., Bursa 2015; Mustafa Çağrıcı, "el-Münkız Mine'd-Dalâl", **DİA**, XXXII, 16-17.
Gazzâlî 1106 yılında Nîşâbur'a döndü ve buradaki Nizamiye medresesinde tekrar göreve başladı. Burada bir müddet ders verdiyse de tekrar bırakarak Tûs'a döndü. Tûs'ta sûfîler için hangâh ve ilim tahsil eden talebeler için medrese yaptırdı. Vaktini Kur'ân'a, sohbete ve derslere ayıran Gazzâlî, 505/1111 yılında vefat etti. Bkz. Çağrıcı, "Gazzâlî", s. 493-494

[1203] İmâm-ı Gâzzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, (trc. Mehmet A. Müftüoğlu), Çelik Yay., İstanbul 1996, s. 15, 16.

geçen konularda otorite birini okuyabilecek, anlayabilecek bir bilgi birikimine sahip olduğu ve bu konulara en üst seviyede merak duyduğu ortaya çıkmaktadır.[1204]

Gazzâlî'nin bahsi geçen eserinin muâmelat başlığının son bölümünde, "**hüküm ve idare**" başlıklı bir kısım bulunmaktadır. Gazzâlî burada, idareye hakim olanlara, yani sultanlara, vezirlere, beylere, devlet görevlilerine nasihatlarda bulunmaktadır. Gazzâlî'nin ilgili konuya dair hususi eserleri de vardır ancak I. Keykubâd'ın şimdilik sadece bu eseri okuduğu bilinmektedir. Bu sebeple sözlerimizi, Gazzâlî'nin bu eserinde söyledikleriyle sınırlandıracağız.

Gazzâlî, eserindeki hüküm ve idare başlıklı kısma, yönetime hakim olmanın büyük bir iş olduğunu, adâlet ve insafla yapıldığı taktirde Allah'ın yeryüzündeki halifeliği, aksi durumdaysa şeytanın halifeliği olacağını belirterek başlar.[1205] İdarecinin ilim ve âmel ehli olması gerektiğini, dünyanın geçiciliğini, asıl vatanın burası olmadığını, dünya malının zehirliliğini, dünyevî arzulara karşı sabredilmesi gerektiğini bilmesinin zorunlu olduğunu vurgular[1206] Ayrıca Gazzâlî, Allah katında adâletle hükmetmekten daha faziletli bir ibadet olmadığını ifade ederek, adâletin önemine dikkat çeker, bu konudaki hadîsleri rivayet eder.[1207]

Gazzâlî bunları belirttikten sonra adâletin on kâide ile mümkün olduğunu söyleyerek bu on kâideyi açıklar. Bu kâideler sırasıyla genel olarak şöyledir: Her işte kendini memur, başkasını âmir farzetmek, kendi nefsine reva görmediği bir şeyi hiçbir Müslümana reva görmemek; işi olanları kapısında bekletmemek; nefsi arzularına uyup süslü elbiseler giymemek, nefis yemeklerle meşgûl olup, kanaatsız olmamak; bütün işleri mümkün mertebe yumuşaklıkla halletmek; dinin emrine ve Şeriat'a uygun bir şekilde emri altındaki herkesi razı etmeye çalışmak; Şeriat'a muhalif olan kimsenin rızasını aramamak; memlekete adâlet ve insafla hakim olmak; dindâr âlimlerin vaaz, nasihat ve sohbetlerini dikkate alıp ihtiraslı âlimlerden

[1204] Sultana takdîm edilen diğer eserlerde de benzeri konuların işlendiğini daha önce anlattık.
[1205] Gazzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, s. 381.
[1206] Gazzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, s. 381.
[1207] Gazzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, s. 382.

kaçınmak; beylerini ve hizmetçilerini de zulüm yapmaktan alıkoymak; kibirli olmamak.[1208]

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Gazzâlî'nin bu eserini okumakla, genel olarak bahsettiğimiz bu bilgileri edinmiş oldu. Bu sebeple, kitapta ortaya koyulan dinî anlayışın ve ayrıntılı nasihatlerin, I. Keykubâd'ın üzerinde etkili olduğunu düşünmek gerekir. Daha önceki sayfalarda onun dinî anlayışı ve siyasî yansımaları hakkında verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, bu ve benzeri kitaplar, I. Keykubâd'ın hayatında önemli roller oynamıştır.

2. 2. 6. 2. 23. Nizâmülmülk ve I. Keykubâd

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın okuduğunu bildiğimiz eserlerden bir diğeri Büyük Selçuklu devletinin Nizâmülmülk lakabıyla meşhûr Vezîri Ebû Alî Kıvâmüddîn (Gıyâsüddevle, Şemsülmille) Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî (ö. 485/1092)'nin[1209] **Siyerü'l-Mülûk/Siyâsetnâme** adlı eseridir.

Nizâmülmülk tarafından devlet teşkilâtı ve idaresiyle ilgili konulara dair kaleme alınan **Siyâsetnâme**, elli fasıldan oluşmaktadır.[1210]

Nizâmülmülk, mukaddime kısmında bizzat kendi sözleriyle kitabını tanıtır. Buna göre o, bu kitapta iki dünya için de gerekli olan bilgileri vermekteydi ve bu

[1208] Gazzâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, s. 383-392.

[1209] 21 Zilkade 408 (10 Nisan 1018)'de Tûs'da doğan Nizâmülmülk, ilk eğitimini babasından aldı, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi ve daha sonra önce Halep, ardından Isfahan, Nişâbur, Bağdâd'ta bulunarak hadis ilmiyle meşgûl oldu, inşâ ve hitâbet sanatları hakkında dersler aldı ve meşhûr ilim adamlarının meclislerine katıldı. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", **DİA**, XXXIII, 194.
Genç yaştayken babasıyla birlikte Gaznelilerin hizmetinde bulunan Nizâmülmülk, Selçukluların Gaznelileri yenmesi sonrası onların hizmetine girdi ve çeşitli kademelerde görev aldı. Alp Arslan Büyük Selçuklu tahtına oturunca onu vezirlik makamına getirdi ve bu tarihten sonra ölümüne değin önce Alp Arslan'ın sonra da onun oğlu Melik-şâh'ın vezirliğini yaptı. Bkz. Özaydın, "Nizâmülmülk", s. 194.
Nizâmülmülk, âlim ve sûfîlere çok saygı gösterir, onların meclislerine katılır, istişârelerine dâhil eder ve maddî yardımlarla desteklerdi. Meşhûr Nizâmiye medreseleri onun gayretleriyle kuruldu. Bkz. Özaydın, "Nizâmülmülk", s. 194.

[1210] Nasîhatü'l-mülûk türünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilen **Siyâsetnâme**'de verilen örneklerin ve anlatılan hikâyelerin bir kısmı İslâm öncesine, büyük bir kısmı Selçuklu öncesine, bir bölümü de Selçuklu dönemine aittir.[1210] Nizâmülmülk, böylece çeşitli devirlerdeki uygulamaları karşılaştırarak kendi dönemi için en ideal olanı seçip tavsiye ettiğini vurgulamaktadır. Eserde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden, hadîslerden, âlim ve hikmet ehlinin sözlerinden, hikâyelerden aktarımlar ve Nizâmülmülk'ün kendi yorumları vardır. Genel olarak Alâeddîn Keykubâd'a sunulan diğer siyâsetnâmelere benzemekle birlikte devlet yönetimi ve sistemiyle ilgili hususlarda onlardan farklılaşmakta, daha detaylı ve teknik denilebilecek bilgiler verilmektedir.

kitabı okuyanlar din ve dünya işlerinde basiret sahibi olmakla birlikte her türlü işlerini düzene sokmayı öğreneceklerdi.[1211] Ayrıca o, kitabı özellikle de hükümdarlar için yazdığını ifade etmektedir.

I. Keykubâd bu kitabı okuduğuna göre, Nizâmülmülk'ün yazdıklarını elde etmek, bu hususlarda belki de bulabileceği en güvenilir kaynaktan bilgi almak istemektedir. Sultan kitaptaki her türlü uyarıyı, tavsiyeyi ve bilgiyi dikkate almış olmalıdır. Bu perspektifle bakıldığında, I. Keykubâd'ın dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını anlama yolunda kitabın tüm içeriği tezimiz için değer kazanmaktadır.[1212]

Nizâmülmülk de eserinde, sultanlığın Allah'ın seçimiyle olduğunu vurgular.[1213] Bu sebepten kadrinin bilinmesi, şükrünün edâ edilmesi gerektiğini söyler ve bunun da halka adâlet ve ihsanla davranmaktan, zulm etmemekten geçtiğini belirtir.[1214] Eserde, sultanın kıyamet gününde tüm fermânlarından hesaba çekileceği hatırlatılır.[1215]

Eserin başında gerekçeleriyle birlikte Melik-şâh hakkında övgüde bulunulur. Bu satırlarda belirtilen ifadeler oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Çünkü I. Keykubâd'ın, burada yazan hususları örnek almaya çalıştığı ve hayatına tatbik etme gayreti gösterdiği elbette düşünülebilir.[1216] Bahsi geçen satırlar şu şekildedir:

> "*Âlemlerin sahibi, yüce padişahı iki sebepten aziz kılar: 1. Soy olarak Efrasyap'a ulaşan hânedânı nedeniyle onu diğer padişahlarda bulunmayan kerametler ve ululuklarla süsler. 2. Bu sebepten padişahların, güzel yüzlü, iyi huylu, mert cesur, iyi ata binen, her türlü silahı kullanabilen, sanattan anlayan, Allah'ın kullarına merhamet edip şefkat gösteren, verdiği sözleri yerine getiren, dindar, tam imanlı, ibadeti seven, faziletlerinden istifade için gece ve ziyaret namazı kılan, oruç tutan, din ulularına saygı gösteren, bilginin malının müşterisi olan, nasihatlar ve sadakalar veren, fakirlere iyi muamele eden, emri altındakiler ve hizmetkârları ile iyi geçinen, halkın üzerinden zâlimlerin zulmünü kaldıran kişiyi Allah kıymetli tutar. Şüphesiz Allah, padişaha liyakati ve imanının sağlamlığı ölçüsünde devlet ve millet*

[1211] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 2.
[1212] Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 457.
[1213] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 8.
[1214] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 10.
[1215] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 12.
[1216] Meselâ I. Keykubâd, Celâleddîn Hârezm-şâh'a yazdığı mektupta, Melik-şâh gibi büyük sultanların yolunu tutmak gerektiğinden bahsetmiştir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 379; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 389; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, 97.

verir. Bütün dünyayı onun emrine tâbi kılar. Onun heybet ve siyasetini bütün ülkelere ulaştırır. Dünyalılar ona haraç verdiği ve ona yaklaştığı derecede, kılıcından emin olurlar."[1217]

Melik-şâh'ın büyüklüğüyle ilgili bu satırlarda onun dinî yönüyle ilgili de detaylı bilgiler vardır. Melik-şâh'ın bu yönü, Nizâmülmülk tarafından, sultanın elde ettiği başarılardaki önemli bir sebep olarak vurgulanır. Hiç şüphesiz bizim dahî dikkatimizi çeken bu ifadeler, I. Keykubâd'ın da dikkatini çekmiştir.

Eserin "*Din ve Şeriat İşlerinin Nasıl Olduğunun Sorulmasına ve Bilgi Alınmasına Dair*" başlıklı 8. faslında bizzat Nizâmülmülk'e ait ifadeler, I. Alâeddîn Keykubâd'ın dinî anlayışına ışık tutacak nüveler içermektedir. Eserin gahsi geçen yerinde Nizâmülmülk, sultanın dinle ilgili işleri denetlemesinin, Allah'ın emirlerini yerine getirmesinin, âlimlere hürmet edip hazineden onların ihtiyaçlarını gidermesinin, zahid ve âbidlere de saygı göstermesinin vacib olduğunu söylemektedir.[1218] Sultan bu vacibi en azından haftada bir kez âlimlerin huzuruna çıkmalarını sağlamak, onlardan Allah'ın emir ve yasaklarını, geçmiş peygamber ve sultanların kıssalarını dinlemekle, huzurunda münazara yapmalarını istemekle gerçekleştirmelidir.[1219] Böyle yaptığı taktirde bu hususlarda bilgi sahibi olur ve yönetimle ilgili alacağı kararlarda dine aykırı davranıp yanlış kararlar vermez, adâletli ve insaflı davranır. Bu da devlet içinde fitne, şer ve fesat gibi unsurların ortadan kalkmasına, doğruların kuvvetlenip, bozguncuların zayıflamasına yol açar. Böylece sultan hem dünyada hem ahirette mutluluğa erişir. Nizâmülmülk'e göre sultana lazım olan en önemli şey dindir. "*Zira, din ve padişahlık kardeş gibidirler. Memleketinde her ne zaman bir karışıklık olsa dinde de bozukluk olur; kötü din sahipler ve müfsidler baş gösterirler*."[1220]

Melik-şâh ile ilgili bahiste söylenenlere de benzeyen bu satırlar, devlet yönetiminde başarılı olunması için dinin önemine vurgu içermektedir. I. Keykubâd, bu sözleri okuduğunda elbette kendisini merkeze alarak düşünmüş olsa gerektir.

[1217] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 9.
[1218] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 51
[1219] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 51
[1220] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 51, 52.

Nizâmülmülk kitabının 42. faslında Sultan Tuğrul Bey ve Alp Arslan zamanlarında hiçbir Zerdüştî'nin, Hristiyan'ın, Râfızî'nin bir Türk'ün huzuruna çıkmaya cesareti olmadığını; bütün Türklerin kedhüdalığı, mütesarrıf ve zanaatkârları Hanefi veya Şafiî mezhebine mensub Horasanlılardan olduğunu söyleyerek kendi dinî anlayışını ve mezhebî tutumunu ortaya koymaktadır.[1221] Nitekim I. Keykubâd da benzeri bir anlayışa sahipti. Bu dönemde Anadolu'daki medreselerde de bu iki mezhep hakimdi. Bu örnekler, sultanın dinî anlayışı üzerinde kitabın etkilerine dair işaretler olarak okunabilir.

2. 2. 6. 2. 24. Kabûs b. Veşmgîr ve I. Keykubâd

Ziyârî hükümdarı Emîr Unsûrü'l-meâlî Keykâvus b. İskender b. Kabûs b. Veşmgîr (ö. 475/1082'den sonra)'in **Kâbusnâme** adlı eseri I. Keykubâd'ın okuduğu bir diğer eserdir. O iki hükümdara saygı duyar, onların ahlâk ve faziletlerini örnek alırdı. Bu isimlerden biri Yeminü'd-devle ve Eminü'l Mille Mahmud b. Sebüktegin, diğeri ise Emîr Şemsü'l-Meali Kabus b. Veşmgir'di.[1222]

Keykâvus'un, kendi tecrübelerini oğluna aktarmak için kaleme aldığı eseri, nasihatnâme türü içerisinde değerlendirilebilir.[1223] Eser, Nizâmülmülk'ün ve Zencânî'nin kitaplarıyla hemen hemen aynı içeriğe ve vurgulara sahiptir.[1224]

2. 2. 6. 2. 25. Nizâmeddîn Yahya ve I. Keykubâd

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a sunulan eserlerden biri de Nizâmeddîn Yahyâ b. Saîd b. Ahmed'in kaleme aldığı **Kitâb-ı hadâiku's-siyer fî âdâbi'l-mülûk**'tur.[1225]

[1221] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 137, 151; Nizâmülmülk, aynı yerde sözlerinin devamında şunları dile getirir:

> "*Bu zamanda bir kimse kedhüdâlık, ferrâşlık veya rikâbdârlık için bir Türk'ün katına geldiği zaman, hangi şehirden, vilâyetten, mezhepten ve milletten olduğu sorulurdu. Eğer Hanefî, Şafî'î veya Horasanlı, mezhebe teallük etmeyen Maverâünnehirli ise onu kabul ederlerdi; eğer Şiî ise, Kum, Kâşân, Ave, Sâve, Rey'den ise kabul etmezlerdi. Sultan Tuğrul ve Alp Arslan, bir Türk'ün bir Rafîzî'ye yol verdiğini görürse kızardı.*"

[1222] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 251. Keykâvus, tahminlere göre 412/1021'de doğdu. İyi bir eğitim aldı ve 441/1049 yılında Ziyârî tahtına oturdu. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ve Alp Arslan'a tâbi bir şekilde saltanatını sürdürdü ve 1082'de eserini yazdıktan birkaç yıl sonra vefat etti. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender", **DİA**, XXV, 357.

[1223] Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender", s. 357.

[1224] Bu sebeple tekrar düşmemek adına bu eserle ilgili değerlendirme yapmayacağız.

Nizâmeddîn Yahyâ, babasının görevi sebebiyle saray erkânı arasında büyümüştür.[1226] Bu sebeple eserinin kıymeti daha da artmaktadır. Eser günümüze ulaşmıştır. Ancak bu vakte kadar herhangi bir neşri yapılmamıştır. Bu eserin içeriği de özellikle Zencânî'nin eserine benzemektedir.

Tüm bu eserler ve içerikleri, I. Keykubâd'ın hayatıyla uyuşmaktadır. Eserlerde bahsedilen hemen hemen her şeyi I. Keykubâd hayatına aktarmayı bilmiştir. Bu konuda kaynaklar da mutabıktır.

[1225] Cahen, **a.g.e.**, s. 219; Ayla Demiroğlu, "Anadolu Selçukluları Devrine Ait Bir Siyasetnâme", **İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. 12 (1981-82), s. 621-626. Eserin yazma nüshası İran'da Tahran Sipehsalar Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Covid-19 sebebiyle ortaya çıkan şartlar sebebiyle bu esere ulaşamadığımızı ifade etmek isteriz.
[1226] Demiroğlu, **a.g.m.**, s. 623.

2. 3. Çöküş Devri

2. 3. 1. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246)

2. 3. 1. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın beklenmedik ölümünün ardından[1227] tahta, veliaht olmamasına rağmen II. Gıyâseddîn Keyhüsrev çıktı. Bu süreçte en önemli rolü başta Sâ'deddîn Köpek olmak üzere Şemseddîn Altun-aba, Tâceddîn Pervâne, Lâlâ Cemâleddîn Ferruh ve Gürcüoğlu Zâhirüddevle oynadı.[1228]

Yeni sultanın ilk işi I. Keykubâd tarafından Moğol Hân'ı Ögeday'a gönderilmek üzere hazırlanan heyeti yola çıkartmak oldu.[1229] II. Keyhüsrev, Dımaşk ve Halep Eyyûbîlerinin tâbiîyyet anlaşmasını da yeniledi. Sultan, Halep Eyyûbî Hükümdarı Melik Nâsır'ın kız kardeşiyle evlenip, kendi kardeşini de ona vermek suretiyle iki devlet arasındaki ilişkileri kuvvetlendirdi.[1230] Bunun üzerine diğer Eyyûbî melikleri ve Artuklu emîrleri de Türkiye Selçuklularına tâbi oldular.[1231]

II. Keyhüsrev, saltanatının ilk yıllarından itibaren Emîr Sâ'deddîn Köpek'in etkisinde kalarak önemli Selçuklu beylerini ortadan kaldırmaya başladı. Önce Hârezm-şâh Kayırhan, sonra da sırasıyla Şemseddîn Altun-aba ve Tâceddîn Pervâne ortadan kaldırılan ilk isimler oldu.[1232] Ayrıca II. Keyhüsrev, kardeşi İzzeddîn Kılıç

[1227] Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın ölümüyle ilgili tartışmalar vardır. Zehirlenerek öldüğü/öldürüldüğü açık olmakla birlikte bu olayda II. Gıyâseddîn'in dahlinin ne kadar olduğuna dair farklı yorumlar bulunmaktadır. Bkz. Kaymaz, **a.g.e.**, s. 30.

[1228] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 447 - 450; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 424; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 577; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 171; Ersan, "Türkiye", X, 229; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 32, 41; Ali Sevim, "Keyhüsrev II", **DİA**, XXV, 349; Muharrem Kesik, "Sâdeddin Köpek", **DİA**, XXXV, 392.

[1229] Turan, **Türkiye**, s. 425; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 577; Ersan, "Türkiye", X, 230; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 36; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

[1230] İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 116; Ömerî, **a.g.e.**, s. 368; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 21; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 425, 426; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 577; Ersan, "Türkiye", X, 230; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 36-37, 76; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

[1231] Turan, **Türkiye**, s. 426; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 577; Ersan, "Türkiye", X, 230; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 78; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

[1232] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 451- 455, 456, 457; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 116; Ömerî, **a.g.e.**, s. 366; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 75-76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 427, 429; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 171; Ersan, "Türkiye", X, 230-231; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 41, 44, 46, 47, 48; Sevim, **a.g.m.**, s. 349; Kesik, **a.g.m.**, s. 392-393.

Arslan, Rükneddîn ve onların annesi Âdiliye Hatun'u da tutuklattı.[1233] Âdiliye Hatun yay kirişiyle boğulmak suretiyle öldürüldü. Şehzadeler ise bir süre tutsak kaldılar. II. Keyhüsrev, kendi çocukları dünyaya gelince Mübârizeddîn Armağan-şâh'a onları öldürmesini emretti ancak Emîr Mübârizeddîn'in bu emri yerine getirip-getirmediği tartışmalıdır.[1234]

Sâ'deddîn Köpek'in komutasındaki Selçuklu ordusu, 1238 yılında, Eyyûbîlerin elinde bulunan Samsat (Sümeysât) kalesini ele geçirdi.[1235] Bu zafer Emîr Sâ'deddîn'in kudretini iyice artırdı. Nitekim o, Konya'ya döner dönmez önce Hüsâmeddîn Kaymerî'yi sonra da Kemâleddîn Kâmyâr'ı tutuklatarak idam ettirdi.[1236]

Emîr Sâ'deddîn, bu hamlelerinden sonra kendisinin de Selçuklu hanedânına mensup olduğu iddialarını dillendirmeye başlayınca, asıl maksadının tahta çıkmak olduğunu ifşâ etmiş oldu.[1237] Bu söylentiler üzerine II. Keyhüsrev, 1238 yılında Sâ'deddîn'i ortadan kaldırdı ve ardından da bu emîrin hile ve baskılarıyla kendi köşesine çekilen Mühezzibüddîn Ali, Şemseddîn Muhammed el-İsfahânî, Veliyyüddîn Tercüman, İbn Bîbî'in babası Mecdeddîn Muhammed, Celâleddîn Karatay gibi beyleri önemli görevlere tayin etti.[1238] Bu sırada Gürcü Prensesi Thamara ile de evlendi.[1239]

[1233] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 455; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 429; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 171; Ersan, "Türkiye", X, 231; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 47; Sevim, **a.g.m.**, s. 349; Kesik, **a.g.m.**, s. 392.

[1234] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 456; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 430; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 47.

[1235] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 459; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 430; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 171-172; Ersan, "Türkiye", X, 231; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 49; Kesik, **a.g.m.**, s. 393.

[1236] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 460 - 462; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76-77; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 431; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 171; Ersan, "Türkiye", X, 231; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 49; Kesik, **a.g.m.**, s. 393.

[1237] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 458; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 431; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 172; Ersan, "Türkiye", X, 231; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 52-53; Sevim, **a.g.m.**, s. 349; Kesik, **a.g.m.**, s. 393.

[1238] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 463, 465; **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 202; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 77; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 432, 433; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 172; Ersan, "Türkiye", X, 231-232; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 55-56; Sevim, **a.g.m.**, s. 349; Kesik, "Sâdeddîn Köpek", s. 393.

[1239] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 465, 466; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 434; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Ersan, "Türkiye", X, 232; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 73-74; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

Saltanatın dizginlerini eline alan II. Keyhüsrev, Hârezm beylerinin doğuda yaptığı yağma hareketleri sebebiyle onların üzerine ordu gönderdi. Amid (Diyarbakır), Siverek, Ergani, Çermik'i ele geçirildi (638/1240-41).[1240] Bölgede otorite sağlanamadan bu kez de Türkmenler yağma hareketine girişti. Daha sonra bu Türkmen hareketi, Amasya'da zaviyesi bulunan Ebû'l-Bekâ Baba İlyas-ı Horasânî'nin önderliğinde Babaî İsyanı olarak bilinen büyük bir buhrana dönüştü.[1241]

Malatya sübaşısı Muzaffereddîn Ali-şîr, topladığı askerlerle birlikte Babaîlere iki kez saldırdı ancak mağlup oldu.[1242] Babaîler Sivas üzerine yürüyünce bu kez de Sivas askerleri hücum etti ancak onlar da yenildi.[1243] Babâilerin zafer haberlerini alan II. Keyhüsvrev korkuya kapılarak Konya'dan kaçtı. İsyancıların Amasya'ya doğru ilerlediğini öğrenen Hacı Mübarizeddîn Armağan-şâh, onlardan önce Amasya'ya varıp Şeyh Baba İlyas'ı astı; Türkmenler buraya gelip şeyhlerini bulamayınca Selçuklu ordusuna saldırıp Emîr Mübarizeddîn'i öldürdüler.[1244] Babaîler buradan Konya'ya doğru harekete geçince Selçuklu emîrleri, Moğollara karşı koymak üzere Erzurum'da bulunan orduyu çağırdı ve yabancı askerlerin de kuvvetiyle Babaîler mağlup edildi.[1245] Bu isyan Selçukluların kuvvetini zayıflattı ve Anadolu'yu Moğol tehlikesine daha da açık hâle getirdi.

II. Keyhüsrev, isyanın bastırılmasının ardından Meyyâfârikîn (Silvan) Eyyûbî Hükümdarı Melikü'l-Muzaffer Şehâbeddîn'in üzerine yürüdü ancak Abbâsî Halîfesi

---

[1240] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 470 - 478; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 78; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 437, 438; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 579; Ersan, "Türkiye", X, 232; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 59-63, 79-82; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

[1241] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 478, 479; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 539-540; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 79; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 441, 442; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 579; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 172; Ersan, "Türkiye", X, 232; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.

[1242] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 479; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 540; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 580; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 442; Ersan, "Türkiye", X, 233; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 65.

[1243] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 480; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 79; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 442; Ersan, "Türkiye", X, 233; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 65-66.

[1244] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 480; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 540; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 79; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 442, 443; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 580; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 173; Ersan, "Türkiye", X, 233; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 66.

[1245] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 481; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 540; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 79; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 443; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 580; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 173; Ersan, "Türkiye", X, 233; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 66-67.

Müntasır-Billâh'ın araya girmesiyle taraflar savaştan vazgeçtiler ve Şehâbeddîn Selçuklulara tâbi olmayı kabul etti.[1246]

Moğol kumandanı Baycu Noyan, 640/1242 yılında Erzurum'u kuşattı ve şehri yakıp yıkarak Mugan'a döndü.[1247] Bunun üzerine Sultan II. Keyhüsrev, ertesi yıl Moğol kuvvetlerine karşı sefere çıktı ancak Kösedağ'da vuku bulun savaşta Selçuklular mağlup oldu.[1248] Moğol ordusu Sivas'ı yağmalayıp, Kayseri ve Erzincan'ı da yakıp yıkarak geri çekildi.[1249] Vezir Mühezzibüddîn Ali, Mugan'daki Moğol ordugâhına giderek onlarla barış imzaladı.[1250] Bunun üzerine II. Keyhüsrev Antalya'dan Konya'ya geri döndü. Moğol kumandanı Baycu ile yapılan anlaşma bütün doğu Moğollarının başı olan Batu Han'a da onaylatıldı.[1251] Ardından Selçuklular, Moğollarla işbirliği yapan Ermenileri tekrar kendilerine tâbi hale getirdi.[1252] Bu sırada II. Keyhüsrev Alâiye'de bulunmaktaydı ve içki içerken âni bir şekilde öldü.[1253]

[1246] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 484 - 486, Karş. Turan, **Türkiye**, s. 448; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 581; Ersan, "Türkiye", X, 234; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 82-74; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.

[1247] Müverrih Vardan, **Türk Fetihleri Tarihi**, (haz. İlhan Aslan), POST Yay., İstanbul 2017, s. 100; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 491, 492, 493; Kiragos, **a.g.e.**, s. 83-84; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 539; **Anonim Selçuknâme**, s. 43; Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, (çev. Hrand d. Andreasyan), Yeditepe Yay., İstanbul 2012, s. 33; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 80; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 449, 450; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 581; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Ersan, "Türkiye", X, 234; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 88-89.

[1248] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 496 - 500; Kiragos, **a.g.e.**, s. 85-86; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 541-542; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 35; Kazvinî, **a.g.e.**, s. 119; **Anonim Selçuknâme**, s. 43; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 117; Ömerî, **a.g.e.**, s. 371; Aknerli Grigor, **a.g.e.**, s. 34-35; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 80-81; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 451 - 457; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 581-582; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Ersan, "Türkiye", X, 235; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 90-95; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.

[1249] Vardan, **a.g.e.**, s. 100; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 501 - 504; Kiragos, **a.g.e.**, s. 86-87; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 542, 544; Aknerli Grigor, **a.g.e.**, s. 35-36; **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 160; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 81; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 459 – 461; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 582; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Ersan, "Türkiye", X, 236; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 97-99; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.

[1250] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 505 - 507; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 544; **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 161; **Anonim Selçuknâme**, s. 43; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 463 – 465; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 583; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Ersan, "Türkiye", X, 236; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 102; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.

[1251] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 514; **Anonim Selçuknâme**, s. 44; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 470; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 583; Ersan, "Türkiye", X, 237; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 104.

[1252] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 514 - 516; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 545; **Anonim Selçuknâme**, s. 44; Kiragos, **a.g.e.**, s. 89; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 82-83; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 470 - 472; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 584; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Ersan, "Türkiye", X, 237; a.mlf., **Ermeniler**, s. 189-190; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 105-107; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.

[1253] Turan, **Türkiye**, s. 473; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 584; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Ersan, "Türkiye", X, 237; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 106-107; Sevim, **a.g.m.**, s. 350; **Anonim Selçuknâme**'de

2. 3. 1. 2. Dinî Anlayışı ve Siyasî Yansıması

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta çıktığında küçük yaşta olması[1254] ve liyâkat açısından da yetersizliği gibi sebeplerden dolayı zirve durumunda devraldığı devleti çöküş sürecine soktu. Tahta çıkışıyla birlikte Emîr Sâ'deddîn Köpek'in kontrolü altına girmesi, Kösedağ Savaşı'nda tecrübesiz komutanların tesirine kapılması gibi olaylar, II. Keyhüsrev'in zayıf karakterini ve uygulamayı tasarladığı bir siyasî görüşe, politikaya sahip olmadığını göstermektedir. Meselâ onun, Kösedağ bozgunu sonrası Mübârizeddîn Çavlı ile olan diyaloğu bu tesbitimize örnektir. Bozgundan sonra Sultan II. Keyhüsrev, Emîr Çavlı'ya "*ici/ağabey*" diye hitap ederek, içinde bulunulan durumda ne yapılması gerektiğini sordu.[1255] Emîr Çavlı, daha önce kendilerinin dinlenmemesi sebebiyle sultana sitem etse de yine de onu teselli etti. Sultan, memleket işlerinin idaresini Emîr Çavlı'ya bıraktı.[1256]

Bu olay, II. Keyhüsrev'in herhangi bir politikaya sahip olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı durum, II. Keyhüsrev'in dinî anlayış itibariyle babası ve atalarına benzemediğini de göstermektedir. Zirâ özellikle babası I. Keykubâd, tüm kaynakların müşterekliğiyle dinî anlayış itibariyle hassas ve olgun bir kimseydi. Bu durum onun siyasî davranışlarına da etki etmekte ve onları şekillendirmekteydi. Dolayısıyla I. Keykubâd döneminde dinle harmanlanmış siyasî ufuk, oğlu II. Keyhüsrev'de bulunmamaktadır.

Ayrıca II. Keyhüsrev'in, henüz 4-5 yaşlarından itibaren Mübarizeddîn Ertokuş gibi tecrübeli Selçuklu beylerinin idaresinde hem eğitim hem de yönetim faaliyetlerine başladığını da unutmamak gerekir.[1257] Bu eğitime rağmen II. Keyhüsrev'in içinde bulunduğu hâl, karakter ve kapasite olarak yeterli bir seviyede olmadığına işaret etmektedir. I. Keykubâd'ın ölmeden önce diğer oğlu İzzeddîn Kılıç

---

sultanın sefer sırasındaki hava değişikliği sebebiyle öldüğü kaydedilir. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 44. İbn Kesir ise, yırtıcı hayvanlarıyla oynarken onların ısırması sonucu öldüğünü kaydeder. Bkz. İbn Kesir, **a.g.e.**, XIII, 308.

[1254] Turan'a göre II. Keyhüsrev, tahta çıktığında on altı buçuk yaşındaydı. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 423.

[1255] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 500; Karş. Turan, **Türkiye**, 456.

[1256] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 500; Karş. Turan, **Türkiye**, 456; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 175; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 94-95.

[1257] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 363; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 171; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 26; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

Arslan'ı veliaht tayin etmiş olması da buna delildir.

Vezîr Fahreddîn Ali'nin II. Keyhüsrev hakkındaki sözleri de aynı duruma işaret etmektedir. Vezîr, Moğollar karşısındaki bozgunun ardından Amasya kadısıyla dertleşirken Selçuklu ülkesinin düştüğü hâlin sebebi olarak II. Keyhüsrev'in akılsızlığı, gençliği, nâdânlığı, ayak takımı ve karaktersiz kişilerle oturup kalkması, aşırı eğlence düşkünlüğünün onda yol açtığı tavır ve hâlleri gösteriyordu.[1258] Çağdaş tarihçi Beauvais de eserinde, Selçukluların Moğollar karşısındaki mağlubiyetini II. Keyhüsrev'in kifâyetsizliği ve eğlence düşkünlüğüne bağlamaktadır.[1259] Tüm bu bilgiler, II. Keyhüsrev'in ahlâki bir çöküntü içerisinde bulunduğunu, dinî hassasiyetinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Bu bilgilerin ardından II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in döneminde yaşanan olayları, onun dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını tespit edebilmek için değerlendirip, yorumlamaya çalışacağız.

Sultan II. Keyhüsrev, emîrler tarafından tahta çıkartılınca "*Rabbim! Ana ve babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni muvaffak kıl*." duâsını okudu.[1260] Ayrıca o, tüm memleketteki mahkûmların bırakılması için de fermân verdi.[1261] Böyle bir duâ onun dinî bakımdan tümden hissiyatsız olmadığını, annesi ve babasının dinî yönlerinin farkında olduğunu göstermektedir. Bu yorum göz önünde bulundurulduğunda, onun daha sonra içine düştüğü ahlâkî sefâleti saltanatın ihtişamının ve gücünün etkisine kapılması olarak değerlendirmek mümkündür.

2. 3. 1. 2. 1. Şehzadelerin Katli

Sultan II. Keyhüsrev, kendi çocukları dünyaya geldikten sonra saltanatına

[1258] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 505; **Anonim Selçuknâme**, s. 43; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 82; Karş. Turan, **Türkiye**, 457, 458; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 175; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 96, 101; Kara, **a.g.e.**, s. 484; Sevim, **a.g.m.**, s. 350.
[1259] Turan'dan naklen **Miroir Historical**, XXXI, 150; ayrıca bkz. Turan, **Türkiye**, 458; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 175.
[1260] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 450.
[1261] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 450; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 74; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 425; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 32.

tehdit olarak gördüğü kardeşlerini ortadan kaldırmak istedi.[1262] Bu işi yapması için sultan tarafından görevlendirilen Mübârizeddîn Armağan-şâh'ın şehzadeleri öldürüp öldürmediği tartışmalıdır.[1263] Ancak daha sonraki tarihlerde bir vesile de olsa şehzadelerden hiçbir şekilde bahsedilmemesi onların öldürülmüş olduğunu düşündürmektedir.

II. Keyhüsrev'in, şehzadeleri ve Âdiliye Hatun'u öldürmesi, icrâ edilen yöntem göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Selçuklu tarihinde bir ilktir. Zirâ kardeşleri, II. Keyhüsrev'e karşı ayaklanmamıştı. Buna rağmen sultan, onları ve annelerini ortadan kaldırdı.[1264] Daha önceki örneklerde sultanlar, kardeşlerini isyan girişimlerinin sonrasında ortadan kaldırmıştı.

"*Melike-yi Âdiliyye*" olarak bilinen Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın Eyyûbî melikesi eşi, son derece dindârdı.[1265] İbn Bîbî eserinde, onun, idamından önce bir duâ ettiğini ve bu duânın orada bulunan saray hocaları tarafından kaydedildiğini ifade etmektedir. Buna göre hatun, II. Keyhüsrev'i zâlimlikle suçlayarak Allah'tan sultana hakettiği cezayı vermesini istiyordu.[1266]

II. Keyhüsrev'in bu fiilinin onun kendi kararı olup olmadığı da tartışılmalıdır. Zirâ sultanı bu karara Emîr Sâdeddîn Köpek de itmiş olabilir. Ancak her hâl û kârda Sultan II. Keyhüsrev'in kardeşlerini ortadan kaldırdığı tarihî bir gerçektir. Bu açık bir siyaseten katl olarak görünmektedir.[1267]

2. 3. 1. 2. 2. Emîr Sâ'deddîn Köpek ve II. Keyhüsrev

Sultan II. Keyhüsrev döneminin en önemli olaylarından biri Emîr Sâ'deddîn Köpek'in faaliyetleridir. Emîr Sâ'deddîn, önemli Selçuklu beylerini bir bir ortadan

[1262] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 456; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 430; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 47.
[1263] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 456; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 430; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 47.
[1264] Abdülkerim Özaydın da bu konuya dikkat çekmektedir. Özaydın, böyle bir fiile Büyük Selçuklularda rastlanmadığını ifade etmekle birlikte, Türkiye Selçuklularındaki ilk örneğin II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Devlet'i ortadan kaldırması olarak ifade eder. Bkz. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 211. Devlet'in ortadan kaldırılmasıyla ilgili bilgilerimiz kısıtlı olduğu için biz ilk örneği II. Keyhürev olarak kabul ettik.
[1265] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 455-456; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76;
[1266] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 456.
[1267] Bu konu hakkında detaylı bilgi için III. Bölüm'ün ikinci başlığına bakınız.

kaldırırken sultanın onayını da alıyordu. Dolayısıyla Emîr Sâ'deddîn'in tüm faaliyetlerinde II. Keyhüsrev'in de dahli vardı. Zirâ sultan, daha sonra Emîr Sâ'deddîn'i alt etmesini de bildi.[1268] Eğer Keyhüsrev, onu daha önce ortadan kaldırmak isteseydi hiç şüphesiz bunu yapabilirdi. Ancak böyle bir fikrin, uzun süre boyunca sultanın aklının ucundan bile geçmediği aşikârdır. Nitekim sultan, ancak Emîr Sâdeddîn kendisini de öldürmeye teşebbüs edince onun asıl niyetini kavrayabildi.[1269]

Emîr Sâdeddîn, ortadan kaldırmak istediği beylerin aleyhinde Sultan II. Keyhüsrev'e sürekli telkinlerde bulunuyor ve kendi arzuları yönünde sultanı ikna etmekte zorlanmıyordu. Oysa II. Keyhüsrev'in babası I. Alâeddîn Keykubâd, beyler arasında dedikoduculuğa asla izin vermez, yapanları ise huzurundan kovardı.[1270] Ancak II. Keyhüsrev buna hiç dikkat etmedi. Onun bu dikkatsizliği birçok emîrin haksız yere ölümüne yol açtı.

Sultanın içinde bulunduğu sefahat hayatı da bu durumda etkiliydi.[1271] Zirâ II. Keyhüsrev, Emîr Sâ'deddîn'in beyler hakkındaki iddialarının doğru olup olmadığını tahkik ettirmeden mührünü hemen verir, böylece Emîr Sâ'deddîn de tuzağına düşürdüğü beyleri kolayca idam ederdi. Bu hususta ilginç bir örnek Tâceddîn Pervâne'nin idamıdır. Sâ'deddîn Köpek, Emîr Tâceddîn'in zina yaptığına dair bir

---

[1268] II. Keyhüsrev'in Emîr Sa'deddîn'i idam ettirmesiyle ilgili, Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî adlı eserde dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Bahsi geçen eser her ne kadar bir menkıbe olsa da konuyla ilgili verilen bilgilerin tamamiyle gerçeğe aykırı olmadığı kanaatindeyiz. Esere göre II. Keyhüsrev, Sa'deddîn'i idam ettikten sonra onunla ilişkisi bulunan beyleri araştırmaya ve onları yakalayarak ağızlardan bilgi almaya çalışıyordu. Sultan, Emîr Sa'deddîn'in devlet içinde bir örgüt kurduğunu düşünüyordu. Bu konuda bilgiler almak için Kayseri sübaşısı Ahî Ahmed'e işkence etti. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 202-203. İşkence hadisesinin konumuz açısından ilgisi için III. Bölüm'ün ikinci başlığına bakınız. Eserde anlatılan bu bilgilerin sonunda II. Keyhüsrev'in ve beylerinin, Evhadeddîn-i Kirmânî'ye intisap ettikleri kaydedilmektedir. Ancak Şeyh Kirmânî, Sa'deddîn Köpek'ten önce 1238 yılında vefat ettiği için intisap olayının gerçek olması mümkün değildir. Ayrıca bu olayın, şeyhe bir keramet atfetmek üzere uydurulmuş olunabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bkz. **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 202; Karş. Mikail Bayram, "Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi", Diyanet Dergisi, XVIII/2, (Mart-Nisan 1979), s. 74.

[1269] Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 462. İbn Bîbî'nin eserinin aynı yerinde sultan, Sâdeddîn Köpek'in, huzuruna kılıçla girmeye başlamasından duyduğu çekinceyi dile getiriyor. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 432; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 53; Sevim, **a.g.m.**, s. 349.

[1270] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 451, 454; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 75; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 427, 429; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 41, 44, 45, 46.

[1271] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 451; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 83; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 474; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 584; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174-175; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 51.

duyum alınca bunu fırsat bildi ve onun hakkında Sultan II. Keyhüsrev'i dolduruşa getirdi.[1272] Emîr Sâ'deddîn, sultana, bu davranışa ceza vermediği taktirde saltanatının tehlikeye düşeceğini ve diğer emîrlerin de bu tarz ahlâksız işlere tevessül edeceği söyleyerek onu manipüle ediyordu.[1273] Ayrıca emîr, bahsi geçen durumda ne yapmak gerektiğini kadılara sorduğunu ve şer'ân bu suçun cezasının recm olduğuna dair onlardan fetvâ aldığını ifade ederek II. Keyhüsrev'i ikna etti ve böylece Emîr Tâceddîn recm edildi.[1274]

Bu olay, II. Keyhüsrev'in dinî kaideleri tamamıyla da umursamaz olmadığına işaret etmektedir. Ancak o, cezayla ilgili karar verdiği esnada sarhoştu.[1275] Onun, konuyla ilgili dinî hükümleri dinlemesinin ve önem veriyormuş gibi gözükmesinin sebebi muhtemelen halkın tepkisinden korkmasıdır.[1276]

Tüm bu olaylarda sorumluluk itibariyle II. Keyhüsrev'in de dahlî olduğu açıktır. II. Keyhüsrev, dinî anlayış itibariyle zayıf olunca dünyaya dalıp gitmesi de kolaylaştı ve Emîr Sâdeddîn Köpek'in davranışları hususunda gafletten kurtulamadı. Nitekim Emîr Sâ'deddîn de, her ne kadar kendi çıkarları uğruna da olsa, bu gerçeğe işaret etmektedir. O, tüm gücü elinde toplayıp saltanatı ele geçirme zamanının geldiğine karar verince devletin kötü gidişatından II. Keyhüsrev'i sorumlu tuttu.[1277] Ayrıca Emîr Sâ'deddîn, II. Keyhüsrev tarafından Abbâsî halîfelerinin sancağının değiştirileceğini ve Abbâsîlere itaatten ayrılınacağını alttan altta halka ve beylere işliyordu.[1278]

2. 3. 1. 2. 3. Babaî İsyanı

Sultan II. Keyhüsrev'in dönemiyle ilgili konumuz açısından diğer önemli

[1272] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 456; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 430; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 48.
[1273] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 457.
[1274] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 457; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 76; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 430; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 48; Recm cezası için bkz. Hüseyin Esen-Eldar Hasanov, "Zina", **DİA**, XLIV, 440-445.
[1275] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 457.
[1276] Benzeri bir olay için bkz. II. Bölüm, s. 152-153.
[1277] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 458; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 432.
[1278] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 458; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 432; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 53; Kesik, "Sâdeddîn Köpek", s. 393.

olay Babaî İsyanı'dır.[1279] Dinî yönü de olan bu isyanın gerekçeleri arasında II. Keyhüsrev'in dinî anlayışı ve yaşayışına dair bir takım iddialar bulunmaktadır. II. Keyhüsrev'in yaşamı göz önünde bulundurulduğunda bu iddiaları yabana atmak mümkün değildir.

İbn Bîbî eserinde, Baba İlyas-ı Horasanî[1280] adına hareket eden, isyanın öncü isimlerinden Baba İshâk'ı[1281], zühd ve takva ehli, gözü daima yaşlı, bedeni zayıf, sevgi ve şevkat ehli bir olarak tasvir eder ve ona tâbi olan mürîdlerin, Türkmen obalarına, Urfa ve Harran civarlarında yaşayan Hârezmlilere giderek Sultan II. Keyhüsrev'in yaşam tarzını, içki içmesini telkin ettiklerini, böylece Allah'ın yolundan sapıp dört halîfenin izini takip etmekten ayrıldığını söylediklerini ifade etmektedir.[1282] Babaîler, ayaklanmaları gerçekten bu sebeplerden dolayı mı yaptılar, yoksa isyanları için bir malzeme olarak mı kullandılar? Meselenin bu noktası elbette tartışmalıdır.[1283] Ancak II. Keyhüsrev ile ilgili sözlerinin gerçek olduğu açıktır. Buradan hareketle bu olay, II. Keyhüsrev'in dinî anlayışı ve fiillerinin, siyasî ve toplumsal alana yansıması olarak değerlendirebilir.

2. 3. 1. 2. 4. Evlilikleri

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yaptığı evlilikler de konumuz açısından ilgi çekicidir. O, birçok Hristiyan kadınla evlendi. Meselâ bunlardan biri Gürcü Kraliçesi

[1279] Babaîlerin üst üste kazandığı zaferler ve dinî iddiaları, Selçuklu askerlerinin cesaretini kırmıştı. Bunun üzerine sultan, ücretli Hristiyan askerler tutmuştu. Bu hususta Ebû'l-Ferec,'in kaydı dikkat çekicidir. Buna göre II. Keyhüsrev'in hizmetinde bulunan 1000 atlı Frenk yüzleri üzerine haç işaretleri yaparak kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Babaîlere saldırıyordu. Bkz. Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 540.

[1280] Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergâh Yay., İstanbul 2017, s. 117-138; a. mlf., "Baba İlyas", **DİA**, IV, 368.

[1281] Bkz. Ocak, **Babaîler İsyanı**, 146-150; a. mlf., "Baba İshâk", **DİA**, IV, 369.

[1282] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 478, 479; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 539; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 78-79; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 442; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 580; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 173; Ocak, **Babaîler İsyanı**, s. 139; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 64.

[1283] İsyanla ilgili ayr. bilgi için bkz. Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye**, (haz. İsmail E. Erünsal – Ahmet Yaşar Ocak), TTK, Ankara 2014; Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye**, (haz. Mertol Tulum), **Nâme-i Kudsî**, Çizgi Yay., Konya 2017; Karş. Turan, **Cihân**, s. 399; Ocak, **Babaîler İsyanı**; a. mlf, "Babaîlik", **DİA**, IV, 373-374.

Rosudan'ın kızı Thamara'ydı.[1284] Bu kadının II. Keyhüsrev'in dinine ve devletine çok zararı dokunduğu söylenir.[1285] Zaten Thamara Konya'ya, Hristiyanlığın tüm ritüellerine uygun bir şekilde, beraberinde kilise papazları olduğu hâlde gelmişti.[1286] Bu durum, onun Hristiyanlığa olan bağlılığını gösterdiği gibi II. Keyhüsrev'e dinî hususlarda verebileceği zararı da doğrulamaktadır. Ancak Konya'daki yaşam sürecinde Thamara'nın Müslüman olduğu kaydedilmektedir.[1287] II. Keyhüsrev, Thamara haricinde Konya eşrafından iki Hristiyan'ın kızıyla daha evliydi.[1288]

II. Keyhüsrev, Latin İmparatoru Baudouin'in akrabalarından bir prensesle evlenmek istedi. Bu isteğini dile getirirken prensesin dinine karışılmayacağını, sarayda ona bir ibadethane tahsis edilebileceğini ve hatta beraberinde bir papaz dahî getirebileceğini ifade etti.[1289] Her ne kadar bu evlilik gerçekleşmediyse de II. Keyhüsrev'in özellikle Hristiyanlara olan ilgisi dikkat çekicidir.[1290] Ayrıca prensese dinî anlamda sağladığı özgürlüğü de tartışmak gerekir. Bu konu "hoşgörü" olarak değerlendirilebileceği gibi, II. Keyhüsrev'in kişisel ihtirasları sebebiyle İslâm dininin kaidelerini hiçe sayması olarak da yorumlanabilir.

II. Keyhüsrev'in eşlerinden biri de Eyyûbî melikesiydi. Onunla evlenirken nikâhları Hanefî mezhebine göre kıyıldı.[1291] II. Keyhüsrev'in Hanefî mezhebine tâbi olduğu anlaşılmaktadır.

II. Keyhüsrev'in evlilikleriyle ilgili konumuz açısından dikkat çekici bir diğer mesele, Kögonya Meliki Muzaffereddîn Muhammed'in II. Gıyâseddîn'in günlerini

---

[1284] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 466; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537-538; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 83; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 434-435; a. mlf., **Cihân**, s. 371; Cahen, **a.g.e.**, s. 168; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 578; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 73.

[1285] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 537-538; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 22; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 83; Karş. **Türkiye**, s. 435; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 74-75.

[1286] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 538; İbn Bîbî de eserinde "**Gürcü emîrler ve anzavurlar saltanat dergâhına geldiler.**" diyerek buna işare eder. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 467; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 435; a. mlf., **Cihân**, s. 371; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 73.

[1287] Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 538; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 435; a. mlf., **Cihân**, s. 371; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 75.

[1288] Turan, **Türkiye**, s. 474.

[1289] Turan, **Cihân**, s. 371.

[1290] II. Keyhüsrev'in Katolik Kilise'nin Papa'sı ile de mektuplaşmaları vardır. Ancak bu mektuplaşmaların içeriğine ulaşamadık. Bkz. Cahen, **a.g.e.**, s. 179.

[1291] Kaymaz, **a.g.e.**, s. 77. Turan bu detayı vermemekle birlikte nikâh akdini gerçekleştiren kadıları ve isimlerini verir. Bu isimler de Kaymaz'ın verdiği bilgiyi teyit etmektedir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 426.

sokak serserileri gibi eğlence içerisinde geçirdiği sebebiyle, "**O ailemizin damatlığına yakışmaz**." diyerek kızını ona vermemesidir.[1292] Bu bilgi, II. Keyhüsrev'in karakteriyle ilgili bilgileri doğrulamaktadır.

2. 3. 1. 2. 5. Eğlence ve İçki Düşkünlüğü

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, saltanatı sırasında, I. Keykubâd'ın dahî karşısına çıkmadığı Moğollara karşı plânsızca savaşa girdi. Moğolları yenebilecek güçte olan Selçuklu ordusu, II. Keyhüsrev'in tecrübesizliği ve kifâyetsizliği, yanındaki bazı emîrlerin isabetsiz kararları gibi sebeplerden dolayı Kösedağ'da mağlup oldu. Sultan II. Keyhüsrev savaş akşamında dahî eğlence meclisinde vakit geçirmekteydi.[1293] Önemli Selçuklu beylerini bir kenara bırakarak kaale aldığı düşük ahlaklı ve bozuk karakterli kimseler sultanın sonunu hazırladı.[1294]

İbn Bîbî, eserinin II. Keyhüsrev'i anlattığı bölümlerinde ona yönelik eleştirilerini genellikle dolaylı olarak yapar. Bunlardan birinde o, Türkiye Selçuklularının girdiği buhran devrini tasvir ettikten sonra bir şiirle bu durumun nedeni olarak II. Keyhüsrev'e işaret eder. Buna göre II. Keyhüsrev, alçak dünyaya itibar eden, onunla gururlanan, makam düşkünü olan, haddi hududu aşan, sapıklık ve hüsran içinde yaşayan biridir.[1295]

Benzeri tespitleri Süryani tarihçi Ebu'l-Ferec ve Bizans tarihçisi Georgios Akropolites de yapmaktadır. İki tarihçiye göre de II. Keyhüsrev, vaktini şarap içip sarhoş olmaya, eğlenceye harcar, devlet işlerini ise takip etmezdi.[1296] İbn Kesîr de eserinde, II. Keyhüsrev'in kıt akıllı olup, vahşi hayvanlara merak saldığını hatta bu hayvanları yanındaki insanların üzerine salacak kadar ileri gittiğini ifade etmektedir.[1297] Bu ifadeler II. Keyhüsrev'in ruh halini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

[1292] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 366; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 474.
[1293] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 498; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 454; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 93; Kara, **a.g.e.**, s. 484; 484.
[1294] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 500; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 80; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 454; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 582; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 93.
[1295] Şiirin tamamı için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 489.
[1296] Akropolites, **a.g.e.**, s. 75; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, s. 537; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 474; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174.
[1297] İbn Kesir, **a.g.e.**, XIII, 308; Karş. **Türkiye**, s. 474; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 174.

Daha önceki sultanlarda yaptığımız gibi, II. Keyhüsrev'in kullandığı unvan ve lakaplardan hareketle dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını keşfedebiliriz. Sultan, kitâbelerde "*Allah'ın gölgesi, dinin yardımcısı, İslâm'ın yücelticisi*" gibi unvanlarla anılmaktadır.[1298] II. Keyhüsrev'in hayatı göz önünde bulundurulduğunda onun bu hususlarda pek gayret içinde olmadığı açıktır. Buna rağmen kitâbelerde durumun tam zıttının ifade edilmesi, kitâbelerdeki bu bilgilerin gerçekliğini sorgulatır hâle getirmektedir. Kitâbe ve benzeri kaynaklardaki ifadelerden hareketle, özellikle dinî anlayış hususunda peşin hükümler vermenin doğru olmayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu gibi ifadelerin değerlendirilmesi için muhakkak sultanların hayatlarıyla kıyaslanmaları gerektiğini de bu vesileyle hatırlatmış olalım.

[1298] Kara, **a.g.e.**, s. 484.

2. 3. 2. II. İzzeddîn Keykâvus (1246-1262), IV. Rükneddîn Kılıç Arslan (1249-1266) ve II. Alâeddîn Keykubâd'ın Ortak Saltanatı

2. 3. 2. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

II. Keyhüsrev'in vefatının ardından geride II. İzzeddîn Keykâvus, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, II. Alâeddîn Keykubâd adlı üç oğlu kaldı. Bu üç şehzadeden en büyüğü olan II. Keykâvus dahî, henüz çocuk yaştaydı.[1299]

Vezîr Şemseddîn İsfahânî, Emîr Celâleddîn Karatay, Emîr Şemseddîn Has-Oğuz (Beylerbeyi), Emîr-i câmedar Esededdîn Ruzbeh, Pervâne Fahreddîn Ebûbekir Attar gibi önde gelen gelen beyler, II. İzzeddîn Keykâvus'u tahta çıkarttılar.[1300] Ancak çok geçmeden Vezîr Şemseddîn ile diğer beyler arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Şemseddîn, bu mücadeleden galip çıktı ve otoritesini kuvvetlendirdi.

Sultan II. İzzeddîn Keykâvus adına Moğol hanına gönderilen IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın iki bin Moğol askeriyle birlikte Anadolu'ya dönerek sultanlığını ilân etti.[1301] Sivas, Kayseri, Erzincan, Malatya, Harput ve Âmid şehirleri Kılıç Arslan'a itaat etti.[1302] Bu olaylar, Vezîr Şemseddîn İsfahânî'nin tarih sahnesinden çekilmesine neden olurken, I. Alâeddîn Keykubâd'ın önem verdiği beylerden, Allah'ın Velîsi[1303] olarak anılan Celâleddîn Karatay'ın önemli bir figür olarak öne çıkmasını sağladı. Emîr Karatay, II. Keyhüsrev'in üç oğlunu da aynı anda tahta oturtarak, Türkiye

---

[1299] İzzeddîn Kılıç Arslan'ın en fazla on bir yaşında olduğu söylenmektedir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 477; ayr. bkz. Faruk Sümer, "Keykâvus II", **DİA**, XXV, 355.

[1300] İbn Bîbî, **a.g.e**., s. 517-518; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 545. **Anonim Selçuknâme** bu olayları sultanın yaptığını söyler ancak sultandan kasıt vezir olmalı diye düşünüyoruz. Bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 44; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 84; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 477; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 585; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 175; Ersan, "Türkiye", X, 238; Sümer, "Keykâvus II", s. 355; Faruk Sümer, "Kılıç Arslan IV", **DİA**, XXV, 404.

[1301] İbn Bîbî, **a.g.e**., s. 546; Kiragos, **a.g.e**., s. 109-110; Ebû'l-Ferec, **a.g.e.**, II, 546; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 84; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 483-484; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 585-586; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 176; Ersan, "Türkiye", X, 238; Sümer, "Keykâvus II", s. 355; Sümer, "Kılıç Arslan IV", s. 404.

[1302] Turan, **Türkiye**, s. 484; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 176; Ersan, "Türkiye", X, 238; Sümer, "Keykâvus II", s. 355; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 404.

[1303] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 533; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 28; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 85; Karş. Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", **DİA**, VII, 252.

Selçuklularını en azından bir süre de olsa büyük bir cenderenin içerisine düşmekten alıkoydu.[1304]

Bu hamlelerinden sonra "*Ebû-l-mulûk ve's-selâtin*/Hükümdar ve Sultanların Babası" unvanıyla anılmaya başlanan Celâleddîn Karatay'ın kurduğu nizam, Moğolların huzuruna gidip, çeşitli tevkîlerle dönen beyler sebebiyle sarsılıyordu. Bu mücadeleler arasında Celâleddîn Karatay, II. İzzeddîn Keykâvus'un Moğol Han'ı Mengü'ye gönderilmek üzere yola çıkarıldığı bir anda, 28 Ramazan 652/1254 tarihinde vefat etti.[1305] Bunun üzerine II. Keykâvus, kendisinin yerine kardeşi II. Alâeddîn Keykubâd'ı Moğolistan'a gönderdi.[1306] Ancak II. Keykubâd, yoldayken öldürüldü.[1307] Emîr Karatay'ın ölümüyle II. İzzeddîn Keykâvus ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan saltanat mücadelesine girişti. II. Keykâvus bu mücadeleden zaferle çıktı.

Baycu Noyan, Selçukluların iç karışıklıklarla uğraşmasını fırsat bilerek Anadolu üzerine sefere çıktı. II. Keykâvus'un emriyle Selçuklu ordusu Baycu Noyan'ın komutasındaki Moğol ordusuna Aksarây'da karşı koydu.[1308] 23 Ramazan 654/1256'da vukû bulan savaşta Selçuklular mağlup oldu ve Sultan II. Keykâvus Alâiye'ye kaçtı.[1309] Baycu ise Konya'yı kuşattı. Üstadü'd-dâr Nizâmeddîn Ali ve halkın girişimleriyle dört katır yükü altın toplanarak teslim edilince Baycu kuşatmayı

[1304] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 550-551; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 28; **Anonim Selçuknâme**, s. 45; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 85; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 484-488; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 586; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 177; Ersan, "Türkiye", X, 239; Sümer, "Keykâvus II", s. 355; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 404; Faruk Sümer, "Keykubad II", **DİA**, XXV, 360; Taneri, "Celâleddin Karatay", s. 251, 252.

[1305] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 565; **Anonim Selçuknâme**, s. 45; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 490; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 586; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 177-178; Ersan, "Türkiye", X, 240; Sümer, "Keykâvus II", s. 355.

[1306] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 565; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 29; Kazvinî, **a.g.e.**, s. 119; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 491; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 586; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 178; Ersan, "Türkiye", X, 240; Sümer, "Keykâvus II", s. 355; Sümer, "Keykubad II", s. 360.

[1307] II. Alâeddîn'in ölüm sebebi tartışmalıdır. Bkz. Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 30; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 492; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 587; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 178; Ersan, "Türkiye", X, 240; ayr. bkz. Sümer, "Keykubad II", s. 360; Sümer, "Keykâvus II", s. 355.

[1308] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 574-576; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 31-32; **Anonim Selçuknâme**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 498; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 587; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 179; Ersan, "Türkiye", X, 241-242; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.

[1309] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 576-577; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 32; **Anonim Selçuknâme**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 498; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 587-588; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 179-180; Ersan, "Türkiye", X, 242; Sümer, "Keykâvus II", s. 356; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 404.

kaldırdı.[1310] II. Keykâvus ise Alâiye'de fazla durmayarak İznik Rum İmparatoru II. Theodoros Laskaris'e sığınmak için yola çıktı. Baycu Selçuklu tahtına IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ı çıkarttı. İleriki yıllarda devlet yönetiminde önemli konumlara yükselecek olan Mûineddîn Süleyman, pervâne oldu.

Baycu Anadolu'dan ayrılınca II. İzzeddîn Keykûvus, beraberinde üç bin kadar Frenk askeriyle Konya'ya geldi ve tahtı tekrar ele geçirdi.[1311] IV. Rükneddîn Kılıç Arslan Tokat'a sığındı. Her iki kardeş de saltanatını Moğollara onaylatmaya çalışıyordu. Selçuklu şehirleri bazen IV. Kılıç Arslan'a bazense II. Keykâvus'a tâbi oluyordu. Bu sırada II. Keykubâd ile birlikte Moğol hanına gitmek üzere yola çıkan heyet, Karakurum'dan döndü. Getirilen yarlığa göre Selçuklu ülkesi, Kızıl-Irmak'ın batısından Bizans sınırına kadar II. Keykâvus'a; Sivas'dan Erzurum'a ve Moğolların sınırına kadar IV. Kılıç Arslan'a verilerek ikiye bölündü.[1312] Hülagü'nün isteği üzerine her iki kardeş, sırayla onun yanına gitti. Bu görüşmeler sırasında Muîneddîn Süleyman Pervâne, Moğollar nezdinde güven kazandı ve Anadolu'daki itibarını arttırdı.

Süleyman Pervâne, II. Keykâvus'u ortadan kaldırmak için Moğollara sürekli telkinlerde bulunuyordu. II. Keykâvus bu faaliyetleri biliyordu ve Pervâne'nin siyasetine ve Moğollara karşı koymak için Memlük Sultanı Baybars ile iletişim kurdu.[1313] Nihayetinde iki tarafın karşılıklı girişimleri, II. Keykâvus'un tac û tahtı bırakıp, İstanbul'a sığınmasıyla sonuçlandı.[1314]

[1310] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 577, 579; **Anonim Selçuknâme**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 500; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 588; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 180; Ersan, "Türkiye", X, 242.
[1311] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 579-580; Aksarâyî **a.g.e.**, s. 39; **Anonim Selçuknâme**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 504; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 588; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 180; Ersan, "Türkiye", X, 243; Ayönü, **a.g.e.**, s. 261-262; Sümer, "Keykâvus II", s. 356; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 404.
[1312] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 583; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 45-46; **Anonim Selçuknâme**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 508-509; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 588; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 181; Ersan, "Türkiye", X, 244; Sümer, "Keykâvus II", s. 356; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 404.
[1313] Turan, **Türkiye**, s. 513-514; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 589; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 182; Ersan, "Türkiye", X, 245; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.
[1314] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 587-589; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 52; **Anonim Selçuknâme**, s. 46; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 515; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 589; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 182; Ersan, "Türkiye", X, 245-246; Ayönü, **a.g.e.**, s. 267; Sümer, "Keykâvus II", s. 356; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 405.

II. Keykâvus, İmparator VIII. Mikhail Paleologos tarafından oldukça iyi ağırlandı.[1315] Ancak Altın Orda Han'ı Bereke (1256-1266) ile Memluk Sultanı Baybars arasında Moğollara karşı bir ittifakın oluşması ve II. Keykâvus'un da önceden beri bu ittifakın içinde yer alması sebebiyle İlhanlı Hükümdarı Hülagü, Bizans imparatoruna baskı yaparak II. Keykâvus'un hapsedilmesini sağladı.[1316] Bunun üzerine Altın Orda hükümdarı Bereke Han Keykâvus'u kurtardı ve Keykâvus, 677 (1279) yılındaki ölümüme kadar Selçuklu topraklarından uzakta yaşadı.[1317]

IV. Kılıç Arslan ise, ağabeyi II. Keykâvus'un Bizans'a sığındığı 1262 tarihinden itibaren Selçuklu tahtında tek başına oturdu. Ancak IV. Kılıç Arslan, hem Moğol hem de Süleyman Pervâne'nin tahakkümü altındaydı ve onların istedikleri şekilde hareket ediyordu. Bu tutumu da Türkmenlerin tepkisini çekiyor ve ona karşı sık sık ayaklanmalar patlak veriyordu.

Süleyman Pervâne, yönetimi tümüyle eline almak için Sultan IV. Kılıç Arslan aleyhinde Moğollara telkinlerde bulunmaya başladı. Nihayetinde Moğolları ikna eden Pervâne, düzenlediği bir ziyafet vesilesiyle IV. Kılıç Arslan'ı Aksarây'da boğdurttu.[1318] Böylelikle otorite tamamen Süleyman Pervâne'nin eline geçti.

2. 3. 2. 2. Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansıması

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ardından her üçü de oldukça küçük yaşlarda bulunan üç oğlu, Selçuklu tahtının varisleri oldular. Bu şehzadeler henüz ne eğitimlerini tamamlayabilmişlerdi ne de ciddi bir yönetim tecrübesi edinebilmişlerdi.

[1315] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 53; Ömerî, **a.g.e.**, s. 396; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 515; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 589; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 183; Ayönü, **a.g.e.**, s. 267; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.

[1316] II. İzzeddîn Keykâvus'un, Bizans tahtını ele geçirmek istemesi sebebiyle tutuklandığına dair rivayetler de vardır. İbn Bîbî de eserinde benzeri bir durumdan bahsetmekle birlikte II. Keykâvus'a Hristiyan dayılarınca bir komplo kurulduğuna işaret eder. Aksarâyî de eserinde aynı duruma temas eder. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 589-590; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 56; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 118; Ömerî, **a.g.e.**, s. 396; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 516-517; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 589; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 183; Ayönü, **a.g.e.**, s. 268-269; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.

[1317] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 590; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 57; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 118; Ömerî, **a.g.e.**, s. 398-399; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 518; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 589; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 183; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.

[1318] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 596-598; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 64-66; Kazvinî, **a.g.e.**, s. 119; **Anonim Selçuknâme**, s. 47; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 117; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 548; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 590-591; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 187; Ersan, "Türkiye", X, 247; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 405.

Ayrıca küçük yaşları göz önünde bulundurulduğunda onların, kuvvetli bir dinî anlayışa ve siyasî tasavvura sahip olmadıkları da tahmin edilebilir. Bazen tek başlarına bazen kardeşleriyle beraber saltanat süren bu şehzadeler, hem kendi istek ve arzularının hem Moğolların hem de Selçuklu beylerinin elinde oyuncak olmaktan kurtulamamışlardır. Zaman zaman iradelerini ortaya koyacak hâl ve tavırlar gösterdiyseler de bu durum uzun sürmemiş ve etkili olmamıştır.

2. 3. 2. 2. 1. II. İzzeddîn Keykâvus

Üç kardeşin en büyüğü II. İzzeddîn Keykâvus'tu. II. Keykavus'un henüz çocuk yaşta olduğu ilk saltanat yıllarında, Vezîr Şemseddîn İsfahânî'nin kudretiyle din ve devlet işleri düzenli gitti.[1319]

2. 3. 2. 2. 1. 1. Saltanata Bakışı

II. Keykâvus, saltanata çıktığında henüz 11 yaşındaydı. Buna rağmen o, kardeşlerine kıyasla karakter olarak daha olgun ve dinî açıdan da daha kuvvetliydi. Nitekim İbn Bîbî de eserinde, onun, bu sebeple tahta çıkartıldığını ifade etmektedir.[1320] Bu bağlamda sultanlığının ilk yıllarında II. Keykûvus ile Emîr Celâleddîn Karatay arasında geçen diyalog dikkat çekicidir.

II. İzzeddîn Keykâvus, Emîr Celâleddîn Karatay ile ortak saltanat fikri üzerine yaptığı istişârede, küçük yaşına rağmen saltanatın geçiciliğinin farkında gözüküyor. Çünkü sultan, Celâleddîn Karatay'a tebessüm ederek babası II. Keyhüsrev'in ölmeden önce saltanatı küçük kardeşine bıraktığını ancak Hakk'ın desteği kendisinin yanında olduğu için sultan olduğunu fakat şimdi de aynı durumu

[1319] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 535; **Anonim Selçuknâme**, s. 44. Vezîr Şemseddîn de devrin önde gelen beylerinden olup dinî yönü kuvvetli biriydi. Şemseddîn'in Peygâmberin (sav.) ahlâkıyla ahlâklandığı, gece ve gündüz ibadet bilinciyle yaşadığı, abdestsiz vezîrlik ve emîrlik makamına oturmadığı, farz ve sünnet namazlarını cemaatle kılmaya özen gösterdiği, âlimlerle sık sık sohbet ve istişârelerde bulunduğu, ilim öğrendiği, verilen hükümlerde titizlikle hareket ettiği söylenir. O, Moğollar tarafından idam edilmeden önce yönetimi sırasında yaptığı hatalarını ifade edip, nefsini kınayarak Allah'a teslim olmuştur. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 534-535, 548; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 482. Sultanların yanındaki beylerin onlar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz anlamda ne kadar etkili olduğunu daha önce değerlendirmiştik. Bu sebeple Vezîr Şemseddîn'in, bu karakteriyle II. Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan'a örnek bir şahsiyet olduğunu söylemek gerekir. Nitekim onun ölümüne kadar devlet işleri düzenli gitmiş, sultanlar kendilerini yetiştirmeye devam etmişti. Bu durumu ölmeden önce II. Keykâvus da dile getirerek, beylerin sultanlar nezdindeki önemine işaret etmiştir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 670.

[1320] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 518.

kendisinin yaşadığını imâ edercesine kardeşi IV. Kılıç Arslan'ın, tahtı ele geçirmek için mücadele ettiğini ifade etti.[1321] II. Keykâvus, "*Allah bana yeter. O'nun desteğine güveniyorum*." diyerek, Allah'a tevekkül ettiğini belirtti.[1322]

II. Keykâvus'un, II. Alâeddîn Keykubâd'ın veliaht ilan edilmesine rağmen kendisinin sultan olmasını Allah'ın desteğine bağlaması, I. Bölüm'de ayrıntılarıyla ele aldığımız sultan anlayışına işaret etmektedir. Ayrıca II. Keyhüsrev'in, kardeşiyle yaşadığı mücadelede Allah'ın desteğine sığınmakta olduğunu ifade etmesi, onun, kendi saltanatını Allah'ın murâdı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Kutsal olanla ilişki kurularak inşâ edilen bu anlayış, bir sultan için en önemli meşrûiyet kaynaklarının başında gelmekteydi.

2. 3. 2. 2. 1. 2. Emîrlerle İlişkileri ve Sonuçları

II. Keykâvus'un saltanat hususundaki olgun tavırlarında, hiç şüphesiz yanında bulunan Emîr Celâleddîn Karatay'ın etkisi söz konusuydu. Zirâ I. Alâeddîn Keykubâd'dan beri devlet yönetiminde yer alan Emîr Karatay, tüm kaynakların uzlaşısıyla oldukça dindâr bir kimseydi.[1323] Namazlarını kaçırmaz, kibir, riyâ, fesâddan uzak durmaya çalışır, âlimlerle sohbet ve istişârelerde bulunur, ilim tahsil eder, elinden geldiğince hayır hâsenatta bulunurdu.[1324] O, "*Allah'ın Velisi*" olarak anılırdı.[1325] Nitekim II. Keykâvus, dinî anlayışı böylesine kuvvetli ve hassas olan

[1321] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 552; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 486; Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 506.
[1322] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 552; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 506.
[1323] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 554; **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 231; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 28; **Anonim Selçuknâme**, s. 45; Elvan Çelebi, **a.g.e.**, (haz. Erünsal-Ocak), s. 155; **a.e.**, (haz. Tulum), s. 77; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 484; Kara, **a.g.e.**, s. 461; Taneri, "Celâleddin Karatay", s. 252. Celâleddîn Karatay din hususunda oldukça dikkatli ve hassastı. Bu hassasiyetin ne derecede olduğunu daha iyi anlamak için Aksarâyî'nin eserinde geçen bir kayıt oldukça dikkat çekicidir. Buna göre Emîr Celâleddîn, Elbistan yolu üzerine bir kervansaray yaptırılmasını istedi ve kervansarayın inşâsı tamamlanınca da görmek üzere yola çıktı. Ancak emîr, yoldayken eseri görmekten vazgeçip geri döndü. Kararının sebebiyse bu görkemli binayı gördüğü taktirde kalbinde kibir oluşacağını ve bu kibrin de onu hayır işlerinden alıkoyacağını düşünmesiydi. Görüldüğü gibi onun dinî anlayışı oldukça hassas ve kuvvetliydi. Nitekim onun hayatta olduğu süre zarfında, bu karakteri sultan ve şehzadelere de yansımış, devlet düzeni tüm olumsuzluklara rağmen korunurken sultanlar da kendilerini saltanatın gücüne ve ifsadına kaptırmamıştı. Bkz. Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 28; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 484. Emîr Karatay ile ilgili diğer dikkat çekici örnek, yaptırdığı onca hayır eserinin kitâbesine kendi adını yazdırmamış olmasıdır. Bkz. Taneri, "Celâleddin Karatay", s. 252.
[1324] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 554; **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 231; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 28; **Anonim Selçuknâme**, s. 45; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 484; Taneri, "Celâleddin Karatay", s. 252.
[1325] **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, s. 231; Elvan Çelebi, **a.g.e.**, (haz. Erünsal-Ocak), s. 155; **a.e.**, (haz. Tulum), s. 77; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 484; Kara, **a.g.e.**, s. 462.

Emîr Karatay'dan uzaklaşıp başka beyleri yükseltmeye başlayınca bahsedilen özellikleri de değişmeye başladı.

İbn Bîbî de bu konuda aynı kanaattedir. Hatta sultanların en ağır hatalarını dahî yumuşak bir üslûpla dile getiren İbn Bîbî, eserinde II. Keykâvus'un yaptıklarını oldukça açık bir şekilde aktarmaktadır. Ona göre II. Keykâvus, Celâleddîn Karatay ve Kadı Sâhib İzzeddîn Muhammed Er-Râzî'den çekinerek dinî ve ahlâkî hususlara riayet ederken Kayseri sübaşısı Seyfeddin Türk-eri'nin sultanın yakın adamlarından biri olmasıyla şarap içmeye, kumar oynamaya, harama el uzatmaya ve edepsizce hareket etmeye başladı.[1326] Hatta sultanın, kadınlara tecavüze yeltendiği dahî söylenmektedir.[1327] II. Keykâvus'ın dinî ve ahlâkî açıdan içine düştüğü bu sefil durum siyasete yansımakta gecikmedi. Sultan, devlet adamlarını kendi arzusuna göre görevden almaya onların yerineyse ahlâkı bozuk, karaktersiz kişileri atamaya başladı.[1328] Bu da devletin düzeninin bozulmasına, Moğollar karşısındaki duruşun güç kaybetmesine yol açtı.

Bu şekilde başlayan süreç, ahlâksız kimselerin II. Keykâvus'un yanında git gide daha çok yer edinmesiyle devam etti. Sultanın hâl ve hareketleri her geçen gün kötüye gitti.[1329] II. Keykâvus'un tavırları beyleri rahatsız ediyor ve halk nezdinde onu itibarsızlaştırıyordu.[1330]

2. 3. 2. 2. 1. 3. Emîrlerin ve Konya Hatibinin Gözünden II. Keykâvus

Diyarbekir kumandanı Şemseddîn Altun-aba, bu durum sebebiyle Celâleddîn Karatay'a yakındı ve sultanın yabancılarla sohbetten korunması, içki ve çalgıyı azaltması gerektiğini söyleyerek II. Keykâvus'un durumunu eleştirdi.[1331] Ayrıca Altun-aba, saraydaki israf ve şatafattan da şikâyet etti. Sultan II. Keykâvus uyarılar üzerine israf ve şatafatın önüne geçmek adına bir takım tedbirler alıp, daha sonra da

[1326] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 563; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 490; Kara, **a.g.e.**, s. 464.
[1327] Turan, **Türkiye**, s. 493.
[1328] Turan, **Türkiye**, s. 490.
[1329] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 566; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 178; Ersan, "Türkiye", X, 241.
[1330] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 566.
[1331] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 563-565; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 490.

Kayseri sübaşısı Seyfeddin Türk-eri'ni azletse de ahlâksız kişilerle görüşmeye, içki ve çalgı meclislerine olan düşkünlüğüne devam etti.[1332]

II. Keykâvus'un dinî ve ahlâkî karakterindeki bu değişimler, ömrünün geri kalanında başına türlü belâlar açtığı gibi siyaset işlerinde de birçok başarısızlığının kaynağını teşkil etti. II. Keykâvus'un zamanında (1246-1249/1249-1262) Moğollara karşı girişilen mücadelelerin kaybedilmesi, israfın artması ve beylerin kişisel çekişmelerinin ülkeye zarar vermesinde onun karakteri ve tutumları önemli rol oynadı.[1333] Selçuklu beyleri de aynı durumdan şikâyet etmekteydi. Bu bağlamda oldukça çarpıcı bir hadîse rivayet edilmektedir. Buna göre II. Keykâvus, Selçuklu ordusu savaştayken beylerinden Arslan-dogmuş'un evine sarhoş bir şekilde gidip ev ahalisini sıkıştırdı.[1334] Arslan-dogmuş bu haberi duyunca savaşı bıraktı. Bu durum da ordunun mağlubiyetinde büyük rol oynadı.

Moğol Kumandanı Baycu karşısında alınan bu yenilgi, II. Keykâvus'un Konya'dan kaçmasıyla sonuçlandı. Osman Turan eserinde, halkın Moğol zulmünden kurtulmak için aralarında para topladığını aktararak II. Keykâvus'un umursamaz, bencil tavrını ortaya koymaktadır.[1335] Bahsi geçen paranın toplanmasında Konya hatibinin rolü büyük oldu. Nitekim toplanan parayı teslim etmek üzere Baycu'nun yanına da bu hatip gitti. Baycu'yu bulamayınca parayı hatununa teslim etti ve ikili arasında dikkat çekici bir diyalog yaşandı. Hatun, hatibe bir takım sorular yöneltti. Hatip bu sorulardan birine verdiği cevapta, Moğollar karşısındaki mağlubiyetin sebebini Müslümanların İslâm'dan uzaklaşmaları olarak ifade ediyordu.[1336] Hiç şüphesiz bu tespitin içine Sultan II. Keykâvus da girmekteydi.

[1332] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 564.
[1333] Turan, **Türkiye**, s. 499; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 185-180; Ersan, "Türkiye", X, 240.
[1334] Baybars Mansûrî, **Zübdetü'l-Fikre**, s. 28a'dan naklen Turan, **Türkiye**, s. 499; Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 65; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 178.
[1335] Turan, **Türkiye**, s. 499.
[1336] Baybars Mansûrî, **Zübdetü'l-Fikre**, s. 28b'den naklen Turan, **Türkiye**, s. 500; Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 67.

2. 3. 2. 2. 1. 3. Kardeşleriyle İlişkileri ve II. Keykubâd'ın Katli

Bu yerilen özelliklerinin yanında II. Keykâvus'un, kardeşi IV. Kılıç Arslan'a her zaman merhamet gösterip ve onu affettiğini de ifade etmek gerekir.[1337] Her iki kardeşin arasındaki mücadeleyi genellikle savaş noktasına getiren, Moğolların desteğiyle hareket eden IV. Rükneddîn Kılıç Arslan oldu. II. Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan Konya'da ortak saltanat sürerken IV. Kılıç Arslan şehirden kaçarak Kayseri'de kendi sultanlığını ilân etti. II. Keykâvus fesad çıkmasını önlemek için IV. Kılıç Arslan'a aracılar gönderdi. O, ataları I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve I. İzzeddîn Keykâvûs dönemlerinde önemli hizmetlerde bulunan Şeyh Mecdeddîn İshâk'ın oğlu, devrin büyük âlimlerinden Sadreddîn Konevî ile Şeyh Hümâmeddîn Şadbehr'i kardeşine gönderip uzlaşı zemini aradı.[1338] Mürted lakapıyla bilinen Cemâleddîn Horasanî[1339] gibi bir takım kifâyetsiz beylerin II. Keykâvus'u savaşa sürüklemek istemesine rağmen diğer beyler baskın geldi ve sultan, kardeşiyle savaşmak istemedi. Ancak tüm bunlara rağmen özellikle IV. Kılıç Arslan'ın ordusundaki düzensizlik sebebiyle taraflar arasında savaş vukû buldu.

II. Keykâvus, IV. Kılıç Arslan ile yaptığı savaştan galip çıkmasına rağmen kardeşini bağrına basmasını bilerek ona, karşı karşıya gelmelerine fesadçıların sebep olduğunu söyledi ve öğüt verdi.[1340] Yine kervansarayındaki savaştan sonra IV. Kılıç Arslan, yakalanarak II. Keykâvus'un yanına getirildi. Sultan II. Keykâvus, kardeşini görünce onu kucakladı ve ağladı. İki kardeş aralarındaki husumeti giderdiler.[1341] Kanaatimizce bu bilgiler, kardeşine kıyasla II. İzzeddîn Keykâvus'un belli bir dinî ve siyasî bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Aynı konu bağlamında önemli bir hâdise daha vardır. Bu da II. Keykâvus'un en küçük kardeşi II. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümüdür. II. Keykubâd'ın ölümü bir suikast mıdır? Bu suikastın emrini veren II. Keykâvus mudur? Soruların cevapları

[1337] Meselâ bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 587.
[1338] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 569; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 404.
[1339] Sultanın maiyetinde bu tarz lakaplarla anılan beylerin olması da ayrıca dikkat çekicidir.
[1340] Turan, **Türkiye**, s. 487; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 177.
[1341] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 553; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 179.

tartışmalıdır ancak cevap II. Keykâvus ise bu olay bir kardeş katli dolayısıyla da III. Bölüm'de detaylıca ele aldığımız siyaseten katl vakası olacaktır. Bu da II. Keykâvus'un dinî anlayışına dair belli ipuçları verebilir.

Aksarâyî'ye göre II. Keykubâd'ın ölüm emrini II. Keykâvus verdi. Sebebi ise II. Keykubâd'ın, Moğollar tarafından Selçuklu ülkesine sultan atanacağı korkusuydu.[1342] İbn Bîbî ise eserinde II. Keykubâd'ın ölümüyle ilgili detay vermemektedir. O, II. Keykubâd'ın, akşam emîrleriyle eğlenirken şarap içip yattığını ve sabah ölü bulunduğunu kaydeder.[1343] Aksarâyî de eserinde aynı noktaya temas edip, şarabın içine Lâlâ Müslih tarafından II. Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan'ın emriyle zehir bırakıldığını söyler.[1344]

II. Alâeddîn Keykubâd'ın ortadan kaldırılışının ağabeylerinin hamlesi olduğunu düşünmek makuldür. Zirâ aksi bir senaryo söz konusu olsaydı onlar, kardeşlerinin katilinin kim olduğunu araştırır ve gerekli hükmü verirlerdi. Ancak olay tam tersi istikamette işlemiş olup konunun üzerine gidilmemiştir. II. Keykubâd'ın ortadan kaldırılması sultanların emriyle verilen bir siyaseten katl hükmü olarak gözükmektedir.[1345]

2. 3. 2. 2. 1. 4. Hristiyan Dayılarıyla İlişkileri

Yukarıda anlattığımız gibi II. Keykâvus, Moğollara karşısında aldığı hezimetler sonrası Bizans'a sığındı. İstanbul'da oldukça iyi ağırlanan sultanın rahatı burada da uzun sürmedi ve isyan iddiaları sebebiyle tutuklandı. Bizanslılar şehzadeleri ve beyleri Hristiyan olmaları için baskı altına aldı, onlara işkence etti.[1346] Ancak özellikle Emîr Nûreddîn Erzincanî başta olmak üzere bazı beyler bu baskıya karşı dinlerinden dönmediler.[1347] Bu durum II. Keykâvus'un maiyetinde, tüm bozulmalara rağmen hâlâ imanlı, dinî anlayışı kuvvetli kimselerin olduğunu

[1342] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 30; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 587.
[1343] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 582; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 587.
[1344] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 30; Karş. Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 587.
[1345] Bunun konumuzla hangi açılardan ilgisinin olduğunu öğrenmek için III. Bölüm'ün ikinci başlığına bkz.
[1346] Turan, **Cihân**, s. 385; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 183; Ayönü, **a.g.e.**, s. 268.
[1347] Turan, **Türkiye**, s. 517; Ayönü, **a.g.e.**, s. 269.

göstermektedir. İbn Bîbî'ye göre sultanın bu duruma düşmesinin sebebi de Hristiyan dayısı Kyr Kedid'di.[1348]

II. Keykâvus'ın Hristiyan dayılarıyla olan ilişkisi, dönemindeki beylerce hoş karşılanmamaktaydı. II. Keykâvus'un annesi Berdûliye Hatun, bir Rum papazının kızıydı.[1349] Bu sebeple sultanın dayıları, Hristiyan olmalarına rağmen Selçuklu yönetiminde yer almaya çalışıyorlardı. Beyler de bundan rahatsız oluyordu.[1350] Kont İstabl lakapıyla bilinen dayılarından biri sultanı oyun ve eğlenceye teşvik edip, dinî gereklilikleri icrâ etmekten alıkoyuyordu.[1351] Hatta dayısı, II. Keykâvus'a Konya'da nasihatlar veren âlim ve şeyhler olması sebebiyle, sultanı Antalya'ya götürmek istiyordu.[1352] Bu son bilgi, II. Keykâvus'un âlim ve şeyhlerle istişâre ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

II. Keykâvus'un dayılarıyla olan bu münasebetinde dinî boyuta çok önem vermediği anlaşılmaktadır. Bu bir "hoşgörü" olarak algılanıp, övüledebilir ancak dayılarıyla münasebetleri ve bu Hristiyan dayıların devlete olan zararları düşünüldüğünde bunun "hoşgörü"den ziyade II. Keykâvus'un zaafiyeti olarak değerlendirilmesi gerektiği açığa çıkar.

II. Keykâvus'un Hristiyanlarla olan ilişkisi bu kadarla da sınırlı değildi. Annesi tarafından Bizans imparatorluk sülalesiyle akraba olan sultan, sarayında papazlar ile fakîhlere teolojik tartışmalar yaptırırdı.[1353] Bu bilgi, onun Hristiyan teolojisine de bir şekilde ilgi duyduğuna işaret etmektedir. Bunun illâ ki itikâdî bir sapma olarak yorumlanmasına gerek yoktur. Entelektüel bir ilgi olarak da düşünülebilir. Zirâ kendisinden önceki diğer Selçuklu sultanlarının da benzeri davranışları bulunmaktadır. Ancak II. Keykâvus ile ilgili bahsin, dayıları sebebiyle daha derin düşünülmesinin gerekliliği de elzemdir.

[1348] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 589-590; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 517; a. mlf., **Cihân**, s. 372; Cahen, **a.g.e.**, s. 168.
[1349] Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 175.
[1350] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 566; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 40; Karş. Turan, **Cihân**, s. 372; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 178; Ersan, "Türkiye", X, 241; Kara, **a.g.e.**, s. 566.
[1351] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 40, 49; Karş. Turan, **Cihân**, s. 372; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 588; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 178; Kara, **a.g.e.**, s. 485; Ersan, "Türkiye", X, 241.
[1352] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 40; Karş. Turan, **Cihân**, s. 372.
[1353] Ocak, **Ayak İzleri**, s. 183.

2. 3. 2. 2. 1. 5. Vasiyeti

II. İzzeddîn Keykâvus, ömrünün son anlarında oğlu Gıyâseddîn Mes'ûd'a bir takım nasihatlarda bulundu. Bu nasihatlar âdeta onun ömrünün bir hesap dökümüydü. Sultanın, oğluna yaptığı nasihatlar ve kendi ömrüyle ilgili itirafları, onun dinî anlayışına ve siyasî tecrübesine dair önemli bilgiler içermektedir.

II. Keykâvus, bu vasiyeti sırasında babası II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisine önemli beyler bıraktığını, bu beylerin rehberliğinde iyi bir eğitim aldığını, böylece olgunluk makamına ulaştığını ifade etti ve bu beylerin nasihatlerini dinlediği süre boyunca ülkedeki işlerin iyi gittiğini ancak daha sonra kendi arzusuna göre hareket etmeye başlayıp yanına düşük ahlâklı, tecrübesiz kişileri yükseltmeye başlayınca tüm gidişatın bozulduğunu itiraf etti.[1354] O, saltanat makamından ve ülkesinden uzaklaşıp gurbet hayatına düçar olmasının sebebi olarak zevk ve eğlenceye dalıp, dedikoduculara kulak vermesini, insanlara kötülük edenlerle oturup kalkmasını, kendi avare ve düşüncesizliğini dile getirdi.[1355] Oğluna nasihatlarına geçmeden önce hayatından ibretlik noktaları anlatan II. Keykâvus, eski hayatını boşa geçen bir zaman olarak gördüğünü belirtti ve "*Keşke Peygamberle beraber bir yol tutsaydım.*" âyetini[1356] okuyarak hataları sebebiyle yaşadığı pişmanlığı dile getirdi.[1357]

Daha sonra II. Keykâvus, oğlu Gıyâseddîn Mes'ûd'a, II. Kılıç Arslan'ın, oğlu I. Keyhüsrev'e ettiği nasihatlare benzer öğütler verdi. II. Keykâvus oğluna, makam ve mevkî için namusunu bile hiçe sayıp her türlü ahlâksızlığı yapabilecek olanlarla düşüp kalkmamasını; maskara şahsiyetli olup dinden uzak bir karakter sergileyen kimselere itibar etmemesini; doğruluk ve dürüstlüğe her zaman önem vermesini; farz ve nafile namazları kılmak için gayretli olup, gece namazlarını en üstün amacı olarak görmesini; Allah'a samimi bir kul olmasını ve O'na hizmet için her türlü çabayı ortaya koymasını tavsiye etti.[1358] Ayrıca Selçuklu ülkesine dönerse, kendisini de

[1354] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 670.
[1355] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 670.
[1356] Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 361.
[1357] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 670.
[1358] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 671.

İslâm sultanları olarak ifade ettiği atalarının kümbedhânesine gömmesini vasiyet etti.[1359]

II. Keykâvus son anlarında bir de şiir okudu. O, bu şiirinin sonunda, "*Şimdi bıçak kemiğe dayandı, çare düşünemiyorum vallahi, şaşırıp kaldım. Allah'ım sen elimden tut.*" diyerek hayata gözlerini yumdu.[1360]

İbn Bîbî, kendisiyle çelişir bir şekilde eserinde, II. İzzeddîn Keykâvus'tan bazen ahlâkı bozuk, sefil kimselerle düşüp kalkan biri olarak bazense ahlâkı beğenilen, hayâ sahibi, iyilik ve cömertlikte sınırsız biri olarak bahseder.[1361] Aksarâyî ise eserinde, aynı sultanın sefahat içinde, İslâm dışı bir hayat yaşadığını, onu bu hayata alıştıran kişinin de beylerbeyliğine tayin etmiş olduğu Hristiyan Kont İstabl olduğunu söylemektedir.[1362] Diğer kaynaklarda da onun ahlâken bozuk ve sefih bir hayat geçirdiği kaydedilmektedir.[1363]

2. 3. 2. 2. 1. 6. Mevlânâ'yla İlişkiler

II. Keykâvus'un Mevlânâ ile ilişkileri oldukça yakındı.[1364] İkili karşılıklı mektuplaşırdı. Bu mektuplarda Mevlânâ, II. Keykâvus'a "oğul" diye hitap ederdi.[1365] Keykâvus için her zaman duacı olduğunu ifade ederdi.[1366] Mevlânâ mektuplarda, II. Keykâvus'u hemen hemen hiç eleştirmez ve ihsanları sebebiyle ona övgülerde bulunur.[1367] Bununla birlikte ona öğütler vermekten de geri durmaz. Bu durumu da aslında bir nevi eleşiri olarak kabul etmek mümkündür.

Mevlânâ'ya göre II. Keykâvus, fakir ve muhtaçların elinden tutan, onların ihtiyaçlarını gideren biriydi.[1368] Sultan, gönül ehli olanların gönüllerini hoşnut ederdi.[1369] Yine ona göre Keykâvus, Müslüman bir kimseydi ve övülecek huylara

[1359] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 671.
[1360] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 672.
[1361] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 518; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 485.
[1362] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 40; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 485.
[1363] Bkz. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 183.
[1364] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 121, 237; Karş. Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 2-3, 56-57, 86, 120-122, 135, 139.
[1365] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 2, 57, 121, 138.
[1366] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 1-2, 58, 135, 138, 156.
[1367] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 2-3, 56-57, 86, 120-122, 135, 139.
[1368] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 3, 86, 139, 151.
[1369] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 122.

sahip bir sultandı.[1370] Ayrıca Mevlânâ, II. Keykâvus'un saltanatını Allah'ın murâdı olarak bildirir.[1371] Mevlânâ bu mektuplarında, tasavvufî birçok meseleyi de özünü açıklamadan ifade eder.[1372] Bu açıdan bakıldığında, II. Keykâvus'un bunları anlayacak kadar tasavvufî bir birikiminin olduğu anlaşılmaktadır. Böylece onun dinî anlayışının, tasavvufî bir çehreye sahip olduğu varsayılabilir. Ayrıca ikili arasında bir mürid-şeyh ilişkisinin olduğunu düşünmek de mümkündür.

2. 3. 2. 2. 1. 7. Sirâceddîn Urmevî ve Sultan

Selçuklu ülkesinin başkadılığını yapmış olan Sirâceddîn el-Urmevî (ö. 682/1283)[1373], II. İzzeddîn Keykâvus'a **Letâifü'l-hikme** adlı felsefî içerikli bir eser sunmuştur.[1374] Urmevî eserinde, sultanı, "*Pâdişâh-ı İslâm, sultân-ı a'zam, hâkân-ı mu'azzam, tâc-ı âl-i Selcûk izzü'd-dünyâ ve'd-dîn, sultânu'l-İslâm ve'l-müslimîn, Ebî'l-Feth*" gibi unvan ve lakaplarla tanımlamaktadır.[1375] O, sultana değerli bir hediye vermek istediğini, en güzel hediyenin de ilim ve hikmet olduğunu bildiği için **Hikmetin/Felsefenin İncelikleri** başlıklı bu eserini hazırladığını kaydetmektedir.[1376]

Urmevî'nin bahsi geçen eseri, bilgi ile hükmetme ve adâlet başlıklı iki kısımdan oluşur.[1377] İkinci kısım, ahlâk, ev yönetimi ve siyasete tekabül edecek şekilde "*kişinin kendi bedenini yönetmesi", "kendi evinde hüküm vermesi ve adâletli olması" ve "şehirler ve vilâyetlerde hüküm vermesi ve adâletli olması*" adlı üç başlığa ayrılmış olup, filozofların bu konulardaki nazariyelerini içermektedir.[1378] Urmevî insanların bir yöneticiye olan ihtiyacını detaylı bir şekilde ortaya koyduktan sonra âlemin nizamı için Allah'ın gölgesi olan bir sultanın muhakkak olması

[1370] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 139, 151.
[1371] Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 3.
[1372] Meselâ bkz. Gölpınarlı, **Mektuplar**, s. 136.
[1373] Sirâceddîn Urmevî, **a.g.e.** Keykubâd devrinde Anadolu'ya gelmiş, ve I. Keykubâd tarafından Malatya'ya kadı tayin edilmişti. Buradan Dımaşk ve Mısır'a giden Urmevî, daha sonra tekrar Anadolu'ya dönüp başkadılık görevini yürüttü. Bkz. Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 263.
[1374] Ebü's-Sena Sirâceddîn Mahmûd Sirâceddîn el-Urmevî, **Letaifü'l-Hikme**, (Tashih Gulamhüseyin Yusûfî), İntişarat-ı Bünyad-ı ve Ferheng-i İran, Tahran 1351, s. 6; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 8, 21; Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 262-263.
[1375] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 6; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 21.
[1376] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 6-7; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 21.
[1377] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 11, 161; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 21-22; Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 263.
[1378] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 198-218, 219-225; 226-290; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 23, 41; Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 263.

gerektiğini vurgular.[1379] Hükümdar olan kişi nasıl hükmedeceğini, hükmedenlerin en iyi hükmedeni olan Allah'tan öğrenmelidir.[1380] Daha sonra yerlerin ve göklerin yaratılışından örnekler vererek sultanın kainattaki adâletten ibret alarak hükmetmesini tavsiye eder.[1381] Eserin ilk bölümü ise Tanrı'nın varlığı, sıfatları ve peygamberlik gibi konuları içermektedir.[1382]

2. 3. 2. 2. 1. 8. Unvanları

II. Keykâvus'un yaptırdığı mimarî eserlerin kitâbelerinde, bastırdığı sikkelerde, devlet belgelerinde "*el-müeyyed mine's-semâ*/Allah tarafından desteklenen sultan" gibi kullandığı unvan ve lakaplar vardı.[1383] Bu unvan ve lakaplar ile II. Keykâvus'un fiilleri karşılaştırıldığında, unvan ve lakapların bir gelenekten ibaret kaldığı anlaşılmaktadır.[1384]

II. Keykâvus'un, önceki Türkiye Selçuklu sultanları gibi müneccimliğe ilgisi vardı.[1385] Bu sebeple onun, dinî anlayış bakımından genel olarak kendisinden önceki sultanlara benzer olduğu söylenebilir.[1386] Ayrıca onun felsefeyle de ilgili olması, bu tespitimizi kuvvetlendirmektedir.

2. 3. 2. 2. 2. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan

IV. Kılıç Arslan, üç kardeş arasında ortanca olanıydı. Ağabeyi II. Keykâvus ile saltanat için sürekli mücadele hâlinde oldu. IV. Kılıç Arslan ile II. Keykâvus kıyaslandığında, dinî anlayış itibariyle IV. Kılıç Arslan'ın daha zayıf olduğu söylenebilir. Bu durum onun siyasî amellerine de yansımıştır. II. Keykâvus, Moğol işgaline bir şekilde karşı koymaya çabalarken IV. Kılıç Arslan, onlarla her daim ilişki ve iş birliği içinde oldu.

[1379] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 164-165; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 41-43.
[1380] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 165; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 43; Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 263.
[1381] el-Urmevî, **a.g.e.**, s. 165-166; Karş. Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 43-44; Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 263.
[1382] Cüneyt Kaya, **a.g.m.**, s. 25; Çağrıcı, "el-Urmevî", s. 263.
[1383] Kara, **a.g.e.**, s. 448.
[1384] Bkz. Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî, **Gunyetü'l-kâtib ve Münyetü't-Tâlib**, (haz. Cevdet Yakupoğlu – Namiq Musalı), **Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı**, TTK., Ankara 2018, s. 119-120.
[1385] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 588.
[1386] Müneccimlikle ilgili detaylı bilgi için III. Bölüm'ün 3. başlığına bakınız.

IV. Kılıç Arslan hakkında konumuzla ilgili bilgiler oldukça azdır. Bu sebeple hayatındaki birkaç hadiseden hareketle onun dinî anlayışını ve bu anlayışının siyasî yansımalarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

2. 3. 2. 2. 2. 1. Moğol Siyaseti

IV. Kılıç Arslan, Sultan-Hanı savaşının ardından Baycu Noyan tarafından Selçuklu tahtına çıkartılınca II. Keykâvus'a bir mektup yazdı. Bu mektupta o, Moğollara karşı mücadele etmenin akıllıca olmadığını belirterek II. Keykâvus'un tavrını eleştirdi ve halkın daha fazla eziyet çekmemesi için aralarında anlaşmaları gerektiğini söyledi.[1387] Mektubun konumuzla ilgili dikkat çekici kısmı son cümleleridir. IV. Kılıç Arslan, ağabeyi II. Keykâvus'a, halkın daha fazla eziyetine sebep olmanın kıyamete kadar omuzlarda kalacak bir vebale yol açacağını belirtti.[1388] Bu ifadeler, IV. Kılıç Arslan'ın siyasî olayları dinî-ahlâkî açıdan da değerlendirmeye tâbi tuttuğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca mektup, iki kardeşin Moğollara bakışının farklılığını da göstermektedir.

2. 3. 2. 2. 2. 2. Hristiyanlar ve Sultan

IV. Kılıç Arslan'ın annesi Rum asıllı bir câriyedir.[1389] Ancak II. Keykâvus gibi onun Hristiyanlarla çok fazla yakınlığı yoktur. Bunun sebebi annesinin bir cariye olması hasebiyle etrafında herhangi bir akrabasının bulunmamasıdır. Zirâ II. Keykâvus'un annesi bir papazın kızı olduğu için akrabaları mevcuttu. Nitekim bunlar II. Keykâvus'un yanından ayrılmadılar ve beylerin rahatsız olduğu gibi onlardan IV. Kılıç Arslan da hoşlanmıyordu.

IV. Kılıç Arslan henüz II. Keykâvus ile Konya'da ortak saltanat sürerken, II. Keykâvus'un Hristiyan dayıları IV. Kılıç Arslan'a hakaretler savuruyorlardı. IV. Kılıç Arslan bu durumdan ağlayacak kadar etkilenmişti.[1390] Onun bu halini gören hizmetkârlar, Kılıç Arslan'ı teselli ediyorlardı. Bu bilgiler IV. Kılıç Arslan'ın karakter olarak henüz olgunlaşamadığını göstermektedir. Bu da bize, erken

[1387] Turan, **Türkiye**, s. 503; a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 61-63.
[1388] Turan, **Türkiye**, s. 503. a. mlf., **Resmî Vesikalar**, s. 63.
[1389] Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 175; Sümer, "Kılıç Arslan IV", s. 404.
[1390] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 566.

yaşlarındayken onun dinî anlayış itibariyle de kuvvetli olmadığı çıkarımını yapma imkânı vermektedir.

2. 3. 2. 2. 2. 3. Mevlânâ'yla İlişkiler

Bununla birlikte IV. Kılıç Arslan'ın şeyhler ve âlimlerle ilişkileri vardı. O, zâhidleri, âlimleri, fazılları, düşkünleri gözetip kollardı.[1391] Sultan, Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî ile de ilişki içindeydi. Hatta bir gün Mevlânâ için Muîneddîn Süleyman Pervâne tarafından verilen bir ziyafette IV. Kılıç Arslan'ın Mevlânâ'ya intisap ettiği rivâyet edilmektedir.[1392] Ayrıca sultanın, Türkmen şeyhi Buzağı Baba (Şeyh Baba-yi Merendî) ile de ilişkisi vardı.[1393]

2. 3. 2. 2. 2. 4. Tutum ve Davranışları

IV. Kılıç Arslan içki ve eğlenceye düşkün, dirayetsiz bir sultandı.[1394] Bu durum çoğu zaman sultanın siyasî fiillerine de yansımaktaydı. Nitekim onun devrinde Muîneddîn Süleyman Pervâne, Kılıç Arslan'ın bu yapısından istifade ederek devletin tek sultanı gibi davranıyordu.

İbn Bîbî, eserinde birçok açıdan eleştirdiği IV. Kılıç Arslan'ı yine de cömertliği ve ahlâkı sebebiyle över.[1395] Ona göre sultan, toplantıları sırasında dedikodu yapan, fitne fesad çıkaracak sözler sarfeden kimselere tahammül etmez hemen yanından uzaklaştırırdı.[1396] Sultanın, Niğde'nin iktasının verilmesi hususunda şerefli, âdil, şevkatli ve halka iyi davranan birinin seçilmesini istemesi, siyasî anlamda bu konuda hassas olduğunu gösterdiği gibi bunun arkasındaki dinî anlayışa da işaret etmektedir.[1397] Aksarâyî ise eserinde, IV. Kılıç Arslan'ın ahlâkî zaaflarına

---

[1391] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 592; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 549; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 405.
[1392] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 164-165. İbn Bîbî, onun beğenilen bir tarikata sahip olduğunu ifade ederek bu hususa işaret etmektedir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 591; Karş. a. mlf., **Cihân**, s. 399; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 187; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 405.
[1393] Eflâkî, **a.g.e.**, s. 165-166; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 549; a. mlf., **Cihân**, s. 399.
[1394] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 566, 596-597; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 187; Kara, **a.g.e.**, s. 486; Sümer, "Kılıç Arslan IV", 405.
[1395] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 591; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 486.
[1396] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 592.
[1397] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 595.

işaret eder.[1398] Aksarâyi'nin aktardığı bilgilerin İbn Bîbî'ye göre sıhhat açısından daha kuvvetli olduğunu söylemek gerekir.[1399]

[1398] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 62; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 549; Kara, **a.g.e.**, s. 486.
[1399] Osman Turan da iki müellif arasında bir kıyaslama yaparak, İbn Bîbî'nin Selçuklu hânedânlığına bağlılığı sebebiyle her şeyi açıkça ifâde etmediğini belirtmektedir. Bkz. Turan, **Türkiye**, s. 499; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 486-487.

2. 3. 3. Ortak Saltanat Sonrası: III. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1266-1284), II. Gıyâseddîn Mes'ûd (1284-1296/1302-1310), III. Alâeddîn Keykubâd (1298-1302), V. Kılıç Arslan (1310-1318)

2. 3. 3. 1. Dönemin Siyasî Tarihi

Türkiye Selçuklu sultanları, ortak saltanat döneminden sonra tamamen Moğol tahakkümüne girdi. Kendi başlarına hareket edememeleri bir kenara devlet yönetiminde etkin bir güç dahî olmaktan çıktılar. Bu sebeple biz de ortak saltanat sonrasındaki dönemi bir bütün hâlinde inceledik.

IV. Kılıç Arslan'ın ölümünün ardından oğlu III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, 664 (1265-66) yılında tahta çıkartıldı. III. Keyhüsrev tahta çıktığında 4, 6 ya da 10 yaşındaydı.[1400] Bu sebeple devlet, babası IV. Kılıç Arslan zamanından beri gücü elinde bulunduran Mûineddîn Süleyman Pervâne'nin[1401] idaresindeydi. Öte yandan Sâhip Ata lakabıyla bilinen Fahreddîn Ali[1402] de eski, tecrübeli ve önemli bir bey olarak öne çıkıyordu. III. Keyhüsrev'in saltanatının ilk yılları bu iki tecrübeli emîrin sayesinde hem sükûnet içinde hem de bilhassa Süleyman Pervâne'nin, 670 (1271-72) yılı başlarından itibaren Vezîr Fahreddîn Ali aleyhindeki girişimleri sebebiyle çalkantılı geçti.[1403]

Süleyman Pervâne'nin 675 (1276) yılında İlhanlı hükümdarı Abaka'nın (1265-1282) yanına gittiği sırada, Hatîr oğlu isyanı patlak verdi. Karaman oğlu Mehmet (1263-1277) gibi Türkmen beyleri etrafında toplayan Hatir oğlu, Memlük Sultanı Baybars'a (1260-1277) elçiler göndererek onu Anadolu'ya davet etti ve

---

[1400] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 66; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 23; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 550; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 187.

[1401] Ayr. bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, **Pervâne Muinüddin Süleyman**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1970; Kesik, **Makaleler**, s. 140-147; a. mlf., "Muînüddîn Süleyman Pervâne", **DİA**, XXXI, 91-93; Pervânelik unvanı için ayr. bkz. a. mlf, "Pervâne", **DİA**, XXXIV, 244.

[1402] Ayr. bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sâhib Ata", **DİA**, XXXV, 515-516; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 188-189.

[1403] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 601-604; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 71; **Anonim Selçuknâme**, s. 47; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 100; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 550-553; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 187-188; Ersan, "Türkiye", X, 247; Kesik, **Makaleler**, s. 142; Merçil, "Sâhib Ata", s. 515; Kesik, "Pervâne", s. 92.

Sultan III. Keyhüsrev'i de Niğde'ye götürdü.[1404] Hatîr oğlunun tüm çabalarına rağmen Sultan Baybars, hemen sefere çıkamadı. Hatîr oğlu da kısa süre sonra yakalandı.[1405] Sultan III. Keyhüsrev, Hatîr oğlunun yanında bulunduğundan, isyan ettiği iddiasıyla yargılandı. III. Keyhüsrev, Moğollara karşı ayaklananlara uymaya mecbur kaldığını söyleyerek kendisini aklamaya çalıştı.[1406] Hatîr oğlu ise Süleyman Pervâne'nin de Memlüklerle işbirliği içerisinde olduğunu söyleyerek isyana bu sebeple kalkıştığını ifade etti.[1407] Bu durum, Süleyman Pervâne'nin Moğollar nezdindeki itimadını sarstı. Moğollar, Anadolu'daki baskılarını daha da arttırdı.

Memlük Sultanı Baybars, Anadolu halkı ve beylerinden kendisine yapılan çağrılara sessiz kalmayarak 676 (1277) yılında sefere çıktı. Onun, sefere çıkmadan önce Süleyman Pervâne ile gizlice anlaşmış olduğu söylenmektedir.[1408] Memlük ordusu Elbistan ovasında Moğolları bozguna uğrattı. Sultan Baybars zaferin ardından Kayseri'ye gitti. Pervâne ise Tokat'a kaçmıştı ve Baybars'ın huzuruna gitmeyi geciktiriyordu. Sultan Baybars, Süleyman Pervâne'nin fiilleri ve erzağının azalması gibi sebeplerden dolayı geri dönmeye karar verdi.[1409] Abaka Han, Sultan Baybars'ın çekilmesinin ardından Anadolu üzerine sefere çıkarak büyük katliamlar yaptı.[1410]

[1404] **Baypars Tarihi**, (çev. Mehmet Şerefüddîn Yaltkaya), TTK Yay., İstanbul 1941, s. 74; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 78; **Anonim Selçuknâme**, s. 48; Karş. Şeşen, **Sultan Baybars**, s. 186; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 189; Ersan, "Türkiye", X, 248.

[1405] **Baypars Tarihi**, s. 79; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 613; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 83; **Anonim Selçuknâme**, s. 48; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 101; Karş. Şeşen, **Sultan Baybars**, s. 188; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 190; Ersan, "Türkiye", X, 248; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351.

[1406] **Baypars Tarihi**, s. 80; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 613; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 558; Şeşen, **Sultan Baybars**, s. 189.

[1407] **Baypars Tarihi**, s. 80; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 614; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 559; Şeşen, **Sultan Baybars**, s. 189; Kesik, **Makaleler**, s. 143; a. mlf, "Pervâne", s. 92.

[1408] **Baypars Tarihi**, s. 84; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 619; **Anonim Selçuknâme**, s. 49; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 119; Ömerî, **a.g.e.**, s. 401; Karş. Turan, **Türkiye,** s. 561-562; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 190; Ersan, "Türkiye", X, 249; Kesik, **Makaleler**, s. 143; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351; Kesik, "Pervâne", s. 92.

[1409] **Baypars Tarihi**, s. 88-89; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 622; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 88; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 119; Ömerî, **a.g.e.**, s. 401; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 102; Karş. **Anonim Selçuknâme**, s. 49; Turan, **Türkiye,** s. 565; Şeşen, **Sultan Baybars**, s. 192; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 191-192; Ersan, "Türkiye", X, 249; Kesik, **Makaleler**, s. 143; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351; Kesik, "Pervâne", s. 92.

[1410] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 624-625; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 90; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 119; Ömerî, **a.g.e.**, s. 401; Karş. Turan, **Türkiye,** s. 567-568; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 192-193; Ersan, "Türkiye", X, 250; Kesik, **Makaleler**, s. 143; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351; Kesik, "Pervâne", s. 92.

Dönüşte de 676 (1277) yılı Ağustos'unda Muîneddîn Süleyman Pervâne'nin idamına hükmetti.[1411]

Süleyman Pervâne'nin ölümü, onun Moğollara dayanarak kurduğu nizâmı da ortadan kaldırdı.[1412] Bununla birlikte Vezîr Sâhib Ata Fahreddîn Ali elinden geldiği kadar mevcut nizâmı korumaya çalıştı. Süleyman Pervâne'nin idamıyla başlayan çöküntü devresi 1288 yılında Sâhib Ata'nın da vefatıyla iyice hızlanacaktı.

Türkmen beyleri, gerek Pervâne döneminde gerekse sonrasında Moğollara karşı sık sık ayaklanıyordu. Hatta Karaman oğulları, 1277'de Süleyman Pervâne henüz hayatta olup Moğolların yanındayken fırsattan istifade II. İzzeddîn Keykâvus'un oğlu Alâeddîn Siyavuş'u Konya'da tahta çıkartmıştı.[1413] Çok süre geçmeden bir Moğol ordusuyla Karaman oğullarının mağlup edilerek Alâeddîn Siyavuş'un 37 günlük saltanatına son verildi.[1414]

Selçuklu ülkesi iç karışıklıklarla boğuşurken, gurbetteki eski sultan II. İzzeddîn Keykâvus, 1280 (679) yılında Kırım'da vefat etti.[1415] Gıyâseddîn Mes'ûd (1282-1296, 1302-1308), babasının vefatı üzerine Anadolu'ya geçti. II. Mes'ûd, Moğollar ile kurduğu irtibatlar sonucunda yeni İlhanlı hükümdarı Argun (1284-1291) tarafından Selçuklu sultanı ilân edildi ve 1284 yılında tahta çıktı.[1416] III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise aynı Moğol hanının emriyle boğduruldu.

[1411] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 626; **Anonim Selçuknâme**, s. 49; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 119; Ömerî, **a.g.e.**, s. 401; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 24; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 103; Karş. Turan, **Türkiye,** s. 569; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 193; Ersan, "Türkiye", X, 251; Kesik, **Makaleler**, s. 143; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351; Kesik, "Pervâne", s. 92.

[1412] Bu hususta Vezîr Sâhib Ata'nın şiirleri dikkat çekicidir. Bkz. Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 91.

[1413] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 631-632, 636-637; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 95-97; **Anonim Selçuknâme**, s. 50, 51; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 104; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 578; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 195; Ersan, "Türkiye", X, 249; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351.

[1414] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 638-643; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 99-101; **Anonim Selçuknâme**, s. 50; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 105; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 584; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 196; Ersan, "Türkiye", X, 250.

[1415] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 672; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 105; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 119-120; Ömerî, **a.g.e.**, s. 402; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 24; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 598; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 199; Ersan, "Türkiye", X, 251.

[1416] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 674; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 109, 108-110; **Anonim Selçuknâme**, s. 51-53; İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 120; Ömerî, **a.g.e.**, s. 399; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 24; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 107; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 600; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 199; Ersan, "Türkiye", X, 251-252; Sevim, "Keyhüsrev III", s. 352; Muharrem Kesik, "Mesud II", **DİA**, XXIX., 342.

II. Mes'ûd'un saltanatının hemen başında Argun Han, 1285 yılında kardeşi Geyhatu'yu 20.000 kişilik bir orduyla, Türkmenleri ezmek üzere Anadolu'ya gönderdi.[1417] Sultan II. Mes'ûd da Moğol ve Selçuklu askerleriyle Türkmenlere karşı harekete geçerek Germiyan oğullarına ait bölgeleri ele geçirdi.[1418] Sultan, 1288 yılı başlarında da Lârende şehrini alıp Karaman ülkesine akın etti.[1419] Bu mücadelelerin neticesinde Karaman, Eşref ve Germiyan oğulları II. Mes'ûd'a itaat ettiler.[1420]

1288 yılında Sâhip Ata Fahreddîn Ali vefat etti.[1421] Son büyük Selçuklu emîri olarak onun vefatı, Süleyman Pervâne'nin ölümüyle bozulan nizâmın daha da kötüye gitmesine yol açtı. Yerine tayin edilen Fahreddîn Kazvînî halka çok büyük sıkıntılar çektirdi; onun zamanında vergiler ağırlaştırıldı.[1422] Kazvînî, hakkındaki şikâyetlerin artmasıyla Tebriz'de yargılandı ve 1291 yılında idam edildi.[1423]

Moğol beylerinin başına buyruk hareketleri belli bir nizâmın kurulmasına mâni oluyordu. Türkmenler buldukları her fırsatta Moğol tahakkümüne karşı ayaklanıyor, Moğollar ise hem kendi gönderdikleri hem de Selçuklu sultanına tâbi askerlerle Türkmenleri katlediyordu. Yine bu ayaklanmalardan biri sonucunda, yeni İlhanlı hükümdarı Geyhatu (1291-1295), bizzat ordusunun başında Anadolu'ya gelerek, Sultan II. Mes'ûd'un da katılımıyla Türkmenlere karşı büyük bir katliam gerçekleştirdi.[1424]

[1417] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 115; **Anonim Selçuknâme**, s. 55; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 25; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 108-109; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 603; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 200; Kesik, "Mesud II", s. 343.

[1418] **Anonim Selçuknâme**, s. 55; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 606; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 201; Ersan, "Türkiye", X, 253; Kesik, "Mesud II", s. 343.

[1419] **Anonim Selçuknâme**, s. 55; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 606; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 201; Ersan, "Türkiye", X, 253; Kesik, "Mesud II", s. 343.

[1420] **Anonim Selçuknâme**, s. 56; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 201.

[1421] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 119; **Anonim Selçuknâme**, s. 56; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 110; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 607; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 201; Ersan, "Türkiye", X, 252; Merçil, "Sâhib Ata", s. 516; Kesik, "Mesud II", s. 343.

[1422] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 117-122; **Anonim Selçuknâme**, s. 57-59; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 109-110; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 609; Ersan, "Türkiye", X, 252-253.

[1423] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 129-130; **Anonim Selçuknâme**, s. 59, 61; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 111; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 610; Ersan, "Türkiye", X, 253; Kesik, "Mesud II", s. 343.

[1424] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 137; **Anonim Selçuknâme**, s. 65-66; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 111-112; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 621; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 201; Ersan, "Türkiye", X, 253; Kesik, "Mesud II", s. 343.

Bu olaylar üzerine sultanın kardeşleri, Kılıç Arslan, Geyûmers, Ferâmurz, Türkmenler ile birleşerek ağabeyleri Sultan II. Mes'ûd'a karşı ayaklandılar.[1425] Her iki tarafta büyük kayıplar verdi ancak önemli beyleri öldürüldüğü için Türkmenlerin hareketi bastırıldı.[1426]

Moğol Valisi Baltu Anadolu'da güçlenince merkezi otoriteye isyan etti. Sultan II. Mes'ûd da mecbur kalarak onun tarafında yer aldı.[1427] Bunun üzerine sultan 1296 yılında tahttan indirilerek Hemedan'a sürüldü.[1428] Selçuklu tahtına ise 2 yıllık bir boşluğun ardından 1298 yılında III. Alâeddîn Keykubâd (1298-1302) geçti.[1429]

Gazan Han (1295-1304), 1299 yılında meydana gelen Sülemiş isyanına katılmayan Sultan III. Keykubâd'ı, ödüllendirmek için bir Moğol prensesiyle evlendirdi ve tüm Anadolu hâkimiyetini kendisine verdi.[1430] Ancak Anadolu'daki nizâm toparlanacak gibi değildi.[1431]

Bu dönemde Muîneddîn Mehmet Bey, Rükneddîn Pervâne, Şerefeddîn Osman gibi bazı beyler Anadolu'da başlarına buyruk vergi tahsiline girişerek halka zulme kalkıştılar.[1432] Gazan Han, Mücîreddîn Emîr-şâh'ı Anadolu'ya göndererek beyleri idam ettirdi.[1433]

[1425] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 137; **Anonim Selçuknâme**, s. 66-68; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 112; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 621-623; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 202; Ersan, "Türkiye", X, 253; Kesik, "Mesud II", s. 343.
[1426] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 138-143; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 627; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 202; Kesik, "Mesud II", s. 343.
[1427] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 158, 160, 165-166; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 114; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 633; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 202; Ersan, "Türkiye", X, 254; Kesik, "Mesud II", s. 344.
[1428] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 167; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 114-115; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 633; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 202; Ersan, "Türkiye", X, 254; Kesik, "Mesud II", s. 344.
[1429] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 189; **Anonim Selçuknâme**, s. 69; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 25; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 115; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 633; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 203; Ersan, "Türkiye", X, 255; Faruk Sümer, "Keykubad III", **DİA**, XXV., 360; Kesik, "Mesud II", s. 344.
[1430] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 226; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 118; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 640; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 204; Ersan, "Türkiye", X, 256; Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1431] Turan, **Türkiye**, s. 641; Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1432] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 174-184, 195-204; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 641-642.
[1433] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 206-207; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 643-645; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 204.

Emîr-şâh'tan sonra İlhanlılar, vergi nizâmını düzene koyması için Nizâmeddîn Yahya'yı görevlendirdiler.[1434] Nizâmeddîn Yahya, zor durumda olan halka ve beylere daha da zulmederek vergileri artırdı. Türk beyleri bu durumu Gazan Han'a şikâyet edince Nizâmeddîn Yahya da azledildi.[1435]

III. Keykubâd da bahsi geçen Moğol beylerine benzeyerek halkın önde gelenlerinden zorla para koparmaya başladı.[1436] Gazan Han bu durumdan haberdar olunca Abışga Noyan'ı III. Keykubâd'ın yanına gönderdi ve Abışga'nın izni olmaksızın sultanın herhangi bir harekette bulunmasını yasakladı.[1437] III. Keykubâd, gözleri önünde emîrlerine ağır işkencelerle ceza verilince Abışga Noyan'ın elinden kaçtı. Sultan bir süre yakalanarak Gazan Han'a gönderildi ve orada yargılanıp idamına hükmedildi. Ancak Moğol prensesi olan eşinin himmetiyle İsfahan'a sürgün edildi.[1438]

III. Keykubâd'dan boşalan Türkiye Selçuklu tahtına 1302 yılında Gıyâseddîn Mes'ûd ikinci kez çıktı.[1439]

İlhanlıların yeni hükümdarı Olcaytu Han (1304-1316), 1305 yılında Anadolu'ya İrencin Noyan'ı ülkenin askerî kumandanlığına tayin etti.[1440] İrencin döneminde de Anadolu sükûnete erişemediği gibi ülkede aynı zulümler devam etti.[1441] Artık Selçuklu hânedânlığının esâmesi okunmuyor, Anadolu'yu tamamen Moğolların tayin ettiği beyler idare ediyordu. II. Mes'ûd da bu devrede hiçbir varlık gösteremeyerek 1308 yılında vefat etti.[1442]

[1434] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 207; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 120; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 646.
[1435] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 208-217; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 120; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 646-647.
[1436] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 227-230; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 118-119; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 647-648; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 205; Ersan, "Türkiye", X, 256; Sümer, "Keykubad III", s. 361; Kesik, "Mesud II", s. 344.
[1437] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 238; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 119; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 648; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 205; Ersan, "Türkiye", X, 256; Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1438] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 235-236; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 119-120; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 649; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 205; Ersan, "Türkiye", X, 256; Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1439] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 236, 238; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 120.
[1440] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 242; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 121; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 649.
[1441] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 246-250; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 650-653.
[1442] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 243-244; Karş. Kesik, "Mesud II", s. 344.

2. 3. 3. 2. Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansımaları

Ortak saltanattan sonraki Türkiye Selçuklu sultanlarının ve beylerinin, idarî anlamda Moğol tahakkümü altında olduğunu vurgulamak gerekir. Bu dönemde başa geçen sultanlar ve devlet adamları, Moğolların sıkı takibi sebebiyle istedikleri gibi hareket edemediler. Bu da onların hem dinî-ahlâkî hem karakteristik hem de siyasî açıdan olgunlaşmasına ve tecrübe kazanmasına engel oldu. Bu dönemde tahta çıkan sultanlar, dinî anlayışları itibariyle genel hatlarıyla önceki sultanlara benzese de dinî anlayışlarının siyasî yansımaları bakımından onlara kıyasla oldukça zayıf ve etkisiz kaldı.

2. 3. 3. 2. 1. III. Gıyâseddîn Keyhüsrev

III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta çıktığında çocuk yaşta olduğu için daha eğitimi dahî tamamlanmamıştı. Genç sultan, devlet işleri hususunda Süleyman Pervâne ve Sâhip Ata Fahreddîn Ali'nin himayesinde yetişiyordu.[1443] Ancak onun ilmî ve dinî açıdan da yetişmesi gerekmekteydi. Bu sebeple bahsi geçen iki Selçuklu beyi, sultana çeşitli ilimleri öğretmesi için Kadı Nureddîn Yenbu'î'yi; dinin gereklerini ve Kur'ân-ı Kerîm'i öğretmesi için de Emîr-i dâd Üstadü'd-dâr Emîneddîn İsfahânî'yi hoca tayin ettiler.[1444] Kendisi de dindâr bir kimse olan Üstadü'd-dâr Emineddîn, sultanı bahsi geçen konularda eğitti. III. Keyhüsrev, bu eğitim sonrasında namazlarını hiçbir zaman kazaya bırakmayacak şekilde edâ etmeye başladı.[1445]

Sultan III. Keyhüsrev'in dinî anlayışı ve bu anlayışın siyasî yansımalarıyla ilgili elimizdeki bilgiler oldukça azdır. Sultanın oldukça küçük yaşta tahta çıkmış olması ve bir yandan Moğolların tahakkümü diğer yandan da Muîneddîn Süleyman Pervâne'nin gözetimi altında bulunması, onun, döneminde yaşanan olaylarda bilinçli bir özne olarak ne kadar dahlinin olduğunu tartışmalı bir hâle getirmektedir. Bu

[1443] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 599; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 66; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 550; Kara, **a.g.e.**, s. 474.
[1444] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 599; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 66; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 550; Kara, **a.g.e.**, s. 474, 487.
Sevim, "Keyhüsrev III", s. 351.
[1445] III. Gıyâseddîn'in gençlik yıllarıyla ilgili bahiste verilen bu bilgi onun namazlarını titizlikle kıldığını göstermektedir. Ancak bu durumu ömrünün sonuna kadar aynı şekilde devam ettirip ettirmediğiyle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Bkz. Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 67; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 487.

sebeple önceki sultanlarda takip ettiğimiz, onların yaşamlarındaki olaylardan hareketle dinî anlayışlarını tespit etme metodu, III. Keyhüsrev için şüpheli bir duruma düşmektedir. Meselâ Hatir oğlu isyanı vesilesiyle yaşanan gelişmeler ve sultanın tavrı, bu tespitimize güzel bir örnektir.

Hatir oğlu Şerefeddîn, Moğollara karşı mücadeleye çağrı için bütün vilâyetlerin önde gelenlerine davet mektupları gönderdi. Hatir oğlu bu mektuplarda, Baybars'ın İslâm ordusunun Anadolu'ya geleceğini ve kendilerinin de Sultan III. Keyhüsrev ile birlikte bu orduyu karşılayacağını ifade ediyordu.[1446] Hâlbuki III. Keyhüsrev'in Moğollara bakışı Hatir oğlu Şerefeddîn'den oldukça farklıydı. İbn Bîbî'nin eserinde aktardığına göre, Memlük Sultanı Baybars Anadolu'ya geldiği sırada beyleriyle istişâre eden III. Keyhüsrev, Moğollara isyan etmemek gerektiğini, gönlünün Hülagü'nün sevgisiyle dolu olduğunu söyledi ve "*onun askerinin kaldırdığı toz başıma tac olsun*" diyerek onlara ne kadar bağlı olduğunu ifade etti.[1447]

Hatir oğlu isyanının bastırılmasının ardından III. Keyhüsrev, isyana katılmakla suçlanıp, Moğollar tarafından yargılandı.[1448] III. Keyhüsrev kendisinin doğruyu-yanlışı birbirinden ayırt edemeyecek kadar küçük yaşta olduğunu öne sürüp, isyancılara uymaya mecbur kaldığını söyleyerek kendisini aklamaya çalıştı.[1449] Bu ifadeler onun Moğollar hususunda Hatir oğluyla aynı düşünmediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkmenler, III. Keyhüsrev'in Moğollara yönelik tavrı sebebiyle ona karşı sık sık isyan ediyordu. Bu girişimlerden biri, Cimri ismiyle meşhûr olan Alâeddîn Siyavuş'un isyanıydı. III. Keyhüsrev, isyancılara karşı savaşa hazırlanırken "*Yardım/zafer ancak, mutlak galip, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafındandır.*"[1450] âyetini okuyup orduyu harekete geçirdi.[1451] Yaşanan savaş sonrasında Siyavuş ele

[1446] Turan, **Türkiye**, s. 557.
[1447] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 618.
[1448] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 613; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 558.
[1449] **Baypars Tarihi**, 80; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 558.
[1450] Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 65.
[1451] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 662.

geçirilince ölümü de feci oldu. Onun derisi yüzülüp içi samanla doldurularak halka gözdağı verilmeye çalışıldı.[1452]

Alâeddîn Siyavuş'un ortadan kaldırılması sonucu III. Keyhüsrev adına vilâyetlere gönderilen fetihnâmede, "*Hüseyin'in yani Şeriat sahibinin evlâdının kanı uğursuz Yezit ve Şimir'den alındı.*" yazılıydı.[1453] Böylece III. Keyhüsrev'in Siyavuş karşısındaki zaferi, Hz. Hüseyin ile Yezid arasında Kerbelâ'da vukû bulan savaşa benzetilmiş ve Yezid tarafından katledilen Ehl-i Beyt'in intikamının alındığı vurgulanarak kazanılan zafer büyütülmeye çalışılmıştır. Ayrıca zaferin bu şekilde sunulması, bir meşrûiyet zemini yaratma çabası olduğu gibi aynı zamanda III. Keyhüsrev'in dinî anlayışıyla ilgili ipuçları da vermektedir. Nitekim bu fetihnâmeden hareketle onun, Kerbelâ hâdisesinde Hz. Hüseyin'den taraf olduğu çıkarmak mümkündür.

III. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında Selçukluların öteden beri âdeti olan Cuma sabahı toplantıları devam ettirildi.[1454] Bu toplantıları hem III. Keyhüsrev hem de tüm Selçuklu hânedânlığı adına onların dinî anlayışı ve siyasî yansımalarını gösteren bir olay olarak görmek mümkündür. Zirâ bilindiği gibi cuma, Müslümanlar için mübarek ve bereketli bir gündür.

Selçukluların dinî anlayışında âlimlere verilen önemin yüksek olduğundan birçok kez bahsettik. III. Keyhüsrev'in saltanat sürdüğü yıllarda Konya'da yaşayan Mevlânâ ve Sadreddîn Konevî öldü.[1455] Her ne kadar sultanın bu iki önemli İslâm âlimiyle ilişkisini bilmesek de Selçuklu hanedanlığının genel bakışını göstermesi bakımından, Kerimüddîn Aksarâyî'nin bu konudaki kaydı dikkat çekicidir. Aksarâyî'ye göre devletin asıl çöküşü Mevlânâ ve Sadreddîn'in ölümüyle oldu.[1456]

III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, dinî anlayışı ve bu anlayışın siyasî yansımaları itibariyle ortak saltanat sonrası dönemdeki diğer sultanlardan farklı değildi. III. Keyhüsrev her ne kadar iyi bir dinî eğitim aldıysa da henüz ahlâkî bir olgunluğa

[1452] Turan, **Türkiye**, s. 586. İşkence konusunun dinî anlayışla ilişkisi için III. Bölüm'ün 2. başlığına bakınız.
[1453] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 103.
[1454] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 637; Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 68.
[1455] Turan, **Türkiye**, s. 571.
[1456] Aksarayî, **a.g.e.**, s. 92; Karş. Kara, **a.g.e.**, s. 450.

erişemeden tahta çıkması onun şatafat ve eğlenceye kapılıp gitmesine neden oldu. Siyasî bakımdan Moğol tahakkümü altında olması, bu alandaki faaliyetlerde ya tamamen başı boş davranmasına ya da Moğollara göre hareket etmesine yol açtı. Bu durum da onun dinî anlayışını ve siyasî yansımalarını inşâ etmesine ve geliştirmesine engel oldu.

2. 3. 3. 2. 2. II. Gıyâseddîn Mes'ûd

II. Gıyâseddîn Mes'ûd, III. Gıyâseddin Keyhüsrev'den farklı bir şekilde hareket edemedi. O da Moğol tahakkümü altındaydı. Üstelik bu durum her geçen gün daha da ağırlaşıyordu.

II. Mes'ûd, Moğollarla iş tuttuğu için hem kendisine hem de Moğollara ayaklanan Türkmenlere karşı Moğollar ile birlikte hareket ediyor, onlarla savaşıyordu. Neticede de Müslüman çocuklar bile esir alınıyor, kadınlar rüsvâ oluyor, her yaştan insan yüzleri ateşe tutularak ölüme mahkûm edilmek gibi türlü işkencelere tâbi tutuluyordu.[1457] Nitekim II. Mes'ûd zamanında Moğollarla birlikte Türkmenlerin üzerine yapılan bir seferde kadın ve çocuklardan oluşan 7000 esir alındı, ahaliye hiç şevkat gösterilmedi.[1458] Tüm bu ve benzeri olaylarda Müslüman Selçuklu Sultanı Gıyâseddîn II. Mes'ûd'un da dahli vardı. Sultanın kendi saltanatının bekâsı adına nizâmı koruma gayreti, Müslüman ahaliyi rahatlatmadığı gibi türlü katliamlara uğramasına kapı aralıyordu.

Bahsi geçen örnekte de görüldüğü gibi Sultan II. Mes'ûd'un, dinî anlayışı ile siyasî tercihleri arasındaki bağlantı oldukça zayıflamıştır. Kendinden önceki sultanlar özellikle halk söz konusu olduğunda onlara zulmetmemek için çok daha dikkatli davranırdı. Hatta bu konuda, daha önce bahsettiğimiz gibi birçok kaynakta övülmüşlerdi.[1459] Ancak Moğolların Anadolu üzerindeki baskısı arttıkça Türkiye Selçuklu sultanlarının halkı gözetip kollama konusundaki hassasiyeti kayboldu. Dinî anlayışın bir uzantısı olarak ortaya çıkan, halkın sultanlara emanet olduğu bakış açısı yerini, halkın sultanlar için olduğu anlayışına bıraktı. Özellikle I. Alâeddîn Keykubâd

[1457] **Anonim Selçuknâme**, s. 65.
[1458] **Anonim Selçuknâme**, s. 65. Rakamın abartılı olduğunu söylemek gerekir.
[1459] Nîşâbûrî, **a.g.e.**, s. 74-75; İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 123; Râvendî, **a.g.e.**, I, 29, 65.

sonrasındaki sultanlar bu değişime örnek verilebilir. Ancak ortak saltanat sonrasında tahta çıkan sultanlar arasında II. İzzeddîn Keykâvus'un farklı siyasetinin altını çizmek gerekir. O, halkla birlikte Moğollara karşı elinden geldiğince mücadele etmeye çalıştı.

II. Mes'ûd da önceki Selçuklu sultanları gibi ilm-i nücûmla ilgiliydi. Onun tahta çıkışı için hangi günün daha talihli olduğunu tespit etmek adına ilm-i nücûmdan faydalanılmıştı.[1460]

II. Mes'ûd'un ölümüyle ilgili tartışma vardır. Bazılarına göre maddi sıkıntı içerisine düşmesi ve Moğolların bitmek bilmeyen isteklerinden bunalarak zehir içmek yoluyla intihar etmiştir.[1461]

II. Mes'ûd'un babası II. İzzeddîn Keykâvus, ömrünün son anlarında oğluna bir vasiyet bıraktı. II. Keykâvus, oğlu Mes'ûd'a, saltanat makamında uygulaması ve kaçınması gereken davranışlardan bahsettti. O, evvelâ kendisinin Allah'a iyi bir kul olması gerektiğini, sonra da O'na hizmet için halkın her türlü işine koşturması gerektiğini öğütledi. Ayrıca farz ibadetlerini güzel bir şekilde yerine getirmesini, Şeriat'a aykırı hâl ve davranışlardan uzak durmasını tavsiye etti.[1462]

II. Mes'ûd'un bu tavsiyeleri ne kadar dikkate aldığını tespit etmek güçtür. Ancak o, Moğol tahakkümü altında olmasına rağmen fırsat bulduğunda nitelikli ve ahlâklı beyleri göreve getirmeye çalıştı. Meselâ onun, Fahreddîn Kazvînî'nin Anadolu'dan ayrılışı üzerine maliye nâzırlığına Yavlak Arslan oğlu Nâsıreddîn'i getirmesi dikkat çekicidir. Zirâ bu şahıs dindarlığı, doğruluk ve dürüstlüğüyle nam salmıştı. Sultanın bu davranışı, babası II. Keykâvus'un öğütlerini gözettiğine işaret etmektedir.[1463]

Nigedî'ye göre II. Mes'ûd sabırlı, kin ve nefret tutmayan, günahları Allah tarafından bağışlanmış olan (melik-i mağfur), kendisine şükredilen, halkına karşı iyi

[1460] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 673.
[1461] İbnü'l-Verdî, **a.g.e.**, s. 120; Ömerî, **a.g.e.**, s. 406; Cenâbî, **a.g.e.**, s. 24; Karş. Kesik, "Mesud II", s. 344.
[1462] Bu vasiyet hakkında detaylı bilgi için bkz. II. Bölüm, s. 296.
[1463] Turan, **Türkiye**, s. 619.

davranan bir sultandı.[1464] Ancak II. Mes'ûd da diğer sultanlar gibi Moğol tahakkümü altından çıkamayan, siyasî fiillerinde onlarla birlikte hareket eden bir sultandı. Bununla birlikte II. Mes'ûd'un Mevlevîlerle ilişkisi iyiydi. Özellikle Türkmenlere karşı giriştiği hareketlerde sultan, Mevlevîler tarafından destekleniyordu.[1465] Sultan Veled'in onun tahta çıkışını anlattığı ve onu övdüğü şiirleri vardı.[1466] Sultan Veled'e göre II. Mes'ûd ile birlikte ülkedeki zulüm kalkıp adâlet geldi.[1467]

II. Mes'ûd için dönemin meşhûr şairi Fergani de şiirler yazmıştır.[1468] Seyfeddîn Ebû'l-Mahamid Muhammed el-Ferganî o dönemde Anadolu'da zulüm yapanları, rüşvet alıp dinin emirlerine fazla ehemmiyet vermeyen kadıları, sûfîlikle alâkası yokken sûfîlik taslayıp haram yiyeyerek geçinen sûfîleri, müderrisleri şiddetle tenkit eder.[1469] Fergani, isim vermeden sultanı ve beyleri de yaptıkları zulümler, etraflarındaki kötü karakterli kişiler, dinî kaideleri yok saymaları gibi sebeplerden şiddetle eleştirmiştir.[1470]

2. 3. 3. 2. 3. III. Alâeddîn Keykubâd

Bu devrin sultanlarının dinî anlayışı ve siyasî yansımaları hakkında konuşmak için etraflarındaki beylerin dinî anlayışları ve siyasî yansımalarını bilmek elzemdir. Zirâ bahsi geçen sultanlar, bağımsız karakterli baskın şahsiyetler olmaktan uzaktılar. Bu da onları, etraflarındakilerin etkisine açık hâle getirmekteydi. Bu konuda II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, II. İzzeddîn Keykâvus, III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hayatları oldukça dikkat çekicidir. Her üç sultanın etrafındaki beylerin iyiliği sırasındaki tavırlarıyla beylerin ahlâksız insanlardan oluştuğu zamanlardaki tavırları farklıdır. Hatta II. Keykâvus'un bu hususta kendi ağzından itirafları dahî bulunmaktadır.[1471]

[1464] Nigedî, **a.g.e.**, s. 447.
[1465] Turan, **Türkiye**, s. 602.
[1466] Bahsi geçen şiir için bkz. Turan, **Türkiye**, s. 602, 616.
[1467] Turan, **Türkiye**, s. 602.
[1468] Bahsi geçen şiir için bkz. Turan, **Türkiye**, s. 616.
[1469] İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No. F171, varak 3a, 4a, 64b, 105b, 221b'den naklen Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Farganî", **Belleten**, XXIII, sy. 91 (1959 Temmuz), s. 427; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 616.
[1470] Ateş, "al-Farganî", s. 428-430; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 616.
[1471] Bkz. II. Bölüm, s. 275-276.

Ortaya koyduğumuz bu çerçeveye güzel örneklerden biri de III. Alâeddîn Keykubâd'la ilgilidir. Sultanın övülen özellikleri, etrafındaki bozuk düşünceli ve kötü karakterli beyler sebebiyle değişime uğramıştır.[1472] Bu değişim neticesinde III. Keykubâd, Müslüman halkın canı ve mâlına el uzatacak bir hâle düştü. Öyle ki seyyid olan Harput kadısı Mecdeddîn'in mallarını, işkenceyle elinden alacak kadar ileri gitti.[1473] Seyyîd Mecdeddîn, kendisine yapılan işkenceler sonucu hastalanıp yatağa düşünce III. Keykubâd ve adamları onun gönlünü almak istedi ancak Aksarâyî, sultanın bu girişimini sahte olarak nitelendirmektedir.[1474]

Benzeri âkıbete mâruz kalan kişilerden biri de Dîvânî Nûreddîn Şehab-ı Malatyevî'ydi.[1475] Onun oğlu, yaşananlardan sonra Sultan III. Keykubâd'a başkaldırdı. III. Keykubâd ise Malatya'da onu kuşattı ancak başaralı olamadı.[1476] Daha sonra III. Keykubâd, Divriği'ye geçerek orada da müsâdere ve rüşvet işlerine girişti.[1477] Divriği de mal sahibi bir Hristiyanı yaktırdı.[1478] Divriği'den sonra Sivas'a geçen III. Keykubâd, Ramazan ayı olmasına rağmen umursamaz bir şekilde orada da benzeri uygulamalarına devam etti.[1479] Onun bu fiileriyle ilgili Aksarâyî, "*Hakka ve Şeriat'a sığmayan çirkin davranışlar*" yorumunu yapmaktadır.[1480] Yine Aksarâyî'ye göre III. Keykubâd'ın saltanatını kaybetme sebeplerinden biri, "*Ramazan ayında o ayın şartlarına göre davranmaması, Kadir gecesi olan o günün çoğu zamanını çevgân oynayıp at sürmekle geçirmesi*"ydi.[1481] Hatta III. Keykubâd, Sivas'ta bulunduğu sıralarda oruçluyken saatlerce oynadığı çevgan sebebiyle susuz kalıp ikindi vaktine doğru orucunu bozdu ve herkesin önünde yiyip içti.[1482] Nitekim bir Selçuklu devlet adamı olan Aksarâyî, bu olayla ilgili, "*O Kadir gecesi gibi şerefli bir*

[1472] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 227; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 118.
[1473] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 227; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 647; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 205; Ersan, "Türkiye", X, 256; Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1474] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 227; Karş. Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1475] Aksarâyî her iki isme de yapılan muâmelelerle ilgili detaylı bilgiler verir. Bkz. Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 228; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 118; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 647.
[1476] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 228-229; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 118; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 647.
[1477] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 119; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 648; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 205; Ersan, "Türkiye", X, 256; Sümer, "Keykubad III", s. 361.
[1478] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 119; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 648.
[1479] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 119; Karş. Turan, **Türkiye**, s. 648; Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 205; Ersan, "Türkiye", X, 256;
[1480] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229; Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 119.
[1481] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229.
[1482] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229.

gecenin kadrini bilmedi. Sadece orucunu bozduğunu sandı. Onu yaparken devletinin kökünü kazıdığını anlamadı." yorumuyla, III. Keykubâd'ın dinî yönünün zayıflığına ve din-siyaset ilişkilerine dair atalarında bulunan ufka sahip olmadığına işaret etmektedir.[1483] Ayrıca bu yorumdaki perspektifin son dönemdeki tüm sultanlar için geçerli olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Aksarâyî, III. Keykubâd'ın yaptığı müsâdereler ve vergi tahsili için görevlendirdikleri beylerin zulmü hakkında yazdığı şiirinde, Peygamber'in (sav.) "*Bize zulmden bizden değildir*." hadîsini hatırlatarak, sultan ve maiyetinin dinle bağının kalmadığını dahî ima ediyordu.[1484] III. Keykubâd bu davranışlarıyla, Anadolu halkınca hayırla anılan Selçuklu hânedânının itibarını düşürmekle kalmadığı gibi saltanatından da oldu.

Sultan ve maiyetinin bu fiilleri Moğolların müdahalesiyle sonuçlandı. Seyyid Hamza ve Müstevfi Nâsıreddîn ağır işkencelere tâbi tutularak öldürüldüler.[1485] İşkencelere şahit olan sultan ise korkudan aklına mukayet olamayacak dereceye geldi.[1486] Aksarâyî sultanın bu anda dahî gurur ve gaflet perdesiyle basîret gözünün kapalı olduğunu ifade eder.[1487]

Aksarâyî, III. Keykubâd'ın elde ettiği bu mallara ilişkin çetelesinden birkaç örnek vererek onun ne kadar zulme bulaştığını ve haksız mal elde ettiğini ortaya koymaya çalışır.[1488]

III. Alâeddîn Keykubâd aslında güzel ahlâklı ve iyi hâl sahibi bir kimseydi ancak karakterinin yumuşaklı ve aklının zayıflığı sebebiyle etrafındaki beyler onu saptırdı.[1489]

[1483] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 229.
[1484] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 230.
[1485] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 232.
[1486] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 232.
[1487] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 233.
[1488] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 234.
[1489] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 118.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KONUYLA İLGİLİ TARTIŞMALI MESELELER

3. 1. İçki ve Eğlence

Türkiye Selçuklu sultanlarının içki içtiğine dair bahisler, İbn Bîbî'nin eserinde oldukça sık şekilde anlatılır.[1490] Sultanlar, savaşlarda kazanılan zaferlerin sonrasında, kuşatma gecelerinde, saraydaki eğlence meclislerinde, özel günlerde içki içerdi. Sadece sultanlar değil mecliste bulunan ümerâ da sultanlara eşlik ederdi.

Bilindiği gibi içki, Kur'ân-ı Kerîm'deki had cezaları kapsamında yer alan, dinen açık şekilde yasaklanmış bir içecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de "*hamr*" kelimesiyle anılan içki, Müslümanlar için aşamalı bir şekilde yasaklanmış ve Hz. Muhammed (sav)'in Hadîslerinde de yerilmiştir.[1491] Konuyu birçok açıdan ele alan fukahâ, şarap ve kişiyi sarhoş eden diğer içkilerin haramlığıyla ilgili delil, verilecek cezalar, dinden çıkıp çıkmama gibi bazı noktalarda farklı görüşlere sahip olsa da bu içeceklerin haram olduğunda görüş birliğindedir.[1492]

Peki buna rağmen, kendileri de Müslüman olan sultanlar bu fiili nasıl yapabilmekteydi? Bunun tarihî, sosyolojik, psikolojik ve kültürel sebepleri nelerdi?

Tarihî süreçte Müslümanların başına geçen yöneticiler, eski Sâsânî ve Bizans krallarının geleneklerine özenerek Müslümanlar için yasaklanmış olan içkiyi kullanmaya başladılar. Bu fiil ilk olarak Emevîler zamanında ortaya çıktı.[1493] Yezîd b. Muâviye, Abdülmelik b. Mervân, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd gibi Emevî hükümdarları bu fiili icrâ edenlerin başında sayılabilir. Aynı fiil Abbâsî halîfelerinin bazıları tarafından da sürdürüldü. Musa el-Hâdî, Emîn, Me'mûn,

---

[1490] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 49, 76, 78, 85, 86, 93, 175, 177, 180, 181, 188, 198, 205-207, 233, 242-243, 250, 261-263, 273-274, 278, 289, 303, 310, 315, 327-328, 330, 368, 375, 385-387, 401, 403, 465. İbn Bîbî eserinin birçok yerinde içkiden bahsederken, dikkat çekici şekilde bir bayram vesilesiyle şerbet içildiğini ifade eder. Lâkin aynı günün akşamı yine içki içilmiştir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 313.

[1491] İçkinin yasaklanma süreciyle ilgili bkz. Mustafa Bakır, "İçki", **DİA.**, XXI, 458. İçki dört aşamalı bir süreç sonunda kesin olarak yasaklanmıştır. Bu aşamaları gösteren âyetler sırasıyla şu şekildedir: **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl 16/67, el-Bakara 2/219, en-Nisâ 4/43, el-Mâide 5/90-91; Hadîsler için bkz. **Müslim**, "Müsâḳāt", 67, "Eşribe", 73; **Ebû Dâvûd**, "Eşribe", 2, 5; **Mâce**, "Eşribe", 6, 10; **Tirmizî**, "Eşribe", 3, "Büyûʿ", 58'den naklen, Nebi Bozkurt, "İçki", **DİA.**, XXI, 462.

[1492] Bakır, **a.g.m.**, s. 460.

[1493] Bozkurt, **a.g.m.**, s. 456.

Mu'tasım-Billâh, Vâsik-Billah, Mütevekkil-Alellah'ın içkiye düşkün olduğu kaydedilmektedir.[1494] Kadîm medeniyetlerle yaşanan etkileşim, Müslüman yöneticilerin içki içmesinin tarihî ve sosyolojik sebebi olarak görülebilir.

Hükümdarların içki içmesi zamanla normalleşti ve hatta kitaplarda, sultanların yapması gereken fiiller olarak tavsiye edildi. Meselâ Büyük Selçuklu Vezîri Nizâmülmülk, **Siyasetnâme** adlı eserinde içki bahsine de yer verir. Onun eserinin fasıllarından biri "*İçki Meclisi Tertip Edilmesine Dair*" başlığını taşır.[1495] Nizâmülmülk, sultanı, sarhoşluk halindeyken verdiği emîrlere dikkat etmesi hususunda uyarır.[1496] Ayrıca içki meclisinin organizesi ve erkânıyla ilgili dikkat edilmesi gereken hususları açıklar.[1497]

Diğer dikkat çekici örnek er-Ravendî'nin Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e takdîm ettiği eserindendir. Ravendî, eserinde içki bahsine yer verir. Bu bahiste sultanlara içkinin yapılışından ve şer'ân haram olmaması için dikkat edilmesi gereken hususlardan detaylıca bahseder.

İçki meclislerinin Irak ve Horasan sultanlarının da âdeti olduğunu vurgulayan Ravendî, bu meclislerden kaçmanın mümkün olmadığını, bu fiildeki gayenin gönül ferahlığı olduğunu belirtir.[1498] Sözlerinin devamında o, sultanın şarap-hânesinin Şeriat'a aykırı olmaması gerektiğini belirterek, Hz. Peygamber'den içkinin haramlığıyla ilgili bir Hadîs nakleder.[1499] Hadîsten de anlaşıldığı üzere Ravendî, konunun ciddiyetinin farkındadır.

Ravendî, kaynatılarak üçte biri kalmış olan üzüm suyu anlamına gelen müsellesi şaraptan ayırarak, şarabın haram olduğunu ancak müsellesin ise haram olmadığını Hadîslerden, sahabeden ve fakîhlerden deliller getirerek savunur.[1500] Ona

---

[1494] Bozkurt, **a.g.m.**, s. 456.
[1495] Bkz. Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 102; Karş. İnalcık, **Has-bağçede**, s. 19, 21.
[1496] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 76.
[1497] Nizâmülmülk eserinin bu bahsinde, sultanın meclisine gelenlerin şarap getirmemesi gerektiği meselesini sultanın otoritesiyle ilişkilendirerek anlatır. Bkz. Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 102.
[1498] Ravendî, **a.g.e.**, II, 384.
[1499] Hadîs metni şu şekildedir: "*Tanrı şarapta on kişiye, satana, alana, üzümünü sıkana, sıkılan üzüme, içene, verene, taşıyana, kendisine götürülene, her zaman onunla meşgûl olana ve kazancını yiyene lanet etsin.*" Bkz. Ravendî, **a.g.e.**, II, 384.
[1500] Ravendî, **a.g.e.**, II, 384-386.

göre, üzüm suyunun üçte ikisi yok olana kadar kaynatılması sonucu elde edilen içki helâldir.[1501] Müsellesin çok içildiği zaman sarhoşluk verebileceğini ancak haram hükmünde sayılmayacağını ifade eden Ravendî, keyif, eğlence ve sarhoşluk için içildiği taktirde müsellesin de haram olacağını; hazım, güç ve kuvvet elde etmek niyetiyle içildiğindeyse helâl olacağını belirtir.[1502]

Ayrıca Ravendî, helâl olduğunu iddia ettiği içkilerin türleri ve hazırlanışları hakkında da detaylı bilgiler verir. Meselâ bunlardan birine göre, hurma ve kuru üzümün meyve ile karıştırılarak elde edilen şarapları biraz kaynatılıp içine de birkaç elma yahut ayva veya gül yaprağı atılırsa içkideki hamr özelliği ortadan kalkmış olur ve böylece hoş kokulu, tatlı, helâl bir içki elde edilir.[1503] Buna rağmen Ravendî ahiretten korkan kişinin müsellesi dahî az içmesi ve sarhoşluğa yaklaşmaması gerektiğini belirtir.[1504]

Görüldüğü gibi, Ravendî içkiyle ilgili dönemindeki tartışmaları ve hükümleri eserinde aktararak, sultanı bu hususta bilgilendirmekte ve ona tavsiyeler vermektedir. Sultanların bu uyarıları dikkate alarak hareket etmiş oldukları varsayıldığında, Ravendî'nin perspektifine göre haram bir iş yapmamışlar gibi bir sonuç ortaya çıkar. Öte yandan sultanların keyif, eğlence için içtikleri düşünülürse yine Ravendî'ye göre müselles dahî haramdır. Nitekim sultanların ve beylerin içki meclislerinde birçok kez sarhoş oldukları da bilinmektedir.[1505] Burada hareketle sultanların, Ravendî'nin belirttiği sınırlara dahî çok fazla dikkat etmediği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Meselâ Konya kadısı Tırmizî'nin içki sebebiyle I. Gıyâseddîn Keyhüsrev hakkında bir fetvâ verdiği bilinmektedir. Konya'da çıkan söylentilere göre Kadı Tırmizî, sultanın içki içmesini kastederek, Bizans ülkesinde Şeriat'ın yasakladığı şeyleri yapması sebebiyle tahta oturamayacağını söylüyordu.[1506] Bu bilgi sultanların

[1501] Ravendî, **a.g.e.**, II, 386.
[1502] Ravendî, **a.g.e.**, II, 387, 388.
[1503] Ravendî, **a.g.e.**, II, 388.
[1504] Ravendî, **a.g.e.**, II, 395.
[1505] İbn Bîbî, **a.g.e.**, 261. Meselâ IV. Kılıç Arslan, Muîneddîn Süleyman Pervâne ile beraber bir eğlence meclisinde bulundukları sırada, Pervâne'nin kendisine yönelik sert sözleri sonrası ona "*Sarhoş musun*" dedi. Sultanın bu sorusu, eğlence meclislerinde sarhoş olunduğuna işaret etmektedir. Bkz. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 187.
[1506] Olayın seyri için bkz. II. Bölüm, s. 164-165; Karş. İnalcık, **Has-bağçede**, s. 66.

içki içmelerinin halk ve ulemâ nazarındaki karşılığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda bir diğer önemli kayıt, Yahyâ b. Halîl b. Çoban el-Burgazî'nin kaleme aldığı fütüvvetnâmede geçer.[1507] Fütüvvetnâme metnini tercümesiyle yayımlayan Gölpınarlı, metnin XIII. yüzyıla ait olduğunu kesin bir şekilde ifade ederken, 1250'li yıllarda Anadolu'da yazıldığını söyler.[1508] Fütüvvenâmede Burgazî, içki içildiğinden yakınmakta ve sultanların da dâhil olduğu fütüvvet teşkilâtında içki içenlerin yerinin olmadığını beyan etmektedir.[1509]

Daha önce kendisinden bahsettiğimiz Saîd b. Aksarâyî, **Rahatü'l-kulub ve kaşifü'l-kürub** adlı eserinin bir faslında şarap içmenin kötülüğünden bahseder.[1510] Aksarâylı olan fıkıh âliminin bu konuyu ele alması, içki hâdisesinin varlığını daha da kuvvetlendirmektedir.

Osmanlı dönemi tarihçisi Müneccimbaşı'nın Türkiye Selçuklu sultanların içki içmesiyle ilgili yorumu da son derece dikkat çekicidir. Müneccimbaşı, eserinde, I. Alâeddîn Keykubâd'ın dinî hassasiyetlerini ve özelliklerini anlattıktan sonra tüm bunlara rağmen onun içki içmeyi, oyun ve çalgı dinlemeyi de terk etmediğini ifade eder.[1511] Müellif, sultanın içki içmesinin sebebini o devrin devlet merasimi olarak açıklar.[1512] İbn Bîbî'de eserinde, bir içki meclisini anlatırken "*acem havalarına ve padişah âdetlerine uyarak*" ifadeleriyle aynı duruma işaret eder.[1513]

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Türkiye Selçuklu sultanları içki hususunda İslâm kâideleri yerine devlet ve hükümdar geleneklerine uymuşlardır. Aynı zamanda bu bilgiler içki içilmesinin kültürel boyutuna işaret eder. Zaman içerisinde sultanlar,

---

[1507] İnalcık, **Has-bağçede**, s. 296, 298.
[1508] Abdülbaki Gölpınarlı, "Burgazî ve Fütüvvet-Nâme'si", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XV (Ekim 1953-Temmuz 1954, No.1-4), 78, 79; Ahmet Yaşar Ocak da Gölpınarlı'ya katılır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme", **DİA**, XIII, 265.
[1509] Gölpınarlı, **a.g.m.**, s. 121; Karş. İnalcık, **Has-bağçede**, s. 296, 298. Burgazî'nin yakındığı durumla ilgili bkz. Ebu Bekir b. Zeki, **Ravzatü'l-Küttâb ve Hadîkatü'l-Elbâd**, (haz. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 64, (Farsça met.), s. 209-210.
[1510] Kavak, "Aksarâyî", s. 196.
[1511] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 73; Karş. İnalcık, **Has-bağçede**, s. 66.
[1512] Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s. 73. İbn Bîbî, II. Kılıç Arslan'ın oğlu I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e yaptığı vasiyeti detaylı bir şekilde anlatır. Sultan, kendisinden sonra tahta çıkacak oğluna İslâm'dan, devlet yönetiminden birçok örnek verir, onun Müslümanlığını över. Beylerinden biat ister. Beylerin biatinin ardından işret meclisi kurulur, içkiler içilir. Bu olay içki meselesinin ne kadar sıradanlaştığını göstermektedir. Ayrıca İbn Bîbî'de bu ameli "*Acem havaları ve padişah gelenekleri*" diyerek tanımlar. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 49.
[1513] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 49.

Bizans-Sâsânî kültürüne ayak uydurmuşlardır. Türkiye Selçuklularının Fars kültüründen fazlasıyla etkilendiği zaten bilinmektedir. Bizans ile sınır komşusu olmaları da onları etkileşime açık hâle getirmiştir.[1514]

Sultanların içki içmesiyle ilgili bir diğer önemli sebep psikolojiktir. Bunu iki boyutlu değerlendirmek mümkündür. İlki, sultanların sahip oldukları mal ve mülk sebebiyle eğlenceye düşkün olmalarıdır. İkinci psikolojik sebep ise onların, sultanlığın getirdiği endişe, kaygı, stres ve baskıdan kurtulmak istemeleridir. Bu hususta I. Alâeddîn Keykubâd'a ait şu dizeler dikkat çekicidir:

Ayıkken akıl üzerine dayanırım. Sarhoş olunca akıl benden çıkar.

Şarap iç! Çünkü sarhoşluk ve ayıklık arasındaki vakit hayatın ta kendisidir.[1515]

Her ne kadar Türkiye Selçuklularından sonraki bir tarihe ait olsa da konu bağlamında dikkat çekici olması hasebiyle şu örnekten bahsetmek yerinde olacaktır: Emîr Timur (1370-1405)'un halefî Şahruh (1405-1447), kendi hükümdarlık döneminde işret meclislerini yasakladı.[1516] Timur'un Hindistan'da hüküm süren torunu Sultan Babür-şâh (1526-1530), saltanatının ilk yıllarında içki meclislerine yasak getirip, kendisi de tövbe etti.[1517] Babür-şâh bu hususta meşrû olmayan bir iş yaptığını ve bu sebeple de vicdan azabı çektiğini ifade etmektedir. Bu ifadeler, sultanların içki meselesindeki psikolojilerini yansıtması bakımından önemlidir.

Türkiye Selçuklu sultanlarında içkiyle ilgili böyle bir yasağa rastlamasak da[1518] birçoğu içki meclislerinden sonra gece ibâdeti ya da seher vakitlerinde zikir

---

[1514] İnalcık, **Has-bağçede**, s. 65.
[1515] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 251.
[1516] İnalcık, **Has-bağçede**, s. 173.
[1517] İnalcık, **Has-bağçede**, s. 302. Babür-şâh konuyla ilgili halka gönderdiği fermânda, "*Beşeriyet icâbı, pâdişahlık levâzımı ve iktizası, şâh ve sipahilerden mevki sahiplerince, âdetler dolayısıyla gençlik anlarında bazı günahlar işleniyodu. Tövbe, cihâd-ı ekberdir. Biz gönülde gizli bir istek olan şarap tövbesini kuvveden fiile çıkardık.*" ifadelerini kullanılır. Bkz. **aynı yer**.
[1518] Meselâ Dânişmendli Melik Muhammed'in içki hususunda hassas olduğu bilinmektedir. Melik Muhammed içki içmez ve içirmezdi. Süryani Mikhail onun hakkında eserinde şunları kaydeder: *"Oğlu* (Emir Gazi'nin oğlu yani Melik Muhammed) *hakimiyetin başına geçince Arap kanunlarını tatbik etmeye başladı. Şarap içmiyor ve Müslümanlara hürmet ediyordu. Hükümleri adâletle veriyordu ve müdebbir ve uyanık bir adamdı. Bununla beraber o kiliseleri tahrib ediyordu*." Melik Muhammed'in Hristiyanlara karşı tavrının da Türkiye Selçuklu sultanlarından farklı olduğu

gibi ibâdetlerle meşgûl olmuştur. Meselâ Sultan II. Rükneddîn Süleyman-şâh ile ilgili İbn Bîbî'nin eserinde geçen kayıtlar bu bağlamda dikkat çekicidir. Buna göre sultan, elçi kabulü vesilesiyle bir meclis düzenledi ve bu mecliste elçilerin şerefine içki içti.[1519] Gece olup meclis sona erdikten sonra sultan, sabahleyin namaza kalkıp, Allah'a yalvarıp yakardı.[1520]

Sultanların âdetinde olmazsa olmaz olarak gözüken unsurlardan biri de eğlence ve nedîmlerdir. Yine içki bahsinde olduğu gibi sultanlar, saltanat geleneği olması, içinde bulundukları stresli ve psikolojik baskıdan kurtulma isteği gibi benzer sebeplerle bu fiilleri sürdürmüşlerdir. Eğlencelerde içki, müzik, oyunlar, şiir dinletileri vb. unsurlar yer alırdı. İçkiyi bir üst başlıkta ele aldığımız için burada eğlence meclislerinin diğer hususlarına değineceğiz.

Türkiye Selçuklularının Bizans ve bilhassa da Sâsânî devletlerinden etkilendiklerini tekrar hatırlatmakta fayda var. Bu devletlerde bulunan birçok teşrifatın miras alındığı bilinmektedir. Emevî ve Abbâsîler ile başlayan süreç, sultanların ortaya çıkması ve siyasî otoriteyi ellerine almasıyla daha da hızlanmıştır.[1521]

Türkiye Selçuklu sultanları, oldukça meşhûr eğlence meclislerine sahiptiler.[1522] Kazanılan zaferlerden sonra, elçi kabullerinde, evlilik merasimlerinde vb. birçok sebeple eğlence meclisleri düzenlenirdi. Bu meclislere herkes katılamazdı. Mecliste çalgılar çalınır, içkiler içilir, nedîmlerin hikâyeleri dinlenir, rakkaselerin (kadın dansöz) dansı izlenirdi.[1523]

---

anlaşılmaktadır. Buna rağmen Süryani Mikhail'in onu âdil olarak nitelemesi dikkat çekicidir. Bkz. Süryani Mikhail, **a.g.e.**, s. 103.

[1519] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93.

[1520] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 93, 94.

[1521] Nebi Bozkurt, "Nedim", **DİA**, XXXII, 510.

[1522] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 149, 167, 168, 174, 180, 188, 190, 198, 201-205, 211, 235, 242, 261, 263, 273, 277-278, 310, 314, 342, 352, 368, 385-387, 401, 403, 409-410, 450, 455, 467, 536, 563, 566; Karş. Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 226. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXI, sy. 1 (Temmuz 2006), s. 73-106; Seyfullah Kara, "Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki", **BİLİG**, sy. 68, (Kış 2014), s. 169-182; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Resmî Eğlence/Bezm Meclisleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, sy. 43 (2006), s. 37-52.

[1523] Örnek bir meclis için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 536.

Ravendî bu meclislerin helâl dairesi içerisinde düzenlenmesi hususunda Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i uyarmıştı.[1524] Üstelik Ravendî, haram yollara saparak düzenlenen eğlencenin dinen haram olduğunu tarihten ibret hâdiseleri vererek belirtmişti.[1525]

Eğlence mesclislerinde icrâ edilen çalgı aletleri arasında organon, ud, barbut (lavta), rebab, çeng, rud, ney, kaval vardı.[1526] Bu meclislerde çalgı aletlerinin icrâ edilmesine dair de tartışmalar vardır. Meselâ Nûreddîn Zengî'nin sultan olduktan sonra çalgı sesine kulak vermediği söylenir. Buradan hareketle çalgı meselesinde de helâl ve haramlığıyla ilgili tartışmaların bulunduğunu ifade etmek gerekir.

Bu meclislerin olmazsa olmaz unsurlarından biri de nedîmlerdi. Nedîmler, eğlence meclislerinde sultanla beraber bulunur, onu eğlendirmek için elinden geleni yaparlardı.[1527]

Nedîmliğin iyi yönlerinin olabileceği gibi sultanı lüzumsuz işler ile meşgûl etmek ve sürekli onu övmek gibi olumsuz tesirleri de vardı. Bu hususu Nizâmülmülk de eserinde vurgular.[1528] Meselâ II. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu konuda sert bir şekilde eleştirilir.[1529] Nedîmliğin, câhiliye geleneği olduğu da söylenmektedir.[1530] Bu bağlamda Dört Halîfe'nin kendilerinin övülmemesine dikkat ettiklerini hatırlamak gerekir. Nedîmlik bir yönüyle de sultanların içinde bulundukları baskı ve stresi gösterir. Bunu Nizâmülmülk de doğrular.[1531]

Bu konuda bir makale kaleme alan Sara Nur Yıldız, nedîmlerin bu özelliklerinin yanında aynı zamanda politik bir aktör olduğunu savunur.[1532] Buna

[1524] Ravendî, **a.g.e.**, II, 390.
[1525] Ravendî, **a.g.e.**, II, 390.
[1526] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 76, 85, 177, 188, 235, 261, 262, 273, 310, 361, 375, 387, 401, 403, 450, 536.
[1527] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 243, 261, 536; Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 183, 188-189; Bozkurt, "Nedim", s. 510.
[1528] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 102-103. Karş. Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 183-184; Sara Nur Yıldız, "Sultan İçin Bir Nedîm: Ravendî ve Anadolu Selçukluları", **The Seljuks Of Anatolia, Court And Society İn the Mediaval Middle East**, (ed. A. C. S. Peacock-Sara Nur Yıldız), (çev. A. Sait Aykut), **Anadolu Selçukluları: Ortaçağ Ortadoğu'sunda Saray ve Toplum**, YKY Yay., İstanbul 2018, s. 88.
[1529] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 500; Yıldız, **a.g.e.**, s. 90-91.
[1530] Bozkurt, "Nedim", s. 509.
[1531] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 103.
[1532] Yıldız, **a.g.e.**, s. 89.

göre nedîmler, sultanların siyasî hayatlarında da rol oynayan kişiler arasında kabul edilmelidir. Zirâ sultanların kararları üzerinde etkili olabilmekteydiler.

3. 2. Ta'zir ve Siyaset: Siyaseten Katl, İşkence, Sürgün

Ta'zir ve siyaset konusuna daha önce, I. Bölüm'deki "Din/Şeriat ve Siyaset" başlığı altında biraz değinmiştik. Aynı konuyu bu kez Türkiye Selçuklu sultanlarının hayatından örneklerle ele alacağız. Ayrıca konuyu Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışına olan etkileri bakımından irdeleyerek sultanların dinî anlayışlarının çerçevesini daha açık hâle getirmeye çalışacağız.

Giriş bölümünde de değindiğimiz gibi, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışları genel olarak Mâverâünnehir ve Horasan merkezli Hanefî-Mâturîdî ekolünün etkisinde oluştu. Hiç şüphesiz bu çerçevede oluşan dinî anlayış, sultanların siyasetle ilişkilerinde de belirleyici oldu.

Hanefî mezhebinde, fıkıh literatüründeki ta'zir teriminden hareketle bir siyaset yorumu ortaya koyuldu. Bu sebeple, Türkiye Selçuklu sultanlarının siyasî fiillerinin arkasındaki dinî anlayışın daha net anlaşılması için, Hanefî mezhebindeki ta'zir-siyaset yorumunu incelemek gerekmektedir. Bu incelemeyle sultanların, hukuksuzluk ve Şeriat'a karşı olarak anlaşılan birçok eyleminde, Hanefî fakîhleri tarafından inşâ edilen siyaset yorumunun etkisini tespit etmeye çalışacağız.

Hanefî fıkıh literatüründe, ta'zir terimiyle siyaset kavramının bazen eş anlamlı bazen de yakın anlamlı olarak kullanıldığını ancak iki kavram arasında önemli bir farkın da bulunduğuna değinmiştik.[1533]

Kur'ân-ı Kerîm'de miktarı ve uygulaması açıkça belirtilen had ve kısas cezaları dışındaki konularda, ceza hukukunun genel kâidelerini aşmamak şartıyla yönetici veya kadı tarafından verilen cezaya ta'zir denirken bu bağlamdaki cezaların, sultanlar tarafından fakîhlerce belirlenen miktarın da üzerine çıkılarak ağırlaştırılması siyaset olarak tanımlanmıştır.[1534]

Bu konuda detaylı bir çalışma kaleme alan Muharrem Midilli, iki kavram arasındaki farkı fıkıh diliyle şöyle ifade eder: "*Siyaset, had-kısas dışı yaptırım alanının şer'den*

[1533] Bkz. I. Bölüm, 3. Başlık.
[1534] Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Phoenix Yay., Ankara 2017, s. 39-42; Köksal, **Fıkıh ve Siyaset**, s. 50; Feda Şamil Arık, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde **a.g.e.**", **Belleten**, LXIII/236 (1999 Nisan), s. 44; Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", **DİA**, XL, 198.

varit olmayan[1535] *ve hakkında cüzî delîl bulunmayan kısmında yer almaktadır. Bu alanın şer'den varit olan ve hakkında cüzî delîl bulunan kısmı ta'zirdir.*"[1536] İki kavram arasındaki ayrımın anlaşılması ve bu ayrımla siyaset alanındaki fiillere sağlanan zeminin kavranmasında "*şer'den varit olma-olmama*" ve hakkında "*cüzî delil bulunup-bulunmama*" ilkeleri oldukça önemlidir.

Bahsedilen bu ilkeler göz önünde bulundurulduğunda hükümdarın siyaseti, Şeriat'ın "standart" hükümleri bakımından şer'î olmamakla birlikte Şeriat'ın aslî, küllî ve sürekli kavramları açısından Hanefî ta'zir-siyaset teorisi bağlamında İslâm hukukuna dâhil kabul edilmektedir.[1537] Bahsi geçen konuyu daha ziyade Osmanlı dönemini merkeze alarak çalışan Köprülü, Barkan, İnalcık gibi isimlere göreyse hükümdarın siyaseti, hüküm vermesi ve kanun koyması, Şeriat'tan bağımsız olduğu gibi İslâm hukukundan da ayrıdır.[1538] Onlar, örfün varlığını bu çerçevede yorumlamaktadırlar. Midilli ise, örfün varlığını kabul etmekle birlikte bunun Şeriat'tan bağımsız bir hukuk sistemi ve uygulaması olmadığını iddia etmektedir. Ahmet Mumcu, örfî hukukun şer'i hukuktan ayrı olarak gelişimini vurgulamakla birlikte, zaman içerisinde ulemânın örfî hukuku Şeriat'a uydurduğunu ifade etmektedir.[1539] Ahmet Yaman'a göreyse örfî hukukun esaslarının tamamıyla şer'î hukuk anlayışına uygun olarak inşâ edildiğini söylemek mümkün değilse de teoride ters düşülmemesine dikkat edilmiştir.[1540]

Sultanların, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça emredilene karşı bir davranışta bulunmasını Hanefî fukahâca nasıl meşrûlaştırılabildiğini anlamak için *istihsan*

[1535] Varit olmak kelimesi; olasılıktan/potansiyelden çıkıp var olmak, meydana gelmek anlamlarına gelmektedir.
[1536] Midilli, **a.g.e**, s. 99.
[1537] Midilli, **a.g.e**, s. 103, 104, 106; Arık, **a.g.m.**, s. 44.
[1538] Bkz. Mehmet Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 9-90; a. mlf, "Fıkıh" **İA**, IV, 614, 615; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatı ve Müesseselerinin Şer'îliği Meselesi", **İÜHFM**, c. XI, sy. 3-4 (1945), 203-224; Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c. 13, Sayı 02 (Ocak 1958), 102-103; a. mlf., **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, 6, 7, 9. Midilli, ismi geçen hocaların bu görüşünde belli ölçüde haklılık payı olduğunu ancak Osmanlı'daki şeriat-kanun ayrımını incelerken İslâm hukuk geleneğini göz ardı ettiklerini, bu durumda da cumhuriyet ideolojisinin etkili olduğunu savunmaktadır. Bkz. Midilli, **a.g.e**, s. 32.
[1539] Mumcu, **a.g.e.**, s. 27.
[1540] Yaman, **a.g.e**, s. 70.

kavramını anlamak önemlidir.[1541] Hükümdarın siyaset sahnesindeki hüküm verme metodu ile Hanefî fakîhlerin istihsan metodunun benzer olduğunu ifade etmiştik.

Bu metodun, Türkiye Selçuklu dönemi fakîhlerince de kullanıldığını, dolayısıyla kavramın siyasetle ilgili yönünün de bilindiğini ve uygulandığını tespit etmek adına güzel bir örnek Saîd b. İsmail el-Aksarâyî'nin 1301 yılında keleme aldığı **Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn** adlı eseridir. Eserle ilgili çalışma yapan Özgür Kavak'a göre müellif, bahsi geçen eserinde, "*Kitap, Sünnet, icma ve kıyas dışında zaman zaman doğrudan 'maslahat' ve 'istihsan'ı da hüküm kaynağı olarak" kullanmakta, "bu delillere temas edilen yerlerde çoğunlukla herhangi bir mezhep görüşüne yahut fıkıh kitabına atıf*" vermemektedir.[1542]

Kavak'ın bu tespitleri, örf olarak bahsedilen ceza ve kanunların, maslahat ve istihsan yöntemleriyle İslâm hukuk nazariyesi içerisine dahil edildiği yorumunun Anadolu coğrafyasında da uygulandığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte eserin temel kaynağının, İmâm Muhammed'in **es-Siyerü'l-Kebîr** adlı kitabı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Anadolu'da da klasik kaynaklardaki anlayışın devam ettiği söylenebilir.[1543]

Bu teorik arka plânın ardından kısaca Türkiye Selçuklularındaki hukuk sistemine bakacak olursak evvelâ adliye teşkilatının şer'î ve örfî olmak üzere ikiye ayrılmış olduğunu söylemek gerekir.[1544] Sultanlar İslâm hukuku uzmanı olmadıkları için şer'î davalarda onlara kadılar naiplik ederdi. Şer'î davaların içine evlenme-boşanma, nafaka, miras-alacak davaları vb. konular girmekteydi.[1545]

Devlet aleyhine işlenen suçlar, halka yönelik baskı ve zulümle ilgili davalara ise örfî ve şer'î hukuku esas alarak emîr-dâdlar bakardı.[1546] Dîvân-ı mezâlimde bakılan bu davalarda hüküm verme yetkisi sultandaydı. I. Keyhüsrev'den I. Keykubâd'ın saltatının ortalarına kadar Türkiye Selçuklu sultanları düzenli olarak

[1541] Midilli, **a.g.e**, s. 103; Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", s. 301.
[1542] Kavak, "Aksarâyî", s. 203.
[1543] Midilli, **a.g.e**, s. 16; Kavak, "Aksarâyî", s. 204.
[1544] Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 564.
[1545] Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 564.
[1546] Özaydın, "Anadolu Selçukluları", VIII, 219.

adliyede bizzat hâzır bulunur, davaları dinler, şer'î davaları kadıya havale ederdi.[1547] Alışveriş davalarını, devlete ait ve örfi davaları, dîvân sahipleri sonuçlandırırdı.[1548]

Örfî hukuk meselesi üzerine, konumuzun bağlamı sebebiyle biraz durmak gerekmektedir. Bu hukuk Şeriat'tan tamamiyle bağımsız, sultanın kararına göre mi icrâ edilmekteydi? Kanatimizce teoride böyle değildi ancak pratikte bu tanıma yakın bir uygulama vardı. Meselâ II. Süleyman-şâh, hırsızlık yapan gulâmına ölüm cezası vermişti.[1549] Hırsızlık, cezası Kur'ân-ı Kerîm'de belirlenmiş bir suçtur. Sultanın buna rağmen kendi gulâmına idam cezası vermesi, şer'î-örfî hukuk ayrımı üzerinden anlaşılabilecek bir olay değildir. Kanaatimizce burada Hanefî ta'zir-siyaset teorisinin izleri açık bir şekilde görülmektedir. Sultan Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilmiş bir had cezasını, bu teorinin kendisine tanıdığı yetki alanıyla ağırlaştırmıştır.

Meselâ I. Alâeddîn Keykubâd, Eyyûbîler ile yaşanan gerginlik sebebiyle, Şamlılara hayvan satmanın cezasını ölüm ve yakılmak olarak ilân etmişti.[1550] Şüphesiz bu gözdağı, bir savaş hamlesi olarak Eyyûbîlerin gücünü kırmak içindi. Ancak sultanın, Şeriat'a göre ölüm cezasına girmeyen böylesine bir durumda verdiği karar onun kendisine tanınan yetkiye göre hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu yetki örf olarak tanımlanabilir ancak bunun Hanefî ta'zir-siyaset teorisince de anlaşılabileceğini ifade etmek gerekir.

Meselâ Nûreddîn Mahmûd Zengî kendi yönetiminde siyaset ve ta'zir cezalarına izin vermiyordu. Ona göre her türlü meselede hem suç tespitinde hem de cezasında Şeriat yeterliydi.[1551] Nûreddîn Zengî, kendisine büyük bir gelir getiren örfî vergileri dahî kaldırmıştı.[1552] Bu bilgiler, Nûreddîn Zengî ile Türkiye Selçuklu sultanlarınnın dinî anlayışının arasındaki farkı gösteren önemli örneklerdir.

Hanefî fukahânın, ta'zir terimiyle ağırlıklı olarak sövme-hakaret suçlarını ve dayak cezasını kastettiğini belirtmek gerekir.[1553] Bununla birlikte bu ta'zir ve siyaset

[1547] İbn Bîbî, **a.g.e**, s. 123, 125-126; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 569.
[1548] İbn Bîbî, **a.g.e**, s. 123; Karş. Merçil, "Hâkimiyet Anlayışı", X, 569.
[1549] İbn Bîbî, **a.g.e**, s. 95.
[1550] İbn Bîbî, **a.g.e**, s. 432.
[1551] İbn Kesîr, **a.g.e.**, XII, 501; Karş. A. Turan, **a.g.e.**, s. 326.
[1552] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, (çev. Özaydın), XI, 323
[1553] Midilli, **a.g.e**, s. 86.

anlayışından doğan, en çok bilinen ve tartışılan fiiller olarak siyaseten katl yani ölüm ve idam, sürgün, hapis ve işkence cezaları kastedilir.[1554]

Burada şu soruları sormak gerekmektedir: Türkiye Selçuklu sultanlarının, Hanefî fukahâca ortaya koyulan siyaset nazariyesi çerçevesine giren fiilleri oldu mu? Sultanlar, fukahâ tarafından siyasîlere tanınan yetki alanından ne kadar haberdârdılar? Ölüm, sürgün, hapis, işkence gibi kararları verirken, hükümdarlara tanınan bu yetki alanını bilerek mi hareket ettiler? Bu cezalarda Şeriat'ı ne kadar göz önünde bulundurdular? Sultanların bu fiileri İslâm hukukuna ne kadar uygundu?

Bu çerçevede evvelâ siyaseten katl/ölüm cezasını ele alarak başlayacağız. Siyaseten katl/ölüm, bir hükümdarın verdiği en ağır cezadır.[1555] Bu ceza aynı zamanda hukukî anlamda da en üst yetkiyi temsil etmektedir. Bu yetkinin kullanımının en başka gelen gerekçeleri ise ülke idaresinin fesada uğramaması, halkın menfaatinin ve güvenliğinin sağlanmasıdır.[1556] Ancak sultanların saltanatlarını koruma içgüdüsü ve tahttan indirilme korkusu, ihanet, emirlerinin dinlenmemesi gibi sebepler de siyaseten katl/ölüm cezasının gerekçeleri arasına muhakkak eklenmelidir.[1557]

Konuyla ilgili nadir çalışmalardan birini yapan Ahmet Mumcu, siyaseten katlin fiili olarak Emevîler döneminde ortaya çıktığını, hukukî mahiyetini ise Abbâsîler döneminde kazandığını ifade eder.[1558] Mumcu'ya göre de siyaseten katl, hükümdara tanınan ta'zir yetkisi bağlamında verilen bir cezadır.[1559] Bu yetkinin mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda ta'zir çerçevesindeki cezalar, hükümdarların keyfi kullanımları haricinde İslâm ceza hukukunun bir parçası sayılabilir.[1560] Bahsedilen ceza yetkisinin Abbâsîler döneminde İslâm hukuna dâhil edildiğini tekrar vurgulamak gerekir. Konuyla ilgili önemli bir makale kaleme alan F.

[1554] Midilli, **a.g.e**, s. 125.
[1555] Arık, **a.g.m.**, s. 43.
[1556] Arık, **a.g.m.**, s. 44.
[1557] Arık, **a.g.m.**, s. 53.
[1558] Mumcu, **a.g.e.**, s. 8, 13, 19.
[1559] Mumcu, **a.g.e.**, s. 43.
[1560] Mumcu, **a.g.e.**, s. 43.

Şamil Arık'a göre ise siyaseten katl, kökünü örften almakla birlikte fukahâ tarafından da İslâm hukukuna göre düzenlenerek meşrûlaştırılmıştır.[1561]

İslâm medeniyetinin en eski siyâsetnâmesi olarak tanımlanabilecek **Emîrnâme**'de Hz. Ali, bu cezayla ilgili ince bir ayrım yapar. Hz. Ali, "*Sakın haram olan bir kanı dökerek saltanatını kuvvetlendirme sevdasına kapılma*" diyerek Mâlik b. Eşter'i uyarır.[1562] Bu uyarı oldukça önemlidir. Mumcu'nun da değindiği gibi kişisel hırs ve sırf saltanatta kalmak uğruna verilen ölüm cezası, fukahânın da görüşüyle İslâm hukukuna aykırı kabul edilmiştir.

Siyaseten katl konusunda, Hz. Ali'nin uyarılarına benzer bir uyarıyı Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk vezîri Ebû Nasr Amîdülmülk İmâdüddîn Mansûr b. Muhammed el-Kündürî (ö. 456/1064), ölmeden önce Nizâmülmülk'e yapmıştır. Bilindiği gibi Amîdülmülk, Büyük Selçuklu vezîrliği mevkisindeyken Nizamülmük, Sultan Alp Arslan'ı ikna ederek onun ölüm cezasına çarptırılmasını sağladı.[1563] Cellatlar kendisini öldürmek üzere yanlarına geldiğinde Kündürî, Nizâmülmülk'e iletilmesi için şu ifadeleri vasiyet etti: "*Nizâmülmülk'e çok fena bir iş yaptığını, Türklere vezir ve divân sahiplerini öldürmeyi öğreterek kötü örnek olduğunu söyleyin.*"[1564]

Vezîr Nizâmülmülk'ün meşhûr eserinde de siyaset kavramının kullanıldığı anlamlardan biri ölüm cezasıdır.[1565] O eserinde, sultanların siyaset yetkisinin sınırlarını ve usûlünü belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda eserde hares emirliğinden bahsedilir.[1566] Emîr-i haresin görevi, sultanın siyasetini icrâ etmektir. Bunlar ise başın vurulması, sopa atılması, zindan gibi cezalardır.[1567] Ayrıca Nizâmülmülk

[1561] Arık, **a.g.m.**, s. 43.
[1562] Çâvîş, **a.g.e.**, s. 83.
[1563] Hüseynî, **a.g.e.**, s. 17; Abdülkerim Özaydın, "Kündürî", **DİA**, XXVI, 554; Mustafa Alican, "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî'nin Yükselişi ve Düşüşü", **International Journal of Social Science**, sy. 29 (Autumn/Güz III 2014), s. 254, 255; Elif Kızıltaş, **Amîdülmülk el-Kündürî ve Büyük Selçuklu Devletine Hizmetleri**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 75;
[1564] Hüseynî, **a.g.e.**, s. 18; Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, el-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye, (çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yay., İstanbul 2020, s. 64; Nîşâbûrî, **a.g.e.**, s. 88-89; Mîrhând, **a.g.e.**, s. 89-90; Alican, "Selçuklu Veziri Amîdülmülk", s. 255; Kızıltaş, **Kündürî**, s. 80;
[1565] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 98, 113, 157; Mumcu, **a.g.e.**, s. 19.
[1566] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 113.
[1567] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 113.

eserinde, ceza ve hüküm verme hususunda Hanefî fukahânın ta'zir-siyaset yorumuna benzer olarak "*siyaset alanı*" şeklinde bir tanımlama yapar.[1568] Nizâmülmülk'ün, kendi kitabını **Siyasetü'l-Mülûk**, yani meliklerin siyaseti olarak adlandırması da ayrıca dikkat çekicidir.[1569]

Peki, Kur'ân-ı Kerîm, belli durumlar dışında ölüm cezası verilmesini yasakladığı halde hükümdarlar nasıl ölüm fermânı vermekteydiler? Bu emirleri verebilmelerini sağlayan düşünce, yorum ve güç neydi ve nasıl oluşmuştu?

Siyaseten katlin arkasında sultanın kendisini mutlak güç olarak görmesi yatar. Dinî yönü ise kendisini Allah'ın halifesi olarak addetmesidir. Hukuken de had dışı cezalarda sultanın, "*Allah hakkına taalluk eden*" suçlarda hüküm verme yetkisine sahip olması yukarıdaki anlayışları destekler mahiyettedir.[1570] Bu yüzden sultan, hesaba çekilemeyeceği için verdiği kararlarda da bu iradeyle iş yapar. Nitekim sultanın kendisini mutlak güç ve Allah'ın halifesi olarak görmesinin en büyük siyasî yansıması siyaseten katl meselesidir. Ayrıca sultanların bu anlayışı, Hanefî hukukukunda kendisine bir yetki alanı bulunca ilgili kararlar daha kolay alınabilir olmuştur. Bu yetki alanının oluşmasında İslâmiyet öncesi Türk devlet anlayışının etkisini de gözardı etmemek gerekir.[1571]

Türkiye Selçuklu sultanlarının fiillerinde, siyaseten katl olarak değerlendirilebilecek birçok örnek vardır. Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız tarihî ve teorik arka plân göz önünde bulundurulduğunda aşağıda vereceğimiz örnekler, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını ve bu anlayışın siyasî yansımalarını daha anlaşılır hâle getirecektir. Sultanların Hanefî fukahâsının ta'zir-siyaset teorisine göre ya da bu teorinin mahiyetini örf olarak tanımlayarak hareket ettiklerini kabul etsekte, her iki kabul de onların dinî anlayışlarına dair ipucu verecektir.

İki durumdan ilkinin gerçekleştiğini kabul ettiğimizde sultanların, fiillerini bir şekilde Şeriat'a uygun olarak inşâ etme gayretinde olduklarını, ikincisini kabul ettiğimizde ise Şeriat'ı çok fazla dikkate almadan kendilerince hükmettikleri

[1568] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 62, 163.
[1569] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, (Farsça metin), s. 267.
[1570] Allah hakkı, kul hakkı meselesi için bkz. Midilli, **a.g.e.**, s. 93.
[1571] Mumcu, **a.g.e.**, s. 18; Arık, **a.g.m.**, s. 43.

sonucuna varabiliriz. Türkiye Selçuklu sultanlarında, zaman zaman ikinci duruma dair örnekler mevcutsa da daha ziyade birinci yorumun baskın olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca sultanların Hanefî ta'zir-siyaset teorisinden ve kendilerine sağladığı yetkilerden haberdar olduğunu düşünmekteyiz. Bu konuda I. Bölüm'de birkaç örnek vermiştik.

Türkiye Selçuklu sultanlarının hükmettiği siyaseten katl cezaları, ümerâ, ulemâ ve halkı kapsayan tebaaya; haneden mensuplarına/akrabalara ve tutsaklara olmak üzere üç temel başlıkta incelenebilir.[1572] Tarihî örneklere baktığımızda, en çok ölüm cezası verilen kesimin ümerâ mensupları olduğunu söylemek mümkündür.

Sultanlar, siyaseten katl cezasını verirken bazen bizatihî tahkikat yaptırmışlar, bazen de detaylı yargılama yapmadan hüküm vermişlerdir. Nitekim Hanefî ta'zir-siyaset yorumuna göre yöneticiler, bir suçluyla ilgili elde kesin deliller olmayıp suçluluk durumunda şüphe bile olsa kendi kararlarıyla ceza verebilirlerdi.[1573] Türkiye Selçuklu sultanlarının uygulamalarında iki tür cezaya da örnekler mevcuttur. Ayrıca herhangi bir tahkikat yaptırmadan öfkelerine yenik düşerek ölüm cezası verdikleri de vâkidir.

Detaylı tahkikatlar sonucunda verilen ölüm cezasına örnek olarak II. Kılıç Arslan döneminde idam edilen Ermeni papazı verilebilir.[1574] Papaz, Ermeni Prensi II. Thoros'un kardeşi Stefan ile iş birliği yaparak Maraş şehrinin ele geçirilmesine yardım etmişti. II. Kılıç Arslan da papaz hakkında ölüm cezası hükmetti.

Bir diğer örnek II. Süleyman-şâh döneminde Ladik köyü halkına verilen cezadır. Ladik köyünden geçerken köylülerin saldırısına uğrayan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bunu bir mektupla Sultan II. Süleyman-şâh'a iletti. II. Süleyman-şâh, köylüleri önce dikkatlice sorguladı ve sonra suçlu olanlarını idam ettirdi.[1575] Ayrıca Sultan, "*Selçuk ailesine saygısızlık gösterip hakarette bulunan ve onların nimetlerine*

[1572] Arık, **a.g.m.**, s. 55.
[1573] Midilli, **a.g.e.**, s. 93.
[1574] Arık, **a.g.m.**, s. 73.
[1575] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 65-67; Arık, **a.g.m.**, s. 77.

nankörlük eden herkesin lâyık olduğu ceza budur." diyerek köyün de yakılmasını emretti.[1576]

Sultanın idam hükmü vermeden önce çok titiz bir şekilde tahkikat yaptırması önemli bir hassasiyete işaret eder. Bununla birlikte Ladik köyünü yaktırması da Hanefî ta'zir-siyaset yorumunda kendisine tanınan yetki alanına dayanarak köylülere verilen cezayı ağırlaştırdığını göstermektedir.[1577]

Yine II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın, yaptığı hırsızlık sebebiyle Ayaz adlı has kölesine (gulâm) verdiği ölüm cezası dikkat çekicidir. Gulâm, yaşlı bir kadının yoğurdunu çaldı. Kadın durumu kadıya bildirince, sultan hırsızın kendi gulâmı olması üzerine davayı devraldı ve ceza vermeden önce detaylı bir tahkikat yaptırdı.[1578] Suçlu önce yaptığını inkar etti, ancak kusturulması sonucunda yoğurdu yediği anlaşılınca sultan tarafından ölüm cezasına çarptırıldı. Bu ceza, buraya kadar ortaya koyduğumuz ta'zir-siyaset yorumunun, Türkiye Selçuklu sultanlarınca kabul edildiğini gösteren güzel bir örnektir. Zirâ hırsızlığın cezası had cezaları kapsamındadır. Buna rağmen sultan, Şeriat'ın hükmünü uygulamak yerine hukuken kendisine tanınan yetki alanına dayanarak kendi siyasetini uygulamıştır.[1579] İbn Bîbî'nin bu olayı, "*sultanın siyasetinin iyiliğine örnek*" amacıyla vermesi de bu görüşümüzü desteklemektedir.[1580] Ayrıca burada, sultanın kendisine tanınan yetki alanını istimar ettiğini de ifade etmek gerekir.

Bu bağlamdaki diğer bir örnek I. Alâeddîn Keykubâd'ın, kendisini tahttan indirme planları yapan beylere verdiği ölüm cezasıdır. Sultan cezadan önce uzun süre tahkikat yaptırdı. Hatta Melikü'l-ümerâ Çâşnigir Emîr Seyfeddîn Ay-aba'ya, canına kastetmeyeceğine dair yemini ve verdiği bir ahîdnâmesi vardı. Ancak tahkikat

---

[1576] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 67.

[1577] Sultan cezayı ağırlaştırırken Hanefî ta'zir-siyaset teorisini düşünmeden elinde bulundurduğu güce göre de hareket etmiş olabilir. Ancak onun bu davranışının Hanefî ta'zir-siyaset yorumunda bir yere sahip olduğunu hatırlatmak gerekir.

[1578] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 94-95; Arık, **a.g.m.**, s. 57.

[1579] Olaya farklı bir bakış açısı getirmesi açısıdan Arık'ın şu yorumunu önemli bulmaktayız: "*Sanık suçunu inkar ettiğinden ve sultana da dolayısıyla yalan söylediğinden onun nezdinde cezası, suçu bir kat daha ağırlaşmıştır. Suçunu kabul edip yalan söylememiş olsaydı, belki de bu kimsenin daha hafîf bir cezaya çarptırılması mümkün olabilecekti.*" Bkz. Arık, **a.g.m.**, s. 57, 58. İbn Bîbî eserinde, sultanın bu kölesine meyli olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda, sultanın ondan kurtulmak istemiş olması da düşünülebilir. Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 92-95.

[1580] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 92.

sonucu beylerin plânları ortaya çıkınca, Emîr Seyfeddîn Ay-aba ve onun etrafında toplanan Emîr-i ahur Zeyneddîn Başara gibi beyleri idam ettirdi.[1581] Seyfeddîn Ay-aba kılıçla idam edilirken, Zeyneddîn Başara bir eve kapatılarak kendi kaderine terkedildi ve orada açlıktan öldü.[1582] **Anonim Selçuknâme** de bu suç sebebiyle bertaraf edilen emîrlerin sayısı 24 olarak verilir.[1583]

I. Alâeddîn Keykubâd'dan bir diğer örnek, Alanya kalesi komutanına verdiği ölüm cezasıdır. I. Keykubâd, komutanın ihanet içerisinde olduğu ve halka zulmettiği haberini alınca hemen Alanya'ya gitti. Bizatihi kendisi iddiaları tahkik ettirdi ve söylenenlerin doğru olduğunu tespit edince de komutanı idam ettirip ibret olması için kale burcuna astırdı.[1584]

Görüldüğü gibi her iki örnekte de ihanet ölümle cezalandırılmıştır. Bununla birlikte Emîr Başara'nın öldürülme biçimi yine siyaset yetkisinin ağırlaştırılmış ceza yönünü göstermektedir.

Sa'deddîn Köpek'in idamı da tahkikat yapılarak verilen ölüm cezalarından sayılabilir. Zirâ onun ortaya koyduğu fiiller zaten idamına davetiye çıkartmaktaydı. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sa'deddîn Köpek'in birçok beyi katletmesinin ardından nihayetinde onun ihanetini anladı ve idamına hükmetti. Cesedi ibret olması için kale burcuna asılarak teşhir edildi.[1585] Sa'deddîn'e zâlimliklerinde yardım eden birçok kimse de onunla aynı akıbete uğradı.

İnfazlardan sonra cesetlerin, teşhir edilmesi için kale burçları gibi yerlere asılması da Hanefî fukahâca sultanlara tanınan siyaset yetkisi kapsamında değerlendirilebilir.

Yargılama yapılmadan gerçekleşen idamlar genellike haneden üyelerine uygulanmıştır. Ancak Türkiye Selçuklularında, hânedân üyelerinin katli hususunda Osmanlılardaki gibi bir uygulama söz konusu değildir. Hatta Türkiye Selçuklu

[1581] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 286-291; Arık, **a.g.m.**, s. 67.
[1582] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 291; Arık, **a.g.m.**, s. 69.
[1583] **Anonim Selçuknâme**, s. 41.
[1584] Turan, kale komutanının Müslüman olduğunu düşünerek ihanet etmemiş olacağını iddia etmektedir. Ancak İbn Bîbî'nin eserinde detaylarıyla yer alan bu kayıt oldukça gerçekçi gözükmektedir. Bkz. Arık, **a.g.m.**, s. 58; 44. dipnot.
[1585] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 462-464; Arık, **a.g.m.**, s. 70.

sultanları, kendisine başkaldıran şehzadeleri çoğu zaman öldürmemiş, hapse mahkûm etmiştir.

Sultanlar verdikleri siyaseten katl fermânlarında gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda çoğu zaman isabetli olurken bazen isabetsiz ve haksız duruma da düşmüşlerdir. Bu hususta hüküm vermekte acele etmeleri, detaylı yargılama yapmamaları, öfkelerine ve iktidar hırsına yenik düşmeleri temel sebepler olarak söylenebilir.

Meselâ I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, Konya Kadısı Tırmizî'ye ölüm cezası vermesi bu bahse örnektir. I. Keyhüsrev, saltanatı hakkında kadı tarafından olumsuz bir fetvâ verildiği iddiaları ve Konya'yı ele geçirmesinde yaşadığı zorluğun bu sebepten kaynaklandığını öğrenince kadı hakkında ölüm cezası verdi.[1586] Ancak sultan, daha sonra bu durumdan rahatsız oldu ve hatasını telâfi etmeye çalıştı.[1587]

Hanefî ta'zir-siyaset teorisinde, had kapsamına giren cezalar şüphelerle düşerken ta'zir kapsamına giren cezaların şüpheli durumlarda dahî uygulanmasına cevaz verildiğini tekrar hatırlatmakta fayda var. Ancak sultanların nezdinde, kendi saltanatlarına yönelik "ihanet" suçu her zaman ölüm cezasını gerektirse de bunun Şeriat açısından da böyle olup olmadığını düşünmek elzemdir. Kadı Tırmizî'nin I. Keyhüsrev hakkında verdiği iddia edilen fetvâdaki gerekçeler doğruysa, İslâm siyaset hukuku ve anlayışına göre I. Keyhüsrev'in sultanlığı meşrû kabul edilemez. Buna rağmen sultanın kadıyı idam ettirmesi, açık bir siyaseten katl olarak karşımızda durmaktadır. Halkın, kadının idamından rahatsız olması ve sultanın davranışını onaylamaması da sultanın kararının hukuksuzluğunu gösterir. Ayrıca sultanın, her ne kadar yürütme gücünü elinde bulundursa da bu olayda da görüldüğü gibi halkın tepkisi hesaba katıldığında verdiği kararları bir şekilde hukukî kılmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır.[1588] Bu hukukî kılma sürecinde de Hanefî ta'zir-siyaset

[1586] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124.
[1587] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 124, 125; Karş. Arık, **a.g.m.**, s. 55, 74-76.
[1588] Halkın bu tarz haksız idamlara tepki gösterdiğine ve sultanların da bu tepkileri göz önünde bulundurarak hareket ettiğine dair güzel bir örnekte şudur: II. Kılıç Arslan'ın oğlu Kutbeddîn Melik-şâh, kardeşi Mahmud'u ve onun yanındaki Emîr Hasan'ı öldürdü ve cesedini köpeklere attı. Halk bu durumu görünce, "*Sana itaat etmiyoruz. Hasan Müslüman bir şahıstı. Buradaki medrese, türbe, hayır müesseseleri ve daha birçok hayır ve hesenat onun eseridir. Böyle birini köpeklere yem edemeyiz.*"

yorumunun sağladığı zemin dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim sultan, daha sonra Kadı Tırmizî'nin aile efradından ve öğrencilerinden özür dilemek adına, onlara mal ve mülk bağışlamıştır.

Benzeri bir örnek I. İzzeddîn Keykâvus döneminde yaşandı. I. Keykâvus, Eyyûbîlere yapılan sefer sonrası bazı emîrlerini bir eve hapsederek yaktırdı.[1589] Bu fermânı verirken, emîrler hakkındaki ihanet iddialarını da detaylıca soruşturmadı. Bu fevrî kararının neticesinde sultan, daha sonra çok rahatsız oldu ve emîrlerin yakıldığı yere bir mescid yaptırdı. Ayrıca bu olayın sultanın psikoloji üzerinde de çok yıkıcı etkileri oldu. Kalan ömrü boyunca olayın etkisinden kurtulamadı.[1590]

Yukarıdakilere benzer diğer bir örnek I. Alâeddîn Keykubâd'ın, İbn Bîbî'nin ifadesiyle "*Sâ'deddîn Köpek'in iftiraları sonucu*" Kubadabad müşrifi Kemâl adlı şahsı idam ettirmesidir. Sultan daha sonra bundan pişman oldu.[1591]

Özellikle II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemindeki ölüm cezaları oldukça sıkıntılıdır. Zirâ neredeyse sultan tarafından verilen tüm idamlar, tahtı eline geçirmek isteyen Sa'deddîn Köpek'in türlü oyunları ve telkinleriyle icrâ edilmiştir. Bu da ölüm cezalarının meşrûiyetini oldukça şüpheli hâle getirmektedir.

Bu dönemde ölüm cezasına çarptırılan isimler arasında I. Alâeddîn Keykubâd'ın eşlerinden Melike Âdil Hatun, Çâşnigir Emîr Şemseddîn Altun-aba, Pervâne Emîr Tâceddîn, Kemâleddîn Kâmyâr gibi büyük isimler vardır. Şemseddîn Altun-aba, Sadeddin Köpek'in kışkırtmaları sonucu II. Keyhüsrev tarafından ciddi bir tahkikat yapılmadan idam edildi.[1592]

Bu isimlerden en dikkat çekici olanı Pervâne Tâceddîn'in idamıdır. Bu beyin zina ettiği iddiaları yayılınca Sadeddin Köpek tahkikat yaptırdı ve olayın doğru olduğunu tespit etti. Beyi ortadan kaldırmak istediği için bu fırsatı değerlendirdi ve âlimlerden de recm cezası için fetvâ alarak sultana onaylattı ve Pervâne Tâceddîn

---

diyerek ona karşı çıktı. Bunun üzerine Melik Kutbeddîn, onu bir türbeye defnettirdi. Bkz. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, XII, 84.

[1589] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222; Karş. Arık, **a.g.m.**, s. 65, 66.

[1590] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 222, 223; Karş. Arık, **a.g.m.**, s. 55.

[1591] Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 464.

[1592] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 454; Karş. Mumcu, **a.g.e.**, s. 19; Arık, **a.g.m.**, s. 59.

taşlanarak öldürüldü.[1593] Bu olay, dinî hususlar sebebiyle ölüm cezası verilecekse ulemânın, siyasî olaylar sebebiyle ölüm cezası verilecekse sultanların karar verdiğini göstermektedir. Nitekim Hanefî ta'zir-siyaset yorumuna göre de bu durum hukuka uygundu.

Tüm bu bilgilerin ardından Vezîr Şemseddîn İsfahânî'nin haksız yere uygulanan idam cezaları hakkında kendi döneminde ortaya koyduğu tavırdan bahsetmek yerinde olacaktır. Emîr Şemseddîn'e göre bir beyin doğru düzgün tahkikat yaptırılmadan haksız yere ortadan kaldırılması dinen uygun değildir.[1594] Bu tepki, haksız yere öldürülen beylere dair dönemdeki tartışmalara dair bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bununla birlikte Emîr İsfahânî ile aynı dönemde yaşayan ve devlette görev alan Muîneddîn Süleyman Pervâne'nin de konuyla ilgili yorumları dikkat çekicidir. Pervâne, sultanlar arasındaki mücadelelerde akrabalığın, acımanın olmayacağını, gerektiğinde babanın oğula oğulun da babaya kıydığını ifade etmektedir.[1595] Pervâne'nin bu yorumu şüphesiz bir gerçekliğe işaret etmektedir. Ancak burada gerçekliği meşrû kılan dinî anlayış ve yorumun ne olduğu sorusu önemlidir? Eğer meşrû değilse, sultanlar bu davranışlarıyla büyük bir günah işlemiş olmalarına rağmen Müslümanların hükümdarı olmaya nasıl devam edebilmişlerdir? Bu zemini mümkün kılan anlayışın serüvenini birinci bölümde ele almıştık.

Bir diğer ceza alanı işkence ve sürgündür. İşkence cezasıyla ilgili siyaseten katle dair verdiğimiz olaylarda birçok örnek bulunmaktadır. Meselâ I. Alâeddîn Keykubâd'ın, Zeyneddîn Başara'ya verdiği ölüm cezasında, ölüm şekli işkence olarak düşünülebilir. Kezâ I. İzzeddîn Keykâvus'un emîrlerine verdiği toplu ölüm cezasını onları bir evin içinde yaktırarak uygulatması da işkence örneğidir.

Bu ve benzeri birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Sinop'un ele geçirilmesi sırasında Trabzon Rum İmparatoru'na yapılanıdır.

[1593] İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 456; 457; Karş. Arık, **a.g.m.**, s. 60.
[1594] Bahsi geçen tepkiyle ilgili olay için bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 530.
[1595] Turan, **Türkiye**, s. 553.

İmparator şehrin teslim edilmesi için halkının önünde işkenceye maruz bırakılmıştır.[1596]

Sürgüne dair en güzel örnek ise Emîr Kemâleddîn Kâmyâr'dır. I. Alâeddîn Keykubâd tarafından, beylerin katliyle ilgili konuştuğu için sürgün edilen Emîr Kâmyâr, daha sonra yine I. Keykubâd tarafından bağışlanmış ve yeni görevlerle ihyâ edilmişti.

Sultanlar, tüm bu örneklerde Hanefî ta'zir-siyaset teorisine göre hareket etmiş olabilirler. Lâkin bu teoriye göre dahî sultanların bu uygulamaları şer'îliği tartışmalıdır. Sultanların, özellikle saltanatlarına karşı girişimlerde dinî hükümleri ve hukuku bir kenara bıraktıkları açıktır.

[1596] Bkz. İbn Bîbî, **a.g.e.**, s. 179.

3. 3. İlm-i Nücûm

Türkiye Selçuklu sultanlarının hemen hepsi, ataları Kutalmış da dâhil olmak üzere ilm-i nücûm[1597] ile alâkalıydılar.[1598] Sultanların dinî anlayışlarını ele aldığımız II. Bölüm'de her bir sultandan ilm-i nücûmla ilgili örnekleri paylaştık. Bu ilgileri sebebiyle Türkiye Selçuklu hânedânlığı, akîdesi bozuk olmakla dahî itham edildi. Bununla birlikte onlar, bu ilme, daha çok savaş bağlamında başvurdular. Meselâ Kutalmış b. Arslan İsrail, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan ile girişeceği savaştan önce neticeye dair bu ilmiyle bilgi edinmeye çalışmıştı.

İlm-i nücûm, ilimler literatüründe ilm-i ahkâm-ı nücûm olarak geçer ve bu ilimle uğraşanlara müneccim ya da ahkâmî denir.[1599] İlimler tasnifinde aklî ilimler kategorisinde yer alan bu ilim, astronomi ile benzerlikler göstermekle birlikte bazı farklılıkları sebebiyle ondan ayrı bir dal olarak incelenmiştir. İki ilim arasındaki fark, ilm-i ahkâm-ı nucûmla uğraşanların, yıldızların konum ve hareketlerinin bir işaret sistemi oluşturduğuna ve bu sistemle geçmiş ve gelecek hakkında bilgi edinmenin mümkün olduğuna dair inançlarıdır.[1600]

İslâm ilimlerinin kendisine kadar olan serüvenini ele alarak onları kritikten geçiren İbn Haldûn (ö. 808/1406)'un ilm-i ahkâm-ı nücûm hakkındaki eleştirilerine değinmekte fayda görüyoruz. Ona göre bu ilim yoluyla elde edilen bilginin kıymeti yoktur. Çünkü İbn Haldûn'a göre yıldızların hareketlerini izlemek çok uzun yıllar alacaktır. Dolayısıyla onların hareketleriyle ilgili bütüncül bir kanaate varılamayacağı için verdikleri bilgiler de kesin bilgi olamayacaktır.[1601] İbn Haldûn,

---

[1597] Arapça'da necm kelimesi yıldız anlamına gelmekte olup, bu kelimenin çoğulu olarak nücûm kelimesi kullanılır. Bkz. Yavuz Unat, "Yıldız", **DİA**, XLIII, 534. Kelime bu kullanımıyla **Kur'ân-ı Kerîm**'de de geçmektedir. Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, 53. Sûre.

[1598] Kaynaklardan hareketlei ilm-i nücûmun Anadolu'da yaygın bir şekilde ilgi çektiğini anlaşılmaktadır. Meselâ XIII. yüzyılda Anadolu' ya gelen Ömer b. Muhammed b. Ali es- Sâvî **Akaid-i Ehl-i Sünnet** adlı bir eserinin önsözünde "*Diyar-ı Rum'a geldim. Herkesin ilm-i nucûm ile uğraşmakta olduğunu, dinî ilimlerden bî-haber olduklarını gördüm*." demektedir. Bkz. Fatih (Süleymaniye) Ktp. Nr. 5426, yp. 193a'dan naklen Bayram, "Dânişmend Oğulları'nın...", s. 139.

[1599] Tülay Mert, "Selçuklular Zamanında Müneccimliğe Dair Bazı Tespitler", **JHS (History Studies)**, Cilt/Volume 6, Sayı/İssue 3 (April/Nisan 2014), 240; Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 124; Mustafa Sinanoğlu, "Müneccime", **DİA**, XXXII, 6; C. A. Nallino, "Astroloji", **İA**, I, 682.

[1600] Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 124; a. mlf. "İlm-i Felek", s. 126; Sinanoğlu, **a.g.m.**, s. 6; Nallino, "Astroloji", s. 682, 683.

[1601] İbn Haldun, **Mukaddime**, (çev. Zakir Kadirî Ugan), Dergâh Yay., İstanbul 1991, III, 113-123; Mert, **a.g.m.**, s. 240; Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 124.

bu ilimle elde edilen bilginin ilmî açıdan sıhhatini eleştirmekle kalmayıp dinî açıdan da bâtıl olduğunu savunur.[1602] Ona ve İslâm âlimlerinin çoğuna göre yıldızların etkisiyle bazı hâdiselerin meydana geldiğine inanmak İslâm'ın tevhîd inancıyla çelişir.[1603]

İlm-i ahkâm-ı nücûmun, ilgilenilen konuların farklılığı sebebiyle birçok alt dalı vardır. Bunlar, literatürde melhame, mevâlîd, ihtiyârât gibi farklı isimlere tekabül eden eserlerde ele alınmıştır.[1604] Bu alt dallardan biri de ilm-i envâ'dır. Cahiliye Arapları, yıldızları, yağmurun yağması gibi birtakım doğa olaylarının âmili olarak görür ve onlara bir tür ulûhiyyet atfederek doğa olaylarıyla ilgili beklentilerinin gerçekleşmesi için yıldızlara niyazda bulunurlardı.[1605] Bunun için de envâ' dedikleri ilmi geliştirmişlerdi. Vahyin nazil olmasıyla Hz. Muhammed (sav.), yağmurun yağmasını bir yıldızın hareketine bağlayanların Allah'ı inkâr ettiklerini ifade ederek, yıldızlara tapınmayla olan ilgisi sebebiyle envâ' ilmini yasakladı.[1606]

Hz. Muhammed (sav.)'in bu yasağı, nücûmun, meydana gelen olayların sebepleri veya azmettiricisi olduğunu kabul etmenin İslâm dinince uygun olmadığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Bu ilimle uğraşanların dine aykırı bir iş yapıp yapmadıklarını tespit hususunda dikkat edilmesi gereken nokta burasıdır. Ayrıca yıldızlarla gelecekten haber vermek niyetiyle uğraşmak, Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanan "fal" çerçevesine de girmektedir.[1607] Fal, Hadîslerde de açıkça yasaklanmıştır.[1608] Bu yasağın temel sebebi, İbn Haldûn'un da dikkat çekmiş olduğu gibi tevhîd akîdesinin uğradığı zarardır. Fal aracılığıyla elde edilen bilgilerde,

---

[1602] İbn Haldun, **Mukaddime**, s. 118; Mert, **a.g.m.**, s. 240; Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 124; Sinanoğlu, **a.g.m.**, s. 7.
[1603] Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 124. Bahsi geçen âlimler için bkz. Sinanoğlu, **a.g.m.**, s. 7; Nallino, **a.g.m.**,, s. 685.
[1604] Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 125.
[1605] Muharrem Çelebi, "Envâ'", **DİA**, XI, 257; Unat, "Yıldız", 535.
[1606] Çelebi, **a.g.m.**, s. 257; Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 125; Sinanoğlu, **a.g.m.**, s. 7; Bahsi geçen konuyla ilgili hadisler için bkz. **Buhârî**, "Ezân", 156, "İstisḳā'", 128, "Meġāzî", 35; **Müslim**, "İmân", 125; Nesâî, "İstisḳā'", 16'den naklen Çelebi, **a.g.m.**, s. 257.
[1607] Çelebi, fal kelimesini gelecek, gayb ve insan karakteriyle ilgili bilgi vermeyi amaçlayan bütün esrarengiz faaliyetler olarak tanımlar. Bkz. İlyas Çelebi, "Fal", **DİA**, XII, 138.
[1608] Falın yasaklığıyla ilgili ayet için bkz. **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide 5/3, 90; Hadîsler için bkz. **Müsned**, II, 429; III, 14; IV, 68; V, 380; **Müslim**, "Selâm", 125; **İbn Mâce**, "Ṭahâret", 122; **Ebû Dâvûd**, "Ṭıb", 21; **Tirmizî**, "Ṭahâret", 102'den naklen Çelebi, "Fal", s. 139.

meydana gelecek olaylarının faili olarak yıldızlar vb. başka güçler görülmekte ve burada da tevhîd akîdesine halel gelmektedir.

İlm-i ahkâm-ı nücûmun Müslüman yöneticilerin dünyasına girmesinde Fars devlet geleneğinin etkisi büyüktür.[1609] Emevîlerden başlamak üzere Abbâsîlerde ve sonraki dönemde, halîfe[1610] ve sultanlar, ordu komutanları, müneccimleri her zaman yanlarında bulundururlardı.[1611]

Büyük Selçuklu sultanları da müneccimleri daima himaye ettiler.[1612] Hatta nedîmlerinin bir kısmının müneccimlerden oluştuğu bilinmektedir.[1613] Ayrıca Dandanakan Savaşı'nda Çağrı ve Tuğrul Beylerin yanında bir müneccim vardı ve savaştan sonra ona ödül verilmişti. Büyük Selçuklu Vezîri Nizâmülmülk de eserinde müneccimlerden bahseder.[1614] O, sultanın yapacağı her işte müneccimlerin, icrâ edilecek fiilin talih açısından uygun olup olmadığıyla ilgili ona bilgi verdiğini kaydeder.[1615] Bu bilgi, müneccimlerden sadece savaşlarda değil çok geniş bir alanda yararlanıldığını açığa çıkartmaktadır. Bununla birlikte Nizâmülmülk, bazı sultanların müneccimlere itibar etmediğini de ifade eder.[1616] Meselâ Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt'te müneccime değil âlim ve şeyhlere itimat ettiği bilinmektedir.[1617]

Sultanların bu ilimle ilgilenmesi onların dinî anlayışına dair bize ne söyleyebilir? Acaba iddia edildiği gibi bu ilimle uğraşmakla sultanların dinî anlayışı zarar görmektemiydi? Sultanlar, Kur'ân ve Sünnet'te yasaklanmış olan bir işle mi meşgûl olmuşlardı? Eğer böyleyse bu durum nasıl meşrûlaştırılmaktaydı? Hiç şüphesiz bu soruları cevaplayabilmek için onların bu ilimle uğraşmaktaki niyetlerini ve bu ilim vesilesiyle elde edilen bilgilere bakışlarını kesin ve açık bir şekilde tespit etmek gerekmektedir. Açıkçası bu da pek mümkün değildir.

[1609] Mert, **a.g.m.**, s. 241; Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 126.
[1610] Bir örnek içib bkz. Ebû'l Ferec, **a.g.e.**, I, 336.
[1611] Mert, **a.g.m.**, s. 242; Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nucûm", s. 126; Nallino, **a.g.m.**, s. 685.
[1612] Mert, **a.g.m.**, s. 244.
[1613] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 77; Mert, **a.g.m.**, s. 244.
[1614] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 77.
[1615] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 78.
[1616] Nizâmülmülk, **a.g.e.**, s. 78.
[1617] Kesik, **Malazgirt**, s. 91-92; Mert, **a.g.m.**, s. 244.

Şurası da açıktır ki tevhîd inancına zarar verecek şekilde bu ilimlerle uğraşmak İslâm dinince haram kılınmıştır. Sultanların ilm-i nücûmla meşgûliyetlerinin tevhid inançlarına zarar verecek şekilde olduğu tespit edilirse bu durumda onların dinen haram bir şey yaptıklarını ifade etmek gerekir. Meselâ ahîler, dinî bakımdan zararlı görerek müneccimleri teşkilatlarına dâhil etmemişlerdir.[1618] Onlar müneccimleri kâfir, zındık ve imansızlarla eş değerde tutmuştur. XIII. yüzyıla ait bir fütüvvetnâme metninde, müneccimlerin halka yalan söylemesi sebebiyle fütüvvet/ahîlik teşkilatına dâhil olamayacağı kaydedilir.[1619]

İhsan Fazlıoğlu, bu konuda farklı bir perspektif sunmaktadır. Ona göre ilm-i nücûm/astroloji ile ilgili araştırmalar ve değerlendirmeler, bir istihbarat bilimi olduğu düşüncesiyle askerî bağlamda ele alınmalıdır.[1620] Zirâ astroloji, gelecekte olabilecek olaylarla ilgili kişiyi ihtimaller arasında düşünmeye sevkeder, farklı senaryolar geliştirmesine, kendisini sorgulamasına neden olarak insan zihnini canlı tutar.[1621] Bu konuda Erdoğan Merçil de Fazlıoğlu'na yakın düşünmektedir. Ona göre de müneccimler savaş başta olmak üzere doğa olayları, yeni bir işe başlamak için hangi günün daha uygun olacağı gibi konularda sultanlara danışmanlık yapardı.[1622]

Bu dönemde sultanlara yakınlığıyla bilinip ilm-i nücûmla uğraşan ve eserler ortaya koyan birçok isim vardır. Bunların başında Hubeyş et-Tiflîsî ve İbn Bîbî'nin annesi gelir.[1623] Bu iki ismin haricinde Esirüddîn Müneccim, Bahaeddîn Şang-i Müneccim, Zeynü'l-müneccim b. Süleyman bu dönemde ilm-i nücûmla meşgûl olduğu bilinen diğer kişilerdir.[1624]

Özellikle II. Kılıç Arslan'ın her daim yakınlarında olan Hubeyş et-Tiflîsî, bu konuda önemli biridir. Tıp, dil ve edebiyat gibi birçok alanda eser veren Tiflîsî, aynı

[1618] Mert, **a.g.m.**, s. 249.
[1619] Gölpınarlı, **a.g.m.**, s. 121.
[1620] İhsan Fazlıoğlu, **Kayıp Halka: İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi**, Papersense Yay., İstanbul 2015, s. 164; a. mlf., "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş), **Cogito**, sy. 29-Güz 2001 (Selçuklular), s. 158.
[1621] Fazlıoğlu, **a.g.e.**, s. 164; a. mlf., **a.g.m.**, s. 158.
[1622] Merçil, **Saray Teşkilâtı**, s. 199.
[1623] Fazlıoğlu, **a.g.e.**, s. 165; a. mlf., "**a.g.m.**, s. 159; Tiflîsî hakkında ayr. bilgi için bkz. Mevlüt Poyraz, "Hubeyş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, c. 2, sy. 1 (2018), 65-103.
[1624] Fazlıoğlu, **a.g.e.**, s. 165; a. mlf., **a.g.m.**, s. 159.

zamanda astroloji alanında da uzmandı ve bu ilimle ilgili eserler kaleme almıştı.[1625] Astrolojiyle ilgili **Kitâbü Medẖali'n-nücûm**, **Kitâbü Beyâni'n-nücûm** ve **Uşûlü'l-melâḥim** adlı üç eseri vardır.[1626] Tiflîsî, **Kitâbü Medẖali'n-nücûm**un önsözünde bu ilmin önemi ve faydasından bahsetmekte ve ayrıca Şeriat'a aykırı olmadığını savunmaktadır.[1627] Bununla birlikte onun, yaptığı bir kehânetin isabetsiz olması üzerine görevinden azledildiği bilinmektedir.[1628] Bu bilgi, sultanların, müneccimlerin öngörülerine ve kehanetlerine önem verdiğini, çoğu zaman onların söylediklerine göre hareket ettiklerini gösteren onlarca örnekten bir tanesidir. Bu da sultanların, müneccimlerin ilm-i nücûm vasıtasıyla gelecekte meydana gelebilecek olaylara ilişkin bilgi elde edebileceklerine inandıklarını gösterir.

Meselâ Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, müneccimlerin nuh tufanı gibi bir hâdise meydana geleceğini söylemesi üzerine yer altında korunaklı evler yaptırarak bu olaydan korunmaya çalışmıştı. Ancak böyle bir hâdise meydana gelmemiştir. I. İzzeddîn Keykâvus ise, savaşlarla ilgili olarak müneccimlerle istişâre ederdi. Aynı durumu I. Alâeddîn Keykûbâd da uygulardı.

Türkiye Selçuklu Vezîri Sâhib Ata Fahreddîn Ali (ö. 1288), Süleyman Pervâne'nin idamının ardından yazdığı şiirinde, ilm-i nücûmla ilgili olarak dikkat çekici ifadelerde bulunmuştur. Fahreddîn Ali şöyle demektedir:

"*Takdîr kabzasından ayrılan oktan, tedbirle nasıl sakınılabilir?*
Felek de kim? Yıldız, güneş de ne oluyor? Bu, kadere havale ettiği Tanrı'nın takdiridir!"

Vezîr Fahreddîn Ali'nin bu kayıtları, dönemdeki ilm-i nücûm algısına dair ipuçları vermektedir. Demek ki ölüm-doğum gibi bu tarz olaylar dahî kimilerince yıldızların etkisiyle açıklanmaktaydı.[1629]

Sonuç olarak denilebilir ki Türkiye Selçuklu sultanları, ilm-i nücûmla daha çok savaş bağlamında ilgilenmişlerdir. Ancak sultanların ilm-i nücûma olan ilgileri

[1625] Cevat İzgi, **"**Hubeyş et-Tiflîsî", **DİA**, XVIII, 269-270.
[1626] İzgi, **a.g.m.**, s. 269.
[1627] İzgi, **a.g.m.**, s. 269.
[1628] İzgi, **a.g.m.**, s. 269.
[1629] Aksarâyî, **a.g.e.**, s. 89-90.

bu kadarla da sınırlı kalmamıştır. Biz Fazlıoğlu'na hak vermekle birlikte, Merçil'in bu perspektife yaptığı eklemeleri de göz ardı etmemek gerektiğini düşünüyoruz. Bu bakımdan sultanların ilm-i nücûmla olan münasebetleri dinî bakımdan tartışmalı bir noktada durmaktadır. Ayrıca sultanların, konunun dinî bakımdan tartışmalı olmasına rağmen bu ilimli ilgilenmesi, onların dinî anlayışına göre ilm-i nücûmun imani bakımdan sorun teşkil etmediğini gösterir. Bu da onların itkadî bakımdan Mu'tezileye yakın olduğunu düşünmemize kapı aralamaktadır.

3. 4. Mumyacılık ve Heykelcilik

Türkiye Selçuklu sultanlarının birçoğunun cesedi, mumyalanarak muhafaza edilmiştir. Hatta bu mumyalar, XX. yüzyılın erken tarihlerine kadar türbelerde sergilenmekteydi. Peki Türkiye Selçuklu Devleti'nin Müslüman sultanları, cesetlerini mumyalatarak neyi amaçlamaktaydılar? Mumyalama fiilinin İslâm dinindeki yeri nedir? Meselâ eski Mısır'da ölümden sonraki hayata inanılırdı ve cesetlerin toprak altında bozulmaması için mumyalama işlemi yapılırdı.[1630] Türkiye Selçuklu sultanlarında da böyle bir anlayış mı mevcûttu?

Mumyacılık, hiç şüphesiz oldukça eski bir gelenektir. Ölüyü mumyalayarak cesedi koruma yöntemi, İslâmiyet'ten önceki Türk kavimlerinde de uygulanmaktaydı.[1631] İslâm literatüründe tahnit olarak adlandırılan uygulama, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularında da devam etti.[1632]

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus döneminde inşâ edilen Altun-aba medresesinin vakfiyesinde, yoksul ve dindar Müslümanların ölümüyle ilgili yer alan bilgiler arasında mumyalama masrafları diye bir kalemden bahsedilir.[1633] Bu bilgi, Türkiye Selçuklularında da mumyalama geleneğinin devam ettiğini açık şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca mumyalama işlemini sadece sultanların değil halkın da yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Battûta da Anadolu'daki seyahatlerinde mumyalara rastladığından bahsetmektedir.[1634]

II. Kılıç Arslan tarafından Konya'da inşâ edilen ve sultanların büyük kısmının gömüldüğü kümbethânedeki sekiz Selçuklu sultanının altısı mumyalanmış vaziyetteydi.[1635] Mumyalanmış sultanlar II. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev,

---

[1630] Zehra Gençel Efe, **Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama**, Çizgi Kitapevi Yay., Konya 2018, s. 31.
[1631] Turan, **Selçuklular**, s. 388-390; Efe, **a.g.e.**, s. 16, 31-33; Emine Uyumaz, "Selçuklu Türkiye'sinde Defin ve Taziye Merasimlerine Dair", **TYB Akademi Dergisi**, sy. 12 ,(Eylül 2014), s. 140; Recep Yaşa, "Hunlardan Selçuklulara Mumyalama Geleneği", **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler II)**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 571-576.
[1632] Efe, **a.g.e.**, s. 17, 33, 105; Uyumaz, **a.g.m.**, s. 140; Yaşa, **a.g.m.**, s. 577, 578.
[1633] Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, TTK Yay., Ankara 2014, s. 306; Efe, **a.g.e.**, s. 18; Turan, "Altun-Aba Vakfiyyesi", s. 208; Uyumaz, **a.g.m.**, s. 141; Yaşa, **a.g.m.**, s. 579.
[1634] İbn Battûta, **a.g.e.**, s. 294; Karş. Turan, **Araştırmalar**, s. 306-307; a. mlf., "Altun-Aba Vakfiyyesi", s. 208; Uyumaz, **a.g.m.**, s. 141; Yaşa, **a.g.m.**, s. 579.
[1635] Turan, **Cihân**, s. 395; Yaşa, **a.g.m.**, s. 579.

II. Rükneddîn Süleyman-şâh, I. Alâeddîn Keykubâd, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, IV. Kılıç Arslan'dı.[1636] İbrahim Hakkı Konyalı bu türbeyi ziyaret ettiğini ve sultanlara ait mumyaları gördüğünü ifade etmektedir.[1637] Türkiye Selçuklularından başka Anadolu'daki diğer hükümdarlar da bu fiili uygulamışlardır.[1638]

Sultanların cesetlerinin mumyalanmasındaki amaca gelecek olursak, bu konuda Recep Yaşa, eski Türklerdeki mumyalama anlayışının Mısır'a benzediğini ancak Selçuklularda böyle bir benzerliğin olmadığını, İslâm inancı doğrultusunda hareket edildiğini ifade etmektedir.[1639] Ona göre mumyalama, İslâm inancıyla çatışmamaktadır. Turan ise mumyalama fiilinin Selçuklulara eski Türklerden miras kaldığını, bu eylemin İslâm ile bir ilgisinin olmadığını kaydetmektedir.[1640]

Anadolu'da yaşayan gerek Müslüman gerekse Müslüman olmayan halk, mumyaların olduğu kümbethaneleri ve heykellerin olduğu yerleri ziyaret ederdi.[1641] Aksarây yakınındaki Obruk mevki bu yerlerden bir tanesiydi.[1642] Sultanların mumyalama faaliyetleri bu açıdan da değerlendirmelidir. Zirâ halk, mumyaların bulunduğu yerleri ziyaretle batıl inançlar ortaya çıkartıyorsa sultanların bunu engellemek için harekete geçmesi gerekirdi. Üstelik bahsi geçen yerde, heykellerin de İslâm dinine aykırı şekilde ziyaret edildiği anlaşılmaktadır. Heykelcilik konusu da mumyacılık gibi dinî açıdan tartışmalı bir konudur. Türkiye Selçuklu sultanları özellikle Fars ve Bizans saray kültürünün etkisiyle, bu konuda İslâm dininin kaidelerini esneterek hareket etmişlerdir.

Meselâ Sultan II. Kılıç Arslan zamanında Kamereddîn mescidinde mermerden yapılmış kadın ve erkek heykelleri bulunmaktaydı.[1643] Ayrıca Konya'daki Eflatun bölgesindeki kilise civarında da erkek ve kadın heykelleri

---

[1636] Efe, **a.g.e.**, s. 108-109; Yaşa, **a.g.m.**, s. 579, 580. Bu mumyalarla ilgili Konya'da müze çalışması yürütülmektedir.
[1637] İbrahim Hakkı Konyalı, **Konya Tarihi**, Konya 1964, s. 582; a. mlf., **Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksarây Tarihi**, İstanbul 1974, I, 1020-1021; Efe, **a.g.e.**, s. 109; Yaşa, **a.g.m.**, s. 580.
[1638] İbn Battûta, **a.g.e.**, s. 294; Karş. Turan, **Araştırmalar**, s. 307; a. mlf., "Altun-Aba Vakfiyyesi", s. 208.
[1639] Yaşa, **a.g.m.**, s. 582-583.
[1640] Turan, **Cihân**, s. 395; a. mlf., **Araştırmalar**, s. 306; a. mlf., "Altun-Aba Vakfiyyesi", s. 209.
[1641] Turan, **Cihân**, s. 401-402.
[1642] Turan, **Cihân**, s. 401.
[1643] Turan, **Cihân**, s. 400; a. mlf., **Selçuklular**, s. 387.

vardı.[1644] I. Alâeddîn Keykubâd'ın inşâ ettirdiği Konya surlarında "*canlı olsa konuşacak derecede*" güzel heykeller olduğu bilinmektedir.[1645] Nitekim bu dönemde camilerde dahî aslan, kartal vb. gibi çeşitli hayvan kabartmaları, heykelleri yapılmıştı. Diyarbekir Ulu Cami ve Erzurum türbeleri bunlara sadece birkaç örnektir.[1646] Ancak bunların süsleme ve sanat için yapıldığını kaydetmek gerekir.[1647]

Sonuç olarak, sultanların hem mumyacılık hem de heykelcilik faaliyetlerini bizatihi kendilerinin yaptırdığı açıktır. Mumya ve heykellerin bulunduğu bazı yerleri halkın İslâm dinine zarar verecek şekilde batıl inançlarla ziyaret etmesinin haricinde, genel olarak mumyacılık ve heykelcilik konusunda Anadolu'da dinî bakımdan bir sıkıntı yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Mumya ve heykellerin bulunduğu yerler bir takım batıl inançlara yol açsa da ibadethane edinilmemiş, buralarda putperestliğe yol açacak fiillere izin verilmemiştir. Ayrıca Türklerin eskiden beri heykel sanatıyla meşgûl olduğu ve o zamanlarda da genel olarak bu heykellere tapmadıkları, heykellere dinî bir motivasyonla yaklaşmadıkları bilinen bir gerçektir.[1648] Bu da Anadolu'daki durumun, Orta Asya'daki anlayışın bir uzantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Meselâ Türkler Müslüman olduktan sonra mumyalamayı terk etmemelerine karşın ölünün cesedini yakma âdetlerini terk etmişlerdir.[1649] Bu durum onların, mumyacılığın dinî bakımdan herhangi bir sorun teşkil ettiğini düşünmediklerine işaret etmektedir.

[1644] Turan, **Selçuklular**, s. 387.
[1645] İbn Bîbî'de de bilgiler var. Karş. Turan, **Türkiye**, s. 354; a. mlf., **Selçuklular**, s. 387; a. mlf., **Cihân**, s. 400; a. mlf., **Araştırmalar**, s. 248.
[1646] Turan, **Selçuklular**, s. 387; a. mlf., **Araştırmalar**, s. 307.
[1647] Bu konuda bir örnek için bkz. İbn Battûta, **a.g.e.**, s. 290.
[1648] Turan, **Selçuklular**, s. 390.
[1649] Turan, **Araştırmalar**, s. 309; a. mlf., "Altun-Aba Vakfiyyesi", s. 211.

3. 5. Sultanlar, Din ve Hoşgörü

Türkiye Selçuklu sultanları ve din dendiğinde akıllara ilk gelen kavramlardan biri "hoşgörü"dür. Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığında Selçukluların Anadolu'daki diğer dinî zümrelerle kurduğı ilişkilerindeki tavırlar, genel olarak hoşgörü kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri, hiç şüphesiz cumhuriyet döneminin fikrî ve dinî atmosferidir.

Ancak, Türkiye Selçuklularının dinî anlayışının hoşgörü kavramının sınırları çerçevesinde değerlendirilmesi kanaatimize göre anakronizme yol açmaktadır.[1650] Literatürde bu konuyla ilgili herhangi bir tartışmanın bulunmaması da kavramın yeteri kadar düşünülmeden kullanıldığına işaret etmektedir. Aslında biraz dahî düşünüldüğünde hoşgörü kavramının, Selçukluların diğer dinî zümrelerle kurduğu ilişkilerde ortaya koyduğu örnekliği tam olarak açıklamadığı net olarak anlaşılmaktadır.

Arapça'dan gelen müsâmaha ve Latince'den gelen tolerans kelimeleri de hoşgörü kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılır. Ancak bu kelimeler etimolojik bakımdan ele alındığında, aralarında ufak gözüken ama son derece önemli olan farklar bulunmaktadır.

Arapça semâhat (yumuşak olmak, cömert davranmak) sözcüğünden türeyen müsâmaha kelimesi, hoşgörme, gözyumma; bir suçluya karşı şiddet göstermeyip geçiverme; ihmâl, dikkatsizlik, gevşeklik; aldırış etmeme, kayıtsız kalma; savsaklama gibi anlamlara gelir.[1651] Latince tollerare sözcüğünden gelen tolerans kelimesi ise bir kimsenin, bir başkasının kendi fikirleriyle uyuşmayan düşünce ve

---

[1650] Bu konunun fikrî ve kültürel tarihimiz açısından ne büyük bir yanlış olduğuna Prof. Dr. Yalçın Koç şu cümlelerle işaret etmektedir: "*Anadoluya mahsus mayalanmayı, hümanizma (humanismus) zannetmek ve bu yolla zihin karışıklığına yol açmak, Türkistandan gelen kelâmı Tarsus'lu (Yahudi) Saulus'a mahsus istavroz (crux) ile örtmek ve esasen kapatmak anlamına gelir*." Bkz. Yalçın Koç, **Theographia'nın Esasları: Teoloji ve Matematik İnşâ'sı Üzerine Bir İnceleme**, Cedit Neşriyat, Ankara 2009, s. 559-560.

[1651] Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 738; **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, MEB YAY., Ankara 1995, III, 2056; **Türkçe Sözlük**, (haz. Şükrü Halûk Akalın), TDK Yay., Ankara 2010, s. 1731; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbetaltı Neşriyat, İstanbul 2005, II, 2229; Necmettin Şahinler, **Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre Misalli Kelimeler/Kavramlar Sözlüğü**, Kurtuba Yay., İstanbul 2012, II, 282-283; Karş. Ahmed Yüksel Özemre, **Vahye Göre Akıl – İslâm'da Aklın Önemi ve Sınırı**, Şule Yay., İstanbul 2019, s. 345.

hareketlerinin varlığını kabul etme eğilimi, bâzı durumlarda birine lütufta bulunmak, organizmanın ızdırap çekmeksizin bâzı maddelere katlanma özelliği, sürekli aynı dozun kullanılması sonucu bir ilacın etkilerinin giderek azalması durumu gibi anlamlara gelmektedir.[1652]

Hoşgörü kelimesine gelecek olursak, bu kavram, bir kişinin savunduğu görüşler ve açığa vurduğu duyguların başka biriyle çelimesi durumunda karşı tarafı anlayışla karşılama; farklı düşünme ve yaşama biçimleri olmasını kabûl etme; kimi durumlarda bir kimsenin bir kurala ya da yasaya uymamasına göz yummayı getiren esneklik, her şeyi anlayışla karşılama gibi anlamlara gelmektedir.[1653]

Her üç kavramın ortak noktası "*olumsuz bir durum karşısında olumsuz bir tepki göstermeme hâli*"dir. Burada olumsuz durum ve olumsuz tavrın neye göre tanımlanacağı önemlidir. Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı bakımından olumsuz durum ve tavır kavramlarının İslâm'a, Sünnet'e ve ulemânın ictihadlarına göre tanımlandığı ya da böyle tanımlanmak istendiği açıktır. Hiç şüphesiz burada kültür, içinde yaşanılan toplum ve şartlar gibi unsurlar yani fıkıh tabiriyle örf de önemlidir. Ancak Türkiye Selçuklu sultanları nezdinde ilk belirleyici ilkeler, yukarıda saydığımız kaynaklardır. Yani, Türkiye Selçuklu sultanlarının diğer dinî zümrelerle ilişkilerinde gerek kendilerinden gerekse bu zümrelerden hasıl olacak olumsuz durum, İslâm Şeriat'ına ve zimmîlik anlaşmasına aykırı davranış ve tavır demektir. Bu durum karşısında sultanların olumsuz bir tavır göstermemesi demek, İslâm Şeriatı'na uymaması, onu uygulamaması ve yapılan zimmîlik anlaşmasına riayet etmemesi anlamlarına gelir. Olaya bu açıdan bakıldığında, konunun, hem Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını anlamada hem de diğer dinî zümrelerle ilişkileri tarihî gerçekliğine göre yorumlamada son derece önemli olduğu açıktır.

Bu üç kavram arasında dikkat çekici bir diğer nokta da hoşgörü ve tolerans kavramlarının aksine müsâmaha kavramının, tıpkı mübâdele, mücâdele, müdâbere, münâzara, müsâyere vb. kavramlarda olduğu gibi karşılıklı icrâ edilen bir eyleme

[1652] **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, IV, 2898; **Türkçe Sözlük**, s. 2363; Ayverdi, **a.g.e.**, III, 3178; Karş. Özemre, **a.g.e.**, s. 346.
[1653] **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, II, 1277-1279; **Türkçe Sözlük**, s. 1112; Ayverdi, **a.g.e.**, II, 1289; Necmettin Şahinler, **a.g.e.**, I, 673; Karş. Özemre, **a.g.e.**, s. 345-346.

işaret etmesidir.[1654] Yani hoşgörü ve toleransta bir taraf bu fiilleri icrâ ederken, müsâmaha kavramı her iki tarafın aynı anda birbirine gösterdiği, göstermesi gereken bir tavra işaret etmektedir. Bu ince nokta son derece önemlidir.

Hoşgörü kavramı, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîslerde de herhangi bir şekilde kullanılmamıştır. Bu kavram her ne kadar Yûnus Emre'nin şiirlerine kadar geri götürülebiliyorsa da yaygın olarak kullanılmaya yakın dönemlerde başlanmıştır. Burada da cumhuriyet döneminin fikrî ve dinî atmosferi ile tüm dünyada ortaya çıkan seküler ideolojinin etkili olduğunu düşünüyoruz. Peki, kendi medeniyet kavrayışımızda, bu kavramın yerini alabilecek ve anakronizme düşmeden tarihî gerçekliğe de uyacak kavramlar yok mudur?

Eğer hoşgörü kavramının yerine bir tek kavram kullanmak gerekirse hem sahip olduğu etimolojik derinlik hem de tarihî gerçekliğe daha uygun düşmesi bakımından kanaatimizce müsâmaha kavramı kullanılmalıdır. Bununla birlikte, tarihî gerçekliği daha iyi idrak edebilmek adına birkaç kelimeyle de sınırlı kalmamak gerekir. Adâlet, ihsân, merhamet, sabır ve af kavramlarını bir bütün hâlinde değerlendiren bir bakış açısı, bizlere hoşgörü kavramının kapsamından çok daha geniş ve derin bir anlayış sunacaktır. Kendisini İslâm dinini merkeze alarak inşâ eden Türkiye Selçuklu sultanlarını, toplumunu ve onların davranışlarını daha iyi anlamak için, bu toplumu kuran temel dinamiğin, yani İslâm dininin kavramlarını anlamak ve o kavramlardan hareketle yorumlarda bulunmak en isabetlisi olacaktır.

Meselâ hoşgörü sözcüğünün, kendi anlayışında "olumsuz" olan bir davranışa karşı kayıtsız kalma hâline işaret ettiğini hatırlarsak, Selçuklu toplumunda böyle bir durumun söz konusu olmadığını hemen ifade etmek gerekir. Zirâ toplumu Şeriat'a göre denetleyen görevliler yani muhtesipler bulunmaktaydı.[1655] Bu görevlilerin haricinde âlimler, ahîler, tekke ve tarikatlar da bu konuda hem toplum hem de sultanları nezdinde bir denetim mekanizması hüveyitini taşımaktaydı. Öte yandan Türkiye Selçuklu sultanlarının diğer dinî zümrelerle ortaya koyduğu örnekliği

[1654] Özemre, **a.g.e.**, s. 347.
[1655] Türkiye Selçuklu Devleti'nde muhtesiplerin varlığı ve görevleri hakkında bkz. Hasan. B. Abdülmü'min el-Hôyî, **Rüsûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il**, (haz. Cevdet Yakupoğlu – Namiq Musalı), **Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı**, TTK., Ankara 2018, s. 157; Karş. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 34; Kara, **a.g.e.**, s. 523-526.

anlamak adına, "Dinde zorlama yoktur" âyetini[1656] ve zımmîlik anlaşmasını hesaba katmak gerekir. İslâm dinine göre Müslümanlara saldırmayan ve onların vasiliğini kabul eden dinî zümreler dinlerini yaşayıp ibadetlerini icrâ edebilirdi.[1657] Zımmîlik anlaşmasıyla da bu husus koruma altına alınmıştı.[1658]

Sultanların, farklı dinî zümrelere yönelik tutumları tek taraflı bir anlayışa işaret eden "hoşgörü" kavramı merkeze alınarak değerlendirildiği için, Türkiye Selçuklu sultanlarının birçoğunun Hristiyan olduğu, Hristiyanlığa meylettiği gibi tarihî bir gerçekliği olmayan tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu yorumlar dahî hoşgörü kavramının, arka plânda bir zaafiyet anlamı barındırdığına işaret etmektedir.

Hristiyanlar ve diğer zümreler ile ilişkileri bakımından Türkiye Selçuklu sultanları, zaman zaman İslâm âlimlerince sert eleştirilere de tâbî tutulmuştur. Ancak konunun hoşgörü kavramı çerçevesinde ele alınması, ulemânın bu konudaki eleştirilerinin ve buradan hareketle yapılması gereken tartışmaların önüne set olmaktadır. Meselâ İbnü'l-Arabî gibi büyük bir âlim-mutasavvıf, I. İzzeddîn Keykâvus'a Hristiyanlar ile ilişkilerini konu alan uzunca bir mektup yazmıştır. İbnü'l-Arabî I. Keykâvus'a, Hristiyanlar ile ilişkilerde Şeriat'a göre hareket edilmesi gerektiğini vurgulayarak bu konuda sert uyarılarda bulundu. Müslümanların bu durumu umursamadığını, bunun büyük bir müsibet olduğunu ifade etti. Ayrıca İbnü'l-Arabî, sultana, Hz. Ömer'in zımmîlik hukukuyla ilgili kanununu yazarak, açık şekilde buna göre hareket etmesini istedi.

Her ne kadar ehl-i kitap sayılsalarda İslâm dininin son kitabı Kur'ân-ı Kerîm, Hristiyanlığın en temel kaidelerine karşı çıkmaktadır. Hristiyanlığın, Kur'ân-ı Kerîm'e göre batıl kabul edilen inançlarının aleni bir şekilde yayılmasına karşı Türkiye Selçuklu sultanlarının "hoşgörülü" davranması dinî bakımdan övülecek değil yerilecek bir davranıştır. Nitekim İbnü'l-Arabî de bu durumu eleştirmiştir. Ancak bu olay, hoşgörü kavramının perspektifi sebebiyle bambaşka bir açıdan ele alınarak tartışılması gereken birçok konu rafa kaldırılmaktadır.

[1656] Bkz. Feyizli, **Feyzü'l-Furkan**, s. 41.
[1657] Mustafa Fayda, "Zımmî" **DİA**, XLIV, 429.
[1658] Zımmîlik anlaşması, İslâm ülkelerinde yaşayan gayr-i müslîm tebaâyı kapsardı. Detaylı bilgi için bkz. Fayda, **a.g.m.**, s. 428-434; Ahmet Yaman, "Zımmî", **DİA**, XLIV, 434-438.

Sonuç olarak; Türkiye Selçuklu sultanlarının Hristiyanlar başta olmak üzere diğer dinî zümrelerle ilişkilerinde ortaya koyduğu tutum ve davranışlarını, hoşgörü kelimesi yerine müsâmaha kavramı çerçevesinde sabr, adâlet, ihsân, merhamet ve af kavramlarını da hesaba katarak yeniden düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Bu şekilde tarihî gerçekliği daha iyi kavramak ve daha isabetli tahlil etmek mümkün olacaktır. Ayrıca bu tutum ve davranışlar, günümüze kadar hoşgörü kavramı çerçevesinde ele alındığı için Şeriat'ın müsâmaha gösterilmesine alan bırakmadığı hususlarda Türkiye Selçuklu sultanlarının ortaya koyduğu tavırlar da eleştirilebilir hâle gelecektir. Hoşgörü ve tolerans kavramlarının, İslâm dinî ve kültürü içerisinde yerinin ne olduğu, Müslüman bir kimsenin hoşgörü ve tolerans sahibi olup-olamayacağı, olacaksa bunu nasıl ve ne kadar yapabileceği gibi konular da oldukça önemlidir. Ancak konumuzun daha fazla dışına çıkmamak ve maksadımızı aşmamak adına bu kadarla yetiniyoruz.[1659]

[1659] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özemre, **a.g.e.**, s. 345-363. Hoşgörü, tolerans ve müsamaha kavramlarıyla ilgili ortaya koyduğumuz perpektife bazı noktalardan yapılabilecek eleştirel yorumlar ve kelimelerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ömer Aslan, "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, sy. 2, (2001), 357-380.

SONUÇ

Türkiye Selçukluları, XI. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'ya geldikten sonra Bizans gibi yerleşik bir kültürün varlığına, Haçlılar gibi büyük orduların tahribatlarına rağmen bu coğrafyada tutunmayı başardılar. Onlar için XII. yüzyıl, Anadolu'da varolma mücadelesi verdikleri bununla birlikte artık kurumlarını ve kültürlerini inşâ edip, Anadolu'ya kök salmaya başladıkları yüzyıl oldu. XIII. yüzyıl ise, ilk 40 yılında devletin zirveyi gördüğü sonrasında da Moğol istilası sebebiyle yavaş yavaş çöküşe gittiği yüzyıldı.

Bu süreç zarfında Türkiye Selçuklu sultanları, dinî anlayış itibariyle amelde Hanefî itikadda ise Mu'tezilî ve Mâturîdî mezheplerine tâbi oldular. Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışında amelî alanda Hanefîlik sarsılmaz bir otoriteye sahipti. Ravendî eserinde, "*Kûfeden bir meşâle parladı, Irak, Horasan, Rum ve Türkistan o nur ile aydınlandı*." diyerek, Hanefî mezhebinin Anadolu'daki gücüne vurgu yapmıştır. Anadolu'daki ulemâ, fıkhî birikimini büyük ölçüde Türkistan ve Mâverâünnehir coğrafyasında inşâ olunan Hanefî geleneğinden edindi. Anadolu'da, bu coğrayfadan gelen Hanefî mezhebine tâbi din adamları vardı. Bu ekole mensup âlimlerin en eskisi 1108 yılına kadar geri gitmektedir. Zaten Selçukluların Hanefî âlimleri himâye ettiği de bilinen bir gerçektir.

Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışlarında Türkistan, Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinden gelen âlimler aracılığıyla itikadî olarak çeşitli değişimler olmuştur. Türkiye Selçuklu sultanlarının ilk dönemlerinde itikadî olarak Mu'tezile mezhebi daha baskın görünmektedir. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e kadarki sultanların ciddi şekilde felsefe, bilim ve astrolojiyle uğraşmaları, âlimlerle münazaralarda bulunmaları ve Hristiyanlarla ilişkilerindeki tutumları başta gelen delillerdendir. Meselâ II. Kılıç Arslan ve II. Rükneddîn Süleyman-şâh'ın, Mu'tezilî âlimlerle görüştüğü ve onların fikirlerini benimsediğini söylemek mümkündür. II. Kılıç Arslan'ın sultanlığı sırasında Kâşânî adlı âlim, sultanın yanında bulunan diğer bir âlimi, fikirleri sebebiyle Mu'tezilî olmakla suçlamıştı. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu sultanlarının diğer zümrelere baskı yapacak kadar katı bir Mu'tezilî oldukları da söylenemez. Kanaatimize göre Türkiye Selçuklu sultanları, bu

sebeplerden dolayı özellikle İbnü'l-Esîr gibi Eş'arî tarih yazarlarınca itikadları bozuk olmakla suçlanmışlardı.

Bahsi geçen sultanlardan sonra Mâturîdîlik itikadî olarak kuvvet kazanmıştır. Türkiye Selçuklu sultanlarının Mâturîdîliği, daha ziyade Türkistan'da teşekkül eden Doğu Hanefiliği üzerinden şekillenmiştir. Bu yüzden onların dinî anlayışlarını ve siyasetlerini bu çerçevenin ortaya koyduğu perspektifle değerlendirmek gerekir.

Sultanların felsefeyle ilgilerinde daha ziyade İşrâkîlik ön plâna çıkarken tasavvufta ise yine Mâverâünnehir-Türkistan ekolünün perspektifi etkili olmuştur. Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışında, fakîh, kadı ve ulemânın haricinde mutasavvıfların da etkisi büyüktür. Sultanların hizmetindeki âlimler, özellikle de fakîhler, her ne kadar ilmî birikime sahip olsalar da sonuçta devlet görevlisiydiler. Bu sebeple sultanlar ile kurdukları ilişkileri resmî çerçeveyi çok aşamamaktaydı. Mutasavvıf âlimler ise bu konuda daha farklı bir tutumla hareket ettikleri için sultanların üzerinde çok daha etkiliydiler. Özellikle I. Keyhüsrev'den itibaren bu durumu kaynaklarda takip etmek mümkündür.

XIII. yüzyılda Anadolu'ya intikal etmeye başlayan tasavvuf, kısa sürede ülkede kendisine yer edindi. Sultanlar tasavvuf erbabını himâye ettikleri gibi Bahâeddîn Veled, Evhâdeddîn Kirmânî, Necmeddîn Dâye, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Sadreddîn Konevî gibi birçok isimle de görüştüler. Denilebilir ki tasavvufun Anadolu'daki doğuşu, Türklerin ve Anadolu'nun İslâmlaşması, İslâm dininin Anadolu'da doğup gelişmesiyle iç içe geçmiş bir süreçtir. Zirâ Türklerin ve Anadolu coğrafyasının İslâmlaşmasında tasavvufun, hem teorik hem de pratik açıdan kuvvetli tesirleri olmuştur. Ancak tasavvufî zümrelerin içerisinde de birbirinden oldukça farklı anlayışlar mevcuttur Bu dönem Anadolu'sunda popüler, heterodoks tasavvufî zümreler başta olmak üzere, Yesevîye, Haydarîyye, Vefâîyye, Kalenderîyye, Rıfaîyye, Kübrevîyye, Sühreverdîyye, Mevlevîyye, Ekberîyye gibi çok çeşitli tarikatlar temsil edilmiştir. Bu anlayışların hangilerinin Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışına etki ettiğinin tespiti önemlidir.

Türkiye Selçuklu sultanlarının, özellikle Moğol istilasından kaçarak XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen âlim ve mutasavvıflardan etkilendigi açıktır.

Bu âlimler Türkiye Selçuklu sultanlarına, dinî anlayışlarını daha kitabî ve açık bir şekilde inşâ etme imkanı sağladılar. Selçuklu ülkesinde, XIII. yüzyıl öncesindeki ilmî çalışmalar ile âlimlerin faaliyetleri hakkında pek bilgi sahibi değiliz. Elbette bunun sebeplerinden biri bu döneme ait elimizdeki kaynakların azlığıdır ancak şurası dikkatten kaçırılmamalıdır ki bu yıllarda ilmî çalışmalar ve âlimlerin faaliyetleri ciddi seviyede olsaydı muhakkak kaynaklara yansırdı. Meselâ Selçuklu Türkiye'sinin en zor yılları 1243 sonrasındaki Moğol tahakkümü dönemidir. Ancak bu yıllarda ilmî çalışmalar ve âlimlerin faaliyetleri hiç olmadığı kadar fazladır. Dolayısıyla XIII. yüzyıl öncesinde de âlimlerin faaliyetleri yoğun olsaydı Moğol dönemindeki gibi bilgi sahibi olurduk. Bu bilgiler, ilmî faaliyetlerin hiç olmadığı anlamına da gelmez ancak bir değişim-dönüşüm meydana getirecek kadar kuvvetli olmadığı açıktır.

Zaten Türkiye Selçuklu devletinin temellerinin güçlenip, gelişime başlaması I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanat yıllarına tekabül eder. Bu da XIII. yüzyılın başları demektir. Devletteki bu gelişme Moğol istilasının önünden kaçan ulemânın Anadolu'ya sığınmasına zemin hazırlamıştır. Ulemânın Anadolu'ya gelmesiyle sultanların dinî anlayışında da ciddi bir gelişmenin olduğunun altını tekrar çizmek gerekir. Mecdeddîn İshâk bu bağlamda öne çıkan ilk figürdür. Şeyh Mecdeddîn, büyük mutasavvıf-âlim İbnü'l-Arabî'nin Anadolu'ya gelmesine vesile olmuştu. Şeyh Mecdeddîn İshâk ve İbnü'l-Arabî, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un yetişmesinde önemli gayretleri olan mutasavvıflardı. Nitekim İbnü'l-Arabî ile I. Keykâvus'un etkileşimi sonraki yıllarda da devam etti. I. Keykâvus sultan olduğunda, İbnü'l-Arabî ile hem mektuplaşmalar hem de yüz yüze yaptığı görüşmeler ile ondan dinî nasihatlar istedi. Keza Evhâdeddîn Kirmânî de I. Keykâvus ile görüşen sûfîler arasındaydı. Kirmânî'nin onun dinî anlayışında etkili olup olmadığı ise belirsizdir. Aynı zamanlarda yine Şehâbeddîn Sühreverdî, Bahâeddîn Veled, Sirâceddîn Urmevî, Necmeddîn Dâye gibi birçok isim Anadolu'ya geldi. Bu âlim ve mutasavvıflar sultanlarla iletişim halindeydiler. Kimi onlara nasihat etti, kimi eserini sunarak onları irşâd etmeye çalıştı, kimi de devlette görev aldı.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'ye göre I. Alâeddîn Keykubâd, oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında isyan başlatan Baba İlyas ile görüşürdü. Eser, her ne kadar

menkıbe de olsa, taraflar arasında bir iletişim olduğunu kabul etmek makuldür. Buzağı Baba ile IV. Kılıç Arslan'ın ilişkisi de zikretmek gerekir.

I. Keykubâd'ın mutasavvıflarla ilişkisi kuvvetli ve geniştir. Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî ve Bahâeddîn Veled bu isimlerin başında gelmektedir. Her iki mutasavvıfın da sultanın dinî anlayışı üzerindeki etkilerinin izini takip etmek mümkündür.

Sultanların âlim ve şeyhlerle olan ilişkilerini onların bu zümrelere olan saygısını göstermesi bakımından yorumlayabileceğimiz gibi aynı zamanda bu zümrelerin desteğini alma gayreti olarak da düşünmek elzemdir. Aksi taktirde kurulan ilişkileri anlamak zorlaşacağı gibi bu zeminden hareketle yapılan dinî anlayış yorumları da isabetsiz kalacaktır.

Anadolu'ya gelip özellikle de sultanlarla irtibat halinde olan mutasavvıf âlimlerin, sultanların dinî anlayışında ne gibi değişiklikler yaptıklarını tam olarak tespit etmek zordur. Zirâ her ne kadar bu mutasavvıfların görüşlerine sahip olsak da sultanların onlarla kurduğu fikrî ve dinî ilişkinin sultanlara bakan kısmına dair pek bilgiye sahip değiliz. Bu durumda ancak mutasavvıf âlimlerin fikirlerine bakarak sultanların dinî anlayışlarının olası çerçevesi belirlenebilir. Bu da ayrıntılı bir felsefî-tasavvufî açıklama yapmayı gerektirmektedir.

Özellikle XIII. yüzyılda sultanların yanında sürekli bir şekilde imâm ve âlimler bulunurdu. Bu imâm ve âlimlerin genellikle Türkistan ve Mâverâünnehir kökenli olması, sultanların dinî anlayışlarının bu coğrafyayla bağlantılı bir şekilde oluşmasını sağlamıştır. Meselâ hem âlim hem de bürokrat olması hasebiyle Kemâleddîn Kâmyâr bu bağlantının güzel örnekliklerinden biridir. Yine Anadolu'ya gelmesi için I. Keykubâd'ın davet gönderdiği Raşîdüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Andukânî el-Fergânî, Ebû Sa'îd Abdulmecîd b. İsmâil b. Muhammed el-Herevî, onun oğulları, Alâeddîn Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî de bu isimlere verilebilecek örneklerden birkaçıdır. Bu örnekler, Doğu Hanefî geleneğinin Türkiye Selçuklu Devleti tarafından da benimsendiğini göstermektedir. İbn Bîbî de Amasya Kadısı Fahreddîn el-Buhârî, Konya Kadısı

Tirmizî ve Cemâleddîn el-Hutenî gibi isimleri bu ekole mensup olarak nitelemektedir.

I. Keykâvus ve özellikle de I. Keykubâd dinî anlayış hususundaki gelişimin zirvesindeki iki isimdir. Bu dönemde Şeriat ülkede kök saldı ve dinî nizâm daha sağlam kuruldu. Bu durum sultanların dinî anlayışının da yerleşik ve kitâbî, daha belirgin ve açık bir hâle ulaşmasına da zemin hazırladı. I. Keyhüsrev'den itibaren kaynakların, sultanların oruç, namaz gibi ibadetlere dikkat ettiğine ve adâleti sağlamaya yönelik ortaya koydukları gayretlere dair vurguları, bu iddiamıza en önemli delillerdendir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi I. Keyhüsrev'e kadarki Selçuklu sultanları Mu'tezile'ye yakın olup, felsefe ve bilimlere meyilliydiler. Bu dönem sultanlarının dinî anlayışlarının oluşumunda bu unsurlar oldukça etkiliydi. Ancak I. Keyhüsrev ve oğullarıyla birlikte felsefe zayıflayıp tasavvuf ön plâna çıkmaya başladı. Bu değişim, dönemin ruhuna da uygundur. Zirâ bu yıllarda tasavvuf, Anadolu'da hızlı bir şekilde yayılmakta, İslâm ülkelerinden birçok sûfî ve şeyh Anadolu'ya gelmekteydi. Bu değişime İbn Battûta da işaret etmektedir. O Anadolu'da Mu'tezilî olmadığını ifade etmektedir.

Bu genel çerçeveyle birlikte her bir sultanın aynı zamanda birey olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Bu unutulduğu taktirde tüm sultanları tek bir çizgide değerlendiren ve tarihî gerçekliği olmayan bir anlayış ortaya çıkacaktır. Tarihî gerçek şudur ki sultanların her biri birbirinden farklı olduğu gibi fikir olarak sahip oldukları dinî anlayışı, ufku, hayatlarına ve siyasetlerine yansıtma hususunda da ayrışmaktaydılar. Meselâ I. Keykâvus ve I. Keykubâd, her ikisi de dinî gelişmenin öncülüğünü yapan şahıslardır ancak biraz yakından bakıldığında I. Keykubad'ın I. Keykâvus'tan daha dindar, dinî anlayışını hayatına ve siyasetine daha fazla yansıtan biri olduğu görülecektir. Her iki sultanın hayatlarındaki tavır ve tutumları da bu duruma delil teşkil etmektedir.

Şurası da önemli bir noktadır ki sultanların dinî anlayışları ve bağlılıkları onların bulunduğu makamdan bağımsız olarak değerlendirilmemelidir. Tüm gücü elinde bulundurmak, hükmetmek, mallara ve ordulara sahip olmak sultanların dinî

anlayışını olumsuz etkilemeye yetecek büyük unsurlardır. Ayrıca Fars kültürüne olan hayranlık ve bağlılıkları da onların siyasetle kurdukları ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Her ne kadar saray kültürü İslâm ümmetinde onlardan önce ortaya çıktıysa da Selçuklular, bu modele itiraz edip Hz. Muhammed (sav.) yaşantısına daha uygun bir model ortaya koymak yerine aynı modeli devam ettirmiştir. "*Bunun aksi örneği var mıdır?*" diye sorulacak olursa, ilk sırada Türkiye Selçuklu sultanlarıyla çağdaş olan Nûreddîn Mahmûd Zengî incelenmelidir. Onun servet ve mal biriktirmediği, kendisine saray inşâ ettirmediği tarihî kaynaklarca detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Türkiye Selçuklu sultanları her zaman kendilerini Müslüman olarak tanımladılar. Bu konuda bazı sultanlarla ilgili Hristiyanlık tartışmaları varsa da bunlar ancak bir takım yakıştırmalardan ibaret kalmaktadır.

Türkiye Selçuklu sultanları genel olarak İslâm dini ve Şeriatı'na uymaya çalışmışlardır. Halkla ilişkileri ve hizmet faaliyetleri bu duruma güzel örneklerdendir. Bununla birlikte her sultanda görüldüğü gibi bir takım aykırı faaliyetler de söz konusu olmuştur.

Türkiye Selçuklu sultanlarının genel olarak dinî bir siyaset takip ettiklerinden söz edebiliriz ancak bu koyu bir siyasette değildir. En azından Büyük Selçuklular kadar koyu bir dinî siyaset gütmemişlerdir. Bu durumda yaşadıkları coğrafyanın etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye Selçukluları, İslâm medeniyetinin merkez şehirleri ve ilmî havzalarından uzakta hüküm sürdüler. Büyük Selçuklular ise bu şehir ve havzaların merkezinde bulundular. Bu yüzden dinî açıdan tavırları ve siyaset sahnesindeki fiilleri hiç şüphesiz bu durumdan daha çok etkilendi. Türkiye Selçuklu sultanlarının bu bağlamdaki tavırlarını hoşgörü olarak tanımlayanlar da vardır ancak bu durum sadece hoşgörü kavramına indirgenmemelidir. Aksi taktirde diğer merkezlerdeki İslâm anlayışı hoşgörüsüzlük hükmünde anlaşılır.

Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışı, esnek ve terkibî bir yapıya sahiptir. Mezhebî bir taassupları bulunmamaktadır. Meselâ onlar, Büyük Selçuklu sultanlarının akrabaları ve aynı hanedanın üyeleri olmalarına rağmen dinî anlayış bakımından akrabalarından farklıdırlar. Bu konuda Tuğrul Bey'in, Alp Arslan'ın,

Muhammed Tapar'ın hayatından birçok örneklik vermek mümkündür. Meselâ Tuğrul Bey'in son derece tutucu bir Sünnî olduğu bilinmektedir. Öte yandan Muhammed Tapar'ın son derece dindar bir karaktere sahip olduğu tarihî eserlere yansıyacak kadar gerçektir. Bu sultanlara en çok yaklaşan Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'dır.

Bu tezde, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını ve bu anlayışın siyasî yansımalarını incelerken detaylıca yapılması elzem olan ancak tezin sınırları ve mahiyeti sebebiyle yapamadığımız bir hususu da, bundan sonraki araştırmalara bir zemin oluşturması adına belirtmek istiyoruz. Bu husus, Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını bir bütün anlayışından hareket ederek ele almaktadır. Kastımız şudur: Türkiye Selçuklu sultanlarının dinî anlayışını araştırırken, onlarla çağdaş olan diğer coğrafyadaki sultanların da incelenmesi ve elde edilen bilgilerin bir bütüne dönüştürülmesi, sonrada tüm sultanları bu bütünden hareketle tek tek yeniden anlamak ve yorumlamaktır. Bizim, tezimizde bunu yapmamız mümkün değildi. Zirâ bir ya da birkaç sultanı değil, tüm Türkiye Selçuklu sultanlarını tezimize konu edindik. Ancak yine de detaylarına girmeden –meselâ II. Kılıç Arslan ve Nûreddîn Zengî- bu yöntemi uyguladık ve en azından daha sonraki çalışmalar için bir zemin ve metod oluşturması bakımından bu noktaya işaret etmeyi önemli bulduk.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Câmî: **Nefahâtü'l-Üns**, (haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), **Evliya Menkıbeleri**, Pinhan Yay., İstanbul 2011.

Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb: "Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn", **DİA**, VIII, 141-144.

Abdülaziz Çâvîş: **el-Evcine fi'l-İslâm 'an es'ileti'l-Kenîseti'l-Anglikiyye**, (çev. Mehmet Âkif Ersoy, haz. İlknur Kirenci), **İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi**, Büyüyenay Yay., İstanbul 2015.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin: "Selçuklular Devri Halifelik Telakkisi", **Geçmişten Günümüze Hilâfet**, (ed. M. Sabri Küçükaşçı – Ali Satan – Abdülkadir Macit), İlem Yay., İstanbul 2019.

Aknerli Grigor: **Okçu Milletin Tarihi**, (çev. Hrand d. Andreasyan), Yeditepe Yay., İstanbul 2012.

Akropolites, Georgios: **Khronographia**, (çev. Bilge Umar), **Vekâyinâme**, İstanbul 2008.

Algar, Hamid: "Necmeddîn-i Kübrâ", **DİA**, XXXII, 498-500.

Algar, Hamid: "Kübreviyye", **DİA**, XXXII, 500-506.

Ali b. Es-Serrâc: **Tuffâhu'l-Ervah ve Miftâhu'l-İrbâh**, (haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya), **Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı**, Kitapyayınevi, İstanbul 2015.

Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî: **Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-ʿusra**, (çev. Kıvâmeddîn Burslan), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2016.

Alkan, Haluk: "İslâm Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018.

Alptekin, Coşkun: "Belek b. Behram", **DİA**, V, 402-403.

Altan, Ebru: **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK Yay., Ankara 2003.

Anna Komnene: **Alexiad**, (çev. Bilge Umar), **Malazgirt'in Sonrası**, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1996.

Anonim: **Tarîh-i Âl-i Selçuk**, (trc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), **Anonim Selçuknâme**, Atıf Yay., İstanbul 2014.

Anonim: **Anonim Süryanî Kroniği**, (çev. İlhan Aslan), Post Yay., İstanbul 2019.

Anonim: **Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum**, (çev. Ergin Ayan), **Anonim Haçlı Tarihi**, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Anonim: **Menâkıb-ı Evhadeddîn-i Kirmânî**, (çev. Mikail Bayram), **Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi**, Kardelen Yay., İstanbul 2005.

Anonim: **Baypars Tarihi**, (çev. Mehmet Şerefüddîn Yaltkaya), TTK Yay., İstanbul 1941.

Apaydın, Yunus: "Siyâset-i Şer'iyye", **DİA**, XXXVII, 299-304.

Aslan, Ömer: "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, sy. 2, (2001), 357-380.

Ateş, Ahmed: "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Şairi: Sayf al-Dîn Muhammed al-Farganî", **Belleten**, XXIII, sy. 91 (1959 Temmuz), s. 415-456.

Ateş, Ahmed: "Hicri VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", **İstanbul Üniversitesi Türkiye Mecmuası**, c. VIII, (1945), s. 94-135.

Aykut, Şevki Nezihi: **Türkiye Selçuklu Sikkeleri I (I. Mesud'dan I. Keykubâd'a Kadar 510-616/1116-1220)**, Eren Yay., İstanbul 2000.

Ayönü, Yusuf: **Selçuklular ve Bizans**, TTK Yay., Ankara 2018.

Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbetaltı Neşriyat, İstanbul 2005, II, III.

Azîmî: **Tarihu'l Azîmî**, (çev. Ali Sevim), **Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)**, TTK Yay., Ankara 2006.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî: **Bezm u Rezm**, (çev. Mürsel Öztürk), **Eğlence ve Savaş**, TTK., Ankara 2014.

Bağdatlı, Özlem: **İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yay., İstanbul 2018.

Baltacı, Halil: **Necmeddîn Dâye Er-Râzî**, İnsan Yay., İstanbul 2011.

Bardakçı, Mehmet Necmettin: "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar", **Türkler**, VII, 450-461.

Barthold, Vasilij Vladimiroviç: **İslâm'da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, Yeditepe Yay., İstanbul 2012.

Başoğlu, Tuncay: "Ta'zir", **DİA**, XL, 198-202.

Batır, İsmet Burak: "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sy. 9, (Ocak 2018), 263 – 281.

Baykara, Tuncer: **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

Baykara, Tuncer: **I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit**, TTK, Ankara 1997.

Bayram, Mikail: **Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri**, Hikmetevi Yay., İstanbul 2012.

Bayram, Mikail: "Alaaddin Keykubad'ın İlmî Şahsiyeti", **I. Alaaddin Keykubad ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, Konya 2010, s. 3-6.

Bayram, Mikail: "Dânişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 18 (2005), s.131-146.

Bayram, Mikail: "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser Kaşf al-'Akaba", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VII/3-4 (1979), s. 271-307.

Bayram, Mikail: **Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri**, Hikmetevi Yay., İstanbul 2012.

Bayram, Mikail: "Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi", Diyanet Dergisi, XVIII/2, (Mart-Nisan 1979), s. 69-78.

Bezer, Gülay Öğün: "Anadolu'nun Fethi ve Drakon Çayı Antlaşması'nın Bu Süreçteki Yeri", **TYB Akademi: Dil Edebiyat ve**

Sosyal Bilimler Dergisi, Türkiye Yazarlar Birliği, sy. 12, (Ankara 2014), s. 21-35.

Bozkurt, Nebi: "Minber", **DİA**, XXX, 101-103.

Brosset, Marie Felicite: **Histoire de la Georgie**, (çev. Hrand D. Andreasyan, notlar ve yayına haz. Erdoğan Merçil), **Gürcistan Tarihi (Eskiçağlardan 1212 Yılına Kadar)**, TTK, Ankara 2003.

Cahen, Claude: **Pre-Ottoman Turkey**, (çev. Erol Üyepazarcı), **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.

Çağrıcı, Mustafa: "Gazzâlî", **DİA**, XIII, 489.

Çağrıcı, Mustafa: "el-Münkız Mine'd-Dalâl", **DİA**, XXXII, 16-17.

Çağrıcı, Mustafa: "Sirâceddin el-Urmevî", **DİA**, XXXVII, 262-263.

Çay, Abdulhalûk: **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

Çaylak, Adem-Bakacak, Ayşe Ayten: "Ebu Hanîfe", **İslâm Siyasi Düşünceler Tarihi**, (ed. Adem Çaylak), Savaş Yay., Ankara 2019.

Çelebi İlyas: "Mu'tezile", **DİA**, XXXI, 391-401.

Çetin, Maksut: "İmam Ebû Hanîfe'nin Siyaset Anlayışı ve Siyasî Tutumu", **IBAD**, 2019 (özel sayı), s. 25-37.

Demir, Taner: **I. Süleyman Şah Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti**, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Demiroğlu, Ayla: "Anadolu Selçukluları Devrine Ait Bir Siyasetnâme", **İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. 12 (1981-82), s. 621-626.

Demirkent, Işın: **Haçlı Seferleri**, Dünya Yay., İstanbul 1997.

Demirkent, Işın: "Kılıç Arslan I", **DİA**, XXV, 396-399.

Develioğlu, Ferit: Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007.

Dinçer, Ömer: **Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce**, Klasik Yay., İstanbul 2019.

Doğan, İsa: "İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanîfe'nin Siyasî Duruşu İsimli Tebliğin Müzakeresi" **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, (haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden), KURAV Yay., Bursa 2005.

Doğan, İsa: "Ebû Hanîfe'nin Dinî ve Siyasî Duruşu", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 22 (2006), 37-47.

Duran, Remzi: **Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)**, TTK, Ankara 2001.

Düzen, İbrahim: **Muhammed b. Gazi al-Malatyavî Ve Eseri: Ravzat al-'Ukul**, Beyan Yay., İstanbul 2016.

Ebû'l-Fidâ: **Takvimü'l Büldan**, (çev. Ramazan Şeşen), **Ebû'l Fidâ Coğrafyası**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.

Efe, Zehra Gençel: **Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama**, Çizgi Kitapevi Yay., Konya 2018.

el-Gazzâlî: **el-Münkız Mine'd-Dalâl**, (trc. Osman Arpaçukuru), Beyan Yay., İstanbul 2015.

el-Gazzâlî: **el-Münkız Mine'd-Dalâl**, (trc. Abdurrezzak Tek), **Hakikat Arayışı**, Bursa Akademi Yay., Bursa 2015.

el-Gazzâlî: **Kimyâ-yı Saâdet**, (trc. Mehmet A. Müftüoğlu), Çelik Yay., İstanbul 1996.

el-Hôyî, Hasan b. Abdülmü'min: **Gunyetü'l-kâtib ve Münyetü't-Tâlib**, (haz. Cevdet Yakupoğlu – Namiq Musalı), **Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı**, TTK., Ankara 2018.

el-Hôyî, Hasan b. Abdülmü'min: **Rüsûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il**, (haz. Cevdet Yakupoğlu – Namiq Musalı), **Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı**, TTK., Ankara 2018.

el-Ömerî: **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr**, (çev. Ahsen Batur), **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Selenge Yay., İstanbul 2014.

Elvan Çelebi: **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye**, (haz. İsmail E. Erünsal – Ahmet Yaşar Ocak), TTK, Ankara 2014.

Elvan Çelebi: **Menâkıbu'l-Kudsiyye**, (haz. Mertol Tulum), **Nâme-i Kudsî**, Çizgi Yay., Konya 2017.

er-Râvendî: **Râhat-us-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, (çev. Ahmed

Ateş), **Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti**, TTK, Ankara 1957.

Erkal, Mehmet: "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", **DİA**, I, 555-556.

Ernoul Kroniği: **Chronique d'Ernoul**, (çev. Ahmet Deniz Altunbaş), **Ernoul Kroniği: Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi**, Kronik Yay., İstanbul 2019.

Ersan, Mehmet: **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, TTK Yay., Ankara 2019.

Ersan, Mehmet: "Türkiye Selçuklu Devleti", **İslâm Tarihi ve Medeniyeti**, Siyer Yay., İstanbul 2018, X, 169-258.

Ersan, Mehmet: "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXI, sy. 1 (Temmuz 2006), s. 73-106.

Esen Hüseyin – Hasanov, Eldar: "Zina", **DİA**, XLIV, 440-445.

Eyice, Semavi: "Alaeddin Cami", **DİA**, II, 324-327.

Eyice, Semavi: "Konya'nın Alâeddîn Tepesi'nde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflâtun Mescidi", **Sanat Tarihi Yıllığı**, IV (1970-71), s. 169-302.

Fayda, Mustafa: "Zımmî" **DİA**, XLIV, 428-434.

Fazlıoğlu, İhsan: "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim", **Cogito**, sy. 23, (Güz 2001), s. 152-167.

Fazlıoğlu, İhsan: "Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a Sunulan Siyasetnâme: el-Letâifu'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye", **DİVAN**,

1997/1, 225-239.

Fehd, Tevfik: "İlm-i Ahkam-ı Nücûm", **DİA**, XXII, 124-126.

Fehd, Tevfik: "İlm-i Felek", **DİA**, XXII, 126-129.

Fulcherius Carnotensis: **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**, (çev. İlhan Bihter Barlas), **Kudüs Seferi: Kutsal Toprakları Kurtarmak**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Feyizli, Hasan Tahsin: **Feyzü'l-Furkan**, Server Yay., İstanbul 2017.

Genceli Kiragos: **Moğol İstilâsı (1120-1265)**, (çev. Mahmut Kemal Bey, haz. Fuad Hacısalihoğlu – İlhan Aslan), POST Yay., İstanbul 2018.

Gökbulut, Süleyman: **Necmeddîn-i Kübra: Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yay., İstanbul 2010.

Göksu, Erkan: **Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, Kronik Yay., İstanbul 2019.

Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mevlânâ Celâleddin Mektuplar**, İnkılâp Yay., İstanbul 1999.

Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus): **Abû'l Farac Tarihi**, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987.

Günal, Zerrin: "Selçuklu Hizmetinde Gabras'lar ve Vezir İhtiyareddîn Hasan", **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan**, (ed. Emine Uyumaz, Muharrem Kesik, Aydın Usta, Cihan Piyadeoğlu), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 200-210.

Güner, Ahmet: "Ebû Kâlîcâr", **DİA**, X, 171-172.

Hacıgökmen, Mehmet Ali: "I. Alaeddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma", **MJH (Mediterranean Journal of Humanities)**, II/1, (2012), s. 121-130.

Hacı Şerif Ahmed Reşid Paşa: "Hazret-i İmam-ı Azam'ın Siyasi Terceme-i Hali", (sad. Mevlüt Uyanık), "Ebu Hanife'nin Siyaset Anlayışı", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, XV/1-2, 2002, 259-272.

Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî: **Târih-i Güzîde**, (ed. Erkan Göksu), (haz. Ayşe Ayna-Bilal Şahin-Ayşe Alhan-Sevgi Kübra Akdemirel-Ayşe Tepe-Sibel Temiz), İstanbul 2015.

Hamidullah, Muhammed: **Le prophète de l'Islam: Sa vie et son oeuvre**, (çev. Mehmet Yazgan), **İslâm Peygamberi**, Beyan Yay., İstanbul 2012.

Haykıran, Kemal: "Ez-Zencânî, Sultana Öğütler; Alaeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetname", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Cilt/Volume XXI, Sayı/Number 2, Aralık/December 2006, 241-246.

Ioannes Kinnamos: **Historia**, (çev. Işın Demirkent), **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, TTK, Ankara 2001.

Ioannes Zonaras: **Tarihlerin Özeti**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

İbn 'Ali El-Hüseynî: **Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye,** (çev. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1999.

İbn Battûta: **er-Rıhle**, (çev. A. Sait Aykut), YKY Yay., İstanbul 2017.

İbn Kalânisî: **Zeyl Târih-i Dımaşk**, (çev. Onur Özatağ), Şam **Tarihine Zeyl: I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**,

Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İbn Kesîr: **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (çev. Mehmet Keskin), **Büyük İslâm Tarihi**, Çağrı Yay., İstanbul 2000.

İbnü'l-Adîm: İbnü'l-Adîm, **Zübtedü'l-Haleb Min Târîhi Haleb**, (çev. Ali Sevim), **Zübtedü'l-Haleb Min Târîhi Hale'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)**, TTK Yay., Ankara 2014.

İbn Bîbî: **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, (çev. Mürsel Öztürk), **Selçuknâme**, TTK Yay., Ankara 2014.

İbnü'l-Esîr: **el-Kâmil fi't-Tarih**, (çev. Abdülkerim Özaydın), **İslâm Tarihi**, Bahar Yay., İstanbul 1987.

İbnü'l-Esîr: **el-Kâmil fi't-Tarih**, (çev. Murat Temelli), **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, Ark Yay., İstanbul 2013.

İbnü'l Verdî: **Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer**, (çev. Mustafa Alican), **Bir Ortaçağ Şairi'nin Kalemi'nden Selçuklular**, Kronik Yay., İstanbul 2017.

İbn Teymiyye: **es-Siyâsetü'ş-şerʿiyye fî ıslâhi'r-râʿî ve'r-raʿiyye**, (çev. Abdurrahim Aytaç), Beka Yay., İstanbul 2019.

İmamoğlu, A. Taha: "İslâm Siyaset Literatüründe Kullanılan Hadislerin Kaynağı ve Sıhhati Meselesi", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018.

İnalcık, Halil: **Has-bağçede: Nedîmler, Şâirler, Mutrîbler**, Tükiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

İzgi, Cevat: "Hubeyş et-Tiflîsî", **DİA**, XVIII, 268-270.

İzmirli, İbrahim Hakkı: "İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî", **DİFM**, sy. 9 (1928), s. 1-33.

İzzetbegovic, Aliya: **İslâm Deklarasyonu**, Fide Yay., İstanbul 2014.

Kadı Ahmed Nigedî: **El-Veledü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı,** (çev. Ali Ertuğrul), TTK Yay., Ankara 2015.

Kadı Burhâneddîn Anevî: **Enîsu'l-Kulûb**, (bazı kısımlarıyla nşr. M. F. Kôprülü), Belleten, VII/27 (1943).

Kafesoğlu, İbrahim: "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. 10-11, (İstanbul 1979-1980), s. 1-28.

Kallek, Cengiz: "Müellefe-i Kulûb", **DİA**, XXXI, 475-476.

Kallek, Cengiz: "Biat", **DİA**, VI, 120-124.

Kallek, Cengiz: "İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed", **DİA**, XX, 542.

Kallek, Cengiz: "Mâverdî", **DİA**, XVIII, 180-186.

Kara, Mustafa: **Türkistan'ın Işığı Necmeddîn-i Kübra**, Hassa Yay., İstanbul 2008.

Kara, Mustafa: **Tasavvufî Hayat**, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

Kara, Seyfullah: **Selçukluların Dini Serüveni: Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı**, Şema Yay., İstanbul 2006.

Kara, Seyfullah: **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları**, Endülüs Yay., İstanbul 2018.

Kara, Seyfullah: "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mu'tezile Ekolünün Varlığı", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c. 1, sy. 2, (Haziran 2012), s. 3-13.

Kara, Seyfullah: "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'nun Fikir Hayatına Mu'tezilî Düşüncenin Girişi", **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti, Selçuklularda Bilim ve Düşünce Sempozyumu Bildiriler**, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2011, I, 267-281.

Kara, Seyfullah: "Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat", **Türkler**, VII, 308-319.

Kara, Seyfullah: **Türkistan'ın Işığı Necmeddîn-i Kübra**, Hassa Yay., İstanbul 2008.

Kara, Seyfullah: "Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki", **BİLİG**, sy. 68, (Kış 2014), s. 169-182.

Kavak, Özgür: "İtikaddan Amele Siyaset İlmihâli: Saîd b. İsmail Aksarâyî – Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-dîn Adlı Eseri", **DİVAN**, 17/33 (2012/2), 193-213.

Kavak, Özgür: "İslâm Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018.

Kavak, Özgür: "Dünya ve Din Siyaseti': Saîd b. İsmail el-Aksarâyî'nin Siyaset İlmihalinde Hilâfet", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 32(2014), 63-98.

Kaya, Mahmut: İşrâkıyye", **DİA**, XXIII, 435-438.

Kaya, Selim: **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK, Ankara 2006.

Kaya, Selim: "Süleyman Şah II", **DİA**, XXXVIII, 105-108.

Kaymaz, Nejat: **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Devri**, TTK Yay., Ankara 2014.

Kaymaz, Nejat: **Pervâne Muinüddin Süleyman**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1970.

Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî: **Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr** (çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.

Keklik, Nihat: **Muhyiddin İbnü'l-Arabî**, Çığır Yay., İstanbul 1966.

Kemaloğlu, İlyas: "Yarlık", **DİA**, XLIII, 334-335.

Kesik, Muharrem: "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", **Türk Kültürü,** sy. 454, (Ankara 2001), s. 97-105.

Kesik, Muharrem: "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denemesi", **Belleten**, LXII/247, (2002), s. 839-848.

Kesik, Muharrem: **1071 Malazgirt, Zafere Giden Yol**, Timaş Yay., İstanbul 2013.

Kesik, Muharrem: **Türkiye Selçukluları-Makaleler**, Kriter Yay., İstanbul 2015, s. 1-14.

Kesik, Muharrem: "Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sy. 5, (Konya 2016), s. 95-115.

Kesik, Muharrem: **Dânişmendliler (1085-1178): Orta Anadolu'nun Fatihleri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017.

Kesik, Muharrem: **Selçukluların Haçlılarla İmtihanı**, Timaş Yay., İstanbul 2018.

Kesik, Muharrem: **At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçuklularında Ordu ve Savaş**, Timaş Yay., İstanbul 2011.

Kesik, Muharrem: **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mes'ûd Dönemi (1116-1155)**, TTK, Ankara 2003.

Kesik, Muharrem: **Selçukluların Haçlılarla İmtihanı**, Timaş Yay., İstanbul 2018.

Kesik, Muharrem: **Türkiye Selçukluları – Makaleler**, Kriter Yay., İstanbul 2015.

Kesik, Muharrem: "İstanbul'da Doğal Afetler", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009, s. 72.

Kesik, Muharrem: "Sultan Melik-şâh (Şahinşah) ve Sultan I. Mes'ûd Dönemleri", **Türkler**, VI, 940-980.

Kesik, Muharrem: "Melik-şâh", **DİA**, XXIX, 58-59.

Kesik, Muharrem: "Sâdeddin Köpek", **DİA**, XXXV, 392.

Kesik, Muharrem: "Muînüddîn Süleyman Pervâne", **DİA**, XXXI, 91-93.

Kesik, Muharrem: "Pervâne", **DİA**, XXXIV, 244.

Kesik, Muharrem: "Mesud II", **DİA**, XXIX., 342.

Kesik, Muharrem: **Cenabi Mustafa Efendi'nin el-Aylemü'z-zahir fi Ahvali'l-evail Ve'l-evahir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri,** (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994).

Kılıç, Mahmud Erol: "İbnu'l Arabî'nin I. İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dinî ve Siyasî Tarihine Bakış", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi**, Konya 2001, II, 11-28.

Koca, Ferhat-Özervarlı, M. Sait-Kara, Mustafa: "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", **DİA**, XX, 391-414.

Koca, Ferhat: "Kâsânî", **DİA**, XXIV, 531.

Koca, Sâlim: **Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)**, TTK Yay., Ankara 1997.

Koç, Yalçın: **Theographia'nın Esasları: Teoloji ve Matematik İnşâ'sı Üzerine Bir İnceleme**, Cedit Neşriyat, Ankara 2009.

Konyalı, İbrahim Hakkı: **Konya Tarihi**, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2007, s. 218-229.

Korkut, Şenol: "Felâsife'nin Siyaset Nazariyesi", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018.

Korunur, Harun: **Itineraium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi Işığında III. Haçlı Seferi (1189-1192)**, Kitabevi Yay., İstanbul 2019.

Korykoslu Hayton: **Flos Historiarum Terre Orientis**, (çev. Altay Tayfun Özcan), **Doğu Tarihinin Altın Çağı**, Selenge Yay., İstanbul 2015.

Kök, Bahattin: "Nûreddin Zengî, Mahmud", **DİA**, XXXIII, 259-262.

Köprülü, Mehmet Fuad: "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, VII/27 (1943), s. 379-522.

Köprülü, Mehmet Fuad: **Anadolu'da İslâmiyet**, Akçağ Yay., Ankara 2012.

Köprülü, Mehmet Fuad: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Alfa, İstanbul 2014.

Köse, Hızır Murat: "Siyaset", **DİA**, XXXVII, 294-299.

Köymen, Mehmet Altay: "Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu", **Belleten**, LVII/218, (Ankara 1993), s. 71-72.

Kuran, Abdullah: **Anadolu Medreseleri**, Ankara 1969.

Kurtbil, Zeynep Hatice: "Minber (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar), **DİA**, XXX, 103-106.

Kurtuluş, Rıza: "Keykâvus b. İskender", **DİA**, XXV, 357.

Kutlu, Sönmez: **Türkler ve İslâm Tasavvuru**, İSAM Yay., İstanbul 2018.

Kutluer, İlhan: "Sühreverdî, Maktûl", **DİA**, XXXVIII, 36-40.

Lloyd, Seton – Rice, D. Storm: **Alanya (Alâiyya)**, (çev. Nermin Sinemoğlu), TTK, Ankara 1989.

Madelung, Wilferd: "11.-13. Asırlarda Hanefi Âlimlerin Orta Asya'da Batıya Göçü", **İmam Mâturîdî ve Maturidilik**, (haz. Sönmez Kutlu), Otto Yay., Ankara 2016, s. 387-402.

Madelung, Wilferd: "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", **İmam Mâturîdî ve Maturidilik**, (haz. Sönmez Kutlu), Otto Yay., Ankara 2016, s. 323-386.

Memmedli, Şureddin: "Konya Selçuklular Sarayındaki **Tiflisli Âlim", Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi**, c. II, sy. 7 (2010 Yaz), s. 100-105.

Merçil, Erdoğan: "Türkiye Selçukluları", **Türkler**, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Sâlim Koca), VI, 503.

Merçil, Erdoğan: "Selçuklu Devletlerinde Hâkimiyet Anlayışı", **İslâm Tarihi ve Medeniyeti**, Siyer Yay., İstanbul 2018, X, 503-570.

Merçil, Erdoğan: **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

Midilli, Muharrem: **Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı**, Klasik Yay., İstanbul 2019.

Mikhael Attaleiates: **Tarih**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Mîrhând: **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiya ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)**, (trc. ve notlar Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara 2018.

Mostafavi, Moharram: **13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri**,

Kitapyayınevi, İstanbul 2016.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah: **Câmiu'd-düvel**, (haz. Ali Öngül), **Câmüu'd-düvel Selçuklular Tarihi**, Kabalcı Yay., İstanbul 2017, II.

Müverrih Vardan: **Türk Fetihleri Tarihi**, (haz. İlhan Aslan), POST Yay., İstanbul 2017.

Necmeddîn-i Dâye: **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî), **İrşâdü'l-mürîd ile'l Murad fî Tercemet-i Mirsâdü'l-'İbâd**, (haz. Özgür Kavak), **Sûfî Diliyle Siyaset**, Klasik Yay., İstanbul 2019.

Necmeddîn-i Dâye: **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (haz. Şefaettin Severcan), **Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol, Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l Mead'dan: Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a ve Osmanlı Sultanı II. Murad'a Sunulan Siyasetnâme**, Büyüyenay Yay., İstanbul 2017.

Necmeddîn-i Dâye: **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Halil Baltacı), İFAV Yay., İstanbul 2013.

Necmeddîn-i Dâye: **Mirsâdü'l-'İbâd mine'l Mebde' ile'l-Meâd**, (çev. Hakkı Uygur), İlkharf Yay., İstanbul 2013.

Necmeddîn-i Dâye: **Mermuzat-ı Esed der Mermuzat-ı Davûdî**, (nşr. Muhammed Şefi'î Kedkenî), Müessese-i Mütalaat-ı İslâmi Danişgah-ı McGill, Tahran 1973.

Necmeddîn-i Kübrâ: **Usulü'l-Aşere**, (çev. Süleyman Gökbulut), İnsan Yay., İstanbul 2010.

Necmeddîn-i Kübrâ: **Adâbü's-Sûfîyye**, (çev. Süleyman Gökbulut), **Adab Risaleleri**, İlkharf Yay., İstanbul 2016.

Necmeddîn-i Kübrâ: **Âdâbü's-sülûk İlâ Hazret-i Mâlikü'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk, Risâle, fî'l-Halve, Minhâcü's-Sâlikîn ve Mi'râcü't-Tâlibîn**, (çev. Süleyman Gökbulut), **Seyr ü Sülûk Risâleleri**, İlkharf Yay., İstanbul 2016.

Necipoğlu, Nevra: "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağ'da Anadolu'da Birliktelikleri", **Cogito**, sy. 29, (Güz 2001), s. 74-91.

Nikephoros Bryennios: **Tarihin Özü**, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

Niketas Khoniates: **Historia**, (çev. Fikret Işıltan), **Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri**, TTK, Ankara 1995.

Niketas Khoniates: **Historia**, (çev. Işın Demirkent), **Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)**, Dünya Yay., İstanbul 2004.

Nizâmî-i Gencevî: **Mahzenü'l-Esrâr**, (çev. M. Nuri Gençosman), Ataç Yay., İstanbul 2014.

Nizâmülmülk: **Siyâset-nâme,** (çev. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2016.

Ocak, Ahmet: **Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017.

Ocak, Ahmet: **Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2002.

Ocak, Ahmet Yaşar: **Kültür Tarihi Kaynağı Menâkıbnâmeler (Metodolojik Yaklaşım)**, TTK, Ankara 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar: **Selçuklular, Osmanlılar ve İslâm; Tespitler, Problemler, Öneriler**, Timaş Yay., İstanbul 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar: **Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri, Selçuklu Dönemi**, Kitapyayınevi, İstanbul 2014.

Ocak, Ahmet Yaşar: "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", **Türkler**, VII, 430.

Ocak, Ahmet Yaşar: "Fütüvvetnâme", **DİA**, XIII, 264-265.

Ocak, Ahmet Yaşar: "Baba İlyas", **DİA**, IV, 368.

Ocak, Ahmet Yaşar: "Battal Gazi", **DİA**, V, 204-205.

Ocak, Ahmet Yaşar: "Battalnâme", **DİA**., V, 206-208.

Okuyan, Mehmet: "Necmeddîn-i Dâye", **DİA**, XXXII, 496.

Ostragorsky, George: **Geschichte Des Byzantinisches** Staates, (çev. Fikret Işıltan), **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2011.

Öcalan, Hasan Basri: "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi", **Türkler**, VII, 462-470.

Odo De Deuil: **Profectione Ludovici VII In Orientem**, (ed. Virginia Gingerick Berry), Columbia University Press, New York 1948.

Öngeren, Reşat: "Sühreverdî, Ebü'n-Necîb", **DİA**, XXXVIII, 35-36.

Öngeren, Reşat: "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", (ed. Semih Ceyhan), **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, İSAM Yay., İstanbul 2015.

Öngeren, Reşat: "Sühreverdiyye", **DİA**, XXXVIII, 42-45.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB YAY., Ankara 1995, III, IV.

Örs, Derya: "Necmuddîn-i Er-Râzî: Hayatı ve Eserleri", **Nüsha**, sy. 6 (Yaz 2002), s. 22.

Özcan, Abdülkadir: "Gazi", **DİA**, XIII, 443-445.

Özcan, Altay Tayfun: "Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, I (Aralık 2016), s. 191-217 .

Özaydın, Abdülkerim: **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, TTK Yay., Ankara 1990.

Özaydın, Abdülkerim: "Kılıcarslan II", **DİA**, XXV, 399-403.

Özaydın, Abdülkerim: "Nizâmülmülk", **DİA**, XXXIII, 194-196.

Özaydın, Abdülkerim: "Ammâroğulları", **DİA**, III, 76-77.

Özaydın, Abdülkerim: "Unvan", **DİA**, XLII, 164.

Özaydın, Abdülkerim: "Nizâmiye Medresesi", **DİA**, XXXIII, 188-191.

Özaydın, Abdülkerim: "Râvendî, Muhammed b. Ali", **DİA**, XXXIV, 471-472.

Özaydın, Abdülkerim: "Anadolu Selçukluları", **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul 1994, VIII.

Özaydın, Abdülkerim: "Bündârî", **DİA**, VI, 489-490.

Özaydın, Abdülkerim: "Selçuk Bey", **DİA**, XXXVI, 364-365.

Özel, Ahmet: Esir", **DİA**, XI, 382-389.

Özemre, Ahmed Yüksel: **Vahye Göre Akıl – İslâm'da Aklın Önemi ve Sınırı**, Şule Yay., İstanbul 2019.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Sultan", **DİA**, XXXVII, 496-497.

Öztürk, Mustafa: "Sultan", **DİA**, XXXVII, 495-496.

Öztürk, Mürsel: **Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2020.

Paydaş, Kazım: "Kutalmışoğulları'nın Urfa ve Havalisine Gelmeleri ve Bu Hâdisenin Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşundaki Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sy. 155, (İstanbul 2005), s. 93.

Peter Tudebodus: **Historia De Hierosolymitano Itınere**, (çev. Süleyman Genç), **Birinci Haçlı Seferi: Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk**, Kronik Yay., İstanbul 2019.

Poyraz, Mevlüt: "Hubeyş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", **Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, II/1 (2018), s. 65-103.

Redford, Scott – Leiser, Gary: **Taşa Yazılan Zafer: Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi**, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2008.

Reşîdüddîn Fazlullah **Câmi'u't-tevârîh**, (çev. Erkan Göksü-H. Hüseyin

Güneş), **Selçuklu Devleti**, Selenge Yay., İstanbul 2010.

Rice, Thamara Talbot: **The Seljuks In Asia Minor**, (çev. Tuna Kaan Taştan), **Anadolu Selçuklu Tarihi**, Nobel Yay., İstanbul 2015.

Runciman, Steven: **A History Of The Crusades 1: The First Crusade And The Foundation Of The Kingdom Of Jerusalem**, (çev. Fikret Işıltan), **Haçlı Seferleri Tarihi: Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu**, TTK Yay., Ankara 1986, I.

Runciman, Steven: **A History Of The Crusades: The Kingdom Of Jerusalem And The Frankish East 1100-1187**, (çev. Fikret Işıltan), **Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187**, TTK Yay., Ankara 1987, II.

Salman, Özcan: **Selçuklular Devri Önemli Sağlık Kurumlarından Sivas Dârü's-sıhhası ve Divriği Dârü'ş-şifâsı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi ve Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Sevim, Ali: **Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**, TTK, Ankara 2018.

Sevim, Ali: "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Târih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500 = 1044/45-1106/07)", **TTK Belgeler**, XXIX/33 (2008), s. 1-42.

Sevim, Ali: "Keyhüsrev I", **DİA**, XXV, 347-349.

Sevim, Ali: "Keyhüsrev II", **DİA**, XXV, 349.

Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan: **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)**, TTK Yay., Ankara 2014.

Sıbt İbnü'l Cevzî: **Mir'tüz'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân**, (çev. Ali Sevim), **Mir'tüz'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, TTK, Ankara 2011.

Sırma, İhsan Süreyya: **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yay., İstanbul 2016.

Simbat (Kumandan Simbat): **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi**, (TTK'da henüz yayımlanmamış tercüme).

Starr, S. Frederick: **Kayıp Aydınlanma, Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı**, (çev. Yusuf Selman İnanç), Kronik Yay., İstanbul 2020.

Sözen, Metin: **Anadolu Medreseleri**, I, İstanbul 1970.

Sümer, Faruk: "Kutalmış", **DİA**, XXVI, 480-481.

Sümer, Faruk: "Keykavus I", **DİA**, XXV, 352-353.

Sümer, Faruk: "Keykubad I", **DİA**, XXV, 358-359.

Sümer, Faruk: "Keykâvus II", **DİA**, XXV, 355-357.

Sümer, Faruk: "Kılıç Arslan IV", **DİA**, XXV, 404-405.

Sümer, Faruk: "Keykubad II", **DİA**, XXV, 359-360.

Sümer, Faruk: "Mengücüklüler" **DİA**, XXIX, 138-142.

Süryanî Mikhail: **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), **Süryanî Patrik Mikhail'in Vekayinâmesi**, (Fotokopi Nüsha).

Şahin, Haşim: **Dervişler ve Sûfî Çevreler**, Kitapyayınevi, İstanbul 2017.

Şahin, Haşim: **Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)**, YKY Yay., İstanbul 2020.

Şahin, Haşim: "Şeyh Mecdüddin İshâk'ın Selçuklu İdaresiyle İlişkileri, **II. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Ekim 2011, Konya)**, (yay. Hasan Yaşar), MEBKAM, Konya 2014, s. 205.

Şahin, Haşim: "Menâkıbnâme", **DİA**, XXIX, 112-114.

Şahin, Haşim – Yıldız, Sara Nur: "Sultanların Yakınında: Mecdüddîn İshak, İbn Arabî ve Selçuklu Sarayı", **Anadolu Selçukluları, Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum**, (ed. A. C. S. Peacock-Sara Nur Yıldız, çev. A. Sait Aykut), YKY Yay., İstanbul 2018, s. 139-161.

Şahinler, Necmettin: **Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre Misalli Kelimeler/Kavramlar Sözlüğü**, Kurtuba Yay., İstanbul 2012, I, II.

Şeker, Fatih Mehmet: **İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru**, Dergah Yay., İstanbul 2016.

Şeker, Fatih Mehmet: **Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru**, Dergâh Yay., İstanbul 2011.

Şeşen, Ramazan: **Sultan Baybars Ve Devri (1260-1277)**, İSAR Vakfı Yay., İstanbul 2009.

Şeşen, Ramazan: **İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahâni'nin Eserlerinde Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler**, Güven Matbaası, Ankara 1971.

Şeşen, Ramazan: "İmâdüddîn el-İsfahânî", **DİA**, XXII, 174-176.

Şihâbüddîn Sühreverdi: **Avârifü'l-Me'ârif**, (çev. Doç. Dr. Dilaver Selvi), **Gerçek Tasavvuf,** Semerkand Yay., İstanbul 2004.

Taneri, Aydın: "Celâleddin Karatay", **DİA**, VII, 251-252.

Tellioğlu, İbrahim: **XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri**, Serander Yay., Trabzon 2009.

Togan, Zeki Velidi: **Tarihte Usul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.

Turan, Abdulkadir: **Nûreddîn Mahmud Zengî**, Ketebe Yay., İstanbul 2020.

Turan, Osman: **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yay., İstanbul 2014.

Turan, Osman: "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, c. IX, sy. 42, (Nisan 1947), 197-235.

Turan, Osman: **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2019.

Turan, Osman: **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, TTK Yay., Ankara 2014.

Turan, Osman: **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, TTKYay., Ankara 2014.

Turan, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Yay., İstanbul 2008.

Turan, Osman: **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yay., İstanbul 2018.

Tutar, Adem: "Ebu Hanife'nin Din-Siyaset İlişkisi Açısından Konumu", **Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu Bildirileri (Aralık 2017)**, Kastamonu Üniversitesi Matbaası, II, 585-593.

Türcan, Talip: "Şeriat", **DİA**, XXXIX, 571-574.

Türer, Osman: **Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, Ataç Yay., İstanbul 2015.

Türkçe Sözlük, (haz. Şükrü Halûk Akalın), TDK Yay., Ankara 2010.

Türker, Ömer: "İslâm Siyaset Düşüncesinin Yeniden İnşası Üzerine Bir Deneme", **İslâm Siyaset Düşüncesi**, (ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak), İLEM Yay., İstanbul 2018.

Türker, Ömer: **Anlamı Tamamlamak, İslâm Düşünce Geleneğinin Anadolu Coğrafyasındaki Bileşenleri**, Ketebe Yay., İstanbul 2020.

Uludağ, Süleyman: **İslâm-Siyaset İlişkileri**, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

Uludağ, Süleyman: "Avârifü'l-Ma'ârif", **DİA**, IV, 109-110.

Uludağ, Süleyman: "Sülûk", **DİA**, XXXVIII, 127-128.

Uludağ, Süleyman: "İşrakıyye", **DİA**, XXIII, 438-439.

Urfalı Mateos: **Vekayinâme**, (çev. Hrand D. Andreasyan), TTK, Ankara 2019.

Usta, Aydın: **Türkler ve İslâmiyet, İlk Müslüman Türk Devleti: Sâmânîler**, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.

Uyanık, Mevlüt: "İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebu Hanife'nin Siyasi Duruşu", **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, (haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden), KURAV Yay., Bursa 2005, I, 119-133.

Uyumaz, Emine: **Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, TTK, Ankara 2003.

Uyumaz, Emine: "Selçuklu Türkiye'sinde Defin ve Taziye Merasimlerine Dair", **TYB Akademi Dergisi**, sy. 12 ,(Eylül 2014), s. 139-153.

Uyumaz, Emine: "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Resmî Eğlence/Bezm Meclisleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, sy. 43 (2006), s. 37-52.

Uzunpostalcı, Mustafa: "Ebû Hanîfe", **DİA**, X, 131-138.

Ürkmez, Rauf Kahraman: **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler**, Çizgi Kitabevi, Konya 2020.

Yahyâ el-Kazvînî: **Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbad**, (çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul 2019.

Yaman, Ahmet: **Siyaset ve Fıkıh**, İz Yay., İstanbul 2015.

Yaman, Ahmet: "Savaş", **DİA**, XXXVI, 189-194.

Yaman, Ahmet: "Zımmî", **DİA**, XLIV, 434-438.

Yaman, Ahmet: "Ebu Hanîfe Ve Reel Siyaset", **İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, (haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden), KURAV Yay., Bursa 2005, I, 31-38.

Yaman, Ahmet: "Siyaset-Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebu Hanîfe Dönemi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, XV/1-2, 2002, 273-281.

Yazıcı, Tahsin: "Muhammed b. Gazi", **DİA**, XXX, 531.

Yıldız, Hakkı Dursun: "Abbâsîler", **DİA**, I, 31-48.

Yılmaz, Hasan Kamil: **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Târikatlar**, Ensar Yay., İstanbul 2016.

Yusuf Has Hacib: **Kutadgu Bilig**, (çev. Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

Zorlu, Cem: **Âlim ve Muhalif: İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Siyasî Otorite Karşısındaki Tutumu**, İz Yay., İstanbul 2013.

Willermus Tyrenensis: **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Willermus Tyrenensin'in Haçlı Kroniğği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)**, Ötüken

Yay., İstanbul 2016.

Willermus Tyrenensis: **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II: Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)**, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2018.

Willermus Tyrensis: **Historia Rerum İn Partibus Transmarinis Gestarum**, (çev. Ergin Ayan), **Haçlılar Türkler Karşısında: Willermus Tyrenensin'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)**, Kronik Yay., İstanbul 2019.